

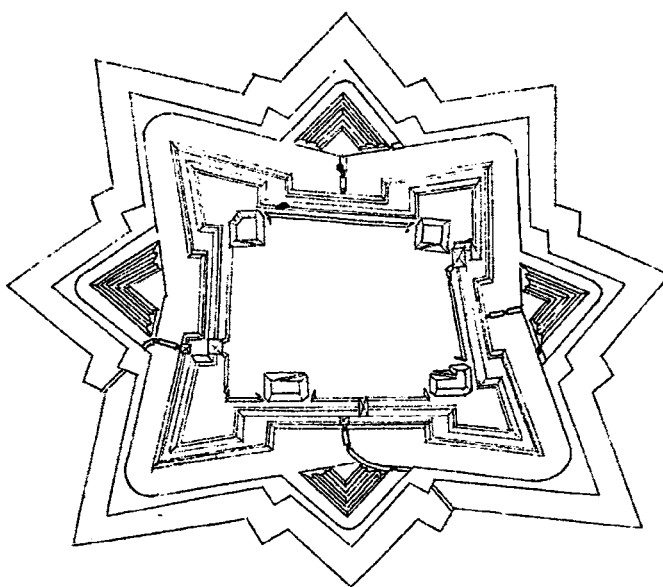
PODRAVINA

Časopis za multidisciplinarna istraživanja
Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje

A Semi-annual Issue

www.podravina.org

Broj 37 Volumen XIX. svibanj 2020.
No. 37 Vol. XIX May 2020

Cijena 150 kuna
Price 150.-

ISSN 1333-5286
ISSN 1333-5286

UDK 908 (497.5-3 Podravina)
UDC 908 (497.5-3 Podravina)

Uredničko vijeće Editorial board

Prof. dr. sc. Nikola BENČIĆ, dopisni član HAZU (Željezo/Eisenstadt), akademik Vladimir BERMANEC (Zagreb), prof. dr. sc. Josip FARIČIĆ (Zadar), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), doc. dr. sc. Ivan GRGUREVIĆ (Zagreb), Zoran HOMEN (Križevci), dr. sc. Vladimir HUŽIAN (Varaždin), prof. dr. sc. Karl KASER (Graz), prof. dr. sc. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir KOLESARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Zvonko KOVAČ (Zagreb), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Marin MILKOVIĆ (Varaždin/Koprivnica), mr. sc. Ivan OBADIĆ (Firenca), Vesna PERŠIĆ KOVAČ (Koprivnica), mr. sc. Dražen PODRAVEC (Virje), izv. prof. dr. sc. Ante RONČEVIĆ (Varaždin), dr. sc. Tajana SEKELJ IVANČAN (Zagreb), dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir STRUGAR (Bjelovar), prof. dr. sc. Nevio ŠETIĆ (Pula-Zagreb), akademik Željko TOMIČIĆ (Zagreb), izv. prof. dr. sc. Mario TOMIŠA (Koprivnica), prof. dr. sc. Antun TUCAK, dopisni član HAZU (Osijek), dr. sc. Sabolcs VARGA (Pečuh), prof. dr. sc. Jaroslav VENCELEK (Ostrava), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), izv. prof. dr. sc. Damir VUSIĆ (Varaždin), akademikinja Alica WERTHEIMER BALETIĆ (Zagreb), dr. sc. Dejan ZADRAVEC (Ptuj)

Uredništvo Editorial Staff

Nikola CIK (Đurđevac), Robert ČIMIN (Koprivnica), akademik Dragutin FELETAR (Koprivnica/Zagreb), doc. dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), doc. dr. sc. Mario KOLAR (Koprivnica/Rijeka), doc. dr. sc. Željko KRUŠELJ (Koprivnica), prof. dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Geza PALFFY (Budimpešta), dr. sc. Vladimir ŠADEK (Koprivnica), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica)

Urednici Editors-in-chief

Akademik Dragutin FELETAR
e-mail: meridijani@meridijani.com
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr

Tajnik uredništva Staff secretary

Dr. sc. Petar FELETAR
e-mail: petar@meridijani.com

Prijelom Layout

Saša BOGADI

Nakladnik Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor,
Obrtnička 17, p.p. 132,
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici

Co-publishers
SVEUČILIŠTE SJEVER
Koprivnica, Trg dr. Žarka Dolinara 1
POVIJESNO DRUŠTVO
Koprivnica

Za nakladnike Journal directors

Petra SOMEK
Marin MILKOVIĆ
Ružica ŠPOLJAR

Dodatne adrese uredništva Additional mailing address

Akademik Dragutin FELETAR
48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
+385-48-626-780, +385-98-249-804
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
48000 Koprivnica, Vinka Vošickog 5
+385-48-671-989, +385-98-622-548

Uz potporu With support

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA

Časopis izlazi uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja RH

Na naslovnici Front cover

Maribor, Ptuj i Ormož na karti Nicole Angielinija oko 1566.

UDK klasifikacija UDC classification

Dr. sc. Ivica ZVONAR

Tisak Print by

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica,
300 primjeraka, svibanj, 2020.

www.podravina.org

ISSN 1333-5286 (tisak)
ISSN 1848-8854 (online)

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. SCOPUS, Bibliographic databases
2. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and technical information, Moscow
3. HISTORICAL ABSTRACTS AND AMERICA, History & Life, EBSCO, Santa Barbara, California, USA
4. THE HISTORY JOURNALES GUIDE, Deutschland
5. Članci su uvršteni u bazu HRČAK, Zagreb, te na www.podravina.org

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti i obrazovanja "Podravina" je klasificirana oznakom A-1 (Narodne novine 72/2019.)

K A Z A L O

Monika BALIJA

- RAZMJERI RECENTNOG EGZODUSA IZ HRVATSKE – ANALIZA PODATAKA SLUŽBENIH STATISTIKA RH I ZEMALJA
USELJAVANJA HRVATSKOG STANOVNIŠTVA
*PROPORTIONS OF RECENT EXODUS FROM CROATIA – ANALYSIS OF OFFICIAL STATISTICAL DATA FROM CROATIA
AND FROM THE COUNTRIES TO WHICH CROATIAN POPULATION IMMIGRATED* 5

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Elizabeta WAGNER

- PRVI POPIS OBRITNIKA I TRGOVACA (NAKON HRVATSKO-UGARSKE NAGODBE) U ĐURĐEVAČKOM KOTARU 1890
*THE FIRST CENSUS OF CRAFTSMEN AND TRADERS (AFTER CROATIAN-HUNGARIAN SETTLEMENT) IN THE
ĐURĐEVAC DISTRICT IN 1890* 26

András HERVAI, Dávid NAGY, Sándor KONKOLY

- LANDSCAPE TRANSFORMATIONS ON MOHÁCS ISLAND FOLLOWING RIVER REGULATIONS
TRANSFORMACIJE KRAJOLIKA NA RIJEČNOM OTOKU MOHAČ NAKON REGULACIJE RIJEKE 47

Hrvoje ŠLEZAK, Silvija ŠILJEG

- SPATIAL PERSPECTIVE OF STEREOTYPING TOWARDS ROMA
PROSTORNA PERSPEKTIVA ISKAZIVANJA STEREOTIPA PREMA ROMIMA 60

Dinko PRIMORAC

- ANALIZA PODUZETNIČKE INOVATIVNOSTI NA PODRUČJU SJEVERNE HRVATSKE
ANALYSIS OF ENTREPRENEURIAL INNOVATION IN THE AREA OF NORTHERN CROATIA 80

Ivana MARTINČEVIĆ

- UTJECAJ DIONIKA TRŽIŠTA NA IZVOZNA PODUZEĆA SJEVEROZAPADNE I SREDIŠNJE REGIJE REPUBLIKE HRVATSKE S
OSVRTOM NA KOPRIVNIČKO – KRIŽEVAČKU ŽUPANIJU S ASPEKTA PRIHVAĆANJA I KORIŠTENJA NOVIH TEHNOLOGIJA
*INFLUENCE OF MARKET STAKEHOLDERS ON EXPORT COMPANIES OF NORTH-WESTERN AND CENTRAL REGION OF THE
REPUBLIC OF CROATIA WITH REFERENCE TO KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY FROM THE ASPECT OF ACCEPTANCE
AND USAGE OF NEW TECHNOLOGIES* 89

Boris GOLEC

- ZUR HERKUNFT DER BÜRGER IN DEN STÄDTEN DES SLOWENISCHEN DRAU-GEBIETES IM 18. JAHRHUNDERT
O PODRIJETLU GRAĐANA U GRADOVIMA SLOVENSKOG PODRAVLJA U 18. STOLJEĆU 101

Mario STIPANČEVIĆ

- KLJUČEVI ŽIVOTA IVE KLUČKE. PROTUSLOVLJA SUDBINE UČITELJA I RATNIKA
IVO KLUČKA'S KEYS OF LIFE. CONTRADICTIONS OF A TEACHER AND WARRIOR'S DESTINY 119

Vesna HALUGA

- STJEPAN BLAŽETIN – KNJIŽEVNIK IZMEĐU DVIJU DOMOVINA I KNJIŽEVNOST HRVATA U MAĐARSKOJ
STJEPAN BLAŽETIN – WRITER BETWEEN TWO HOMELANDS AND LITERATURE OF CROATS IN HUNGARY 145

Zoltán PÁMER

- ULOGA TERITORIJALNOG UPRAVLJANJA U PREKOGRAĐIČNOJ SURADNJI, NA PRIMJERU IPA PROGRAMA
MAĐARSKA-HRVATSKA 2007.-2013.
*THE ROLE OF TERRITORIAL MANAGEMENT IN CROSS-BORDER COOPERATION ON THE EXAMPLE OF THE IPA
PROGRAMME HUNGARY-CROATIA 2007-2013* 153

Ivan ZVONAR

- BUČAROVO VIĐENJE PROTESTANTIZMA I KATOLIČKE OBNOVE U SJEVERNOJ HRVATSKOJ
BUČAR'S VIEW OF PROTESTANTISM AND CATHOLIC RENEWAL IN NORTHERN CROATIA 162

Klara MACOLIĆ

- STILSKO RESTAURIRANJE DVORA TRAKOŠČAN SREDINOM 19. STOLJEĆA
STYLISTIC RESTORATION OF THE TRAKOŠČAN CASTLE IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY 218

Hrvoje PETRIĆ

- ŠTAJERSKI GRADOVI NA RIJECI DRAVI: PTUJ, MARIBOR I ORMOŽ NA GEOGRAFSKIM KARTAMA 16. STOLJEĆA
STYRIAN TOWNS ON RIVER DRAVA: PTUJ, MARIBOR AND ORMOŽ IN GEOGRAPHICAL MAPS OF THE 16TH CENTURY ... 228

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

IZVORI ZA POVIJEST GRADA VARAŽDINA, I. SVEZAK (NIKOLA CIK)	239
VIŠNJA BUREK, OTKRIVANJE GRADSKIH TAJNI: VARAŽDIN U 17. STOLJEĆU (NIKOLA CIK)	240
RANKO PAVLEŠ: KRIŽEVAČKI, KALNIČKI I VRBOVEČKI KRAJ U SREDNJEM VIJEKU (NIKOLA CIK)	241
ZRINSKI – OD BRIBIRSKIH ŠUBIČA DO ČAKOVEČKIH ZRINSKI (PETAR FELETAR)	243
ROBERT IVANČAN, OPĆINA MALI BUKOVEC (PETAR FELETAR)	244
DRAGUTIN FELETAR, IZ POVIJESTI SPLAVARSTVA NA DRAVI (MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ)	245
ODBLJESCI IZVORNE UMJETNOSTI (MIHAELA CIK)	248
MARKO GREGUR, VOŠICKI (MIHAELA CIK)	250
NAJSTARIJA MATIČNA KNJIGA ŽUPE KUZMINEC: KNJIGA KRŠTENIH 1673. – 1695. (NIKOLA CIK)	251
DRAGUTIN FELETAR, NIKOLA ŽULJ, MEĐIMURJE – HORTUS CROATIE (PETRA SOMEK)	252
SINIŠA GOLUB, MIHAELA MESARIĆ, IVANA ROJKO, ZORAN ŠARDI, PRIRODNA MEĐIMURJA (DRAGUTIN FELETAR)	253
ŽELJKO TOMIČIĆ, BJELOBRDSKI KULTURNI KRUG (DRAGUTIN FELETAR)	254
UZ 70. GODIŠNJICU ŽIVOTA - MARIJAN ŠPOLJAR	256
IN MEMORIAM – IVAN FUČEK, DI	258
UPUTE SURADNICIMA / A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS	261

U TRIDESETSEDMOM BROJU PODRAVINE SURADJUJU:

1. Monika BALIJA, doktorand, Geografski odsek PMF, Zagreb, Koprivnica
2. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, redovni sveučilišni profesor u miru, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu
3. Elizabeta WAGNER, Draškovićeve 23, Zagreb
4. Andras HERVAI, postdiplomant, Sveučilište u Pečuhu
5. David NAGY, doktorand, Sveučilište u Pečuhu
6. Sandor KONKOLY, prof., Sveučilište u Pečuhu
7. Hrvoje ŠLEZAK, dr. sc. geografije, Učiteljski fakultet, Zagreb-Čakovec
8. Silvija ŠILJEG, doc. dr. sc., Odjel za geografiju Sveučilišta u Zadru
9. Dinko PRIMORAC, izv. prof. dr. sc., Sveučilište SKEVER u Koprivnici
10. Ivana MARTINČEVIĆ, Sveučilište Sjever u Koprivnici
11. Goris GOLEC, izvr. prof. dr. sc., Zgodovinski inštitut Milka Kosa, SAZU, Ljubljana
12. Mario STIPANČEVIĆ, arhivar, Hrvatski državni arhiv, Zagreb
13. Vesna HALUGA, mr. sc., Međimurska županija, Čakovec
14. Zoltan PAMER, znanstveni suradnik, Institut za regionalna istraživanja u Pečuhu
15. Ivan ZVONAR, mr. sc., Dravska 10, Varaždin
16. Klara MACOLIĆ, prof. povijesti umjetnosti, Varaždin
17. Nikola CIK, doktorand, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet u Zagrebu, Đurđevac
18. Mihaela CIK, prof., Đurđevac, Ul. bana Jelačića 28.,
19. Petar FELETAR, dr. sc., Fakultet prometnih znanosti, Zagreb, Koprivnica
20. Petra SOMEK, prof., urednica, MERIDIJANI, Samobor – Zagreb
21. Dragutin FELETAR, akademik, HAZU Zagreb, Koprivnica
21. Hrvoje PETRIĆ, prof. dr. sc., Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

RAZMJERI RECENTNOG EGZODUSA IZ HRVATSKE – ANALIZA PODATAKA SLUŽBENIH STATISTIKA RH I ZEMALJA USELJAVANJA HRVATSKOG STANOVNIŠTVA

PROPORTIONS OF RECENT EXODUS FROM CROATIA – ANALYSIS OF OFFICIAL STATISTICAL DATA FROM CROATIA AND FROM THE COUNTRIES TO WHICH CROATIAN POPULATION IMMIGRATED

Monika BALIJA

Poslijediplomski studij geografije
Prirodoslovno-matematički fakultet
Sveučilište u Zagrebu
monika.balija@gmail.com

Primljeno / Received: 3. 4. 2020.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 4. 2020.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 314.15-026.49(497.5:4)“20”

314.116-026.24(497.5)“20”

SAŽETAK

Posljednjih je godina demografska problematika suvremene Hrvatske poprimila trendove negativnije no ikad. Prirodni pad stanovništva i ubrzano iseljavanje u potonjih nekoliko godina odrednice su sve značajnijeg pada ukupnog broja stanovnika Republike Hrvatske. Obujam migracijske bilance, kao i za ukupni razvoj zemlje izrazito relevantna obilježja iseljeničkog kontingenta, nameću nužnost analize vanjske migracije hrvatskog stanovništva. Metodološke pak prepreke, koje otežavaju prikupljanje podataka o prostornom kretanju stanovništva Hrvatske, upućuju na službene statistike zemalja primateljica koje ukazuju kako su razmjeri egzodusa, u odnosu na podatke Državnog zavoda za statistiku, znatno veći. Cilj je ovog rada, stoga, komparativnom analizom podataka Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske i dostupnih statistika europskih zemalja u koje naše stanovništvo posljednjih godina najviše iseljava, poput Njemačke, Austrije, Irske i Švedske, utvrditi stvarne razmjere i obilježja recentnog iseljeničkog vala.

Ključne riječi: Hrvatska, iseljavanje, egzodus, vanjska migracija

Keywords: Croatia, emigration, exodus, external migration

UVOD U PREDMET ISTRAŽIVANJA

Migracija je zajedno s prirodnim kretanjem sastavni dio ukupnog kretanja stanovništva te djeluje na njegovu veličinu, prostorni razmještaj, natalitet i mortalitet, kao i na sva njegova obilježja. Iako u ukupnom kretanju stanovništva pojedinih zemalja migracija ima tek sekundarno značenje, kada se odvija u nepovoljnim demografskim uvjetima njeni obujam i intenzitet postaju sve relevantniji. Iako je Hrvatska već tradicionalno iseljenička zemlja, a iseljavanje iz Hrvatske do danas gotovo neprekinuta pojava, potonji se iseljenički val promatra pod posebnim lupom upravo zbog nepovoljnih okolnosti u kojima se odvija; poput prirodnog pada, totalne stope fertiliteta (koja je još od 60-ih godina 20. stoljeća ispod razine neophodne za obnovu stanovništva), ukupne depopulacije te procesa starenja stanovništva. Spomenuti demografski procesi, obujam i intenzitet iseljavanja, posebno u godinama nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju, te obilježja iseljeničkog kontingenta, nameću nužnost istraživanja vanjske migracije hrvatskog stanovništva. Osim toga, prema podacima Eurostata za 2017. godinu, Hrvatska se nalazi u neperspektivnom krugu od 6 zemalja članica Europske unije (Bugarska, Rumunjska, Poljska, Latvija

i Litva) koje obilježava negativna vanjska migracijska bilanca (Eurostat, Migration and migrant population statistics). Preostale su zemlje članice iste godine bilježile veći broj useljenika, nego iseljenika. Utvrđivanje je stvarnog obujma recentnog egzodusa iz Hrvatske sudeći po svemu od posebne važnosti jer odlazak najvitalnije populacije podrazumijeva gospodarsko siromašenje i ugrožavanje sveukupnog razvoja zemlje.

TEORIJSKE POSTAVKE

Potreba čovjeka za migracijom i važnost iste seže sve do daleke prošlosti i ljudske potrebe za hranom i raznim resursima, želje za putovanjem, istraživanjem, osvajanjem i posjedovanjem. Pokretljivost stanovništva na taj je način postala glavnim nositeljem inovacija iz jedne regije u drugu, ali i važnim čimbenikom (pre)oblikovanja društva, čineći ih raznolikim i složenim (King, 2013). Povijesna pripovijest o važnosti migracija posljednjih je desetljeća dobila novi »nastavak«. Još od ranih devedesetih godina Castles i Miller (2009) govore nam kako živimo u »dobu migracija« koje su karakterizirali kao razdoblje u kojem je međunarodna migracija poprimila dotad neviđen obujam te postala raznovrsna, globalizirana, feminizirana i izrazito politizirana. Sedentarističke su strukture, tradicionalno karakteristične za zapadno društvo, poput statičkog boravka i stabilne zaposlenosti, tako zamijenjene novim obilježjem – mobilnošću (Urry, 2000), a najnoviji podatci Ujedinjenih naroda za 2019. godinu (UN, International migrant stock 2019) o više od 270 milijuna migranata u svijetu potonje dodatno potvrđuju.¹

Migracije stanovništva tradicionalno su područje demografskih istraživanja. Zajedno s prirodnim kretanjem, sastavni su dio ukupnog kretanja stanovništva, a njihovo djelovanje na isto, iako u osnovi oba kretanja ne leže isti čimbenici, međusobno je povezano i nerijetko u uzročno-posljedičnom odnosu. Dok je prirodno kretanje izvorno biološki fenomen na koji utječu brojni društveni čimbenici, (međunarodne) migracije u mirnodopskim uvjetima uglavnom su racionalan odgovor na razlike u razini gospodarskog razvoja te sveopćih prilika domicilne i potencijalno odredišne zemlje. Osim na veličinu ukupnog stanovništva, migracije utječu (s trenutačnim, odnosno odgođenim učinkom) i na njegov prostorni razmještaj, natalitet (fertilitet), mortalitet te strukture stanovništva; istodobno u dva različita područja - polazištu i odredištu (Wertheimer-Baletić, 1999).

Migracije se odvijaju u vremenu i prostoru te ih upravo u odnosu na ta dva čimbenika i razlikujemo. Osim tipova migracija izvedenih na temelju državnih granica i vremena (trajanja) razlikujemo i migracije prema kriteriju uzroka, voljnosti, organiziranosti, a sve migracije možemo razmatrati istodobno s više aspekata. Najveće značenje za demografsku sliku određenog prostora ima, prema kriteriju vremena, definitivna, tj. konačna (trajna) migracija, koja implicira promjenu mjesta stalnog boravka, kako u vanjskim, tako i u unutarnjim migracijama. Kada je riječ o međunarodnim migracijama, presudan je kriterij državnih granica, stoga pod pojmom vanjska migracija podrazumijevamo migracije kojih se polazište nalazi unutar granica, a odredište izvan granica određene zemlje (Wertheimer-Baletić, 1999).²

¹ Iako se podatak o 270 milijuna međunarodnih migranata u svijetu i njihovom povećanju od oko 2,5 puta u odnosu na 1985. godinu čini impozantnim važno je napomenuti kako izvan zemlje rođenja živi (tek) 3,5 % ukupne svjetske populacije (Ujedinjeni narodi, 2019.). Malmberg (1997) činjenicu kako većina stanovništva bez obzira na potisno-privlačne faktore ipak ne sudjeluje u međunarodnim migracijama opisuje »paradoksom nepokretljivosti«. Isti autor odgovor na pitanje »Zašto najveći udio stanovništva ipak ne migrira?« nalazi u povezanosti s obitelji, prijateljima, poslom koji obavljaju, kulturom kojoj pripadaju i sl., međutim druga strana »migracijskog novčića« otkriva kako je mnogo onih koji bi htjeli migrirati, ali im vlastito siromaštvo ili političke/institucionalne zapreke to ne dozvoljavaju. Dok roba, kapital, znanje, poduzetništvo i mediji lako nadilaze granice pojedine zemlje, radna snaga kao presudni faktor proizvodnje ipak nije mobilna u istoj mjeri. Čini se kako su ljudi, kada je riječ o migracijama, danas ipak manje slobodni nego prije stotinu godina (King, 2013). Mogli bismo stoga zaključiti kako u spomenutom »dobu migracija« žive ipak samo pojedini.

² Tipologija migracija poprilično jednostavnom djeluje samo na prvi pogled. Dobar bi primjer bio kriterij državnih granica i činjenica kako vanjske migracije podrazumijevaju prelazak državnih granica. Problem u evidentiranju takvih migracija nastaje kod svojevrsnog »nestanka« granica, poput onih Sovjetskog saveza ili Jugoslavije, te »otvorenost/zatvorenost« granica, poput unutarnjih granica Europske unije i vanjske granice Schengenskog prostora. Ni kriterij vremena (trajanja) migracija nije lišen dvojbi. Vremenski kriterij za

Sve veća diverzifikacija vrsta (tipova) migracija, kao i njihova sve izraženija spontanost pojave u globaliziranom i međusobno povezanom svijetu, ne dozvoljava nam stvaranje jedinstvenog modela migracija s neposrednim uzrocima i posljedicama. Odavno se migracije ne promatraju unutar uskih okvira pojedinačnih disciplina, etablirajući se kao interdisciplinarno predmetno područje (Brettell i Hollified, 2008) u okviru kojih postoji mnogo teorijskih i metodološko-epistemoloških pristupa. Isključivanjem detaljne analize migracijskih teorija u ovom radu, ukratko ćemo napomenuti sljedeće. Migracijske se teorije razlikuju u dva temeljna pristupa. Jedne se oslanjaju na makroanalitički pristup proučavanju migracija koji naglasak stavlja na agregatne forme migracijskih ponašanja i procesa u kontekstu globalnih društveno-ekonomskih fenomena, dok su druge kroz mikroanalitički pristup više orijentirane prema proučavanju individualnih migracijskih oblika i iskustava. Makroanalitički pristupi podrazumijevaju *push-pull teoriju*, *teoriju segmentirano tržišta rada* i *svjetsko-sistemske teorije* koje ekonomske procese (poput promjena na tržištu rada i same prirode kapitalističke ekonomije) smatraju primarnim okidačima migracija. Teorije koje pripadaju mikroanalitičkim pristupima proučavanja migracija, iako nastoje u istraživački fokus staviti individualni aspekt migracija, nisu homogene (Cadwallader, 1992). Primjer je toga *neoklasična ekonomija* koja preuzima opći makrostrukturni okvir za proučavanje migracijskih kretanja nastojeći istovremeno doći do objašnjenja procesa migracija na individualnoj razini (Massey i dr., 1993). Mikroanalitičkim pristupima pripada i *teorija ljudskog kapitala* koji ukazuje na selektivni karakter međunarodnih migracija koji je određen socio-demografskim obilježjima potencijalnih migranata, *nova ekonomija* koja u fokus, umjesto pojedinaca, kao jedinicu u okviru koje se donosi racionalna odluka o migriranju stavlja obitelj/kućanstvo te *teorija mreža* koja kao ključni aspekt migracija podrazumijeva društvene mreže (Morawska, 2007).³

Pored navedenih pristupa koji nastoje istaknuti jedan ključni aspekt migracija, sve više se kao odgovor na uzroke suvremenog migracijskog kretanja stanovništva, javljaju teorije koje naglašavaju kumulativnu uzročnost procesa migracija te neophodnost kontekstualizacije istraživačkog pristupa ispreplitanjem makro i mikro okvira proučavanja s pristupima koji u prvi plan stavljaju aktere migracija (Morawska, 2007). Dok su mikro, odnosno makro pristupi bili karakteristični za starije teorije, one novije ističu važnost mezo razine, tj. ispreplitanja više razina istovremeno.

Mnogo je godina teorijsko znanje o migracijama stagniralo, međutim novi izazovi u procesu migriranja kao nužnost nameću razmatranje migracija unutar novih konceptualnih okvira poput *mobilnosti* (Urry, 2000), *transnacionalizma* (Dunn, 2005), *političke ekonomije* (Freeman i Kessler, 2008), *socijalne transformacije* (Castles, 2010), *studija dijaspora* (King, 2010), *kulturalnih perspektiva* i *rodno-osjetljivih analiza* (King, 2012).

Obzirom kako su tradicionalno ekonomski motivirane migracije danas sve češće zamijenjene onima širokog spektra različitih motiva, jasne su sve češće diskusije o međunarodnim migracijama. Raznolikost migracijskih teorija, od uskih i specijaliziranih do vrlo općih i apstraktnih, tako potvrđuje pretpostavku o kompleksnosti uzroka i procesa migracija te potrebu za interdisciplinarnim pristupom ovom fenomenu.

METODOLOŠKE NAPOMENE

Prostorna je pokretljivost stanovništva već tradicionalno sadržajno i metodološki najkompleksnija komponenta kretanja stanovništva (Greenwood, 2005), a obzirom na službene statistike koje ne raspolazu kvalitetnim podacima o prostornom kretanju stanovništva, od svih demografskih procesa koji izravno mijenjaju veličinu i strukturu stanovništva upravo upravo migracije imaju najnerazvijeniji

praćenje vanjskih migracija obično je jedna godina, no razne varijacije poput migranata na jednogodišnje ugovore, privremenih migracija koje se kasnije pretvore u trajnu, trajnih migracija kod kojih se migranti nakon određenog vremena odlučuju na povratak u domovinu ili pak sezonskih migranata koji su nerijetko od velikog gospodarskog značaja za pojedino područje, a tipologijom ostaju neevidentirani, stvaraju brojne nedoumice. Tranzitne, ilegalne i sl. migracije posebna su dilema (King, 2013).

³ Više detalja o teorijama migracija vidjeti u Brettell, C. i Hollified, J. F., 2008; Cadwallader, M., 1992; King, R., 2013; Massey, D. S. i dr., 1993 i Morawska, E., 2007.

matematički i statistički istraživački sustav (Aleshkovski i Iontsev, 2006). Dok se natalitet i mortalitet, obzirom na mjesto i vrijeme, mogu lako ustanoviti, migraciju je, obzirom na njen istodobni, dvojni učinak, teže kvantificirati; kako zbog sadržaja, tako i iz metodoloških razloga. Osim toga, migracija je sastavnica kretanja stanovništva koju je, zbog brojnih neizvjesnosti vezanih uz uzroke koji mogu djelovati na odluke pojedinaca, relativno teže i projicirati.

Statistika vanjskih migracija pruža nam podatke vezane uz veličinu (obujam) migracija, smjer migracijskih kretanja te obilježja migranata. Postoji nekoliko izvora podataka o migracijama, jedan od njih su *popisi stanovništva*. Potonji predstavljaju izvor podataka o relevantnim demografskim obilježjima migracija, međutim, evidentiraju podatke samo o posljednjem preseljenju, bez uključivanja mogućih prijašnjih migracija (Klempić Bogadi i Lajić, 2014). Popisi stanovništva koriste se pri komparativnoj ili vitalno-statističkoj metodi istraživanja migracija temeljenoj na usporedbi podatka o ukupnom porastu stanovništva i prirodnoj promjeni stanovništva između dvaju popisa (Wertheimer-Baletić, 1999). Spomenutom metodom dobivamo tek agregatne podatke, tj. ukupni migracijski saldo, dok o broju doseljenika i iseljenika nemamo informacije. Drugi su mogući izvor *godišnja izvješća* Državnog zavoda za statistiku o migracijama temeljena na podacima koje prikuplja Ministarstvo unutarnjih poslova. Ista definiciju međunarodnog migranta temelje na konceptu uobičajenog mjesta stanovanja prema kojem se doseljenima iz inozemstva i odseljenima u inozemstvo smatraju osobe koje su promijenile uobičajenu državu stanovanja na razdoblje koje je (ili se očekuje da će biti) dugo najmanje godinu dana (DZS, Migracija stanovništva RH u 2018., Metodološka objašnjenja). Iako je prikupljanje podataka temeljeno na zakonskoj obvezi prijave i odjave prebivališta (Zakon o prebivalištu, Narodne novine 144/12, 158/13). te spomenuta zakonska obveza svakoj osobi koja iseljava iz Hrvatske zbog trajnog nastanjenja u drugoj državi nalaže dužnost odjavljivanja prebivališta prije preseljenja, odnosno evidentiranje privremenog odlaska duljeg od godinu dana⁴, mnogi se navedenih propisa ne pridržavaju; bez obzira na propisane novčane kazne. Najprecizniji izvor podataka o migraciji je *registar stanovništva* koji čini svojevrsnu »kartoteku« stanovništva određenog područja i evidentira svaku promjenu mjesta stalnog prebivališta pojedinaca (Wertheimer-Baletić, 1999). Broj se stanovnika određenog područja na taj način može saznati u svakom trenutku, a registar je stanovništva relevantan izvor podatka, kako za unutarnju, tako i za vanjsku migraciju. Podatci o ukupnom broju stanovnika ili radne snage, obrazovnoj, kvalifikacijskoj i svakoj drugoj strukturi neophodan su preduvjet vođenju demografske, ekonomske, zdravstvene, obrazovne i svake druge politike. Osim spomenutih, relevantan izvor podataka o migraciji stanovništva, njihovim pojedinačnim aspektima, strukturama, smjeru, motivima i sl. razne su *ankete*, tj. *intervjui*.

Obzirom kako Hrvatska ne posjeduje registar stanovništva koji bi kao svojevrsan sustav tekuće migracijske statistike omogućavao primjenu tzv. neposredne metode proučavanja migracija, a godišnja izvješća o migraciji Državnog zavoda za statistiku sadrže spomenute manjkavosti, podatke o prostornom kretanju stanovništva Hrvatske potrebno je prikupiti posrednim putem, primjerice putem broja izdanih ulaznih viza, dozvola za rad/boravak itd., odnosno konzultiranjem dostupnih statistika zemalja u koje naše stanovništvo posljednjih godina najviše iseljava, poput Njemačke, Austrije, Irske i Švedske.

CILJ I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja i spomenute metodološke prepreke logično nameću glavni cilj rada – komparativnom analizom podataka Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske i službenih statistika

⁴ Sukladno metodologiji primjenjivanoj do 2010. godine podatci o vanjskoj migraciji stanovništva obuhvaćali su državljane Republike Hrvatske te strance na stalnom boravku koji su prijavili/odjavili svoje prebivalište u Republici Hrvatskoj. Podatci o vanjskoj migraciji od 2011. godine obrađuju prema metodologiji temeljenoj na Preporukama UN-a za statistiku međunarodne migracije, Uredbi Europskog parlamenta i Vijeća Europe od 11. srpnja 2007. godine o statistici Zajednice o migracijama i međunarodnoj zaštiti i novom Zakona o prebivalištu (NN, br. 144/12. i 158/13.) te uključuju i osobe koje su napustile prebivalište u trajanju duljem od godinu dana radi privremenog odlaska izvan Republike Hrvatske i svoj su privremeni odlazak prijavile Ministarstvu unutarnjih poslova (DZS, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018).

zemalja primateljica hrvatskog iseljništva (Department of Employment Affairs and Social Protection of Ireland, Statistik Austria, Statistisches Bundesamt (Destatis) i Statistics Sweden) utvrditi stvarne razmjere i obilježja recentnog iseljeničkog vala.

Temeljem poznavanja naslovne problematike i cilja istraživanja moguće je postaviti nekoliko stavova, tvrdnji, odnosno polaznih pretpostavki koje će usmjeravati istraživanje te kroz rad biti potvrđene, korigirane ili opovrgnute:

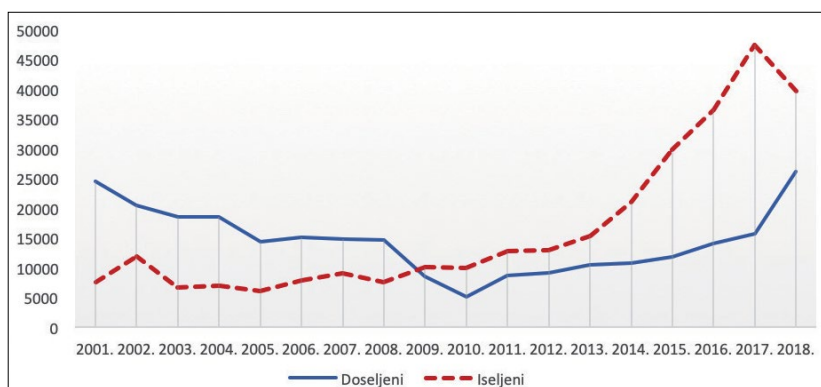
H1 – Recentni iseljenički val obilježava iseljavanje mladog, radno sposobnog i potencijalno reproduktivnog stanovništva, a u porastu je i udio iseljenih cijelih obitelji.

H2 – Publikacije Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske nisu istinski prikaz brojnosti hrvatske emigracije. Stvarnu sliku egzodusa iz Republike Hrvatske moguće je doznati tek iz statistika zemalja useljavanja.

H3 – Obujam recentnog iseljeničkog vala s početkom 2009. godine i znatnim intenziviranjem nakon ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju i dalje je u porastu.

ISELJAVANJE IZ HRVATSKE (PODATCI DRŽAVNOG ZAVODA ZA STATISTIKU RH)

Hrvatsko bismo iseljništvo mogli pratiti još od razdoblja 15. – 18. stoljeća i onodobnog Hrvatskog Kraljevstva suočenog s dugotrajnom osmanlijskom agresijom čiji su ciljevi »ležali« nešto zapadnije od hrvatskih granica. Korištenje posve pouzdanih podataka o broju iseljenih iz Hrvatske od samih početaka pa do druge polovice 19. stoljeća izrazito je teško (Rogić i Čizmić, 2011), a od potonjeg je razdoblja zabilježeno nekoliko velikih iseljeničkih valova koji su svojim intenzitetom izrazito utjecali na ukupan broj stanovnika zemlje. Početak posljednjeg vidljiv je 2009. godine, a isti se pristupom Hrvatske Europskoj uniji znatno intenzivirao (Sl. 1).

Sl. 1. Doseljeno i iseljeno stanovništvo RH u razdoblju od 2001. do 2018. godine

Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske; Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2008. godini, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2017. godini

OSNOVNA OBILJEŽJA RECENTNOG ISELJENIČKOG VALA IZ RH

Nakon vala iseljavanja u 1990-im godinama, potaknutog prije svega ratnim (ne)prilikama, posljednji je iseljenički val s početkom 2009. godine uvjetovan globalnom ekonomskom krizom. Iako je Hrvatska već tradicionalno iseljenička zemlja, recentni se val razlikuje od drugih i zbog nepovoljnih okolnosti u kojima se odvija (poput pada nataliteta, prirodnog pada, ukupne depopulacije kao i procesa ubrzanog starenja stanovništva), a iste nameću dodatnu nužnost istraživanja njegovog obujma i smjera.

Uvjeti poput gospodarske krize, njome uzrokovane visoke stope nezaposlenosti, egzistencijalna nesigurnost mladih, neadekvatne plaće i sl. krajem prvog desetljeća 21. stoljeća potaknuli su oko 10 000 osoba godišnje na privremeni ili trajni odlazak u inozemstvo. Ulaskom Hrvatske u Europsku uniju, 1. srpnja 2013. godine, spomenuti se egzodus dodatno intenzivirao. Migracijski je saldo već desetak godina bez izuzetka negativan te prema posljednjim podacima za 2018. godinu iznosi -13 486 osoba, dok

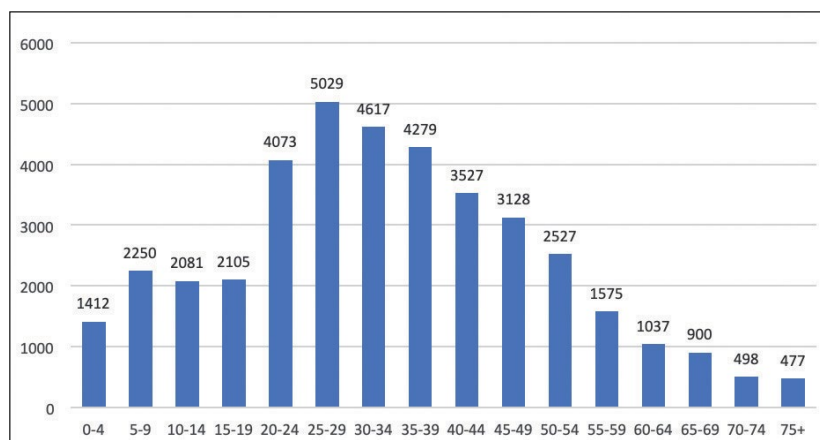
je rekordni broj iseljenih (47 352) zabilježen godinu ranije.⁵ Intenzitet iseljavanja najbolje uprizoruju podatci o 297,5 % više iseljenih 2018. godine u odnosu na 2009., odnosno čak 376,4 % više iseljenih 2017. u odnosu na 2009., početnu godinu recentnog iseljeničkog vala (Tab. 1). Podatci navedeni u tablici 1 već sami po sebi dovoljno govore o obujmu i intenzitetu iseljavanja, no kad im se pridruže i oni o obilježjima iseljeničkog kontingenta, problematika egzodusa postaje još kompleksnija.

Tab. 1. Migracijski saldo Republike Hrvatske u razdoblju od 2007. do 2018. godine

Godina	Doseljeni	Iseljeni		Migracijski saldo
		Apsolutno	Lančani indeks	
2007.	14 622	9 002	-	5 620
2008.	14 541	7 488	83,2	7 053
2009.	8 468	9 940	132,7	-1 472
2010.	4 985	9 860	99,2	-4 875
2011.	8 534	12 699	128,8	-4 165
2012.	8 959	12 877	101,4	-3 918
2013.	10 378	15 262	118,5	-4 884
2014.	10 638	20 858	136,7	-10 220
2015.	11 706	29 651	142,2	-17 945
2016.	13 985	36 436	122,9	-22 451
2017.	15 553	47 352	129,9	-31 799
2018.	26 029	39 515	83,4	-13 486

Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske; Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2008. godini, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018. godini

Dobno-spolna struktura (pored ukupnog broja stanovnika) najvažnija je odrednica gospodarske, socijalne, zdravstvene i svake druge politike neke zemlje jer izravno određuje obujam i dobnu strukturu radnog kontingenta te fertilnog kontingenta ženskog stanovništva. Emigracija kao negativan čimbenik općeg demografskog stanja i procesa izravno utječe na starenje pojedinih funkcionalnih dobnih skupina, poput ženskog fertilnog stanovništva, stanovništva u radno sposobnoj dobi, ukupne radne snage itd.,

SI. 2. Iseljeni iz RH prema petogodišnjim dobnim skupinama, 2018. godina

Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018. godini

⁵ Spomenuti migracijski saldo osim što je posljedica intenziviranja iseljeničkih tokova nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju, 1. srpnja 2013. godine, rezultat je i učestalog nepridržavanja Zakona o prebivalištu (Narodne novine, 144/2012) s kraja 2012. godine koji osobama koje iseljavaju iz Hrvatske radi trajnog nastanjenja u drugoj državi nalaže dužnost odjavljivanja prebivališta, odnosno u policijskoj upravi na čijem području imaju prebivalište prijavljivanje svog privremenog odlaska duljeg od godinu dana.

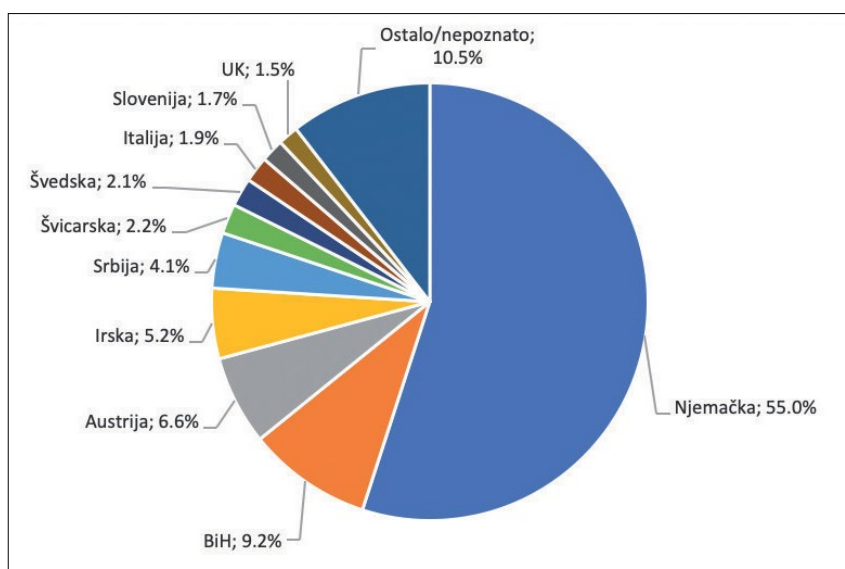
posebno kada je riječ o dugotrajnom iseljavanju stanovništva mlađe životne dobi. Dobno-spolna struktura iseljenika iz Hrvatske pokazuje kako u ukupnom iseljenom stanovništvu blago, sa 55,1 %, prevladavaju muškarci (DZS, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018.), a najbrojnije je ono stanovništvo (njih 54,5 %) koje u inozemstvo odlazi u najproduktivnijoj i reproduktivnoj dobi, od 20 do 44 godine (Sl. 2).

Podatci o udjelu iseljenika starih 0 – 19 godina pokazuju kako je posljednjih godina sve intenzivniji odlazak maloljetnika što izravno upućuje na činjenicu sve češćeg iseljavanja cijelih obitelji; dok je 2007. godine udio iseljenika od 0 – 19 godina bio 11,6 %, 2018. je godine udio iste skupine porastao na 19,9 % (DZS; Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2007., Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018.).

Kada je riječ o obrazovnoj strukturi iseljenika, podatci o zanimanju i razini obrazovanja u zbirku podataka MUP-a o prebivalištu/boravištu unose se temeljem slobodnog izjašnjavanja građana bez prilaganja ikakvog dokaza o istinitosti navedenog, stoga nije moguće donijeti relevantan zaključak. Pretpostavka je kako odlaze radnici najnižih kvalifikacija koji rade pomoćne poslove te visokoobrazovani poput liječnika, inženjera i ICT stručnjaka koji, zbog ulaganja u njihovo obrazovanje te iseljavanjem izgubljene svake vrijednosti koju su svojim znanjem i vještinama društvu mogli dati, za državu predstavljaju veliki financijski gubitak.

STRUKTURA HRVATSKIH ISELJENIKA PREMA ZEMLJI ODREDIŠTA

Struktura iseljenika prema zemlji odredišta i državljanstvu pokazuje kako je među iseljenima najviše (92,2 %) hrvatskih državljana⁶, od ukupnog broja iseljenih najveći udio stanovništva (95,5 %) iselio je u neku od europskih zemalja, a najviše njih (77,7 %) u jednu od članica Europske unije (DZS, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018.).⁷ Najviše je iseljenika (55 %), prema posljednjim podacima za 2018. godinu, emigriralo u Njemačku, a zemlje koje brojem useljenika iz Hrvatske slijede redom su Bosna i Hercegovina (9,2 %), Austrija (6,6 %), Irska (5,2 %), Srbija (4,1 %), Švicarska (2,2 %), Švedska (2,1 %), Italija (1,9 %), Slovenija (1,7 %), UK (1,5 %) i Ostalo/nepoznato; 10,5 %.

Sl. 3. Iseljeni u inozemstvo 2018. godine prema zemlji primitka

Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Migracije stanovništva Republike Hrvatske u 2018. godini

⁶ Kada je riječ o imigraciji u RH, od ukupnog broja useljenih 66,9 % je stranaca, a 33,1 % hrvatskih državljana (DZS; Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018).

⁷ Od ukupnog broja iseljenih (39 515) 2018. je godine najviše stanovništva, njih čak 37 755, kao mjesto odredišta izabralo neku od europskih zemalja. Azija je iste godine primila 319 stanovnika Hrvatske. Afriku je kao mjesto odredišta izabralo njih 39, Sjevernu i Srednju Ameriku 746 osoba, Južnu Ameriku njih 58, a Oceaniju 255 osoba (DZS; Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018).

(2,1 %) i Italija (1,9 %) (Sl. 3). Slični su udjeli iseljenih prema zemlji odredišta vidljivi i nekoliko godina unazad.

Kada je riječ o iseljavanju u Srbiju i Bosnu i Hercegovinu, državljani susjednih zemalja najčešće su slijedili tokove prijašnjih ekonomski motiviranih migracija te povratnih politički i etnički motiviranih migracija regionalnog karaktera. Prije samog ulaska Hrvatske u Europsku uniju najveći emigracijski tok činili su hrvatski državljani, zasigurno najviše hrvatski Srbi, koji su nastavili napuštati Hrvatsku, dok se danas taj dugogodišnji trend polako mijenja (Župarić-Iljić, 2016). Udio spomenutih u ukupnom broju iseljenih nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju znatno opada, a isto potvrđuju i sljedeći podatci. Godine 2012. od ukupnog broja (12 877) iseljenih osoba najviše je osoba iz Republike Hrvatske iselilo u Srbiju (31,0 %) i Bosnu i Hercegovinu (25,0 %), dok je udio obje zemlje u ukupnom broju (39 515) iseljenih 2018. godine bio 13,3 % (DZS; Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2012., Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018.).

Prethodno naglašena metodološka ograničenja ukazuju kako stvarne razmjere egzodusa zbog nepridržavanja obveze odjavljivanja prebivališta prije iseljenja ne možemo znati, stoga ćemo se u ovom radu posebno osvrnuti na inozemne statistike i to onih zemalja u koje hrvatsko stanovništvo najviše iseljava; izuzimajući iz analize službene statistike zemalja povratnih emigracijskih tokova (Srbija i BiH).

Zemlje bismo primateljice najvećeg broja iseljenika iz Hrvatske pritom mogli podijeliti na tradicionalne, koje su iseljenike iz Hrvatske privlačile još u drugoj polovici 20. stoljeća, te one koje su odredištem hrvatskih iseljenika postale nešto novijeg datuma.

TRADICIONALNE ZEMLJE PRIMATELJICE ISELJENIKA IZ RH

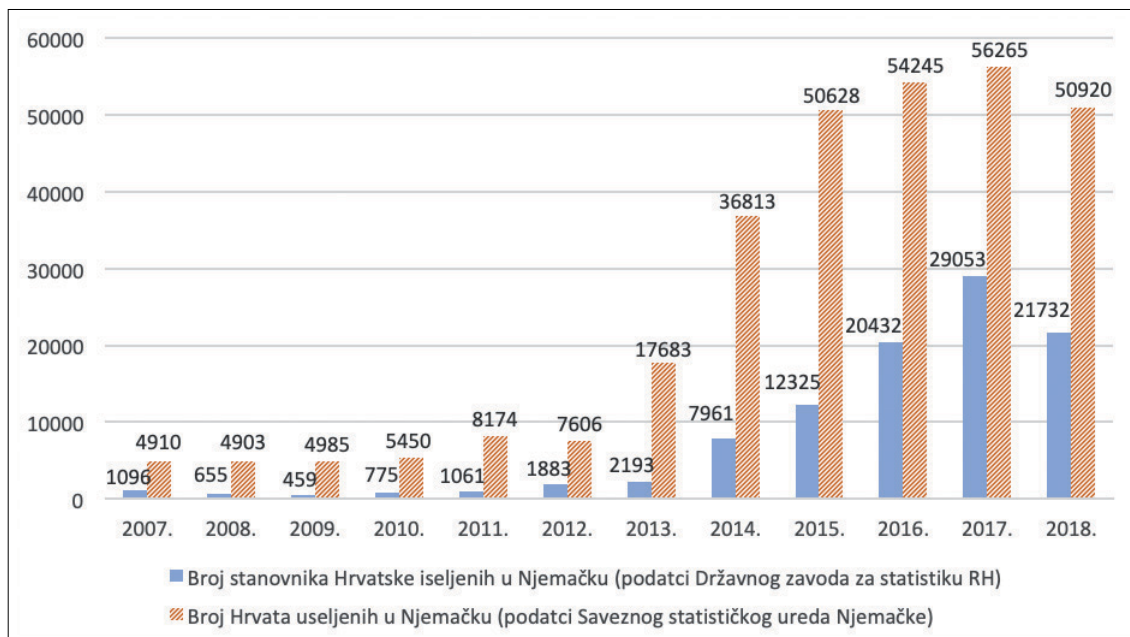
Tradicionalne zemlje primateljice, poput Njemačke, Austrije, Švicarske ili Italije, zbog geografske blizine, relativno dobre prometne povezanosti te povijesno-političkih i ekonomskih odnosa poželjna su odredišta hrvatskih iseljenika bila još šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća kada je s ciljem »privremenog rada« u inozemstvu Hrvatsku napustio veći broj radnih migranata. Iako je u početku riječ bila o privremenom karakteru njihove emigracije, s vremenom je odlazak većine migranata poprimio trajno obilježje, a tek se, prema pojedinim procjenama, trećina iseljenika vratila u domovinu (Čizmić i Živić, 2005). Tradicionalna odredišta koja su iseljenike iz Hrvatske privlačila još u spomenutom razdoblju i danas su najvažnije zemlje primitka hrvatskih emigranata što potvrđuje i podatak o 65,7 % ukupno iseljenih iz Hrvatske u 2018. godini upravo u te zemlje. Poseban značaj prema udjelu useljenih ima Njemačka, a potom Austrija (Sl. 3).⁸

Njemačka

Nekoliko godina unazad najprivlačnija destinacija ne samo za Hrvate, već i mnoge druge migrante, jest Njemačka. Spomenuto potvrđuju i podatci o najvećem broju imigranata godinama unazad, barem kada je riječ o europskim zemljama. Njemačka je tako u 2017. godini postala brojnija za 917 tisuća useljenika, dok su iza nje brojem istih slijedile UK, Španjolska, Francuska i Italija (Eurostat, Migration and migrant population statistics). Prema podacima Eurostata, 1. je siječnja 2018. godine u Njemačkoj živjelo oko 10 milijuna stranaca od kojih su najbrojniji Turci (1,33 milijuna), Poljaci (oko 758 tisuća), Sirijci (oko 655 tisuća), Rumunji i Talijani (Eurostat, Main countries of citizenship and birth of the foreign/foreign-born population).

Udjelom u ukupnom broju iseljenih najprivlačnije odredište hrvatskih emigranata Njemačka je još od 2014. godine (DZS, Migracija stanovništva Republike Hrvatske 2014. - 2018.), a posljednji podatci pokazuju kako je 2018. godine čak 55 % od ukupnog broja iseljenih svoje boravište u Hrvatskoj zamijenilo onim u Njemačkoj (DZS, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018.). Tijekom cijelog

⁸ Spomenuto potvrđuje već dobro znanu teoriju socijalnih migrantskih mreža i važnost tradicionalnih obiteljskih, rodbinskih, socijalnih i dr. veza koje migrantima omogućuju lakše integriranje u lokalne ekonomske i društvene tokove. Migrantske su mreže prema ovoj teoriji setovi interpersonalnih veza koje u područjima podrijetla i primitka povezuju prijašnje, sadašnje migrante i nemigrante, bilo putem krvnih srodstava, prijateljskih veza ili zajedničkog lokalnog porijekla. Smanjenjem troškova i rizika migriranja iste utječu na povećanje očekivanog neto dobitka, a time i na veću mogućnost migriranja (Massey i dr., 1993).

Sl. 4. Broj iseljenih iz Hrvatske i useljenih u Njemačku u razdoblju 2007. – 2018. godine prema podacima DZS-a i Saveznog statističkog ureda Njemačke

Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Migracija stanovništva Republike Hrvatske 2007. – 2018. godine; Statistisches Bundesamt (Destatis); Ausländische Bevölkerung 2008 - 2019; stanje 31. prosinca 2007. – 2018.

recentnog iseljeničkog vala (2009. - 2018.) u Njemačku je iselilo čak 97 874 osoba dok je posebno nagli porast iseljenih vidljiv u razdoblju 2013. - 2014. godine kao posljedica ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Sljedeći izraženiji porast iseljenih u Njemačku vidljiv je nakon 1. srpnja 2015. godine i ukidanja dvogodišnjeg ograničenog pristupa njemačkom tržištu rada za hrvatske državljane, a najveći apsolutni broj iseljenih u Njemačku (29 053) zabilježen je 2017. godine. Prema posljednjim podacima Državnog zavoda za statistiku 2018. su godine Hrvatsku u pravcu Njemačke napustile 21 732 osobe (Sl. 4). pri čemu najviše (21 605) hrvatskih državljana (DZS, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018.).

Iako su podatci Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske dovoljno zabrinjavajući, podatci Njemačkog saveznog zavoda za statistiku još su alarmantniji i u istom razdoblju recentnog iseljeničkog vala (2009. – 2018.) bilježe čak 292 769 useljenih Hrvata (Sl. 4). Vidljiva razlika u broju iseljenika/ useljenika rezultat je prije svega nepridržavanja obveze o odjavljivanju prebivališta prije iseljenja (Zakon o prebivalištu, Narodne novine 144/12, 158/13) kao i nepostojanja registra stanovništva u Republici Hrvatskoj koji bi kao takav predstavljao najtočniji izvor podataka o migraciji. Osim toga, na umu valja imati i činjenicu kako se podatci njemačkog zavoda za statistiku ne odnose samo na doseljenike iz Hrvatske već i na stanovnike s hrvatskim državljanstvom čije je prethodno mjesto boravišta mogla biti ne samo Hrvatska već i bilo koja druga država⁹.

Sukladno recentnom iseljeničkom valu mijenja se i broj Hrvata u Njemačkoj čija je brojnost u razdoblju 2009. – 2018. godine porasla za više od 170 000 ljudi, a posebno intenzivan porast broja Hrvata u Njemačkoj (od 248 871 osoba) vidljiv je, sukladno intenzitetu iseljavanja, u razdoblju nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju (Tab. 2). Prema posljednjim dostupnim podacima, 2018. je godine Njemačka zabilježila porast od 53 865 Hrvata, od kojih je po prvi put useljeno njih 43 285, 7 630 njih je uselilo ponovno, a 2 945 je tamo rođeno (u istom je razdoblju izgubila 27 065 Hrvata, od čega je 1 675 njih

⁹ Pretpostavka je kako osim doseljenika iz Hrvatske velik udio ima i stanovništvo doseljeno iz Bosne i Hercegovine.

umrlo). Prema »stanju« na dan 31. prosinca 2018. godine u Njemačkoj je živjelo 395 665 Hrvata od kojih je njih 50 285 tamo rođeno, dok su ostali doseljenici (Statistisches Bundesamt, Ausländische Bevölkerung 2019).

Tab. 2. Broj Hrvata u Njemačkoj u razdoblju od 2007. do 2018. godine

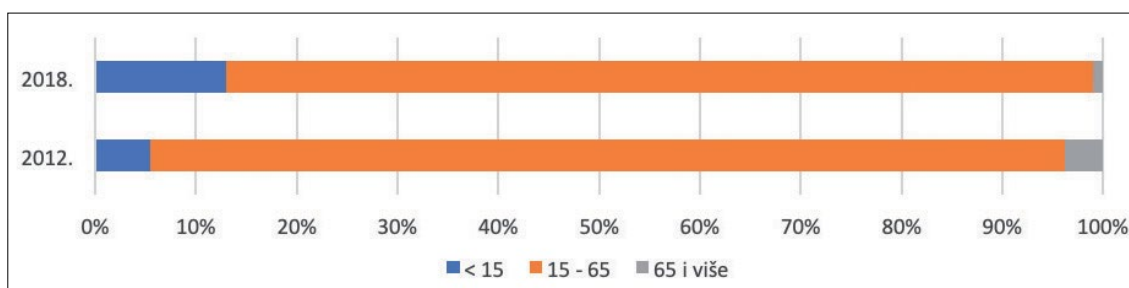
Godina	Broj hrvatskih državljana	Bazni indeks (2007. = 100)	Lančani indeks	Spol	
				Muškarci	Žene
2007.	225 309	100	-	110 391	114 918
2008.	223 056	99,0	99,0	108 789	114 267
2009.	221 222	98,2	99,2	107 447	113 775
2010.	220 199	97,7	99,5	106 974	113 225
2011.	223 014	98,9	101,3	108 532	114 482
2012.	224 971	99,9	100,9	109 739	115 232
2013.	240 543	106,8	106,9	119 164	121 379
2014.	263 347	116,9	109,5	134 339	129 008
2015.	297 895	132,2	113,1	155 543	142 352
2016.	332 605	147,6	111,7	175 680	156 925
2017.	367 900	163,3	110,6	196 365	171 535
2018.	395 665	175,6	107,5	212 020	183 645

Izvor: Statistisches Bundesamt (Destatis); Ausländische Bevölkerung 2013, Ausländische Bevölkerung 2019; stanje 31. prosinca 2007. – 2018.

Prema dužini boravka u Njemačkoj, najbrojnija je skupina Hrvata koji u Njemačkoj žive 1 - 4 godine (113 760), a nakon njih skupina nastanjenih u Njemačkoj 40 i više (88 725), odnosno 25 - 30 (42 350) i 4 - 6 (37 535) godina (Statistisches Bundesamt, Ausländische Bevölkerung 2019). Spomenuti podatci jasno ukazuju na potonji i najintenzivnije valove iseljavanja iz Hrvatske.

Kada je pak riječ o dobno-spolnoj strukturi, prema podacima njemačke službene statistike 2018. su godine među Hrvatima useljenima u Njemačku najbrojniji bili oni u dobi od 20 - 40 godina, 62,7 % useljenih su muškarci, a u usporedbi s nekoliko godina ranije, omjer između useljenih muškaraca i žena je manji (Statistisches Bundesamt, Ausländische Bevölkerung 2019). Nastavno na već spomenuto i u posljednjih nekoliko godina sve intenzivnije iseljavanje maloljetnika (Sl. 5), njemački statistički podatci dodatno potvrđuju novo obilježje recentnog emigracijskog vala – iseljavanje cijelih obitelji.

Brojna su istraživanja godinama unazad potvrđivala kako je najvažniji potisni čimbenik zbog kojeg brojno hrvatsko stanovništvo donosi odluku o privremenom, a nerijetko i trajnom odlasku iz zemlje upravo ekonomski (Božić i Burić, 2005; Nejašmić, 2014; Peračković i Rihtar, 2017), međutim, najno-

Sl. 5. Hrvati doseljeni u Njemačku 2012. i 2018. godine prema velikim dobnim skupinama

Izvor: Statistisches Bundesamt (Destatis); Ausländische Bevölkerung 2013, Ausländische Bevölkerung 2019; stanje 31. prosinca 2012. i 2018.

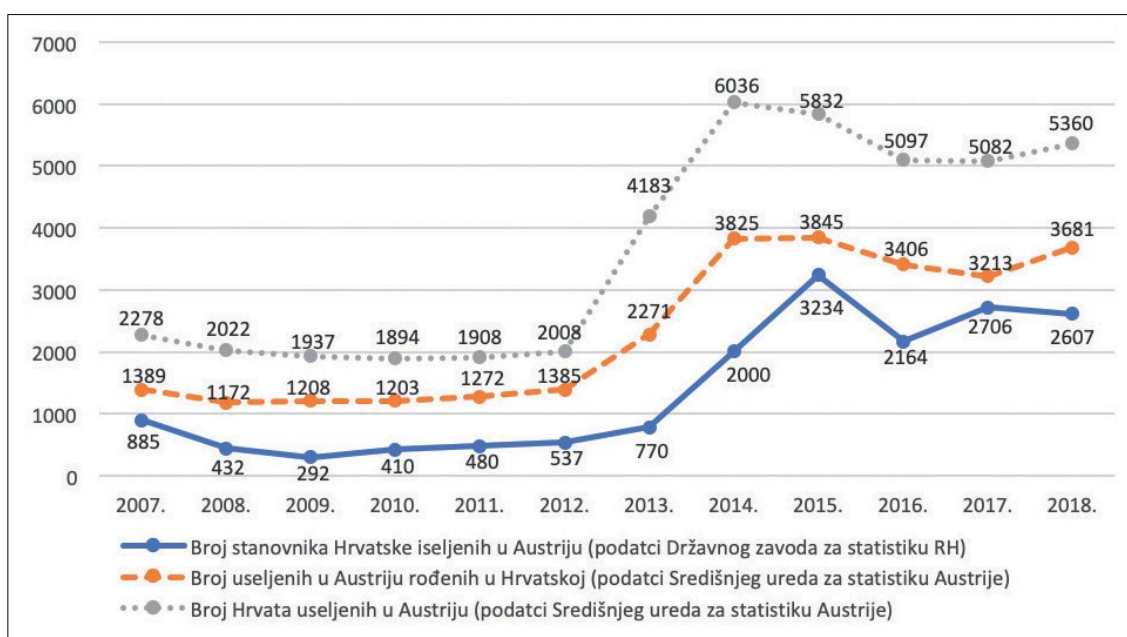
vije istraživanje (Jurić, 2018) o iseljavanju Hrvata (nakon ulaska Hrvatske u EU) upravo u Njemačku navodi kako glavni uzroci odlaska, prema percepciji samih iseljenika, više nisu ekonomske prirode. Spomenuto istraživanje jasno pokazuje vezu između političke etike, slabih institucija i iseljavanja te kao glavne uzroke iseljavanja navodi nemoral političkih elita, pravnu nesigurnost, nepotizam i korupciju. Osim pravosuđa, velik su poticaj iseljavanju i mediji koji zajedno s političkim elitama ukazuju kako u Hrvatskoj nije ostalo više ništa vrijedno (Jurić, 2018).

Austrija

Zemlja koja prema udjelu useljenih iz Hrvatske slijedi odmah nakon Njemačke (izuzev Bosne i Hercegovine koja ovom analizom nije obuhvaćena) jest Austrija. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku u razdoblju od 2009. – 2018. u Austriju je iseljeno 15 200 osoba, od čega čak njih 13 481 u posljednjih 6 godina, odnosno nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju (Sl. 6). Dostupni podatci austrijskog zavoda za statistiku (Statistik Austria, Bevölkerung, Wanderungen mit dem Ausland) nešto su drugačiji i u istom razdoblju (2009. – 2018.) bilježe 39 337 useljenih Hrvata, donosno 25 309 useljenih rođenih u Hrvatskoj (Sl. 6). Obzirom kako Austrija bilježi useljenike i prema nacionalnosti (Hrvati) i prema zemlji rođenja (Hrvatska) primjer Austrije najbolje uprizoruje problem tzv. *dvojnje hrvatske emigracije* (Akrap, Strmota i Ivanda; 2017).

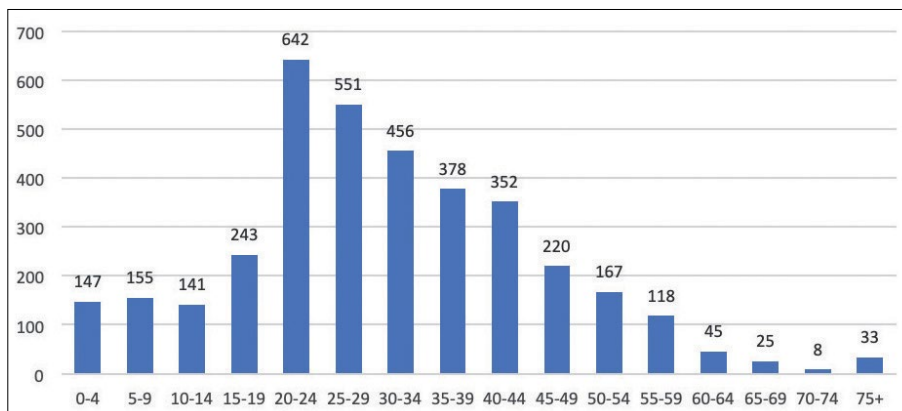
Službeni podatci Središnjeg ureda za statistiku Austrije također potvrđuju znatan porast broja useljenih Hrvata nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju, međutim, jasno bilježe i pad broja useljenih 2015., 2016. i 2017. godine te ponovni porast broja iseljenika 2018. godine. Podatci Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske potonji porast ne potvrđuju (Sl. 6).

Posljednji podatci austrijskog ureda za statistiku o dobnoj strukturi useljenih državljana Republike Hrvatske u Austriju 2018. godine pokazuju kako je, kao i do sada, riječ o odlasku mladih ljudi u najaktivnijoj radnoj i reproduktivnoj dobi; čak 55,1 % iseljenika staro je od 20 – 39 godina (Sl. 7). Osim toga, i podatci za Austriju o iseljenim osobama do 15 godina starosti još jednom potvrđuju porast broja (i udjela) iseljenih cijelih obitelji; dok je 2012. godine od ukupnog broja useljenih u Austriju 7,2 % osoba

Sl. 6. Broj iseljenih iz Hrvatske i useljenih u Austriju u razdoblju 2007. – 2017. godine prema podacima DZS-a i Središnjeg ureda za statistiku Austrije

Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Migracija stanovništva Republike Hrvatske 2007. – 2018. godine; Statistik Austria, Bevölkerung, Wanderungen mit dem Ausland

Sl. 7. Dobna struktura useljenih iz Hrvatske u Austriju 2018. godine

Izvor: Statistik Austria; STATcube

bilo mlađe od 15 godina, udio istih prema posljednjim dostupnim podacima za 2018. godinu bio je 12 % (Statistik Austria, STATcube).

Naposljetku, važno je napomenuti kako bi broj iseljenih u Austriju bio i znatno veći da Austrija pristupom Hrvatske Europskoj uniji nije uvela restrikcije za protok hrvatskih radnika.¹⁰ Hrvatski će radnici slobodan pristup austrijskom tržištu rada dobiti tek 1. srpnja 2020. godine stoga bi nam novi podatci ponovno mogli pokazati porast iseljenih u ovu zemlju. Osim trajnog iseljavanja ili iseljavanja na duže razdoblje, Austrija će zbog geografske blizine i dobre prometne povezanosti postati privlačno odredište i za brojne dnevne/tjedne migrante, posebice onih iz Međimurske, Varaždinske i Krapinsko-zagorske županije. Otvaranje austrijskog tržišta rada spomenute bi županije tako moglo suočiti s velikim nedostatkom radne snage, naročito u pojedinim sektorima.

Nove zemlje primateljice iseljenika iz RH

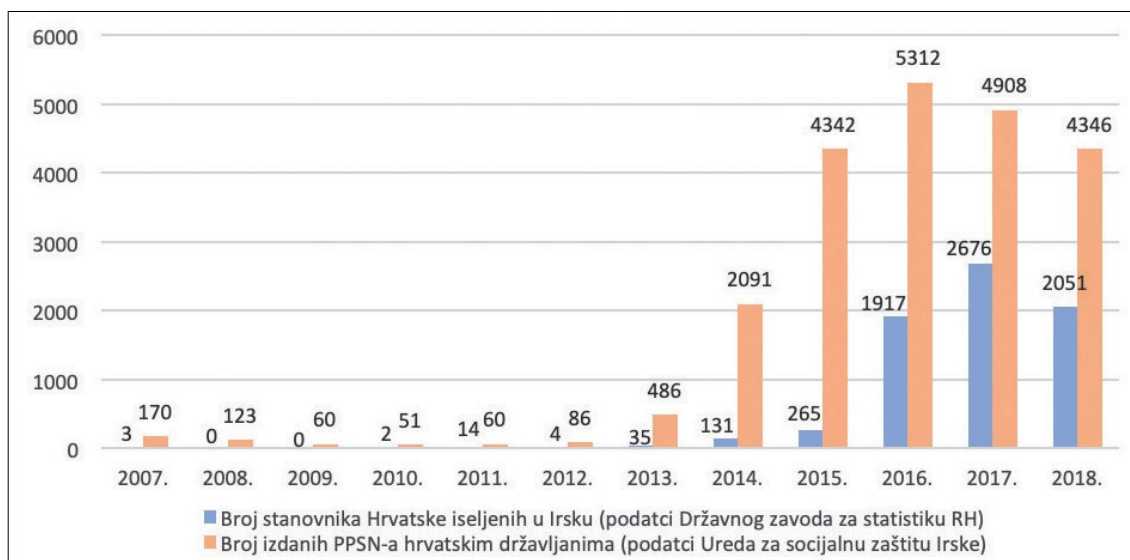
Nove su zemlje primateljice privlačna odredišta iseljenika iz Hrvatske tek posljednjih nekoliko godina. Osim Irske, sve veći porast broja useljenika iz Hrvatske, a samim time i značajniju prisutnost u medijima i znanstvenim istraživanjima bilježe skandinavske zemlje, od kojih brojem useljenih prednjači Švedska.

Irska

Iako se uz suvremene migracije iz Hrvatske najčešće spominje Njemačka, posljednjih je nekoliko godina kao jedno od najpoželjnijih odredišta za rad i život hrvatskih državljana postala Irska. Najbolje o tome govori činjenica kako je u razdoblju od početka 2007. pa do ulaska Hrvatske u Europsku uniju, strancima hrvatske nacionalnosti koji su doselili u Irsku izdano je 596 PPS brojeva.¹¹ Od ulaska, pak, Hrvatske u Europsku uniju 1. srpnja 2013. godine pa do kraja 2018. godine broj je izdanih PPSN-a porastao na oko 21 439. Iseljavanje je u Irsku tako u vrlo kratkom vremenskom razdoblju poraslo 35 puta, a znatno je povećanje (od čak 5 puta) vidljivo već od samog mjeseca pristupa Hrvatske Europskoj uniji, u odnosu na mjesec ranije (DEASP, Allocation of PPSNs 2007. – 2018.).

¹⁰ Zemlje Europske unije imaju pravo ograničiti pristup državljanima novih članica Europske unije najviše na sedam godina, po modelu 2+3+2 godine. Zadnje dvije godine ograničenje je moguće jedino u slučaju ukoliko se utvrdi kako bi potpuno otvaranje granica negativno utjecalo na domaće tržište rada. Kao jedan od razloga za otvaranje austrijskog tržišta za Hrvate tek 1. srpnja 2020. godine austrijska je vlada navela podatke o velikom broju nezaposlenih hrvatskih državljana koji tamo već žive. Osim toga, naveli su i činjenicu kako prijevremeno otvaranje tržišta rada za državljane Hrvatske ne bi rezultiralo povećanjem broja stručnjaka i visokokvalificiranih nego povećanjem broja nezaposlenih. Tržište je rada za radnike iz Hrvatske trenutno samo djelomično zatvoreno, a poslodavcima iz Austrije moguće je zaposlenje hrvatskih radnika u preko 60 zanimanja koja su u Austriji deficitarna.

¹¹ Broj imigranata u Irsku procjenjuje se prema broju izdanih PPSN-a (Personal Public Service Numbers), identifikacijskog broja sličnog našem OIB-u, koji se koristi za brojne potrebe, od zapošljavanja do ostvarivanja socijalnih beneficija. Izdaje ga irsko Ministarstvo socijalne zaštite.

Sl. 9. Broj iseljenih iz Hrvatske i useljenih u Irsku u razdoblju 2007. – 2018. godine prema podacima DZS-a i Ureda za socijalnu zaštitu Irske

Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Doseljeno i odseljeno stanovništvo u/iz Republike Hrvatske prema zemlji podrijetla/odredišta 2001. - 2018., privatna korespondencija; Department of Employment Affairs and Social Protection (DEASP), Allocation of PPSNs 2007 - 2018

Broj iseljenih u Irsku možda i najbolje do sada uprizzoruje u kojoj su mjeri podatci o vanjskoj migraciji Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske manjkavi i nepouzdati. Primjera radi, 2014. je godine prema podacima Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske u Irsku iseljena 131 osoba, dok Ured za socijalnu zaštitu Irske iste godine bilježi 2091 izdani PPS broj. Cijelo razdoblje nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju prema podacima je hrvatske statistike obilježilo iseljavanje oko 7 000 osoba, dok je u istom razdoblju (zaključno s 2018. godinom) u Irskoj strancima hrvatske nacionalnosti izdano više od 20 000 PPS broja (Sl. 9). Osim toga, obzirom kako PPS brojem nisu obuhvaćeni članovi obitelji koji žive u Irskoj, a ne sudjeluju na tržištu rada, broj je iseljenih, a ujedno i razlika među podacima Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske o broju iseljenih u Irsku i izdanih PPS brojeva Ministarstva socijalne zaštite Irske, moguće i osjetno veća.

Najviše je PPS brojeva Hrvatima izdano 2016. godine (5 312), a nakon toga broj je istih u padu (Sl. 9). Smanjenje intenziteta useljavanja u Irsku potvrđuju i posljednji podatci Ureda za socijalnu zaštitu Irske koji u prvih osam mjeseci 2019. godine bilježe 2 172 izdana PPS broja strancima hrvatske nacionalnosti. Usporedbe radi, u istom je razdoblju godine ranije, 2018., izdano 2 815 PPSN-a (DEASP, Allocation of PPSNs 2016 - 2018).¹²

Godine 2018. Hrvatska se prema broju odobrenih zahtjeva za PPSN (4 346) nalazila na devetom mjestu, nakon Francuske (4 879), Italije (6 070), Poljske (6 524), Španjolske (6 685), Indije (7 323), Brazila (12 304), Rumunjske (13 922) i Ujedinjenog Kraljevstva (14 530) (DEASP, Allocation of PPSNs in 2018).

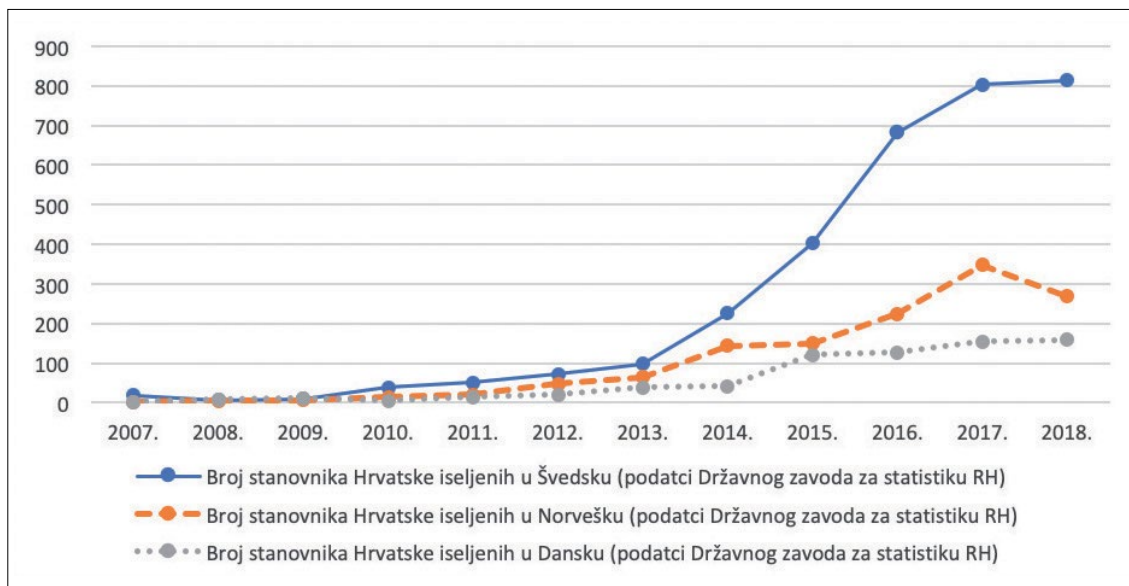
Švedska

Skandinavske su zemlje, poput Irske, nova privlačna odredišta za Hrvate što potvrđuju i podatci o broju iseljenih u te zemlje, posebice nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Prema podacima Držav-

¹² Važno je napomenuti kako je broj izdanih PPSN-a kao i ranije spomenuti odmaci među podacima hrvatske i irske statistike još veći jer navedeni broj ne evidentira useljene koji nisu tražili posao. Najčešće su to članovi obitelji koji ondje borave, a istih je, obzirom na prethodne podatke i udjele vezane uz Njemačku i Austriju kao i već spomenuto novo obilježje recentnog iseljeničkog vala, vrlo vjerojatno zamjetan udio/broj.

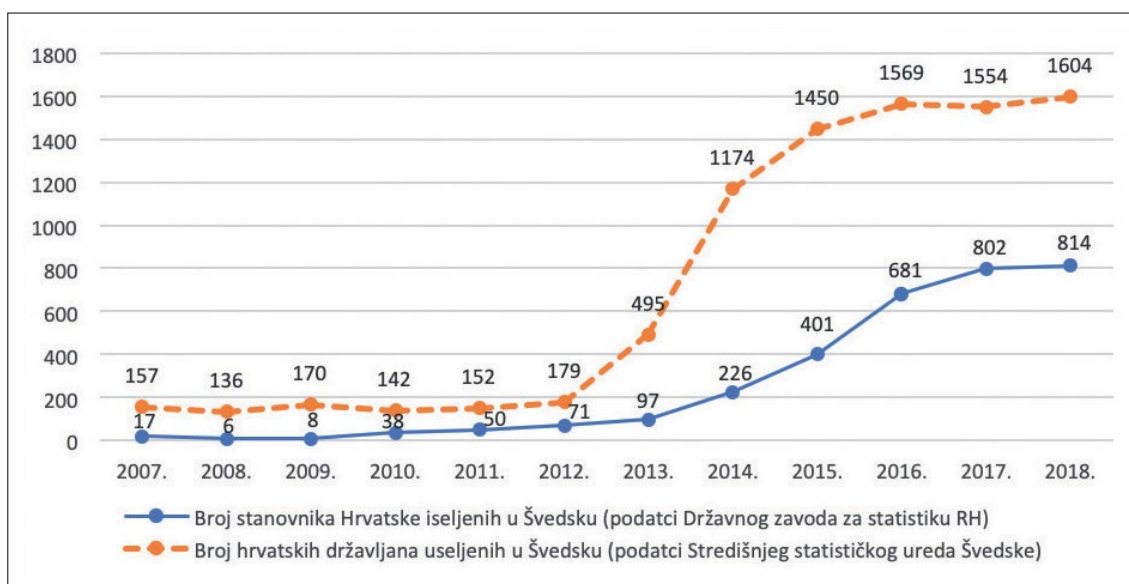
nog zavoda za statistiku Republike Hrvatske brojem useljenika među svim skandinavskim zemljama daleko predvodi Švedska (Sl. 10).

Obzirom kako Norveška i Danska na godišnjoj razini ne bilježe podatke o broju useljenih prema zemlji podrijetla, osvrnut ćemo se na podatke Središnjeg statističkog ureda Švedske koji u usporedbi s onima Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske bilježi nešto veći obujam iseljavanja/useljavanja u istom smjeru (Sl. 11). Iako je razlika među podatcima dviju statistika izrazito evidentna, iste

Sl. 10. Broj iseljenih iz Hrvatske i useljenih u Švedsku, Norvešku i Dansku u razdoblju 2007. – 2018. godine

Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Migracija stanovništva Republike Hrvatske 2007. – 2018. godine

Sl. 11. Broj iseljenih iz Hrvatske i useljenih u Švedsku u razdoblju 2007. – 2018. godine prema podatcima DZS-a i Središnjeg statističkog ureda Švedske

Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Migracija stanovništva Republike Hrvatske 2007. – 2018. godine, Statistics Sweden, Immigrations and emigrations by country of citizenship and sex 2007 - 2018

pokazuju i određene sličnosti – prema podacima oba zavoda za statistiku jasno je vidljiv nagli porast broja iseljenika/useljenika nakon ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju. Broj je useljenih 2013. godine tako bio gotovo trostruko veći u odnosu na samo godinu ranije (Sl. 11). Broj useljenih državljana Republike Hrvatske od tog je razdoblja u stalnom porastu s izuzetkom 2017. godine kada je zabilježen gotovo neprimjetan pad od 15 useljenika manje u odnosu na 2016. godinu (Statistics Sweden, Immigrations and emigrations by country of citizenship and sex). Ipak, najnoviji podatci statističkog zavoda Švedske za 2018. godinu te 1604 useljenih hrvatskih državljana ponovno potvrđuju kako atraktivnost Švedske među našim iseljenicima ne jenjava ni nekoliko godina nakon pristupanja Hrvatske Europskoj uniji.

Kada je riječ o iseljavanju u Švedsku, ista u usporedbi s ostalim zemljama obuhvaćenima ovom analizom evidentira znatno manji broj useljenika hrvatskog državljanstva, međutim, specifičnost ove zemlje leži u činjenici kako, za razliku od Njemačke i Irske, u smjeru Švedske iseljavanje i dalje raste, a Švedska hrvatskim iseljenicima polako postaje sve privlačnija odredište za trajni odlazak iz zemlje.

ISKUSTVO IRSKE KAO PRIMJER HRVATSKOJ ZA MODEL GOSPODARSKE/DEMOGRAFSKE OBNOVE

Iako je danas jedna od poželjnih destinacija, ne samo hrvatskih iseljenika, već i drugih migranata, irsku je povijest obilježila visoka stopa iseljavanja (Smyth, 2011) i gospodarsko siromašenje. Mračno razdoblje irske povijesti obilježeno ratovima i čestim pobunama domicilnog stanovništva počelo je krajem 15. stoljeća podvrgavanjem irskog parlamenta pod autoritet engleskog. Sustavnim naseljavanjem engleskih i škotskih doseljenika od sredine 16. stoljeća mijenjala se demografska struktura i stvarale zajednice isključivo britansko-protestantskog identiteta koje su u znatnoj mjeri temelj suvremene podjele Irske. Nakon uvođenja Kaznenih zakona¹³, gušenjem pobune iz 1798. godine britanski i irski parlament donijeli su zakone koji su početkom 1801. godine doveli do sjedinjenja dvaju kraljevstava i podvrgavanja Irske britanskoj dominaciji. Irska je tada u vrlo kratkom razdoblju zabilježila velik porast s 4-5 milijuna, početkom 19. stoljeća, na više od 8 milijuna stanovnika 1841. godine (Legrand, 2005). Ubrzo nakon naglog porasta broja stanovnika, neusmjeravanje značajnijih investicija britanskih industrijalaca prema Irskoj, osiromašenje stanovništva, bolesti te razdoblje velike gladi, koja je prvenstveno pogodila najsiromašnije slojeve društva, znatno su smanjile broj istih. Irska je tako u razdoblju od 1841. do 1901. izgubila gotovo polovicu stanovništva, a trend emigracije nastavio se i razdoblju nakon toga (Rančić, Rebac i Pilipović, 2010).

Duga borba za političku neovisnost od britanske krune rezultirala je 1921. godine uspostavom Slobodne irske države koja je obuhvaćala 26 od ukupno 32 pokrajine na otoku, dok je preostalih 6 pokrajina ostalo u sastavu Ujedinjenog kraljevstva kao tzv. Sjeverna Irska. Znanje engleskog jezika, kao korisno nasljeđe nakon prestanka političke dominacije Velike Britanije, te ideološka podloga ekonomskog liberalizma, također prenijeta iz Engleske i Škotske, činile su značajne preduvjete za kasnije otvaranje Irske prema svijetu i uključivanje u gospodarske i političke globalizacijske procese. Krajnji prekid i posljednjih formalnih državno-pravnih veza s Velikom Britanijom zbio se 1949. godine kada je 26 južnih pokrajina proglasilo Republiku Irsku. Irska je od samog osnutka 1949. godine članica Vijeća Europe, a 1973. je godine s Velikom Britanijom i Danskom pristupila tadašnjoj Europskoj ekonomskoj zajednici (Rančić, Rebac i Pilipović, 2010).

Novoosnovani južni dio otoka bio je vrlo siromašno agrarno područje gotovo s nepostojećom industrijom. Nakon razdoblja obilježenog ekonomskom politikom koja se temeljila na razvoju djelatnosti koje su se tada smatrale irskim komparativnim prednostima u odnosu na Veliku Britaniju, vođenja restriktivne fiskalne politike, afirmacije poljoprivrede kao pokretača gospodarskog razvoja, zanemarivanja industrije i pritiska na otvaranje novih radnih mjesta zbog smanjenja emigracije kao rezultata

¹³ Kazneni zakoni (Penal Laws) onemogućavali su pripadnicima drugih vjera sudjelovanje u političkom životu, javnoj vlasti i vojsci, ograničavali njihova ljudska i građanska prava te svu vlast predali u ruke protestantske vladajuće elite (Rančić, Rebac i Pilipović, 2010).

strogih imigracijskih zakona u SAD-u te opće recesije s početkom 1929. godine dolazi do promjene politike. Irska se tada okrenula industrijskoj politici temeljenoj na uveznoj supstituciji (Import Substitution Industrialization), pod zaštitom carinskih barijera, a u agrarnom sektoru provođena je diverzifikacija koja se sve manje oslanjala na dotadašnje britansko tržište uz istodobno ograničavanje uvoza poljoprivrednih proizvoda. Pozitivni pomaci u zaposlenosti i ponudi u sektoru proizvodnih djelatnosti ukazivali su na uspjeh spomenute politike, međutim, početkom pedesetih godina prošlog stoljeća Irska se počela suočavati s problemima u platnoj bilanci, osjetnim usporavanjem proizvodnje i padom zaposlenosti. Posljedično, potonje su razdoblje obilježila stagnacija privrednih aktivnosti i emigracija velikog dijela radno sposobnog stanovništva, a do 1961. godine broj stanovnika Irske smanjio na 2,8 milijuna. Štetnost protekcionizma i industrijske politike temeljene na uveznoj supstituciji postala je jasno vidljiva te je kasnih pedesetih godina prošlog stoljeća stvoren konsenzus kako jedino međunarodno konkurentni izvozni sektor može pokrenuti ekonomsku ekspanziju Irske. Uskoro je donesen Program ekonomskog razvoja koji se oslanjao na pribavljanje stranog kapitala uz porezne olakšice te smanjivanje carinske zaštite domaćeg gospodarstva. Od tada pa do danas, jedno je od temeljnih obilježja strategije razvoja gospodarstva Irske ekonomska liberalizacija, posebno vidljiva u obliku poreznih olakšica u izvoznom sektoru, privlačenju stranih investicija, smanjivanju fiskalne presije te unapređivanju konkurentnosti postojeće industrije kroz subvencioniranje racionalizacije i restrukturiranja (Rančić, Rebac i Pilipović, 2010).

Spomenute su promjene ubrzo ostvarile prve pozitivne rezultate i temelje za daljnju preobrazbu irskog gospodarstva u globalno konkurentu privredu. Iako se irsko gospodarstvo povremeno (tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina) i dalje suočavalo s razdobljima visoke inflacije i fiskalnih kriza, dugotrajniji periodi neprekinutog gospodarskog rasta irskog gospodarstva povoljno su se odrazili na porast zaposlenosti, a pristup Irske Europskoj uniji, 1973. godine, dodatno je pozitivno djelovao na smjer i dinamiku njenog razvoja. Irske su stope gospodarskog rasta tako devedesetih godina prošlog stoljeća nadvisile one tzv. Azijskih tigrova.

Prijelaz tisućljeća ponovno je obilježen stanovitim rastom stopa inflacije. Obuzdavanje inflacije pratio je pad kamatnih stopa koje su do izbijanja svjetske ekonomske krize 2008. godine ostale na stabilnoj razini. Koordiniranom su politikom Europske središnje banke, nacionalnih središnjih banaka država članica Eurozone i irske vlade tada najvećim dijelom zadržana te iz drugih zemalja članica privučena nova likvidna sredstva potrebna za normalno funkcioniranje financijskog sustava. Osim toga, zbog opće nesigurnosti, narušenog povjerenja u financijski sektor na svjetskoj razini, pada zaposlenosti, proizvodnje i izvoza u Irskoj, smanjila se potražnja za novim kreditima, a isto je olakšalo održavanje monetarne politike (Rančić, Rebac i Pilipović, 2010). Iz spomenute je krize Irska izašla 2013. godine, a razdoblje nakon obilježeno je pozitivnim gospodarskim kretanjima (Szczepaniak, 2019). Dok je prema posljednjim podacima Svjetske banke za 2018. godinu o bruto nacionalnom dohotku Republika Irska na 11 mjestu liste *per capita* dohotka u svijetu (World Bank, GNI per capita 2018) još sredinom osamdesetih godina prošlog stoljeća bila je jedna od gospodarski najnerazvijenijih europskih zemalja s bruto domaćim proizvodom po glavi stanovnika manjim od 2/3 prosjeka EEZ (Rančić, Rebac i Pilipović, 2010).

Liberalizacija i otvaranje domaćeg tržišta, reforme i transparentna privatizacija poduzeća u javnom sektoru, zaštita tržišnog natjecanja, poštivanje visokih standarda korporativnog poslovanja i upravljanja, privlačenje stranih investicija, posebice kada je riječ o visokim tehnologijama, usmjeravanje proizvodnje i izvoza u najbrže rastuće gospodarske sektore, porezne olakšice, ustroj fleksibilnog radnog zakonodavstva i sustava socijalne sigurnosti, planiran obrazovni sustav koji odgovara na potrebe gospodarstva i smjernice razvojnih politika te socijalno partnerstvo između radnika, poslodavaca i vlade mjere su preobrazbe irskog gospodarstva (Rančić, Rebac i Pilipović, 2010; Szczepaniak, 2019). Članstvo Irske u Europskoj uniji dodatno je utjecalo na realizaciju njene izvezno orijentirane razvojne strategije te omogućilo pristup sredstvima iz europskih razvojnih fondova. Tajna je »Keltskog tigra«, čini se u kombinaciji nezaobilaznih mjera domaće ekonomske politike i povoljnih egzogenih ekonomskih i političkih kretanja koja su se odvijala u pravo vrijeme (Rančić, Rebac i Pilipović, 2010).

Razdoblje gospodarskog rasta obilježila su i pozitivna demografska kretanja. Demografska ekspanzija tijekom sedamdesetih godina (tzv. baby boom) u devedesetim je godinama, kada je zabilježen pad nataliteta, tržištu rada osigurala velik broj mladog, dotad ovisnog stanovništva, što se posljedično povoljno odrazilo na gospodarstvo. Izrazita emigracija u drugoj polovici dvadesetog stoljeća zamijenjena je prirodnim prirastom i imigracijom, ne samo etničkih Iraca, već i stranaca (Smyth, 2011). Osim dugogodišnjeg prirodnog prirasta, od 2015. godine Irska evidentira i pozitivan vanjski migracijski saldo. Prema posljednjim podatcima, 2019. je godine Irska zabilježila prirodni prirast od 30 400 stanovnika, 33 700 više useljenih nego iseljenih te 4,9 milijuna stanovnika. Broj je stanovnika Irske tako za manje od 60 godina porastao za više od 2 milijuna (2,8 milijuna 1961. godine), a Irska je postala jedna od najmlađih populacija u Europi (Central Statistics Office, Population and Migration Estimates; Eurostat, Median age over 43 years in the EU). Osim toga, dok je 1992. godine u Irskoj živjelo 3,5 milijuna ljudi, irska je vlada procijenila kako 70 milijuna ljudi diljem svijeta ima irsko podrijetlo (Legrand, 2005). Irska je stoga, osim planskih mjera vezanih uz potencijale u zemlji, razvila model poticanja djelatnosti koje je irsko iseljeničtvo razvilo izvan nje, percipirajući tako brojno irsko iseljeničtvo ključnim potencijalom vlastitog razvoja. Upravo zbog značajne irske emigracije s početkom u devetnaestom stoljeću danas postoje bliske gospodarske veze s državama (Velika Britanija, SAD, Kanada, Australija) sa znatnim udjelom irske populacije (Rančić, Rebac i Pilipović, 2010).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I OSVRT NA POLAZNE HIPOTEZE

Prema posljednjim dostupnim podatcima Državnog zavoda za statistiku, u 2018. je godini u Republici Hrvatsku iz inozemstva doselilo 26.029 osoba, dok je u inozemstvo odselilo njih 39.515. Takvim prostornim kretanjem stanovništva Hrvatska je u samo jednoj godini izgubila 13 486 ljudi. Saldo migracije stanovništva Republike Hrvatske s inozemstvom osim 2018. negativan je već deset godina unazad, dok je vrhunac iseljavanja vidljiv 2017. godine kada je Hrvatska migracijama izgubila 31 799 ljudi (15 553 useljenih i 47 352 iseljenih). Cijelo razdoblje recentnog iseljeničkog vala (2009. – 2018.) obilježeno je iseljavanjem više od 230 000 tisuća ljudi, a poseban je porast intenziteta iseljavanja vidljiv nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju, što potvrđuju i podatci o više od 180 000 iseljenih u razdoblju od 2013. do 2018. godine (DZS, Migracija stanovništva Republike Hrvatske 2013. – 2018.). Obujmom i intenzitetom, postojeći je emigracijski val moguće usporediti s onim 1960-ih godina, međutim, recentni se val iseljavanja odvija u znatno nepovoljnijim okolnostima poput ukupne depopulacije, procesa starenja stanovništva, nižeg fertiliteta, manjka radne snage u pojedinim sektorima itd. Usporedno sa iseljavanjem u prošlom stoljeću danas je odnos iseljenih muškaraca i žena gotovo ujednačen (55% M, 45% Ž), a pri odlasku iz zemlje najbrojnije je ono stanovništvo (njih 54,5 %) koje u inozemstvo odlazi u najproduktivnijoj i reproduktivnoj dobi (H1), od 20 do 44 godine (DZS, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018.). Potvrđuju to i službene statistike zemalja useljavanja hrvatskog stanovništva. Osim toga, iseljavanje velikog broja i udjela maloljetnika upućuje na odlazak cijelih obitelji i potvrđuje kako je karakter recentnog iseljavanja u znatnoj mjeri trajan, a isti će u budućem razdoblju negativno utjecati na jednu od rijetkih pozitivnih posljedica iseljavanja, doznake iseljenika, koje djeluju na kupovnu moć i povećanje potrošnje u zemlji.

Tradicionalna odredišta koja su hrvatske iseljenike privlačila još šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća i danas su jedne od najvažnijih zemalja primitka hrvatskih emigranata. Potonje i ne čudi, obzirom kako obiteljske, rodbinske i prijateljske veze u inozemstvu imaju važnu ulogu pri donošenju odluka o odlasku iz zemlje te omogućuju lakšu integraciju tek useljenima. Osim Njemačke i Austrije, posljednjih nekoliko godina nova privlačna odredišta iseljenika iz Hrvatske postale su Irska i Švedske.

Uvodno spomenute metodološke prepreke istraživanje o emigraciji iz Hrvatske nužno su usmjerile na dostupne izvore podataka potonje spomenutih zemalja. Analiza istih potvrdila je kako publikacije Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske nisu istinski prikaz brojnosti hrvatske emigracije (H2), a obujam emigracije znatno je veći od prikazanog u domaćoj statistici. Međutim, kada je riječ o inozemnim statistikama dolazimo do novog problema – razlike u prikupljanju podataka o useljenicima. Među promatranim dostupnim publikacijama zemalja useljavanja tako možemo naići na evidencije

prema nacionalnosti, mjestu rođenja i državljanstvu. Spomenute su evidencije neusporedive jer pojedine podrazumijevaju i Hrvate iz drugih zemalja. Stoga, iako su podatci službenih statistika zemalja primateljica hrvatskog stanovništva jasniji prikaz egzodusa iz Hrvatske i dalje nam ne pružaju podatke o točnom broju iseljenika, što jednu od pretpostavki s početka tek djelomično potvrđuje (H2), a kvantifikaciju vanjske migracije Republike Hrvatske sve do uspostave registra stanovništva ostavlja tek na razini procjena.

Uvodno spomenuti podatak Ujedinjenih naroda o 270 milijuna međunarodnih migranata u 2019. godini također se može smatrati tek procjenom. Osim što su kriteriji za definiranje migranata od zemlje do zemlje različiti, ovisno o evidenciji prema državljanstvu, mjestu rođenja, prethodnom prebivalištu i sl., poseban problem u praćenju migracija stvara i proces naturalizacije kojim se useljenicima dodjeljuje državljanstvo i na taj ih se način ne bilježi kao migrante (u slučaju kada je kriterij »mjerenja« državljanstvo). Osim toga, djeca imigranata rođena u zemlji primitka njihovih roditelja (tzv. *druga generacija*) putem krvnog srodstva mogu ostati evidentirana kao dio imigracijske populacije iako sami nisu imigranti (King, 2013). Također, velik problem u statističkom praćenju migracija stvaraju ilegalne migracije koje se sudeći prema prilikama u pojedinim dijelovima svijeta i informacijama u medijima intenziviraju čak i brže od onih legalnih. Jasno je stoga kako se migracije, bez jasnog usklađivanja teorijskih i metodoloških elemenata na globalnoj razini, još dugo neće moći valjano pratiti.

Sudeći prema podacima Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske i zemalja useljavanja emigracijski je val iz Hrvatske svoj vrhunac postigao 2017. godine. Posljednji podatci Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske za 2018. godinu pokazuju kako je spomenute godine iselilo oko 8000 osoba manje u odnosu na rekordnu 2017. godinu. Službene pak statistike u radu analiziranih zemalja primateljica pokazuju kako je intenzitet iseljavanja, kada je riječ o iseljavanju u Njemačku i Irsku, slabi, međutim interes hrvatskih emigranata za Austriju i Švedsku i dalje u porastu (H3). Kada je riječ o budućem razdoblju, pretpostavka je kako će iseljavanje u narednim godinama slabiti, no ne zbog slabljenja motiva za iseljavanjem, već zbog smanjenja potencijala ljudi koji mogu iseliti. Ubrzo nakon toga iseljavanje bi se moglo smanjiti na minimalnu razinu, no Hrvatska će do tada već ostati bez onih koji tvore osnovicu za kvalitetno funkcioniranje svih osnovnih sustava zemlje.

Sličnosti Irske i Hrvatske u pojedinim povijesnim, gospodarskim i demografskim odrednicama nameću nužnost analize irskog (ili pak nekog drugog hrvatskim prilikama svojstvenog) gospodarskog i demografskog razvoja te izvlačenje pouka iz istog. Jasno je kako ne postoji jedna, strogo definirana razvojna strategija koja bi se mogla primijeniti na više zemalja sa istim učinkom, međutim, prilagodbom pojedinih gospodarskih i demografskih mjera drugih zemalja mogućnostima Hrvatske, pravilnom suradnjom niza nacionalnih i institucija Europske unije, postavljanjem jasnih ciljeva te planskom razvojnom strategijom moguće je gospodarski i demografski revitalizirati Hrvatsku. Sudeći po svemu, problem iseljavanja iz Hrvatske izrazito je složen, stoga ga jedino sustavan pristup rješenju može usporiti/zaustaviti.

POPIS LITERATURE I IZVORA PODATAKA

1. Akrap, A., Strmota, M., Ivanda, K., 2017: Iseljavanje iz Hrvatske od početka 21. stoljeća: uzroci i posljedice, u: Hrvatska izvan domovine II (ur. M. Sopta i dr.), Centar za istraživanje hrvatskoga iseljništva - Centar za kulturu i informiranje Maksimir, Zagreb, 543-551.
2. Aleshkovski, I., Iontsev, V., 2006: Mathematical Models of Migration, u: Systems Analysis and Modeling of Integrated World Systems (ur. Livchits, V. N., Tokarev, V. V.), Encyclopedia of Life Support Systems, Ontario, 285-213.
3. Božić, S., Burić, I., 2005: Migracijski potencijal Hrvatske – mikroanalitički aspekti, Migracijske i etničke teme 21 (1-2), 9-33.
4. Brettell, C. B., Hollifield, J. F., 2008: Migration Theory: Talking Across Disciplines, u: Migration Theory: Talking Across Disciplines (ur. Brettell, C.B., Hollifield, J. F.), Routledge, New York, London, 1-30.
5. Cadwallader, M., 1992: Migration and Residential Mobility: Macro and Micro Approaches, The University of Wisconsin Press, Wisconsin
6. Castles, S., 2010: Understanding Global Migration: A Social Transformation Perspective, Journal of Ethnic and Migration Studies 36 (10), 1565-1586.

7. Castles, S. i Miller, P. M. J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Palgrave Macmillan.
8. Central Statistics Office, Population and Migration Estimates, <https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/er/pme/populationandmigrationestimatesapril2019/>
9. Čizmić, I., Živić, D., 2005: Vanjske migracije stanovništva Hrvatske - kritički osvrt, u: *Stanovništvo Hrvatske - dosadašnji razvoj i perspektive* (ur: Mišetić, A. i dr.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 57-69.
10. Department of Employment Affairs and Social Protection (DEASP), Allocation of PPSNs 2007 - 2019, <https://www.gov.ie/en/collection/a78027-statistics-on-personal-public-service-pps-numbers-issued/>
11. Državni zavod za statistiku RH, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2007., https://www.dzs.hr/hrv/publication/2008/7-1-2_1h2008.htm
12. Državni zavod za statistiku RH, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2008., https://www.dzs.hr/Hrv/Publication/2009/7-1-2_1h2009.htm
13. Državni zavod za statistiku RH, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2009., https://www.dzs.hr/hrv_eng/publication/2010/07-01-02_01_2010.htm
14. Državni zavod za statistiku RH, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2010., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2011/07-01-02_01_2011.htm
15. Državni zavod za statistiku RH, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2011., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/07-01-02_01_2012.htm
16. Državni zavod za statistiku RH, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2012., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2013/07-01-02_01_2013.htm
17. Državni zavod za statistiku RH, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2013., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2014/07-01-02_01_2014.htm
18. Državni zavod za statistiku RH, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2014., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2015/07-01-02_01_2015.htm
19. Državni zavod za statistiku RH, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2015., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/07-01-02_01_2016.htm
20. Državni zavod za statistiku RH, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2016., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2017/07-01-02_01_2017.htm
21. Državni zavod za statistiku RH, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2017., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/07-01-02_01_2018.htm
22. Državni zavod za statistiku RH, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2019/07-01-02_01_2019.htm
23. Državni zavod za statistiku RH, Doseljeno i odseljeno stanovništvo u/iz Republike Hrvatske prema zemlji podrijetla/odredišta 2001. - 2018., privatna korespondencija
24. Dunn, K. M., 2005: A Paradigm of Transnationalism for Migration Studies, *New Zealand Population Review* 31 (2), 15-31.
25. Eurostat, Main countries of citizenship and birth of the foreign/foreign-born population, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/f/f6/Main_countries_of_citizenship_and_birth_of_the_foreign_foreign-born_population%2C_1_January_2018_%28in_absolute_numbers_and_as_a_percentage_of_the_total_foreign_foreign-born_population%29.png
26. Eurostat, Median age over 43 years in the EU, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20191105-1>
27. Eurostat, Migration and migrant population statistics, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics#Migrant_population:_22.3_million_non-EU_citizens_living_in_the_EU_on_1_January_2018
28. Freeman, G. P., Kessler, A. K., 2008: Political Economy and Migration Policy, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34 (4), 655-678.
29. Greenwood, M. J., 2005: Modeling Migration, *Encyclopedia of Social Measurement* 2, 725-734.
30. Jurić, T., 2018: *Iseljavanje Hrvata u Njemačku - Gubimo li Hrvatsku?*, Školska knjiga, Zagreb.
31. King R., 2010: Geography and diasporas, u: *Dove Finisce il Mare: Scritti per Maria Luisa Gentileschi* (ur. Iorio, M. i Sistu, G.), Sandhi, Cagliari, 195-212.
32. King, R., 2012: Geography and Migration Studies: Retrospect and Prospect, *Population, space and place* 18, 134-153.

33. King, R., 2013: Theories and Typologies of Migration: An Overview and a Primer, u: Willy Brandt series of working papers in international migration and ethnic relations, Malmö Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare, Malmö, 3-41.
34. Klempić Bogadi, S., Lajić, I., 2014: Suvremena migracijska obilježja statističkih jedinica Republike Hrvatske, Migracijske i etničke teme 3, 437-477.
35. Legrand, C., 2005: Nation, migration and identities in late twentieth-century Ireland, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku 42 (1): 47-63.
36. Malmberg, G., 1997: Time and Space in International Migration, u: International Migration, Immobility and Development. Multidisciplinary Perspectives (ur: Hammar T. i dr.), Oxford, Berg, 21-48.
37. Massey, D. S. i dr., 1993: Theories of International Migration: A Review and Appraisal, Population and Development Review 19 (3), 431-466.
38. Morawska, E., 2007: International Migration: Its Various Mechanisms and Different Theories that Try to Explain it, Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations (ur: Bevelander, P.), MER/MIM, Malmö University, Malmö.
39. Nejašmić, I., 2014: Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa, Migracijske i etničke teme 30 (3), 405-435.
40. Peračković, K., Rihtar, S., 2016: Materijalizam kao društvena vrijednost i poticaj namjerama iseljavanja iz Hrvatske, Migracijske i etničke teme 32 (3), 295-317.
41. Rančić, N., Rebac L. i Pilipović, O., 2010: Izazovi i pouke irskog gospodarskog razvoja, Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja 44 (88): 21-50.
42. Rogić, I., Čizmić, I., 2011: Modernizacija u Hrvatskoj i hrvatska odselidba, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.
43. Smyth, J. W., 2011: Ireland and Northern Ireland, u: The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe: From the 17th Century to the Present (ur: K. J. Bade, K. J. i dr.), Cambridge University Press, New York, 27-33.
44. Statistics Austria; Bevölkerung, Wanderungen mit dem Ausland, http://statistik.at/web_de/statistiken/menschen_und_gesellschaft/bevoelkerung/wanderungen/index.html
45. Statistics Austria; STATcube, <http://statcube.at/statistik.at/ext/statcube/jsf/tableView/tableView.xhtml>
46. Statistisches Bundesamt (Destatis); Ausländische Bevölkerung 2008, https://www.destatis.de/GPStatistik/servlets/MCRFileNodeServlet/DEHeft_derivate_00003969/2010200077004.pdf
47. Statistisches Bundesamt (Destatis); Ausländische Bevölkerung 2009, https://www.destatis.de/GPStatistik/servlets/MCRFileNodeServlet/DEHeft_derivate_00003970/2010200087004.pdf
48. Statistisches Bundesamt (Destatis); Ausländische Bevölkerung 2010, https://www.destatis.de/GPStatistik/servlets/MCRFileNodeServlet/DEHeft_derivate_00003971/2010200097004.pdf
49. Statistisches Bundesamt (Destatis); Ausländische Bevölkerung 2011, https://www.destatis.de/GPStatistik/servlets/MCRFileNodeServlet/DEHeft_derivate_00003972/2010200107004.pdf
50. Statistisches Bundesamt (Destatis); Ausländische Bevölkerung 2012, https://www.destatis.de/GPStatistik/servlets/MCRFileNodeServlet/DEHeft_derivate_00003973/2010200117004.pdf
51. Statistisches Bundesamt (Destatis); Ausländische Bevölkerung 2013, https://www.destatis.de/GPStatistik/servlets/MCRFileNodeServlet/DEHeft_derivate_00012562/2010200127004.pdf
52. Statistisches Bundesamt (Destatis); Ausländische Bevölkerung 2014, https://www.destatis.de/GPStatistik/servlets/MCRFileNodeServlet/DEHeft_derivate_00012473/2010200137004_24042014.pdf
53. Statistisches Bundesamt (Destatis); Ausländische Bevölkerung 2015, https://www.destatis.de/GPStatistik/servlets/MCRFileNodeServlet/DEHeft_derivate_00016317/2010200147004_Korrektur250315.pdf
54. Statistisches Bundesamt (Destatis); Ausländische Bevölkerung 2016, https://www.destatis.de/GPStatistik/servlets/MCRFileNodeServlet/DEHeft_derivate_00023450/2010200157004_korr03082016.pdf
55. Statistisches Bundesamt (Destatis); Ausländische Bevölkerung 2017, https://www.destatis.de/GPStatistik/servlets/MCRFileNodeServlet/DEHeft_derivate_00035020/2010200167004_korr12042018.pdf
56. Statistisches Bundesamt (Destatis); Ausländische Bevölkerung 2018, https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Publikationen/Downloads-Migration/auslaend-bevoelkerung-2010200177004.pdf?__blob=publicationFile&v=4
57. Statistisches Bundesamt (Destatis); Ausländische Bevölkerung 2019, https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/_inhalt.html#sprg228898
58. Statistics Sweden, Immigrations and emigrations by country of citizenship and sex, <http://www.>

statistikdatabasen.scb.se/pxweb/en/ssd/START__BE__BE0101__BE0101J/ImmiEmiMedb/table/tableViewLayout1/?rxid=96f6f20e-04ce-47d3-8adf-92b6c531beec

59. Szczepaniak, M., 2019: Factors of Economic Growth in Ireland, u: Economic Miracles in the European Economies (ur: Osinska, M.), Springer Nature Switzerland, Basel, 79-97.
60. UN, Department of Economic and Social Affairs, International migrant stock 2019, <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates19.asp>
61. Urry, J., 2000: Sociology beyond Society: Mobilities for the 21st Century. Routledge, London.
62. Zakon o prebivalištu, Narodne novine, 144/2012, <https://www.zakon.hr/z/557/Zakon-o-prebivalištu>
63. Wertheimer-Baletić, A., 1999: Stanovništvo i razvoj, MATE, Zagreb.
64. World Bank, GNI (gross national income) per capita 2018, https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.PP.CD?locations=IE&most_recent_value_desc=true
65. Župarić-Iljić, D., 2016: Iseljavanje iz Republike Hrvatske nakon ulaska u Europsku uniju, Friedrich Ebert Stiftung, Zagreb.

SUMMARY

Demographic issues of contemporary Croatia have in the recent years witnessed the most negative trends ever. Natural decline of population and accelerated immigration during the last couple of years are determinants of increasingly significant decline of the overall number of inhabitants in the Republic of Croatia. The scope of migration balance, along with characteristics of immigration contingent relevant for the overall development of the country, imposes the necessity of analysis of migration of Croatian population to other countries. Methodological obstacles which hinder collection of data regarding spatial movement of Croatian population point to official statistics of recipient countries, which indicate that the proportions of exodus are significantly bigger in comparison with data from the Croatian bureau of statistics. Primary objective of this paper is to administer comparative analysis of data obtained from Croatian bureau of statistics and available statistical data for the other EU countries to which Croatian population to the largest extent immigrated, such as Germany, Austria, Ireland and Sweden, in order to establish true proportions and characteristics of the recent immigration wave.

PRVI POPIS OBRITNIKA I TRGOVACA (NAKON HRVATSKO-UGARSKE NAGODBE) U ĐURĐEVAČKOM KOTARU 1890.

THE FIRST CENSUS OF CRAFTSMEN AND TRADERS (AFTER CROATIAN-HUNGARIAN SETTLEMENT) IN THE ĐURĐEVAC DISTRICT IN 1890

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Redovni prof. Filoz. fakulteta
u Zagrebu u mirovini
Draškovićeve 23, Zagreb
mira.kolar@zg.t-com.hr

Primljeno / Received: 28. 3. 2020.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 4. 2020.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: [323.3-057.214+658.87-051]

(497.525.1Đurđevac)“1890”(062.21)

338.2(497.525.1Đurđevac)“1890”(091)

Elizabeta WAGNER

mag. hist.art./inf.
Draškovićeve 23, Zagreb

SAŽETAK

Godine 1890. po nalogu bana Khuen Héderváryja sastavljen je prvi Adresar obrtnika i trgovaca na području Zagrebačke trgovačko-obrtničke komore. Sastavljen u malom broju primjeraka a sa svrhom da pokaže zajedničkom parlamentu u Budimpešti da u Hrvatskoj ima zadovoljavajući broj obrtnika i trgovaca. Taj nam prvi Adresar omogućava da stvorimo nekoliko značajnih zaključaka tko su bili obrtnici i trgovci na tom području. Ispis za područje Đurđevačkog kotara, koji je nastao 1890. i vođen po kotarevima, pa i na području razvojačene Đurđevačke pukovnije pokazuje da je Đurđevački kotar gravitirao ne prema Koprivnici već prema Bjelovaru. Nastojanje da se Đurđevački kotar ne poveže s koprivničkim svakako je zanimljiv fenomen na koji je utjecala jaka vojnička tradicija i pokušaj krajišnika da stvore posebnu sebi dovoljnu gospodarsku cjelinu s jakom vojničkom tradicijom i obrtima koji su bili potrebni krajišnicima a sada razvojačenom pučanstvu. Đurđevački kotar nije imao u tom vremenu niti jedan grad, ali su trgovišta Đurđevac i Virje, pa i Pitomača i Ferdinandovac imali dosta obrtnika koji su udovoljavali potrebama stanovništva.

Ključne riječi: Đurđevački kotar, obrtnici, trgovci, *Adresar obrtnika i trgovaca*, 1890.

Keywords: district of Đurđevac, craftsmen, tradesmen, *Address book of craftsmen and tradesmen*, 1890

1. UVOD

Đurđevac se u povijesnim izvorima prvi puta spominje 1267. godine a njegova utvrda podignuta je u 16. stoljeću, kada je došlo do osmanlijske ugroze. Za vrijeme osmanlijskih osvajanja doživio je depopulaciju stanovništva, ali je nakon prestanka te opasnosti područje đurđevačke regimente u sastavu Varaždinskog generalata, odnosno Vojne krajine, doživjelo obnovu, a zbog plodnosti zemlje i napredak, te se u procesu razvojačenja Vojne krajine smatralo najnaprednijim dijelom Hrvatske u kojem je narod radin, poslušan, pismen i napredan. No zbog izostanka željezničke veze sve do 1911., područje Đurđevačkog kotara bilo je jako vezano uz mađarske uzore preko Prekodravlja, odnosno za Bjelovar, pa se to odražava i u gospodarskom razvoju, gdje su obrtnici a i trgovci često stranci iz razvijenijih dijelova Monarhije. Iako je arhivska građa i kotara Đurđevac i mjesta Đurđevac uništena krajem 1943. godine, mnogi su se današnji Đurđevčani ali i drugi istraživači potrudili da nakon Rudolfa Horvata što više

doprinesu prepoznavanju povijesti Đurđevca u prošlosti.¹ Zanimljivo je da popisi stanovništva do 1857. bilježe mnoge podatke o đurđevačkoj regimenti ali tada sve do popisa 1880. postoji praznina koja ukazuje na velike organizacione promjene koje su završile razvojačenjem Vojne krajine.² Upravo stoga nam je prvi poimenični popis obrtnika i trgovaca na području Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu iz 1890. tako dragocjen iako ne možemo reći da je historiografski Đurđevac zanemaren. O obrtništvu i industriji Đurđevca i njegovog kotara u prošlosti najrelevantnije zapise dao je Vladimir Miholek.³ Rekonstrukciju demografskog i urbanog razvoja grada Đurđevca u XIX. stoljeću izradio je odlično prof. Nikola Cik.⁴ Ostala je neobjavljena i diplomatska radnja prof. povijesti Zdravka Leščana iz 1996., koji je na osnovu izvornih dokumenata pokušao prikazati razvoj vanpoljoprivrednog gospodarstva na đurđevačkom području.⁵ Ne smijemo zaboraviti ni akademika Dragutina Feletara koji se bavi kretanjem stanovništva u Podravini ali i mnogo šire, te njegovi radovi služe kao polazna točka svih istraživanja.⁶

Međutim demografski podaci do osnivanja Zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu 1870. gotovo da ne postoje. Dr. Petar Korunić pokušao je istražiti ovu temu za razdoblje od 1750. do 1857. godine, te je godinama istraživao građu u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, preslikavajući tabele i brojne materijale, koji još uvijek čekaju svog interpretatora za pisanje sintetičke povijesti Đurđevca.⁷ Naime zbog prerane smrti dr. Petar Korunić nije uspio statističke podatke, načinjene od Marija Terezije pa do 1858. ugraditi u postojeću povijest. Nažalost Korunić nije išao dalje od Jelačićevih vremena, pa nam je vrijeme od 1858. do 1880. kada je počeo izdavati statistike Zemaljski statistički ured u Zagrebu potpuno vakantno, te stoga *Adresar obrtnika i trgovaca*, koji je iskorišten u ovom radu ima veliku važnost jer se nastavlja na izvještaje tajnika Zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore Imbre Ignjatijevića Tkalca za ranije razdoblje.

Đurđevački kotar bio je do 1873. u sastavu generalata Varaždinske Vojne krajine. Središte je preseљeno prvo u Koprivnicu, pa u Bjelovar i tada započinje nova povijest Đurđevca. Varaždinski generalat s đurđevačkom i križevačkom pukovnijom prvo je razvojačeno dok su ostali dijelovi Vojnih krajina ostali pod vojnom upravom do 1881. godine.

Učinjeno je to na zahtjev Mađara koji su na taj način željeli osigurati svoju južnu granicu od ratobornih »Picoka« koji su svoju tvrđavu obranili od Turaka tijekom 17. stoljeća, te je ona bila prva točka na granici koja nije pala pod tursku vlast, obranivši se od svih osmanlijskih navala (pa se Picokijada svake godine obilježava u Đurđevcu izvođenjem igrokaza Vladimira Miholeka). Ova obrana desila se

¹ Rudolf HORVAT, *Povijest Djurdjevca*, Zagreb 1940., str. 1-64.; Mato KUDUMIJA, *Djurdjevac u svijetu i vremenu*, Djurdjevac 1968; Nikola CIK, Izvođenje i realizacija prve faze projekta Đurđevac 1868. godine: Rekonstrukcija demografskog i urbanog razvoja grada Đurđevca u XIX. stoljeću, *Podravina*, vol. 13, br. 25, Koprivnica, 2014, str. 63-65.

² Vidjeti: Petar KORUNIĆ, *Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1750.-1857.* sv. 1-2, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest, FF press, Zagreb 2018. sv.1, str. 1-454, sv. 2 str. 465-929, i *Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1828/1830 godine*, sv. 3, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest, FF press, Zagreb 2019, str. 1-735.

³ Vladimir MIHOLEK, Prilog poznavanju povijesti obrtništva u Đurđevcu, *Podravski zbornik*, 19-20, Koprivnica 1994, str. 76-99; ISTI, Počeci organiziranog rada obrtništva na području Đurđevačke pukovnije, PZ, 24/25, Koprivnica 1999, str. 163-170; ISTI, Stari sajmovi i trgovina u Đurđevcu, *Podravski zbornik*, br. 26/27, Koprivnica 2000/2001, str. 105-115; ISTI., Podravske vodenice i mlinovi potočari đurđevačke Podravine od polovice 18. do polovice 20 stoljeća, *Podravina, Časopis za multidisciplinarna istraživanja*, Vol. XII, Koprivnica 2013, br. 24, str. 120-140.

⁴ Nikola CIK, Izvođenje i prva faza realizacije prve faze projekta Đurđevac 1868 godine - rekonstrukcija demografskog i urbanog razvoja grada Đurđevca u 19 stoljeću, *Podravina*, God. 13, br. 25, str. 63-76.

⁵ Ne znam iz kojeg razloga Leščan nije obavio svoju radnju. Jedan primjerak radnje nalazi se u mojem posjedu jer sam bila mentorica obrane tog diplomskog rada..

⁶ Dragutin FELETAR, *Općine Koprivnica, Đurđevac i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti*, Podravina, Muzej grada Koprivnice, 1989.

⁷ Petar KORUNIĆ, *Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1750-1857. godine*, sv. 1-3., izd. FF Press, Zagreb 2018.

stotinu godina prije Sinja i Sinjske alke, te su Osmanlije odustali od opsade Đurđevca kada su ih branitelji tvrđave počeli gađati pilićima uvjereni da bi opsada trajala predugo. Grad se počeo naseljavati stranim obrtnicima već u 17. stoljeću uživajući status privilegiranog trgovišta zajedno s Virjem i Novigradom Podravskim.⁸ Već 1659. Đurđevac se spominje kao »civitas« te je vjerojatno već sredinom 17 stoljeća bio gradsko naselje te je imao 222 domaćinstva, dakle oko 800-1200 stanovnika.⁹ I Virje se 1706. spominje kao trgovište a imalo je 1700. godine 293 kuća dakle možda i 2300-2460 stanovnika.¹⁰ Krajišnici su prigodom mađarske revolucije 1848. pod vodstvom bana Josipa Jelačića prodrli duboko u mađarski teritorij, a krajišnici Virja i Đurđevca su obranili hrvatsku granicu na Dravi tj. na njenom starom toku, i time je ta granica većim dijelom do danas ostala državna granica između Mađarske i Hrvatske¹¹ I Ferdinandovac je nešto prije nastao preseljenjem stanovnika Broda na Dravi na novu lokaciju današnjeg Ferdinandovca,¹² a Pitomača i Kloštar svojim šumama i zemljom bili su također privlačni za kolonizaciju.¹³ Molve, iako hodočasničko mjesto, bilo je slabije razvijeno.

Nakon rušenja feudalizma, uvođenje građanskog načina upravljanja teklo je vrlo sporo i bez pravog i dobrog plana. Takvoj situaciji pridonosilo je političko stanje u Monarhiji, gdje su Hrvati poslije 1848. dobili kao nagradu ono isto što su Mađari dobili za kaznu - apsolutizam. No za razliku od Mađara koji su počeli modernizirati svoje gospodarstvo, hrvatske zemlje su bile podijeljene, a sjeverna Hrvatska je sve do 1871. bila podijeljena na vojni i civilni dio, s time da je i Dalmacija i Istra bila pod Bečom. Iako je car obećao 1848. ukinuće Krajina one su zbog posebnih prilika postojale do 1881. onemogućavajući planiranje cjelovitog gospodarskog života.

Ratovi 1859. i 1866. ponukali su cara Franju Josipa da pola Habsburške monarhije dade na upravljanje Mađarima prepustivši njima i obvezu razvojačenja Vojne krajine. No oni su svoj zadatak shvatili kao stvaranje jakog mađarskog dijela Monarhije u kojem žive samo Mađari, što je jako pogodilo Hrvate i Slovake.

Dakako da razvojačenje Vojne krajine nije teklo glatko. Bilo je velikih otpora od strane krajiškog stanovništva koje je već steklo izvjesne privilegije a tu su se nastanili i mnogi umirovljeni krajiški časnici rodom iz ovog područja. Razvojačenje Vojnih krajina započelo je 1871. upravo na području Đurđevačke i Križevačke pukovnije, na inzistiranje Mađara koji su se bojali - na osnovi iskustva iz 1848. - ratobornih đurđevačkih »Picoka«, pa je stoga područje Varaždinskog generalata - sada već sa sjedištem u Bjelovaru izabrano za prvu demilitarizaciju i uklapanje u sustav Banske Hrvatske. Dakako da to kao i svaka reforma nije bio jednostavan zadatak i s obzirom na različitosti tog područja bilo je dosta nesklada, lutanja, pa i kaosa, dok se prilike nisu donekle sredile na političkom, obrazovnom, gospodarskom i kulturnom planu. U tom vremenu nisu vršeni ni popisi stanovništva i u vremenu od 1857. kada je izvršen prvi moderni popis stanovništva pa do 1880. kada je taj popis provodio Zemaljski statistički ured u Zagrebu imamo tzv. predtranzicijski period, s time da je tek za pune tranzicije zabilježen pad smrtnosti i napredovanja broja stanovnika.¹⁴

⁸ Hrvoje PETRIĆ, *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17 stoljeću. izd. kuće Meridijan i Društva za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, Samobor - Zagreb 2012, 179-252, 283.- Stjepan KRIVOŠIĆ, Stanovništvo Podravine 1659-1859. Podravski zbornik, sv. 83, Koprivnica 1983*

⁹ H. PETRIĆ, n.dj., 286.

¹⁰ H. PETRIĆ, 289. Stjepan KRIVOŠIĆ, Virje, *Podravski zbornik, sv. 12, Koprivnica 1986, str. 119.*

¹¹ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Ferdo Rusan. Život i djelo (1810.-1879). Od vojnika do ilirskog i pučkog pjesnika te nositelja prosvjetiteljskog i gospodarskog života Podravine, Izd. Meridijani, bibliotheka historia Croatica, knj. 39, ured. D. Feletar, Samobor, 2003. . Ferdo Rusan - iako umirovljeni časnik - ojačao je svojim člancima, pjesmama i radom na gospodarskom i prosvjetnom polju ilirsku ideju, sprečavajući ne samo mađarizaciju već i germanizaciju ovih prostora. Iako je njegovo djelovanje prestalo njegovom smrću, temelji koje je stvorio Rusan nisu se više mogli poništiti pa i danas kroz hrvatsko pjevačko kulturno društvo Ferdo Rusan podsjećaju na to važno razdoblje u životu Virja.*

¹² Paškal CVEKAN, *Ferdinandovac, Ferdinandovac 199...; P. CVEKAN, Gjurjgevac kakav nije poznat, Đurđevac 1991.*

¹³ Branko BEGOVIĆ, *Pitomača, Pitomača 1995.; Isti, Tri stoljeća Pitomače, Pitomača 1985..*

¹⁴ J. GELO, *Demografske promjene, n. dj., str. 14-15., D. FELETAR, P. FELETAR, Procesi dramatične depopulacije gornje hrvatske Podravine, Meridijani, Koprivnica, 2018., str. 199-203*

Nažalost popis 1880. nije bilježio podatke koji su relevantni za dokazivanje gospodarskog razvoja. Stoga je popis Trgovačko-obrtničke komore, zabilježen u *Adresaru obrtnog i trgovačkog svijeta*, koji je objavljen upravo u godini obilježavanja 40. godišnjice rada Trgovačko-obrtničke komore i polustoljetnog rada Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva, važan za dokazivanje da Hrvatska ima mnogo obrtnika koji zadovoljavaju potrebe stanovništva. *Adresar* to i dokazuje, ali ne ukazuje da je bavljenje obrtom mnogim obrtnicima bilo sporedno zanimanje, jer samo od obrta nisu mogli živjeti pa su se bavili s više obrta, ili su kombinirali obrt s poljoprivredom. Rijetko koji obrtnik nije imao vinograd ili komad šume. Istina, u Đurđevcu, obrtnici su se grupirali u tri skupine prema nacionalnosti, ali to više dokazuje razjedinjenost nego razvijenost. Zabranom rada cehova u Banskoj Hrvatskoj a onda i na području ukinute Đurđevačke pukovnije 1871. obilježeno je pridolaskom mnogih obrtnika iz razvijenijih dijelova Monarhije, te je započela velika konkurentska borba u kojoj su se održali samo najbolji i najsposobniji. Raspolažući sa slabim kapitalom, a možda i znanjem, mnoge obrtničke radnje trajale su kratko vrijeme pa to obilježava i njihovo seljenje iz jednog mjesta u drugo, dok se nisu negdje učvrstili i izgradili dom, ili pak napustili Hrvatsku.

Godine 1884. mađarski je parlament donio Zakon o obrtu, koji je usvojio i Hrvatski sabor. Rađen za potrebe mađarskog gospodarstva on je bio neprilagođen potrebama Hrvatske na desnoj obali Drave, osobito na području gdje su stvorena mala i poljoprivredna gospodarstva, pa je takav morao biti i obrt zbog slabe kupovne moći stanovništva. Nakon tih spoznaja mnogi su obrtnici potražili drugo mjesto rada, ali su neki svoj život etablirali na ovom području, radeći marljivo i uspješno, otvarajući radnje potrebne stanovništvu, a osobito gostionice, koje su bile jedina mjesta razgovora i dogovaranja o politici, gospodarstvu i drugim društvenim problemima. Na području ugostiteljstva obrtnici su se često sukobljavali s trgovcima, jer su i ovi svoje trgovine vezali često s gostionicom, što je, osobito u sajmenne dane, donosilo lijepu korist.

Zbog pisanja novina u Hrvatskoj, osobito zagrebačkog *Obrtnika*, koji je ukazivao na neravnopravan odnos obrtnika u Hrvatskoj i Slavoniji prema obrtnicima na području Mađarske i Hrvatske, ban Khuen Héderváry donio je Uredbu o popisu svih obrtnika ma temelju službenih spisa, jer je želio dokazati uoči velike gospodarske izložbe 1891. da u Hrvatskoj ima dosta obrtnika i da nema potrebe za osnivanjem tvornica u Hrvatskoj, jer da su potrebe stanovništva zadovoljene radom obrtnika ali i trgovaca koji uvoze industrijske proizvode iz razvijenih dijelova Austro-Ugarske monarhije. Ovakvo shvaćanje odgovaralo je i Beču i Pešti, a isti odnos nalazimo i na drugim područjima, tako na pr. kod osnivanja zagrebačkog Sveučilišta Franje Josipa 1874. godine, kada je otvoren Bogoslovni, Mudroslovni i Pravoslavni fakultet, ali ne i obećani medicinski, a da ne govorimo o fakultetima kojima je bila svrha školovati gospodarski i poljoprivredni kadar koji bi mogao modernizirati Hrvatsku. Modernizacija je stoga bila vrlo ograničena i provedena uglavnom od kadra koji je došao iz inozemstva, odnosno naših mladića školovanih u inozemstvu, stacioniran uglavnom u većim gradovima.

Stari oblici gospodarenja i proizvodnje teško se i sporo napuštaju i zbog nedostatka investicijskog i kreditnog kapitala, iako ga je pravaš Eugen Kvaternik tražio još 1862. u svojoj knjizi *Hrvatski glavničar*. Stoga se u mnogim krajevima, pa i na đurđevačkom području zadržava sitni obrt, često neprijavljen, a obrtnici kombiniraju svoj obrtnički rad radom u poljoprivredi, dok im trgovci konkuriraju otvarajući uz svoje trgovine i gostionice koje su središte dosta razvijenog političkog života koji prati i mnogobrojni tisak. Hrvatska je imala sreću što joj je Pragmatička sankcija preko Hrvatsko-ugarske nagodbe osiguravala izvjesnu autonomiju, pa iako ju je kralj Franjo Josip zanemarivao i kršio, ipak je ona povremeno ukazivala da su Hrvatska, Slavonija i Dalmacija posebne kraljevine, odnosno posebni teritorij koji nije nasljedan već se nalazi u okviru bečkog dvora sporazumom hrvatskog plemstva i kralja. No kako je plemstvo sve više slabilo nakon jačanja građanskog društva, tako sve više dolaze do izražaja nove tendencije, na koje je ukazao osobito Ivan Mažuranić kao kancelar i kasnije kao hrvatski ban pučanin. No povijest se nije mogla zaustaviti i razvojačenjem Vojnih krajina stvorena je situacija koja je zahtijevala ujedinjavanje hrvatskih zemalja u jednu cjelinu. No Dalmacija i Istra su izuzete iz tog plana uslijed protivljenja dalmatinskog sabora u Zadru, a i Međimurje se nalazilo u okviru užeg mađarskog teritorija od 1861. godine, te su Mađari činili sve da ovaj kraj ukorporiraju u svoju zemlju a i područje Prekdravlja, tj. Gole, Ždale i Gotalova nije bilo točno definirano.

Tek sada se počelo promišljati što s Hrvatskom, koja je zbog krutog sistema Vojne krajine zaostajala za ostalim dijelom Austro-Ugarske monarhije osobito u razvoju privatnog gospodarstva. Prepuštena Ugarskoj ova se nije žurila rješavati hrvatsko pitanje, već je prvo ojačala svoje pokrajine, a do 1873. izgradili su prugu do Rijeke koja je postala njihova glavna izvozna i uvozna luka, a utvrdili su dunavske obale kako bi spriječili velike poplave. O Hrvatskoj nakon početnih obećanja ne vode mnogo računa. Cehovi su dakako zabranjeni i na mjesto ovih proizvodnih i prodajnih jedinica ulaze strani obrtnici ali se u tim zanimanjima pokušavaju etablirati i domaći ljudi.

Zaštićeni izjednačavanjem imovinskog prava počeli su se u Hrvatsku intenzivno naseljavati i Židovi, što je podržavala i ugarska vlada, želeći se riješiti prevelikoga utjecaja vrlo sposobnih i radinih Židova na svoj gospodarski život. Židovi su donosili investicijski kapital ali i znanja velikog dijela Europe, te su iskoristili slobodan prostor i počeli graditi prve velike tvornice u ili u blizini većih gradova gdje je bilo slobodne radne snage oslobođene ukidanjem kmetstva.¹⁵ Zajednički ugarsko-hrvatski Obrtni zakon, koji je proglašen u zagrebačkom Saboru 27. II. 1872. nije bio prilagođen potrebama Hrvatske. Pozivom na autonomiju ban Ivan Mažuranić pokušava od 1875. do 1880. izdati niz uredaba u okvirima Nagodbe, kojima je regulirao odnose u upravi, sudstvu, školstvu, a osnovao je i Zemaljski statistički ured u Zagrebu, namijenivši mu posao evidencije svih elemenata važnih za cjelokupno društvo. Nažalost njegovim odlaskom s banske stolice na bansku stolicu dolaze sve do Prvoga svjetskog rata mađaronski banovi, pa su mnoge Mažuranićeve uredbe ukinute ili promijenjene. No kroz postojeći tisak naziru se težnje i želje hrvatske strane, pa je to i pokazivano kroz vrlo burni politički i gospodarski život. No modernizacija se nije mogla posve spriječiti pa je to i mađaronski ban Khuen Héderváry nastojao iskazati pred carem i ugarskom vladom određenim ustupcima i akcijama koje su trebale potvrditi da je Hrvatska pacificirana i sretna zemlja.

Demografska slika Hrvatske bila je ugrožena ne samo zbog favoriziranja činovništva srpske narodnosti, već i zbog prevelikog ulaska stranaca koji su držali ključne pozicije u mnogim granama. Oni su bili školovani u inozemstvu i privučeni u Hrvatsku mogućnostima zarade. Taj proces prošao je poprilično prikriveno a i popisi stanovništva nisu vodili računa o tom faktoru. Osim toga burno vrijeme sredine 19. stoljeća učinilo je popis iz 1827/28. gotovo neuporediv s popisom iz 1857., a onda je slijedeći popis načinjen tek 1880. godine (djelomično i 1869.) i svi su vodili malo računa o radnim slojevima stanovništva u cjelini. Popis od 1827/28. nije uopće vodio računa o obrtima i trgovcima, a prvi građanski popis stanovništva iz 1851. nije u cijelosti nikada javno objavljen. Podatke o proizvodnim zanimanjima nije tražio ni moderni građanski popis iz 1857. kao što to vidimo iz monografije dr. Petra Korunića koji je godinama istraživao arhivsku građu o popisima.¹⁶ Razloge zato treba tražiti u podređenosti Hrvatske u gospodarskim pitanjima Beču do 1868. a onda Ugarskoj do 1918. Obje zemlje držale su gospodarstvo Hrvatske i Slavonije u podređenom položaju preko proračuna, a i poreza, čije prikupljanje su uglavnom držali stranci a od 1868. isključivo Mađari preko svojih financijskih organa.

Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu i Osijeku osjećale su potrebu evidentiranja obrtnika i trgovaca jer je gospodarsko pitanje bilo i političko pitanje. Tajnik zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore od 1852. do 1861. Imbro Ignjatijević Tkalec izložio je na sjednici Komore 5. travnja 1852. naputak za popis obrtnika i trgovaca na zagrebačkom području, koji nikada nije bio objavljen zbog nedostatka financijskih sredstava. On je izradio i četiri izvještaja za ministarstvo trgovine u Beču no očuvana su nam samo tri i iz njih možemo spoznati prilike u obrtnom gospodarstvu polovicom 19. stoljeća.¹⁷ Nažalost materijali koje je Tkalec prikupio većinom su uništeni poslije Prvoga svjetskog rata odredbom Vladimira Arka, predsjednika Zagrebačke trgovačko-obrtničke Komore.

¹⁵ Igor KARAMAN. *Industrija Hrvatske i Slavonije, 1800-1918. Zagreb 2*

¹⁶ Petar KORUNIĆ, *Naselja i stanovništva hrvatskih pokrajina 1750.-187., ac. 1, str. 13 i 17.*

¹⁷ Imbro IGNJATJEVIĆ TKALAC, *Hrvatsko gospodarstvo polovicom XIX. stoljeća (priredila Mira Kolar), Zagreb 2004., Ekonomski fakultet, str. 73-74. Prema ovom izvoru na području Zagrebačke županije bilo je 1852. godine 2352 obrtnika a najbrojniji su bili kovači, tkalci, kožari, krojači, postolari i opančari, stolari i mlinari.*

Mađari su bili poznati po dobroj statistici. No nisu provodili posebne statistike za gospodarstvo, prikrivajući na taj način financijske odnose između Ugarske i Hrvatske. To je dolazilo do izražaja tijekom revizija financijalnog dogovora Hrvatsko-ugarske nagodbe 1873. i kasnijih godina.

Velike teritorijalne i upravne promjene a i nestručnost popisnika otežavale su dobivanje prave slike gospodarstva Hrvatske, pa i *Adresar obrtnog poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890. po službenih vrelih Gjüre Justusa i Ludwiga Strohmayera*, objavljen 1891. u Zagrebu, treba uzimati s rezervom. On donosi malo podataka o obrtnicima i trgovcima ali ipak objavljuje imena i prezimena obrtnika i trgovaca i u najmanjem mjestu. Osim toga naznačena je struka, mjesto boravka i nadležna pošta. To je sve! Za svaki dalji podatak upućeni smo na dodatna istraživanja preko matičnih knjiga rođenih, umrlih i vjenčanih odnosno na druge registre koji su tu i tamo očuvani. Ponekad se ne objavljuje ni cijelo ime već samo inicijal, pa se ne može zaključiti da li se radi o muškoj ili ženskoj osobi. Nema podataka o životnim uvjetima obrtnika i trgovaca ni u velikim a kamo li u malim mjestima, pa ne možemo zaključiti kako su obrtnici živjeli, kojim kapitalom su raspolagali i što su i koliko točno proizvodili, pa smo i dalje upućeni za proširenje naših spoznaja i na obiteljske arhive i druge izvore koji govore o javnom i društvenom djelovanju obrtnika. Tema je neiscrpna. Budući da dosadašnja istraživanja zasnovana na sumarnim statistikama - kakve su se redovito prikupljale i objavljivale - nisu dala zadovoljavajuće podatke.¹⁸

Adresar je danas raritet i ja sam ga pronašla samo u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu. Pisan na hrvatskom i njemačkom jeziku jedini je poimenični popis ljudi koji su se bavili trgovinom ili obrtom na području zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore, čiji su činovnici Justus i Lobmayer načinili ovaj adresar. služeći se danas neočuvanim upisnikom, koji bismo morali dovoditi u vezu s namjerom Tkalca da iskaže obrtnike i trgovce poimenično.¹⁹ *Adresar* je i jedini poimenični popis obrtnika i trgovaca do 1910. godine kada je za tri godine u Požegi izašao *Hrvatski kompas*.²⁰ Justusov i Lobmayerov *Adresar* nije ni što se tiče pisanja imena kvalitetan, ali je to jedini i prvi popis imena obrtnika i trgovaca za područje zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore. *Adresar* ima još jedan manjak a to je struktura gdje se gostioničari, krčmari i svratištari navode posebno, kao i postolari, čizmari i opančari, iako se radi o srodnoj skupini zanimanja. Rijetko se iskazuje industrija a i kućne zadruge navode se vrlo rijetko. U tabelama ostavile smo raspored struka i nazive prema *Adresari*, pri čemu se kod ponekih struka koristi i naziv struke kakav su dali autori, a koji je, *uvjetovan* njemačkim jezikom koji je dominirao u poslovanju obrtnika i za struku i za alate. Za svakog obrtnika i trgovca navodi se nadležna pošta, koja je bila glavno sredstvo službene komunikacije, a na temelju upisa vidimo da su u đurđevačkom kotaru djelovale pošte Virje, Đurđevac i Pitomača.

Treba napomenuti i neujednačeni pravopis pisanja imena obrtnika, jer to je upravo doba previranja u jezičnoj formi i pravopisu. Po svemu se čini da je *Adresar* rađen na brzinu, po nalogu bana a uoči obilježavanja pola stoljeća rada Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu sa svrhom da dokaže da Hrvatska ima zadovoljavajući potencijal obrtnika i trgovaca i da ne treba više intervenirati davanjem novih dozvola. Za Slavoniju nije načinjen *Adresar* što ukazuje da je Budimpešta imala drugačiji odnos prema Slavoniji gdje su se formirale velike industrije koje su i prerađivale sirovinu, jer su Mađari očito smatrali tri slavonske županije svojim teritorijem koji će se spojiti prije ili kasnije s Mađarskom. Osječka trgovačka komora se uvelike razlikovala po gospodarskom tretmanu mađarskog ministarstva za trgovinu i obrt od odnosu na zagrebačku. Tek nakon odlaska Khuena počinju se i za područje te komore izdavati dozvole za veće tvornice i one uživaju izvjesnu financijsku podršku zajedničkog ministarstva. Dolazi do hiperosnivanja mlinova uzduž Drave u mjestima Varaždin, Ludbreg, Koprivnica, Bregi,

¹⁸ I Petar Korunić je ukazao na ovakav pristup istraživanja socijalne i ekonomske strukture stanovništva opisujući distrikt Kutinu 1721. i 1727. i distrikt Sisak (P. KORUNIĆ, *Naselja i stanovništvo*, sv. 2, str.715-880.).

¹⁹ Život i rad Imbre Ignjatijeveća Tkalca, U: Imbro IGNJATJEVIĆ TKALAC, *Hrvatsko gospodarstvo polovicom XIX. stoljeća. Izvještaji carsko-kraljevskom ministarstvu u Beču*, 9-22. (Predgovor i bilješke)

²⁰ Hrvatski kompas. Požega, 1908-1911. Za dionička poduzeća Beč je izdavao Compass a i Mađari su izdavali od 1868. Magyar Compass sve do 1943. godine.

Novigrad Podravski, Virje, Đurđevac, Pitomača, Kloštar čime su bile ugrožene brojne vodenice na Dravi i na potocima srednje Podravine.²¹

Kako je izgledala upravna struktura đurđevačkog kotara u doba izvršenja ovog popisa možemo očitati iz tablice 1. Đurđevac i Virje bila su najveća mjesta u Đurđevačkom kotaru i tu je i obrtnika bilo najviše. No Đurđevac nije bio veliki grad, ali takav nije tada bila ni Koprivnica. Cijelo gospodarstvo temelji se na sitnoj proizvodnji i trgovini sa seljacima - većinom bivšim krajišnicima.

Adresar je zanimljiv zbog imena obrtnika i trgovaca, sa zaključkom da su se i domaći ljudi pokušali uključiti u obrte, ali rijetko je koji, koliko znamo iz vlastitih istraživanja, uspio prijeći u industrijalce ili veletrgovce. Slučaj mlinara Brauna u Đurđevcu je svakako izuzetak.

2. O ĐURĐEVAČKOM KOTARU OPĆENITO

To je područje do 1871 bilo Vojna krajina i razvojačenjem Varaždinskog generalata Đurđevačka i Križevačka pukovnija prelazi pod vlast Banske uprave i Zagrebačke trgovačko-obrtničke komore. Zapravo razvojačenje je provedeno deset godina prije sastava *Adresara* i još uvijek pokazuje veliku šarolikost među obrtnicima i trgovcima, pri čemu u prvoj skupini dominiraju domaći ljudi, a u drugoj, tj. među trgovcima dominiraju osobe izraelske vjere. Svima je bilo dopušteno da pokušaju izgraditi svoju egzistenciju kao obrtnici ili trgovci, ali je konkurencija za održanje bila vjerojatno nevjerojatno oštra, što možemo samo pretpostaviti jer tisak nije tom problemu posvećivao veću pažnju, a općinska i kotarska arhiva Đurđevca i Virja je stradala u Drugom svjetskom ratu.

Na nesiguran položaj obrtnika ukazuje da su oni pokušali otvarati svoje radnje u više mjesta te su se pronalaskom najboljeg mjesta tu smjestili ili su otišli dalje u potrazi za stalnim domom. Virje je imalo isti status trgovišta kao i Đurđevac, a i za Vojne krajine ta dva mjesta imaju slični status, jer je sjedište đurđevačke regimente iz praktičnih razloga bilo u Bjelovaru. Ta dva mjesta se međusobno natječu u razvoju privrede, a Virje je dosta povezano sa Šemovcem. Nakon što je Đurđevac definitivno odabran za sjedište kotara Đurđevac ima nešto više obrtnika i trgovaca nego Virje, a i bolje su veze između Bjelovara i Đurđevca ali po broju stanovnika Virje je veće od Đurđevca. Ovo nadmetanje ima jake političke temelje i treba biti predmet posebnog razmatranja. Treba ukazati da su i Pitomača i Kloštar imali dobre kvalifikacije za uspješan razvoj zahvaljujući drvenoj industriji i stočarstvu. Karakteristika ovog područja je velik broj sela i zaselaka kojima je trebalo pružiti obrtne i trgovačke usluge.

Tablica 1. Upravna struktura Đurđevačkog kotara 1903. godine*

Upravna općina	km	Stanovnika	Prebivališta					Ukupno
			grad	trgovišta	sela	majura	zaselaka	
Đurđevac	173	13812	-	2	5		21	27
Ferdinandovac	35	2339			1		16	17
Kloštar	78	5903			6		1	7
Molve	45	3836			1		6	7
Pitomača	121	9100			7	2	9	18
Sesvete Podravske	29	2760			1		3	4
Virje	125	11937		1	5		14	20
Ukupno	606	49587		2	26	2	70	100

* Političko i sudbeno razdjeljenje i repertorij prebivališta Kraljevina Hrvatske i Slavonije po stanju 1. travnja 1903., Zagreb 1903, str. XIV-XV.

²¹ M. KOLAR, Elizabete WAGNER, Mlinari i vodeničari na području varaždinskog, ludbreškog, koprivničkog i đurđevačkog kotara 1891. godine, *Ekonomika i Ekohistorija*, Vol. XV, br. 15, Zagreb 2019, str. 125-138.

3. OBRTNICI U TRGOVIŠTU ĐURĐEVAC

Justusov i Strohmayerov *Adresar* donosi na stranicama 84-209. imena obrtnika po vrstama i to prvo za gradove, zatim trgovišta, pa općine i onda mjesta na području zagrebačke Trgovačke i obrtničke komore. Iz tog adresara izvadili smo imena obrtnika za đurđevački kotar, a radi se i na koprivničkom i ludbreškom kotaru kao kotarevima središnje Podravine, što će se objaviti u slijedećim brojevima časopisa *Podravina*. *Adresar* sam već iskoristila za prikaz obrtništva na području kotara Križevci, te Bjelovar, ali su ti radovi rađeni nešto drugačijom metodologijom nego ovaj rad i stoga bi ih ako ih se uspoređuje trebalo preraditi, odnosno prilagoditi ovom radu.²²

Tablica 2. Cjelokupno obrtništvo trgovišta Đurđevac i broj obrtnika u ostalom dijelu kotara te ukupno 1890. godine.*

Vrst obrta	Ime Obrtnika	Obrtnici		
		Đurđevac	Ostalo	Ukupno
Bojadisari tkanina i dr.	Böhm Hinko.	1	1	2
Bačvari	Baršić Franjo, Domišljanović Valent, Raptavi Martin, Vukobradović Edo	4	21	25
Bravari	Kirin Gjuro, Šavor Miroslav, Šegrc Anton, Škripec Imbro	4	8	12
Brijači	Freibisch Matilda	1	-	1
Dimnjačari	Berdušek Franjo	1	-	1
Gostioničari	Nöthig Ivan, Vukobradić Edo	2	3	5
Klobučari - kapari	Dragšić Janko	1	2	3
Kolari	Dokuš Bolto, Dolenc Mio, Gjörgji Stjepan, Hodalić Ivo, Janči Marko, Kolar Martin, Koren Mato, Kovačić Ignac, Legradi Roza, Martinčić Bolto, Mirović Martin, Štefeca Mato, Štefoković Valent, Zvonar Gjuro	14	21	35
Ciglari	-	-	1	1
Kovači	Benta Josip, Gjörgji Petar, Gjuroci Bolto, Hodalić Mato, Koren Stjepan, Kudumija Ivo, Leščan Janko, Lovrak Mio, Mašnin Bolto, Pavlović Ivo, Peršić Bolto, Petroško Adam, Radošević Gjuro, Redjep Stjepan, Singer Gejza, Vinkoci Mato, Zlatec Joso	17	50	67
Krčmari	Domitrovć Mio, Gjurišević Martin, Marenić Josip, Mihinić Gjuro, Rakić Gjuro, Trbuljak Josip	6	49	55
Krojači	Balatinec Luka, Čikoša N. udova, Damović Marica, Franjo Stjepan, Gjurišević Josip, Hanzl Josip, Hrženjak Gustav, Jadriev Mato, Kožar Barica, Lauš Reze, Petrić Marta, Pintar Martin, Redjep Bara, Rozman Filip, Zidar Stjepan, Zlatec Gjuro	16	11	27
Ljekarnici	Brumec T.	1	1	2
Lončari	Bubnić Joso, Ognjenčević Ivo, Vinkoci Mio	3	14	17
Medičari i voštari	Mayer Mijo, Zajček Ludvig	2	1	3
Mesari	Barušić Mato, Maitz Mio, Mohr Mirko, Nöthig Johan	4	4	8
Mlinari	Brebar Ana, Brebar Petar, Bumlić Stjepan, Burulić Janko, Fuček Mato, Jakupčić Ivo, Janković Stefo, Kubarski Martin, Mandić Josip, Marić Mato, Milvakšić Stevo, Starčević Martin, Tomišen Mijo	13	75	88
Mlin parni	Nöthig Eduard, Nöthig Martin, Hirschler Šandor	3	1	4
Opančari i čizmari	Domitrović Mijo, Gracinger Joso	2	1	3

²² M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Obrtnici kao temelj privrede u gradovima bjelovarsko-bilogorske županije od ukidanja cehova do 1941. godine, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački rad HAZU u Bjelovaru*, 12, 2018, str. 1-37 ; M. KOLAR-Dimitrijević i Elizabeta WAGNER, Obrtnici križevačkog kotara 1890. godine, CRIS, XX, 2919. /u tisku/.

Vrsta obrta	Ime Obrtnika	Obrtnici		
		Đurđevac	Ostalo	Ukupno
Pekari	Gottlieb Jakov, Mihinić Gjuro, Nöthig Martin	3	5	8
Poduzetnici	Brenner Ferdo	1	-	1
Postolari	Baknić Joso, Grabler Mio, Janaček Franjo, Jurišić Josip, Kolarević Tomo, Kralj Nikola, Levak Mio, Madjerek Jakob, Mrazek Ivan, Odošić Bolto, Patačko Janko, Pavin Petar, Pavunić Ivo, Pleško Stjepan, Pourić Dragoljub, Prepelec Simo, Šadek Gjuro, Šalvari Mara, Sivjanović Gjuro, Vitković Jakob	20	28	48
Sedlari i remenari	Gečević Stjepan, Sestrić Slavoljub, Škrlec Mio	3	1	4
Staklari	Jauk Martin	1	--	1
Stolari	Crnčić Martin, Bakrač Marko, Dokuš Stjepan, Dumbović Mio, Jadan Mato, Kobuli Ivan, Pavin Josip, PogačnikValent,** Simonyi Blaž, Šante Podravec Janko, Šeljert Gjuro	11	24	35
Tesari	Brič Ante, Ivanuša Lovro	2	1	3
Tkalci	Gudić Ivan, Tončić Gjuro	2	1	3
Tokari	Grumerac Ivan, Obranović Ante	2	3	5
Užari	Šugović Petar	1	3	4
Zidari	Pameto Ivan, Vimer Andro	2	5	7
Limari	-	-	2	2
Slastičari	-	--	1	1
Octari	--	.-	1	1
Ukupno		143	303	446

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890, Zagreb 1891*, str. 80-214..** Valent Pogačnik je pradjeda Mire Kolar-Dimitrijević po očevoj strani. Imena obrtnika su podcrtana.

Na tablici br. 2. donose se radi komparacije u broj obrtnika u đurđevačkom kotaru - koji su poimence iskazani na tabeli br. 3, pa iznenađuje da je broj obrtnika u kotaru bio dvostruko veći nego u samom Đurđevcu, što je vjerojatno rezultat načina života u Đurđevačkoj regimenti gdje je krajišnik bio i vojnik i seljak, a vjerojatno i obrtnik. No možda je to posljedica prometne željezničke izoliranosti područja od Koprivnice do Kloštra koje područje je tek 1911. uključeno u željezničku mrežu Hrvatske izgradnjom dosta loše pruge Koprivnica - Kloštar ali i upućenosti i vezanosti čitavog kotara na Bjelovar koji je bio središte Varaždinskog generalata odlukom carice Marije Terezije potkraj njenog vladanja. Radom obrtnika zadovoljavale su se potrebe domaćeg stanovništva koje se uglavnom bavilo poljoprivredom i stočarstvom a budući da se čitavo područje smatralo dosta naprednim to su i usluge obrtnika bile tražene. Najviše ima kolara, kovača, postolara, dakle onih obrtnika koji su bili potrebni za svakodnevni život stanovništva i koji potrebe se nisu mogle podmiriti kućnom radinosti. Prevladavaju kovači i kolari dakle obrtnici koji vode brigu o kolima bez kojih ne bi bilo prometa, a ni sajmovi i trgovine. Usporedba imena obrtnika s vlasnicima čestica u Đurđevcu 1868. godine ukazuje da su mnogi obrtnici bili i vlasnici katastarskih čestica tj. da su imali svoje kuće i svoju zemlju.²³

Zapaža se velik broj mlinara, pri čemu se vjerojatno radi o mlinarima koji su držali u pogonu brojne vodenice, dok mlinova na parni pogon ima svega nekoliko i to tri u Đurđevcu i jedan u Pitomači, dok benzinskih mlinova i motora na upojni plin još nema, a nije ih bilo ni potrebno jer je cijelo područje prošarano potocima raznih veličina koji su kasnije regulacijama usmjereni u veće kanale. Vodeničari su

²³ N. CIK, Izvođenje i realizacija, str. 73-76.

bili upošljivi i u parnim mlinovima kada su ovi počeli istiskivati vodenice.²⁴ Osjeća se brojni dolazak Židova koji dolaze iz Mađarske ili štajerskog dijela Austrije, a potiskuju obrtnike Nijemce kojih je u Đurđevcu, barem sudeći po prezimenima, ali i po nazivima alata što je istražio dr. Velimira Piškorec bilo dosta. Zbog blizine Mađarske u to vrijeme bilo je i dosta obrtnika s mađarskim prezimenima. .

4. OBRTNICI U ĐURĐEVAČKOM KOTARU BEZ TRGOVIŠTA ĐURĐEVAC 1890. GODINE

Na području kotara obrtnici su bili brojni i seljaci su mogli podmiriti gotovo sve svoje potrebe kod svojih obrtnika, koji su često bili i poljoprivrednici.

Tablica 3. Obrtništvo u đurđevačkom kotaru 1891. godine bez Đurđevca*

Vrsta obrta	Mjesto na području kotara	Pošta	Ime obrtnika	Broj
Bačvari	Virje**	Virje	Fogl Mio, Haljinko Stevo, Kopas Gjuro, Pintar Gjuro, Pintar M., Pintar Stevo	6
	Ferdinandovac	Đurđevac	Franković Šandor, Oberhofer Johan, Slaviček Andro	3
	Kalinovac	Đurđevac	Balatinec Bara, Horvat Štefo, Smigavec Đuro	3
	Pitomača	Pitomača	Karoli Gabriel, Karoli Martin, Rosenberg Ante, Perko Gjuro, Sokol Mijo	5
	Ždala	Virje	Lanhart Joso, Pek Joso, Vučetić Franjo	3
Bravari	Virje	Virje	Brodarić Luka, Pokec Stevo, Šoš pl. Andro, Tkalčec Joso, Varga Joso	5
	Ferdinandovac	Đurđevac	Augustić Andro	1
	Molve	Virje	Ivančan Franjo	1
	Pitomača	Pitomača	Kaić Ferdo	1
Ciglari	Ferdinandovac	Đurđevac	Digniste Vjekoslav	1
Čizmari	Pitomača	Pitomača	Pavleković Jovo	1
Gostioničari	Virje	Virje	Avirović Jovo, Potai Rudolf	2
	Ferdinandovac	Đurđevac	Toth Josip	1
Klobučari	Virje	Virje	Ljubić Andrija, Vipovec Nikola	2
Kolari	Virje	Virje	Bešenić Stevo, Bešenić Stevo ml., Kucelj Martin, Sabolić Andro, Sinković Petar U Molvama Medjurečan Mio i Gjuro Stankir	7
	Ferdinandovac	Đurđevac	Barberić Stjepan, Fuk Mio, Jusak Joso, Puhač Martin	4
	Kalinovac	Đurđevac	Miklić Joso	1
	Kozarevac	Pitomača	Szanto Gjuro	1
	Pitomača	Pitomača	Hierčak Dominik, Komletinski Ivo, Šohinger Petar, Šopinger Valent, Vlašić Mato	5
	Sesvete Kloštar	Pitomača	Gluhak Stevo, Horvat Ivo	2
	Ždala	Virje	Lovašin Mato	1

²⁴ Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890, Zagreb 1891*, str. 80-214., Vladimir MIHOLEK, *Đurđevački mlinovi na parni i ostale vrsta pogona s kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća, Podravina*, Vol. 14. br.24. str- 81-88; Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Elizabeta WAGNER, *Mlinari i vo-deničari na području varaždinskog, ludbreškog, koprivničkog i đurđevačkog kotara 1891. godine, Ekonomska i ekohistorija*, vol. XV, br. 15, Zagreb. 2019., str.125-138.

Vrsta obrta	Mjesto na području kotara	Pošta	Ime obrtnika	Broj
Kovači	Virje	Virje	Avirović J., Baruškin Mato, Hrženjak Franjo, Hrženjak Martin, Kemenović Andro, Lončar Bolto, Pintar Joso, Pisačić Mio, Plemenčić Mato, Šklebar Jakob, Turjanić Mio, Venzlin Mato	12
	Čepelovec	Đurđevac	Pleško Martin	1
	Črešnjeвица Velika	Pitomača	Benko Ivan, Varga Josip	2
	Ferdinandovac	Đurđevac	Dobrostol Petar, Fekete Josip, Molnavec Ante, Težaški Stjepan	4
	Kalinovac	Đurđevac	Bogdan Gjuro, Jošak Ivo, Pavišin Tomo	3
	Katalena Sirova	Đurđevac	Mali Bolto	1
	Kladare	Pitomača	Čikvar Mato, Pintarić Jakob	2
	Otrovanec	Pitomača	Vitković Ante	1
	Pitomača	Pitomača	Hesovja Štef, Kraljiček Gjuro, Majstor Ivo, Malčec Petar, Metelko Ante, Pavlić Fran, Pavlić Stjepan	7
	Sedlarica	Pitomača	Spitek Ivo, Srmiček Marko	2
	Sesvete -Kloštar	Pitomača	Habianić Fran, Haiduković Stjepan, Hangl Joso, Pintarek Mato	4
	Siščani	Pitomača	Bertak Luka, Golubić Ivan, Grujević Mato	3
	Šemovec	Virje	Habek Gjuro, Posavec Bolto, Vrabec Štefan	3
	Ždala	Virje	Hongl Joso, Kovač Stevo, Novogradec Imbro, Pavečić zadruga, Volarić Ferko	5
Krčmari	Virje	Virje	Bobinac Janko, Kočilović Atanas, Muhvić Antun, Pauhović Ludvig, Schleyer Pavao, Stauber Jakob, Weiss Albert	7
	Budančevica	Pitomača	Korparić Joso	1
	Bukovje Gornje	Virje	Domšić Juraj	1
	Čepelovac	Đurđevac	Pavlešić Mirko, Prelec Tomo	2
	Črešnjeвица mala	Pitomača	Breković Amalija, Gjurinović Juraj	2
	Črešnjeвица velika	Pitomača	Sklebak Fran	1
	Ferdinandovac	Đurđevac	Hervoić Vojtjeh, Krakaner Josiip, Krakaner Ladislav, Vürzberger Roza	4
	Grabrovnica	Pitomača	Gjurinović Juro	1
	Kalinovac	Đurđevac	Švedek Stjepan	1
	Katalena Sirova	Đurđevac	Tomašec Bolfo	1
	Kloštar	Pitomača	Gašparić Joso, Joković Gjuro, Korparić Josip, Stohr Fran, Stohlč Edo, Vinkler Ljudevit	6
	Kozarevac	Pitomača	Prager Josip, Kovačević Ivan	2
	Mičetinac	Đurđevac	Mesar Josip	1
	Molve	Virje	Hiršler Mozes, Pevalek Franjo, Peršić Martin, Tomac Gjuro	4
	Otrovanec	Pitomača	Sesvečan Ante	1
	Pitomača	Pitomača	Brenner Ferdo, Götz Dragutin, Gjurgjević Gjuro, Gjurgjević Stevo	4
	Prugovac	Pitomača	Schreiber Jakob	1
	Sedlarica	Pitomača	Kostanjević Gjuro, Torbašinović Tomo	2
	Sesvete - Kloštar	Pitomača	Mesar Josip	1
	Šemovec	Virje	Barac Tomo, Ivančak Franjo, Madjer Ivan	3
	Ždala	Virje	Pichler A., Pichler David	2

Vrsta obrta	Mjesto na području kotara	Pošta	Ime obrtnika	Broj
Krojači	Virje	Virje	Cilinger Josip, Fišer Josip, Gottal Ferdo, Hrženjak Benedikt, Plasek Tomo, Švarc Simo	6
	Budrovac	Đurđevac	Cuklaš Mara, Penzar Mio	2
	Pitomača	Pitomača	Fanta Blaž, Farber Ivan	2
	Sesvete - Kloštar	Pitomača	Fabianec Mato	1
Limari	Virje	Virje	Cilinger Vid, Kem Bernhard	2
Ljekarnici	Virje	Virje	Koszalek Emil	1
Lončari	Virje	Virje	Čorba Jakob, Dakarić Valent, Fogl Franjo	3
	Čepelovac	Đurđevac	Fuček Janko	1
	Ferdinandovac	Đurđevac	Hervoić Vojtjeh	1
	Kalinovac	Đurđevac	Crok Martin, Golub Martin, Knežić Mate	3
	Kladare	Pitomača	Sobota Pavao	1
	Kozarevac	Pitomača	Karas Tomo	1
	Pitomača	Pitomača	Bomec Mato, Saić Andro, Sobota zadruga	3
	Šemovec	Virje	Vlahović Stevo	1
Medičari	Virje	Virje	Spilek Petar	1
Mesari	Virje	Virje	Weiss Albert	1
	Kloštar	Pitomača	Stohr Fran	1
	Pitomača	Pitomača	Gjorgjević Gjuro., Gjipalo Andro u Budančevici	2
Mlinari	Virje	Virje	Dolenc Josip, Hapovel Lovro, Imrek Gjuro, Janković Stevo, Juranić Pero, Kemenović Franjo	6
	Budrovac	Đurđevac	Labinac Bolto, Markov Franjo, Mihalić Nata, Stankić Nata	4
	Bukovje gornje	Virje	Mihalić Pero, Radinović Janko, Radinović Mio	3
	Čepelovac	Đurđevac	Koprec Simon, Renlia Mato	2
	Črešnjevica velika	Pitomača	Kapan Pavao, Stanić Leontin, Utješenović Stjepan, Vinkovec Mijo, Vučković Jovan	5
	Ferdinandovac	Đurđevac	Čordašev Josip, Hervoić Franjo,*** Lončar Adam, Štimac Ante, Vučeta Andro	5
	Kalinovac	Đurđevac	Dugelja Stjepan, Lobra Gjuro, Mihatović Joso, Miklič Janko, Muha Mio, Pantelić Mato, Švedek Mato, Vucikuja Ivo	8
	Katalena sirova	Đurđevac	Horvat Joso, Krapeć Gjuro, Lakrec Jakob, Lovrak Martin, Mihaljević Joso, Osman Ivo, Schwarz Mavro, Serbić Stjepan	8
	Kozarevac	Pitomača	Romaj Franjo, Santo Gjuro	2
	Molve	Virje	Cenkovečan Stjepan, Hontić Gjuro, Ivančan Franjo, Ivančan Mio, Kovačić Gjuro, Krznarić Mato, Lončar Mio, Nakitanac Gjuro, Popec Bolto, Sabolek Franjo, Žufika Martin	11
	Otrovanec	Pitomača	Kalenik Joso	1
	Pitomača	Pitomača	Bedeković Mijo, Desežić Bartol, Gjurgjević Gjuro, Kapan Gjuro, Maković Gjuro, Nemet Josip, Sesvečan Imbro, Šabarić Gjuro	8
	Sedlarica	Pitomača	Dobri Ferenc, Korač Gjuro, Marešić Martin, TorbašinovićTomo	4
	Sv. Ana - Virje	Virje	Križan Andro, Škunja Marko	2
	Šemovec	Virje	Hinijet Martin, Vinković Bolto, Vuskres Valent	3
	Ždala	Virje	Kolarić Mio, Špoljar Gjuro	2

Vrsta obrta	Mjesto na području kotara	Pošta	Ime obrtnika	Broj
Octara	Virje	Virje	Mikulčić Dragutin	1
Opančari	Virje	Virje	Avirović Šandor, Babec Stjepan, Kopljarević Gjuro, Kovač Mara, Matoničkin Martin, Sabolić Stjepan	6
	Budrovec	Đurđevac	Flamati Ivan	1
	Ferdinandovac	Đurđevac	Havagović Andro	1
	Kalinovac	Đurđevac	Švedek Mato, Zvonar Mio	2
	Pitomača	Pitomača	Ciglec Josip, Korporić Mato, Pandurić Mato	3
	Šemovec	Virje	Kopas Bolto	1
Parni mlinovi	Kloštar	Pitomača	Pušik Martin	1
Pekari	Virje	Virje	Avirović Gjuro, Gottlieb Josip, Sabolić Stjepan	3
	Molve	Virje	Peršić Martin	1
	Pitomača	Pitomača	Götz Dragutin, Zsisel Šandor	2
Postolari	Virje	Virje	Benkek Mato, Bezjak Jakob, Fundak Tomo, Grahovac Petar, Jakulin Mio, Jakupec R., Kovač Gjuro, Kovač Stjepan	8
	Ferdinandovac	Đurđevac	Barusa Josip, Kolar Stjepan, Martinković Josip	3
	Kalinovac	Đurđevac	Dautance Mate, Lončar Šandor	2
	Pitomača	Pitomača	Beker Josip, Čikvar Ivan, Fanto Mato, Fanto Martin, Kabun Gjuro, Komletinski Jakob, Kovač Blaž, Mesarić Pavao, Perhot Gjuro, Prinke Šandor, Vunak Joso	11
	Šemovec	Virje	Cvetković M., Horvat Franjo, Prepelec Stjrsn	3
	Ždala	Virje	Grčić Antun	1
Sedlari i remenari	Pitomača	Pitomača	Sako Šandor	1
Slastičari	Virje	Virje	Špilek Petar	1
Stolari	Virje	Virje	Erhatic Josip, Habrun Ferdo, Jerešinović Antun, Lacković Martin, Petričec Josip, Veseli Antun ml., Veseli Antun st.	7
	Čepelovec	Đurđevac	Melinčević Josip,	1
	Ferdinandovac	Đurđevac	Gjōri Luka, Rujnić Andro, Rujnić Ivan, Rupnik Ivan	4
	Kalinovac	Đurđevac	Karlovcan Bolto, Kovačev Joso, Metelko Joso	3
	Molve	Virje	Balogović Mato, Kukec Petar	2
	Otrovanec	Pitomača	Vitković Franjo	1
	Pitomača	Pitomača	Bazant Ivan, Hernjec Simo, Kovačić Ivo, Tarij Gavro	4
	Sesvete - Kloštar	Pitomača	Škripac Franjo	1
Tesari	Virje	Virje	Lukić Martin	1
Tkalci	Virje	Virje	Lambek Martin	1
Tokari	Virje	Virje	Matoničkin Mio, Pintar Joso	2
	Pitomača	Pitomača	Papet Ignac	1
Užari	Virje	Virje	Lukanec Mato, Mihalić Antun	2
	Pitomača	Pitomača	Funta Mijo, Holina Ivan, Katulić Mijo	3
Zidari	Virje	Virje	Fantoni Eduard, Mikelček Ivan	2
	Čepelovec	Đurđevac	Anaušak Mato	1
	Kalinovac	Đurđevac	Jambrović	1
	Molve	Virje	Schunko Hinko, Kopričanec Imbro, Kopričanec Mijo, Lucek Mato, Šadek Dragutin	5

Vrsta obrta	Mjesto na području kotara	Pošta	Ime obrtnika	Broj
Bojadisar tkanina	Virje	Virje	Kohn Albert (poslovođa J. Hofman)	1
Ukupno				303

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890, Zagreb 1891*, str., 80-214.

**Virje je trgovište kao i Đurđevac i radi toga označeno debljim slovima. Mora se zapaziti velik broj mlinara i ono što su doživjeli postolari i krojači u dvadesetom stoljeću pojavom Tivara (Varteksa) i Bate, doživjeli su mlinari s izgradnjom parnih mlinova u gotovo svakom mjestu Podravine na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.

5. RASPORED OBRITNIKA U ĐURĐEVAČKOM KOTARU

Zbog napuštanja Drave kao plovnog puta i neizgradnje željezničke pruge do 1912. đurđevački kotar bio je jako orijentiran i prema Mađarskoj i Goli kroz koju je prošla alföldska željeznica koja je povezivala južne dijelove Mađarske lijevom obalom Drave. Dakako s izgradnjom podravske pruge ta se situacija promijenila, ali u doba pisanja *Adresara* to je područje bilo izolirano.

Tablica 4. Obrtnici i obrtnice u trgovištu Đurđevac i Virje, te mjestima Molve, Ferdinandovac, Pitomača, Kloštar i Ždala 1890. g.*

Vrsta obrta	Đurđevac	Virje	Molve	Ferdinandovac	Pitomača	Kloštar	Ždala
Bojadisari tkanina	1	1	-	-	-	-	-
Bačvari	4	6	-	-	-	-	-
Bravari	4	5	-	-	-	-	-
Brijači i vlasuljari	1	-	-	-	-	-	-
Ciglari	-	-	-	1	-	-	-
Čizmari	1	-	-	-	1	-	-
Dimnjačari	1	-	-	-	-	-	-
Gostioničari	2	2	-	1	-	-	-
Klobučari	1	2	-	-	-	-	-
Kolari	14	5	2	4	5	2-	1
Kovači	17	12	4	4	3	4	5
Krčmari	6	7	4	4	4	1	2
Krojači	16	6	-	-	2	1	-
Limari	-	2	-	-	-	-	-
Ljekarnici	1	1	-	-	-	-	-
Lončari	3	3	-	1	3	-	-
Medičari	2	1	-	-	-	-	-
Mesari	4	1	-	-	2	1	-
Mlinari	13	6	11	5	8	-	2
Parni mlinovi	3	-	-	-	1	1	-
Octari	-	1	-	-	-	-	-
Opančari	2	6	-	1	3	-	-
Pekari	3	3	1	-	2	-	-
Poduzetnici	1	-	-	-	-	-	-
Postolari	20	8	-	3	11	-	1
Sedlari i remenari	3	-	-	-	1	-	-
Slatstičari	-	1	-	-	-	-	-

Vrsta obrta	Đurđetac	Virje	Molve	Ferdinandovac	Pitomača	Kloštar	Ždala
Staklari	1	-	-	-	-	-	
Stolari	11	7	2	4	5	1	
Tkalci	2	1	-	-	-	-	
Tesari	2	1					
Tokari	2	2			1		
Užari	1	2			3		
Zidari	2	2	5				
Zakupnici	-	-	-	-	-	1	
Ukupno	143	93	20	26	58	8	11

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890, Zagreb 1891, str., 80-214*

Vidi se da je trgovište Đurđevac brojem obrtnika bilo bogatije od Virja za pedeset obrtnika i da je Pitomača imala 58 obrtnika a Ždala 11. Prema tome to je vrijeme kada Virje slabi gubeći zbog svoje politike podršku, te vlasti gubi svoju raniju prednost koju je imalo u doba Ferde Rusana. Ponajviše su zastupani obrtnici koji obavljaju usluge za poljodjelce, dakle stolari i kovači, te krčmari i gostioničari gdje su se obavljale transakcije roba i usluga. No osjeća se nedostatak mnogih potrebnih obrtnika jer nema na pr. staklara ni slastičara. U ovoj skupini iskazni su i industrijalci i ugostitelji. Kada bi se izuzeli ugostitelji, obrtnička struktura bi ukazivala na velike manjkavosti.

6. OBRTNICE ĐURĐEVAČKOG KOTARA

Povijest Vojne krajine vezana je gotovo isključivo uz muškarce pa je povijest žena gotovo nevidljiva i neopisana. Tek s njenim ukidanjem žene postaje vidljivi faktor na poduzetničkom, tj. obrtničkom i trgovačkom planu, ali je njihova zastupanost slabašna. U doba cehova žene su bile samo cehovske majstorice koje su ispomagale rad svojih muževa. To se produžilo i nakon ukinuća cehova, pa su žene vrlo rijetko bile nositelji obrtne radnje odnosno obrtnice. Nisu mogle polagati majstorski ispit iako su zahvaljujući reformama Marije Terezije bile većinom pismene, pošto su završile osnovnu školu. U takvom nerazvijenom muškom društvu žene su bile i statistički neevidentirane, iako su vjerojatno radile zajedno sa svojim muževima i djecom.

Sliku nerazvijenog proizvodnog društva i malen broj obrtnica najbolje odaju tablice 2 i 3 gdje se vidi da su se u čitavom kotaru deklarirale kao obrtnice samo 6 žena i to u 8 struka, odnosno da su činile vrlo maleni postotak zaposlenih u obrtu. Možemo pretpostaviti da se i u radnjama gdje se ne navodi puno ime obrtnika možda kriju žene obrtnice, ali to ne možemo tvrditi. U svakom slučaju one su pomagale u većini malih obrta i njihov rad je bio važan iako nevidljiv i iako nisu imale nikakvo političko pravo ni na skupštinama obrtnika ni u njihovim društvima.

Tablica 5. Obrtnice i obrtnici u Đurđevačkom kotaru 1890. godine.*

Vrsta	Trgovište Đurđevac		Kotar bez trgovišta Đurđevac		Ukupno u kotaru	
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
Bačvari	4		20	1	24	1
Brijači	-	1	-	-	-	1
Kolari	13	1	21	-	34	1
Krčmari	6	-	46	2	48	2
Krojači	11	5	11	2	22	7
Mlinari	12	1	69	2	81	3

Vrsta	Trgovište Đurđevac		Kotar bez trgovišta Đurđevac		Ukupno u kotaru	
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
Opančari	2	-	13	1	15	1
Postolari	19	1	29	-	48	1
Ukupno	67	9	178	8	268	17

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890, Zagreb 1891*, str., 80-214.

Žene su među obrtnicima vrlo rijetke, od gotovo stotinu struka zastupane su samo u osam struka i to s neznatnim brojem od 17 obrtnica od kojih je 9 radilo u Đurđevcu a 8 u kotaru. Ukupno ih se deklariralo kao obrtnice 17, a i to uglavnom kao udovice koje su vodile obrt vjerojatno uz pomoć pomoćnika. Samo među krojačima imamo nekoliko žena, uglavnom strankinja koje promoviraju i gradsku modu, ali većinom se ženska odjeća izrađuje u kućnoj radinosti, pri čemu se poznati zimski rupci od vune koji se kupuju u Mađarskoj ili na sajmovima. Zanimljivo je da je broj žena obrtnica izvan trgovišta gotovo jednak kao broj žena u trgovištu Đurđevac.

7. TRGOVCI I TRGOVKINJE ĐURĐEVAČKOG KOTARA 1890. GODINE

Zbog prometne izoliranosti đurđevačkog područja, koje nije prometovanje Dravom zamijenilo istovremeno dobrom cestovnom ili željezničkom mrežom trgovci su na đurđevačkom području bili jedini most za unos robe iz drugih krajeva, ali i izvoz, te je njihova prisutnost u velikom broju bilježena na sajmovima. No mnogi su uočili mogućnosti svog rada na ovom prostoru, te su otvorili svoje radnje gdje god su osjetili mogućnost zarade, često kombinirajući svoje poslovanje s ugostiteljskim obrtom. Oni su robu do izgradnje željezničke mreže nabavljali uglavnom preko Ždale i Gole u Mađarskoj, ali i preko Bjelovara, koji je upravo u tom vremenu dobio željezničku mrežu s Križevcima pa dakle i Zagrebom, koji su bili na glavnoj pruzi Mađarska - Rijeka.

Zamjetljivo je da su trgovci uglavnom bili Židovi i Srbi. Dok su se Srbi dobro etablirali na tradiciji Vojne krajine, Židovi su unosili novine zemalja iz kojih su došli. Zbog izjednačavanja prava s domaćim stanovništvom oni su iskoristili svoje međunarodno znanje o trgovini i svoje međunarodne veze te su bili glavni nositelji modernizacije, što je mnogima pomoglo da steknu solidan imetak, pa da neki osnuju i svoje tvornice, uglavnom mlinove i pilane.

Zanimljivo je da je Virje imalo više trgovaca od Đurđevca, što se može opravdati različitim razlozima. U Virju je živio dugo godina ilirac Ferdo Rusan koji je održavao veze s drugim narodnjacima, a i nakon njega Virje je već 1893. izdavalo novine *Podravac*, čija redakcija je bila istovremeno i reklamni ured za pojedine proizvode i obavještajni zavod.

Trgovci su otvarali svoje trgovine i u manjim mjestima. Bile su to trgovine mješovitom robom koje su trgovalе najpotrebnijom svakodnevnim robom, a bilo je i sitničarnica koje su se bavile još sitnijim stvarima. U manjim mjestima niknule su male židovske trgovine mješovitom robom i sitničarije. Čak su i mirodiје prodavali trgovci mješovitom robom, a za kupnju manufakturne robe odlazilo se u Bjelovar, Koprivnicu ili Mađarsku.

Zanimljivo je da u Đurđevcu nije bilo trgovaca drvom. Građevno i ostalo drvo moglo se je kupiti tek u Kloštru ili Pitomači jer su šume uz Dravu na tom području već ranije bile posječene, i splavima otpremljene do Osijeka. Članovi obitelji Hirscher (Ujlaki) iz Donje Dubrave kupovali su drvo i na području Kloštra i Pitomače.²⁵ Osim toga pola krajiških šuma bilo je državno, a krajiška Imovna općina u Đurđevcu prodavala je drvo za izvoz pa nije imala dovoljno ni za svoje pravoužitnike. Velika sječa šuma uz Dravu na đurđevačkom području već je bila do početka ukidanja Đurđevačke pukovnije gotovo završena do 1890. i trgovci su otišli na druga područja. Na đurđevačkom području ne spominju se ni trgovci jajima, premda je nakup jaja na koprivničkom i varaždinskom području već uzeo maha i preko

²⁵ Dragutin FELETAR, *Iz povijesti splavarstva na Dravi*, Meridijani, Donja Dubrava, 2019, str. 741.

Vajde postao glavni izvor prihoda žena u malim seoskim domaćinstvima. Nema ni trgovaca mirodijama.

Tablica 6. Popis trgovaca u trgovištu Đurđevac i ukupni broj trgovaca u kotaru 1890. godine*

Vrsta trgovine	Ime trgovca	Trgovište Đurđevac	U ostalom kotaru	Ukupno
Mješovita roba	Avirović Helena, Czizek Luka, Deutsch Jakob, Kohn Josip, Kušler Ignjat, Lausch Roza, Löwy Žiga, Nöthig Eduard i J, Nöthig Eduard, Omrza Franjo, Semeraj Ana, Singer Gejza, Turković Srećko, Winkler I.	17	43	60
Sitničari	Baranja Šandor, Braun Emanuel, Gjumbir Ignac, Klinger Edmund, Mohr Ivan, Singer S., Zabčić Jakob	7	19	26
Manufakturna, lakatna roba	Czizek Luka	1	-	1
Građevno drvo	-	-	9	9
Ukupno		25	71	96

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890, Zagreb 1891*, str., 1-80.

Na tablici 7. prikazan je raspored trgovaca po manjim mjestima đurđevačkog kotara. Uočavamo da osim trgovaca mješovitom robom i sitničarenjem i nema drugih vrsta ali da je broj malih trgovaca po malim mjestima gotovo tri puta veći nego u trgovištu Đurđevac.

Tablica 7. Popis trgovaca u đurđevačkom kotaru bez trgovišta Đurđevac 1890. godine*

Vrsta trgovine	Mjesto	Pošta	Ime trgovca
Građevno drvo	Pitomača	Pitomača	Götz Dragutin
	Kloštar - Sesvete	Pitomača	Gluhak Imbro, Janeš Stjepan, Kirin Mijo, Porkašin Fran, Posavec Andro, Sebedjija Gjuro, Sitek Ivo, Sitek Tomo
Mješovita roba	Virje	Virje	Avirović Gjuro, Avirović Stevo, Avirović Kosta, Cilinger Vid, Fischer Josip., Hofman Kobi, Kern Bernhard, Kohn Albert, Kohn Katarina, Mikulčić Dragutin, Pollak Regina, Sabolić Petar, Schwarz Israel, Schwarz Josefina, Schwarz Leopold, Schwarz Simon, Stimac Petar, Štimac Jakob
	Budrovec	Đurđevac.	Fuks Jakob, Gestetner Tereza, Kohn Mavro
	Čepelovec	Đurđevac	Barac Ante, Štimac Petar
	Ferdinandovac	Đurđevac	Deutsch Sigmund, Kreutzer Ana, Vürzberger Rosa
	Kalinovac	Đurđevac	Hala Petar, Schlesinger Josip
	Kloštar	Pitomača	Kern Hinko, Nöthig Ante, Singer Ljudevit
	Prugovac	Pitomača	Schreiber Jakob, Schwarz Moritz
	Sesvete - Kloštar	Pitomača	Dorner Bernard, Hirschler Šimun, Janeš Josip, Janeš Mirko, Janeš Štefo
	Šemovac	Virje	Barac Tomo, Glück David, Madjer Ivo, Marinković Vinko
	Ždala	Virje	Pichler Sigmund
	Virje	Virje	Fischer Hinko, Fischer Josip, Gratias Ivan, Jambrošić Eva, Kočilović Atanas, Steidl Mio, Weiss A.
Sitničari	Črešnjevica Velika	Pitomača	Hausner Moritz
	Ferdinandovac	Đurđevac	Epstein Vilim, Krakauer Josip
	Katalena Sirova	Đurđevac	Turk Josip
	Kladare	Pitomača	Kostanjević Ante
	Kloštar	Pitomača	Sedmak Ivan, Singer Naneta

Vrsta trgovine	Mjesto	Pošta	Ime trgovca
	Molve	Virje	Hirschler Moric, Kolar Martin, Šunka Hinko
	Sedlarica	Pitomača	Kostanjević Gjuro
	Sesvete - Kloštar	Pitomača	Hirschler Simon
Ukupno			62

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890, Zagreb 1891*, str. 1-80.

Prostorni raspored trgovaca na području đurđevačkog kotara

Za razliku od koprivničkog kotara gdje Koprivnica privlači okolno stanovništvo koje svaki tjedan dolazi na sajmeni dan u grad, na području Đurđevca mala mjesta zadržavaju svoju ulogu opskrbe svojeg stanovništva preko malih trgovaca mješovitom robom i sitničara. Uglavnom su to Židovi ali ima i domaćih ljudi od kojih neki i danas imaju značajnu ulogu u životu svog mjesta, pogotovo su u vezi s crpljenjem naftnih izvora.

Tablica 8. Trgovci đurđevačkog kotara u trgovištima Đurđevac i Virje, te općinama Molve, Ferdinandovac, Pitomača i Kloštar*.

Vrsta	Trgovište Đurđevac	Virje	Molve	Ferdinandovac	Pitomača	Kloštar
Mješovita roba	17	18	-	3	5	3
Sitničari	7	7	3	2	1	2
Manufakturna roba	1	-	-	-	-	-
Građev. drvo	-	-	-	-	1	8
Ukupno	25	25	3	5	7	13

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890, Zagreb 1891*, str. 1-80.

Virje je imalo isti broj trgovaca kao i Đurđevac. Dakako zbog izostanka istraživanja i povijesne analize rada pojedinih trgovaca i obima njihovog kapitala ne može se vršiti detaljnija usporedba ova dva mjesta. No trgovina nije bila razvijena i u mnogim mjestima još se uvijek živjelo na obrtničkim uslugama. Zanimljivo je da su trgovci Kloštra i Pitomače trgovali jedini drvom na đurđevačkom području jer je eksploatacija drva uglavnom tekla preko državne šumarije odnosno Krajiške imovne općine pa to nije registrirano u *Adresaru*.

8. ŽENE U OBRTU I TRGOVINI

Žena ima u obrtu i trgovini malo a zanimljivo je da ih ima više izvan Đurđevca nego u samom trgovištu. To upućuje na to da se uglavnom radi o udovicama, dok u Đurđevcu nalazimo neku Nanettu, koja je očito boravila u Francuskoj i pokušala otvoriti svoju radnju u Đurđevcu.

Tablica 9. Iskaz broja obrtnika i trgovaca, muških i ženskih u kotaru Đurđevac 1890. godine*

Vrsta privrednika	Trgovište Đurđevac		Kotar Đurđevac		Ukupno	
	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene
Obrtnici	134	9	244	8	378	17
Trgovci	19	3	103	7	122	10
Ukupno	153	12	347	15	500	27

* Tabela je dobivena sumiranjem podataka u ovom radu.

Malo je trgovina i obrtnika koje vode žene. Ako trgovine glase na njihovo ime to su uglavnom udovice. No zaposlenost žena u trgovini je velika jer rade kao žene trgovaca baveći se svim poslovima kao i oni. Zanimljivo je da su se žene laganije infiltrirale u trgovinu nego u obrt, jer obrt je zahtijevao zanatsko školovanje i vještinu, a to su mogli steći samo mladići i muškarci. Zastupanjenost žena u trgovini izvan trgovišta Đurđevac je veća nego u samom Đurđevcu.

9. ETNIČKA STRUKTURA OSOBA U OBRITU I TRGOVINI UZ ĐURĐEVAČKOM KOTARU 1890. GODINE

Obrtnici i obrtnice u kotaru Đurđevac bili su vrlo raznolikog porijekla. Višestoljetno postojanje Vojne krajine, osmanlijska okupacija istočno od Đurđevca te sam proces oslobođenja Slavonije i dijela Podravine austrijskim četama sastavljenima od plaćenika raznih naroda, udarili su ovom kraju svoj pečat, pa je u 17. i 18. stoljeću dolazilo novo stanovništvo donoseći svoje običaje i shvaćanje života.²⁶ Sudeći po prezimenima na đurđevačkom području obrtnici su bili vrlo raznolikih nacionalnosti, ali su ipak dominirala domaća prezimena koja i danas nalazimo na području Đurđevca i u okolici, što dokazuje da se Podravci nisu rado iseljavali, usprkos teškoća življenja na zemlji u koju je trebalo uložiti mnogo truda da ona rodi.

Možemo uočiti da se pod utjecajem ilirizma i stranci nastoje uklopiti u većinsko stanovništvo. Prezimena su se dakako teže mijenjala nego imena, pa i mnogi stranci mijenjaju svoja imena ili krste djecu uzimanjem crkvenih imena Ivan, Martin, Stjepan, Franjo, Petar, Tomo, ili jako ukorijenjena regionalna imena kao što su Imbro, Mijo (pisano obično kao Mio), Bolto, Valent, Mato, Gjuro, Stevo, Andro i Mavro. Odras ilirskih vremena nalazimo u imenima Slavoljub, Janko. U pravilu Karlo se mijenja u Dragutin, Eduard u Mirko. Neki obrtnici njemačkog ili mađarskog porijekla nisu željeli mijenjati svoje ime pa mesar Johan Nöthig odaje da je porijeklom iz njemačkog govornog prostora, a kovač Gejza Singer da je Židov iz Mađarske. Kod žena nalazimo Baricu. Matildu, Rozu, Katarini, Maricu, Maru, Anu, Terezu, dakle imena crkvenih svetica. No trebalo bi dalje raditi na istraživanju lociranja pojedinih imena i izvršiti njihovu analizu. U svakom slučaju osjeća se da prevladava težnja da se i došljaci srode s ovom sredinom i da tu nađu svoj stalni dom bez obzira na nacionalnost i vjersku pripadnost. Zapaža se mali broj obrtnika pravoslavne vjere. Oni nakon razvojačenja uglavnom prelaze u činovnike i bankarstvo, a rijetko se bave malim obrtom kakav u pravilu nalazimo u središnjoj Podravini.

Kod nas etničko opredjeljenje dobiva na važnosti tek od Ilirskog pokreta i to uglavnom u krugu Štajeraca i Kranjaca, tj. s Prešernom i Vrazom.²⁷ Godine 1848. predstavlja prijelomnicu i iako je ilirstvo bilo zabranjeno ipak ono i dalje utječe na razne načine na ljude. Zabranom ilirskog imena ilirska narodnost nestaje i javlja se jugoslavenstvo, odnosno južni Slaveni, kao izraz moderne južnoslavenske nacije koju ideju je razvijao biskup Strossmayer osnivanjem Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. No ni ta ideja nije jedinstvena. Ilirski identitet razbija se u više dijelova, od kojih središnja Podravina postaje međuzona odnosno granično područje između kajkavskih i štokavskih dijalekata lavirajući od sela do sela i njegujući svoje posebne karakteristike.²⁸ Židova obrtnika i trgovaca bilo je malo, ali su oni uporno njegovali svoju vjeru i običaje a unosom kapitala iz Mađarske i vještinom svojeg trgovanja znatno su utjecali na modernizaciju i industrijalizaciju Podravine. Oni su se useljavali u Hrvatsku u zadnjoj četvrtini 19. stoljeća iz Mađarske ili Austrije, a većinom su zadržali svoja židovska imena Izrael, Jakob, Mavro i prezimena, a upravo ime Josefina ili Leopold otkrivaju mjesto odakle su došli u Hrvatsku.

²⁶ Hrvoje PETRIĆ, *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17 st., Izd. Meridijani i Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, Samobor - Zagreb, 2012, str.170-254.; Rudolf HORVAT, *Povijest Đurđevca, Zagreb, 1933.**

²⁷ P. KORUNIĆ, *Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1750-1857 godine*, sv. 2, Zagreb 2018., str. 881-

²⁸ Dijalektolog dr. Mijo Lončarić bavio se istraživanjem ovog fenomena i najdalje došao u zaključivanju o šarolikoj jezičnoj kombinaciji ljudi koji su se našli na jednom prostoru kao posljedica ratova i nutarnjih i vanjskih migracija i promjena upravnih sistema. Ferdo Rusan bio je Ilirac, i njegov jezik bio je mješavina jezičnih dijalekata na područjima gdje je Rusan živio i radio.

Ima dosta osoba s imenom Ante pa su vjerojatno njihovi nosioci povezani s Dalmacijom, ali imena Duje, ili Donat ne nalazimo. Neka imena su francuskog podrijetla i pokazuju da je vladavina Francuza ipak ostavila tragove i na prostoru sjeverno od Save, a to se odrazilo i na ženskoj modi, odnosno krojačici Nannete koja promovira parišku modu.

10. ZAKLJUČAK

Zabrana rada cehova i ugarsko-hrvatski Zakon o obrtu izazvao je popriličnu smutnju na području Hrvatske i trebalo je dugo vremena dok su se obrtnici i trgovci prilagodili ovom zakonu koji je svojim sadržajem dozvoljavao konkurenciju koja je poslovanje obrtnika i trgovaca učinila vrlo nestabilnim a često i kratkotrajnim poslom. Obrt i trgovina su razdvojeni ali je ugostiteljstvo spadalo još uvijek pod obrt i ta je struka bila najbrojnija. Industrija je tek u začetku i u čitavom *Adresaru* na đurđevačkom području ima svega nekoliko industrijalaca koji se tako nazivaju i to u području mlinarstva i ciglarstva.

Dok su trgovci bili uglavnom trgovci mješovitom robom i bilo ih je malo, jer su se stvari zamjenjivale, u trgovinama su trgovci prodavali ono što je narod tražio kod obrtnika je situacija nešto drugačija.

Svakako je zanimljivo da je Virje imalo više trgovaca nego Đurđevac: 18 trgovaca mješovitom robom i 7 sitničara zadovoljavala su potrebe stanovništva, dok je Đurđevac imao svega 14 trgovaca mješovitom robom i 7 sitničara. U Virju su kao trgovci djelovali Avirovići koji su se bavili i politikom, a Vid Cilinger je dao znatan kapital za osnutak prvog parnog mlina u Virju koji je kasnije poznat kao mlin Matije Peršića.

Za razliku od trgovaca koji su uglavnom nestali jer su kao bogati ljudi tretirani kao antinarodni element, a Židovi i zbog svoje vjere, mnogi obrtnici počivaju na groblju u Đurđevcu, što je istražio povjesničar Nikola Cik u projektu rekonstrukcije Đurđevca u doba potpisivanja Hrvatsko-ugarske nagodbe a u vrijeme prvog katastarskog plana.²⁹ Slično je i sa drugim mjestima jer su obrtnici bili nosioci napretka i grčevito su se borili za svoje samoodržanje. I u Molvama žive mnoge obitelji obrtnika koje spominje *Adresar*.³⁰ Na strani 75-76. M. Kolar-Dimitrijević i Wagner navele su trgovce od 1884. do 1927 godine, pa možemo reći da Molvarci bilo kao trgovci bilo kao obrtnici nerado napuštaju Molve ako su otvorili svoju radnju, usprkos toga što su bili prometno slabo povezani s većim urbanim središtima. Uglavnom su to ljudi koji su se odlučili na život u kombinaciji obrta i poljoprivrede, odnosno trgovine i poljoprivrede.

Kao što je gotovo svako selo imalo svog »svestranog« trgovca tako je gotovo svako selo imalo i gostionicu u drugoj polovici 19 stoljeća. Gostionice su bile mjesto razmjene lokalnih vijesti, ali i razgovora o politici koja je nakon ukidanja kmetstva projicirala seljaštvo tj. narod kao najveću skupinu stanovništva kod koje su muškarci imali pravo glasa ako su bili pismeni i ako su posjedovali izvjesni imetak. Budući da je svugdje bilo takvih ljudi, razmahala se u drugoj polovici 19. st. velika politička borba koja je ojačala nacionalnost, koja je u doba ilirizma, kao što to piše pjesnik Pavao Štoss, već gotovo izumrla a narod je počeo zaboravljati i svoj vlastiti jezik u korist njemačkog i kasnije mađarskoga.

Budući da nismo adekvatne podatke naveli prije i poslije 1890., usporedba sa drugim statistikama ne bi bila primjerena bez dodatnih analitičkih istraživanja. Popisi koju je izradio Državni zavod za statistiku republike Hrvatske analizirajući vrijeme od 1880. - kada je načinjen prvi popis, pa do 1991.

²⁹ Nikola CIK, Izvođenje i realizacija prve faze projekta »Đurđevac 1868. godine. Rekonstrukcija demografskog i urbanog razvoja grada Đurđevca u XIX. stoljeću«, *Podravina*, Vol. 13, br. 25, Koprivnica 2014, str. 63-76.

³⁰ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Elizabeta WAGNER, Molvarska tradicija čuvanja i njegovanja starih kulturnih i prosvjetnih vrijednosti u 18. i 19. st. U: *Molve - Ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju*, Molve 2010, str.75. Podatci pronađeni u Državnom arhivu u Zagrebu, Opatička 38, Upisnik Trgovačko-obrtničkoj komori u Zagrebu, sig.40257 (kut. 300). Iako protokol ima upise tek od 1898. godine, vidimo ista prezimena, odnosno obitelji koje imamo i prema *Adresaru*. Za obrtnike na str.77 imamo imena od 1881. pa do 1927. Slično bi se moglo istražiti i za druga mjesta na području Komore.

godine, pod vodstvom Jakova Gele, ne donosi podatke za pojedince, a u našem radu opet nema osvrt na cjelokupno stanovništvo već samo na pripadnike obrtničkog odnosno trgovačkog staleža.³¹

Đurđevačko područje usprkos razmjerno velike prometne izoliranosti nije bio zatvoren svijet, i obrtnici i trgovci bili su značajan faktor uspostavljanja veza sa svijetom. Mladi kalfe su još uvijek odlazili u svijet i vraćali su se s novim znanjima, a trgovci su već po prirodi svog posla bili najobavješteniji dio društva.

Zbog blizine Mađarske koja je već izborila svoj položaj u Monarhiji nešto od toga se je prelilo i u Podravinu, odnosno đurđevačko područje, pa su obrtnici i trgovci poslovali vrlo racionalno. Brojka od 500 obrtnika i trgovaca i 27 obrtnica i trgovkinja na đurđevačkom području pružala je većinu informacija narodu o tehničkim dostignućima preko prodaje poljoprivrednih proizvoda, a sajmovi i trgovine te zadruge su omogućavale ljudima da do te robe dođu pri čemu su obrtnici bili neizostavni dio tog života radeći nove ali i popravljajući oštećene stvari.

Ipak nekih obrta nije bilo. Nema niti jednog fotografa u središnjoj Podravini, ali nema ni dimnjačara, staklara, kožara, bunardžija. Nema niti jednog tiskara, urara, ni soboslikara. Živi se jednostavno i skromno, racionalno. Nema ni kavana, iako ih je u to doba u Zagrebu već bilo 14, a kao poseban obrt iskazano je kavinotočje, što je vjerojatno naziv za usluge doručka.

Svakako je život u središnjoj Podravini bio jednostavan i usmjeren na zadovoljavanje osnovnih potreba. No očito su mnogi obrtnici imali problema s održanjem svojih radnja. Konkurencija je bila velika i nalazimo više obrtnika i trgovaca koji posluju u više mjesta, nastojeći da na taj način prežive. Rijetko je koji obrtnik prešao u industrijalce. Uglavnom su trgovci stjecali kapital koji im je omogućio otvaranje tvornica, osobito parnih mlinova te se u Đurđevcu, Kloštru i Pitomači grade prvi parni mlinovi, ali je Emanuel Braun u Đurđevcu još i trgovac sitničar.

Nosioci obrtne djelatnosti bili su dobrim dijelom domaći ljudi, čije potomke i danas nalazimo u Podravini u istim ili sličnim zanimanjima. Mnogi djecu školuju i nakon završetka škola ta djeca prelaze u drugi društveni sloj no mnogi i danas ne prekidaju potpuno svoju vezu sa zavičajem. Podravci nerado napuštaju svoj rodni zavičaj ali ih na to ponekad tjeraju prilike.

SUMMARY

In 1890 following the orders of Khuen Héderváry, ban of Croatia, the first Address book of craftsmen and traders in the area of Zagreb Chamber of trades and crafts was composed. The number of published copies was small, and its objective was to show to the joint parliament in Budapest that Croatia has a sufficient number of craftsmen and traders and that this first address book enables us to create a couple of significant conclusions about the craftsmen and traders in that area. The list for the area of the Đurđevac district that was founded in 1890 and was administered in individual districts, even in the area of the disbanded Đurđevac regiment indicates that the Đurđevac district inclined towards Bjelovar and not Koprivnica. The endeavours to link the Đurđevac district with Koprivnica is surely an interesting phenomenon which was influenced by strong military tradition and the attempt of the military officials to create a special, self-sufficient economic entity with a strong military tradition and trades and crafts that were once necessary for the soldiers and presently demanded by disbanded population. At that time the district of Đurđevac didn't have a single town, but the marketplaces of Đurđevac and Virje, as well as Pitomača and Ferdinandovac had a significant number of craftsmen that were sufficient for the needs of the population. It is evident that the population of the Đurđevac area, despite the lack of some types of trades and crafts, had a good and well-established way of life, founded on tradition and possibilities of that agricultural area.

³¹ *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991, m izd. Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb 1998.*

LANDSCAPE TRANSFORMATIONS ON MOHÁCS ISLAND FOLLOWING RIVER REGULATIONS

TRANSFORMACIJE KRAJOLIKA NA RIJEČNOM OTOKU MOHAČ NAKON REGULACIJE RIJEKE

András HERVAI

PhD Student

University of Pécs, Doctoral

School of Earth Sciences

ahervai@gamma.ttk.pte.hu

Primljeno / Received: 1. 3. 2020.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 4. 2020.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 627.47(439-282.243.7Dunav)“17/19”(091)
911.37(439-282.243.7Dunav)

Dávid NAGY

PhD Student

University of Pécs, Doctoral School

of Earth Sciences

david@info-partner.hu

Sándor KONKOLY

University of Pécs

ABSTRACT

Mohács (or formerly Margitta) Island is a river island of the Danube, located in the southern part of the Great Hungarian Plain, partly extending to Croatia. River regulations in the 19th century and related inland water drainage works reshaped the landscape pattern and farming systems of Mohács Island. First, second, and third military survey maps and a lesser known detailed survey, the so-called Danube mappation, were utilized for the reconstruction of the landscape in the 18th and 19th centuries. The scanned map-sheets were digitized and converted into a vector landscape map. These results were compared with a landscape map drawn on the basis of the 1952 topographic map. Our studies were supplemented with ethnographic data.

As a result, we proved that the proportion of wetlands and riparian forests extremely reduced (Table 1, Fig. 8). At the same time, the rate of arable lands increased from zero to seventyone percent until the middle of the 20th century. Although, the process was not linear. By the end of the 19th century the island became very swampy which can be seen on our generated map from the third military survey (Fig. 6, Table , Fig. 8). Moreover, our maps present how many different riparian habitats were able to be found on the island and for how long. Finally, it can be stated which are the areas where inland water damage is expected and which are most suitable for arable cultivation.

Keywords: Mohács Island, river regulations, landscape transformation, GIS

Ključne riječi: riječni otok Mohač, regulacija rijeke, transformacija krajolika, GIS

INTRODUCTION

Our goal was to get an answer to the question what was the degree of landscape transformation from the end of the 18th century until the beginning of the twentieth century (when the process became completed with the evolving drainage infrastructure). In addition to preparing map representations, we also collected references from the literature and examined relevant results from several scientific disciplines. Furthermore, besides ethnographic and historical references, we also examined the mapping files containing landscape information of the National Archives.

Settlement structure evolving was also the target of our investigations. Selected areas were studied in detail and charts were plotted. The transformation of Mohács Island is a very complex process, which requires not only hydrological, but also geographical, topographical, historical, economic historical, ethnographical and biological studies.

The driving force behind the transformation was river regulations, of which main objectives were to conquer agricultural land, develop fairways, and avoid the formation of ice floods. The summary works of Ihrig D. (1973) and Tóry K. (1952) provide an overview of the whole process of regulations of the Danube. ERDŐSI F. and LEHMAN A. (1974) gave a complete description of Mohács region including Mohács Island. Other researchers of geography dealt with that area as a part of large summary descriptions of landscapes (MAROSI S. - SOMOGYI S. 1990, DÖVÉNYI Z. 2010), but they also applied modern landscape assessment methods (LÓCZY D. 2008, HERVAI A. - LÓCZY D., 2009).

One of the central topics of the research was the processing of earlier maps (Lazarus décor, Marsigli, Müller, Pávai, Karpe) and related scientific works. FALUDI G. and NEBOJSZKI L. (2008) comprehensively presented maps depicting the island, but also investigated the historical changes of the waters. GLASER L. (1933) and DÓKA K. (1986) examined the Hungarian related maps of the Karlsruhe Archives. Scientific work has also been done on the evaluation of military surveys (JANKÓ A. 2007) and Danube mapping (DÓKA K. 2006).

Historical science is primarily related to the study of settlements and place-names (IVÁNYI I. 1906, GYÖRFFY Gy. 1966, PESTI J. 1982). Studies in economic history, which investigate the economic consequences of certain profit-making and land use methods (MOLNÁR G. 1991, 1993a, 1993b, ZÓKA P. 2013), or even the economic significance of water-saving associations (KENESSEY B. 1931) are important sources.

Naturally, local history works also contain valuable information in terms of landscape transformation and land use (FÖLKÉR J. 1900, KOSZTA L. 1993, KONKOLY S., 2014). Among the ethnographic experts, ANDRÁSFALVY B. (1973) identifies oxbow lake fish management as an essential economic resource of the people of the Danube region.

ANDRÁSFALVY B. regards social change as a direct consequence of the utilization patterns transformed after the regulation works. His studies specifically concern Mohács Island, and in a separate study he dealt with animal husbandry in the area (ANDRÁSFALVY B. 1970).

The fauna and flora of the island has long been researched by biologists (BOROS Á., 1922, KEVEY B. et al, 1992), besides wetlands, forests are a priority investigation topic (KOVÁCS Gy. - DEME T. 2008, BIRÓ M. 2008). Research related to Mohács has been conducted using an interdisciplinary approach combining physical geography, hydrography and landscape reconstruction also relying on archive historical data (PAP N. et al. 2019).

METHODS

To reconstruct landscape change over more than a hundred years of flood and inland water drainage, four map representations were available. The first military survey map was made between 1782 and 1784. Landscape elements are not yet readable in detail from this map. Furthermore, the mapping was also relatively inaccurate (e.g. Lake Riha's position; Fig. 3).

The next map is the mappation of the Danube. The mapping period for the southern part of the Danube region was the 1820s and 1830s. Mapping of the right branch area reached Mohács Island in 1825 (DÓKA K. 2006), while the Nagybaracska branch was mapped quite late, in 1836. From this

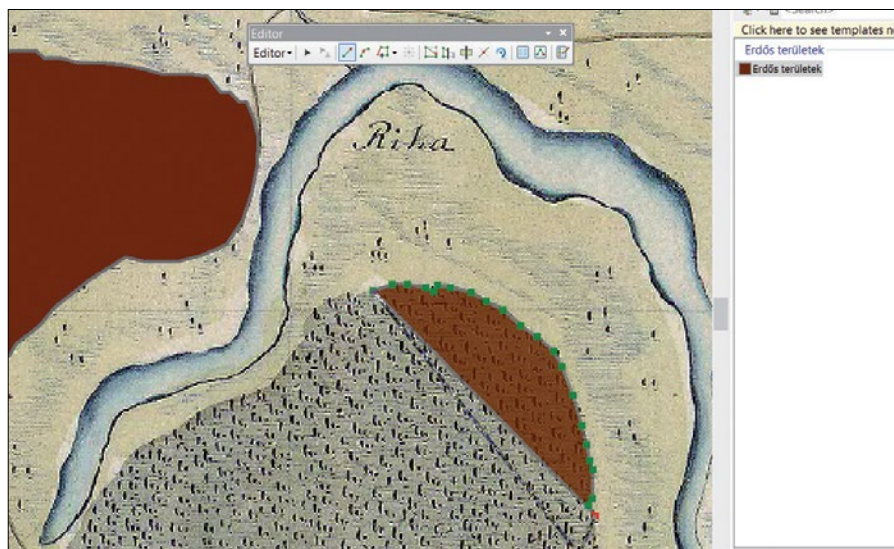

Figure 1. Polygons digitized from the first military survey map of Mohács Island (1782-1785)

period we have a fairly accurate and detailed landscape map, as the purpose was the process primarily to transform the landscape.

The second set of military maps from 1858 is our third snapshot to examine the landscape (JANKÓ A. 2007). It was less detailed than the Danube mappation, but still implied much more information than the first military survey map. The map sheets of the third military survey of Mohács Island were made in 1884. This map matches in details with the Danube mappation. Our reference map was the 1952 topographic map.

During our research we attempted to quantify the degree of change. The investigations were carried out using GIS tools. ArcGIS 10.4.1. was our base tool. With the help of this software first we collected the land use data from the maps (first, second, third military maps, the Danube mapping and the topography of Hungary from 1952).

The military survey maps were downloaded from Mapire.eu/en, the Danube mapping was attained from maps.hungaricana.hu. The 1952 military map with EOVS coordinate system was chosen as the base map. This map was available at Department of Geography of the University of Pécs. The maps were rotated and disassembled using Georeferencing menu tools to fit the 1952 maps, with the so-called rubber sheet stretching method (LÓCZY D. 2002).

First, we had to transform the maps into EOVS (HD 72 Unified national projection system) coordinate system for their comparability. After that for raster maps which were already in proper position Define Projection was used to transform to EOVS coordinate system. Once the maps were well resized and their appropriate coordinate system was created, the type of land cover had to be identified in order to observe changes. Thus, raster maps had to be converted into vector maps.

ArcGIS software's Editor menu was used for drawing. Point-to-point sketches of each patches to generate vector polygons (Fig. 1).

The Align to Shape function of the Advanced Editing menu was used to correct the generated objects during digitization (Fig 2.).

Once all the individual areas were marked, their exact areas had to be determined in order to be compared. For this we used the Calculate Geometry operation of ArcGIS. The Select by Attribute operation was used to sort the different surface data, then exported their attribute table to MS Excel.

We have reviewed map descriptions for Danube mapping and military maps. The descriptions of Danube mapping were copied from the application received from the Department of Ethnography of the University of Pécs.

We used A. Jankó's study (2007) for information on military survey maps and Dóka's work (2006) to interpret the Danube map. The attribute table was exported to an Excel table, where we summed up

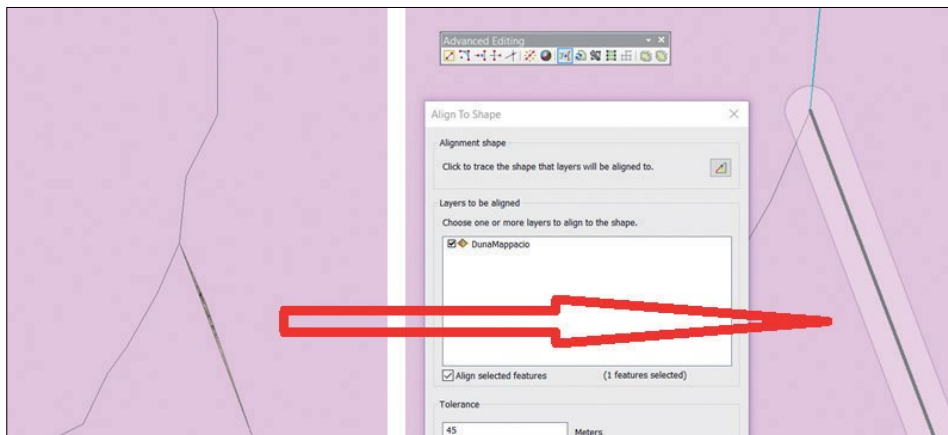

Figure 2.
Repairing
the objects
with ArcGIS
10.4.1.

the total area of different surface areas for different years. As a result, a table (Table 1) and a 3D bar-chart was produced (Fig 8.).

RESULTS

Before the regulation of the Danube, Mohács Island was fully exposed to floods and surface reshape activity of the river. Accordingly, it was only partly suitable for permanent human settlements.

During site visits related to lawsuits and border disputes Medieval settlements in the northern part of the island are known from the Zichy Codex (NAGY I. 1894), which mentions some names of places, like Lak, Vajas, Földvár, Sembecs, Paliport, Töttös, etc. These settlements also appear in GYÓRFFY Gy.'s (1966) historical geographic work about the Árpád Age.

The Island of Mohács was already less populated than the higher stages and real river terraces which were not threatened by flood. From the end of the 15th century, a series of devastating floods affected the Danube. This phenomenon and the appearance of the Ottoman Empire resulted in the disappearance of medieval settlements (KISS A.- LASZLOVSZKY J. 2013).

During the Turkish occupation, the island provided shelter for many residents. Nonetheless, the oxbow lake fish management ceased (ANDRÁSFALVY B. 1975). Thus, the landscape might have been untouched at the beginning of the modern age, even by the end of the 17th century, because of the unmanaged notches (so called »foks«, canals linking backswamps to the Danube channel) it was a waterlogged wetland. Turkish censuses already include scrubs, gardens and meadows that are in the hands of the Hungarian population of Szekcső and Mohács (BÁRTFAI SZABÓ L. 1938; PESTI J 1982). The first records of farmsteads (so called »szálláskertek«, gardens with winter accomodations) on the island date back to the time of the Turkish occupation, but it did not spread until the 18th century and began to spread in connection with grazing livestock. However, during the Turkish times, most of the island villages were destroyed.

After the expulsion of the Ottomans, it was long before the resettlement of Mohács Island. Oxbow lake farming gradually resumed along with the significance of fishing, livestock breeding and fruit production (ANDRÁSFALVY B. 1975).

Water management measures in the area can be divided into two stages: the regulation of the main branch of the Danube and the consequent flood protection, as well as canal constructions and inland water control.

In 1777 and later in 1783, the Mohács Town Council decided to replenish the Kanda Notch on Mohács Island. Thus, landscape transformation started on Mohács Island. Between the towns of Baja and Mohács, under the direction of József Beszédes, the curves of the Danube were closed by four cutoffs in 1820-21 (FALUDI G. - NEBOJSZKI L. 2008). Moreover, the Great Danube glacial floods of 1838 and 1876 necessitated further cutoffs and dike constructions.

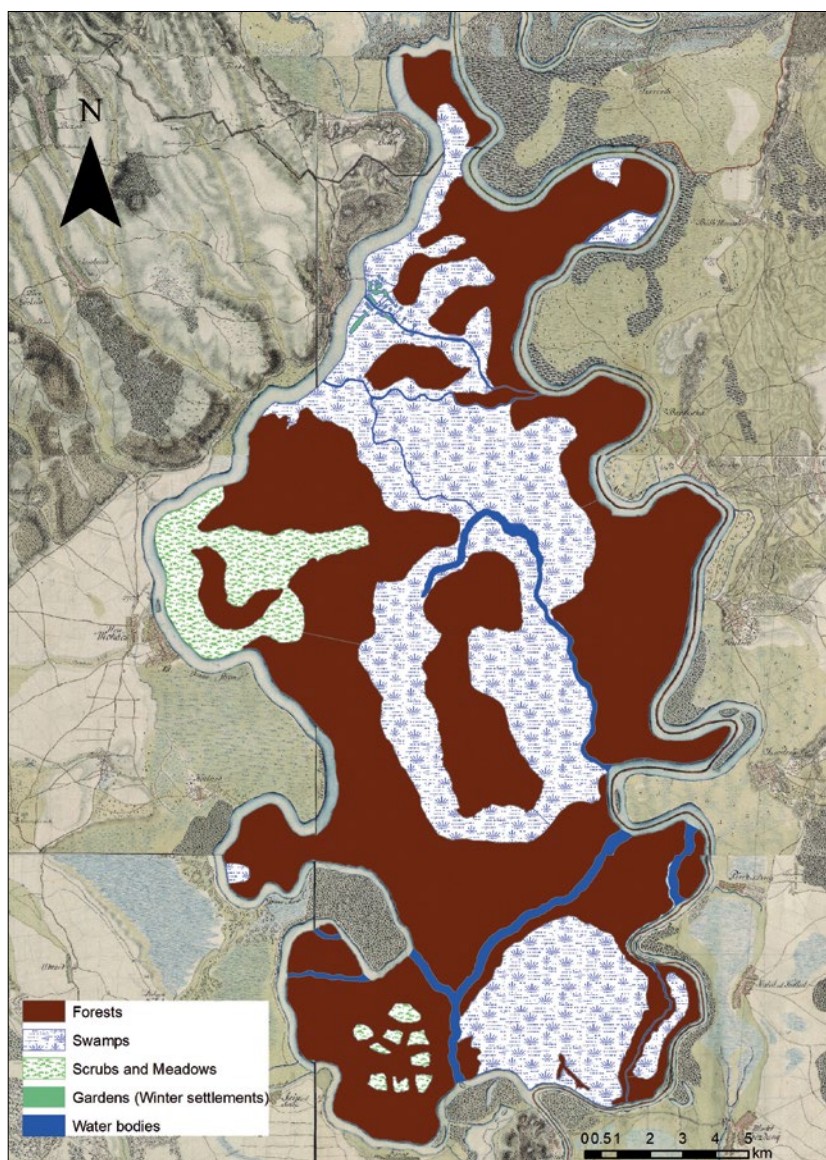

Figure 3 – Land cover map about Mohács Island around 1780 based on the First Military Survey (self-made map, source: Mapire.eu).

The residents of Mohács partially regretted this decision. Later in the 1820s and 1830s they decided to reconstruct the notches to improve the quality of wetlands (ANDRÁSFALVY B. 1975).

The first military survey took place in the 1780s. The mapping was magnified, with no minor notches or mortlakes. The accommodations appeared in a large patch near the left bank of the Szekcsői Danube. However, Lake Riha apparently still had a connection with the Baracscai Danube, but its position was certainly not well established, since it was much closer to the Mohács-Danube branch during the Danube mapping at 1825 and the second military survey (Fig. 3, Fig. 4, Fig. 5).

The map created by the first military survey was also processed geographically (Figure 3 and Table 1). According to the results, by the end of the 18th century the island was dominated by forests and swamps (92 %). By this time, oxbow lake fish management was re-established.

As far as the description of almost every map sheet is concerned, the entire island seems to be inundated during floods. Furthermore, it also appears that earlier it used to be resided, but at that time there were only farmsteads. These are marked on the map around Dunafalva.

Lake Riha is referred to as a stream in the description. Rafts can be used on the island and between the higher areas were difficult to navigate. In addition to oxbow lake fish management, animal husband-

Figure 4 - Land cover map about Mohács Island around 1825 based on the Danube mappation (self-made map, base map: maps.hungaricana.hu)

ry was also observed. High beech, oak and alder trees are described in the area (www.mapire.eu, JANKÓ A. 2007), which is typically characteristic for riparian forests.

Between 1793 and 1802, the Ferenc Canal was built under the leadership of József Kiss and Gábor Kiss. Consequently, the main part of the left bank of the Danube was linked with this canal, and the newly opened waterway made it possible to transport products cheaply from fields (FALUDI G. – NEBOJSZKI L. 2008).

Under the management Director József Beszédes four cutoffs were completed between Fadd and Mohács in 1820-1821. As a result, the course of the Danube was shortened by 33.4 km. Between 1825 and 1830 a 6.5 km long dike was built to protect the Danube branch of Szekcső and 12.5 km to protect the Danube branch of Baracska (IHRIG D. 1973).

A report from the regulation of 1825 states that 180,000 acres of land were flooded before the regulation, afterwards only 100,000 acres remained (ANDRÁSFALVY B. 1975). This means that the proportion of flooded areas was reduced from 90% to 50%. In 1825, the Mohács Town Council ordered to cut gaps to keep the oxbow lake fish management system alive.

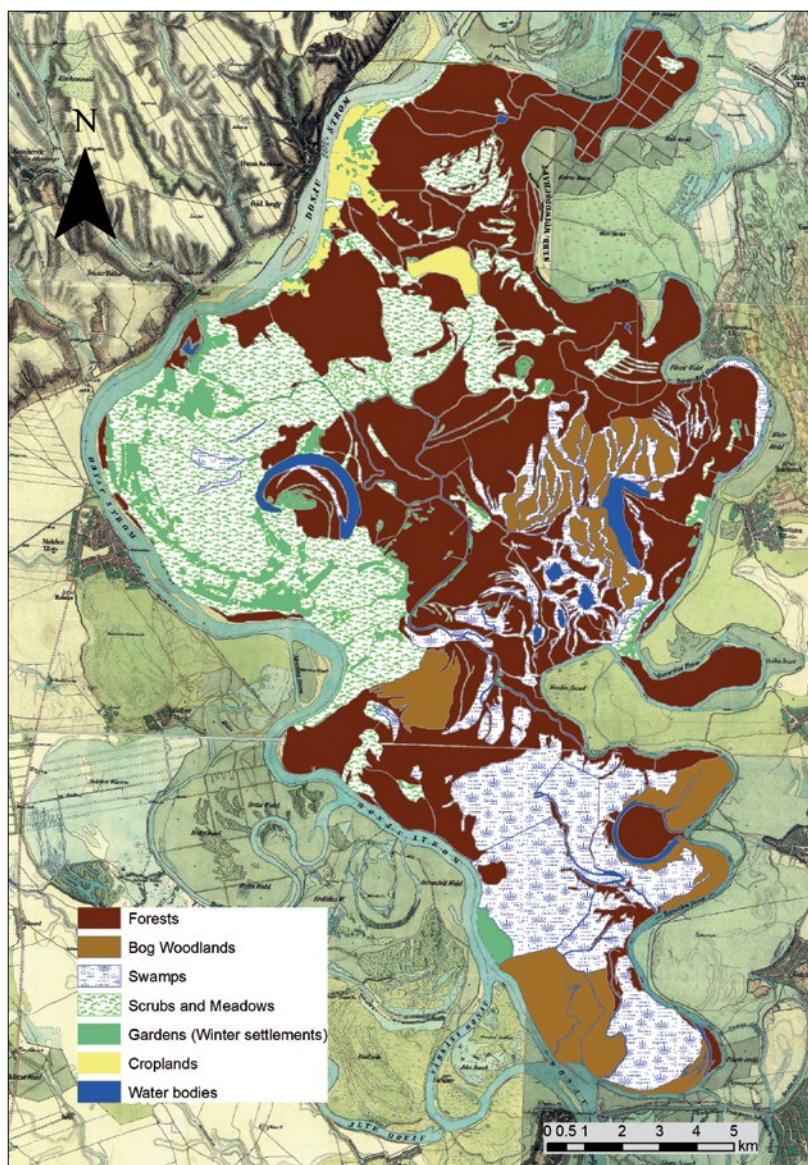

Figure 5 – Land cover map about Mohács Island around 1858 based on the Second Military Survey (self-made map, source: Mapire.eu).

Between 1823 and 1845 the Danube was surveyed and mapped (Fig. 4) by planning an accurate geodetic and landscape map for the purposes of river regulation. Most of the Mohács Island map-sheets were drawn in 1825. However, the Danube branch of Baracska was not surveyed until 1836. The studied maps and associated descriptions provide valuable information on the period between the first and second military surveys. We can obtain a much more accurate picture of types of land use than the first military survey.

The island was a system of oxbow lakes and abandoned channels. Also, the area between them was occupied by swamps, meadows, forests and bog woodlands (Table 1, Fig. 8). Proportion of wetlands reduced from 33 percent to 26 percent, nonetheless it was still significant. Additionally, on this map it is already possible to distinguish two different wetland habitats: swamps and bog woodlands. Moreover, farmsteads were evidently located in the western part of the island in large numbers, respectively field crop production was still marginal at this time. The map is very detailed, so this is the first map evidence of the extent of the lake system that can be used by the oxbow lake fish management system.

In 1836, the Mohács Town Council decided to reconstruct the oxbow lake fish management (ANDRÁSFALVY B. 1975). A 19th century forest management plan describes well-developed, naturally regenerated, closed oak, elm and ash stands in Béda-Karapanca (KOVÁCS Gy. - DEME T. 2008).

The ice flood of 1838, which caused catastrophic destruction all along the Danube, refuted the idea of security. Between 1843 and 1852, 11 incisions were made on the basis of Beszédes plans, which meant a 96 km shortening (IHRIG D. 1973). Further work led to a shortening of 52 km until 1870.

Post-flood construction shows that defense has become more important than preserving traditional forms of farming. The work has led to a major landscape change. Much of the island has lost its natural character, and gaps were no longer allowed in the dikes to maintain oxbow lake fish management system.

The long-lasting second military survey reached Mohács Island in, when the Danube branch of Baracska was a living, natural river branch. The map of the second military survey was also processed using GIS tools (Fig. 5., Table 1).

A quarter of the area was covered by shrubs, appearing in the vicinity of the farmsteads. The proportion of wetlands was almost the same as 30 years before significant (reduced from 26% to 25%). Similarly, the share of forests almost also remained the same (increased from 44% to 45%). The relative prevalence of oxbow lake fish management is reflected in the high proportion of farmsteads. The farming of the island was mainly forest, pasture and reed (Fig. 5, Fig. 8).

In 1870 the Old Danube was closed under Szeremle. However, the Danube flood of 1876 caused enormous damage again. The flood-control dikes were ruptured at 16 places, therefore, their height was raised by 1.25 m.

In the second half of the 19th century, the Bellye manor was ruled by Archduke Albrecht and already had modern forestry management. This manor owned the southern half of the island. At this time blackberry trees were planted for silk production. The dominant tree species were pedunculate oak, shrub, hardwood, hornbeam and curled maple (ZÓKA P. 2013). Spruce, forest and black pine, common and American walnut, American oak, beech and black locust (*Robinia pseudoacacia*) were artificially planted.

The third military survey was made on the island at 1884 (Fig. 6). The notches, oxbows and lake system around Lake Földvár were still there. The eastern half of the island was occupied by swamp, marsh and groves. Due to the dams between the embankments completed by 1875, the natural runoff towards the Baracska Danube ceased. From the map it can be seen that by the end of the 19th century the island started to get wet again due to inland waters and run-off backwaters. The proportion of wetlands increased from 25-30 percent initial value to 40 percent until the end of 19th century (Table 1, Fig. 8). The island started to get swampy from the collected waters (BUZETZKY Gy. 2002).

To the north and west of Lake Riha, patches of wetlands increased. Further water management was more about draining inland waters than building new crossings and dikes.

The flood of 1897 inundated the area again. In 1899, the Minister of Agriculture ordered the establishment of the »Margitta Szigeti Ármentesítő és Belvízvezető Társulat« (Margittasziget River Regulation and Drainage Association), whose director engineer was Szilárd Küzdényi (FALUDI G. - NEBOJSZKI L. 2008) due to the waterlogging of the island (BUZETZKY Gy. 2002). In addition to the construction of the embankment, the company also had the task of draining inland water.

In 1904, the Karapanca pump plant was built, which was already designed for inland drainage. Its capacity was 3 m³/sec. It is the largest pumping station in the floodplain and delivers water to the Ferenc Canal. The inland drainage was completed between 1905 and 1910 (based on the plans of Szilárd Küzdényi). Of the 20,000 hectares, waters from almost 1,800 ha were pumped (BUZETZKY Gy. 2002). In 1914, it was 96 km of prime inland waterway.

In 1925 the pumping station at Hercegszántó was completed. Between 1925 and 1927 another 110 km of inland water channel was built under the leadership of Lajos Porgányi (IHRIG D. 1973).

Due to the agricultural nature of the landscape, the population has also started to grow. By the end of the 19th century, there were about 200 farms on the island with a total of 1,000 permanent inhabitants, by 1920 their number had tripled to six hundred with 3,000 inhabitants (KENESSEY B. 1931).

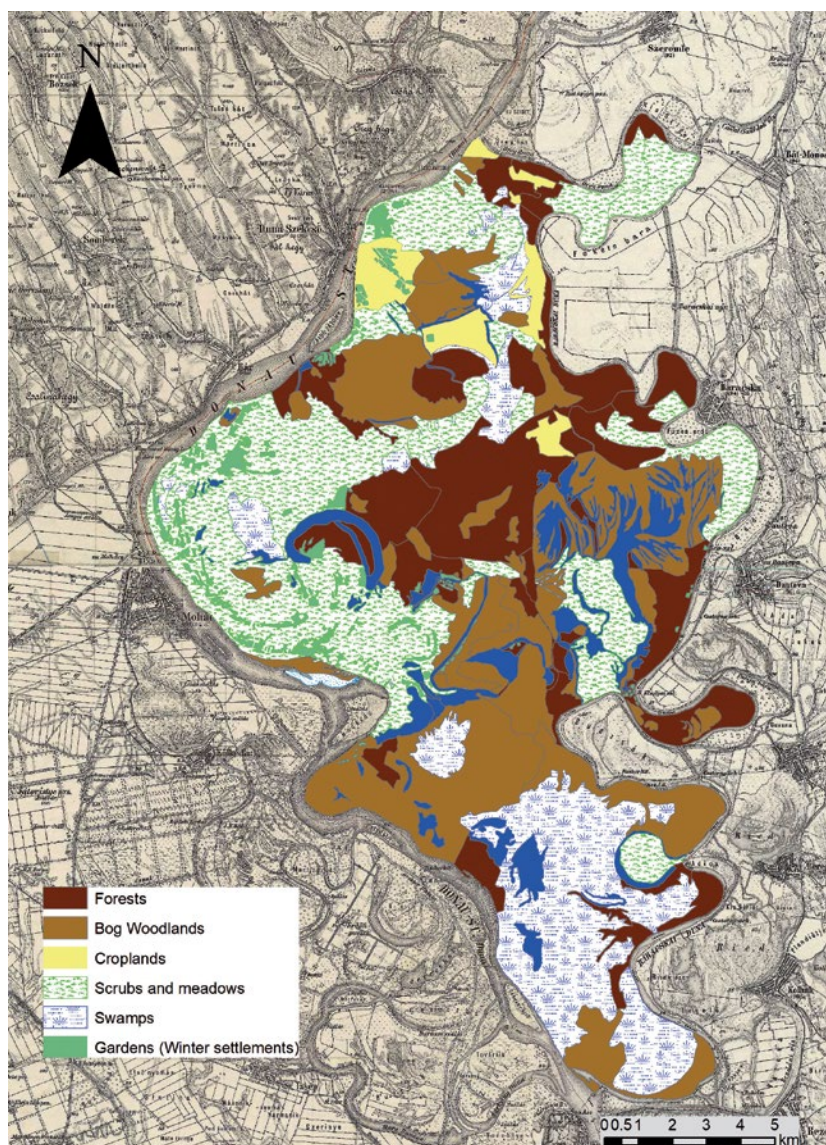

Figure 6 – Land cover map about Mohács Island around 1884 based on the Third Military Survey (self-made map, source: Mapire.eu).

Farmers living on the banks of the water were engaged in arable crop production, animal husbandry and fruit and vegetable production (FALUDI G. - NEBOJSZKI L. 2008). After the First World War, the southernmost part of the island (less than 10% of the total area) was transferred to the Serbian-Croatian-Slovenian Kingdom.

Much of the Bellye manor came to Yugoslavia after the First World War (ZÓKA P., 2013). Alien pine trees and invasive but economically valuable black locust (*Robinia pseudoacacia*) have already reached significant amounts of planted species (20 and 18 percent). Nevertheless, the area of the different oak types still exceeded the 60 percent at these riparian woods.

As a result of already begun constructions, the landscape pattern of the island has also undergone a radical change. The GIS interpretation (Table 1, Fig 7., Fig. 8) shows that by the 1950s agricultural land had grown from the previous 3% to 71%.

It revealed that the proportion of forests reduced from 44 percent to 20 percent. What is more, the wetlands almost disappeared until the middle of 20th century (only 3%).

Based on the GIS data, we can agree that the almost completely flood-prone landscape (BÍRÓ M. 2008) was taken over by man within a 150 years.

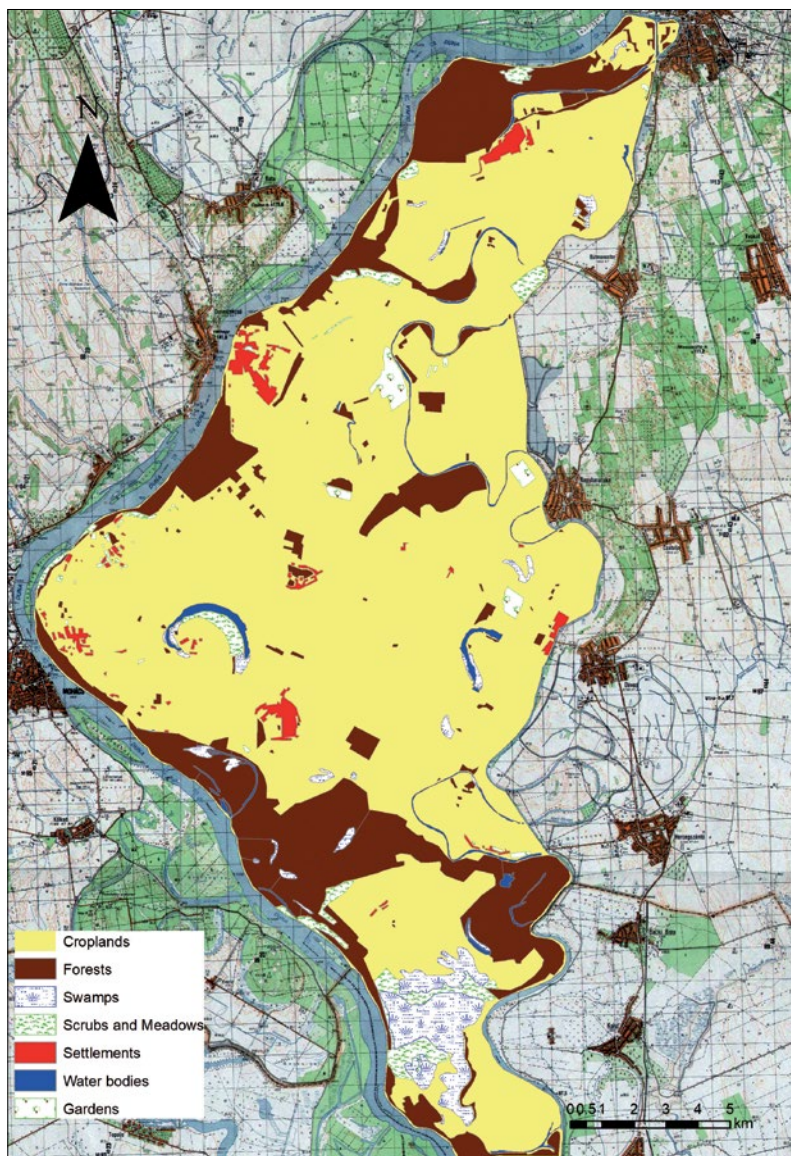

Figure 7 – Land cover map about Mohacs Island around 1952 based on a topographic map from that time (self-made map).

Table 1 – Proportion changes of the different landcover types

	Croplands	Forests	Bog woodlands	Swamps	Meadows and Scrubs	Settlements	Water bodies
1784	0.00%	58.93%	0.00%	32.73%	5.45%	0.13%	2.72%
1825	0.00%	44.07%	14.48%	11.77%	22.25%	4.71%	2.74%
1858	1.63%	45.42%	8.58%	16.53%	21.41%	3.96%	2.48%
1884	3.03%	19.59%	23.88%	15.71%	26.32%	2.77%	8.95%
1952	71.09%	19.74%	0.00%	3.33%	2.09%	1.58%	1.68%

In 1956, after more than sixty years, the island was flooded again by the ice flood, so in 1957 the dam level was raised by one meter compared to the latter flood level, the dams were reinforced and the pump capacity of the Karapanca was increased to 3.8 m³/sec (BUZETZKY Gy. 2002). In 1957, the embankments were raised everywhere around the island. Due to the urbanization under the socialist system, the isolated farmsteads and the related features of small-scale traditional farming were abolished.

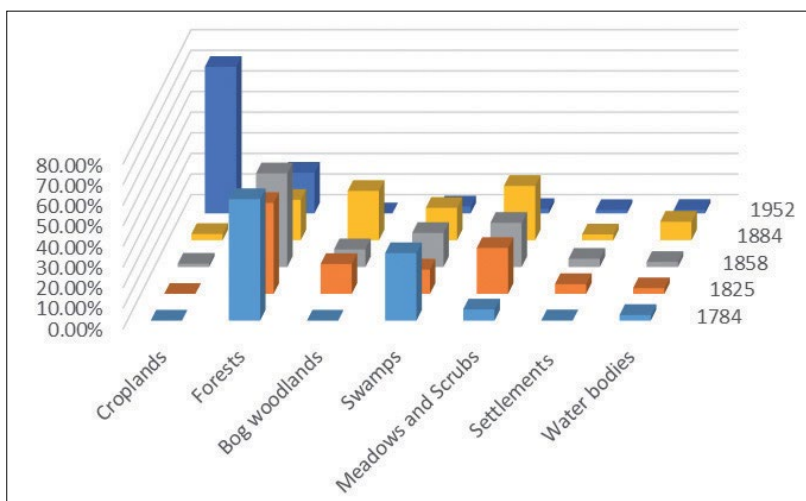

Figure 8 – Proportion of landcover types in the different times

CONCLUSIONS

Landscape transformations on Mohács Island continuously followed the river regulations and the inland water drainage works. Our research proved that from the initial works until the Danube mapping, only the area of the island got reduced. Due to the dam construction works during the 19th century, floods could reach the island less and less, although, by the end of the century it had become swampy. The original plans to convert the island into an agricultural land could not be realized at that time. Our maps and charts present these facts. At the beginning of the twentieth century, the landscape was transformed into agricultural as a result of inland drainage works. Arable agriculture became the most important farming form, and the oxbow lake fish management completely disappeared. In addition, our results point out that changes in the structure of settlements were adapted to changes in the landscape, therefore farmsteads were replaced by villages. In our work, the extent of the changes was collected and presented on maps and charts.

Furthermore, our study underlies later natural and social researches about Mohács Island. It helps to interpret landscape changes at local level and to evaluate GIS data from the past. These results may help to solve problems arising from the extreme watercourses of the Danube river system or from climate change, in particular, the reduction of groundwater level. What is more, we may also find an answer to the question that where an internal water damage can be expected due to a major flood or a rainfall event. The research is directly related to the most important local tasks of nature protection, especially the maintenance of wetlands. Our maps present the areas and lengths of different main types of habitats. Owing to the fact that hundreds of years have not passed since the works finished, the soil as a gene bank still contains the plant seeds of the original riparian habitats. Furthermore, our research may help to provide a theoretical basis for the review and conversion of agricultural activities on the island of Mohács (development of fruit production and fish farming). Finally, the GIS support of the historical and archaeological research of the Mohács Island is also one of the possible uses.

The results of the present study and the applied methodology during the research can contribute to the success of the Croatian-Hungarian environmental cooperation (BALI et al. 2015), which has significant importance for the protection of the Danube floodplains.

ACKNOWLEDGEMENTS

We gratefully acknowledge the advices of Dr. Lóczy Dénes about the environmental and ecological parts of the study. We would like to thank the support of Dr. Bali Lóránt in the implementation of this study. Furthermore, we also grateful to the Department of Ethnography of the University of Pécs for providing the Danube mapping application and Prof. Dr. Andrásfalvy Bertalan for sharing his ideas on the medieval landscape structure of Mohács Island.

REFERENCES

1. ANDRÁSFALVY B. (1970): A mohácsiak állattartása 1686-tól 1848-ig. A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete, Pécs. pp. 1-3.
2. ANDRÁSFALVY B. (1973): A Sárköz és a környező Duna menti területek ősi ártéri gazdálkodása és vízhasználata a szabályozás előtt. Borítékcím: A Sárköz ősi ártéri gazdálkodása. VIZDOK soksz. (Vízügyi történeti füzetek, 6.), Budapest. 42 p.
3. ANDRÁSFALVY B. (1975): Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Tolna megyei levéltár, Szekszárd. pp. 159-231.
4. BALI L. – HEGEDÚSNÉ BARANYAI N. – GÓR A. – FITOS G. (2015): Mura Region EGTC, the integrated border region at the Mura before Schengen. Podravina, 14: 80-87.
5. BÁRTFAI SZABÓ L. (1938): Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1559-ig. Függelékül az Inárci Farkas, az Irsai Irsay, valamint a Szilasi és Pilisi Szilassy családok története. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium támogatásával kiadja a szerző, Gyöngyös. 641 p.
6. BIRÓ M. (2008): Duna-Tisza köze fásszáru vegetációjának átalakulása a 18. század óta, különös tekintettel a száraz homokterületekre. In: KRÖEL-DULAY GY. – KALAIPOS T. – MOJZES A. (ed.): Talaj-vegetáció-klíma kölcsönhatások. Köszöntjük a 70 éves Láng Editet. MTA ÖBKI, Vácrátót. pp. 23-38.
7. BOROS Á. (1922): Jegyzetek a Mohácsi sziget Flórájáról. Magyar Botanikai Lapok, 21: 81.
8. BUZETZKY GY. (2002): A Duna menti területek hidrológiája. In: IVÁNYI I. – LEHMANN A (ed.): Duna-Dráva Nemzeti Park. Mezőgazda Kiadó, Budapest. pp. 107-110.
9. DÓKA K. (1986) A karlsruhei térképek vízrajzi tanulságai. Vízügyi Közlemények, 1: 64-77.
10. DÓKA K. (2006): A duna-mappáció (1823–1845) történeti áttekintés. In: A Duna-mappáció. MédiaTér Kft., Pécs. DVD-issue.
11. DÖVÉNYI Z. (ed., 2010): Magyarország kistájainak katasztere. 2. átdolgozott és bővített kiadás. MTA FKI, Budapest. 876 p.
12. ERDŐSI F. – LEHMANN A. (1974): Mohács Földrajza. Mohács városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Mohács. pp. 29-32.
13. FALUDI G. – NEBOJSZKI L. (2008): A Mohácsi-sziget kialakulása és vizeinek történelmi változásai. Hidrológiai Közöny, 4: 47-57.
14. GLASER L. (1933): A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga. A Térképészeti Közöny 6. sz. külön füzet, Budapest.
15. GYÖRFFY GY. (1966): Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Akadémiai Kiadó, Budapest. 695. p.
16. HERVAI A. – LÓCZY D. (2009): A Mohácsi-sziget tájhasználat történeti megközelítésben. In: Szabó-Kovács, B; Tóth, J; Wilhelm, Z (ed.) Környezetünk természeti-társadalmi dimenziói : Tanulmánykötet Fodor István tiszteletére, Pécs, Magyarország : Publikon Kiadó. pp. 51-60.
17. IHRIG D. (1973) A magyar vízszabályozás története. Országos Vízügyi Hivatal, Budapest. pp. 235-249.
18. JANKÓ A. (2007): Magyarország katonai felmérései. Argentum Kiadó. Budapest. p 196.
19. KENESSEY B. (1931): A csonkamagyarországi ármentesítő és lecsapoló társulatok munkálatai és azok közgazdasági jelentősége. Budapest. pp. 38-39.
20. KEVEY B. – OROSZNÉ KOVÁCS ZS. – TÓTH I. – BORHIDI A. (1992): Adatok Béda-Karapancsa Tájvédelmi Körzet flórájához. Dunántúli Dolgozatok Természettudományi Sorozat, 6: 13-25.
21. KISS A. – LASZLOVSKY J. (2013): Árvíz hullámok a Dunán? A Duna árvizei és a visegrádi ferences kolostor a késő középkorban és kora újkorban. Korall, 53: 36-65.
22. KONKOLY S. (2015): Középkori vár vagy római erőd? Rejtélyes romok a Mohácsi-szigetről. In: TERNOVÁCZ B. (ed.): Tanulmányok az I. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia előadásából. Móra Akadémia. pp. 93-117.
23. KOSZTA L. (1993): Az Árpád-kori falutól a püspöki mezővárosig. In: Ódor Imre (ed.) Tanulmányok Mohács történetéből, Mohács. pp. 11-48.
24. KOVÁCS GY. – DEME T (2008): Idős tölgyesek az Alsó-Duna árterén. Somogyi Múzeumok Közleményei, 18: 43–50.
25. LÓCZY D. (2008): Fluvial landscape pattern in an agricultural Danubian floodplain. In: KERTÉSZ Á. (ed.): Dimensions in Hungarian Geography. Geographical Research Institute Hungarian Academy of Sciences, Budapest. pp. 101-109.

26. MAROSI S. – SOMOGYI S. (ed., 1990): Magyarország kistájainak kataszttere I. MTA földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest. pp. 58-62.
27. MOLNÁR G. (1991): Az ártéri gazdálkodás, mint a Kárpát-medencei gazdasági-politikai kontinuitás alapja. Második rész. Országépítő, 3: 48-50.
28. MOLNÁR G. (1993a): Az ártéri gazdálkodás. A Kárpát-medencei gazdasági-politikai kontinuitás alapja. (VI. rész). Országépítő, 1-2: 77-83.
29. MOLNÁR G. (1993b): Az ártéri gazdálkodás. A Kárpát-medencei gazdasági-politikai kontinuitás alapja. VII. rész. Országépítő, 3: 52-61.
30. NAGY I. (1894): A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. VI. (Budapest, 1894.) p. 127.
31. PAP N. – KITANICS M. – GYENIZSE P. – SZALAI G. – POLGÁR B. (2019): Sátorhely vagy Majs? : Földvár környezeti jellemzői - a mohácsi csata centrumtérségének lokalizálása. Történelmi Szemle, 61 (2): 209-246.
32. PESTI J. (ed., 1982): Baranya megye földrajzi nevei n. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 240-241. p, 249. p, 251. p., 472.p.
33. TÖRY K. (1952): A Duna és szabályozása, Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 454.
34. ZÓKA P. (2013): A bellyei uradalom a 19. század végén. In: BORSY J. B. (ed): Uradalmak térben és időben. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára igazgatója, Pécs. pp. 337-362.

SAŽETAK

Otok Mohač (ranije nazivan Margita) je riječni otok na Dunavu, smješten u južnom dijelu Panonske nizine u Mađarskoj, i djelomično se proteže u Hrvatsku. Regulacije rijeke u 19. stoljeću i povezani radovi odvodnje promijenili su obrazac krajolika i sustave poljoprivredne proizvodnje na riječnom otoku Mohač. Prve, druge i treće vojne geodetske karte, i manje poznate detaljne karte, takozvano mapiranje Dunava, korišteni su za rekonstrukciju krajolika u 18. i 19. stoljeću. Skenirane karte su digitalizirane i pretvorene u vektorsku kartu krajolika. Rezultati su uspoređeni s kartom krajolika na temelju topografske karte iz 1952. godine. Naša studija je upotpunjena etnografskim podacima.

U radu je dokazano da je udio močvarnih staništa i obalnih šuma uvelike smanjen (Tabela 1, slika 8). Istovremeno se sredinom 20. stoljeća omjer poljoprivrednog zemljišta povećao s 0 na 71 %. Međutim, taj proces nije bio linearan. Krajem 19. stoljeća otok je postao izrazito močvaran, što je vidljivo iz karte generirane na temelju treće vojne geodetske karte (slika 6, tabela, slika 8). Naše karte također prikazuju koliko je u kojem periodu bilo različitih obalnih staništa na otoku. Na temelju dobivenih rezultata se može zaključiti na kojim se kopnenim područjima mogu očekivati oštećenja uzrokovana vodom, a koja su područja najpogodnija za poljoprivrednu proizvodnju.

SPATIAL PERSPECTIVE OF STEREOTYPING TOWARDS ROMA

PROSTORNA PERSPEKTIVA ISKAZIVANJA STEREOTIPA PREMA ROMIMA

Hrvoje ŠLEZAK

Sveučilište u Zagrebu
Učiteljski fakultet, Odsjek u Čakovcu
Ante Starčevića 55, 40000 Čakovec
hrvoje.slezak@ufzg.hr
hrvoje.slezak@gmail.com

Primljeno / Received: 27. 2. 2020.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 4. 2020.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 316.647.8(=214.58)

(497.524Međimurje)“20”

323.15(=214.58)(497.524Međimurje)

Silvija ŠILJEG

Sveučilište u Zadru
Odjel za geografiju
Trg kneza Višeslava 9
23000 Zadar
ssiljeg@unizd.hr

ABSTRACT

Paper analyses the results of a study of stereotyping of Roma in Međimurje County from a spatial standpoint. Despite the expected differences, it was found that spatial proximity does not affect the level of stereotyping towards members of the Roma national minority. The majority of the population living in the same administrative settlements where the Roma settlements exist do not express stereotypes towards the Roma statistically significantly different from the respondents living beyond the Roma outside the radius of isolation 5 km from the nearest Roma settlement. No statistically significant differences were found in the analysis of the responses of respondents from different sub-regional units of Međimurje County. The possibility and frequency of spatial contact with Roma does not affect the level of stereotyping towards members of the Roma national minority.

Keywords: Roma people, Bajash, Međimurje, stereotypes, spatial perspective

Ključne riječi: Romi, Bajaši, Međimurje, stereotipi, prostorna perspektiva

INTRODUCTION

The notion of stereotype is »a rigid and simplistic generalization that people have about the social behavior of other people or groups, usually built on negative and sometimes positive prejudice«¹. As a sociological term, according to Babić (2004), stereotypes represent biased thinking, rigid and difficult to change perceptions of individuals and groups in society. Although stereotypes, therefore, also apply to individuals, their social significance comes to the fore when they refer to groups of people, or particular groups in society. In this regard, Mackie et al emphasize, »stereotype formation begins when

¹ HERŠAK, E., 1998: *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.

aggregate of persons is perceived to be a group«². In doing so, stereotypes are defined as »psychological representations of the characteristics of people that belong to particular groups«³.

In addition to distinguishing between individual stereotypes and stereotypes expressed by groups of people, »stereotypes can be conceptualized from two complementary perspectives... From one perspective, stereotypes are represented within the mind of an individual person. From another perspective, stereotypes are represented as part of the social fabric of a society, shared by people within that culture«⁴. Although there are four possible combinations of stereotyping with respect to the subject and object of stereotyping: individual by individual, individual by group, group by individual and group by group, certainly the stereotypes that social groups collectively convey to other groups in society are of the greatest social importance.

Stereotypes, therefore, represent pre-formed general perceptions of a social group, that is, opinions and attitudes about Others that may be positive or negative. The negative are, of course, more frequent. Babic (2004) states that stereotype formation is part of the non-formal learning process that an individual adopts throughout his or her life. He adds that in this way, »social« truths »about Others (and then nationally / ethnically diverse)« are taken over, first in the parents' home and on the »street« and then at school«⁵. In his work, Sibley emphasizes that if the worldview of the others is partially hidden, there is a danger that they may be misunderstood and build a stereotypical view of things⁶. Stereotypes significantly affect the totality of social relationships between members of different social or ethnic groups sharing a common space. »Fragmentation of a society into a series of groups hierarchically arranged in the macro / micro-social space ... enables the creation, transmission and use of stereotypes«⁷. This is certainly the case in Međimurje County, where members of the Roma national minority and the rest of the population share the common space. Although participating in the common county space, the Roma as the largest national minority in Međimurje and their lives remain hidden due to the present spatial segregation of Roma settlements⁸. In such circumstances, the world of Roma as Others is partly hidden and incomprehensible to the rest of the Međimurje County population. Due to mentioned circumstances, the stereotypical view of members of the Roma national minority is an expected situation. While on the one hand, such a view of the Roma impedes integration processes, »on the other hand, the Roma themselves, by their closeness, do not contribute to better acquaintance«⁹ and maintain a high degree of stereotypical view of their own community. As Roma become a growing national minority in Međimurje with an increasing share of the total population¹⁰, overcoming stereotypical views is certainly one of the significant tasks in the process of integration of the Roma minority into Croatian society. Think-

² MACKIE, D.M., HAMILTON, D.L., SUSSKIND, J., ROSSELLI, F., 1996: Social Psychological Foundations of Stereotype Formation, u *Stereotypes and Stereotyping*, ur. MACRAE, C.N., STANGOR, C., HEWSTONE, M., The Guilford Press, New York, London.

³ MCGARTY, C., YZERBYT, V.Y., SPEARS, R., 2002: Social, cultural and cognitive factors in stereotype formation, u *Stereotypes as Explanations. The formation of meaningful beliefs about social groups*, ur. MCGARTY, C., YZERBYT, V.Y., Spears, R., Cambridge University Press, Cambridge, 1-15

⁴ STANGOR, C., SCHALLER, M., 1996: Stereotypes as Individual and collective representations, u *Stereotypes and Stereotyping*, ur. MACRAE, C.N., STANGOR, C., HEWSTONE, M., The Guilford Press, New York, London.

⁵ BABIĆ, D., 2004: Stigmatizacija i identitet Roma – pogled »izvana«: slučaj učenika Roma u naselju Kozari Bok. *Migracijske i etničke teme* 20 (4), 315 – 338.

⁶ SIBLEY, D., 1992: Outsiders in society and space, u *Inventing Places: Studies in Cultural Geography*, (ur. ANDERSON, K; GALE, F), Longman Cheshire, Melbourne, 107 –122.

⁷ BABIĆ, D. 2006: Stigmatizacija Hrvata i Srba u prijeratnome, ratnom i poslijeratnom razdoblju. *Migracijske i etničke teme*, 22 (4), 379-397.

⁸ ŠLEZAK, H., 2009: Prostorna segregacija romskog stanovništva u Međimurskoj županiji, *Hrvatski geografski glasnik* 71 (2), 65 – 81.

⁹ ŠTAMBUK, M., 2000: Romi u društvenom prostoru Hrvatske, *Društvena istraživanja*, 9 (2-3 (46-47)), 197-210.

¹⁰ ŠLEZAK, H., BELIĆ, T., 2019: Projekcije kretanja romske populacije u Međimurju - put od manjine ka većini, *Geoadria*, 24 (2), (u tisku).

ing and »developing measures to end stereotypes and racial prejudice against the Roma«¹¹ is a prominent part of the National Strategy for Roma Inclusion for the period 2013 to 2020. It is a strategic document of the Government of the Republic of Croatia for integration and improvement of socio-economic status of Roma in the Republic of Croatia.

According to the *contact hypothesis*, in cases of spatial proximity and the possibility of more frequent social contact with members of the Roma national minority, the level of stereotyping is expected to decrease¹². The territorial rapprochement between the Roma and the majority population during which the Roma become less hidden and with the increase of the possibilities of social contact, it is expected to reduce the stereotypical view of their social community. Despite this spatial segregation, the border space between the Roma and the majority population, both materially and socially, offers the possibility of inclusion by serving »as meeting points«¹³. According to Škiljan and Babić, the perception of Roma about the prejudices that the majority population has towards them decreases in situations of greater spatial integration, ie proximity of Roma and majority population¹⁴. The smaller number of papers that somewhat include a spatial perspective in the study of social relations indicate the different meaning of space and spatial proximity when it comes to the relation to members of the Roma national minority in Croatia. When comparing larger regional units of Croatia, Hrvatić cites Međimurje as a space of longer Roma presence and presence, with a slightly lower social distance towards Roma¹⁵. On the other hand, Šlezak and Šakaja in their paper indicate that local spatial proximity and intensification of spatial contact with Roma do not affect the reduction of the social distance of the majority population towards Roma¹⁶. While the wider regional, in this case, county contact space with the Roma affects a higher level of acceptance of the Roma, the microlocal spatial proximity in the same county is not recognized as a factor of readiness for more intensive social contact.

The aim of this paper is to verify the (non) existence of spatial differences in the expression of stereotypes towards Roma within the area of Međimurje County. The conducted research wanted to check the level and possible existence of differences in the expression of stereotypes between different spatial units of Međimurje County. In this sense, the analysis of the research results was carried out at the sub-regional level between the area of Gornje Međimurje, Donje Međimurje and Čakovec with its surrounding space. The focus of the research is to find the answer to the question of how local spatial proximity and constant spatial contact with the Roma affect the level of stereotyping towards the Roma community. The study was conducted in such a way that the differences in the expression of stereotypes at the local level of settlements with majority population that have or do not have direct spatial contact with Roma settlements were verified.

Accordingly, as part of the conducted research into expressing stereotypes towards the Roma, a hypothesis was developed that assumes a reduction of stereotypes in the part of the majority population that is spatially closer to the Roma, that is, who share the same area of administrative settlement with the Roma. The hypothesis states: »Spatial proximity and constant spatial contact of the majority population and Roma reduces the level of stereotype expression«.

¹¹ VLADA RH, 2012: *Nacionalna strategija za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine*, Vlada Republike Hrvatske, Zagreb

¹² COLMAN, A. M., 2006: *Dictionary of Psychology*, Oxford University Press, Oxford.

¹³ TRUDEA, D., MCMORRAN, C., 2011: The Geographies of Marginalization, u *A Companion to Social and Cultural Geography*, ur. Del Casino, V. i dr., Blackwell Publishing, Malden, MA, 437 – 453.

¹⁴ ŠKILJAN, F., BABIĆ, D., 2014: Romi u Podravini i Međimurju i uključenost u hrvatsko društvo: od predrasuda i stigmatizacije do socijalne distance i diskriminacije (empirijsko istraživanje –intervjui), *Podravina* 25, 141-159.

¹⁵ HRVATIĆ, N., 2004: Romi u Hrvatskoj: od migracija do interkulturalnih odnosa, *Migracijske i etničke teme* 20 (4), 367 – 385.; HRVATIĆ, N., 2005: Obrazovanje Roma u Hrvatskoj: pretpostavka za bolju kvalitetu života?, u *Kako žive hrvatski Romi*, (ur. ŠTAMBUK, M.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 177-200.

¹⁶ ŠLEZAK, H., ŠAKAJA, L., 2012: Prostorni aspekti socijalne distance prema Romima, *Hrvatski geografski glasnik* 74 (1), 91-109.

SURVEY FLOW AND SOCIODEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF RESPONDENTS

The study was conducted in two phases. In the first, preparatory section of the survey, a large number of stereotypes were collected on an open-ended question about Roma characteristics on a stratified sample of 32 respondents from the majority population over 15 years of age. The sample was stratified by gender (16 men and 16 women), age (equal proportion of four large 15-year age groups) and educational level. At the same time, half of the respondents (8M and 8F) were from the spatial category »close« and half (8M and 8F) were »far« from Roma. The »near« spatial category refers to members of the majority population living in settlements to which Roma settlements in Međimurje County belong administratively or until recently have been belonging. The »far« category represents respondents from settlements where no Roma settlements exist or more members of Roma community live, and who are at least 5 kilometers away from the nearest Roma settlement. Due to the high population density of Međimurje County, the larger number of settlements at a relatively small distance from each other, and the spatial segregation of Roma settlements, the lack of a Roma settlement within the administrative boundaries of settlements with a majority population was not a sufficient condition for defining the »far« category. There are a number of cases where Roma and majority settlements do not belong to the same administrative settlement, but are spatially very close, in some cases even closer than the distance between the Roma and the majority of the same administrative settlement. Therefore, an isolation of 5 km from the centroids of Roma settlements was taken as an additional condition as a threshold value for the possibility of more intense spatial contact.

At the same time, the same open-ended question with the request to indicate at least seven characteristics of Roma was posed to a sample of the Roma population of also 32 respondents from the Roma national minority who were stratified by gender and education level.

The second, major part of the survey included a stratified sample of 245 members of majority population in Međimurje County. Respondents were defined as a representative sample in terms of nationality, gender, age, education level of education and place of residence in relation to the 2011 Census of Međimurje. On this occasion, it should be noted that the respondents were selected in such a way that at the same time their characteristics fulfill all the characteristics according to which the sample was defined. Accordingly, during the research it was necessary to find 245 persons of a certain gender, a specific age group and pre-defined level of education and place of residence in Međimurje County.

The study included 120 male (48.98%) and 125 female (51.02%) respondents satisfying the requirement that the gender structure of the sample be in line with the gender structure of Međimurje County in 2011 (51.14% of women and 48.86% of men).

Figure 1 shows the age structure of the respondents. As can be seen, for the purposes of the survey, respondents older than 15 years were included. Survey sample distinguish four large age groups: 15-29, 30-44, 45-59 and 60 and over. 23.77% of respondents are 15 - 29 years old, 24.59% are 30 - 44 years old, 25.82% are 45 - 59 years old, while 25.82% are 60 years and older.

An analysis of respondents' birth years revealed an average age of respondents of 45.9 years with a standard deviation of 18,664. The oldest respondent was 95 years old at the time of the survey, while the youngest was 15 years old. The difference in age of the youngest and oldest respondents is 80 years.

According to the place of residence, persons from 24 of the total 25 local self-government units of Međimurje County are included. The interviewed respondents were from all three cities of Međimurje County, Čakovec, Prelog and Mursko Središće, and from 21 municipalities in the area of the surveyed county.

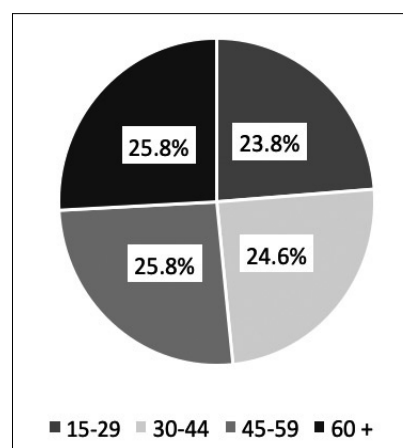

Fig. 1 Age structure of majority respondents

Source: Field research

At the settlement level, the survey included a population of 29 settlements in Međimurje County. The selected sample enabled spatial analysis with regard to the place of residence, ie the spatial proximity of coexistence with members of the Roma national minority. With that aim, two groups of majority respondents were defined: the category »near« and the category »far«. The category »near« represents respondents who live in settlements within which there is a Roma settlement or until recently the Roma settlement belonged to it, as in the case of Trnovec settlement, to which until recently the Roma settlement Parag belonged to and Držimurec settlement, to which the Roma settlement Piškorovec belonged to. An additional condition was that these settlements were located within a radius of 5 kilometers from the centroids of the Roma settlement.

By analogy with the above, respondents from the »far« category represent the majority population of settlements that do not have a Roma settlement in their composition and are completely outside the 5km radius of the Roma settlement centroids. In the overall sample, 119 respondents (48.57%) were in the »near« category, while 126 respondents (51.43%) were in the »far« category. Administrative affiliation was chosen as a condition for defining the category »close« due to the gravitational influence of the central functions of settlements with majority population towards Roma settlements. Due to the implementation of certain central functions and the provision of various services, such as the most basic supply in local shops, the social contact of the majority with the members of the Roma national minority is much more frequent and pronounced as a result of their spatial proximity.

In addition to the differentiation of the surveyed majority population into two categories at settlement level, »near« and »far«, selection of the respondents enabled to allow analysis at a wider spatial level. In this regard, the respondents were selected from all parts of Međimurje County. According to the natural-geographical classification, it is possible to identify two or three spatial units in Međimurje County. They are Gornje Međimurje and Donje Međimurje if two units are separated, or Gornje Međimurje, Donje Međimurje and Čakovec with its surroundings if three units are separated. In relation to the aforementioned regionalization of Međimurje County, tables 3 and 4 show the distribution of respondents. The sub-regional division relies on the natural geographical features of the various parts of Međimurje County. However, differences between these units can also be noticed based on socio-economic, cultural and even identity elements.

Tab. 1. Uzorak ispitanika većinskog stanovništva prema mjestu prebivališta, regionalna razina s dvije cjeline

Tab. 1. Sample of majority respondents by place of residence, regional level with two units

Prostorna cjelina Spatial entity	Broj ispitanika Number of respondents	%
Gornje Međimurje	80	32,65
Donje Međimurje	165	67,35
Ukupno / Total	245	100,00

Izvor: Terensko istraživanje / Source: Field research

Tab. 2. Uzorak ispitanika većinskog stanovništva prema mjestu prebivališta, regionalna razina s tri cjeline

Tab. 2. Sample of majority respondents by place of residence, regional level with three units

Prostorna cjelina Spatial entity	Broj ispitanika Number of respondents	%
Gornje Međimurje	61	24,9
Donje Međimurje	109	44,5
Čakovec i okolica	75	30,6
Ukupno / Total	245	100,00

Izvor: Terensko istraživanje / Source: Field research

RESULTS AND DISCUSSION OF STEREOTYPE RESEARCH

In the first, initial part of the survey, 91 different Roma characteristics were extracted after the first phase of linguistic alignment among the majority of the respondents in which the respondents independently listed the characteristics of the Roma. The Roma respondents identified 95 different traits that Roma themselves characterized. The first 20 most frequent responses are listed in Table 3. It is interesting to note that among the first fourteen most frequent responses of the majority population and Roma, as many as nine are in common. It should be noted here that certain terms that were recorded in the two groups of respondents were considered to be synonymous, although different words were used for them,

and in the table they were given exactly in the form in which their frequency of occurrence was highest in a particular group of respondents. This refers to the terms »uneducated« - »low educated«, »aggressive« - »violent«, »thief« - »burglar«.

It is interesting to note that of the above 20 most frequent characteristics, only few of them are positive. For the majority population, this is the characteristic of resourcefulness in the seventh place, and the characteristic that the Roma are cheerful in the ninth place. Depending on the interpretation, the characteristics of sleek in the eighteenth place can be considered positive. The characteristics given by the Roma themselves highlight the characteristics of »good« in the fourth place and »active« and »cultural« that divide 14th and 15th place. Among the twenty most common views of Roma on themselves, the nineteenth place has the positive characteristic of »sociable«.

After the second phase of linguistic alignment, fourteen of the most frequent characteristics selected by the majority population according to the Roma were selected as the main part of the research. The only thing left out is the »Uneducated« feature, since it is not really a stereotype, but an objective characteristic. Therefore, the 'fourteenth feature' was chosen as 'drug dealers', which was largely expressed by the Roma themselves. The aforementioned feature was also taken into account for the significant abuse of substance abuse in recent years within the Roma community in Međimurje. The characteristics of »good« and »bad«, which are among the twelve most common among Roma respondents, are not included in the main survey because they have too broad and vague meaning and their inclusion in the main questionnaire would lose some of the objectivity of the analysis of the results.

Tab. 3. 20 najčešćih karakteristika Roma iskazanih od većinskog stanovništva i Roma Bajaša

Tab. 3. The 20 most common characteristics of Roma expressed by the majority population and Bayash Roma

Većinsko stanovništvo Majority population		Romi Roma people	
Karakteristike Characteristics	Frekvencija Frequency	Karakteristike Characteristics	Frekvencija Frequency
Kradljivci / thieves	12	Nekulturni / uncultured	13
Lijeni / lazy	11	Siromašni / poor	12
Neobrazovani / uneducated	11	Alkoholičari / alcoholics	11
Neodgovorni / irresponsible	10	Dobri / good	10
Neuredni / messy	9	Neškolovali / uneducated	9
Agresivni / aggressive	7	Nasilni / violent	8
Snalažljivi / cagey	5	Neuredni / messy	8
Lažljivci / liars	4	Drogeraši / drug users	7
Veseli / happy	4	Lijeni / lazy	7
Alkoholičari / alcoholics	3	Lopovi / thieves	6
Bezobrazni / arrogant	3	Bezobrazni / arrogant	5
Ne brinu o djeci Do not care about children	3	Loši / bad	5
Ne drže do osobne higijene Do not hold up to personal hygiene	3	Neodgovorni / irresponsible	5
Nekulturni / uncultured	3	Aktivni / active	4
Neodgojeni / rude	3	Kulturni / cultured	4
Neuljudni / impolite	3	Lihvari / usurers	4
Prljavi / dirty	3	Bijedni / puny	3
Slatkorječivi / sleek	3	Crni / black	3
Žive u lošim uvjetima They live in poor conditions	3	Druželjubivi / sociable	3
Glasni / loud	2	Glupi / stupid	3

Izvor: terensko istraživanje / Source: Field research

In the main part of the survey, the respondents answered to the mentioned fourteen Roma traits, for which they had to determine, with the help of a five-degree Likert scale, to what extent they agreed or disagreed with the trait. The levels of the Likert scale were arranged in such a way that two levels were affirmative, one neutral and two negative relative to the acceptance of the proposed trait. Respondents were able to choose one of the levels offered for each proposed character trait: »*I disagree at all*«, »*Mostly I disagree*«, »*Neither agree nor disagree*«, »*Mostly I agree*« or »*I totally agree*«.

For calculating the arithmetic mean of the answers, values from 1 to 5 are assigned to each stage of the proposed answer. Table 4 shows the results of the majority population's response to the degree of agreement with the offered Roma character traits.

Tab. 4. Analiza odgovora većinskog stanovništva na ponuđene karakterne osobine Roma

Tab. 4 Analysis of the response of the majority population to the offered characteristics of Roma

Karakteristike Roma Roma characteristics	Stupanj slaganja s tvrdnjom Degree of agreement	Broj ispitanika Number of resp.	%	Aritmetička sredina Arithmetic mean	Standardna devijacija Standard deviation
Romi su nekulturni Roma are uncultured	Uopće se ne slažem / I disagree at all	3	1,2	4,18	0,97
	Uglavnom se ne slažem / Mostly I disagree	13	5,3		
	Niti se slažem niti se ne slažem / Neither agree nor disagree	40	16,3		
	Uglavnom se slažem / Mostly I agree	71	29,0		
	U potpunosti se slažem / I totally agree	118	48,2		
	Ukupno / Total	245	1000		
Romi su alkoholičari Roma are alcoholics	Uopće se ne slažem / I disagree at all	4	1,6	3,62	1,04
	Uglavnom se ne slažem / Mostly I disagree	33	13,5		
	Niti se slažem niti se ne slažem / Neither agree nor disagree	75	30,6		
	Uglavnom se slažem / Mostly I agree	74	30,2		
	U potpunosti se slažem / I totally agree	59	24,1		
	Ukupno / Total	245	1000		
Romi su nasilni Roma are violent	Uopće se ne slažem / I disagree at all	4	1,6	4,07	0,92
	Uglavnom se ne slažem / Mostly I disagree	9	3,7		
	Niti se slažem niti se ne slažem / Neither agree nor disagree	43	17,6		
	Uglavnom se slažem / Mostly I agree	98	40,0		
	U potpunosti se slažem / I totally agree	91	37,1		
	Ukupno / Total	245	1000		
Romi su neuredni Roma are messy	Uopće se ne slažem / I disagree at all	1	0,4	4,26	0,87
	Uglavnom se ne slažem / Mostly I disagree	10	4,1		
	Niti se slažem niti se ne slažem / Neither agree nor disagree	34	13,9		
	Uglavnom se slažem / Mostly I agree	80	32,7		
	U potpunosti se slažem / I totally agree	120	49,0		
	Ukupno / Total	245	1000		

Karakteristike Roma Roma characteristics	Stupanj slaganja s tvrdnjom Degree of agreement	Broj ispitanika Number of resp.	%	Aritmetička sredina Arithmetic mean	Standardna devijacija Standard deviation
Romi su drogeraši Roma are drug users	Uopće se ne slažem / I disagree at all	37	15,2	2,89	1,18
	Uglavnom se ne slažem / Mostly I disagree	44	18,0		
	Niti se slažem niti se ne slažem / Neither agree nor disagree	104	42,6		
	Uglavnom se slažem / Mostly I agree	28	11,5		
	U potpunosti se slažem / I totally agree	31	12,7		
	Ukupno / Total	244	1000		
Romi su lijeni Roma are lazy	Uopće se ne slažem / I disagree at all	5	2,0	4,18	0,97
	Uglavnom se ne slažem / Mostly I disagree	10	4,1		
	Niti se slažem niti se ne slažem / Neither agree nor disagree	37	15,1		
	Uglavnom se slažem / Mostly I agree	76	31,0		
	U potpunosti se slažem / I totally agree	117	47,8		
	Ukupno / Total	245	1000		
Romi su lopovi Roma are thieves	Uopće se ne slažem / I disagree at all	3	1,2	4,07	0,94
	Uglavnom se ne slažem / Mostly I disagree	12	4,9		
	Niti se slažem niti se ne slažem / Neither agree nor disagree	45	18,4		
	Uglavnom se slažem / Mostly I agree	90	36,9		
	U potpunosti se slažem / I totally agree	94	38,5		
	Ukupno / Total	244	1000		
Romi su bezobrazni Roma are arrogant	Uopće se ne slažem / I disagree at all	3	1,2	4,27	0,94
	Uglavnom se ne slažem / Mostly I disagree	11	4,5		
	Niti se slažem niti se ne slažem / Neither agree nor disagree	32	13,1		
	Uglavnom se slažem / Mostly I agree	69	28,2		
	U potpunosti se slažem / I totally agree	130	53,1		
	Ukupno / Total	245	1000		
Romi su neodgovorni Roma are irresponsible	Uopće se ne slažem / I disagree at all	3	1,2	4,31	0,92
	Uglavnom se ne slažem / Mostly I disagree	7	2,9		
	Niti se slažem niti se ne slažem / Neither agree nor disagree	38	15,5		
	Uglavnom se slažem / Mostly I agree	61	24,9		
	U potpunosti se slažem / I totally agree	136	55,5		
	Ukupno / Total	245	1000		
Romi su snalažljivi Roma are cagey	Uopće se ne slažem / I disagree at all	9	3,7	3,98	1,13
	Uglavnom se ne slažem / Mostly I disagree	19	7,8		
	Niti se slažem niti se ne slažem / Neither agree nor disagree	46	18,8		
	Uglavnom se slažem / Mostly I agree	65	26,5		
	U potpunosti se slažem / I totally agree	106	43,3		
	Ukupno / Total	245	1000		

Karakteristike Roma Roma characteristics	Stupanj slaganja s tvrdnjom Degree of agreement	Broj ispitanika Number of resp.	%	Aritmetička sredina Arithmetic mean	Standardna devijacija Standard deviation
Romi ne održavaju higijenu Roma do not maintain hygiene	Uopće se ne slažem / I disagree at all	2	0,8	4,24	0,90
	Uglavnom se ne slažem / Mostly I disagree	6	2,4		
	Niti se slažem niti se ne slažem / Neither agree nor disagree	46	18,8		
	Uglavnom se slažem / Mostly I agree	68	27,8		
	U potpunosti se slažem / I totally agree	123	50,2		
	Ukupno / Total	245	1000		
Romi su veseli Roma are happy	Uopće se ne slažem / I disagree at all	12	4,9	3,56	1,09
	Uglavnom se ne slažem / Mostly I disagree	17	6,9		
	Niti se slažem niti se ne slažem / Neither agree nor disagree	98	40,0		
	Uglavnom se slažem / Mostly I agree	57	23,3		
	U potpunosti se slažem / I totally agree	61	24,9		
	Ukupno / Total	245	1000		
Romi su lažljivi Roma are lying	Uopće se ne slažem / I disagree at all	2	0,8	4,13	0,91
	Uglavnom se ne slažem / Mostly I disagree	7	2,9		
	Niti se slažem niti se ne slažem / Neither agree nor disagree	54	22,0		
	Uglavnom se slažem / Mostly I agree	76	31,0		
	U potpunosti se slažem / I totally agree	106	43,3		
	Ukupno / Total	245	1000		
Romi ne brinu o djeci Roma do not care about children	Uopće se ne slažem / I disagree at all	3	1,2	4,05	0,95
	Uglavnom se ne slažem / Mostly I disagree	9	3,7		
	Niti se slažem niti se ne slažem / Neither agree nor disagree	58	23,7		
	Uglavnom se slažem / Mostly I agree	77	31,4		
	U potpunosti se slažem / I totally agree	98	40,0		
	Ukupno / Total	245	1000		

Izvor: terensko istraživanje / Source: Field research

The highest degree of agreement in the majority population is with the »irresponsible« trait with an arithmetic mean of 4.31. »Arrogant« (4.27) and »messy« (4.26) traits are also very close. The following are the characteristics that the Roma do not maintain hygiene (4.26), »non-cultural« and »lazy« with an arithmetic mean of 4.18, »lying« (4.13). The characteristics »violent« and »thieves« have the arithmetic mean of the answer 4.07. Above value 4, there is agreement with the trait that Roma do not care for children (4.05). Below the value of 4.00, there are only four suggested Roma traits. With the claim that Roma are resourceful respondents agree with the value of the arithmetic mean of the answer 3.98. The »alcoholics« trait is in twelfth place with 3.62. The penultimate point is that they are happy with the arithmetic mean of the answer 3.56. The majority of the population agreed with the lowest degree of agreement with the claim that the Roma were »drug users«. The arithmetic mean of the response for the specified trait with a value of 2.89 is only below the value of 3.00.

The standard deviations of the responses on the degree of agreement with the proposed Roma traits range from 0.87 for the »messy« trait to 1.18 for the »drug users« trait.

The stated results of a part of the proposed traits are in line with a similar study by Hrvatić, who explored the existence of stereotypes against Roma more than 20 years ago¹⁷. Although much time has passed since then, stereotypes of Roma people, especially negative ones, are still very high.

The responses of the majority population were also analyzed in relation to the spatial proximity of the respondents to Roma settlements. At the level of settlements divided into categories »near« and »far«, the (non) existence of differences in the expression of stereotypes towards the Roma population was checked.

Tab. 5. Analiza iskazivanja stereotipa iz prostorne perspektive – razina naselja

Tab. 5 Analysis of stereotyping from a spatial perspective - settlement level

Karakteristike Roma Roma characteristics	Blizina Roma (razina naselja) Proximity to Roma (settlement level)	Broj ispitanika Number of respondents	Aritmetička sredina Arithmetic mean	Stand. Devijacija Standard deviation	Standardna greška sredine Standard error of the mean
Romi su nekulturni Roma are uncultured	Blizu / near	119	4,10	1,045	0,096
	Daleko / far	126	4,25	0,892	0,079
Romi su alkoholičari Roma are alcoholics	Blizu / near	119	3,65	1,062	0,097
	Daleko / far	126	3,59	1,030	0,092
Romi su nasilni Roma are violent	Blizu / near	119	4,13	0,996	0,091
	Daleko / far	126	4,02	0,834	0,074
Romi su neuredni Roma are messy	Blizu / near	119	4,23	0,952	0,087
	Daleko / far	126	4,29	0,799	0,071
Romi su drogeraši Roma are drug users	Blizu / near	119	2,95	1,199	0,110
	Daleko / far	125	2,82	1,171	0,105
Romi su lijeni Roma are lazy	Blizu / near	119	4,18	1,055	0,097
	Daleko / far	126	4,19	0,892	0,079
Romi su lopovi Roma are thieves	Blizu / near	119	4,07	1,056	0,097
	Daleko / far	125	4,06	0,811	0,073
Romi su bezobrazni Roma are arrogant	Blizu / near	119	4,25	1,010	0,093
	Daleko / far	126	4,29	0,868	0,077
Romi su neodgovorni Roma are irresponsible	Blizu / near	119	4,29	0,977	0,090
	Daleko / far	126	4,32	0,864	0,077
Romi su snalažljivi Roma are cagey	Blizu / near	119	3,97	1,171	0,107
	Daleko / far	126	3,99	1,084	0,097
Romi ne održavaju higijenu R. do not maintain hygiene	Blizu / near	119	4,07	0,963	0,088
	Daleko / far	126	4,40	0,802	0,071
Romi su veseli Roma are happy	Blizu / near	119	3,67	1,151	0,105
	Daleko / far	126	3,46	1,017	0,091
Romi su lažljivi Roma are lying	Blizu / near	119	4,14	0,932	0,085
	Daleko / far	126	4,12	0,891	0,079
Romi ne brinu o djeci R. do not care about children	Blizu / near	119	4,08	0,979	0,090
	Daleko / far	126	4,02	0,916	0,082

Izvor: terensko istraživanje / Source: Field research

¹⁷ HRVATIĆ, N., 1996: Romi u interkulturalnom okruženju, *Društvena istraživanja* 25-26, 913-933.

The presented statistical analysis of the stereotyping Roma by the majority population with respect to the place of residence of the respondents in the categories »near« or »far« indicates very small and statistically insignificant differences (tab 6). Regardless of the place of residence of the respondents and their proximity to the Roma settlements in Međimurje County, 13 of the 14 Roma characteristics offered do not have statistical significance in the difference of stereotyping.

Tab. 6. T-test statističke značajnosti iskazivanja stereotipa iz prostorne perspektive – razina naselja

Tab. 6 T-test of statistical significance of stereotype expression from spatial perspective - settlement level

Karakteristike Roma Roma characteristics	Pretpostavljenost varijanci Variance presumption	Levenov test jednakosti varijanci Leven's variance equality test		t-test		
		F	Sign	t	Stupnjevi slobode	Sign (dvostrana)
Romi su nekulturni Roma are uncultured	DA / YES	3,528	0,062	-1,172	243	0,242
	NE / NO			-1,167	232	0,244
Romi su alkoholičari Roma are alcoholics	DA / YES	0,000	0,985	0,447	243	0,655
	NE / NO			0,447	241	0,656
Romi su nasilni Roma are violent	DA / YES	2,798	0,096	0,873	243	0,384
	NE / NO			0,868	230	0,386
Romi su neuredni Roma are messy	DA / YES	2,623	0,107	-0,525	243	0,600
	NE / NO			-0,523	231	0,602
Romi su drogeraši Roma are drug users	DA / YES	0,003	0,958	0,827	242	0,409
	NE / NO			0,827	241	0,409
Romi su lijeni Roma are lazy	DA / YES	1,763	0,186	-0,112	243	0,911
	NE / NO			-0,112	232	0,911
Romi su lopovi Roma are thieves	DA / YES	10,914	0,001	0,027	242	0,979
	NE / NO			0,027	221	0,979
Romi su bezobrazni Roma are arrogant	DA / YES	0,902	0,343	-0,346	243	0,730
	NE / NO			-0,344	233	0,731
Romi su neodgovorni Roma are irresponsible	DA / YES	2,135	0,145	-0,198	243	0,843
	NE / NO			-0,198	235	0,844
Romi su snalažljivi Roma are cagey	DA / YES	0,960	0,328	-0,178	243	0,859
	NE / NO			-0,178	239	0,859
Romi ne održavaju higijenu Roma do not maintain hygiene	DA / YES	1,221	0,270	-2,988	243	0,003
	NE / NO			-2,972	230	0,003
Romi su veseli Roma are happy	DA / YES	3,446	0,065	1,530	243	0,127
	NE / NO			1,524	235	0,129
Romi su lažljivi Roma are lying	DA / YES	0,607	0,437	0,204	243	0,838
	NE / NO			0,204	240	0,838
Romi ne brinu o djeci Roma do not care about children	DA / YES	1,471	0,226	0,497	243	0,619
	NE / NO			0,496	239	0,620

Izvor: terensko istraživanje

Source: Field research

If we look at the significance values of the response to the offered characteristic *Roma do not maintain hygiene*, it can be noticed that the significance of the test is less than 5%, ie $p = 0.003$. We can say, with a 95% confidence level, that there is a statistically significant difference for the characteristic

Roma do not maintain hygiene in the respondents living near and far, with the arithmetic mean of the response being significantly higher for the respondents in the »far« category, ie in the spatially distant respondents from Roma. The aforementioned characteristic as a stereotype is the only one showing a decrease in the case of increase of the spatial proximity of the majority population and Roma. All other characteristics as stereotypes do not show a tendency to decrease with the spatial approximation of members of the majority population and Roma.

In order to eliminate the influence of some other possible spatial differences in the expression of stereotypes towards the Roma within the area of Međimurje County, an analysis was made which verified the possible existence of differences in the answers between the respondents of Gornje Međimurje and Donje Međimurje, ie Gornje and Donje Međimurje and Čakovec with its surroundings.

A cursory glance at the presented results suggests that the differences in the expression of stereotypes between the respondents of Gornje and Donje Međimurje are minimal. The maximum difference of the arithmetic mean of the response on agreement with the proposed characteristics of Roma is 0.2 for the last characteristic »Roma do not care about children«, where the respondents in Gornje Međimurje have a somewhat more pronounced degree of agreement.

Tab. 7. Analiza iskazivanja stereotipa iz prostorne perspektive – regionalna razina s dvije cjeline

Tab. 7. Analysis of stereotyping from a spatial perspective - regional level with two units

Karakteristike Roma Roma characteristics	Prostorna cjelina Spatial entity	Broj ispitanika Number of respondents	Aritmetička sredina Arithmetic mean	Standardna devijacija Standard deviation	Standardna greška sredine Standard error of the mean
Romi su nekulturni Roma are uncultured	Gornje Međimurje	80	4,15	0,982	0,110
	Donje Međimurje	165	4,19	0,966	0,075
Romi su alkoholičari Roma are alcoholics	Gornje Međimurje	80	3,55	1,005	0,112
	Donje Međimurje	165	3,65	1,064	0,083
Romi su nasilni Roma are violent	Gornje Međimurje	80	4,11	0,811	0,091
	Donje Međimurje	165	4,05	0,964	0,075
Romi su neuredni Roma are messy	Gornje Međimurje	80	4,29	0,860	0,096
	Donje Međimurje	165	4,24	0,884	0,069
Romi su drogeraši Roma are drug users	Gornje Međimurje	79	2,82	1,258	0,142
	Donje Međimurje	165	2,92	1,150	0,090
Romi su lijeni Roma are lazy	Gornje Međimurje	80	4,23	0,954	0,107
	Donje Međimurje	165	4,16	0,983	0,077
Romi su lopovi Roma are thieves	Gornje Međimurje	80	4,10	0,880	0,098
	Donje Međimurje	164	4,05	0,964	0,075
Romi su bezobrazni Roma are arrogant	Gornje Međimurje	80	4,25	0,935	0,104
	Donje Međimurje	165	4,28	0,942	0,073
Romi su neodgovorni Roma are irresponsible	Gornje Međimurje	80	4,34	0,856	0,096
	Donje Međimurje	165	4,29	0,950	0,074
Romi su snalažljivi Roma are cagey	Gornje Međimurje	80	4,04	1,119	0,125
	Donje Međimurje	165	3,95	1,131	0,088
Romi ne održavaju higijenu R. do not maintain hygiene	Gornje Međimurje	80	4,31	0,821	0,092
	Donje Međimurje	165	4,21	0,934	0,073
Romi su veseli Roma are happy	Gornje Međimurje	80	3,56	1,077	0,120
	Donje Međimurje	165	3,56	1,095	0,085

Karakteristike Roma Roma characteristics	Prostorna cjelina Spatial entity	Broj ispitanika Number of respondents	Aritmetička sredina Arithmetic mean	Standardna devijacija Standard deviation	Standardna greška sredine Standard error of the mean
Romi su lažljivi Roma are lying	Gornje Međimurje	80	4,11	0,914	0,102
	Donje Međimurje	165	4,14	0,910	0,071
Romi ne brinu o djeci R. do not care about children	Gornje Međimurje	80	4,19	0,813	0,091
	Donje Međimurje	165	3,99	1,000	0,078

Izvor: terensko istraživanje / Source: Field research

In order to check the (non) existence of statistically significant differences, additional statistical analyzes were performed (tab. 8), which confirm that in no case, or the proposed characteristic of Roma, is there a statistically significant difference in the expression of stereotypes between the respondents of Gornje and Donje Međimurje. In all cases, the significance of the t -test is greater than 0.05 ($p > 0.05$), and it can therefore be concluded that no statistically significant difference was found in the observed variables with respect to the placement of respondents in Gornje or Donje Međimurje.

Tab. 8. Statistička analiza iskazivanja stereotipa iz prostorne perspektive – regionalna razina s dvije cjeline

Tab. 8 Statistical analysis of stereotyping from a spatial perspective - regional level with two units

Karakteristike Roma Roma characteristics	Pretpostavljenost varijanci Variance presumption	Levenov test jednakosti varijanci Leven's variance equality test		t-test		
		F	Sign	t	Stupnjevi slobode	Sign (dvostrana)
Romi su nekulturni Roma are uncultured	DA / YES	0,022	0,883	-0,286	243	0,775
	NE / NO			-0,285	154	0,776
Romi su alkoholičari Roma are alcoholics	DA / YES	0,111	0,740	-0,692	243	0,490
	NE / NO			-0,706	165	0,481
Romi su nasilni Roma are violent	DA / YES	0,669	0,414	0,464	243	0,643
	NE / NO			0,492	183	0,623
Romi su neuredni Roma are messy	DA / YES	0,112	0,738	0,377	243	0,706
	NE / NO			0,381	161	0,704
Romi su drogeraši Roma are drug users	DA / YES	1,600	0,207	-0,569	242	0,570
	NE / NO			-0,551	142	0,582
Romi su lijeni Roma are lazy	DA / YES	0,005	0,944	0,462	243	0,644
	NE / NO			0,467	161	0,641
Romi su lopovi Roma are thieves	DA / YES	0,688	0,408	0,401	242	0,689
	NE / NO			0,413	170	0,680
Romi su bezobrazni Roma are arrogant	DA / YES	0,001	0,970	-0,272	243	0,786
	NE / NO			-0,273	158	0,785
Romi su neodgovorni Roma are irresponsible	DA / YES	0,835	0,362	0,371	243	0,711
	NE / NO			0,385	172	0,701
Romi su snalažljivi Roma are cagey	DA / YES	0,274	0,601	0,560	243	0,576
	NE / NO			0,562	158	0,575

Karakteristike Roma Roma characteristics	Pretpostavljenost varijanci Variance presumption	Levenov test jednakosti varijanci Leven's variance equality test		t-test		
		F	Sign	t	Stupnjevi slobode	Sign (dvostrana)
Romi ne održavaju higijenu R. do not maintain hygiene	DA / YES	0,802	0,371	0,870	243	0,385
	NE / NO			0,909	176	0,364
Romi su veseli Roma are happy	DA / YES	0,041	0,839	-0,008	243	0,994
	NE / NO			-0,008	159	0,994
Romi su lažljivi Roma are lying	DA / YES	0,268	0,605	-0,217	243	0,829
	NE / NO			-0,216	156	0,829
Romi ne brinu o djeci R. do not care about children	DA / YES	3,192	0,075	1,554	243	0,122
	NE / NO			1,668	189	0,097

Izvor: terensko istraživanje / **Source:** Field research

The spatial perspective of stereotyping was also verified at the regional level with three spatial units of Gornje and Donje Međimurje in the narrow sense and Čakovec with its surroundings as the third, central unit of Međimurje County (tab. 9).

Tab. 9. Analiza iskazivanja stereotipa iz prostorne perspektive – regionalna razina s tri cjeline

Tab. 9 Analysis of stereotyping from a spatial perspective - regional level with three units

Karakteristike Roma Roma characteristics	Prostorna cjelina Spatial entity	Broj ispitanika Number of respondents	Aritmetička sredina Arithmetic mean	Standardna devijacija Standard deviation	Standardna greška sredine Standard error of the mean
Romi su nekulturni Roma are uncultured	Gornje Međimurje	61	4,10	1,044	0,134
	Donje Međimurje	109	4,18	0,944	0,090
	Čakovec s okolicom	75	4,23	0,953	0,110
	Ukupno / Total	245	4,18	0,970	0,062
Romi su alkoholičari Roma are alcoholics	Gornje Međimurje	61	3,56	0,992	0,127
	Donje Međimurje	109	3,63	1,103	0,106
	Čakovec s okolicom	75	3,64	1,009	0,116
	Ukupno / Total	245	3,62	1,044	0,067
Romi su nasilni Roma are violent	Gornje Međimurje	61	4,13	0,885	0,113
	Donje Međimurje	109	4,04	0,922	0,088
	Čakovec s okolicom	75	4,08	0,941	0,109
	Ukupno / Total	245	4,07	0,916	0,059
Romi su neuredni Roma are messy	Gornje Međimurje	61	4,21	0,933	0,119
	Donje Međimurje	109	4,23	0,857	0,082
	Čakovec s okolicom	75	4,33	0,859	0,099
	Ukupno / Total	245	4,26	0,875	0,056
Romi su drogeraši Roma are drug users	Gornje Međimurje	61	2,89	1,226	0,157
	Donje Međimurje	109	2,85	1,161	0,111
	Čakovec s okolicom	74	2,93	1,197	0,139
	Ukupno / Total	244	2,89	1,184	0,076

Karakteristike Roma Roma characteristics	Prostorna cjelina Spatial entity	Broj ispitanika Number of respondents	Aritmetička sredina Arithmetic mean	Standardna devijacija Standard deviation	Standardna greška sredine Standard error of the mean
Romi su lijeni Roma are lazy	Gornje Međimurje	61	4,25	0,977	0,125
	Donje Međimurje	109	4,22	0,936	0,090
	Čakovec s okolicom	75	4,08	1,024	0,118
	Ukupno / Total	245	4,18	0,972	0,062
Romi su lopovi Roma are thieves	Gornje Međimurje	61	4,18	0,940	0,120
	Donje Međimurje	108	4,06	0,940	0,090
	Čakovec s okolicom	75	3,97	0,930	0,107
	Ukupno / Total	244	4,07	0,936	0,060
Romi su bezobrazni Roma are arrogant	Gornje Međimurje	61	4,25	1,011	0,129
	Donje Međimurje	109	4,35	0,917	0,088
	Čakovec s okolicom	75	4,19	0,911	0,105
	Ukupno / Total	245	4,27	0,938	0,060
Romi su neodgovorni Roma are irresponsible	Gornje Međimurje	61	4,36	0,857	0,110
	Donje Međimurje	109	4,37	0,857	0,082
	Čakovec s okolicom	75	4,17	1,045	0,121
	Ukupno / Total	245	4,31	0,919	0,059
Romi su snalažljivi Roma are cagey	Gornje Međimurje	61	3,95	1,175	0,150
	Donje Međimurje	109	3,88	1,168	0,112
	Čakovec s okolicom	75	4,15	1,009	0,117
	Ukupno / Total	245	3,98	1,125	0,072
Romi ne održavaju higijenu Roma do not maintain hygiene	Gornje Međimurje	61	4,23	0,844	0,108
	Donje Međimurje	109	4,24	0,902	0,086
	Čakovec s okolicom	75	4,25	0,946	0,109
	Ukupno / Total	245	4,24	0,898	0,057
Romi su veseli Roma are happy	Gornje Međimurje	61	3,61	1,115	0,143
	Donje Međimurje	109	3,51	1,051	0,101
	Čakovec s okolicom	75	3,60	1,127	0,130
	Ukupno / Total	245	3,56	1,087	0,069
Romi su lažljivi Roma are lying	Gornje Međimurje	61	4,05	0,939	0,120
	Donje Međimurje	109	4,07	0,920	0,088
	Čakovec s okolicom	75	4,28	0,863	0,100
	Ukupno / Total	245	4,13	0,909	0,058
Romi ne brinu o djeci R. do not care about children	Gornje Međimurje	61	4,25	0,830	0,106
	Donje Međimurje	109	4,03	0,957	0,092
	Čakovec s okolicom	75	3,93	1,004	0,116
	Ukupno / Total	245	4,05	0,946	0,060

Izvor: terensko istraživanje / Source: Field research

Similar to the analysis comparing responses between respondents in Gornje and Donje Međimurje, the basic analysis of the responses of three spatially differentiated groups of respondents (Gornje Međimurje, Donje Međimurje and Čakovec with its surroundings) indicates small differences in the expression of stereotypes towards Roma. The largest difference observed in the arithmetic means of the

response on the degree of agreement with the offered Roma characteristics is 0.32. It is a difference between the arithmetic means of the answers of the respondents from Čakovec with its surroundings (3.93) and Gornje Međimurje (4.25) to the statement that »Roma do not care about children«.

An ANOVA test was conducted to check the statistical significance of the differences in the responses of the respondents of the three spatial units of Međimurje (tab 10). Significance scores of the ANOVA test for all proposed Roma characteristics are greater than 0.05 ($p > 0.05$). The above points to the conclusion that no statistically significant difference was found in the observed variables with respect to the respondents from three different spatial units: Gornje Međimurje, Donje Međimurje and Čakovec with its surroundings.

The results indicate a uniform expression of stereotypes towards members of the Roma national minority in Međimurje County, regardless of which part of Međimurje the respondents were from. Subregional differences in the expression of stereotypes within the Međimurje County area based on the results presented can be considered negligible. Since no differences in the level of stereotyping towards Roma are observed between the different parts of the Međimurje County, the results of the settlement-level analysis gain even more weight because they are not masked by any intra-regional differences.

Tab. 10. ANOVA test – regionalna razina s tri cjeline

Tab. 10. ANOVA test - regional level with three units

Karakteristike Roma Roma characteristics	Razina Level	Suma kvadrata The sum of the squares	Stupnjevi slobode Degrees of freedom	Kvadrat aritmetičkih Sredina Square of arithmetic means	F – vrijednost F-value	Signifikantnost significance
Romi su nekulturni Roma are uncultured	Između grupa Between groups	0,566	2	0,283	0,299	0,742
	Unutar grupe Within the group	228,887	242	0,946		
	Ukupno / Total	229,453	244			
Romi su alkoholičari Roma are alcoholics	Između grupa Between groups	0,284	2	0,142	0,130	0,879
	Unutar grupe Within the group	265,650	242	1,098		
	Ukupno / Total	265,935	244			
Romi su nasilni Roma are violent	Između grupa Between groups	0,354	2	0,177	0,209	0,811
	Unutar grupe Within the group	204,324	242	0,844		
	Ukupno / Total	204,678	244			
Romi su neuredni Roma are messy	Između grupa Between groups	0,638	2	0,319	0,415	0,661
	Unutar grupe Within the group	186,162	242	0,769		
	Ukupno / Total	186,800	244			
Romi su drogeraši Roma are drug users	Između grupa Between groups	0,277	2	0,138	0,098	0,907
	Unutar grupe Within the group	340,510	241	1,413		
	Ukupno / Total	340,787	243			

Karakteristike Roma Roma characteristics	Razina Level	Suma kvadrata The sum of the squares	Stupnjevi slobode Degrees of freedom	Kvadrat aritmetičkih Sredina Square of arithmetic means	F – vrijednost F-value	Signifikantnost significance
Romi su lijeni Roma are lazy	Između grupa Between groups	1,188	2	0,594	0,626	0,536
	Unutar grupe Within the group	229,547	242	0,949		
	Ukupno / Total	230,735	244			
Romi su lopovi Roma are thieves	Između grupa Between groups	1,441	2	0,721	0,821	0,441
	Unutar grupe Within the group	211,509	241	0,878		
	Ukupno / Total	212,951	243			
Romi su bezobrazni Roma are arrogant	Između grupa Between groups	1,227	2	0,614	0,696	0,500
	Unutar grupe Within the group	213,450	242	0,882		
	Ukupno / Total	214,678	244			
Romi su neodgovorni Roma are irresponsible	Između grupa Between groups	1,907	2	0,954	1,131	0,325
	Unutar grupe Within the group	204,133	242	0,844		
	Ukupno / Total	206,041	244			
Romi su snalažljivi Roma are cagey	Između grupa Between groups	3,209	2	1,605	1,270	0,283
	Unutar grupe Within the group	305,689	242	1,263		
	Ukupno / Total	308,898	244			
Romi ne održavaju higijenu Roma do not maintain hygiene	Između grupa Between groups	0,020	2	0,010	0,012	0,988
	Unutar grupe Within the group	196,772	242	0,813		
	Ukupno / Total	196,792	244			
Romi su veseli Roma are happy	Između grupa Between groups	0,483	2	0,241	0,203	0,816
	Unutar grupe Within the group	287,787	242	1,189		
	Ukupno / Total	288,269	244			
Romi su lažljivi Roma are lying	Između grupa Between groups	2,435	2	1,218	1,478	0,230
	Unutar grupe Within the group	199,385	242	0,824		
	Ukupno / Total	201,820	244			
Romi ne brinu o djeci R. do not care about children	Između grupa Between groups	3,415	2	1,707	1,923	0,148
	Unutar grupe Within the group	214,896	242	0,888		
	Ukupno / Total	218,310	244			

Izvor: terensko istraživanje / Source: Field research

The conducted analysis of the stereotype expression of the majority population of the Međimurje County towards the Roma from a spatial perspective indicates that regardless of the spatial distance from the Roma settlements and in which part of the Međimurje the respondents lived, differences in the expression of the stereotype do not show any statistical significance. The exception is only one of the fourteen characteristics, »Roma do not maintain hygiene«, which noted the statistical significance of the higher proportion of respondents living far from Roma. In all other characteristics, considering the analyzes of all three different spatial levels, no statistically significant difference in stereotype expression was observed.

The results of the survey confirm a high degree of generalization when it comes to the view of the majority population on the Roma national minority. The high degree of agreement of the majority of the population with the proposed characteristics of Roma indicates a significantly stereotypical view of the Roma community. Hrvatić's conclusion that members of other groups are »not generally perceived as individuals but through stereotypes«¹⁸ is confirmed by the research conducted. The presented results are in line with the results of a study of stereotyping carried out in the early 1990s¹⁹, where it was observed that the majority population largely agrees with the proposed negative stereotypes about the Roma population.

While no statistically significant differences in the expression of stereotypes were observed with respect to the spatial categories of housing of the respondents of the majority population, one non-spatial investigated variable proved to be crucial in the differences in the expression of stereotypes. Considering the arithmetic mean of the responses of the majority population respondents to the proposed stereotypes, a statistically significant difference was observed in relation to the existence of their own negative experience with members of the Roma national minority. Respondents who have experienced negative experiences with Roma tend to be more likely to express negative stereotypes towards Roma. In contrast, when there was a positive experience with members of the Roma national minority, no statistically significant difference in stereotype expression was observed. The above confirms Hrvatić's conclusion that »Stereotypes are often the result of associative linking of events and processing of information«²⁰. It is obvious that individual negative experiences influence the generalization in terms of the view of the majority population towards the Roma national minority. The generalization is very well described by the Roma proverb: »When one Roma is guilty - all Roma are guilty«²¹

As »stereotypes establish and activate borders with the Other«²², the high level of expression of stereotypes of the majority population towards the Roma certainly maintains a strong ethnic border as a social construct of interethnic relations. The specific characteristics of Roma, recognizable cultural elements and patterns of behavior reinforced by generalization in terms of projection to the entire minority community hinder and inhibit integrative processes. As Barth states, »the ethnic frontier directs social life, which implies the often very complex organization of behavior and social relations«²³. Encouraging integration processes by reducing the stereotypical view of the Roma community is imposed as one of the imperatives in transcending the social construct of the ethnic border. However, the possibility and frequency of spatial contact with the Roma do not play a significant role in this regard.

¹⁸ HRVATIĆ, N., 2011: Interkulturalni kurikulum i obrazovanje na manjinskim jezicima, *Pedagogijska istraživanja* 8 (1), 7-18.

¹⁹ HRVATIĆ, N., 1996: Romi u interkulturalnom okružju, *Društvena istraživanja* 25-26, 913-933.

²⁰ HRVATIĆ, N., 2011: Interkulturalni kurikulum i obrazovanje na manjinskim jezicima, *Pedagogijska istraživanja* 8 (1), 7-18.

²¹ HANCOK, I., 2002: *We are Romani people*. University of Hertfordshire Press, Centre de researchers Tsiganes, Hertfordshire.

²² ŠAKAJA, L., 2001: Stereotipi mladih Zagrepčana o Balkanu: Prilog proučavanju imaginativne geografije, *Revija za sociologiju* 32 (1-2), 27-37.

²³ BARTH, F., 1969: Introduction, u *Ethnic Groups and Boundaries*, (ur. BARTH, F.), Little, Brown and Company, Boston, 9 – 38.

CONCLUSION

The perception of the Roma population, at least as far as stereotypes are concerned, is quite uniform throughout the Međimurje County. It does not depend either on the spatial distance of the respondents from the Roma settlements or on the place of residence of the respondents in one of the spatial units of Međimurje. From the spatial perspective, the results of the study of stereotypes of the majority population of Međimurje County towards the Roma point to several conclusions. In view of the hypothesis, the results indicate that, regardless of the spatial distance from the Roma settlements and in what part of Međimurje the respondents live, differences in the expression of stereotypes do not show statistical significance. Within the Međimurje region, no regional differences were observed in the expression of stereotypes between respondents living in Gornje Međimurje and those living in Donje Međimurje. The uniformity of expression of stereotypes towards the Roma was also noted when analyzing the respondents' answers to the three spatial units of Međimurje: Gornje Međimurje, Donje Međimurje and Čakovec with its surroundings. At the local spatial level of the survey, at the level of settlements with and without Roma settlement in their composition or in the immediate vicinity, no statistically significant differences were observed in the expression of stereotypes. In only one case, the stereotype »Roma do not maintain hygiene« revealed a statistically significant difference between the respondents at the local spatial level of the settlement. The results obtained, with the exception of the above, indicate the rejection of the hypothesis on the reduction of stereotypes in the case of spatial proximity of the majority population and Roma. The local spatial perspective on the expression of stereotypes towards Roma is therefore of no importance when considering certain measures and activities aimed at reducing stereotypes towards the Roma community in Međimurje County.

The possibility and frequency of spatial contact with the Roma, at least at the subregional and local levels explored, therefore do not play a role in expressing stereotypes towards members of the Roma national minority. The study found that the only significant role of the variables tested was a personal negative experience with members of the Roma national minority. Obviously, experiencing a negative experience is far more important for a stereotypical view of the Roma community than, for example, a positive personal experience that has no influence on the expression of stereotypes, as the results of the conducted research show.

Overcoming the stereotypical view of the Roma and reducing the ethnic border as a brake on the more successful process of Roma integration in the Međimurje County cannot be expected by intensifying spatial contact and reducing spatial segregation of Roma. Obviously, solutions should be sought in some other aspects of the social relations of the majority population and the Roma.

LITERATURA

1. BABIĆ, D., 2004: Stigmatizacija i identitet Roma – pogled »izvana«: slučaj učenika Roma u naselju Kozari Bok, *Migracijske i etničke teme* 20 (4), 315 – 338.
2. BABIĆ, D. 2006: Stigmatizacija Hrvata i Srba u prijeratnome, ratnom i poslijeratnom razdoblju. *Migracijske i etničke teme*, 22 (4), 379-397.
3. BARTH, F., 1969: Introduction, u *Ethnic Groups and Boundaries*, (ur. BARTH, F.), Little, Brown and Company, Boston, 9 – 38.
4. COLMAN, A. M., 2006: *Dictionary of Psychology*, Oxford University Press, Oxford.
5. HANCOCK, I., 2002: *We are Romani people*. Univesrity of Hertfordshire Press, Centre de recherches Tsiganes, Hertfordshire.
6. HERŠAK, E., 1998: *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
7. HRVATIĆ, N., 1996: Romi u interkulturalnom okružju, *Društvena istraživanja* 25-26, 913-933.
8. HRVATIĆ, N., 2004: Romi u Hrvatskoj: od migracija do interkulturalnih odnosa, *Migracijske i etničke teme* 20 (4), 367 – 385.
9. HRVATIĆ, N., 2005: Obrazovanje Roma u Hrvatskoj: pretpostavka za bolju kvalitetu života?, u *Kako žive hrvatski Romi*, (ur. ŠTAMBUK, M.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 177-200.
10. HRVATIĆ, N., 2011: Interkulturalni kurikulum i obrazovanje na manjinskim jezicima, *Pedagoški istraživanja* 8 (1), 7-18.

11. MACKIE, D.M., HAMILTON, D.L., SUSSKIND, J., ROSSELLI, F., 1996: Social Psychological Foundations of Stereotype Formation, u *Stereotypes and Stereotyping*, ur. MACRAE, C.N., STANGOR, C., HEWSTONE, M., The Guilford Press, New York, London.
12. MCGARTY, C., YZERBYT, V.Y., SPEARS, R., 2002: Social, cultural and cognitive factors in stereotype formation, u *Stereotypes as Explanations. The formation of meaningful beliefs about social groups*, ur. MCGARTY, C., YZERBYT, V.Y., SPEARS, R., Cambridge University Press, Cambridge, 1-15
13. SIBLEY, D., 1992: Outsiders in society and space, u *Inventing Places: Studies in Cultural Geography*, (ur. ANDERSON, K; GALE, F), Longman Cheshire, Melbourne, 107 –122.
14. STANGOR, C., SCHALLER, M., 1996: Stereotypes as Individual and collective representations, u *Stereotypes and Stereotyping*, ur. MACRAE, C.N., STANGOR, C., HEWSTONE, M., The Guilford Press, New York, London.
15. ŠAKAJA, L., 2001: Stereotipi mladih Zagrepčana o Balkanu: Prilog proučavanju imaginativne geografije, *Revija za sociologiju* 32 (1-2), 27-37.
16. ŠKILJAN, F., BABIĆ, D., 2014: Romi u Podravini i Međimurju i uključenost u hrvatsko društvo: od predrasuda i stigmatizacije do socijalne distance i diskriminacije (empirijsko istraživanje –intervjui), *Podravina* 25, 141-159.
17. ŠLEZAK, H., 2009: Prostorna segregacija romskog stanovništva u Međimurskoj županiji, *Hrvatski geografski glasnik* 71 (2), 65 – 81.
18. ŠLEZAK, H., ŠAKAJA, L., 2012: Prostorni aspekti socijalne distance prema Romima, *Hrvatski geografski glasnik* 74 (1), 91-109.
19. ŠLEZAK, H., BELIĆ, T., 2019: Projekcije kretanja romske populacije u Međimurju - put od manjine ka većini, *Geoadria*, 24 (2), (u tisku).
20. ŠTAMBUK, M., 2000: Romi u društvenom prostoru Hrvatske, *Društvena istraživanja*, 9 (2-3 (46-47)), 197-210.
21. TRUDEAU, D., MCMORRAN, C., 2011: The Geographies of Marginalization, u *A Companion to Social and Cultural Geography*, ur. DEL CASINO, V. i dr., Blackwell Publishing, Malden, MA, 437 – 453.
22. VLADA REPUBLIKE HRVATSKE, 2012: *Nacionalna strategija za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine*, Vlada Republike Hrvatske, Zagreb

SAŽETAK

U radu se analiziraju rezultati istraživanja iskazivanja stereotipa prema Romima u Međimurskoj županiji s prostornog stajališta. Unatoč očekivanim razlikama utvrđeno je da prostorna blizina ne utječe na razinu iskazivanja stereotipa prema pripadnicima romske nacionalne manjine. Većinsko stanovništvo koje živi u istim administrativnim naseljima u kojima egzistiraju i romska naselja ne iskazuju stereotipe prema Romima statistički značajno različito od ispitanika koji žive dalje od Roma izvan radijusa izolacije od 5 km od najbližeg romskog naselja. Statistički značajne razlike nisu utvrđene niti u analizi odgovora ispitanika različitih subregionalnih cjelina Međimurske županije. Mogućnost i učestalost prostornog kontakta s Romima ne utječe na razinu iskazivanja stereotipa prema pripadnicima romske nacionalne manjine.

ANALIZA PODUZETNIČKE INOVATIVNOSTI NA PODRUČJU SJEVERNE HRVATSKE

ANALYSIS OF ENTREPRENEURIAL INNOVATION IN THE AREA OF NORTHERN CROATIA

Dinko PRIMORAC

Sveučilište Sjever

Odjel za poslovnu ekonomiju

104. brigade 3

42000 Varaždin

Primljeno / Received: 15. 2. 2020.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 4. 2020.

Prethodno priopćenje

Preliminary report

UDK / UDC 658(497.5-17)

334:005.33(497.5-17)

005.591.6(497.5-17)

SAŽETAK

Inovativnost je jedna od najvažnijih kategorija poduzetničke orijentacije. U današnjem turbulentnom okruženju poduzeća ovise o inovativnosti kako bi se uhvatila u koštac s sve jačom konkurencijom i sve intenzivnijim promjenama na tržištu. Ovaj rad ukazuje na važnost inovativnosti kod malih i srednjih poduzetnika, te kroz provedeno empirijsko istraživanje analizira pojedine komponente inovativnosti u hrvatskom poduzetništvu. Fokus ovoga rada su poduzeća u sjevernim hrvatskim županijama. Stoga, kroz provedeno istraživanje se analiziraju njihove sličnosti i različitosti u području poslovne inovativnosti.

Ključne riječi: inovativnost, poduzetništvo, poduzetnička orijentacija

Keywords: innovation, entrepreneurship, entrepreneurial orientation

1. UVOD

Poduzetnička orijentacija manifestira se kroz dimenziju kojom poduzetnik teži prema preuzimanju rizika, implementiranju novih i inovativnih poslovnih rješenja, prepoznavanju prilika brže od konkurencije, intenzivnijem natjecateljskim duhu, te neovisnosti zaposlenika. Miller je postavio polazišta za istraživanje poduzetničke orijentacije, te je testira pomoću inovativnosti, proaktivnosti, i prema preuzimanju rizika od strane rukovodstva poduzeća¹. Uz navedene dimenzije poduzetničke orijentacije, u današnjem modernom poslovanju poduzeća, još su ključne i dimenzije kompetitivnosti i autonomije poslovanja.

Schumpeter je među prvima naglasio važnosti uloge inovativnosti u poduzetničkom procesu poslovanja². Definiranje inovacije u najširem smislu polazi od Schumpeterovog koncepta, a odnosi se na traženje kreativnih ili novih rješenja, uključujući razvoj i unapređenje proizvoda i usluga, tržišta, administrativnih tehnika i tehnologija, kao i primjene u strategiji, organiziranju i suočavanju s konkurentima³. Inovativnost odražava tendenciju poduzeća u bavljenju i podržavanju novih ideja i noviteta, eksperimentiranja i kreativnog poticanja koji može rezultirati novim proizvodima, uslugama ili tehnološkim unapređenjima⁴. U modernom poslovanju sve više dolazi do izražaja i tehnološka inovativnost,

¹ Miller D.,(1983), Correlates of Entrepreneurship in Three Tips of Firms, Management Science, Vol. 29

² Lumpkin G.T., Dess G.G.,(1996), *Clarifying the Entrepreneurial Orientation Construct and Linking it to Performance*, Academy of Management Review, Vol. 21, No. 1, str. 142

³ Antoncic B., Hisrich R.D., (2001), *Intrapreneurship: Construct refinement and cross-cultural validation*, Journal of Business Venturing, Vol. 16, No. 5, str. 499

⁴ Lumpkin G.T., Dess G.G.,(1996), *Clarifying the Entrepreneurial Orientation Construct and Linking it to Performance*

a koja se manifestira kroz nove tehnologije u poslovanju, novim procesima i novim tehnologijama. Neki autori u svoja razmatranja inovativnosti ne uključuju tehnološki aspekt, dok drugi istražuju tehnološku razinu inovativnosti kroz pitanja o intenzitetu naglašavanja tehnološkog razvoja i nastojanja izgradnje reputacije o praćenju novih tehnologija⁵.

Pojedini autori naglašavaju kako kod mnogih poduzeća viša razina inovativnosti podrazumijeva i veći rizik, međutim, u stvarnosti je veza znatno kompleksnija⁶. Naime, prema aktualnim istraživanjima poslovni rizik se povećava kada poduzeće ignorira prilike za razvoj novih proizvoda i usluga, te malo ili uopće ne inovira. Poduzeća koja ne ulažu u inovacije i razvoj izložena su većem riziku neuočavanja promjena na tržištu. Međutim, poduzeća koja ulažu značajna sredstva kako bi pronašli pronaci revolucionarne inovacije, koje kreiraju nova tržišta i redefiniraju industriju, također se izlažu značajnom riziku.

Potrebno je naglasiti kako inovacija nije invencija tj. neko novo revolucionarno otkriće.⁷ Naime, invencija je prethodnica inovacije, ona je rezultat istraživačke aktivnosti, te se obično pojavljuje kao ideja, skica za nove proizvode, procese, usluge itd. Primarni fokus poduzetničke tj. poslovne inovacije nije znanje nego ekonomski učinak i poduzetnički boljitak. Inovacija može biti novi proizvod ili usluga, administrativni sustav ili novi plan, te program koji se odnosi na zaposlenike poduzeća. Inovacija se može promatrati kao invencija samo u trenutku kada je plasirano na tržištu ili prvi put promijenjen proizvodni proces.⁸ Inovacija je dizajn i razvoj nečeg novog, nepoznatog i nepostojećeg, a koje će uspostaviti novu konfiguraciju među starim, poznatim i postojećim elementima.⁹ Inovacija je promjena kreativnosti, a često uključuje koordiniranu aktivnost nekoliko grupa ljudi kako bi razvili nešto novo i korisno u funkciji ostvarenja organizacijskih ciljeva.¹⁰

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Mjerni instrument ovoga istraživanja tj. anketni upitnik se sastojao od skupa pitanja na koja su ispitanici; vlasnici, članovi uprave poduzeća, članovi nadzornog odbora poduzeća, te menadžeri više i srednje razine, odgovarali i izražavali svoje slaganje ili neslaganje s navedenim tvrdnjama. U anketnom upitniku najviše se koristila Likertova mjerna ljestvica s pet stupnjeva. Tvrdnje korištene u pojedinim mjernim ljestvicama su ili originalno razvijene za potrebe ovoga rada, ili prerađene i prilagođene iz već postojećih mjernih ljestvica koje se mogu naći u dosadašnjim znanstvenim istraživanjima.

Anketni upitnik je, u svom prvom dijelu, sadržavao opće podatke o ispitaniku, opće podatke o poduzeću, te podatke o tržištu na kojemu poduzeće djeluje. Drugi dio anketnog upitnika sadržavao je pitanja vezana uz poduzetničku orijentaciju tj. inovativnost kao dio poduzetničke orijentacije. Empirijsko istraživanje je provedeno na tri uzorka. Uzorak je definiran kao područje određene županije na kojemu su se anketirali ispitanici, odnosno uzorci su Koprivničko – križevačka, Varaždinska i Međimurska županija. Poduzeća koja su analizirana kroz ovo istraživanje su izabrana slučajnim odabirom. Međutim, važno je naglasiti da su za istraživanje birana samo mala i srednja poduzeća, a velika su isključena iz istraživanja.

mance, Academy of Management Review, Vol. 21, No. 1, str. 142

⁵ Zahra S.A, Covin J.G.,(1993), *Business strategy, technology policy and firm performance*, Strategic Management Journal, Vol. 14, No. 6, str. 452

⁶ Morris M.H., Kuratko D.F., (2001), *Corporate Entrepreneurship: Entrepreneurial Development within Organizations*, Thomson South-Western, Mason, Ohio, str. 42-43

⁷ Drucker P.,(1964), *Managing for results*, HarperCollins Publishers, New York, str. 148

⁸ Utterback J.M.,(1971), *The Process of Technological Innovation Within the Firm*, Academy of Management Journal, Vol. 14, No. 1, str. 77.; 2) Lee L.T., Sukoco B.M., (2007), *The Effects of Entrepreneurial Orientation and Knowledge Management Capability on Organizational Effectiveness in Taiwan: The Moderating Role of Social Capital*, International Journal of Management, Vol. 24. No. 3., str. 551

⁹ Drucker P., (1964), *Managing for results*, HarperCollins Publishers, New York, str. 147

¹⁰ Khandwalla P.N., (2006), *Tools for Enhancing Innovativeness in Enterprises*, The Journal for Decision Makers, Vol. 31., No. 1., str. 2

Tijekom analize podataka primijenjene su metode deskriptivne statistike, metode inferencijalne statistike, te odabrane metode multivarijatne analize¹¹. Metode deskriptivne statistike korištene su u svrhu izračuna osnovnih deskriptivno-analitičkih veličina odnosno parametara kao što su; aritmetička sredina, mod, medijan. Također, u istraživanju se koristila mjera disperzije, odnosno standardna devijacija, te mjera asimetrije. Vrijednosti nominalnih varijabli prikazane su i kroz apsolutne i relativne frekvencije, tj. postotke.

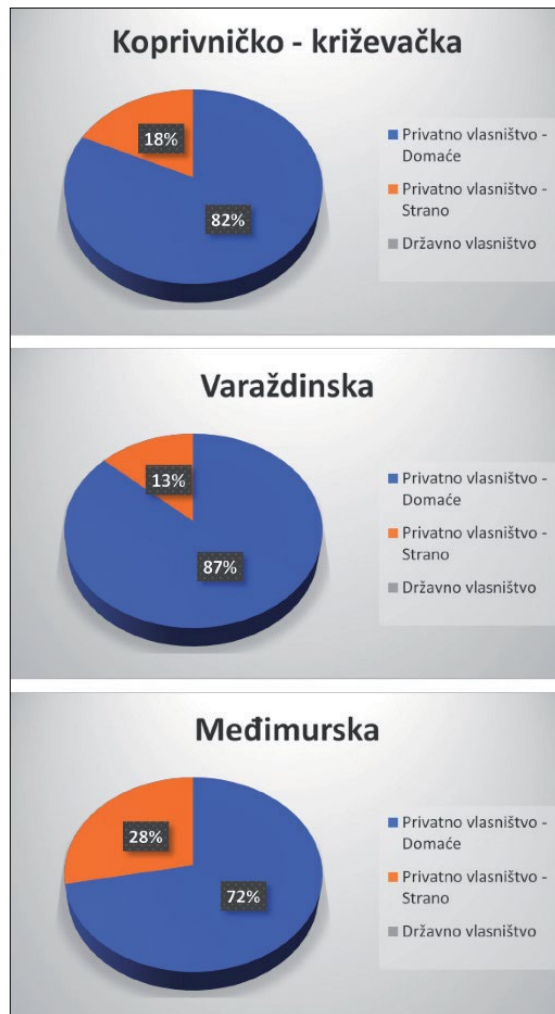
3. ANALIZA ISTRAŽIVANJA

U prvom dijelu istraživanja analizirani su opći podaci ispitanika. Stoga, u sljedećim tablicama i grafikonima prikazana je, za svaku istraživanu županiju posebno, analiza poduzeća prema strukturi vlasništva, prosječnom broju zaposlenih, te tržištu na kojem poduzeće djeluje

Analizira li se struktura vlasništva vidljivo je da se, u sve tri analizirane županije, anketirana poduzeća nalaze u pretežnom privatnom vlasništvu, pri čemu nema niti jednog poduzeća u državnom vlasništvu. Uzorak iz Koprivničko – križevačke županije je sačinjen od 82 posto poduzeća u privatnom domaćem vlasništvu, te 18 posto poduzeća u privatnom stranom vlasništvu. U uzorku iz Varaždinske županije nalazi se 87 posto poduzeća u privatnom domaćem vlasništvu, te 13 posto poduzeća u privatnom stranom vlasništvu. U uzorku iz Međimurske županije nalazi se 72 posto poduzeća u privatnom domaćem vlasništvu, te 28 posto poduzeća u privatnom stranom vlasništvu. Iz navedenog se vidi da su poduzeća u sjevernoj Hrvatskoj i dalje u većinskom privatnom vlasništvu, iako je sve učestaliji ulaz stranog kapitala tj. investicija stranih ulagača u pretežno industrijska postrojenja.

Struktura anketiranih poduzeća, prema prosječnom broju zaposlenih, slična je u uzorku poduzeća iz sve tri promatrane županije. Iz Tablice 1., vidljivo je da najveći dio anketiranih poduzeća zapošljava do 49 radnika; 69,5 posto u Varaždinskoj županiji, 73,8 posto u Koprivničko – križevačkoj županiji, a 63,8 posto u Međimurskoj županiji. Iako je uobičajeno da mala i srednja poduzeća imaju ispod 100 zaposlenih, kroz ovo istraživanje vidimo da samo nekolicina ispitanika zapošljava iznad 100 radnika, a nitko od njih ne zapošljava više od 250 radnika.

Zanimljivo je primijetiti da najveći dio poduzeća, u sve tri županije, posluje na nacionalnom tržištu. Tako oko malo više od polovice anketiranih poduzeća iz Varaždinske županije posluje na nacionalnom tržištu, 29 posto na regionalnom tržištu, dok najmanji dio ispitanika posluje na međunarodnom tržištu.

Grafikon 1. Vlasnička struktura anketiranih poduzeća u pojedinoj županiji

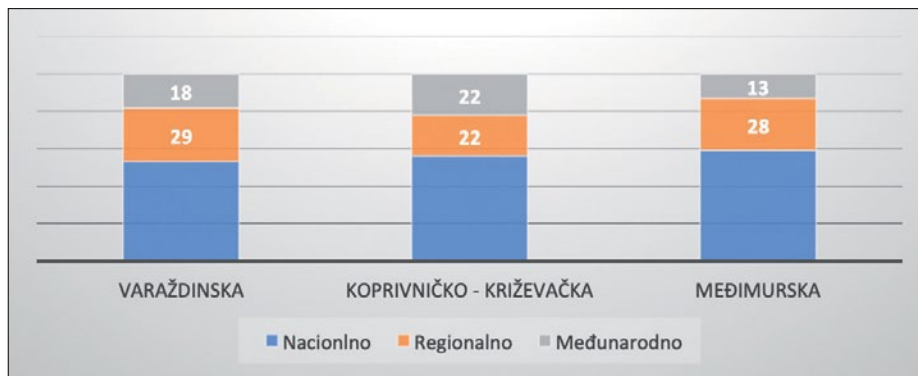
Izvor: Istraživanje autora

¹¹ Za analizu podataka dobivenih iz provedenog istraživanja korišten je statistički program SPSS20.

Broj zaposlenih	Varaždinska	Koprivničko-križevačka	Međimurska
	% frekvencija	% frekvencija	% frekvencija
1 do 49	69,5	73,8	63,8
50 do 99	28,4	22,9	32,1
100 do 249	2,1	3,3	4,1
250 do 499	0	0	0
500 i više	0	0	0

Tablica 1. Struktura poduzeća s obzirom na prosječan broj zaposlenih

Izvor: Istraživanje autora

Grafikon**2.** Struktura poduzeća s obzirom na tržište

Izvor: Istraživanje autora

U uzorku poduzeća iz Koprivničko – križevačke županije najveći dio poduzeća posluje na nacionalnom tržištu (56%), zatim slijede poduzeća koja posluju na regionalnom tržištu (22%), dok 22% također posluje na međunarodnom tržištu. Najveći broj poduzeća iz Međimurske županije djeluje na nacionalnom tržištu (59%), zatim slijede poduzeća koja posluju na regionalnom tržištu (28%), a na međunarodnom tržištu posluje svega 13 posto anketiranih poduzeća.

Kroz analizu dobivenih podataka istraživanja uviđamo da većina ispitanika, iz sve tri analizirane županije, smatra da je inovativnosti važan faktor u poslovanju poduzeća. Važno je uvidjeti da iz sve tri županije odgovor ispitanika, koji smatraju inovativnost važnim faktorom rasta poduzeća, prelazi 90%. Navedenu tvrdnju potvrđuje i Hi-kvadrant test. Naime, Hi-kvadrant nije značajan (0,456) jer je empirijska razina signifikantnosti (0,78963) znatno iznad teorijske (Tablica 3).

Kroz analizu sljedećih tablica (Tablica 4, 5 i 6) od ispitanika se tražilo da ocijene koliko pojedina tvrdnja opisuje poslovnu praksu njihovog poduzeća, i to na skali od 1 do 5. Većina se poduzeća iz Varaždinske županije slaže s tvrdnjom da poduzeće potiče zaposlenike da razmišljaju inovativno (aritmetička sredina 4,23). Međutim, zanimljivo je primijetiti kako niti jedan ispitanik navedenoj tvrdnji nije pridao vrijednost jedan. Nadalje, ispitanici iz Varaždinske županije su spremna isprobati nove metode rada / poslovanja (aritmetička sredina 3,87).

Tablica 2. Inovativnost kao faktor budućeg rasta poduzeća

ŽUPANIJA	Da (%)	Ne (%)
Varaždinska	92,3	7,7
Koprivničko-Križevačka	90,6	9,4
Međimurska	91,1	8,9

Izvor: Istraživanje autora

Tablica 3. Hi-kvadrat test; inovativnosti kao faktora budućeg rasta poduzeća

	Vrijednost	s.s.	p- vrijednost
Pearson Hi-kvadrat	0,456	2	0,78963
Likelihood Ratio	0,468216	2	0,7843
Linear-by-Linear Association	0,124561	1	0,714762

Izvor: Istraživanje autora

Tablica 4. Deskriptivna analiza inovativnih karakteristika poduzeća u Varaždinskoj županiji

Min	Max	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Koeficijent asimetrije
Poduzeće stavlja naglasak na istraživanje i razvoj u svom poslovanju				
1	5	3,05	1,270	-0,222
Poduzeće uvodi nove metode proizvodnje / poslovanja				
1	5	3,87	1,034	-0,643
Poduzeće uvodi promjene u proizvodnim linijama / uslugama				
1	5	3,28	1,035	-0,113
Poduzeće potiče zaposlenike da razmišljaju inovativno				
2	5	4,23	0,863	-0,423

Izvor: Istraživanje autora**Tablica 5.** Deskriptivna analiza inovativnih karakteristika poduzeća u Koprivničko - križevačkoj županiji

Min	Max	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Koeficijent asimetrije
Poduzeće stavlja naglasak na istraživanje i razvoj u svom poslovanju				
1	4	2,76	0,822	0,223
Poduzeće uvodi nove metode proizvodnje / poslovanja				
1	5	3,45	0,802	-0,112
Poduzeće uvodi promjene u proizvodnim linijama / uslugama				
1	5	2,88	0,808	0,229
Poduzeće potiče zaposlenike da razmišljaju inovativno				
1	5	3,77	0,863	-0,290

Izvor: Istraživanje autora**Tablica 6.** Deskriptivna analiza inovativnih karakteristika poduzeća u Međimurskoj županiji

Min	Max	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Koeficijent asimetrije
Poduzeće stavlja naglasak na istraživanje i razvoj u svom poslovanju				
1	4	2,83	0,798	0,276
Poduzeće uvodi nove metode proizvodnje / poslovanja				
1	5	2,98	0,684	0,303
Poduzeće uvodi promjene u proizvodnim linijama / uslugama				
1	5	3,98	0,775	-0,246
Poduzeće potiče zaposlenike da razmišljaju inovativno				
1	5	3,03	0,659	-0,615

Izvor: Istraživanje autora

Najveći broj ispitanika iz Koprivničko – križevačke županije (Tablica 5) složio se s tvrdnjom o inovativnom razmišljanju zaposlenika, ali je vrlo nizak rezultat ispitanika o njihovoj percepciji o ulaganju poduzeća u istraživanje i razvoj (aritmetička sredina 2,76).

Kod analize Međimurske županije (Tablica 6) možemo zapaziti kako najmanji broj ispitanika, ako uspoređujemo sve tri županije, smatra da poduzeće potiče zaposlenike za inovativno razmišljanje (aritmetička sredina 3,03). Međutim, u ovoj županiji značajan broj ispitanika (aritmetička sredina 3,98) smatra kako poduzeće uvodi promjene u svojim proizvodnim linijama i/ili uslugama poslovanja.

Nakon deskriptivne analize inovativnih karakteristika poduzeća u sve tri analizirane županije usporedit ćemo dobivene rezultate. Najniža prosječna ocjena u sva tri uzorka je dana za tvrdnju da poduzeća stavljaju naglasak na istraživanje i razvoj u svom poslovanju. Također, utvrđeno je da poduzeća, iz sve tri analizirane županije, općenito nemaju negativan stav prema inovativnim aktivnostima. Ispitanici su dali visoke prosječne ocjene tvrdnjama da poduzeće potiče zaposlenike da razmišljaju i ponašaju se na nov i originalan način.

Tablica 7. ANOVA; razlike i sličnosti u inovativnim karakteristikama između poduzeća

	Zbroj kvadrata	s.s.	Sredina kvadrata	F - omjer	p-vrijednost
Poduzeće stavlja naglasak na istraživanje i razvoj					
Između grupa	2,377	2,0	1,188	1,237	0,292
Unutar grupa	295,919	308,0	0,961		
Ukupno	298,296	310,0			
Poduzeće uvodi nove metode proizvodnje / poslovanja					
Između grupa	43,577	2,0	21,789	29,041	0,000
Unutar grupa	231,085	308,0	0,750		
Ukupno	274,662	310,0			
Poduzeće uvodi promjene u proizvodnim linijama / uslugama					
Između grupa	16,544	2,0	8,272	10,868	0,000
Unutar grupa	234,446	308,0	0,761		
Ukupno	250,990	310,0			
Poduzeće potiče zaposlenike da razmišljaju inovativno					
Između grupa	10,083	2,0	5,041	7,300	0,001
Unutar grupa	212,702	308,0	0,691		
Ukupno	222,785	310,0			

Izvor: Istraživanje autora

U tablici 8. analizira se uvođenje barem jedne inovacija u poslovanju poduzeća. Od anketirana ispitanika u Varaždinskoj županiji njih 50,4 posto je uvelo barem jednu manje ili više radikalnu inovaciju u svom poslovanju. U Koprivničko – križevačkoj županiji barem jednu inovaciju uvelo je 77,2 posto ispitanika, dok je u uzorku iz Međimurske županije barem jednu inovaciju uvelo čak 69,8 posto ispitanika.

Kada promatramo izvore financiranja inovacija poduzeća, iz sve tri analizirane županije, ispitanici kombiniraju različite izvore financiranja ali u različitim omjerima. Kao najčešći izvor financiranja ispitanici navode vlastita sredstva i kredite banaka. Vrlo mali udio ispitanika i to u Međimurskoj županiji (1,6 posto), u Varaždinskoj županiji (2,8 posto), kao izvor financiranja koristi kredite dobavljača. Ipak, zanimljivo je primijetiti da u Koprivničko – križevačkoj županiji ovaj način financiranja inovacija u poslovanju prakticira čak 9,5 posto ispitanika. Financiranje inovacija putem leasinga u Varaždinskoj županiji prakticira 18 posto ispitanika, u Međimurskoj županiji 7,8 posto, dok u Koprivničko – križevačkoj županiji ovaj izvor financiranja koristi 10,2 posto ispitanika. Vidljivo je na najveći izvor financiranja dolazi od bankovnih kredita, te od vlastitih sredstva poduzeća.

Tablica 8. Postotak poduzeća koja su uvela barem jednu inovaciju u svom poslovanju

ŽUPANIJA	Da (%)	Ne (%)
Varaždinska	50,4	49,6
Koprivničko-križevačka	77,2	22,8
Međimurska	69,8	30,2

Izvor: Istraživanje autora

	Varaždinska %	Koprivničko - križevačka %	Međimurska %
Bankovni krediti	39,9	46,4	54,2
Krediti dobavljača	2,8	9,5	1,6
Vlastita sredstva poduzeća	26,6	22,2	28,9
Pozajmice fizičkih osoba	11,2	10,8	6,7
Leasing	18,0	10,2	7,8
Ostalo	1,5	0,9	0,8

Tablica 9. Izvori financiranja inovativnih aktivnosti**Izvor:** Istraživanje autora

U tablici 10. analiziran je utjecaj inovacija na poduzeće mjereno skalom od 1 do 5, pri čemu ocjena jedan znači da inovacija nema nikakav utjecaj na određenu tvrdnju vezanu uz poslovanje poduzeća, a ocjena 5 da ima izrazito visok utjecaj. Ispitanici iz Koprivničko – križevačke županije su najviše rangirali tvrdnju da inovacije utječu na poboljšanje utjecaja na okoliš (aritmetička sredina 4,29). Zanimljivo je primijetiti da većina ispitanika iz Koprivničko – križevačke županije smatra da inovacije nemaju nikakvog utjecaja na porast proizvodnih kapaciteta (aritmetička sredina 2,15). Ispitanici iz Varaždinske županije kao najvažnijim su rangirali utjecaj inovacija na zakonske regulative i poboljšanje utjecaja na okoliš, a najniže rangirani utjecaj inovacije je na porast proizvodnih kapaciteta (aritmetička sredina 2,25). S obzirom da je u Varaždinskoj županiji najčešća ocjena kod većine tvrdnji oko 3 može se zaključiti da ispitanici u Varaždinskoj županiji smatraju da uvedene inovacije imaju srednji utjecaj na poduzeće.

Tablica 10. Deskriptivna analiza utjecaja inovacija na poduzeće

	Min	Max	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Koeficijent asimetrije
Povećanje asortimana proizvoda i usluga					
Varaždinska	1	5	3,53	0,955	-0,686
Koprivničko – križevačka	1	5	2,84	1,012	0,706
Međimurska	2	4	2,56	0,594	1,017
Porast tržišnog udjela					
Varaždinska	2	5	3,55	0,913	-0,799
Koprivničko – križevačka	1	5	3,67	0,673	-0,395
Međimurska	2	4	3,22	0,526	0,208
Poboljšanje kvalitete proizvoda i usluga					
Varaždinska	1	5	3,77	1,043	-0,382
Koprivničko – križevačka	1	5	3,04	1,052	0,408
Međimurska	2	4	2,65	0,517	-0,260
Porast proizvodnih kapaciteta					
Varaždinska	1	4	2,25	1,268	0,239
Koprivničko – križevačka	1	4	2,15	1,017	0,470
Međimurska	2	4	2,18	0,625	0,167
Smanjenje troškova rada					
Varaždinska	1	5	2,89	0,959	0,136
Koprivničko – križevačka	2	5	2,78	0,822	0,213
Međimurska	2	4	2,98	0,518	-0,139

	Min	Max	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Koeficijent asimetrije
Poboljšanje utjecaja na okoliš					
Varaždinska	2	5	3,38	1,300	0,429
Koprivničko – križevačka	3	5	4,29	1,049	0,380
Međimurska	3	4	3,88	0,639	0,132
Zadovoljavanje zakonske regulative (razni standardi kao npr. ISO 9001)					
Varaždinska	2	5	3,88	1,472	0,258
Koprivničko – križevačka	2	5	4,05	1,218	-0,083
Međimurska	2	5	4,35	0,660	0,418

Izvor: Istraživanje autora

Ispitanici iz Međimurske županije u prosjeku smatraju da inovacije imaju nizak ili srednji utjecaj na poslovanje poduzeća. Navedeno možemo zaključiti jer su ispitanici za čak četiri tvrdnje dali odgovore gdje je aritmetička sredina niža od 3. Poduzeća iz Međimurske županije tako smatraju da inovacije imaju nizak utjecaj na povećanje asortimana poduzeća, na kvalitetu proizvoda i usluga, na porast proizvodnih kapaciteta. Srednji utjecaj inovacije imaju na porast tržišnog udjela i poboljšanja utjecaja na okoliš. Zanimljivo je primijetiti da niti jedna tvrdnja nije rangirana najnižim rangom.

4. ZAKLJUČAK

Znanstveni problem i predmet istraživanja ovoga rada odnosi se na poduzetničku orijentaciju, a posebno na poduzetničku inovativnost. Zbog utjecaja poduzetničke orijentacije na poduzetnika, a time i na poduzeće kojim poduzetnik upravlja, u ovome se radu analizira kako poduzetnička inovativnost može utjecati na poslovanje poduzeća. Nakon što su se kroz znanstvenu i stručnu literaturu identificirale važnosti poduzetničke inovativnosti izvesti ćemo osnovne zaključke iz provedenog empirijskog istraživanja, a koje je se provelo na području tri županije u republici Hrvatskoj; Varaždinskoj, Koprivničko – križevačkoj i Međimurskoj.

Kroz analizu pojedinih segmenata inovativnih karakteristika poduzeća uviđamo da su odgovori ispitanika, iz sve tri analizirane županije, općenito takvi da nemaju negativan stav prema inovativnim aktivnostima. Također, vidimo da su ispitanici dali visoke prosječne ocjene tvrdnjama da poduzeće potiče zaposlenike da razmišljaju i ponašaju se na nov i originalan način, a što se odražava direktno na njih kao zaposlenike. Nadalje, vidljivo je da poduzetnici kroz svoje upravljanje uvode nove metode proizvodnje i/ili poslovanja, a sve s ciljem da bi ostalo konkurentno u današnjem turbulentnom poslovnom okruženju.

Vrlo je važno naglasiti kako se poduzetnici svakodnevno bore s sve većom konkurencijom i sve rigoroznijim zakonodavnim okvirima, pa ne iznenađuje dobiveni rezultat istraživanja. Naime, uviđamo kako sve veća međunarodna ekološka osviještenost zahtjeva od poduzeća značajna ulaganja kako bi zadovoljio nove regulative i nove svjetske standarde, pa stoga ne čudi visoka aritmetička sredina odgovora o poboljšanju utjecaja na okoliš i zadovoljenju zakonskih regulativa.

Kroz istraživanje je nedvojbeno utvrđeno kako ispitanici smatraju inovativnost vrlo važnim faktorom rasta svoga poduzeća. U provedenom istraživanju je postavljeno pitanje o uvođenju barem jedne inovativnosti u poslovanju, te je kroz analizu rezultata utvrđeno kako je barem 50% ispitanika odgovorilo da se susrelo s uvođenjem inovativnog sadržaja u svojim poduzećima. Možemo zaključiti kako su ispitanici svjesni da je samo s inovativnim poslovanjem i s praćenjem svjetskih trendova moguće ostati konkurentan na tržištu, te da su poduzetnici u sjevernoj Hrvatskoj počeli mijenjati način svoga poslovanja prema novim svjetskim standardima poslovanja.

LITERATURA

1. Antoncic B., Hisrich R.D., (2001), *Intrapreneurship: Construct refinement and cross-cultural validation*, Journal of Business Venturing, Vol. 16, No. 5
2. Drucker P., (1964), *Managing for results*, HarperCollins Publishers, New York
3. Khandwalla P.N., (2006), *Tools for Enhancing Innovativeness in Enterprises*, The Journal for Decision Makers, Vol. 31., No. 1.
4. Lee L.T., Sukoco B.M., (2007), *The Effects of Entrepreneurial Orientation and Knowledge Management Capability on Organizational Effectiveness in Taiwan: The Moderating Role of Social Capital*, International Journal of Management, Vol. 24. No. 3.
5. Lumpkin G.T., Dess G.G., (1996), *Clarifying the Entrepreneurial Orientation Construct and Linking it to Performance*, Academy of Management Review, Vol. 21, No. 1.
6. Miller D., (1983), *Correlates of Entrepreneurship in Three Types of Firms*, Management Science, Vol. 29.
7. Morris M.H., Kuratko D.F., (2001), *Corporate Entrepreneurship: Entrepreneurial Development within Organizations*, Thomson South-Western, Mason, Ohio.
8. Zahra S.A., Covin J.G., (1993), *Business strategy, technology policy and firm performance*, Strategic Management Journal, Vol. 14, No. 6.
9. Utterback J.M., (1971), *The Process of Technological Innovation Within the Firm*, Academy of Management Journal, Vol. 14, No. 1, str. 77.

SUMMARY

Innovation is one of the most important categories of entrepreneurial orientation. In today's turbulent entrepreneurial environment businesses depend on innovation to cope with the increasing competition and the ever-changing market. This paper points to the importance of innovation in small and medium-sized enterprises and through conducted empirical research analyzes the individual components of innovation in Croatian entrepreneurship. The focus of this paper is on enterprises in the northern Croatian regions. Therefore, the research analyzes their similarities and differences in the field of innovation.

UTJECAJ DIONIKA TRŽIŠTA NA IZVOZNA PODUZEĆA SJEVEROZAPADNE I SREDIŠNJE REGIJE REPUBLIKE HRVATSKE S OSVRTOM NA KOPRIVNIČKO – KRIŽEVAČKU ŽUPANIJU S ASPEKTA PRIHVAĆANJA I KORIŠTENJA NOVIH TEHNOLOGIJA

INFLUENCE OF MARKET STAKEHOLDERS ON EXPORT COMPANIES OF NORTH-WESTERN AND CENTRAL REGION OF THE REPUBLIC OF CROATIA WITH REFERENCE TO KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY FROM THE ASPECT OF ACCEPTANCE AND USAGE OF NEW TECHNOLOGIES

Ivana MARTINČEVIĆ

Sveučilište Sjever

ivana.martincevic@unin.hr

Primljeno / Received: 2. 3. 2020.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 4. 2020.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: 339.564.055:339.13(497.5-16+497.52)

[004.738.5:316.42] (497.5-16+497.52)

SAŽETAK

Današnje globalno tržište koje je pod utjecajem stalnih i neočekivanih promjena diktira i stvara nove trendove u poslovanju izvozno orijentiranih poduzeća. Širenjem tržišta povećava se broj dionika tržišta pogotovo kod izvozno orijentiranih poduzeća koji uvelike utječu na njihovu poslovnu uspješnost. Globalizacijom i internacionalizacijom uvjetovan je ubrzani i konstantni razvoj suvremenih informacijsko – komunikacijskih tehnologija (ICT), osobito društvenih medija kao jednog od alata koji danas predstavljaju jedan od ključnih determinanti uspjeha i održivosti poslovanja na globalnom tržištu. Kako bi se istražio odnos dionika i izvoznih poduzeća Republike Hrvatske s aspekta korištenja novih tehnologija (društveni mediji) provedeno je istraživanje na području šest županija sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske, Krapinsko-Zagorska, Varaždinska, Koprivničko-Križevačka, Bjelovarsko-Bilogorska, Virovitičko-Podravska i Međimurska županija, s posebnim osvrtom na Koprivničko – Križevačku županiju.

Ključne riječi: dionici, tržište, nove tehnologije, informacijsko – komunikacijske tehnologije, društveni mediji, društvene mreže, izvoz

Keywords: stakeholders, market, new technologies, information and communication technologies, social media, social networks, export

1. UVOD

Biti konkurentan na tržištu danas je nezamislivo bez primjene novih i suvremenih oblika informacijsko – komunikacijskih tehnologija koje svakim danom napreduju u smislu razvoja i dostupnosti na tržištu. Razvoj informacijsko – komunikacijskih tehnologija (ICT) na tržištu nudi velik broj alata, tehnika i tehnologija koje mogu utjecati na poboljšanje poslovnih performansi poduzeća na tržištu, mogu olakšati poslovanje i ubrzati poslovne procese. Brojne prednosti i koristi danas nude i osiguravaju nove tehnologije, među kojima su i društveni mediji. Poduzeće može odabrati društvene medije koji su najpogodniji za njegovo poslovanje a koji će mu osigurati prepoznatljivost, konkurentnost te u konačnici

dovesti do povećanje dodane vrijednosti poduzeća. Dionici tržišta¹, kao važni akteri o kojima uvelike ovisi uspješnost poduzeća na tržištu, su oni koji utječu na stvaranje novih trendova na tržištu a koje poduzeća imaju naviku preuzimati i prilagođavati sebi te imitirati. Upravo iz tog razloga, cilj ovog rada je ispitati i utvrditi da li dionici tržišta imaju utjecaj na izvozna poduzeća Republike Hrvatske s aspekta implementacije, prihvaćanja i korištenja nove tehnologije, odnosno da li korištenje nove tehnologije (društveni mediji/društvene mreže) od strane dionika utječe na prihvaćanje i korištenje iste od strane izvoznih poduzeća. Istraživanje je provedeno na području Republike Hrvatske te su u istraživanje uključena hrvatska izvozna poduzeća (mikro, mala, srednja i velika) s područja sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske, odnosno sljedeće županije: Krapinsko - Zagorska, Varaždinska, Koprivničko - Križevačka, Bjelovarsko - Bilogorska, Virovitičko - Podravska i Međimurska županija, dok se poseban osvrt daje na izvozna poduzeća Koprivničko – Križevačke županije. Istraživanje je provedeno u 2019. godini kroz nasumično odabran uzorak od 64 izvozna poduzeća sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske.

2. NOVE TEHNOLOGIJE - KONCEPT DRUŠTVENIH MEDIJA

Globalizacija, internacionalizacija ali i digitalizacija poslovanja doveli su do primjene novih trendova i novih tehnologija koje danas svakodnevno mijenjaju poslovanje, s druge strane postaju neizbježan alat i faktor uspjeha na tržištu. Prihvaćanje, implementacija i korištenja nove tehnologije uvelike ovih o sposobnosti same organizacije o prihvaćanju i korištenju iste, što se veže s njezinom organizacijskom kompetentnošću. »Organizacijska kompetentnost je integracija kompetentnosti pojedinca te tehnička, tehnološka i organizacijska sposobnost koja mora odgovoriti na kompleksne izazove dinamičnog organizacijskog okruženja« (Buntak et al., 2017:57). Upravo tehnološka kompetentnost organizacije podrazumijeva sposobnost organizacije da prepozna te koristi novu tehnologiju (Buntak et al., 2017). Tehnološke promjene utjecale su uvelike na fleksibilnije i jednostavnije poslovanje ali i time stavile brojne izazove pred poduzeća. Digitalizacija omogućava poduzećima izgradnju i održavanje odnosa sa znatno većim brojem potrošača na efikasniji način, prikupljanjem i analiziranjem sve složenijih podataka o ponašanju potrošača, dok s druge strane digitalizacija omogućava potrošačima da efikasnije dođu do informacija o proizvodima i uslugama, uključujući i informacije o cijeni, i to iz svoje kuće (Martinčević, 2020). Društveni mediji, kao jedan od novih alata današnjih suvremenih trendova u razvoju informacijsko – komunikacijskih tehnologija, danas predstavljaju alat čija se primjena i korištenje velikom brzinom širi kako u privatnom tako i poslovnom svijetu. »Digitalna tehnologija stvara i omogućuje medije koji mijenjaju način komunikacije s potrošačima« (Martinčević, 2019:195). Danas društvene mreže, kao jedan od alata društvenih medija, predstavljaju svojevrsni suvremeni oblik prenošenja informacija i oblik komuniciranja, oblik ljudske i poslovne interakcije na tržištu, kojim se osigurava dvosmjerna komunikacija i interakcija poduzeća i njegovih dionika. Upravo dvosmjerna komunikacija i dostupnost gotovo »24 sata« kreira mrežu poznanika i kroz njihovu interakciju i povezanost stvara se izvjesna slika i reputacija poduzeća na tržištu dostupna gotovo svim korisnicima istoimene mreže. Društvene mreže, kao jedan od alata društvenih medija, su najčešće korišteni alati i tehnologije na tržištu od strane potrošača ali i poduzeća. Među najpopularnije društvene medije današnjice, prema broju korisnika trenutno spadaju Facebook, YouTube, Instagram, LinkedIn, Twitter. U Republici Hrvatskoj situacija je poprilično slična glede preferiranja društvenih medija, gdje su redom najpopularniji i najčešće korišteni: Facebook, YouTube, Instagram, Whatsapp, Twitter, LinkedIn, Pinterest, itd. (Martinčević, 2020). Na tržištu među društvenim medijima većinom se preferiraju društvene mreže kao najčešće korišten alat društvenih medija, te se upravo kroz ovo istraživanje htjelo istražiti da li izvozna poduzeća sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske koriste iste medije, odnosno preferiraju li korištenje društvenih mreža. Postoji velik broj definicija društvenih medija od strane brojnih autora, no isto tako potrebno je

¹ Dionici poduzeća su sve zainteresirane strane koje imaju utjecaj na poslovanje poduzeća te se prvenstveno dijele na interne i na eksterne. U kontekstu ovog istraživanja dionici na stranom tržištu su kupci, dobavljači, i konkurencija kao bitni faktori koji utječu na izvozna poduzeća prilikom usvajanje novih tehnologija odnosno društvenih medija.

razlikovati podjelu društvenih medija. Prema Ngai et al. (2015) društveni mediji se dijele na: (1) *web stranice za dijeljenje sadržaja* (eng. media sharing sites, npr., YouTube, Instagram): omogućuju korisnicima prijenos, organiziranje i dijeljenje multimedijskog sadržaja, (2) *Blog / microblogging* (npr. Twitter): omogućuje korisnicima objavljivanje svojih tekstova i informacija na webu, (3) *Web stranice za društveno označavanje* (eng. Social bookmarking sites, npr. Pinterest): omogućuju kupcima korištenje zajedničke oznake za potrebe snimanja i kategorizacije web sadržaja koji se smatraju zanimljivim, (4) *Virtualne / mrežne zajednice* (npr. Lonely Planet, Yahoo Answers): omogućuju korisnicima da dijele određene informacije i interese putem interaktivnih alata na web mjestu, (5) *Web lokacije na društvenim mrežama* (npr. Facebook, LinkedIn, Google Plus +): pojedincima olakšavaju izgradnju društvenih odnosa između prijatelja i poznanika, (6) *Virtualni svjetovi* (npr. Second Life, Active World): pružaju okruženja koja su simulirana na računalnim web mjestima na kojima ljudi mogu živjeti u virtualnom svijetu. U istraživanje su uzeti svi gore spomenuti oblici društvenih mediji dok se kroz istraživanje htjelo potvrditi i dokazati da li spomenuto preferiranje društvenih mreža na području Republike Hrvatske vrijedi i kod izvoznih poduzeća sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske.

3. POVEZANOST DIONIKA TRŽIŠTA IZVOZNIH PODUZEĆA I NOVIH TEHNOLOGIJA

Dionici poduzeća danas na tržištu predstavljaju ključne aktere o kojima ovisi uspješnost poslovanja, te oni čine sve zainteresirane strane koje imaju utjecaj na poslovanje poduzeća. Najznačajnije grupe dionika poduzeća su zaposlenici, dioničari, dobavljači, kupci, konkurencija, lokalna zajednica, državna tijela, vladine i nevladine organizacije itd. Shodno porastom internacionalizacije poslovanja, širenjem i otvaranjem brojnih tržišta dolazi do povezivanja i stvaranja globalnih opskrbnih lanaca upravo uvjetovano naglim razvojem i promjena u informacijsko – komunikacijskim tehnologijama. Dionici poduzeća akteri su globalnog opskrbnog lanca te su dio poslovnih procesa poduzeća. Njihovim uključivanjem u spomenute procese ostvaruje se međusobna interakcija i komunikacija čime se može utjecati na učinkovito i djelotvorno odvijanje poslovnih procesa. Poslovni svijet danas je pod jakim utjecajem snažnog i rapidnog razvoja informacijsko – komunikacijskih tehnologija stoga uspjeh poduzeća danas ovisi o tehnologiji ali i nizu strateških odluka menadžment kojima poduzeća djeluju na globalnom tržištu. »Tehnološke promjene dovele su nas u današnje tehnološko doba, puno sofisticiranih proizvoda i usluga koje nam povećavaju standard, olakšavaju život, ali koje ima i svoje zamke u gubljenju privatnosti i individualnosti. Posljedica toga je zahtjev za tehnološkom kompetentnošću organizacije kao jedne od sastavnica organizacijske kompetentnosti u funkciji njene konkurentnosti i upravljanja s ciljem održivog uspjeha« (Buntak et al., 2016:90). Tehnološke inovacije te njihovo prihvatanje i implementacija u poslovanje uvelike ovise o kompetentnost pojedinca i kompetentnost organizacije, gdje je kompetentnost značajna karakteristika koja se veže uz sustav kvalitetnog upravljanja i odgovara na zahtjeve dinamičnog i složenog okruženja (Buntak, 2012.) Izvozno orijentirana poduzeća strateški usmjeravaju pravce kojima nastupaju na globalnom tržištu, traže načine kojima osiguravaju veću prepoznatljivost i bržu komunikaciju s dionicima, brži i jeftiniji pristup i dostupnost resursa i informacija kako bi osigurali konkurentsku prednost. Sve navedeno moguće je ostvariti putem društvenih mreža, alat koji se danas pokazao kao vrlo efikasan alat u komunikaciji s dionicima na tržištu, alat koji osigurava veću prepoznatljivost, bržu i lakšu komunikaciju, utječe na stvaranje lojalnih potrošača, kreiranje dugoročnih odnosa s dionicima tržišta. Jačanje i razvoj svakog gospodarstva ovisi o razini izvoznih aktivnosti jedne zemlje, pa iz tog razloga treba tražiti načine koji mogu ojačati i utjecati na izvoznu aktivnost jednog gospodarstva. Ponašanje dionika na tržištu utječe na poduzeće pa se sukladno tom ponašanju poduzeće prilagođava, imitira pa čak i preuzima neke od postupaka ponašanja dionika kako bi poboljšalo svoje poslovanje i unaprijedilo poslovne procese (Martinčević, 2020). Kako je danas nezamislivo poslovati i ostvarivati konkurentsku prednost bez primjene nove tehnologije (jedan od alata nove tehnologije danas su društvene mreže) bitno je odrediti koji su sve faktori i determinante ključni za prihvatanje i korištenje iste. Upravo iz navedenih razloga, cilj ovog rad je utvrditi da li postoji pozitivna korelacija između korištenja društvenih medija posebice društvenih mreža od strane dionika tržišta, pod dionicima s aspekta ovog istraživanja misli se na poslovne partnere, kupce i konkurenciju, i izvoznih poduzeća s

aspekta prihvaćanja, implementacije i korištenja iste tehnologije. Izvozno orijentirana poduzeća su produktivnija na tržištu, lakše dolaze do novih znanja te lakše stvaraju i sudjeluju u transferu novih znanja i tehnologija, stoga je ključno utvrditi da li su izvozna poduzeća sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske orijentirana novim tehnologijama te da li njihovi dionici s kojima su u svakodnevnom kontaktu utječu na njihovo prihvaćanje i korištenje pri čemu je naglasak stavljen na društvene medije posebice društvene mreže.

4. ISTRAŽIVANJE UTJECAJA DIONIKA TRŽIŠTA NA IZVOZNA PODUZEĆA S ASPEKTA PRIHVAĆANJA I KORIŠTENJA NOVIH TEHNOLOGIJA

Kako na područje Republike Hrvatske nije provedeno istraživanje koje u korelaciju stavlja dionike tržišta i izvozna poduzeća, odnosno utjecaj korištenja društvenih medija posebice društvenih mreža od strane dionika na prihvaćanje, implementaciju i korištenje iste od strane izvoznih poduzeća, opravdan je razlog provođenja ovog istraživanja. Istraživanja je provedeno na području Republike Hrvatske, odnosno područje sjeverozapadne i središnje regije koje obuhvaća Krapinsko - Zagorsku, Varaždinsku, Koprivničko - Križevačku, Bjelovarsko - Bilogorsku, Virovitičko - Podravsku i Međimursku županiju, kroz nasumično odabran uzorak koji obuhvaća 64 izvozna poduzeća (mikro, mala, srednja i velika). Istraživanje ima za cilj testirati sljedeću hipotezu: H1: *Korištenje društvenih medija (društvenih mreža) od strane dionika tržišta pozitivno utječe na prihvaćanje, implementaciju i korištenje iste kod izvoznih poduzeća sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske.* Istraživanje je provedeno 2019. godine elektronskim putem, slanjem upitnika na 500 nasumično odabranih adresa (prikupljeno 194 upitnika) od kojih 64 čine poduzeća sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske. Ispitanici su trebali procijeniti važnost svakog parametra koji se odnosio na dionike (kupci, poslovni partneri i konkurencija) pomoću Likertove skale od 1 do 5, gdje 1 znači - uopće se ne slažem i 5 znači - u potpunosti se slažem, te ocjenu parametra koji se odnosio na novu tehnologiju, društvene medije pomoću Likertove skale od 1 do 5, gdje 1 znači - ne koristimo novu tehnologiju (društvene medije) dok 5 znači - novu tehnologiju koristimo svaki dan. Kroz tablicu 1. i 2. prikazani su konstrukti pomoću kojih se testirala postavljena hipoteza.

Tablica 1. Konstrukt mjerenja korištenje društvenih medija (društvenih mreža) od strane dionika

Šifra	Čestica	Modalitet
KUP1	Puno vremena odvajamo na komunikaciju s našim kupcima putem društvenih mreža (medija)	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
KUP2	Komunikacija putem društvenih mreža (medija) s našim kupcima je otvorena i iskrena	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
KUP3	Poduzeće mora održavati dobre odnose s kupcima koji koriste novu tehnologiju	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
PART1	Naši poslovni partneri usvajaju i primjenjuju novu tehnologiju	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
PART2	Promocija nove tehnologija od strane poslovnih partnera utječe na usvajanje i korištenje iste kod nas	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
PART3	Dijelimo istu viziju tehnološkog razvoja industrije kao i naši poslovni partneri	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
KONK1	Naši glavni konkurenti usvajaju i primjenjuju novu tehnologiju	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
KONK2	Konkurencija koja nam je važna smatra da je nova tehnologija korisna	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
KONK3	Konkurencije čije mišljenje cijenimo smatra da je nova tehnologija korisna	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)

Izvor: obrada autora prema Baharti et al., 2013.

Tablica 2. Konstrukt mjerenja intenziteta korištenja društvenih medija (društvenih mreža) na inozemnim tržištima

Šifra	Čestica	Modalitet
INT1	Kakav je status implementacije i korištenja Instagrama, YouTube-a? (media sharing sites)?	Likertova skala (1- ne koristimo novu tehnologiju, 5 – novu tehnologiju koristimo svaki dan)
INT2	Kakav je status implementacije i korištenja Bloga-a?	Likertova skala (1- ne koristimo novu tehnologiju, 5 – novu tehnologiju koristimo svaki dan)
INT3	Kakav je status implementacije i korištenja web mjesta za društvene oznake? (npr. Pinterest)	Likertova skala (1- ne koristimo novu tehnologiju, 5 – novu tehnologiju koristimo svaki dan)
INT4	Kakav je status implementacije i korištenja virtualnih/ online mrežnih zajednica? (Npr. Yahoo Answer, Lonely Planet)	Likertova skala (1- ne koristimo novu tehnologiju, 5 – novu tehnologiju koristimo svaki dan)
INT5	Kakav je status implementacije i korištenja alata društvenih mreža npr. Facebook?	Likertova skala (1- ne koristimo novu tehnologiju, 5 – novu tehnologiju koristimo svaki dan)
INT6	Kakav je status implementacije i korištenja alata društvenih mreža npr. LinkedIn?	Likertova skala (1- ne koristimo novu tehnologiju, 5 – novu tehnologiju koristimo svaki dan)
INT7	Kakav je status implementacije i korištenja alata društvenih mreža npr. Google Plus+?	Likertova skala (1- ne koristimo novu tehnologiju, 5 – novu tehnologiju koristimo svaki dan)
INT8	Kakav je status implementacije i korištenja virtualnog svijeta? (npr. ActiveWorld, Second Life i dr.)	Likertova skala (1- ne koristimo novu tehnologiju, 5 – novu tehnologiju koristimo svaki dan)

Izvor: obrada autora prema Ngai et al. 2015.

4.1. Karakteristike poduzeća

Kako bi se prezentirali rezultati istraživanja nužno je definirati i objasniti karakteristike poduzeća koje su dio uzorka istraživanja. Tablica 3. prikazuje veličinu poduzeća uključenih u istraživanje.

Tablica 3. Veličina poduzeća

	Broj poduzeća	Struktura u %	Kumulativ %
Mikro poduzeće (manje od 10 zaposlenih, godišnji promet u iznosu protuvrijednosti do 2.000.000,00 eura)	21	33	33
Malo poduzeće (manje od 50 zaposlenika, godišnji promet u iznosu protuvrijednosti do 10.000.000,00 eura)	17	27	60
Srednje poduzeće (manje od 250 zaposlenika, godišnji promet u iznosu protuvrijednosti do 50.000.000,00 eura)	13	20	80
Veliko poduzeće (više od 250 zaposlenih, godišnji promet u iznosu protuvrijednosti veći od 50.000.000,00 eura)	13	20	100
UKUPNO	64	100,00	

Izvor: Autor, obrada podataka ožujak 2020.

4.2. Područje djelatnosti izvoznih poduzeća s posebnim osvrtom na Koprivničko – Križevačku županiju

Za potrebe istraživanja u uzorak su uzeta samo izvozna poduzeća sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske (ukupno šest županija), poduzeća koja sjedište imaju u sljedećim županijama: Krapinsko – Zagorska županija, Varaždinska županija, Koprivničko – Križevačka županija, Bjelovarsko – Bilogorska županija, Virovitičko - Podravska županija i Međimurska županija (Tablica 4.), te se kroz istraživanje poseban osvrt daje na izvozna poduzeća Koprivničko – Križevačke županije.

Prema zadnjim podacima Državnog zavoda za statistiku (www.dzs.hr) izvoz Republike Hrvatske je u siječnju 2020. u odnosu na siječanj 2019. porastao za 3,2% odnosno 8,6 milijardi kuna, dok je uvoz porastao za 2,1 posto, na 14,1 milijardu kuna. Gledajući izvoznju sliku sjeverozapadne i središnje regije

Tablica 4. Područje djelatnosti izvoznih poduzeća

Županija	Broj poduzeća	Struktura u %	Kumulativ %
Krapinsko – Zagorska županija	8	13	13
Varaždinska županija	33	52	65
Koprivničko – Križevačka županija	7	11	76
Bjelovarsko – Bilogorska županija	5	7	83
Virovitičko - Podravska županija	2	3	86
Međimurska županije	9	14	100,00
UKUPNO	64	100,00	

Izvor: Autor, obrada podataka ožujak 2020.

Republike Hrvatske, u 2019. godini Grad Zagreb i Varaždinska županija su ostvarili najveći izvoz, i to Grad Zagreb od gotovo 5 milijardi eura, te Varaždinska županija od 983 milijuna eura. S vrlo visokim izvozom sudjeluje i Koprivničko – Križevačka županija i to od 423 milijuna eura (www.poslovni.hr). Prema podacima državnog zavoda za statistiku, Koprivničko- Križevačka županija je u 2019. godini ostvarila vanjsko trgovinski suficit od oko 700 milijuna kuna čime ostvaruje bolju poziciju i sliku od ostalih županija sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske, gdje su ostale županije puno više uvozile a manje izvozile. Gledajući Koprivničko – Križevačku županiju te njezin izrazito povoljan geoprometni položaj, veliki turistički potencijali županije je razvoj različitih kulturnih, planinarskih, vinskih, energetskih, poljoprivrednih i drugih sadržaja i elemenata koji doprinose razvoju njezina položaja i jačanju izvoza. Gospodarski razvoj Koprivničko – Križevačke županije temelji se na vrlo jakoj prerađivačkoj industriji, s posebnim naglaskom na proizvodnju hrane i pića, te snažnoj farmaceutskoj industriji. Upravo spomenute industrije glavni su pokretači razvoja ali i pokretački visokog izvoza Koprivničko – Križevačke županije, pa s razlogom navedene industrije svrstavaju Koprivničko – Križevačku županiju u sam vrh izvozne aktivnosti sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske. Upravo povezivanje i jačanje cjelokupnog gospodarska Koprivničko – Križevačke županije odvija se i preko »Inkubatora kreativnih industrija« gdje se cijeli koncept poslovanja temelji na inovativnosti, kreativnosti i IT sektoru kako bi se na taj način utjecalo na lokalno područje i na taj način jačala poduzetnička aktivnost koja će utjecati i na izvozne aktivnosti. Upravo kroz spomenuti »Inkubator« veliki značaj i pažnja se pridaje digitalizaciji i digitalnoj transformaciji poslovanja kao ključnom faktoru danas na tržištu s aspekta jačanja lokalnog gospodarstva a time i utjecaja na međunarodno poslovanje. Sve navedeno i spomenuto govori o tome kako Koprivničko – Križevačka županija velike napore usmjerava ka razvoju inovacija i paralelno s time korištenju novih tehnologija u poslovanju čime jača lokalnu zajednicu ali i jača svoju izvoznu aktivnost.

4.3. Testiranje postavljene hipoteze istraživanja

Kako bi se testirala postavljena hipoteza istraživanja primijenile su se odgovarajuće statističke metode i testovi. Tijeka analize podataka je sljedeći: (1) testiranje pouzdanosti skale, (2) testiranje pretpostavke za provedbu regresijske analize, (3) analiza radi istraživanja relacija (korelacija i višestruka regresija). Iz provedenih analiza, pouzdanosti i normalnosti, ulaznih i izlaznih podataka, dokazano je da su ispunjene pretpostavke za provedbu linearne regresijske analize. Jedna od pretpostavki za provedbu regresijske analize jest postojanje linearne zavisnosti između varijabli. U ovom slučaju ispituje se zavisnost jedne pojave od dvije ili više nezavisnih pojava, čime je opravdana metoda testiranja hipoteze H1 putem višestruke regresije i korelacije. Kroz provedeno istraživanje htjelo se istražiti i dokazati da li dionici tržišta (kupci, poslovni partneri i konkurencija) i njihova upotreba nove tehnologije na tržištu utječe na primjenu novih tehnologija tj. prihvaćanje, implementaciju i korištenje društvenih medija (društvenih mreža) kod izvoznih poduzeća sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske. Hipoteza istraživanja sastoji se od dva konstrukta. Prvi konstrukt je: »Korištenje društvenih medija od strane dionika« (Tablica 1.) dok je drugi »Intenzitet korištenja društvenih medija na inozemnim tržištima«

(Tablica 2.) Kako bi se testirala postavljena hipoteza H1, sljedeći odnosi su postavljeni: **Nezavisna varijabla** KUP/PART/KONK – *Korištenje društvenih medija od strane dionika* (varijable: KUP1, KUP2, KUP3, PART1, PART2, PART3, KONK1, KONK2, KONK3) i **Zavisna varijabla** INT - *Intenzitet korištenja društvenih medija na inozemnim tržištima od strane izvoznih poduzeća* (varijable: INT1, INT2, INT3, INT4, INT5, INT6, INT7, INT8). Regresija je testirana na način da se testirao odnos i korelacija nezavisnih varijabli sa svakom od zavisnih varijabli. Istraživanje obuhvaća odnos između 9 nezavisnih i 8 zavisnih varijabli, od kojih su međusobnim testiranjem kroz regresijsku analizu potvrđene korelacije i odnosi sa tri zavisne varijable INT1, INT5, INT7, što je prikazano u daljnjem tekstu.

Tablica 5. prikazuje pokazatelje reprezentativnosti regresijskog modela, uz zavisnu varijablu **INT1** - *Kakav je status implementacije i korištenja alata Instagram-a, YouTube-a? (eng. media sharing sites)?* Koeficijent determinacije ukazuje da je modelom protumačeno 25,5% odstupanja varijance od zavisne varijable.

Tablica 5. Pokazatelji reprezentativnosti regresijskog modela – Zavisna varijabla INT1

Model	R	Koeficijent determinacije	Korigirani koeficijent determinacije	Stand.pogr.
1	0,505	0,255	0,131	1,178

Izvor: Autor, obrada istraživanja ožujak, 2020.

Tablica 6. prikazuje Anova analizu regresijskog modela uz zavisnu varijablu INT1 (*Kakav je status implementacije i korištenja alata Instagram-a, YouTube-a? (eng. media sharing sites)*). Anova test je statistički značajan uz 1% vjerojatnosti, čime se može zaključiti kako barem jedna od nezavisnih varijabli ima statistički značajan utjecaj na zavisnu varijablu INT1 (*Kakav je status implementacije i korištenja alata Instagram-a, YouTube-a? (eng. media sharing sites)*). Anova analiza testira da li R može biti 0. Ako je Sig manji od 0,05 odbija se hipoteza da je R jednako nula, u tom slučaju imamo dovoljno statističkih dokaza da je korelacija različita od nule, čime *nezavisna varijabla* KUP/PART/KONK – *Korištenje društvenih mreža od strane dionika* (varijable: KUP1, KUP2, KUP3, PART1, PART2, PART3, KONK1, KONK2, KONK3) ima utjecaj na zavisnu varijablu INT1 (*Kakav je status implementacije i korištenja alata Instagram-a, YouTube-a? (eng. media sharing sites)*). Ukoliko bi R bio nula, nezavisne varijable ne bi imale nikav utjecaj na zavisnu varijablu.

Tablica 6. Anova analiza regresijskog modela – Zavisna varijabla INT1

Model		Suma kvadrata	df	Sredina kvadrata	F	P – vrijednost
1	Protumačen modelom	25,698	9	2,855	2,058	0,050**
	Neprotumačena odstupanja	74,912	54	1,387		
	Ukupno	100,609	63			

Izvor: Autor, obrada istraživanja ožujak, 2020.

Napomena: **5% značajnosti

Tablica 7. prikazuje procjenu parametara regresijskog modela uz zavisnu varijablu INT1 (*Kakav je status implementacije i korištenja alata Instagram-a, YouTube-a? (eng. media sharing sites)*). Dvije nezavisne varijable imaju statistički značajan utjecaj na zavisnu varijablu. Nezavisna varijabla KUP1 - *Puno vremena odvajamo na komunikaciju s našim kupcima putem društvenih mreža (medija)* ima statistički značajan pozitivan utjecaj na zavisnu varijablu uz 1% vjerojatnosti dok varijabla PART3 – *Dijelimo istu viziju tehnološkog razvoja industrije kao i naši poslovni partneri* ima statistički značajan pozitivan utjecaj na zavisnu varijablu uz 10% vjerojatnosti.

Tablica 7. Procjena parametara regresijskog modela – Zavisna varijabla INT1

Model B	Nestandardizirani koeficijenti		Standardizirani koeficijenti	t	P-vrijednost Nulti -red	Korelacija			Statistika kolinearnosti	
	Stand. pogr.	Beta				Parcijalan	Udio	Tolerancija	VIF	
1 (Constant)	3,997	,934		4,281	,000					
KUP_1	,517	,178	,513	2,908	,005***	,389	,368	,341	,444	2,254
KUP_2	,140	,223	,141	,628	,532	,210	,085	,074	,275	3,638
KUP_3	-,064	,189	-,051	-,335	,739	,114	-,046	-,039	,588	1,701
PART_1	-,082	,189	-,070	-,435	,666	,025	-,059	-,051	,525	1,904
PART_2	-,113	,179	-,096	-,633	,529	-,048	-,086	-,074	,595	1,681
PART_3	-,304	,162	-,233	-1,875	,066*	-,125	-,247	-,220	,894	1,119
KONK_1	,001	,215	,001	,006	,995	-,004	,001	,001	,428	2,336
KONK_2	-,181	,242	-,151	-,750	,456	-,031	-,102	-,088	,339	2,951
KONK_3	-,077	,226	-,065	-,339	,736	,063	-,046	-,040	,378	2,648

Izvor: Autor, obrada istraživanja ožujak, 2020.

Napomena: ***1% značajnosti, *10% značajnosti

Tablica 8. prikazuje pokazatelje reprezentativnosti regresijskog modela, uz zavisnu varijablu **INT5** - *Kakav je status implementacije i korištenja alata društvenih mreža npr. Facebook?* Koeficijent determinacije ukazuje da je modelom protumačeno 26,9% odstupanja varijance od zavisne varijable.

Tablica 8. Pokazatelji reprezentativnosti regresijskog modela – Zavisna varijabla INT5

Model	R	Koeficijent determinacije	Korigirani koeficijent determinacije	Stand.pogr.
1	0,519	0,269	0,147	0,999

Izvor: Autor, obrada istraživanja ožujak, 2020.

Tablica 9. prikazuje Anova analizu regresijskog modela uz zavisnu varijablu INT5 (*Kakav je status implementacije i korištenja alata društvenih mreža npr. Facebook?*) Anova test je statistički značajan uz 1% vjerojatnosti, čime se može zaključiti kako barem jedna od nezavisnih varijabli ima statistički značajan utjecaj na zavisnu varijablu INT5.

Tablica 9. Anova analiza regresijskog modela – Zavisna varijabla INT5

Model		Suma kvadrata	df	Sredina kvadrata	F	P – vrijednost
1	Protumačen modelom	19,834	9	2,204	2,207	0,036**
	Neprotumačena odstupanja	53,916	54	0,998		
	Ukupno	73,750	63			

Izvor: Autor, obrada istraživanja ožujak, 2020.

Napomena: **5% značajnosti

Tablica 10. prikazuje procjenu parametara regresijskog modela uz zavisnu varijablu **INT5** - *Kakav je status implementacije i korištenja alata društvenih mreža npr. Facebook?* Jedna nezavisna varijabla *KUP1* - *Puno vremena odvajamo na komunikaciju s našim kupcima putem društvenih mreža (medija)* ima statistički značajan utjecaj na zavisnu varijablu uz 5% vjerojatnosti.

Tablica 10. Procjena parametara regresijskog modela – Zavisna varijabla INT5

Model B	Nestandardizirani koeficijenti		Standardizirani koeficijenti	t	P-vrijednost Multi -red	Korelacija			Statistika kolinearnosti	
	Stand. pogr.	Beta				Parcijalan	Udio	Tolerancija	VIF	
1 (Constant)	2,211	,792		2,792	,007					
KUP_1	,297	,151	,344	1,970	,054**	,397	,259	,229	,444	2,254
KUP_2	-,057	,189	-,067	-,303	,763	,322	-,041	-,035	,275	3,638
KUP_3	,118	,161	,112	,735	,465	,298	,100	,086	,588	1,701
PART_1	-,034	,161	-,034	-,210	,834	,225	-,029	-,024	,525	1,904
PART_2	-,121	,152	-,120	-,795	,430	,184	-,108	-,093	,595	1,681
PART_3	-,105	,138	-,093	-,760	,451	,006	-,103	-,088	,894	1,119
KONK_1	,294	,183	,286	1,607	,114	,395	,214	,187	,428	2,336
KONK_2	,255	,205	,249	1,245	,219	,352	,167	,145	,339	2,951
KONK_3	-,187	,192	-,185	-,976	,334	,269	-,132	-,114	,378	2,648

Izvor: Autor, obrada istraživanja ožujak, 2020.**Napomena:** ***1% značajnosti, *10% značajnosti

Tablica 11. prikazuje pokazatelje reprezentativnosti regresijskog modela, uz zavisnu varijablu **INT7** - *Kakav je status implementacije i korištenja alata društvenih mreža npr. Google Plus+?* Koeficijent determinacije ukazuje da je modelom protumačeno 33,3% odstupanja varijance od zavisne varijable.

Tablica 11. Pokazatelji reprezentativnosti regresijskog modela – Zavisna varijabla INT7

Model	R	Koeficijent determinacije	Korigirani koeficijent determinacije	Stand.pogr.
1	0,577	0,333	0,222	1,151

Izvor: Autor, obrada istraživanja ožujak, 2020.

Tablica 12. prikazuje Anova analizu regresijskog modela uz zavisnu varijablu INT7 (*Kakav je status implementacije i korištenja alata društvenih mreža npr. Google Plus+?*). Anova test je statistički značajan uz 1% vjerojatnosti, čime se može zaključiti kako barem jedna od nezavisnih varijabli ima statistički značajan utjecaj na zavisnu varijablu INT7.

Tablica 12. Anova analiza regresijskog modela – Zavisna varijabla INT7

Model		Suma kvadrata	df	Sredina kvadrata	F	P – vrijednost
1	Protumačen modelom	35,764	9	3,974	2,997	0,006***
	Neprotumačena odstupanja	71,595	54	1,326		
	Ukupno	107,359	63			

Izvor: Autor, obrada istraživanja ožujak, 2020.**Napomena:** ***1% značajnosti

Tablica 13. prikazuje procjenu parametara regresijskog modela uz zavisnu varijablu INT7 (*Kakav je status implementacije i korištenja alata društvenih mreža npr. Google Plus+?*). Dvije nezavisne varijable imaju statistički značajan utjecaj na zavisnu varijablu. Nezavisna varijabla *KUP1* (*Puno vremena*

odvajamo na komunikaciju s našim kupcima putem društvenih mreža (medija)) ima statistički značajan pozitivan utjecaj na zavisnu varijablu uz 5% vjerojatnosti, dok nezavisna varijabla *KONK2* (Konkurencija koja nam je važna smatra da je nova tehnologija korisna) ima statistički značajan pozitivan utjecaj na zavisnu varijablu uz 10% vjerojatnosti.

Tablica 13. Procjena parametara regresijskog modela – Zavisna varijabla INT7

Model B	Nestandardizirani koeficijenti		Standardi- zirani koeficijenti	t	P-vrijednost Nulti -red	Korelacija			Statistika kolinearnosti	
	Stand. pogr.	Beta				Parci- jalan	Udio	Toleran- cija	VIF	
1	(Constant)	-,246	,913	-,270	,788					
	KUP_1	,466	,174	,448	2,683	,010**	,426	,343	,298	,444 2,254
	KUP_2	-,278	,218	-,270	-1,276	,207	,319	-,171	-,142	,275 3,638
	KUP_3	-,058	,185	-,046	-,314	,755	,152	-,043	-,035	,588 1,701
	PART_1	,294	,185	,244	1,590	,118	,349	,211	,177	,525 1,904
	PART_2	,186	,175	,153	1,063	,292	,315	,143	,118	,595 1,681
	PART_3	,178	,159	,132	1,119	,268	,159	,151	,124	,894 1,119
	KONK_1	-,306	,210	-,247	-1,456	,151	,207	-,194	-,162	,428 2,336
	KONK_2	,431	,236	,348	1,823	,074*	,401	,241	,203	,339 2,951
	KONK_3	-,028	,221	-,023	-,125	,901	,308	-,017	-,014	,378 2,648

Izvor: Autor, obrada istraživanja ožujak, 2020.

Napomena: **5% , *10% značajnosti

Kroz provedeno istraživanje dokazano je da dionici tržišta, kupci, poslovni partneri i konkurencija, i njihova upotreba nove tehnologije, društvenih medija, ima utjecaj na implementaciju i korištenje nove tehnologije tj. korištenje društvenih medija, od strane izvoznih poduzeća sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske. Potvrđeno je kako dionici tržišta (kupci, poslovni partneri i konkurencija) utječu na korištenje novih tehnologija od strane izvoznih poduzeća pri čemu izvozna poduzeća sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske preferiraju korištenje sljedećih društvenih medija: Instagram, YouTube (eng. Media sharing sites), te društvene mreže Facebook i Google +. Ostali društveni mediji i dalje su neprepoznatljivi tj. korištenje ostalih društvenih medija od strane dionika (kupci, poslovni partneri i konkurencija) nema utjecaj na izvozna poduzeća pri implementaciji i korištenju istih u svom poslovanju. Sagledavajući Koprivničko – Križevačku županiju odnosno izvozna poduzeća navedene županije, intenzitet korištenja novih tehnologija od strane izvoznih poduzeća Koprivničko – Križevačke županije prikazan je u tablici 14. Kao što je vidljivo kroz tablicu 14., 43% ispitanika (3 izvozna poduzeća) koristi novu tehnologiju barem 2-3 puta mjesečno, dok njih 29% (2 izvozna poduzeća) koristi novu tehnologiju ali rjeđe od jednom mjesečno, vezano za korištenje alata Instagram i YouTube (alat za dijeljenje sadržaja) (INT 1). Glede alata društvena mreža Facebook (INT5) njih 43% (3 izvozna poduzeća) novu tehnologiju koristi svaki dan u komunikaciji s kupcima, 28,5% (2 izvozna poduzeća) novu tehnologiju koristi 2-3 puta mjesečno, te 28,5% (2 izvozna poduzeća) koristi novu tehnologiju ali rjeđe od jedno mjesečno. Nadalje, korištenje alata društvena mreža Google+ (INT7), istraživanje dokazuje da 72% (5 izvoznih poduzeća) koristi novu tehnologiju ali rjeđe od jednom mjesečno, dok 14% (1 izvozno poduzeće) novu tehnologiju koristi svakodnevno u komunikaciji s kupcima, dok 14% (1 izvozno poduzeće) je u početnoj fazi korištenja nove tehnologije.

Tablica 14. Struktura odgovora ispitanika Koprivničko – Križevačke županije glede intenziteta korištenja društvenih medija i društvenih mreža

	1-ne koristimo novu tehnologiju	2- tek smo počeli koristiti novu tehnologiju	3- novu tehnologiju koristimo, ali rjeđe od jednom mjesečno	4- novu tehnologiju koristimo barem 2-3 puta mjesečno	5- novu tehnologiju koristimo svakodnevno u komunikaciji s kupcima preko društvenih mreža (medija)	Ukupno
INT1	0 (0%)	1 (14%)	2 (29%)	3 (43%)	1 (14%)	7 (100%)
INT5	0 (0%)	0 (0%)	2 (28,5%)	2 (28,5%)	3 (43%)	7 (100%)
INT7	0 (0%)	1 (14%)	5 (72%)	0 (0%)	1 (14%)	7 (100%)

Izvor: Autor, obrada istraživanja ožujak, 2020.

5. ZAKLJUČAK

Novi oblici suvremenih informacijsko - komunikacijski tehnologija, novi alati i tehnike, društveni mediji i mreže (kao komunikacijski, prodajni ali i promocijski kanali) koji su na raspolaganju poduzećima, danas na globalnom tržištu predstavljaju jedan od alata kojim poduzeće može kreirati prepoznatljivost i vidljivost, razviti dugoročne odnose s kupcima i ostalim dionicima na inozemnom tržištu. Uspostava i održavanje dobrih odnosa s dionicima poduzeća jedan je od glavnih ciljeva poduzeća koja posluju globalno odnosno ona koja su izvozno orijentirana. Bez dionika nema ni poduzeća, pa stvaranje i održavanje dugoročnih odnosa s dionicima utječe na stvaranje dodane vrijednosti i konkurentske prednosti na tržištu. Cilj rada je bio dokazati da korištenje nove tehnologije, društvenih medija, od strane dionika utječe na prihvaćanje iste kod izvoznih poduzeća sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske. Osim što su dionici ključni akteri za normalno funkcioniranje na tržištu, njihovo ponašanje na tržištu utječe i na ponašanje poduzeća pri usvajanju i korištenju novih tehnologija, društvenih medija, posebice društvenih mreža, što je potvrđeno i dokazano ovim istraživanjem. Upravo pod utjecajem dionika, izvozna poduzeća sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske prihvaćaju i koriste novu tehnologiju, te u svom poslovanju na inozemnom tržištu preferiraju i koriste društvene mreže (Facebook i Google +) te alat Web mjesta za dijeljenje medija (eng. Media sharing sites) Instagram i YouTube, dok su ostali oblici društvenih medija i dalje neprepoznatljivi odnosno izvozna poduzeća ih u svom poslovanju ne koriste. Promatrajući Koprivničko – Križevačku županiju i njezina izvozna poduzeća, korištenje nove tehnologije od strane izvoznih poduzeća je prepoznato što pokazuju i podaci provedenog istraživanja, gdje je intenzitet korištenja nove tehnologije, društvenih medija i društvenih mreža, na visokoj razini korištenja, kod nekih poduzeća gotovo svakodnevno, dok kod drugih na mjesečnoj bazi. Spomenuto preferiranje društvenih mreža u odnosu na ostale alate društvenih medija je kroz ovo istraživanje dokazano kao i sam utjecaj dionika na prihvaćanje istih oblika novih tehnologija od strane izvoznih poduzeća sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske.

LITERATURA

1. Alarcon-del-Amo, M.C., Rialp, A., Rialp, J. (2016). Social media adoption by exporters: The export – dependence moderating role, *Spanish Journal of Marketing*, ESIC, 20, 81-92
2. Asur, S., Huberman, B. A., Szabo, G., Wang, C. (2011). Trends in Social Media: Persistence and Decay, *Proceedings of the Fifth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media*, 434-437
3. Bharati, P., Zhang, C., Chaudhury, A. (2014). Social media assimilation in firms: Investigating the roles of absorptive capacity and institutional pressures, *Information Systems Frontiers*, 6 (1), 1-33
4. Boban, M., Babić, A. (2014) Utjecaj internetskih tehnologija na gospodarski rast, poslovni rezultat i stopu rasta profita poduzeća u Republici Hrvatskoj, *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, 1-2 (2014), 59-82

5. Braz de Araujo, J., Novaes Zilber, S. (2016). What factors lead companies to adopt social media in their processes: Proposal and test of measurement model, *Brazilian Business Review*, 13(6), 260-290
6. Buntak, K., Grgurević, D., Kurti, F. (2017). Metodological approach to the measurement of technological competence, *V. International Conference »Quality System Condition For Successful Business And Competitiveness«*, Kopaonik, Srbija, str. 57-67
7. Buntak, K., Martinčević, I., Kurti, F. (2016). Technological competence in order to increase competitiveness and sustainability of organizations, *IV. International Conference Quality System Condition For Successful Business And Competitiveness Proceedings*, Kopaonik, str. 89-99
8. Buntak, K. (2012). Utjecaj organizacijske kompetentnosti na održivost poslovanja organizacije temeljene na konceptu upravljanja kvalitetom, *Zbornik radova 13. međunarodni simpozij o kvaliteti »Kvaliteta i društvena odgovornost«* str. 399-415
9. Charoensukmongkol, P., Sasatanun, P., (2017). Social media use for CRM and business performance satisfaction: The moderating roles of social skills and social media sales intensity, *Asia Pacific Management review*, 22, 25-34
10. Martinčević, I. (2020). Influence of the use of social networks on the export activity of croatian export companies, *doktorska disertacija*, University of Applied Sciences Burgenland (Austria)
11. Martinčević, I., Kozina, G. (2019). The review of social media and its relevance in business, *40th International Scientific Conference on Economic and Social Development – Buenos Aires*, str. 194 – 200
12. Ngai, E.W.T., Moon, Ka-Lenug, K., Lam, S.S., Chin, E.S.K., Tao S., S.C., (2015.) Social media models, technologies, and applications, *Industrial Management & Data Systems*, 115(5), 769-802
13. Parveen, F., Jaafar, N. I., Ainin, S. (2015). Social Media Usage and Organizational Performance: Reflections of Malaysian social media managers, *Telematics and Informatics*, 32 (1), 67–78
14. Trainor, K.J., Andzuli, J.M., Rapp, A., Agnihotri, R. (2014). Social media technology usage and customer relationship performance: A Capabilities – based examination of social CRM, *Journal of Business Research*, 67 (6), 1201 – 1208
15. www.dzs.hr
16. www.poslovnih.hr

SUMMARY

Today's global market is under influence of constant and unexpected changes and it dictates and creates new trends in business activity of export-oriented companies. Market expansion results in an increase of the number of market stakeholders that to a large extent influence success of their business. Globalisation and internationalisation necessitate accelerated and constant development of modern information and communication technologies (ICT), especially social media as one of the tools that nowadays represent one of the key determinants of success and sustainability of business activity on the global market. In order to research the relationship of stakeholders and export companies in the Republic of Croatia from the aspect of usage of new technologies (social media) we conducted a research in the area of six counties in north-western and central region of the Republic of Croatia, namely in Krapina-Zagorje, Varaždin, Koprivnica-Križevci, Bjelovar-Bilogora, Virovitica-Podravina and Međimurje County, with special reference to Koprivnica-Križevci County.

ZUR HERKUNFT DER BÜRGER IN DEN STÄDTEN DES SLOWENISCHEN DRAU-GEBIETES IM 18. JAHRHUNDERT

O PODRIJETLU GRAĐANA U GRADOVIMA SLOVENSKOG PODRAVLJA U 18. STOLJEĆU

Boris GOLEC

Znanstvenoraziskovalni center SAZU,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa
Novi trg 2, SI 1000-Ljubljana
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta,
Oddelek za zgodovino
Aškerčeva 2, SI 1000-Ljubljana
bgolec@zrc-sazu.si.

Primljeno / Received: 19. 3. 2020.
Prihvaćeno / Accepted: 30. 4. 2020.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC: 94(497.412)“17”
316.334.56(497.412)“17”(091)

ABSTRACT

Gegenstand der vorliegenden Abhandlung ist die geographische und soziale Herkunft des Bürgertums in den Städten des slowenischen Drau-Gebietes – Marburg (Maribor), Pettau (Ptuj) und Friedau (Ormož) im 18. Jahrhundert im Lichte jener narrativen Quellen, in denen das ganze Spektrum der Vollbürger zum Ausdruck kommt. Gerade diese drei Städte treten durch derartige Quellen und deren Gebrauchswert nicht nur im slowenischen, sondern auch im weiteren Raum hervor. Für Pettau und Marburg stehen uns Bürgerbücher, Verzeichnisse der neu aufgenommenen Bürger, zur Verfügung, von denen jenes von Pettau nur die Berufe der einzelnen Bürger, jenes von Marburg aber auch ihre geographische Herkunft enthalten. Für Friedau ist die Beschreibung der gesamten erwachsenen Stadtbevölkerung aus dem Jahr 1724 mit Angaben über Beruf und Herkunft erhalten geblieben. Die verschiedenen in der Abhandlung verwendeten methodologischen Herangehensweisen hängen von der Aussagekraft der Quellen ab.

Schlüsselwörter: Städte, slowenisches Drau-Gebiet, Marburg/Maribor, Pettau/Ptuj, Friedau/Ormož, Bürger, Herkunft

Ključne riječi: gradovi, slovensko Podravlje, Maribor, Ptuj, Ormož, građani, podrijetlo

1. GEGENSTAND DER ABHANDLUNG UND QUELLENSTAND

Das slowenische Drau-Gebiet umfasst den Raum am Mittellauf des Drau-Flusses von der österreichisch-slowenischen Staatsgrenze im Westen bis zur slowenisch-kroatischen Staatsgrenze im Osten. Vom Mittelalter bis zum Jahr 1918 war es, mit Ausnahme des äußersten westlichen Teils, der zum Herzogtum Kärnten gehörte, Bestandteil des Herzogtums Steiermark. Am linken Ufer des Flusses entstanden in west-östlicher Richtung die drei steirischen Städte Marburg (Maribor), Pettau (Ptuj) und Friedau (Ormož),¹ die flussabwärts in einem Abstand von ungefähr 20 Kilometern aufeinander folgen.

Der Gegenstand der vorliegenden Abhandlung ist die geographische und soziale Herkunft des Bürgertums der drei an der Drau gelegenen Städte im 18. Jahrhundert im Lichte jener narrativen Quellen, die das ganze Spektrum der Vollbürger widerspiegeln. Gerade diese drei Städte treten im Hinblick auf

¹ Im Weiteren werden aus praktischen Gründen nur deutsche Städtenamen verwendet.

derartige Quellen und deren Gebrauchswert nicht nur im slowenischen, sondern auch im weiteren Raum hervor.

Das 18. Jahrhundert ist (überhaupt) die Zeit, wo für den slowenischen Raum zum ersten Mal vollständige Namensverzeichnisse der Stadtbevölkerung zur Verfügung stehen, bereits Ende des 17. Jahrhunderts beginnen sich die Verzeichnisse der Vollbürger zu mehren, obwohl die Zahl beider noch immer bescheiden ist. Die vorhandenen Quellen ermöglichen uns – im Gegensatz zu den früheren Epochen – eine vollständigere und gesichertere Erforschung von Herkunft und Struktur der Bevölkerung und des Bürgertums der einzelnen Städte.

Von den Namenslisten der Stadtbewohner sollen zwei besonders hervorgehoben werden, weil sie die einzigen sind, die auch die Herkunft von Einzelpersonen angeben. Bei ersterer handelt es sich um eine Konskription der Bevölkerung der im slowenischen ethnischen Gebiet, heute in Italien gelegenen Stadt Triest (Trieste) aus dem Jahr 1775,² die andere ist eine um ein halbes Jahrhundert ältere aus dem Jahr 1724 stammende Beschreibung des dicht an der steirisch-kroatischen Grenze im slowenischen Draugebiet gelegenen Städtchens Friedau, das auch einer der Gegenstände der vorliegenden Abhandlung ist. Aus der Zwischenzeit sind unter anderem auch die Ergebnisse der ersten theresianischen Volkszählung aus dem Jahr 1754 wertvoll, deren erhaltenes Quellenmaterial unter anderem auch fünf Stadtpfarren in drei innerösterreichischen Ländern umfasst. Die Verzeichnisse bieten zwar keine Angaben über die Herkunft von Einzelpersonen, wohl aber über deren soziale Herkunft und Alter.³ In ihrer Aussagekraft der theresianischen Volkszählung ähnlich sind die sogenannten Seelenverzeichnisse (*status animarum*), die alle später (ab 1771) entstanden und für Stadtpfarren vor dem 19. Jahrhundert eine geringe Zahl aufweisen.⁴

Ebenso selten sind Übersichten über die Vollbürger, insbesondere namentliche Verzeichnisse aller Bürger zu einem gegebenen Zeitpunkt.⁵ Ausgiebiger sind die Quellen städtischer Provenienz, die die

² Zur Quelle: A. KALC, *Žensko prebivalstvo v Trstu leta 1775: nekaj socialno-demografskih in gospodarskih vidikov ter metodoloških vprašanj* [Die weibliche Bevölkerung in Triest im Jahr 1775: etliche sozial-demographische und wirtschaftliche Aspekte und methodologische Fragen], *Zgodovinski časopis* 58, 2004, 3–4, S. 338–339. Grundlegende Abhandlung: A. KALC, *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju. Priseljivanje kot gibalno demografske rasti in družbenih sprememb* [Die Bevölkerung von Triest im 18. Jahrhundert. Die Zuwanderung als Beweggrund des demographischen Wachstums und der gesellschaftlichen Veränderungen], Koper 2008, S. 208.

³ Es handelt sich um die Stadtpfarren in Laibach/Ljubljana (Hauptstadt des Herzogtums Krain), Krainburg/Kranj, Radmannsdorf/Radovljica, alle drei in Krain, Windischgraz/Slovenj Gradec in der slowenischen Steiermark und Bleiburg/Pliberk im österreichischen Kärnten (Nadškofijski arhiv Ljubljana [Erzdiözesanarchiv Ljubljana] (= NŠAL), NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana [Domkapitel Laibach/Ljubljana], fasc. 116/8 (Radovljica), 117/3 (Ljubljana), 117/5 (Pliberk), 117/10 (Kranj), 118/4 (Slovenj Gradec)). Über die Volkszählung siehe: V. VALENČIČ, *Štetje prebivalstva leta 1754 v predjožefinski ljubljanski škofiji in njegovi rezultati* [Die Volkszählung von 1754 in der vorjosephinischen Laibacher Diözese und ihre Ergebnisse], *Zgodovinski časopis* 16, 1962, S. 27–54. Bisher wurden die Verzeichnisse für alle drei krainischen Städte veröffentlicht (A. SVETINA, *Prebivalci Kranja v letu 1754* [Die Einwohner von Krainburg im Jahr 1754], *Zgodovinski časopis* 37, 1983, 4, S. 273–284; L. ŠTURM (Red.), *Gorenjske družine v 18. stoletju* [Die Familien in Oberkrain im 18. Jahrhundert], Celje–Ljubljana 2016, S. 275–296, 551–554; L. ŠTURM (Red.), *Ljubljanske družine v 18. stoletju* [Die Familien in Laibach im 18. Jahrhundert], Celje–Ljubljana 2018), eine sorgfältige Analyse wurde lediglich bei Kranj vorgenommen (M. ŠTUHEC, *O družini v Kranju sredi 18. stoletja* [Zur Familie in Krainburg Mitte des 18. Jahrhunderts], *Zgodovinski časopis* 37, 1983, 4).

⁴ Aus dem 18. Jahrhundert sind lediglich die Seelenverzeichnisse für zwei Stadtpfarren in Unterkrain/Dolenjska bekannt: Landstrass/Kostanjevica (1771–1772) und Gurkfeld/Krško (1793–1804), alle anderen erhaltenen Seelenverzeichnisse der Stadtpfarren sind erst im 19. Jahrhundert entstanden (B. GOLEC, *Ormož v stoletjih mestne avtonomije. Posestna, demografska, gospodarska, socialna, etnična in jezikovna podoba mesta ob Dravi 1331–1849* [Friedau in den Jahrhunderten der städtischen Autonomie. Das besitzbezogene, demographische, wirtschaftliche, soziale, ethnische und sprachliche Bild der Stadt an der Drau 1331–1849], Ljubljana 2005, S. 12).

⁵ Bekannt sind die Verzeichnisse der Bürger von drei kleinen krainischen Städten: Radmannsdorf/Radovljica aus dem Jahr 1743 (Arhiv Republike Slovenije [Archiv der Republik Slowenien, Ljubljana] (=ARS), AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko [Vizedomamt für Krain], šk. 259, I/134, lit. R VII–2, pag. 446–447, ad 17. 7. 1743), Landstrass/Kostanjevica aus dem Jahr 1756 (ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani

Aufnahme neuer Bürger in der zeitlichen Reihenfolge zu verfolgen ermöglichen. Außer den für den slowenischen Raum nur teilweise erhaltenen städtischen Protokollen (Gerichtsprotokolle bzw. Protokolle der Sitzungen des Stadtrates) gehören zu dieser Quellengruppe auch gesonderte Bücher der neu aufgenommenen Bürger. Diese wurden allem Anschein nach im slowenischen Gebiet nur in einigen größeren Städten geführt. Zu den dreien, für welche derartige Quellen erhalten sind, gehören außer Laibach (Ljubljana), der Landeshauptstadt von Krain,⁶ sogar zwei Städte im slowenischen Drau-Gebiet, Marburg und Pettau.

Jede von den drei Städten des slowenischen Drau-Gebietes tritt demnach durch eine grundlegende Quelle zur Erforschung der Bürgerschaft hervor. Pettau, das älteste von ihnen, verfügt über ein Bürgerbuch der neu aufgenommenen Bürger, bietet zwar außer dem Namen und Zunamen sowie Beruf nur spärliche Angaben über Einzelpersonen, aber es handelt sich um das einzige Bürgerbuch im slowenischen Raum, welches sich über das ganze 18. Jahrhundert erstreckt. Mehr noch, das Bürgerbuch umfasst eine Zeitspanne von 233 Jahren, vom Großbrand im Jahr 1684 bis 1917.⁷ Die größte Stadt, Marburg, zeichnet sich durch ein Bürgerbuch aus, das die Zeitspanne von anderthalb Jahrhunderten abdeckt (1762–1836) und beinahe für jede Person auch Beruf und geographische Herkunft anführt.⁸ Für die kleinste Stadt, Friedau, verfügt man über eine einzigartige Quelle, über ein Verzeichnis der gesamten erwachsenen Bevölkerung des Jahres 1724 mit Angaben über den sozialen Status und über die Herkunft des Großteils der Population.⁹ Keine der aufgezählten Quellen war bisher Gegenstand einer eingehenden Studie vom Standpunkt der hier behandelten Problematik.

Die zentrale Frage der vorliegenden Untersuchung der Bevölkerung Marburgs, Pettaus und Friedaus stellt sich also aufgrund der günstigen Quellenlage von selbst. Außerdem sind Marburg und Pettau die einzigen slowenischen Städte, für deren Frühzeit man über grundlegende prosopographische Studien der Bürgerschaft verfügt, für Marburg bis zum Jahr 1600¹⁰ und für Pettau bis zum Jahr 1684.¹¹ Die Studien konnten sich zwar nicht auf Verzeichnisse der Bürger stützen, wohl aber auf verstreute Erwähnungen einzelner Personen in einem breiten Spektrum verschiedenster schriftlicher und anderer Quellen.¹²

[Representanz und Kammer für Krain in Laibach], šk. 130, 11. 10. 1756) und Gottschee/Kočevje aus dem Jahr 1771 (Österreichisches Staatsarchiv, Wien (= ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA), Fürstlich Auerspergsches Archiv, A–V–31, Conv. 1, s. d. (nach 5. 7. 1771)).

⁶ Für Laibach/Ljubljana haben sich für die Zeit nach 1720 drei Bücher der neu aufgenommenen Bürger erhalten, die alle schon früh auch veröffentlicht wurden ([O. GRATZY], Laibachs Bürgerschaft von 1720 bis 1786 *Mitteilungen des Musealvereins für Krain* XVI (1903), S. 70–88; Imenik Mestjanov deželnega glavnega mesta ljubljanskega. (Od leta 1786 do leta 1867). Verzeichniß der Bürger der Landeshauptstadt Laibach. (Vom Jahre 1786 bis zum Jahre 1867.), in: *Sporočilo o triletnem oskrbovanji mestnih opravil v Ljubljani od junija 1864 do maja 1867. Bericht über die dreijährige Administration der Communal-Angelegenheiten in Laibach vom Juni 1864 bis Mai 1867*, Laibach 1867). Die Bücher enthalten lediglich Angaben über den Beruf, nicht jedoch über die Herkunft von Einzelpersonen.

⁷ Zgodovinski arhiv na Ptuj [Regionalarchiv Ptuj] (= ZAP), ZAP 70, Rokopisna zbirka [Handschriftensammlung], R–30, vpisna knjiga meščanov mesta Ptuj 1864–1917. Veröffentlicht von M. HERNJA MASTEN, *Vpisna knjiga meščanov mesta Ptuj 1684–1917* [Das Bürgerbuch der Stadt Pettau 1684–1917], Ptuj 1995.

⁸ Pokrajinski arhiv Maribor [Regionalarchiv Maribor] (= PAM), PAM 5, Mestna občina Maribor [Stadtgemeinde Marburg/Maribor], šk. 21, knjiga meščanov okrožnega mesta Maribor 1762–1918, Fol. 49–106. – Veröffentlicht wurde lediglich die Statistik der Herkunft der Bürger von Marburg für den Zeitraum 1762–1836 (A. LESKOVEC, *Politični in kulturni razvoj Maribora 1752–1850* [Die politische und kulturelle Entwicklung von Marburg 1752–1850], in: J. CURK (Red.) et al., *Maribor skozi stoletja. Razprave I*, Maribor 1991, S. 195–196).

⁹ ZAP, ZAP 198, Arhiv mesta Ormoža [Archiv der Stadt Friedau/Ormož], šk. 1, fasc. 3, mapa 7, Ljudsko štetje 18. stol. [Volkszählung 18. Jhdt], pag. 81–92. Veröffentlicht in tabellarischer Form in slowenischer Übersetzung in: B. GOLEC, *Ormož v stoletjih*, S. 150–165.

¹⁰ N. WEISS, *Die Bürger von Marburg an der Drau bis 1600. Prosopographische Untersuchung*. Graz 1998.

¹¹ D. ZADRAVEC, *Ptujski meščani do uničujočega požara leta 1684. Biografsko-Prosopografski priročnik* [Die Bürger von Pettau bis zum vernichtenden Brand im Jahr 1684. Biographisch-prosopographisches Handbuch], Ptuj 2017.

¹² Eine teilweise Ausnahme bildete Ptuj, wo 90 Bürger in die Abhandlung aufgenommen wurden, die am Anfang des Bürgerbuchs für das Jahr 1684 angeführt sind.

Die Frage nach der Herkunft der Bürger der drei behandelten slowenischen Städte im 18. Jahrhundert wird durch deren geographische Ortsbestimmung und günstige Verkehrslage noch gewichtiger. Alle drei liegen an der Drau, die zwar in der Steiermark nur flussabwärts schiffbar war, jedoch in nord-östlicher-südöstlicher Richtung Kärnten, Steiermark und den ungarisch-kroatischen Raum verband; letzterer fiel im Jahr 1699 bis zur Mündung der Drau in die Donau aus osmanischer in habsburgische Hand.¹³ Längs des Flusses aus kroatischer Richtung, von Čakovec bzw. Varaždin kommend, verlief durch Friedau, Pettau und Marburg die Transitstraße nach Kärnten, die in Marburg eine bedeutende Straßenverbindung kreuzte, die von Wien und Graz nach Laibach und der Hafenstadt (seit 1719 Freihafen) Triest verlief, im 18. Jahrhundert die wichtigste Verkehrsader des innerösterreichischen Raumes.¹⁴ In der vorliegenden Abhandlung wird deswegen auch die Frage erörtert, in welchem Maße der Zuzug neuer Bürger der drei Städte des slowenischen Drau-Gebietes durch diese beiden Verkehrsrichtungen bedingt war.

2. DIE DREI STÄDTE AN DER DRAU IM 18. JAHRHUNDERT

Außer ihrer Lage unmittelbar am Draufloss und ihren Ländelplätzen hatten Marburg, Pettau und Friedau sowohl im 18. Jahrhundert als auch in einer längeren Zeitspanne seit der Entstehung der städtischen Siedlungen wenig Gemeinsames. Während Marburg stets eine landesfürstliche Stadt war, wuchsen Pettau, das allein als das römische *civitas Poetovio* auf eine antike Tradition zurückblicken konnte, und das viel kleinere Friedau auf den Besitzungen des Bistums Salzburg bzw. der Herren von Pettau heran. Pettau gelangte im Jahr 1555 endgültig in die landesfürstliche Hand. Friedau blieb seit dem Ende des 15. Jahrhunderts Privatbesitz des jeweiligen Friedauer Herrn.¹⁵ Das kleine Friedau war im Schatten Pettaus die ganze Zeit eine Zwergstadt mit einem begrenzten Einflussbereich an der Grenzschnittstelle zwischen Steiermark, Ungarn und Kroatien. Ihm standen die viel größeren und in wirtschaftlicher Hinsicht bedeutenderen Marburg und Pettau gegenüber, ewige Rivalen um die führende Rolle im weiteren Raum. Lange Zeit behielt Pettau als internationales Handelszentrum die führende Rolle, worauf es, seit der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts sichtlich geschwächt, im 18. Jahrhundert von Marburg, vor allem wegen dessen günstiger Lage am Knotenpunkt der Verkehrslinien, in jeder Hinsicht überholt wurde. Letztendlich auch im politischen Sinne, als es im Jahr 1750 für ein Jahrhundert Sitz des neu gegründeten Marburger Kreises wurde.¹⁶ Dem stagnierenden Pettau versuchte Maria Theresia in der Mitte des 18. Jahrhunderts (1751) unter die Arme zu greifen, indem sie dort ein Invalidenhaus für ausgeschiedene Soldaten gründete, das die Stadt in demographischer und wirtschaftlicher Hinsicht stärkte, seinen ehemaligen Glanz jedoch nicht wiederherzustellen vermochte.¹⁷

Die Unterschiede zwischen den drei Städten kommen in den Vergleichswerten über die Häuser- und Einwohnerzahl seit der Mitte des 18. Jahrhunderts deutlich zum Ausdruck.¹⁸

¹³ O. PICKL, Mur und Drau als Verkehrswege nach dem Südosten. *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1977 = Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf 1977*, Maribor 1977, S. 225–226, 235–236; N. KOLAR, Plovba po Dravi na ptujskem območju od 15. stoletja do konca 19. stoletja [Die Draufahrt im Pettau-er Gebiet vom 15. bis Ende des 19. Jahrhunderts], *Ekonomika i ekohistorija* VII, 2011, 7, S. 101–105.

¹⁴ J. CURK, O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju [Zum Strassennetz in der slowenischen Steiermark im 18. Jahrhundert], *Kronika* 34, 1987, 3, S. 140–141, 144.

¹⁵ J. CURK, *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja* [Märkte und Städte in der slowenischen Steiermark. Umriss der Städtebaugeschichte], Maribor 1991, S. 53; H. PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*, München 1962, S. 18–20, 64–67, 80–85.

¹⁶ J. CURK, *Trgi in mesta*, S. 99–102, 107–108, 112–188.

¹⁷ F. RAISP, *Das K. K. Militär Invalidenhaus zu Pettau von der Errichtung bis Auflösung*, Graz 1860, S. 4 ff.

¹⁸ Für die Häuserzahl nach der staatlichen Zählung von 1754 siehe: B. GOLEC, *Ormož v stoletjih*, S. 25. Davon etwas abweichende Angaben bei J. CURK (*Trgi in mesta*, S. 60), der die Häuser unter anderen Grundherren und einige andere lokale Merkmale nicht berücksichtigte. – Josephinischer Kataster 1787–89: ARS AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko [Josephinischer Kataster für Steiermark], Okrajna gospoščina Ormož [Be-

Stadt	Häuserzahl			Seelenzahl		
	1754	1787–89	1812	1770	1782	1810
Marburg	209	226	233	1.723	2.117	2.092
Pettau	188	203	203	1.337	1.243*	1.635
Friedau	70	74	50**	347***	483	333 (?)

* Zusammen mit Invaliden 1.936, einschließlich Militär 2.288 Einwohner.

** Nur Stadt ohne Vorstädte.

*** Davon 193 in der Stadt und 154 in zwei Vorstädten (81 in der Oberen Vorstadt, 73 in der Unteren Vorstadt).

Im Allgemeinen stieg die Häuserzahl im 18. Jahrhundert sehr langsam an und blieb in Pettau am Anfang des 19. Jahrhunderts noch immer niedriger als im 16. Jahrhundert.¹⁹ Die Einwohnerzahl wuchs gegen Ende des 18. Jahrhunderts in Marburg, der wirtschaftlich perspektivereichsten Stadt, am schnellsten.²⁰

Über das wirtschaftliche Leben der drei Städte im 18. Jahrhundert gibt die Statistik über die Gewerbe- (die Wirte ausgenommen) und Handeltreibenden, die der Staat im Jahr 1765 erstellen ließ, am besten Auskunft. Von insgesamt 49 in die Statistik eingegliederten Berufen, waren in Pettau und Marburg 46, in Friedau lediglich 19, vertreten. Die vorherrschende Stellung Marburgs kommt bei der Zahl der Meister und Gesellen deutlich zum Ausdruck. In Marburg wurden insgesamt 504 (323 Meister und 181 Gesellen), in Pettau 197 (110 Meister und 87 Gesellen) und in Friedau lediglich 46 (32 Meister und 14 Gesellen) festgestellt. Unter diesen gab es in Friedau keinen Händler oder Krämer, dagegen 11 (9 Meister und 2 Gesellen) in Pettau und 18 (13 Meister und 5 Gesellen) in Marburg.²¹

Der große Unterschied zwischen Marburg und Pettau einerseits und dem kleinen Friedau andererseits kommt auch im ethnisch-sprachlichen Bild der Stadtbevölkerung zum Ausdruck. Marburg und Pettau zeigten bereits im Mittelalter einen ausgeprägt deutschen Charakter, während Friedau noch das ganze 18. Jahrhundert hindurch eine deutliche slowenische Homogenität aufwies, die erst in der nationalen Ära zugunsten der deutschen wechselte. Eines der Kennzeichen des ethnisch-sprachlichen Gefüges, jedoch bei weitem nicht das einzige, sind die Zunamen der Hauswirte. Anlässlich der Volkszählung von 1754 war das Verhältnis zwischen den eindeutig deutschen und den eindeutig slowenischen Zunamen folgendes: in Marburg 57,7% : 16,9%, in Pettau 56,8% : 17,0% und in Friedau 9,2% : 72,3%, wobei angemerkt werden muss, dass ein ähnliches Verhältnis auch für das 16. Jahrhundert festzustellen ist.²²

zirksobrigkeit Friedau], Nr. 2, Ormož–mesto [Friedau, Stadt]; Okrajna gosposčina Maribor magistrat [Bezirksobrigkeit Marburg Magistrat], št. 1, Maribor, mesto [Marburg, Stadt]; Okrajna gosposčina Ptuj, mesto [Bezirksobrigkeit Pettau, Stadt], Nr. 1, Ptuj, mesto [Pettau, Stadt]. – Bei der Häuserzählung aus dem Jahr 1754 werden im Unterschied zu dem Josephinischen Kataster keine öffentlichen Gebäude berücksichtigt. – Für das Jahr 1812 siehe: C. SCHMUTZ, *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Erster Theil A–G*, Graz 1822, S. 415; *Zweiter Theil H–M*, Graz 1822, S. 488; *Dritter Theil N–Se*, Graz 1822, S. 121. – Für die Seelenzahlen siehe: M. STRAKA, *Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770–1880*, Graz 1980, S. 234, 248, 257.

¹⁹ In den Jahren 1572–73 zählte Pettau 226 Heimstätten, Marburg 204, Friedau aber 58 (Steiermärkisches Landesarchiv, Graz (= StLA), Ständisches Archiv, Laa Antiquum, Rauchgeld 1572–1574, Nr. 122, s. d. 1573 (Marburg); Nr. 150, s. d. 1573 (Pettau); Nr. 286, 26.12. 1572 (Friedau)).

²⁰ Vgl. J. CURK, O prebivalstvu Maribora med sredinama 18. in 19. stoletja [Zur Bevölkerung von Marburg zwischen den Mitten des 18. und 19. Jahrhunderts], *Studia Historica Slovenica* 2, 2002, 1, S. 76–77. – Zur Marburger Wirtschaft vgl. A. LESKOVEC, Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941 [Die wirtschaftliche Entwicklung von Marburg 1752–1941], in: J. CURK (Red.) et al., *Maribor skozi stoletja. Razprave I*. Maribor: Obzorja, 1991, S. 313–322.

²¹ J. ŠORN, Obrtništvo v slovenskem prostoru v sedemnajstletju 1758–1775 [Das Gewerbewesen im slowenischen Raum in den sieben Jahren 1758–1775], *Časopis za zgodovino in narodopisje* 50, NV 15, 1979, 1–2, S. 174–175.

²² B. GOLEC, Das ethnisch-sprachliche Bild der Städte und Märkte im slowenischen Drau-Gebiet in »vornationaler« Zeit, *Südostdeutsches Archiv* 46/47, 2003/2004, S. 71–72.

3. DIE BÜRGER DER DREI STÄDTE AN DER DRAU IM 18. JAHRHUNDERT

Vollbürger, d.h. Männer mit individuell verliehenem Bürgerrecht, stellten die führende Schicht der Stadtbevölkerung dar, die einzige, die über politische Rechte verfügte und als solche in der Stadtverwaltung mitwirken konnte. Der Anteil der Bürger in kleinen Städten, zu denen alle drei Städte des slowenischen Drau-Gebiets zu zählen sind, machte in der Regel ungefähr ein Zehntel der Gesamtbevölkerung aus.²³ So sind beispielsweise für das Jahr 1724 von den 283 Einwohnern Friedaus, die älter als 12–13 Jahre waren, 45 Bürger überliefert, was 15,9% aller Erwachsenen darstellte. Es gab insgesamt 68 Häuser, davon 50 oder 73,5% im Besitz der Bürger und der 5 bürgerlichen Witwen.²⁴ Genaue Vergleichswerte über die Bürgerzahl liegen für das 18. Jahrhundert weder für Marburg noch für Pettau vor. Dafür können ältere Angaben aus erster Hand für das 17. Jahrhundert herangezogen werden. Laut Bericht der Marburger Stadtvorsteherung aus dem Jahr 1612 zählte Maribor damals 160 Bürger, die Häuserzahl belief sich auf 180.²⁵ In Pettau gab es im Jahr 1684 insgesamt 138 Bürger, von denen 48 im selben Jahr nach dem Großbrand neu aufgenommen wurden.²⁶

Durch den hohen Anteil der Bürger an der Gesamtzahl der der Stadt dienstbaren Häusern bestätigt auch die für die drei hier untersuchten Städte geltende Regel, dass in den kleinen Provinzialstädten der Großteil der Hausbesitzer das Bürgerrecht genoss. Der Einzelne wurde hier viel leichter zum Bürger, stand doch die Aufnahme in die Bürgerschaft jeder freien Person männlichen Geschlechts offen, die einen Hausbesitz in der Stadt erlangte und ein bürgerliches Gewerbe ausübte.²⁷ So ermöglichte die geringe Zahl der Vollbürger einem unverhältnismäßig größeren Anteil an Bürgern die Mitbestimmung als das in großen Städten der Fall war mit einer zahlenmäßig gleichen oder unwesentlich abweichenden Zusammensetzung der Stadtorgane.²⁸

3.1. Die neu aufgenommenen Bürger von Pettau 1701–1798

Wie bereits erwähnt, ist Pettau die einzige slowenische Stadt, für welche alle Personen, die im 18. Jahrhundert das Bürgerrecht erhielten, überliefert sein sollen. Das Bürgerbuch, das seit dem Großbrand im Jahr 1684 geführt wurde,²⁹ weist für die Zeitspanne 1701–1798 (danach gab es bis 1803 keine Zugänge) 607 neu aufgenommene Bürger aus, in den einzelnen Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts jedoch je zwischen 42 und 72. Es gibt keine Angaben über deren Herkunft, wohl aber bei knapp vier Fünfteln (474 oder 78,1%) Angaben über deren Beruf.³⁰

Über die geographische Herkunft der Bürger läßt uns das Buch also im Dunklen. Im Hinblick auf spärliche Quellen würde auch eine gründliche prosopographische Untersuchung auf jeden Fall nur

²³ Bei größeren, vor allem Residenzstädten, war dieser Prozentsatz wesentlich niedriger. So genossen beispielsweise im ersten Drittel des 17. Jahrhunderts nur 2 bis 5% der Einwohner von Wien die Bürgerrechte, in Graz waren es im 17. Jahrhundert 3% der Gesamtbevölkerung Bürger. F. MATHIS, *Zur Bevölkerungsstruktur österreichischer Städte im 17. Jahrhundert*, Wien 1977, S. 97–98, 237.

²⁴ ZAP, ZAP 198, Arhiv mesta Ormoža [Archiv der Stadt Friedau/Ormož], šk. 1, fasc. 3, mapa 7, Ljudsko štetje 18. stol., pag. 81–92. Veröffentlicht in: B. GOLEC, *Ormož v stoletjih*, S. 150–165.

²⁵ StLA, Sachabteilung der innerösterreichischen Hofkammerakten (= I. Ö. HK-Sach), K 51/9, fol. 2, 11. 3. 1612. – Das Verhältnis von 9 Bürgern auf 10 Häuser ist für das Jahr 1612 auch für zwei andere untersteirische Städte überliefert. In Cilli/Celje entfielen auf 150 Häuser 118 Bürger (ebenda, K 51/3, 25. 3. 1612), in Radkersburg/Radgona aber 158 Bürger auf 164 Häuser (ebenda, K 51/14, s. d. 1612).

²⁶ M. HERNJA MASTEN, *Vpisna knjiga*, S. 57–60; vgl. D. ZADRAVEC, *Ptujski meščani*, S. 25.

²⁷ B. GOLEC, *Elite v majhnih mestih – Višnja Gora »ab urbe condita« (1478) do terezijanskih reform sredi 18. stoletja* [Die Eliten in Kleinstädten – Višnja Gora/Weichselburg »ab urbe condita« (1478) bis zu den Theresianischen Reformen Mitte des 18. Jahrhunderts], in: J. MLINAR – B. BALKOVEC (Red.), *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino. Urban Elites in the Middle Ages and the Early Modern Times between the Alp, the Adriatic and the Pannonian Plain*, Ljubljana 2011, S. 222.

²⁸ Vgl. F. MATHIS, *Zur Bevölkerungsstruktur*, S. 109.

²⁹ ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka [Handschriftensammlung], R–30, vpisna knjiga meščanov mesta Ptuj 1684–1917. Veröffentlicht von M. HERNJA MASTEN, *Vpisna knjiga*.

³⁰ ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R–30, pag. 5–53; M. HERNJA MASTEN, *Vpisna knjiga*, S. 63–104.

bescheidene Ergebnisse ergeben. Nicht einmal Trauungsmatriken, die sowieso nur einen Teil der untersuchten Population erfassen, sind in dieser Hinsicht genug aussagekräftig. Als brauchbarste Methode für eine wenigstens annähernde Bestimmung der geographischen Herkunft der Stadtbevölkerung bleibt die mehrmals erprobte Feststellung der ethnisch-sprachlichen Zunamenherkunft. Der einzelne Zuname in einem Stadtmilieu, das nie zur Gänze ethnisch homogen ist, kann zwar nicht als Maßstab für die Bestimmung des ethnischen Bekenntnisses seines Trägers gelten, aber er spiegelt trotzdem die ethnisch-sprachliche Umgebung wider, in der er entstand. Im Hinblick auf die bekannte Tatsache, dass sich die neue Bevölkerung aus dem flachen Land rekrutierte und dass Stadtfamilien selten über mehrere Generationen in derselben Stadt wohnten, weist der Familienname meist tatsächlich auf die ethnische Zugehörigkeit des Trägers bei seiner Geburt hin, sonst bezieht er sich auf die des Vaters, eines Großvaters, nur selten auf die Ethnizität eines mehrere Generationen entfernten Vorfahrs. Für die Erforschung der ethnischen Struktur der Stadtbevölkerung des 18. Jahrhunderts ist umso wichtiger die Tatsache, dass die Zunamen zu dieser Zeit bereits stabil (erblich) waren und dass sie nun nur selten auf administrativem Wege durch wortwörtliches Übersetzen verdeutscht wurden, was ein häufiges Phänomen vor allem bis zur zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts war.³¹

In der folgenden Tabelle ist nach einzelnen Jahrzehnten die Zahl der neuen Bürger, die Zahl der Bürger mit Berufsangabe und die wahrscheinlichste ethnisch-sprachliche Herkunft des Zunamens dargestellt.

Jahrzehnt	Zahl neuer Bürger	davon mit bekanntem Beruf	deutscher Name	slowenischer Name	deutscher oder slow. Name	anderer bzw. unbestimmbarer Name
1701–10	68	16	47	9	3	9
1711–20	62	52	41	12	7	2
1721–30	58	51	42	8	4	4
1731–40	70	50	52	14	2	2
1741–50	63	45	47	9	6	1
1751–60	61	44	48	8	3	2
1761–70	42	39	32	3	5	2
1771–80	59	53	40	12	4	3
1781–90	72	72	45	18	7	2
1791–98	52	52	42	6	3	1
Zusammen 1701–98	607	474 (78,1 %)	436 (71,8 %)	99 (16,3 %)	44 (7,2 %)	28 (4,6 %)

Angaben über die Berufstätigkeit weisen darauf hin, dass knapp die Hälfte der neuen Pettauener Bürger (235 oder 49,6%) zehn der in dieser Stadt häufigsten Berufe ausübte. Je nach der Häufigkeitszahl kommen die Berufe folgendermaßen vor: 37 Gastwirte, 30 Bäcker, 29 Lederer, 26 Kaufleute, 25 Fleischer, 24 Schuster, 21 Schneider, 17 Fassbinder, 14 Tischler und 12 Töpfer.

Die Analyse der Zunamen neuer Bürger zeugt davon, dass die überwiegende Mehrzahl der Zunamen aus dem deutschen Sprachraum stammte. Die Vorherrschaft eindeutig deutscher Zunamen gegenüber den slowenischen im Verhältnis 71,8 : 16,3% ist mehr als evident; ein fast identisches Verhältnis ergibt sich in den beiden halben Jahrhunderten 1701–1750 (71,3 : 16,2%) und 1751–1798 (72,4 : 17,5%). Von den anderen Zunamen kommen vorwiegend italienische oder italienisch klingende vor, slawische nur

³¹ Zur Methode der Feststellung der ethnisch-sprachlicher Herkunft von Zunamen vgl. B. GOLEC, Was bedeutet »slowenisch« und »deutsch« in den krainischen und untersteirischen Städten der frühen Neuzeit, in: H. HEPPNER (Hrg.), *Slowenen und Deutsche im gemeinsamen Raum. Neue Forschungen zu einem komplexen Thema*, München 2002, S. 42–45; B. GOLEC, Das ethnisch-sprachliche Bild, S. 68–70; B. GOLEC, *Ormož v stoletjih*, S. 82–84.

eine Handvoll, davon ein böhmischer (Poskoschill, „Negotiant“, 1796) und zwei nichtslowenische süd-slawische (Franz Nowakowitsch, 1724; Joseph Scheikowitz, Lederer, 1787).³²

Obwohl man nicht weiß, wie viele Träger deutscher Zunamen in der Tat aus dem slowenischen, ungarischen und kroatischen Raum nach Pettau zuwanderten, liegt es auf der Hand, dass im 18. Jahrhundert die meisten neuen nichteinheimischen Bürger aus dem deutschen Sprachraum, d.h. aus nord- und (nord)westlichen Ländern stammten, wesentlich weniger aus dem Süden und Osten. Leider bleibt weitgehend unbekannt, wie viele neue Bürger es unter den Einheimischen gab; bis zu einem gewissen Grade kann man auf sie aufgrund von sich wiederholenden Zunamen schließen.

Das Verhältnis zwischen den eindeutig deutschen und eindeutig slowenischen Zunamen (4,4 : 1) ist besonders krass bei Kaufleuten (insgesamt 26) als dem kapitalstärksten Teil der Bürgerschaft, und zwar 21 : 1. Unter den Kaufleuten findet man noch einen, dessen Zuname sowohl slowenischer als auch deutscher Herkunft sein könnte (Kanzian), ferner zwei italienische Zunamen, den bereits erwähnten böhmischen und einen nicht näher bestimmbar.

Vergleicht man das Verhältnis zwischen den deutschen und slowenischen neu aufgenommenen Bürgern mit dem Verhältnis bei den Hausbesitzern Pettaus im Jahr 1754 (56,8% deutsche gegenüber 17,0% slowenischen Zunamen),³³ dann kommt die Vorherrschaft der deutschen Komponente bei den Vollbürgern noch deutlicher zum Ausdruck. Die slowenische Bevölkerung war dagegen stärker bei den unteren sozialen Schichten vertreten (Nichtbürger, Dienerschaft, Inwohner), die sich vorwiegend aus Zuwanderern aus dem ethnisch eindeutig slowenischen Umland rekrutierten.

Während das Pettau-Bürgerbuch im 18. Jahrhundert keine Auskunft über die Herkunft der Zuwanderer gibt, erfährt man aus einigen nachträglichen Einträgen, dass sie später aus der Stadt abgewandert sind, für wenige von ihnen (10) auch, wohin sie gezogen sind: nach Graz (3), Kroatien (2), Laibach (1), Marburg (1), Friedau (1), Varaždin (1) und Bjelovar (1). Die meisten (4) wanderten also nach Kroatien aus (zwischen 1755 und 1776), was im Hinblick auf die dortigen wirtschaftlichen Verhältnisse und Bedürfnisse nicht weiter überrascht. Pettau war also für einige Zuwanderer, die hier Bürger wurden, ein Sprungbrett für ihre Übersiedlung nach Osten.

3.2 Die neu aufgenommenen Bürger Marburgs 1762–1799

Im Unterschied zu Pettau bietet das Marburger Bürgerbuch für den Zeitraum 1762–1799³⁴ nicht nur einen Überblick über die Berufe der neu aufgenommenen Bürger, sondern auch über deren geographische Herkunft. Von 281 Namen neuer Bürger aus der Zeitspanne 1762–1799³⁵ (im Jahr 1800 wurde niemand neu aufgenommen) ist der Beruf bei vier Fünfteln (225 bzw. 80,1%) angegeben, die geographische Herkunft ist lediglich bei vier (1,4%) Bürgern unbekannt. Außerdem ist die Herkunft von Einzelpersonen im Hinblick auf die Geburt (*gebürtig*, *geboren*) angegeben, meistens durch Ortsangabe, nicht nur durch Herkunftsland oder Herkunftsgebiet (z. B. Kreis, Jurisdiktion, Herrschaft), die nach Bedarf als Zusatzinformation für die Bestimmung der geographischen Standortbestimmung vorkommen (z. B. *Cilli in Untersteyr*; *Oberzehring in Obersteyer*; *Komothau in Deutsch Böhmen Satzer Kreises*; *Lioniß in Italien vnter Venezianischen Gebieth*). Mehrmals wird der Herkunftsort auch namentlich benannt als Stadt bzw. Markt (*Stadt Polna in Mähren*; *Markt Zirknitz in Crain*), für Personen die aus dem flachen Land stammten, findet man Bezeichnungen wie „außerhalb der Stadt“, Pfarre, Grundherrschaft oder Jurisdiktion (*St. Radigunder Pfarr ausser Graz*; *ausser Villach unter der Pfarr Latschach, Herrschaft Finkenstein*; *Kreuzstetten in Unter Österreich unter Graf Halawell Jurisdiktion*). Derartige Angaben werden jedoch nicht in dem Maße konsistent angeführt, dass sie zuverlässige Schlussfolge-

³² Der Zuname Šajković ist kroatischer Herkunft, verhältnismäßig selten, in neuester Zeit kommt er im Raum Koprivnica im Kroatischen Draugebiet öfter vor (V. PUTANEC – P. ŠIMUNOVIĆ (Red.), *Leksik prezimena Socijalističke republike Hrvatske* [Lexikon der Zunamen in der Sozialistischen Republik Kroatien], Zagreb 1976, S. 629). Der Name Novaković ist in Kroatien häufiger (ebenda, S. 461–462).

³³ B. GOLEC, Das ethnisch-sprachliche Bild, S. 71.

³⁴ PAM, PAM 5, Mestna občina Maribor [Stadtgemeinde Marburg/Maribor], šk. 21, knjiga meščanov okrožnega mesta Maribor 1762–1918, Fol. 49–106.

³⁵ Ebenda, Fol. 49–81.

rungen zulassen würden, wie viele neue Mariborer Bürger aus dem Stadt- bzw. Marktbereich und wie viele aus dem flachen Land stammten. Was die Personen anbelangt, die im Bürgerbuch mit einer von den Städten identifiziert wurden, stammten die meisten, außer aus der Heimatstadt Marburg (76), aus Graz (16), aus Wien (7) und aus Pettau (5), nur bei einem Grazer wurde ausdrücklich erwähnt, dass er ein Bürgersohn sei.

Das Marburger Bürgerbuch bietet die zuverlässigsten Angaben über die soziale Herkunft von Einzelpersonen bei den Marburgern selbst, die im untersuchten Zeitraum 1762–1799 von den neu aufgenommenen Bürgern gut ein Viertel (76 oder 27,0%) ausmachten. Vielsagend ist die Tatsache, dass nur bei gut einem Zehntel (9 oder 11,8%) von ihnen keine Bezeichnung „Bürgersohn“ vorkommt. Für einige von ihnen kann man aufgrund anderer Angaben im Buch mit Recht darauf schließen, dass sie tatsächlich nicht in einer Bürgerfamilie zur Welt kamen, bei anderen könnte die Angabe über die bürgerliche Herkunft auch irrtümlich ausgelassen worden sein. Außerdem erfährt man, dass zwei Marburger Bürgersöhne anderenorts geboren wurden: in Wildon (südlich von Graz) bzw. in Windischfeistritz/Slovenska Bistrica.

Wie aus der Tabelle ersichtlich, stammte ein Drittel (93 oder 33,1%) der Neubürger aus Marburg und Umland, gut ein Viertel aber aus dem Heimatland Steiermark (76 oder 27,0%). Unter den neu aufgenommenen Bürgern waren demnach drei Fünftel Steirer (168 oder 59,8%), wobei dieser Anteil in einzelnen Jahrzehnten nur wenig schwankte. Von Interesse ist die Tatsache, dass – abgesehen von der Stadt

Die geographische Herkunft der neu aufgenommenen Marburger Bürger 1762–1799

	1762–1770	1771–1780	1781–1790	1791–1799	1762–1799
Zahl neuer Bürger	60	74	66	81	281
mit bekanntem Beruf	55 (91,6 %)	58 (78,4 %)	51 (77,3 %)	61 (75,3 %)	225 (80,1 %)
Marburg, Stadt	14 (23,3 %)	22 (29,7 %)	19 (28,8 %)	21 (23,9 %)	76 (27,0 %)
städt. Umland	6	4	1	6	17
übrige slow. Steiermark	2	9	7	7	25
deutsche Steiermark (davon Graz + Grazer Umland)	10 (1 + 3)	13 (2 + 3)	11 (5)	16 (8)	50 (16 + 6)
Steiermark zusammen	32 (53,3 %)	48 (64,9 %)	38 (57,6 %)	50 (61,7 %)	168 (59,8 %)
andere Länder zusammen	28 (46,7 %)	25 (33,7 %)	26 (39,4 %)	29 (35,8 %)	108 (38,4 %)
Niederösterreich (davon Wien)	6 (2)	3 (1)	3 (1)	9 (3)	21 (7)
Kärnten	3	5	2	2	12
Böhmen	3	1	3	4	11
Krain	5	3	0	2	10
Tirol	2	0	4	2	8
Mähren	1	2	2	2	7
Öberösterreich	1	2	2	1	6
Schlesien	2	1	1	1	5
Bayern	0	2	0	2	4
Ungarn (davon Murinsel)	1 (1)	0	2	1	4
Italien	0	1	1	1	3
andere Länder des Röm. Reiches	4	6	6	2	18
keine Angabe	0	0	2 (3,1 %)	2 (2,5 %)	4 (1,4 %)

Marburg – der deutsche Teil der Steiermark im Vergleich zu dem slowenischen die Oberhand hatte (50 : 42 Personen). Wenn man in Betracht zieht, dass Marburg in sprachlicher Hinsicht eine ausgeprägt deutsche Stadt war, kommt das deutsche Element noch stärker zum Ausdruck, dessenungeachtet, dass nicht weniger als 118 oder 70,2 % der Steirer aus dem slowenischen Landesteil (einschließlich Marburg) stammte.³⁶ Auch unter den Zuwanderern aus der slowenischen Steiermark, Krain und Kärnten sind einige mit deutschen Zunamen zu verzeichnen, insbesondere unter denen, die aus dem städtischem Milieu (z. B. 4 von 5 Pettauern) stammten. Ähnliches gilt für Böhmen und Mähren, wobei in den 90er Jahren bei drei Bürgern ihre Herkunft ausdrücklich mit „aus Deutsch Böhmen“ angeführt wurde.

Die stark vorherrschende Zuwanderung aus dem deutschen Sprachraum, von Norden und Nordwesten, ist umso deutlicher bei anderen Herkunftsländern, wo die Länder des Heiligen Römischen Reiches die absolute Oberhand hatten, darunter auch die habsburgischen Nieder- und Oberösterreich, Kärnten, Krain, Tirol, Böhmen und Mähren. Letztere lieferten 75 oder gut ein Viertel (26,7%) aller Bürger, andere deutsche Länder des Kaiserreiches lediglich knapp ein Zehntel (27 oder 9,6%), ein Drittel davon Bayern und Schlesien (insgesamt 9). Die entferntesten Zuwanderer kamen aus den österreichischen Niederlanden (Belgien), Trier, Altpreußen und Pommern.³⁷ Bedeutend weniger Bürger lieferte das habsburgische Ungarn, lediglich vier, die alle einen deutschen Zunamen hatten und von denen einer aus dem benachbarten Štrigova in der Murinsel/Međimurje (heute Kroatien) stammte. Noch geringer war der Anteil deren aus dem italienischen Raum: je ein Vertreter aus Friaul, aus der Republik Italien und aus der Republik Genua (dieser lebte dazwischen in Mailand). Geographisch entferntere Zuwanderer wichen ihrem Beruf nach nicht von den anderen neuen Bürgern ab, wenn man von einem Zuckerbäcker aus Mailand und einem Untertan der Serenissima, der ein Spezereihändler war, absieht.

Die Zahl der deutschen Zunamen, übertraf, wie bereits erwähnt, die Zahl der Zuwanderer aus dem deutschen Sprachraum. Marburg als sprachlich überwiegend deutsche Stadt lag inmitten des slowenischen Gebiets, dennoch hatten von 75 in die Bürgerschaft aufgenommenen Bürgern beinahe zwei Drittel einen eindeutig deutschen Zunamen (49 oder 64,5%), einen eindeutig slowenischen jedoch knapp ein Viertel (18 oder 23, 7%) neben zwei unbestimmbaren deutsch-slowenischen (2,6%), drei italienischen (3,9%) und vier anderen bzw. unbestimmbaren (5,3%). Die Zahlen belegen, dass unter den Vollbürgern, so wie in Pettau, der Anteil derer mit deutschen Zunamen höher war, als jener bei allen Hausbesitzern, von denen im Jahr 1754 57,7% einen deutschen Zunamen trugen. Aber auch der Anteil an slowenischen Zunamen war unter den einheimischen Bürgern im Zeitraum 1762–1799 höher als jener im genannten Jahr unter den Hausbesitzern (16,9%).³⁸

Das Marburger Bürgerbuch enthält noch eine Reihe von anderen Angaben über die Umstände bei der Verleihung des Bürgerrechts, deren Analyse jedoch den Rahmen der vorliegenden Abhandlung sprengen würde. So erfährt man beispielsweise, wie man in den Besitz seines Hauses oder Gewerbe-rechts gekommen ist, etwa durch Ankauf, Erbschaft (nach Vater, Eltern, Mutter, Stiefmutter, Bruder)³⁹ oder durch Einheirat (Heirat mit Tochter, Witwe).⁴⁰ Für eine zuverlässige Statistik reichen sie jedoch nicht aus. Aus eindeutigen Angaben geht etwa hervor, dass wenigstens 32 neue Bürger das Haus und/oder Handwerksrecht durch Heirat erworben haben, wenigstens 11 gebürtige Marburger (davon 10 Bürgersöhne) haben das Haus aber nicht geerbt, sondern gekauft.

³⁶ Sehr ähnliche Anteile können aufgrund der Angaben für den Zeitraum 1762–1836 errechnet werden. Unter insgesamt 568 neu aufgenommenen Bürgern gab es 29,2 % Marburger und 61,1% Steirer, davon 72,9 % aus der slowenischen Steiermark (nach A. LESKOVEC, *Politični in kulturni*, S. 196).

³⁷ Die 18 Personen zählende Gruppe »andere Länder des Römischen Reiches« besteht aus Zuwanderern aus Salzburg (2), Schwaben (2), Bamberg (2), Oberpfalz (2), Franken (2), Pommern (1), Kurfürstentumb Pfalz (1), Altpreußen (1), Passau (1), Sachsen (1), Trier (1), Württemberg (1) und den österreichischen Niederlanden (1).

³⁸ B. GOLEC, *Das ethnisch-sprachliche Bild*, S. 71.

³⁹ Z. B. 1766: »auf das von seiner Stieff Mutter überkommene Pitler Haus in der Windischen gassen und die erkhauft Pilgerische Specerey Handlung« (Fol. 52); 1784: »auf das ererbt Vatterl: Jus und die ehemals Carainer: Behausung« (Fol. 68); 1785: »auf das nach seinem Vater seel: übernommene Haus Sub. No. 153« (Fol. 69).

⁴⁰ Z. B. 1773: »auf die vormalis Franz Wasseth: behausung und Schuster werkstath wozu er geheyrathet« (Fol. 57); 1787: »auf die Philip Zunergisch behausung und Schuster gerechtigkeit so durch Ehlichung der wittib an ihn gelanget« (Fol. 71).

Marburg		Pettau	
281 neue Bürger, davon 225 (80,1 %) mit bekanntem Beruf		221 neue Bürger, davon 212 (95,9 %) mit bekanntem Beruf	
Schneider	15	Gastwirte	28
Handelsleute + Krämer	13 + 2	Lederer	19
Schuster	11	Handelsleute	15
Bäcker	10	Bäcker	13
Fleischhacker	10	Fleischhacker	12
Maurer	10	Schuster	11
Schmiede	9	Schneider	7
Lederer	7	Binder	7
Tischler	7	Riemer	7
Wundärzte	6	Kürschner	7
Kürschner	6	Tischler	5
Weber	6	Zimmermann	5
Schlösser	5	Wundärzte	5
Binder	5	Schmiede	5
		Weber	5

Bei der Berufsstruktur der neuen Bürger beschränken wir uns auf eine Übersicht der häufigsten Berufe und stellen einen Vergleich zwischen Marburg und Pettau im selben Zeitraum 1762–1799 an.

Zwischen den Listen der häufigsten Berufe in den beiden Städten besteht eine große Ähnlichkeit, handelt es sich dabei doch um die meist verbreiteten Handwerksberufe überhaupt. Die Feststellung, dass in diesem Rahmen in Marburg keine Wirte vorkommen, ist eben eine Folge der Tatsache, dass dieser Beruf im Marburger Bürgerbuch kaum, in Pettau dagegen sehr konsequent verzeichnet wurde. Die Gastwirtschaft war nämlich oft nur eine Nebenbeschäftigung und diese wurde offensichtlich nur bei jenen Bürgern eingetragen, die keinen anderen (Haupt)Beruf hatten. Was noch mehr ins Auge fällt, ist die viel höhere Anzahl der Lederer in Pettau und der Maurer in Marburg (in Pettau nur 4). Marburg wies unter den neu aufgenommenen Bürgern auch mehr spezialisierte Handwerksberufe als Pettau aus, z. B. 4 Apotheker (Pettau 2), 4 Perückenmacher (Pettau 2), 3 Maler (Pettau 1), 3 Buchbinder (Pettau 1), seit 1787 einen Buchdrucker (Pettau keinen). Nicht zuletzt soll erwähnt werden, dass in Marburg vier Kaffeesieder (der erste im Jahr 1765) in die Bürgerschaft neu aufgenommen wurden, in Pettau dagegen keiner auch im ganzen 19. Jahrhundert.

Auf eine sehr unterschiedliche geographische Herkunft stößt man bei 13 Marburger Handelsleuten, es gab nur zwei Einheimische, vier wanderten aus der deutschen und zwei aus der slowenischen Steiermark zu, je einer aber aus Krain, Oberösterreich, Tirol, Ungarn und Venetien. Unter den kaufmännischen Zunamen herrschten, so wie in Pettau auch, bei weitem deutsche (9) vor, an ihrer Seite findet man zwei slowenische (bei einem Krainer und einem Untersteirer) sowie zwei italienische (bei einem Venezianer und einem Tiroler).

3.3 Die Friedauer Bürger im Jahr 1724

Im Unterschied zu Pettau und Marburg, wo man die Aufnahme von neuen Bürgern während einer längeren Periode verfolgen kann, blieb für Friedau eine ihrer seiner Aussagekraft nach einmalige Quelle erhalten, die Auskunft gibt über die Zahl und die Zunamen aller Bürger für ein bestimmtes Jahr (1724). Es handelt sich um ein einzigartiges Verzeichnis der Stadtbevölkerung mit dem Titel „Beschreibung der statt Fridau : aller in sich aufhaltenten leüt den 16. Julli 724.“⁴¹ Sie wurde auf Verordnung der inner-

⁴¹ ZAP, ZAP 198, Arhiv mesta Ormoža [Archiv der Stadt Friedau/Ormož], šk. 1, fasc. 3, mapa 7, Ljudsko štetje 18. stol., pag. 81–92. Veröffentlicht in: B. GOLEC, *Ormož v stoletjih*, S. 150–165.

österreichischen Regierung in Graz vom damaligen Verwalter der Herrschaft Friedau verfasst. Gut ein halbes Jahr früher, am Jahresende 1723, entstand ein ähnliches, jedoch weniger vollständiges Verzeichnis, wobei hinsichtlich der Gründe für die Entstehung der beiden nur Vermutungen angestellt werden können.⁴² Bei der Beschreibung aus dem Jahr 1724 handelt es sich um ein Verzeichnis aller erwachsenen Personen der Stadt, die älter als 12–13 Jahre alt waren. In insgesamt 68 Häusern (Pfarrhof und Franziskanerkloster ausgenommen), davon 41 in der Stadt und 27 in den beiden Vorstädten, wurden 283 Personen in der Regel mit Namen und Zunamen, Beruf und Herkunft erfasst. Dabei wurden am konsequentesten die Angaben über die Hauswirte und deren Ehefrauen angeführt, etwas weniger folgerichtig die Angaben über ihre erwachsenen Kinder und anderen Verwandten, Dienstboten, Gesellen und Lehrlinge sowie Inwohner.⁴³ Die geographische Herkunft von Einzelpersonen ist bei allen 58 Hauswirten überliefert, bei 64 von insgesamt 66 Ehefrauen der Hauswirte und verwitweten Hausbesitzerinnen (97,0%), insgesamt bei 91,4% aller Personen, abgesehen von den bei ihren Eltern lebenden erwachsenen Kindern.⁴⁴ Der besondere Wert der Friedauer Einwohnerbeschreibung besteht unter anderem auch darin, dass sie, so wie das Marburger Bürgerbuch auch, eine Vergleichsanalyse der Zunamenherkunft und der geographischen Herkunft von Einzelpersonen ermöglicht.⁴⁵

Von den 283 Friedauern in der Beschreibung sind 42 solche, die unmittelbar oder mittelbar als Bürger (*Bürger, bürgerlicher Schuster, Ratsfreund u.ä.m.*) überliefert sind, einer als ehemaliger Bürger, nun Inwohner. Das Angeben des bürgerlichen Status von Einzelpersonen ist zwar etwas inkonsequent, wurden doch zu Bürgern auch fünf Personen gezählt, für welche aus Stadtprotokollen hervorgeht, dass sie tatsächlich erst einige Monate später, am 29. November 1724, in die Bürgerschaft aufgenommen wurden.⁴⁶ Außerdem vermisst man die Bezeichnung ‚Bürger‘ bei drei anderen Personen, die in der Beschreibung des Vorjahres (1723) als Bürger angeführt wurden.⁴⁷ Die Gesamtzahl der festgestellten Bürger beträgt 45, neben ihnen lebten in der Stadt noch 5 bürgerliche Witwen, die alle zugleich auch Hausbesitzerinnen waren. Es ist nicht ausgeschlossen, dass die tatsächliche Zahl der Friedauer Bürger noch ein wenig höher war. Dabei könnte die Bezeichnung ‚Bürger‘ noch bei manchem ausgeblieben sein, etwa bei Anton Koren, der als einziger in der Beschreibung als bereits verheirateter Bürgersohn überliefert ist. Präzisere Antworten sind in den Stadtprotokollen nicht zu finden, wurde doch die Aufnahme neuer Bürger nur sporadisch verzeichnet.⁴⁸

Die folgende Tabelle enthält Angaben über die geographische Herkunft der Friedauer Bürger und deren Ehefrauen, der bürgerlichen Witwen und (zum Vergleich) auch aller anderen Hausbesitzer.⁴⁹

	Bürger	Bürgers- frauen	Bürgers-witwen	andere Hausbesitzer und eine Hausbesitzerin (*)
Stadt Friedau	14	12	2	1*
städtisches Umland	10	8	1	3
übrige slow. Steiermark	10	14		7
deutsche Steiermark	2	3		1
Krain	2	3		

⁴² Zur Entstehung der Quelle vgl.: B. GOLEC, *Ormož v stoletjih*, S. 11–17.

⁴³ Ebenda, S. 35–39.

⁴⁴ Ebenda, S. 69.

⁴⁵ Näheres darüber ebenda, S. 82–84, 93–96.

⁴⁶ G. FOURNIER, Sodni protokol ormoškega mestnega sodnika 1721–1762, izpis za leta 1721–1730 [Das Gerichtsprotokoll des Stadtrichters von Friedau 1721–1762, Auszug für die Jahre 1721–1730], in P. P. KLASINC (Red.), *Ormož skozi stoletja IV*, Ormož 1993, S. 208.

⁴⁷ B. GOLEC, *Ormož v stoletjih*, S. 148, 149.

⁴⁸ ZAP, ZAP 198, Arhiv mesta Ormoža, šk. 9, zapisniki mestnega sveta 1650–1725 [Protokolle des Stadtrates 1650–1725]; G. FOURNIER, Sodni protokol, S. 186 ff.

⁴⁹ In der Tabelle wurden nicht jene drei Häuser berücksichtigt, die nicht von ihren Besitzerinnen, sondern von anderen Wohnparteien bewohnt wurden.

	Bürger	Bürgers- frauen	Bürgers-witwen	andere Hausbesitzer und eine Hausbesitzerin (*)
Bayern	2			
Schwaben	1			
Böhmen	1			
Republik Venedig	1			
Reka/Fiume (Kroatien)	1			
Unbekannt	1	1	1	1
Oberösterreich			1	
Kroatien		1		
Medžimurje/Murinsel		1		
Siebenbürgen		1		
Schlesien				1
Mähren				1
Zusammen	45	44	5	15

Bei den Bürgern ist die geographische Herkunft nur bei dem nachträglich eingetragenen Stadtrichter Mathias Rudolf unbekannt. Von den 45 Bürgern stammte aus der Heimatstadt knapp ein Drittel (14 oder 31,1%), samt Umland gut die Hälfte (24 oder 53,3%), also wesentlich mehr als es bei den neu aufgenommenen Marburger Bürgern im Zeitraum 1724–1798 (33,1%) der Fall war. Nicht weniger als 36 oder 80,0% waren in der Steiermark beheimatet (in Marburg hingegen 59,8% der neuen Bürger), drei Viertel aller (34 oder 75,6%) im slowenischen Landesteil (in Marburg nur 42,0%). Die entferntesten Einzelpersonen kamen nach Friedau aus Bayern (2), Schwaben, Böhmen und der Republik Venedig (je einer). Sehr ähnlichen Prozentsätzen begegnet man bei den bürgerlichen Ehefrauen: gut ein Viertel (12 oder 27,3 % stammte aus der Stadt, knapp die Hälfte (20 oder 45,5%) aus der Stadt samt Umland, 37 oder 84,0% aus der Steiermark, 34 oder 77,3% aus der slowenischen Steiermark. Zwei Ehefrauen zogen aus dem kroatischen Raum (Kroatien und Murinsel), die entfernteste aus dem heute rumänischen Siebenbürgen war mit einem Zuwanderer aus Böhmen verheiratet. Von den bürgerlichen Witwen kam eine aus Oberösterreich, während drei Einheimische aus Stadt und Umland stammten. Von den 14 einheimischen Bürgern hatte knapp die Hälfte (6) eine Einheimische zur Frau, 6 andere Einheimische aus den Reihen der bürgerlichen Frauen verheirateten sich mit Zuwanderern, während bei den beiden bürgerlichen Witwen nicht bekannt ist, woher ihre verstorbenen Ehemänner stammten.

Die geographische Herkunft der Friedauer Bürger stimmt vollends mit dem erwähnten Bild Friedaus als einer sprachlich ausgeprägt slowenischen Stadt überein. Im Jahr 1724 stammten von insgesamt 45 Bürgern nämlich nicht weniger als vier Fünftel (36 oder 80,0%) aus dem slowenischen Raum. Wenn man von Friedau selbst absieht, waren das 22 von 31 (71,0%). Aus dem deutschen Raum stammte dagegen lediglich jeder zehnte (5 oder 11,1%).

Interessanterweise war bei 14 Hausbesitzern-Nichtbürgern der Anteil an geographisch entfernten höher als bei den Bürgern. Obwohl sie knapp zu vier Fünfteln (11 oder 78,6%) aus der Steiermark stammten, kam niemand aus Friedau und nur drei aus dessen Umland. Aus dem deutschen Teil der Steiermark stammte nur ein Grazer Beamter des kaiserlichen Salzamtes. Mehr noch, die beiden entferntesten Zuwanderer waren keine Beamten oder Handwerker. Der Zuwanderer aus Mähren ist als gewöhnlicher „Insass“ ohne Beruf überliefert, ein Schlesier sogar als gewöhnlicher Untertan der benachbarten Herrschaft Muretinci, beide mit Einheimischen aus Stadt bzw. Umland verheiratet.

Die Analyse der geographischen Herkunft der Bürger und anderen Stadteinwohner hat also gezeigt, dass das kleine Friedau auch in dieser Hinsicht eine typische Provinzialstadt mit einem geringen Einflussbereich war. Auch die Berufsstruktur der 45 Friedauer Bürger war im Vergleich zu Marburg und Pettau viel bescheidener und weniger differenziert. In Friedau lebte im Jahr 1724 nur ein Kaufmann, Lorenz Vrle, der mit seinem Bruder aus der Republik Venedig zugewandert war. Für mehr als ein Viertel

(12) der Bürger ist der Beruf nicht überliefert, von den bekannten Berufszweigen überwiegen die gewöhnlichen und meist verbreiteten Handwerksberufe wie Schuster (4), Lederer (4) und Fleischnacker (3), die spezialisierten waren nur durch einen Wundarzt vertreten.

Anders als bei Marburg und Pettau kann für Friedau festgehalten werden, dass das Hauptkontingent der Zuwanderer in dieses Städtchen der slowenische Raum lieferte, genauer die slowenische Steiermark, der Zuzug aus Norden und Nordwesten war sehr gering. Nur die sehr bescheidene Zuwanderung aus dem Osten ist den beiden größeren Städten und Friedau gemeinsam. Im Jahr 1724 stammte kein Friedauer Bürger aus dem ungarisch-kroatischen Raum, von den bürgerlichen Ehefrauen drei.

4. SCHLUSSFOLGERUNG

Obwohl die Aussagekraft der Hauptquellen für die Erforschung der Herkunft der Bürger der drei Städte des slowenischen Drau-Gebiets im 18. Jahrhundert unterschiedlich ist, bieten sie trotzdem ein ziemlich klares Bild von der Quantität und den Einzugsgebieten neuer Bürger. Die Ergebnisse tragen zur Klärung der Fragestellung bei, warum Marburg und Pettau, obwohl von allen Seiten von der slowenischen Bevölkerung eingekreist, ihrem sprachlichen Bild nach ausgeprägt deutsche Städte waren. Zuwanderungstrends bei neuen Bürgern aus Norden und Nordwesten, aus dem deutschsprachigen Raum, sind bei den beiden Städten seit dem Spätmittelalter zu beobachten.⁵⁰ Im 18. Jahrhundert wurden sie im Zuge der allgemeinen Wirtschaftsentwicklung und Verkehrsintensivierung nur noch verstärkt. Das kleine Friedau, dicht an der Grenze des Kaiserreichs zu Ungarn und Kroatien gelegen, stand die ganze Zeit im diametralen Gegensatz zu Marburg und Pettau, als eine Zwergstadt mit geringer Wirkungs- und Anziehungskraft und hinsichtlich der Zuwanderungstrends dementsprechend stark auf die Stadtnähe und an den slowenischen Teil des Heimatlandes Steiermark angewiesen.

Dessenungeachtet kann man hinsichtlich der Herkunft der Bürger Marburgs und Pettaus einerseits und Friedaus andererseits zwei gemeinsame Nenner finden. Den ersten stellt eine starke Bevölkerungsfuktuation dar, ungeachtet der Größe und der wirtschaftlichen Bedeutung der jeweiligen Stadt. So findet man unter den Bürgern einen verhältnismäßig geringen Anteil an Einheimischen – in Friedau betrug er im Jahr 1724 knapp ein Drittel, in Marburg in dem Zeitraum 1762–1799 gut ein Viertel. Der zweite gemeinsame Nenner der untersuchten Städte ist der geringe, kaum erwähnenswerte Zuzug neuer Bürger aus dem Osten, aus den Ländern jenseits der österreichisch-ungarischen Grenze. Von den Bürgern Friedaus fand man im Jahr 1724 keinen Zuwanderer aus dem östlichen Raum, in Marburg konnten für den Zeitraum 1762–1799 vier Personen aus Ungarn aufgezählt werden, davon eine aus dem kroatischen ethnischen Raum (Murinsel/Međimurje). Die Analyse der Zunamen der Pettauer Bürger ergab für das gesamte 18. Jahrhundert nur zwei, aller Wahrscheinlichkeit nach kroatische Zunamen. Die Schifffahrt auf der Drau und der Straßenverkehr entlang des Flusses spielten also bei der Zuwanderung flußaufwärts, von Osten nach Westen, noch das ganze 18. Jahrhundert eine geringe Rolle, Bürger aus Ungarn oder Kroatien stellten somit in den behandelten Städten eine Seltenheit dar. Wesentlich mehr neue Bürger kamen in diesen Raum flußabwärts, also aus dem Westen, d. h. aus Kärnten und Tirol (im Marburger Bürgerbuch trifft man 12 Kärntner und 8 Tiroler). Die Zuwanderung aus dem Osten stieg erst im 19. Jahrhundert an, blieb aber auch damals bescheiden. So findet man im Marburger Bürgerbuch im Zeitraum 1808–1836 sechs neue Bürger aus Ungarn (davon einen von der Murinsel/Međimurje) und drei aus Kroatien.⁵¹

Die drei im vorliegenden Beitrag behandelten Hauptquellen – die zwei Bücher der neu aufgenommenen Bürger und die Beschreibung der Bevölkerung – bieten noch eine Reihe von Forschungsmöglichkeiten, vor allem für die Fortsetzung von prosopographischen Studien über die Bürgerschaft der drei Städte des slowenischen Drau-Gebiets, aber auch für verschiedene vergleichende Geschlechterforschungen der Städte des weiteren Raumes.

⁵⁰ Vgl. N. WEISS, *Die Bürger*; D. ZADRAVEC, *Ptujski meščani*.

⁵¹ PAM, PAM 5, Mestna občina Maribor, šk. 21, knjiga meščanov okrožnega mesta Maribor 1762–1918, Fol. 88, 91, 92, 93, 97, 98, 101, 102, 105.

ARCHIVQUELLEN

1. ARS = Arhiv Republike Slovenije [Archiv der Republik Slowenien, Ljubljana]
2. AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko [Vizedomamt für Krain]: šk. 259.
3. AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani [Representanz und Kammer für Krain in Laibach]: šk. 130.
4. AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko [Josephinischer Kataster für Steiermark]
5. Okrajna gosposočina Ormož [Bezirksobrigkeit Friedau], št. 2; Okrajna gosposočina Maribor magistrat [Bezirksobrigkeit Marburg Magistrat], št. 1; Okrajna gosposočina Ptuj, mesto [Bezirksobrigkeit Pettau Stadt], št. 1.
6. NŠAL = Nadškofijski arhiv Ljubljana [Erzdiözesanarchiv Ljubljana]
7. NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana [Domkapitel Laibach/Ljubljana]: fasc. 116–119.
8. PAM = Pokrajinski arhiv Maribor [Regionalarchiv Maribor]
9. PAM 5, Mestna občina Maribor [Stadtgemeinde Marburg/Maribor]: šk. 21.
10. ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv, Wien, HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv
11. Fürstlich Auerspergsches Archiv: A–V–31.
12. StLA = Steiermärkisches Landesarchiv, Graz
13. I.Ö. HK-Sach = Sachabteilung der innerösterreichischen Hofkammerakten: K 51.
14. Ständisches Archiv, Laa Antiquum: Rauchgeld 1572–1574, Nr. 122, 150, 286.
15. ZAP = Zgodovinski arhiv na Ptuju [Regionalarchiv Ptuj]
16. ZAP 70, Rokopisna zbirka [Handschriftensammlung]: R–30.
17. ZAP 198, Arhiv mesta Ormoža [Archiv der Stadt Friedau/Ormož]: šk. 1, 9.

LITERATUR UND GEDRUCKTE QUELLEN

1. CURK, Jože: O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju [Zum Strassennetz in der slowenischen Steiermark im 18. Jahrhundert]. *Kronika* 34, 1987, Band 3, S. 138–147.
2. CURK, Jože: O prebivalstvu Maribora med sredinama 18. in 19. stoletja [Zur Bevölkerung von Marburg zwischen den Mitten des 18. und 19. Jahrhunderts]. *Studia Historica Slovenica* 2, 2002, Band 1, S. 43–78.
3. CURK, Jože: *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja* [Märkte und Städte in der slowenischen Steiermark. Umriss der Städtebaugeschichte] Maribor: Obzorja, 1991.
4. FOURNIER, Gernot: Sodni protokol ormoškega mestnega sodnika 1721–1762, izpis za leta 1721–1730 [Das Gerichtsprotokoll des Stadtrichters von Friedau 1721–1762, Auszug für die Jahre 1721–1730]. In: KLASINC, Peter Pavel (Red.): *Ormož skozi stoletja IV*. Ormož: Skupščina občine, 1993, S. 186–216.
5. GOLEC, Boris: Das ethnisch-sprachliche Bild der Städte und Märkte im slowenischen Drau-Gebiet in »vornationaler« Zeit. *Südostdeutsches Archiv* 46/47, 2003/2004, S. 65–78.
6. GOLEC, Boris: Elite v majhnih mestih – Višnja Gora »ab urbe condita« (1478) do terezijanskih reform sredi 18. stoletja [Die Eliten in Kleinstädten – Višnja Gora/Weichselburg »ab urbe condita« (1478) bis zu den Theresianischen Reformen Mitte des 18. Jahrhunderts]. In: MLINAR, Janez – BALKOVEC, Bojan (Red.): *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino. Urban Elites in the Middle Ages and the Early Modern Times between the Alp, the Adriatic and the Pannonian Plain*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011, S. 208–249.
7. GOLEC, Boris: *Ormož v stoletjih mestne avtonomije. Posestna, demografska, gospodarska, socialna, etnična in jezikovna podoba mesta ob Dravi 1331–1849* [Friedau in den Jahrhunderten der städtischen Autonomie. Das besitzbezogene, demographische, wirtschaftliche, soziale, ethnische und sprachliche Bild der Stadt an der Drau 1331–1849]. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
8. GOLEC, Boris: Was bedeutet »slowenisch« und »deutsch« in den krainischen und untersteirischen Städten der frühen Neuzeit. In: HEPPNER, Harald (Hrsg.): *Slowenen und Deutsche im gemeinsamen Raum. Neue Forschungen zu einem komplexen Thema* (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Band 38), München 2002, S. 37–64.
9. [GRATZY, Oskar]: Laibachs Bürgerschaft von 1720 bis 1786. *Mitteilungen des Musealvereins für Krain* XVI (1903), S. 70–88.
10. HERNJA MASTEN, Marija: *Vpisna knjiga meščanov mesta Ptuja 1684–1917* [Das Bürgerbuch der Stadt Pettau 1684–1917]. Ptuj: Zgodovinski arhiv, 1995.
11. Imenik Mestjanov deželnega glavnega mesta ljubljanskega. (Od leta 1786 do leta 1867). Verzeichnis der Bürger der Landeshauptstadt Laibach. (Vom Jahre 1786 bis zum Jahre 1867.). In: *Sporočilo o triletnem oskrbovanju mestnih opravil v Ljubljani od junija 1864 do maja 1867. Bericht über die dreijährige Administration der Communal=Angelegenheiten in Laibach vom Juni 1864 bis Mai 1867*. Laibach : Gedruckt bei Josef Blasnik, 1867.

12. KALC, Aleksej: Žensko prebivalstvo v Trstu leta 1775: nekaj socialno-demografskih in gospodarskih vidikov ter metodoloških vprašanj [Die weibliche Bevölkerung in Triest im Jahr 1775: etliche sozial-demographische und wirtschaftliche Aspekte und methodologische Fragen]. *Zgodovinski časopis* 58, 2004, Band 3–4, S. 337–376.
13. KALC, Aleksej: *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju. Priseljavanje kot gibal demografske rasti in družbenih sprememb* [Die Bevölkerung von Triest im 18. Jahrhundert. Die Zuwanderung als Beweggrund des demographischen Wachstums und der gesellschaftlichen Veränderungen]. Koper: Založba Annales, 2008.
14. KOLAR, Nataša: Plovba po Dravi na ptujskem območju od 15. stoletja do konca 19. stoletja [Die Draufahrt im Pettau Gebiet vom 15. bis Ende des 19. Jahrhunderts]. *Ekonomika i ekohistorija* VII, 2011, Band 7, S. 101–110.
15. LESKOVEC, Antoša: Politični in kulturni razvoj Maribora 1752–1850 [Die politische und kulturelle Entwicklung von Marburg 1752–1850]. In: CURK, Jože (Red.) et al.: *Maribor skozi stoletja. Razprave I.* Maribor: Obzorja, 1991, S. 195–227.
16. LESKOVEC, Antoša: Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941 [Die wirtschaftliche Entwicklung von Marburg 1752–1941]. In: CURK, Jože (Red.) et al.: *Maribor skozi stoletja. Razprave I.* Maribor: Obzorja, 1991, S. 313–414.
17. MATHIS, Franz: *Zur Bevölkerungsstruktur österreichischer Städte im 17. Jahrhundert*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1977 (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien, Band 11).
18. PICKL, Othmar: Mur und Drau als Verkehrswege nach dem Südosten. *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1977 = Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1977*. Maribor: Univerza, 1977, S. 225–240.
19. PIRCHEGGER, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München: R. Oldenbourg, 1962 (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. Band 10).
20. PUTANEC, Valentin (Red.), Šimunović, Petar (Red.): *Leksik prezimena Socijalističke republike Hrvatske* [Lexikon der Zunamen in der Sozialistischen Republik Kroatien]. Zagreb: Institut za jezik, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1976.
21. RAISP, Ferdinand: *Das K. K. Militär Invalidenhaus zu Pettau von der Errichtung bis Auflösung*. Graz: A. Leykams Erben, 1860.
22. SCHMUTZ, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark*. Erster Theil A–G, Gratz: Andreas Kienreich 1822; Zweiter Theil H–M. Gratz, 1822; Dritter Theil N–Se. Gratz, 1822.
23. STRAKA, Manfred: *Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770–1880*. Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 1980 (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark. XXXI. Band).
24. SVETINA, Anton: Prebivalci Kranja v letu 1754 [Die Einwohner von Krainburg im Jahr 1754]. *Zgodovinski časopis* 37, 1983, Band 4, S. 273–284.
25. ŠORN, Jože: Obrtništvo v slovenskem prostoru v sedemnajstletju 1758–1775 [Das Gewerbeswesen im slowenischen Raum in den sieben Jahren 1758–1775]. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 50, NV 15, 1979, Band 1–2, S. 137–207.
26. ŠTUHEC, Marko: O družini v Kranju sredi 18. stoletja [Zur Familie in Krainburg Mitte des 18. Jahrhunderts]. *Zgodovinski časopis* 37, 1983, Band 4, S. 285–294.
27. ŠTURM, Lovro (Red.): *Gorenjske družine v 18. stoletju* [Die Familien in Oberkrain im 18. Jahrhundert]. Celje: Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba; Ljubljana: Inštitut Karantanija: Slovenska matica, Ljubljana 2016.
28. ŠTURM, Lovro (Red.): *Ljubljanske družine v 18. stoletju* [Die Familien in Laibach im 18. Jahrhundert]. Celje: Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba; Ljubljana: Inštitut Karantanija: Slovenska matica, 2018.
29. VALENČIČ, Vlado: Štetje prebivalstva leta 1754 v predjožefinski ljubljanski škofiji in njegovi rezultati [Die Volkszählung von 1754 in der vorjosephinischen Laibacher Diözese und ihre Ergebnisse]. *Zgodovinski časopis* 16, 1962, S. 27–54.
30. WEISS, Norbert: *Die Bürger von Marburg an der Drau bis 1600. Prosopographische Untersuchung*. Graz: Institut für Geschichte der Karl-Franzens-Universität, 1998.
31. ZADRAVEC, Dejan: *Ptujski meščani do uničujočega požara leta 1684. Biografsko-Prosopografski priročnik* [Die Bürger von Pettau bis zum vernichtenden Brand im Jahr 1684. Biographisch-prosopographisches Handbuch]. Ptuj: Zgodovinski arhiv, 2017.

1790.

Im Auftrage sind zu Abrechnung der
Bürgermeister sind nebst dem Rathe der
Bürger zu sein:

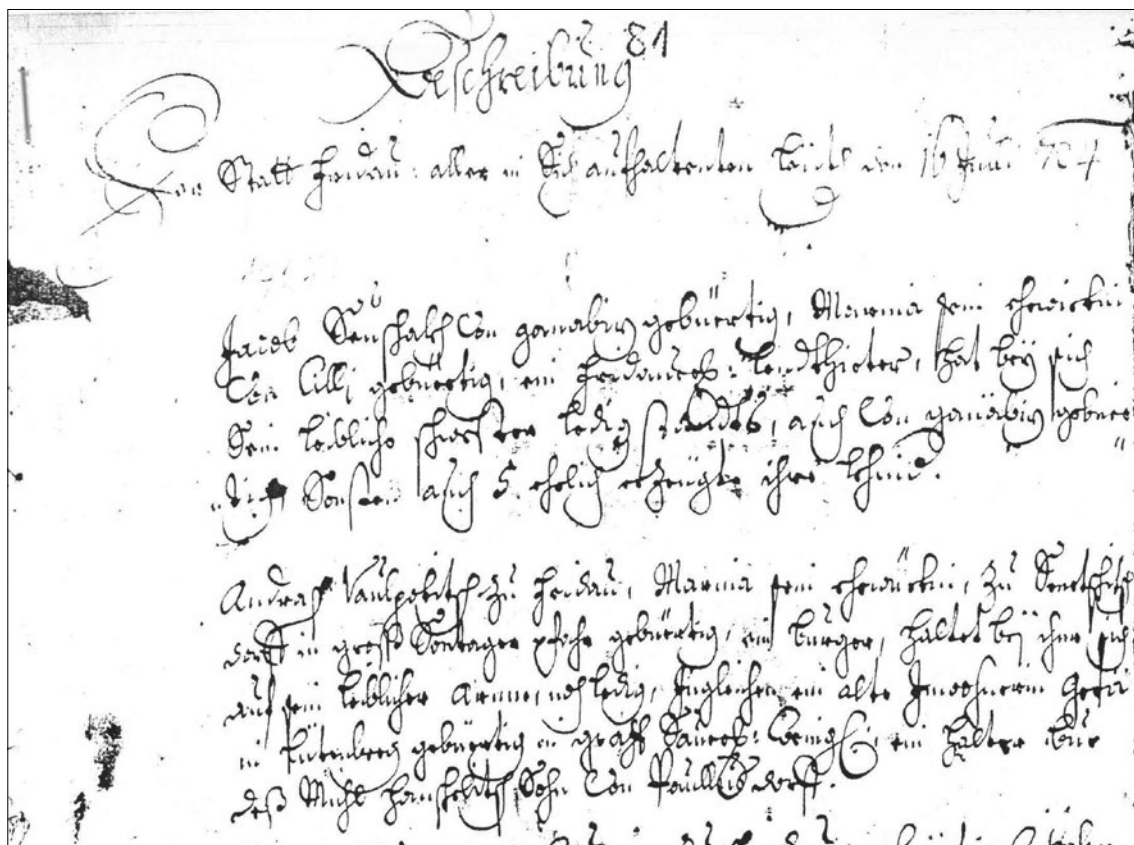
Präsidenten, Rathe und Bürger zu sein
sind in der Stadt auf der Straße
No. 203. und der Stadt Willkomm
zu sein.

Präsidenten, Rathe und Bürger zu sein
sind in der Stadt auf der Straße
No. 203. und der Stadt Willkomm
zu sein.

Bürgerbuch von Pettau 1684–1917

1777.
 Am 14. d. Lbr sind folgende Lütger außgerufen worden
 Herr Hieronimus Faggio Landemann. ist Lütgergegangen
 — Joseph Schneider. Lobzeller ist von ihm eingetauscht
 — Georg Lühel. Küstermeister +
 — Franz Wänjer. Fleischer. ist eingetauscht +
 — Mathias Güllög. Masler ist Wohnstundung gewaucht
 — Franz From. Gürtler + ist Professor worden zu
 — Gottlieb Jagels. Maurermeister + (Küster in 1788. Jahr, wie der
 — Jakob. Kanian. Schneidermeister + Küster sein war.
 — Jakob Nicolay. Wagnermeister +
 — Franz Holt. Schlossermeister +
 Leopold Körber. Kintz
 Michael Böhm. Kintz
 Lorenz Graf. Kintz
 Anton Köhl. Kintz
 Michael Kuthendorfer Kintz

Bürgerbuch von Marburg 1762–1918

Die Beschreibung der Stadtbevölkerung von Friedau 1724

SAŽETAK

U radu se obrađuje geografsko i socijalno podrijetlo građana na primjeru tri grada u slovenskom Podravlju tijekom 18. stoljeća – Maribora, Ptuja i Ormoža – i to u svijetlu onih izvora koji u cijelosti obuhvaćaju punopravne građane. Maribor, Ptuj i Ormož su zanimljivi jer imaju sačuvane popise građana koji svojim značajem prelaze granice slovenskog prostora.

Za Ptuj je očuvana knjiga novoprimljenih građana u kojoj su uneseni podatci o imenima, prezimenima i zanimanja, a ponekad i još neki podatci. Značaj te knjige je u tome što je ona jedina koja na cijelom slovenskom prostoru pokriva period cjelokupnog 18. stoljeća, odnosno točnije razdoblje od 1684. do 1917. Maribor ima očuvanu knjigu novih građana za vremenski raspon od jednog i pol stoljeća (1762.–1918.), a njezina je posebna vrijednost u tome što za prvih 74 godina, od 1762. do 1836., za gotovo svaku osobu navodi i zanimanje i geografsko porijeklo. Na drugoj strani za Ormož se sačuvao jedinstven izvor, popis cjelokupne odrasle gradske populacije iz 1724. s navodima društvenog statusa i podrijetla ne samo građana, nego velike većine gradskog stanovništva uopće.

Premda su spomenuti izvori za porijeklo građana Ptuja, Maribora i Ormoža po strukturi i bogatstvu podataka različiti, oni nude prilično jasnu sliku o kvantiteti i smjerovima doseljavanja novih građana. Dok su u Maribor i Ptuj pristizali uglavnom doseljenici s njemačkog jezičnog prostora, ormoško se građanstvo većinom novačilo sa slovenskog jezičnog prostora, ponajviše iz Podravlja, što se primjetno odrazilo i na jezičnu sliku spomenutih gradova. Zanimljivo je da je istraživanim gradovima zajednička pojava u zanemarivom priljevu novih građana s istoka, tj. s mađarskog (točnije ugarskog) i hrvatskog prostora.

KLJUČEVI ŽIVOTA IVE KLUČKE. PROTUSLOVLJA SUDBINE UČITELJA I RATNIKA

IVO KLUČKA'S KEYS OF LIFE. CONTRADICTIONS OF A TEACHER AND WARRIOR'S DESTINY

Mario STIPANČEVIĆ

Hrvatski državni arhiv
Zagreb

Primljeno / Received: 10. 4. 2020.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 4. 2020.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 929Ključka, I.

316.663-057.85(497.5)“1914/1941”

SAŽETAK

Prilog na temelju izvornih arhivskih vrela, dnevnih tiskovina i literature donosi obris životopisa Ive Klučke, gimnazijskoga profesora u Zagrebu i Koprivnici, odlikovanoga borca i urednika »frontaškoga časopisa« Sudrug iz razdoblja Velikoga rata, istaknutoga vatrogasnog djelatnika i koprivničkoga gradonačelnika 1937-1939. Osim ratnomu putu, pedagoškom, političkom i javnom djelovanju, na temelju je raspoloživih dokumenata znatna pozornost posvećena i Klučkinom privatnome životu, odnosno nesređenim obiteljskih prilikama koje su obilježile gotovo čitavo razdoblje njegove zrelosti.

Ključne riječi: Ivo Klučka (Ključka, Klučko), Sudrug, Prvi svjetski rat, Koprivnica, gimnazija, gradska uprava, vatrogastvo

Keywords: Ivo Klučka (Ključka, Klučko), Sudrug, First World War, Koprivnica, gymnasium, city government, firefighting

UVODNE NAPOMENE

Ako je suditi po sačuvanim arhivskim vrelima, život gimnazijskoga profesora, odlikovanoga domobranskog pričuvnog natporučnika i koprivničkoga gradonačelnika Ive Klučke nije bio odveć sretan. U hrvatskome jeziku ne postoji pristojna istoznačnica koja bi zamijenila uvriježenu i često korištenu tuđicu »autsajder«.¹ Značenja joj na našim prostorima, međutim, ne manjka, kao što ne manjka ni sudbina koje su je ispisale. Pomalo je nevjerojatno da prostor koji je samo u pretposljednem stoljeću iznjedrio oveći broj pojedinaca uz koje se ta imenica više ili manje opravdano može navezati za nju nije uspio pronaći domaćeg izraza. Čitatelj će zaključiti spada li i Klučkina sudbina u red spomenutih. Možda ne zato što su dosezi na pojedinim poljima, ako se uzmu strogo razdijeljeno, bili takvi, nego gledajući ukupnost njegova života zapečaćenog upravo bizarnim krajem.

Pošteno je na početku reći da ovo nije niti prvi niti jedini spomen Klučkina životopisa. Možda samo najnoviji i s nakanom da bude potpuniji od drugih. Među inima, 2013. je o njem prozboreno u kontekstu ravnjanja gradskom upravom Koprivnice,² prije tri godine u okviru razlaganja popularne kulture u Prvome svjetskom ratu promatrane iz perspektive objavljivanja »ratnih novina« pojedinih hrvatskih

¹ Istoznačna riječ »postranik«, naime, potpuno je neuvriježena u domaćemu izričaju.

² KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, »Koprivnica od 1935. do 1939. godine«, *Podravski zbornik* 39 (2013), str. 49-69 (o Klučki 57-63).

postrojbi³ te, posve nedavno i nuzgredno, u fotomonografskoj studiji o domobranskom satniku, Klučkinu ratnom zapovjedniku i prijatelju, Stjepanu Sertiću.⁴ Posljednja su dva uratka bili poticajima za izradu opsežnije studije koju čitatelj drži pred sobom.

KLJUČ PRVI: ŠKOLA KONTRA OBITELJI

Ivo (Ivan) Klučka (Ključka, Klučko) rodio se 30. rujna 1882. u poljodjelskoj obitelji Janka i Ane rođ. Ružinsky iz Sota,⁵ povelikog srijemskoga sela nedaleko Iloka i Šida, još kada je ono administrativno pripadalo Iločkome kotaru i Hrvatskoj. Gimnaziju s ispitom zrelosti svršio je 1903. u Osijeku, studij hrvatskog, latinskog i grčkog jezika 1909. apsolvirao na zagrebačkome Mudroslovnom fakultetu. Zabilježeno je da je jedan semestar slušao u Beču. Kao učitelj nekoliko mjeseci 1909. proveo je na Realnoj gimnaziji u Karlovcu, da bi iste godine bio namješten prvo u zagrebačkoj Gornjogradskoj, a zatim i I. realnoj gimnaziji. Tamo je ostao do konca srpnja 1914. i odlaska na ratište.⁶

U zagrebačkoj crkvi sv. Katarine početkom ožujka 1908. kao »slušač filozofije« vjenčao se sa »svršenom licejkom« Josipom Marijom, kćerkom listonoše Viktora (Vida) Svedrovića i Marije rođ. Novosel, rođenom u Zagrebu 10. ožujka 1889.⁷ Viktor Svedrović se u onodobnim zagrebačkim adresarima spominje kao »poštanski podčinovnik« s mjestom stanovanja u kući grofice Karoline Czernković, Opatička ulica 4.⁸ Ista je adresa zabilježena i u maticama prilikom Josipina rođenja,⁹ a tamo je poslije vjenčanja sa suprugom do potkraj 1912. živio i Ivo Klučka.¹⁰ Da su Svedrovići bili ukorijenjeni u gornjogradskom društvu svjedoči podatak da je Josipi na krštenju kumovao zagrebački veletrgovac vinom Mijo Arko, kućevlasnik na adresi Kaptol 2 sa suprugom Ivanom.¹¹

Ivo i Josipa nepunu su godinu prije vjenčanja, u lipnju 1907., izvanbračno dobili kći Nadu, koju je Klučka tek nakon ženidbe priznao kao vlastito dijete. Dotad je djevojčica bila zavedena pod majčinim prezimenom.¹² Jesu li se već u ovim događajima krili uzroci ili naznake kasnijih neslaganja među supružnicima teško je sa sigurnošću tvrditi. Sigurno je jedino da obitelj nije odisala zajedništvom i ljubavlju te da se najveći dio tih poteškoća prelomio na potomstvu. Spomenutom usprkos, u braku su u relativno kratkom vremenu rođene još dvije djevojčice. Marija, u rujnu 1909. i Melita, početkom lipnja

Sl. 1. Lice starije od dobi. Klučka u ranim tridesetim. Sudeći po odličjima, vjerojatno snimljeno nakon dolaska na Istočno bojište 1915. [HR-HDA-1426. ZF PSR, inv. br. 1221]

³ HAMERŠAK, Filip, »Popularna kultura ide u rat – *Sudrug*, bojni list zagrebačke 25. domobranske pješačke pukovnije (1915. - 1918.),« *Dani Hvarske kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 43/1 (2017): 261-319.

⁴ GRŽINA, Hrvoje i STIPANČEVIĆ Mario, *U predasima Velikoga rata. Postkarte Stjepana Sertića 1915.-1918.* Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2019.

⁵ HR-HDA-1448. ZB MK, ZM-34C, Zagreb, Župa Sv. Marko, Matična knjiga vjenčanih 1905-1911.

⁶ HR-HDA-216. MP NDH, inv. br. 3429.

⁷ HR-HDA-1448. ZB MK, ZM-34C, Zagreb, Župa Sv. Marko, Matična knjiga vjenčanih 1905-1911.

⁸ *Adresar slob. i kr. grada Zagreba 1911.* Zagreb: Nakladna tiskara Vilima Eisenstädtera, 1911., str. 154, 225.

⁹ HR-HDA-1448. ZB MK, ZM-34C/91, Zagreb, Župa Sv. Marko, Matična knjiga rođenih 1888-1890.

¹⁰ HR-HDA-1448. ZB MK, ZM-34C, Zagreb, Župa Sv. Marko, Matična knjiga vjenčanih 1905-1911.

¹¹ HR-HDA-1448. ZB MK, ZM-34C/91, Zagreb, Župa Sv. Marko, Matična knjiga rođenih 1888-1890.

¹² HR-HDA-1448. ZB MK, ZM-34C/658, Zagreb, Župa Sv. Marko, Matična knjiga rođenih 1906-1907.

Sl. 2. Ispred
»časničkog stana«.
Ključka prvi s desna.
Drugi s lijeva satnik
Stjepan Sertić.
Istočno bojište (s.a.)
[HR-HDA-1426. ZF
PSR, inv. br. 1255]

1911. Svima su na krštenju kumovali pristav zemaljske blagajne Ivan Tomašin sa suprugom Marijom, stalno nastanjeni u neposrednoj blizini Klučkinih, u Demetrovoj ulici 16.¹³

Kao što je već ranije napomenuto, sudbina obitelji bila je zlosretna. Još prije Ivina odlaska na ratište te, zapravo, potpunoga napuštanja obitelji i Zagreba, supružnici su zapali u ozbiljne razmirice. U vreli-ma je zabilježeno da je Ključka početkom rujna 1912., prema supruginim riječima, bez ikakvoga valja-nog razloga napustio obitelj i preselio u stan na prvom katu kuće Vilka i Julije Mosković, Boškovićeva ulica 4.¹⁴ Nastranu bračnih nesuglasica i lošeg odnosa prema supruzi, učitelj i pedagog Ključka koji je zagrebačku djecu trebao podučavati materinjemu jeziku ali i moralu i etici, prema vlastitoj se odnosio neshvatljivo. U rujnu je 1913., naime, odlukom Sudbenog stola u Zagrebu, njegova profesorska plaća ovršena zbog neplaćanja šest mjeseci ranije odmjerjenih mjesečnih obroka od 50 kruna koje je na ime maloljetnih kćeri trebao isplaćivati ovrhovoditelju, zagrebačkom odvjetniku Želimiru Mažuraniću,¹⁵ unuku bana Ivana Mažuranića i osam godina mlađem bratu Ivane Brlić-Mažuranić, svojevremeno mini-stru industrije u vladi Petra Živkovića, predsjedniku Senata Kraljevine Jugoslavije¹⁶ i uvjerenom jugo-slavenskom centralistu koji si je odmah po uspostavi NDH oduzeo život.

Ključka ne samo da nije dovoljno novčano, a čini se ni emocionalno, skrbio za kćeri koje su živjele s majkom, nego se ustezao i od isplate propisane alimentacije zbog čega su se sudske ovrhe protezale i u 1914., kada je promijenio i mjesto boravka te preselio u stan na drugom katu kuće Heinricha Bauera u Preradovićevoj ulici 37.¹⁷ Tamo ga je dočekao i početak gotovo šestogodišnje neprekinute vojne služ-be. Ruku na srce, nakon što mu je kao poručniku dodijeljena i vojnička plaća, od profesorske koja je zbog istupa iz službe pala sa 100 na 60 kruna mjesečno, svojevoljno je 40 odlučio prepustiti supruzi i djeci. To je, dakako, značilo smanjenje ionako mizerne potpore za 10 kruna, ali je bilo četiri puta više od onoga što je supruzi i djevojčicama odlukom Zemaljske vlade bilo dodijeljeno nakon Ključkina pri-

¹³ HR-HDA-1448. ZB MK, ZM-34C/659, Zagreb, Župa Sv. Marko, Matična knjiga rođenih 1911.; Matična knjiga rođenih 1913.

¹⁴ HR-HDA-216. MP NDH, inv. br. 3429.

¹⁵ Isto.

¹⁶ »Mažuranić«, *Hrvatska enciklopedija*, pristupljeno 5. 10. 2019. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39658>

¹⁷ HR-HDA-216. MP NDH, inv. br. 3429; *Adresar slob. i kr. grada Zagreba 1911.*, str. 232.

Sl. 3. Konjanik
Ključka. Istočno
bojište, vjerojatno
početak 1917.
[HR-HDA-1426. ZF
PSR, inv. br. 3294]

Sl. 4. »Figuriranje
Ključke«. Poručnik
Branko Wasserbauer
oponaša Ključino
držanje. Ispred s
bocom satnik Stjepan
Sertić. Istočno
bojište, početak 1917.
[HR-HDA-1426. ZF
PSR, inv. br. 3301g.

stupanja vojsci. Uzgred rečeno, njegova je časnička plaća tada iznosila skoro deveterostruko više nego li je »velikodušno« odlučio prepustiti djeci.¹⁸

Međutim, niti to nije bio kraj muka oko podizanja alimentacije. Budući da je Ključka otišao na ratište, Zemaljskoj blagajni nije mogao, ili htio, poslati vlastite potvrde o civilnim novčanim primicima zbog čega prema onodobnim zakonskim propisima ni njegova supruga nije mogla uživati spomenuti novac, iako joj je u međuvremenu dodijeljen čitavi iznos Ključkine profesorske plaće. Kada je napokon Zemaljska vlada odlučila isplaćivati novac, ne na temelju zakonske odredbe, nego dobrovoljne Ključkine privole iz studenoga 1914., on ju je dopisnicom s ratišta upućenoj Zemaljskoj blagajni opovrgnuo uz navođenje da supruga s djecom ionako dobiva dio njegove vojničke plaće.¹⁹ Koliko je u tom bilo istine teško je prosuditi. Sigurno je jedino da su se zbog nemogućnosti isplaćivanja alimentacijskih obroka ovrhe nastavile tijekom sljedećih ratnih godina. I ne samo to, Ključka je početkom 1918. našao vremena zatražiti dječji doplatak, tražeći usput i zaostale isplate počevši od 1915., ali je Odjel za bogoštovlje

¹⁸ HR-HDA-216. MP NDH, inv. br. 3429.

¹⁹ Isto.

Sl. 5. Uređivanje
Sudruga?
Ključka prvi s
desna. Istočno
bojište (s.a.)
[HR-HDA-1426. ZF
PSR, inv. br. 2758]

Zemaljske vlade odgovorio negativno zbog činjenice da ga 1916., kada je zakonski propisan, nije pravodobno zatražio, ali i navodeći da molitelj niti živi s djecom za koju je tražio novac, niti o njima financijski ili drukčije skrbi. Istodobno je i Josipi, tada zaposlenoj pri Zemaljskom statističkom uredu na mjestu pisarske pomoćnice, slična zamolba za doplatkom odbijena jer njezino radno mjesto nije spadalo među ona koja su ostvarivala to pravo.²⁰ U raljama administracije i skrajnje poremećenih odnosa među roditeljima stradale su ponajviše djevojčice.

Stvari su krenule s lošega na gore Josipinom smrću sredinom rujna 1918. Preminula je u dobi od svega 29 godina, u Bolnici milosrdnih sestara od pneumonije.²¹ Djevojčice su ostale same. Otac se nalazio tko zna gdje, trpeći rasap austrougarske vojske. Josipina majka Marija preminula je još u kolovozu 1912.,²² a otac Viktor se nakon smrti prve supruge ponovno oženio, i ovaj put Marijom (rođ. Prah) s kojom je na adresi Jukićeva 10 živio sve do smrti u svibnju 1920.²³ Na istoj je adresi preminula i Marija, nadživjevši supruga za sedamnaest godina. Umrula je u travnju 1937.²⁴

Malo mareći za ženinu smrt, početkom prosinca 1918. Ključka se ipak vratio u Zagreb, zatraživši nakon ponovnoga stupanja u službu u I. realnoj gimnaziji dopust do konca prvog polugodišta tekuće školske godine radi oporavka i činjenice da je, osim u vrijeme dvomjesečnoga liječenja od posljedica ranjavanja, čitav rat proveo po bojištima. Dopust je dobio, ali se u službu početkom ožujka 1919. nije vratio, nego je ponovno tražio mirovanje, što mu je ovoga puta bilo odbijeno.²⁵ Istovremeno je ravnatelja I. realke obavijestio da na službu neće nastupiti zbog preuzimanja dužnosti učitelja hrvatskog i srpskog jezika u vojnoj višoj realci u Mariboru. Kada se u administrativnom vrtlogu izazvanom poslijeratnim zbivanjima i promjenama državno-pravnih uređenja pokazalo da je Ključka u spomenutoj ustanovi doista bio namješten izravnom odlukom Narodnog vijeća Države SHS iz sredine prosinca

²⁰ Isto.

²¹ HR-HDA-1448. ZB MK, ZM-34C/1312, Zagreb, Župa Sv. Blaž, Matična knjiga umrlih 1917-1921.

²² HR-HDA-1448. ZB MK, ZM-34/345, Zagreb, Župa Sv. Marko, Matična knjiga umrlih 1910-1912.

²³ HR-HDA-1448. ZB MK, ZM-34C/1312, Zagreb, Župa Sv. Blaž, Matična knjiga umrlih 1917-1921.

²⁴ HR-HDA-1448. ZB MK, ZM-34C/1314. Zagreb, Župa Sv. Blaž, Matična knjiga umrlih 1933-1940.

²⁵ HR-HDA-216. MP NDH, inv. br. 3429.

Sl. 6. S *Ilustrovanim listom* u rukama. Do Klučke potpukovnik Dragutin Turčić, zapovjednik 25. domobranske pješake pukovnije. Istočno bojište, vjerojatno početak 1916. [HR-HDA-1426. ZF PSR, inv. br. 2763]

1918., popustio je i Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade u Zagrebu dopustivši mu izbjivanje sa službe u I. realci do kraja školske godine 1918/1919.²⁶

Stvari se nisu puno promijenile ni u sljedećem obrazovnom razdoblju. Klučka je zbog namještenja u mariborskoj vojnoj gimnaziji u kojoj je bio jedini učitelj hrvatskog i srpskog jezika te činjenice da reorganizacija ili ukidanje vojnih škola još nije bilo provedena, zatražio ponovnu odgodu nastupa u zagrebačkoj realci i ovoga puta uz odobrenje, ali i uskratu bilo kojega oblika primanja za službu u civilnoj školi. Namještenje u Mariboru dobilo je epilog tek u srpnju 1920. kada je napokon razriješen vojne i učiteljske dužnosti iskazujući punu spremnost ponovnom priključivanju civilnom profesorskom kolektivu u Zagrebu.²⁷

Spomenuti su događaji dodatno zakomplicirali podizanje alimentacije za maloljetne Klučkine djevojčice s tom razlikom da je utoke raznim uredima Zemaljske vlade u kojima se tražila isplata tih minimalnih sredstava sada potpisivalo Sirotinjsko povjerenstvo umjesto preminule majke.²⁸ Ustanova koja je preuzela skrb nad djevojčicama u okvirima gradske uprave djelovala je još od sredine 19. st. sa zadatkom brige o nezbrinjutoj djeci po bilo kojoj osnovi. Sirotinjsko je povjerenstvo tako skrbrilo za siročad, izvanbračnu i djecu koja su odrastala bez jednoga roditelja ili odgovarajuće obiteljske brige te poteškoća u obitelji izazvanih alkoholizmom, slaboumnosću, psihičkim i drugim poremećajima roditelja.²⁹ Nakon smrti majke i u odsustvu ionako za skrb problematičnoga oca, djevojčice nisu mogle proći dobro. Sljedeće su tri godine najvjerojatnije provele u jednoj od sirotinjskih kuća. Možda u »vili kod

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ ČENGIĆ, Dubravka. »Sirotinjsko povjerenstvo grada Zagreba 1856-1946.« *Arhivski vjesnik* 41 (1998): str. 111-119.

sv. Duha«, gdje je prema sačuvanim dokumentima do odlaska k tetki Mariji Vrcibradić živjela jedna od djevojčica.³⁰

Teško je odgonetnuti zbog čega Klučka nije zadržao mjesto u Donjogradskoj gimnaziji na kojemu je čitavo ratno vrijeme, a i nakon njega, bio formalno namješten. Je li se radilo o činjenici da je jednostavno postao višak, jer su na njegovome mjestu punih šest godina bili namješteni drugi profesori ili čemu drugom, nije jasno. Izvjesno je jedino da je među učenicima i kolegama bio sve prije nego nepopularan. Upravo suprotno, suvremenici su o njemu zabilježili da je stručnošću, odnosom prema učenicima i profesorima služio za primjer osobe upravo rođene za učiteljsko zvanje. Sa svojim je đacima živio ne samo školu nego i život uopće, posjećujući ih u njihovim domovima da bi spoznao u kakvim uvjetima žive, pomažući koliko su mu to mogućnosti dopuštale. Uopće, bio je osoba koje su se i svršeni đaci nakon napuštanja školskih klupa rado sjećali.³¹ Ako je doista bilo tako, a razloga za sumnju u Klučkine odgojne i pedagoške sposobnosti nema, šteta je što barem mali dio njih nije primijenio i na vlastitoj djeci.

U drugoj polovici kolovoza 1920. na adresu namjesnoga učitelja I. realne gimnazije u Zagrebu dostavljen je dekret Povjereništva za prosvjetu i vjere Zemaljske vlade kojim je početkom šk. god. 1919/1920. trebao biti premješten na Kr. realnu gimnaziju u Rumi. Očito povrijeđen i razočaran razvojem događaja Klučka je odbio premještaj i zahvalio na službi uz objašnjenje da se tek »vratio iz vojništva«, da je »bez civilnog odijela«, da ima troje djece i da na odlazak u Rumu ne može ni pomisliti. Tada je zabilježeno i da se po povratku iz Maribora u Zagreb nastanio na II. katu kuće i Gundulićevoj 48.³²

Odustajanjem od namještenja u Rumi doveo se u nezavidnu poziciju. Vlasti su to morale smatrati istupom iz učiteljske službe uopće, jer se Klučka dva mjeseca kasnije obratio Povjereništvu za prosvjetu i vjere moleći da mu se zbog neprekinute šestogodišnje vojne službe pomogne pronaći namještenje u nekoj zagrebačkoj školi što bi mu omogućilo opskrbiti i sebe i troje djece koje je, prema vlastitim tvrdnjama, imao na »teškoj brizi«. Početkom studenoga 1920. dosta je dobio posao u Kr. realnoj gimnaziji u Koprivnici. Ovoga puta je tamo otišao, vjerojatno nemajući drugoga izbora.³³

Ako je bilo ikakve sumnje u njegovu (ne)brigu prema djeci kako su to iznosili supruga mu Josipa i Sirotinjsko povjerenstvo nakon njezine smrti, dvojbe su posve nestale žalbama Klučkine sestre Marije Vrcibradić koja se u Zagrebu rujna 1921. prihvatila skrbi o tri djevojčice i koja je izjavljivala da je njezin brat pored posvemašnje nemarnosti za vlastitu djecu protupravno pobirao i »porodične dodatke« trošeći ih isključivo na sebe. Ivina sestra Marija bila je supruga »katastralnog očevidničara« u Vrbovcu Dragutina Vrcibradića, a i sama je s troje vlastite djece jedva preživljavala u malenom jednosobnom stanu kuće Ane i Stjepana Flegarića na adresi Hrastik 14.³⁴ Vrlo je upitno zbog čega se odlučila preuzeti brigu o bratovljevoj djeci. Možda je razlog bio isključivo koristoljuban te se krio upravo u nadi da će od brata biti opskrbljena kakvim-takvim redovitim primanjima. Da je tome najvjerojatnije bilo tako svjedoče događaji koji potvrđuju da se o djevojčicama nije brinula, niti su je one prihvatile. Od brata je tek nakon optužbi i reagiranja Povjereništva za socijalnu skrb Zemaljske vlade, čitavu godinu nakon odlaska u Koprivnicu, u rujnu 1921. dobila punomoć za podizanje dječjega doplatka za Nadu, Mariju i Melitu »dokle god se nalaze kod nje na opskrbi i stanu«. Pokušavajući odgovoriti na sestrine i pritužbe vladina tijela za socijalnu skrb za učinjene propuste, Klučka je priznao da se »ogriješio prema djeci« i da je novac zakonski namijenjen njima podizao za sebe i utrošio na kupovanje zimskog odijela, jer je imao samo jedno(!).³⁵

Da se djeca nisu dugo zadržala ni kod tetke kod koje su bile smještene i da im je tamo moralo biti sve samo ne ugodno, svjedoči činjenica da su od nje već u rujnu iste godine pobjegla k Božidaru Škr-

³⁰ HR-HDA-216. MP NDH, inv. br. 3429.

³¹ »Odlikovani hrvatski junaci. Nadporučnik prof. Ivo Klučka«, *Ilustrovani list* (Zagreb), br. 2, 12. siječnja 1918., str. 18.

³² HR-HDA-216. MP NDH, inv. br. 3429.

³³ Isto.

³⁴ Isto; *Adresar slob. i kr. grada Zagreba 1911.*, str. 236.

³⁵ HR-HDA-216. MP NDH, inv. br. 3429.

njugu, brijačkom obrtniku iz Vlačke 139, gdje su se sklonile Melita i Nada te njegovom šogoru Đuri Vukmaniću u Samoborskoj ulici, koji je privremeno udomio Mariju. Škrnjug je o tom obavijestio gradsko poglavarstvo tražeći intervenciju nadležnih službi prema njihovom zakonitom ocu koji je o djevojčicama, očito, vodio računa još i manje nego li njegova sestra. U očitovanju Povjereništvu za prosvjetu i vjere iz veljače 1922. Klučka se za takvo stanje pravdao da se Nadi, (inače, prema Škrnjugovim riječima zaposlenoj u »nekom laboratoriju u Petrinjskoj« za što je kao petnaestogodišnjakinja primala naknadu od 900 kruna i time podmirivala stanarinu za sve tri sestre nakon bijega od Marije Vrcibradić), »nije dalo dnevno (hodati) čak na Hrastik« pa je za sobom povukla i sestre. Klučka se pritom žalio da su djeca loše odgojena uslijed činjenice da od 1912. nije dijelio isto kućanstvo sa suprugom zbog njezina »lošeg života« čemu je »jaki (...) dokaz bio, kad je 1916. ili 1917. rodila nezakonito dijete« za njegova boravka na ratištu. U istom je očitovanju tvrdio da od 1912. i odlaska od obitelji s kojom je živio kod supruginih roditelja nije stekao »nikakova pokušstva – uopće »kućanstva« te da zbog toga ni djeca nisu mogla živjeti s njim, te da će, nakon što mu je i sestra javila da ne može držati djecu, »podleći« teškim brigama.³⁶

Ono što Klučka optužujući suprugu za rođenje vanbračnog djeteta (koje, usput rečeno, pabirčenjem po maticama rođenih za spomenuto razdoblje nije bilo moguće potvrditi) nije spomenuo jest da u rujnu 1912. nije napustio samo suprugu s troje zakonite djece, nego je ostavio trudnu suprugu s troje djece. Naime, u travnju 1913., tada već posve razdvojeni, Ivo i Josipa dobili su i četvrtoga potomka, Ljerku Ljubicu, koja je u maticama upisana kao zakonito dijete bračnog para Klučka.³⁷ Djevojčica, možda i na sreću, nije poživjela dugo. Preminula je svega tri mjeseca kasnije, u srpnju iste godine.³⁸ U to je vrijeme, a vjerojatno i do smrti u rujnu 1918., Josipa Klučka s djevojčicama živjela u stanu kuće Agneze i Stjepana Dijaka, Sjemenišna (danas Vranyczanyjeva) ulica 6.³⁹

S druge strane, niti je Klučka podlegao sekiraciji, niti se njegova sestra odrekla primanja za bratovljevu djecu. Prema sačuvanim su se vrelima, naime, Melita i Marija, barem do početka 1926. formalno vodile na Hrastiku 14. Dotad je njihova teta (posljednju godinu posve protupropisno) ubirala »porodične dodatke«. ⁴⁰ Gdje je za to vrijeme bila najstarija Nada i jesu li dvije mlađe sestre tada uistinu boravile kod Vrcibradićevih nemoguće je tvrditi. Činjenica da je krajem 1925. Marija zabilježena kao učenica trećega razreda građanske škole u Našicama govori sama za sebe, a čini se da su se djevojčice jedno vrijeme do sredine kolovoza 1926. nalazile u »drž. dječjem domu« iz kojeg su otpuštene jer su onamo spadala samo djeca bez oba roditelja.⁴¹ Dok su mu se kćeri potucale od nemila do nedraga, njihov je otac brinuo isključivo o vlastitoj odjeći, predavao hrvatski jezik u koprivničkoj gimnaziji, kao rezervni poručnik 1. čete 1. bataljona 42. pješačkog bjelovarskog puka povremeno sudjelovao u vojnim vježbama i bio aktivan u radu koprivničkih pjevačkih, planinarskih i vatrogasnih društava.

Težak je život morao ostaviti traga na Klučkinjoj djeci. Najmlađa Melita preminula je u ožujku 1928. kao šesnaestogodišnjakinja.⁴² Starije su sestre prošle nešto bolje. Marija se u siječnju 1930. vjenčala s Nikolom Krpancem iz Zagreba od kojeg se razvela 1957., kada je ponovno preuzela djevojačko prezime. Četvrt stoljeća kasnije, ponovno se (1982) vjenčala za bivšega supruga i ponovno promijenila prezime u Krpanec.⁴³ Krajem sljedeće godine umrla je u Zagrebu.⁴⁴ Najstarija od sestara, Nada, u srpnju 1935. vjenčala se s ing. Viktorom Koudelkom,⁴⁵ poznatim domaćim agronomom češkoga porijekla, profesorom gospodarsko-kemijske tehnologije, osnivačem i predstojnikom Zavoda za prerađu poljopri-

³⁶ Isto.

³⁷ HR-HDA-1448. ZB MK, ZM-34C/659, Zagreb, Župa Sv. Marko, Matična knjiga rođenih 1913.

³⁸ HR-HDA-1448. ZB MK, ZM-34/345, Zagreb, Župa Sv. Marko, Matična knjiga umrlih 1913-1914.

³⁹ HR-HDA-216. MP NDH, inv. br. 3429; *Adresar slob. i kr. grada Zagreba 1911.*, str. 236.

⁴⁰ HR-HDA-216. MP NDH, inv. br. 3429.

⁴¹ Isto.

⁴² Gradska groblja, pristupljeno 21. 9. 2019., <https://www.gradskagroblja.hr/default.aspx?id=382>.

⁴³ HR-HDA-1448. ZB MK, ZM-34C/658, Zagreb, Župa Sv. Marko, Matična knjiga rođenih 1908-1909.

⁴⁴ Gradska groblja, pristupljeno 21. 9. 2019., <https://www.gradskagroblja.hr/default.aspx?id=382>.

⁴⁵ HR-HDA-1448. ZB MK, ZM-34C/658, Zagreb, Župa Sv. Marko, Matična knjiga rođenih 1906-1907.

vrednih proizvoda, koji je od 1920. pod izmijenjenim nazivom djelovao u sklopu Gospodarsko-šumar-skog (danas Agronomskog) fakulteta u Zagrebu.⁴⁶ Svjedočanstvo o povezanosti Klučkinih kćeri izvan sumnje jest i podatak da su u veljači 1968., nekoliko dana nakon Nadina ukopa na zagrebačkom Mirogoju i, vjerojatno, prema njezinoj izričitoj želji, u istu grobnicu nakon ekshumacije iz ranijih počivališta položene sestre Melita Klučka i Marija Krpanec, majka Josipa, baka Marija Svedrović te Štefaniya Svedrović,⁴⁷ vjerojatno Nadina tetka, odnosno majčina sestra preminula 1905. »kao sveučilišna slušateljica« u dobi od dvadeset godina.⁴⁸ Djed Viktor, iz razumljivih je razloga, ostao počivati u grobu s drugom suprugom.⁴⁹

KLJUČ DRUGI: VELIKI RATNIK VELIKOGA RATA

Sve što Klučka nije bio prema obitelji i kćerima, bio je za druge. Osim u odnosu prema učenicima, ponajviše je to došlo do izražaja u njegovom ratnom putu tijekom Prvoga svjetskog rata. Poznato je da je redoviti vojni rok 1905. služio u 27. sisačkoj pješačkoj domobranskoj pukovniji. Vjerojatno neposredno nakon odsluženja postao je pričuvnim poručnikom c. i kr. domobranstva. U aktivnoj prijeratnoj vojnoj službi djelovao je tijekom prosinca 1912., nakon djelomične mobilizacije što ju je Monarhija pod krinkom »vojnih vježbi« provela zbog krize izazvane Balkanskim ratovima te, ponovno, od kolovoza 1914. kada je dodijeljen III. bojni 25. pješačke domobranske pukovnije.⁵⁰ Kao i ratni put postrojbe s pomoću kojeg je jedino moguće rekonstruirati i njegov osobni, pogotovo do odlaska na Istočno bojište, i Klučkin je započeo u prvim danima kolovoza 1914., u vrijeme kada je njegova pukovnija bila u sastavu 83. pješačke brigade 42. domobranske pješačke (*Vražje*) divizije.

Njezini su pripadnici pod zapovjedništvom generala Stjepana Sarkotića početkom kolovoza iz Zagreba prebačeni u Gunju, gdje su prešli Savu te zatim preko Brčkoga nastavili put prema jugu pripremajući se za prelazak Drine i ulazak u Srbiju. Veći je dio divizije Drinu prešao 12. kolovoza kod Zvornika, a Klučkina im se pukovnija pridružila dan kasnije kad je i započela prva austrougarska ofenziva u Srbiji vrhunac koje je predstavljala Cerska bitka vođena od 16. do 19. kolovoza, okončana porazom austrougarskih postrojba i povlačenjem čitave 5. armije preko Drine natrag u Bosnu.⁵¹

Borci domobranske divizije po drugi su put forsirali Drinu sredinom rujna kod Batara, pri čemu je postrojba pretrpjela velike gubitke. Zbog smrtnog stradavanja dotadašnjeg zapovjednika Klučkinog »III. baona« novim je postao satnik Stjepan Sertić⁵² – pokazat će se – omiljeni suborac, prekaljeni ratnik, kasnije visoki časnik Jugoslavenske i vojske NDH te Klučkin prijatelj.

Nakon kraćeg perioda obilježenog manjim operacijama, potkraj istoga mjeseca pokrenut je novi napad na Srbiju u smjeru Valjeva. Tom su se prilikom pripadnici 42. domobranske pješačke divizije našli u sastavu 6. armije, pod izravnim zapovjedništvom ne odviše sposobnoga generala Oskara Potioreka. Raspoređeni između strateški važnih točaka, Crnoga Vrh i Kulišta, domobranci su sudjelovali u žestokim borbama oko planine Gučeva.⁵³

Nakon vatrenoga krštenja i teških bojeva u Srbiji, pripadnici 25. domobranske pješačke pukovnije zajedno s ostatkom 42. divizije sredinom siječnja 1915. prebačeni su na Istočno bojište. Klučka je tako bio i sudionikom žestokih zimskih borbi za Karpate vođenih od siječnja do travnja 1915., proboja kod Tarnówa i Gorlica u svibnju te bitaka na Dnjestru obilježenih žestokim ruskim napadima na domobranske položaje kod sela Toporivci i Rarancza Ridkivci sredinom lipnja iste godine. Postrojba je nakon

⁴⁶ »Koudelka, Viktor.« *Hrvatska enciklopedija*, pristupljeno 23. 9. 2019., <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33493>.

⁴⁷ Gradska groblja, pristupljeno 21. 9. 2019., <https://www.gradskagroblja.hr/default.aspx?id=382>.

⁴⁸ HR-HDA-1448. ZB MK, ZM-34/343, Zagreb, Župa Sv. Marko, Matična knjiga umrlih 1904-1906.

⁴⁹ Gradska groblja, pristupljeno 21. 9. 2019., <https://www.gradskagroblja.hr/default.aspx?id=382>.

⁵⁰ HR-HDA-216. MP NDH, inv. br. 3429; Hameršak, nav. dj., str. 268

⁵¹ GRŽINA, STIPANČEVIĆ, nav. dj., str. 18.

⁵² Isto, str. 18-19.

⁵³ Isto, str. 19.

Sl. 7. U trenucima odmora. Klučka (prvi s desna) sa »sudrugovima«. Istočno bojište (s.a.) [HR-HDA-1426. ZF PSR, inv. br. 2436]

toga ratovala između Dnjestra i Pruta, gdje je u listopadu uspjela zaustaviti ruski prodor između sela Toporivci i Onut.⁵⁴

Sljedeći je krupni sukob na tom dijelu ratišta predstavljala novogodišnja bitka koja se od 27. prosinca 1915. do 26. siječnja 1916. vodila u Bukovini. Radilo se o »lagumskom boju« za strateški važnu kotu 458 (Dobrinivci) koju su Rusi nastojali osvojiti kopanjem podzemnih tunela prema položajima 25. domobranske pukovnije da bi ih potom eksplozivom digli u zrak. Osujećivanje ruskih navala kopanjem sličnih prokopa, samo u suprotnom smjeru, izravno je naloženo III. bojni i pridruženim opkoparskim jedinicama. Do kraja godine u neposrednoj blizini kote 458 odvijala se žestoka bitka tijekom koje su obje strane nekoliko puta detonirale više stotina kilograma eksploziva u podzemnim rovovima. Uništenje ruskih položaja početkom siječnja bilo je presudno za kasniji ishod čitave »lagumske« borbe.⁵⁵

Braneći Karpate i sprečavajući proboj ruskih snaga u Ugarsku, Klučka i suborci su na položajima kraj Dobrinivaca dočekali sljedeću veliku rusku navalu nekoliko mjeseci kasnije. Radilo se, dakako, o glasovitoj Brusilovljevoj ofenzivi, jednoj od najvažnijih vojnih operacija čitavog Velikog rata.

Borbama na Dnjestru u lipnju 1916. započela je za hrvatske postrojbe jedna od najkrvavijih i najtragičnijih epizoda u vojnoj povijesti uopće. Domobranska je divizija već prvog dana žestoko napadnuta topništvom i bojnim otrovima, a zatim i pješastvom. Najveći je dio 25. domobranske pješačke pukovnije uključujući i III. bojnu u tom trenutku bio smješten u selu Pohorilivka, dok se dio nalazio u pričuvi 28. pukovniji kod Okna. Iako je Klučki i suborcima iz »III. baona« protunapadom isprva pošlo za rukom odbaciti ruske postrojbe i zadržati strateški iznimno važne kote 458 i 272 (Czarny Potok), uspjeh je bio kratkoga daha jer je već sljedećih dana započeo novi ruski napad na prostoru između Dnjestra i Dobrinivaca. Duskora se cijela linija, uključujući i 42. domobransku pješačku diviziju, našla pod žestokim napadima ruskoga topništva i pješastva kod sela Okna i Czarny Potok, pri čem su domobrani počeli napuštati položaje, a uskoro je uslijedila i formalna zapovijed za povlačenje. Do sredine lipnja austro-ugarska je vojska na tom području izgubila gotovo polovicu sastava, dok je 42. domobranska divizija ostala na nešto više od pet tisuća pripadnika.⁵⁶

Potkraj lipnja ostaci 42. divizije raspoređeni su na položaje oko Kolomije, gdje je započela nova velika bitka. Klučkina je III. bojna s ostatkom pukovnije u tom trenutku držala položaje u blizini Tro-

⁵⁴ Isto, str. 26-28.

⁵⁵ Isto, str. 30.

⁵⁶ Isto, str. 31-33.

fanivke. Gubici domobranskih postrojba ponovno su bili veliki, a početkom srpnja domobrani su bezuspješno pokušali zaustaviti ruski napad kod sela Majdan Graniczny te su bili prisiljeni povući se prema Nadvirni. Njihovo će povlačenje završiti tek nakon bitke za Stanislav (danas Ivano-Frankivsk) sredinom kolovoza. Tijekom ove je bitke 42. divizija branila položaje kraj potoka Bistrica Nadvirjanska, a Klučkina se pukovnija ustalila na položajima oko sela Hlibovka i Sadžavka, jugozapadno od Stanislava. Po završetku bitke za taj strateški važni grad, austrougarska se vojska konačno uspjela oporaviti i popuniti te pripremiti za nastavak ratnih operacija. Možda i zbog spomenutog, do kraja godine na bojištu nije bilo važnijih operacija.⁵⁷

Početkom srpnja 1917. ruska je vojska pokrenula novu ofenzivu na austrougarske i njemačke postrojbe (ofenziva Kerenskoga) na tom području te u bitci kod Stanislava-Kaluša potisnula čitav zagrebački XIII. korpus prema zapadu. Sa spomenutih su položaja nekoliko dana kasnije, Klučka i suborci krenuli u napad koji je okončan ulaskom u Černjivce 3. kolovoza.

Za III. je bojnu i 25. domobransku pješačku pukovnicu osobito važna bila bitka kod Sniatyna, koja se vodila 28. i 29. srpnja.⁵⁸ Premda su domobrani iz nje izašli kao pobjednici, pukovnija je pretrpjela ozbiljne gubitke, a tijekom tih je žestokih borbi, 29. srpnja, kod sela Ušcie na Dnjestru ranjen i Klučka.⁵⁹ Težina njegovih ozljeda nažalost nije poznata, ali se po kasnijim događajima činilo da ranjavanje nije bilo teže prirode. Naime, nakon dvomjesečnog odsustva zbog oporavka, vratio se u staru postrojbu u to vrijeme smještenu na položaje istočno od Dobrinivaca koje je držala 1915. i 1916. Krajem godine čitava je pukovnija povučena na odmor u blizinu Dobrinivaca i Černjivaca, gdje je dočekala kraj zadaća na Istočnom bojištu i prebacivanje na Talijansko ratište početkom 1918.⁶⁰

Klučka je tamo pristigao najvjerojatnije u veljači. Prva veća bitka u kojoj je s postrojbom sudjelovao bila je na visoravni Sedam Općina (Sette Comuni) sredinom lipnja, a srpanj i kolovoz po svemu je sudeći proveo u pričuvi kod mjesta Pergine. Tijekom posljednjih ratnih mjeseci 25. se domobranska pješačka pukovnija povremeno odmarala u mjestu Feltre ili u njegovoj okolici. Vjerojatno je na samom kraju rata, u listopadu 1918., Klučka sudjelovao i u posljednjoj većoj bici na Jugozapadnome bojištu

Sl. 8. Odlikovani hrvatski junak. [Ilustrovani list (Zagreb), 1918., br. 2, 12. siječnja 1918., str. 18.]

⁵⁷ Isto, str. 33-34.

⁵⁸ Isto, str. 38-39.

⁵⁹ »Domaće vijesti«, *Sudrug*, III/1917., br. 59, 4. 8. 1917. (HR-HDA-477. RRPS, 2.4. *Sudrug*, list 25. domobranske pješačke pukovnije).

⁶⁰ HAMERŠAK, nav. dj., str. 268; GRŽINA, STIPANČEVIĆ, nav. dj., str. 40.

kod masiva Monte Grappa.⁶¹ Sudeći po činjenici da se do 1920. nije vratio u Zagreb,⁶² nakon izdisanja Monarhije na bojištu s dijelovima postrojbe preko juga današnje Slovenije najvjerojatnije se povukao prema unutrašnjosti i kakvoj takvoj sigurnosti ostataka negdanje države. Ne čudi da je na tom putu odlukom novoustrojene, kratkotrajne, državne organizacije na gotovo dvije godine zastao u Mariboru. Obiteljskog doma u Zagrebu ionako nije imao.

Tijekom rata pokazao je lice sasvim drukčije od onog što ga je krasilo u obiteljskim odnosima. Kao i među bivšim (a i budućim) kolegama profesorima i učenicima, bio je omiljen kao časnik, suborac i prijatelj. Kad je postalo jasno da rat neće »završiti do Božića« i čim su se bojišnice donekle ustalile, u pokretnim je vojničkim posadama započelo izdavanje brojnih »rovovskih novina« ili »frontaških časopisa«. ⁶³ Jedan od takvih potpisivao je i Klučka, nastojeći sabranim i uređenim prilogima prikratiti vrijeme suborcima, nasmijati ih, opustiti, dirnuti i poučiti. Radilo se o *Sudrugu*, listu 25. domobranske pješačke pukovnije koji je izlazio od rujna 1915. do listopada 1918. u ukupno 84 broja od kojih je glavninu pripremio i uredio spomenuti gimnazijski profesor i pričuvni natporučnik.⁶⁴ Gotovo je sigurno da je Klučka od prvoga broja bio usko povezan s izlaženjem lista, a možda je bio i njegovim idejnim začetnikom, iako se kao urednik potpisivao (tek) od sedmoga broja datiranog u početak studenoga 1915. Uređivanje je nastavio tijekom čitavoga razdoblja izlaženja, a iz sačuvanih se primjeraka može utvrditi da su jedini brojevi koje nije potpisao bili oni objavljeni krajem travnja i početkom svibnja 1916., tiskani vjerojatno za vrijeme trajanja odsustva te neposredno nakon ranjavanja krajem srpnja sljedeće godine, odnosno tijekom dvomjesečnoga bolničkog oporavka i prisilnog izbjivanja s bojišnice.⁶⁵

Većina je brojeva *Sudruga* tiskana na ruskom, tek manji dio na talijanskom bojištu, a list je na zavidno dobroj sadržajnoj i tehničkoj razini s obzirom na prilike izlazio u opsegu od četiri do šesnaest stranica, naklade vjerojatno manje od stotinu primjeraka. Objavljivanje je iz posve razumljivih razloga pretrpjelo nekoliko prekida. Tijekom i nakon Brusilovljeve ofenzive kada je list zauvijek izgubio nekoliko stalnih suradnika i, za dulje vrijeme, tehničke mogućnosti tiskanja, za navale Kerenskog te nakon premještanja postrojbe na Talijansko ratište.⁶⁶ Ono što ovaj ratni časopis čini posebnim u odnosu na druge slične tiskovine domaćih postrojbi iz toga razdoblja jest činjenica da je većina njegova niza ostala sačuvana do današnjega dana što s ostalima, nažalost, nije slučaj. Nije posve sigurno na čiju je inicijativu *Sudrug* pokrenut, ali je posve izvjesno da se s njegovim sadržajem moralo slagati zapovjedništvo pukovnije pod čijim je okriljem izlazio. Uostalom, prilozi su se slali izravno »pukovnijskom pobočništvu«. ⁶⁷ Jasno je, također, da je većina priloga objavljenih u listu izvorno nastala upravo za njegove potrebe i da je preuzimanja iz drugih publikacija bilo jako malo te da su se u nekim slučajevima u tekstovima provukle i objave koje preventivnoj civilnoj cenzuri toga doba vjerojatno i ne bi promaknule.⁶⁸ Urednik je uživao puno povjerenje pretpostavljenih i za to su postojali debeli razlozi.

Iako nam vrela o tom ne govore podrobnije, o njima je moguće je zaključivati posredno – Klučka se nije skrivao od borbe. Upravo suprotno. Zbog toga je, i posve iznimno u slučaju pričuvnih časnika c. i kr. vojske, odlikovan čak pet puta. Vojničkim križem za zasluge na vrpci kolajne za hrabrost s mačevima, dvaput srebrnom medaljom za vojne zasluge (»Signum laudis«), Karlovim četnim križem te Redom željezne krune III. razreda s ratnom dekoracijom i mačevima.⁶⁹ Ako se spomenuto i uzme s odmakom, ako se i pretpostavi da su vojnici na bojišnici bili često odlikovani radi motivacije i samo na temelju činjenice da su (još uvijek) živi, pogotovo s odmicanjem rata, pet je odlikovanja morala zaslužiti odvažnost, požrtvovnost i privrženost braći po oružju. Učitelj i nemarni otac Klučka bio je primjer

⁶¹ GRŽINA, STIPANČEVIĆ, nav. dj., str. 40-41.

⁶² HR-HDA-216. MP NDH, inv. br. 3429.

⁶³ HAMERŠAK, nav. dj., str. 262.

⁶⁴ Isto, str. 266, 268-269.

⁶⁵ Isto, 272; HR-HDA-477. RRPS, 2.4. *Sudrug*, list 25. domobranske pješačke pukovnije.

⁶⁶ HAMERŠAK, nav. dj., str. 268-269.

⁶⁷ Isto, str. 271.

⁶⁸ Isto, str. 263.

⁶⁹ »Odlikovani hrvatski junaci. Nadporučnik prof. Ivo Klučka«, str. 18; Hameršak, nav. dj., str. 273-274.

pravoga ratnika. Uzgred rečeno, nakon svjetskoga se sukoba sudeći prema dostupnim vrelima više se nije prihvatio uređivanja bilokakvih tiskovina, a i pisane je priloge objavljivao vrlo rijetko. Ratne su strahote viđene na trima bojištima morale ostaviti traga. Možda baš na gubitku volje za pisanom riječi. Od vojništva nije mogao pobjeći, a možda to nije ni htio. U pričuvi nove vojske dogurao je do čina kapetana 1. klase.⁷⁰

KLJUČ TREĆI: PR(A)VO LICE KOPRIVNICE

Ranije je spomenuto da se nakon odbijanja premještaja u Rumu, u studenom 1920. Klučka morao pomiriti s činjenicom da neće dobiti traženo namještenje u Zagrebu te je prihvatio posao »namjesnoga učitelja« na Kr. realnoj gimnaziji u Koprivnici.⁷¹ Ta je visokoškolska ustanova u trenutku njegova dolaska postojala svega četrnaest godina. Na zamolbu načelnika grada u kolovozu 1906. i nakon dokidanja viših razreda tamošnje pučke škole, osnovana je koprivnička Privremena mala realna gimnazija. Za potrebe nove obrazovne ustanove grad je već dvije godine kasnije dao izgraditi dojmljivu zasebnu zgradu,⁷² a u studenome iste godine carskim je rješenjem utemeljena »potpuna kraljevska realna gimnazija«.⁷³ Prilikom Klučkina namještenja tu je obrazovnu ustanovu pohađalo 116 djevojčica i 154 dječaka o čijoj je naobrazbi i odgoju brinulo 16 profesora. U trenutku Klučkina umirovljenja taj se broj popeo na 178 učenica, 313 učenika i 30 nastavnika.⁷⁴

U koprivničkoj je gimnaziji poučavao hrvatski jezik. U studenom 1921. udovoljeno je i njegovoj molbi za imenovanjem »pravim učiteljem«, uz obavezu polaganja državnoga profesorskog ispita u roku od četiri godine nakon demobilizacije. Ovo je imenovanje za Klučku, osim samoga naslova, značilo i znatno povećanje mjesečnih primanja s 1500 na 3600 dinara.⁷⁵ Kao i ranije u Zagrebu, čini se da je i u koprivničkoj gimnaziji bio omiljen i među profesorima i među učenicima. Da je doista bio »odličan pedagog, kojeg su đaci ljubili kao oca svog«⁷⁶ možda mogu potvrditi i odlasci koprivničkih gimnazijalaca na višednevne izlete i »maturalce« pod njegovim vodstvom, kao što je to bio slučaj s putovanjima u Hrvatsko Zagorje i Dalmaciju u svibnju 1926. i lipnju sljedeće godine.⁷⁷ Uostalom, uz njih je stajao kada je bilo najpotrebnije.

Klučkina je jedanaestogodišnja služba u Koprivnici bila isprepletena čestim pozivima na vojne vježbe zbog statusa rezervnoga oficira i (ne)brigom za kćeri, odnosno stalnim prepiskama s nadležnim ministarstvom u vezi obiteljskih dodataka za uzdržavanje djevojčica o čemu je već bilo riječi. Niti u samoj profesorskoj službi nije mogao biti posve miran. Koprivnička se gimnazija, naime, vrlo brzo nakon uspostave jugoslavenske države našla na meti nadležnih organa i listi za gašenje školskih ustanova toga statusa. Dakako, ne bez razloga.

Glasine o njezinu ukidanju počele su se pojavljivati još tijekom 1924., u jeku traženja nadogradnje gimnazijske zgrade zbog sve većeg broja polaznika, a stvarnost su postale tri godine kasnije, sredinom 1927., kada je Ministarstvo prosvjete odlučilo ukinuti peto razredno odjeljenje⁷⁸ što je, pokazat će se, bio samo početak režimskog pritiska na najvišu koprivničku obrazovnu ustanovu. U njezinu je obranu ustalo ukupno građanstvo, a akciju je predvodio Klučka, tada časni sudac Hrvatskih učiteljskih društava

⁷⁰ »Tragična smrt prof. Klučke«, *Podravske novine*, br. 40, 28. 9. 1940., str. 2.

⁷¹ HR-HDA-216. MP NDH, inv. br. 3429.

⁷² U njoj se danas nalazi Osnovna škola »Antun Nemčić Gostovinski«. (Usp. »OŠ »Antun Nemčić Gostovinski««, posjećeno 9. 10. 2019., <http://www.osang-kc.hr/index.php/home1/povijest-skole/18-povijest-kolske-zgrade>).

⁷³ FELETAR, Dragutin, »Četvrt stoljeća školstva u Koprivnici.« U: Feletar, Dragutin, ur. *Koprivnica – Izabrane teme*. Koprivnica: Gradsko poglavarstvo, Nakladna kuća »Dr. Feletar«, 1995., str. 140-141.

⁷⁴ FELETAR, Dragutin, »Prilozi za povijest koprivničke gimnazije od 1906. do 1945. godine.« *Podravski zbornik* 5 (1979), str. 82.

⁷⁵ HR-HDA-216. MP NDH, inv. br. 3429.

⁷⁶ »Tragična smrt prof. Klučke«, *Podravske novine*, br. 40, 28. 9. 1940., str. 2.

⁷⁷ »Male vijesti«, *Koprivničke novine*, br. 18, 2. 5. 1926., str. 2; br. 44, 25. 6. 1927., str. 3.

⁷⁸ »Protiv redukcije naše realne gimnazije«, *Koprivničke novine*, br. 6, 25. 9. 1927., str. 2.

Sl. 9. Koprivnička gimnazija u međuratnom razdoblju. [FELETAR, Dragutin, »Prilozi za povijest koprivničke gimnazije od 1906. do 1945. godine.« *Podravski zbornik* 5 (1979), str. 84]

za Koprivnicu.⁷⁹ Udruženim se intelektualnim i građanskim snagama pridružilo i gradsko zastupstvo koje je na izvanrednoj skupštini jednoglasno zaključilo da se predsjedniku vlade Velji Vukićeviću i ministru prosvjete Kostu Kumanudiju uputi poslanstvo sa zadatkom promjene odluke o ukidanju viših gimnazijskih razreda, a vijećnici su se protestnim brzojavom obratili izravno i kralju, prosvjedujući protiv odluke koja je u pitanje dovođila značajan dio srednjoškolskoga obrazovanja u Podravini uopće.⁸⁰ Deputacija na čelu s vladinim povjerenikom za Koprivnicu uspjela je u naumu. Razredna odjeljenja nisu dokinuta, a gimnazija je nastavila s radom u dotadašnjem okviru.

Stanje se, međutim, nije smirivalo. Prikrivena opasnost od gubitka gimnazije od tog je doba stalno prijetila koprivničkome kraju. Pet godina nakon ove, jedva prebrođene prijetnje, na gimnaziju je udareno još ozbiljnije. Iako je »redukcija« gimnazijskih ustanova bila načelan stav tadašnjih vlasti, škola se na listi za dokidanje ponovno našla iz isključivo političkih razloga. Šestosiječanjska diktatura nije trpjela političke protivnike, a u Koprivnici ih je bilo puno. Dovoljno je spomenuti Pavleka Miškinu, Tomu Čikovića, Ivana Zatluku te Julija Mankanca, inače profesora filozofije i njemačkog jezika u koprivničkoj gimnaziji. Oporbene velikane, protivnike diktature i beogradskoga centralizma, osobe koje će doskora proživjeti posve različite sudbine zalažući se u vrijeme diktature za iste ciljeve. O aktivnostima pripadnika ustaškog pokreta predvođenim kasnijim sudionikom atentata na kralja Aleksandra i Pavelićevim pobočnikom Mijom Bzikom, nije potrebno trošiti riječi.⁸¹

Iz dokraja nerazjašnjenih razloga Klučka se također našao na režimskoj listi za odstrel. Vjerojatno je stao na stranu progonjenih, režimu nepoćudnih gimnazijalaca. Izgleda da je odlukom ministarstva isprva trebao biti premješten na gimnaziju u vojvođanskom gradiću Senti, ali je dekret odbio, kao što je

⁷⁹ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. »Politizacija đaka na koprivničkoj gimnaziji od 1931. do 1935. i profesori iz Dalmacije Marko Šeparović i Ivo Marinović«, *Podravski zbornik* 34 (2008), str. 142; »Hrvatsko učiteljsko društvo za grad i kotar Koprivnica«, *Hrvatski učiteljski dom* 5-8 (1927): str. 42.

⁸⁰ »Protiv redukcije nače gimnazije«, *Koprivničke novine*, br. 6, 25. 9. 1927., str. 2.

⁸¹ O ovome vidi više u KRUŠELJ, Željko, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma*. Koprivnica: Naklada dr. Feletar, 2001., str. 15-19 i dalje.

desetak godina ranije odbio službu u Rumi. Zbog toga je na sam Badnjak 1931. umirovljen s ukupno dvadeset i devet godina radnog staža u srednjoškolskom obrazovanju dviju država.⁸² Međutim, čini se da se ipak i nakon toga barem jedno vrijeme zadržao u gimnazijskome kolektivu.⁸³

Još je teža sudbina iz istih razloga zadesila Klučkine kolege. Tek na izdisaju režima javno se progovorilo o događajima s kraja 1931. i početka 1932. Zbog stavljanja na stranu Karađorđevićevim režimom nezadovoljnih učenika tada su prisilno umirovljeni i Ivo Kocijan, Josipa Krušec, Mijo Selec, Bogdan Babić, Marko Šeparović te Stjepan Malenica. Ovom je odlukom osobito bio pogođen posljednji, pensioniran sa svega deset godina službe zbog čega od doznacene mirovine nije mogao preživljavati sa suprugom i troje malodobne djece. Istovremeno su neki profesori dobili premještaje izvan Hrvatske. Tako je primjerice Makanec po kazni premješten u Leskovac u Vardarskoj, a profesor zemljopisa Vladimir Blašković u Pljevlja u Zetskoj banovini.⁸⁴

Sudeći prema spomenutim događajima posve je jasno da je jedan dio intelektualne elite predvođene gimnazijskim profesorima i podupirane đacima bio nositeljem proturežimskih djelovanja onodobne Koprivnice. Okidač za konačni obračun s gimnazijom i rasturane profesorskoga zbora bilo je uništavanje kraljevih slika u osam učionica na samom početku travnja 1932. Nakon prijave događaja od strane prorežimskog direktora, člana Samostalne demokratske stranke Dragutina Galijana, policijski su organi za počinjenje spomenutog djela, a prema otiscima bosih nogu na mjestu događanja, optužili i uhitili Franju Borića, osamnaestogodišnjeg bivšega gimnazijalca kojemu je zbog ranih prijestupa u vidu »protudržavne propagande« bilo zabranjeno školovanje u svim državnim srednjim školama.⁸⁵ Tako barem svjedoče podaci izvještaja varaždinskog »Okružnog inspektorata« iz travnja 1932. nastalog nakon uništavanja kraljevih slika u koprivničkoj gimnaziji. U njegovom je zaključku napomenuto da se na području ukupnoga promjera od osamdesetak kilometara nalaze tri gimnazije i da su u bjelovarskoj i varaždinskoj političke prilike »odlične« odnosno »povoljne«, dok su iste u koprivničkoj okarakterizirane kao »očajne« uz tvrdnju da se u tom gradu »državnim novcem uzgaja antidržavni elemenat«. Inspektor je, također, predložio potpunu »redukciju gimnazije« i namještanje dva bataljona kraljevske vojske u njezine prostore. Vjerojatno kao prilog spomenutom izvještaju izrađen je i popis profesora koprivničke gimnazije u kojem od njihova ukupnog broja čak jedna trećina, odnosno njih devetoro, nisu uživali nikakvo političko povjerenje režima. Klučka je tada, iako onedavna u mirovini, također spomenut kao politički nepouzdan honorarni nastavnik hrvatskoga jezika i (prije proglašenja diktature) član Hrvatske federalističke stranke.⁸⁶

Možda sasvim nepovezano, u što je teško ne posumnjati, ban Savske banovine Ivo Perović svega godinu dana ranije, početkom svibnja 1931., posjetio je Koprivnicu. Priređen mu je pamtljiv doček, a mjesne su vlasti, dakako, izrazile duboko poštovanje vladarevu »uzimanju stvari u svoje ruke (zbog) silne brige za narod«.⁸⁷ Bio je to i izvjestan uvod u dolazak kralja Aleksandra u taj podravski grad 3. lipnja 1931. kada ga je unatoč kišnom vremenu na okićenim ulicama dočekalo stotine građana predvođenih svitom gradskih dužnosnika i dostojanstvenika. Prema napisima onodobnoga tiska, kralj je u Koprivnicu stigao razdragan i veseo.⁸⁸ Čini se da ju je napustio nedovoljno uvjeren u primljene počasti i naoko iskazanu vjernost Podravaca. Svega godinu kasnije, koncem lipnja 1932. gradske je vlasti našla

⁸² HR-HDA-890. ZP BH, Personalije okružnog ureda za osiguranje radnika, inv. br. 26123, kut. 82. Kratku vijest o Klučkinu umirovljenju znatno je kasnije prenio *Koprivnički Hrvat* sljedećim riječima: »Profesor g. Ivo Ključka stalno je umirovljen. Sa njime gubi gimnazija izvrsnog nastavnika, koji uživa ne samo od svojih djaka, već i od sveukupnog građanstva osobito poštovanje.« [»Razne vijesti«, *Koprivnički Hrvat*, br. 18, 7. 5. 1932., str. 2].

⁸³ HR-HDA-1363. PS (Grupa XXI), inv. br. 2856; KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Politizacija đaka na koprivničkoj gimnaziji od 1931. do 1935.«, str. 142.

⁸⁴ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Politizacija đaka na koprivničkoj gimnaziji od 1931. do 1935.«, 152-153.

⁸⁵ HR-HDA-1363. PS (Grupa XXI), inv. br. 2856, 2860. Vidi i KRUŠELJ, nav. dj., str. 115-118.

⁸⁶ HR-HDA-1363. PS (Grupa XXI), inv. br. 2856. Vidi i KRUŠELJ, nav. dj., str. 108-109.

⁸⁷ »Ban Savske banovine Dr. Ivo Perović u našoj sredini«, *Podravske novine*, br. 18, 9. 5. 1931., str. 1.

⁸⁸ »Nj. V. Kraj Aleksandar u Koprivnici«, *Koprivnički Hrvat*, br. 23, 6. 1931., str. 1.

Sl. 10.
Unutrašnjost
jednog od
razreda
koprivničke
gimnazije za
vrijeme Kraljevine
Jugoslavije.
Obratiti pozornost
na kraljevu sliku
ispod križa.
[KRUŠELJ,
Željko, *U žrvnju
državnog terora
i ustaškog
terorizma*.
Koprivnica:
Naklada dr.
Feletar, 2001., str.
225]

vijest da Ministarstvo prosvjete ukida tamošnju gimnaziju.⁸⁹ Taman kao čestitka za četvrtstoljetno uspješno djelovanje. Službeni razlozi koji su se navodili za takvu odluku bili su prozaične naravi – »državna štednja, koja se provada u kritičnim financijskim momentima«. ⁹⁰ Istina je bila drukčija. Očito posve uvjeren u ispravnost vlastitih postupaka, ministar prosvjete Dragutin Kojić odgovorio je načelnicima nekoliko podravnih općina koji su brzojavno prosvjedovali protiv ukidanja gimnazije kako je takvo rješenje doneseno zato što su se tamo »dešavale takve stvari koje se ne mogu trpiti u jednoj državnoj ustanovi najmanje u školi« te da je ona »radi primjera ostalim gimnazijama ukinuta«. ⁹¹

Znao je to i Klučka koji je tom prigodom u oporbenom *Koprivničkom Hrvatu* najvjerojatnije potpisao oprezan, ali po vlast kritički obojen članak naslova »Nakon ukinuća koprivničke gimnazije«. U njemu se naglašavalo da razlozi za dokidanje gimnazije nisu ekonomske naravi i da je svemu kumovala politika, odnosno sitni protudržavni prekršaji koji su doživjeli vrhunac kidanjem kraljevih slika. Za takvo ponašanje učenika krivca se nije tražilo u njihovom kućnom odgoju, nego ukupnosti prilika u kojima je ta generacija odrastala, odnosno u državi samoj i beogradskim vlastodržcima koji su njome upravljali. Osobito su naglašavane gospodarske i edukativno-pedagoške posljedice koje je čitava Podravina imala očitjeti nakon zatvaranja škole. ⁹² Spočetka se činilo da je odluka vlasti ovog puta neopoziva jer je od brojnih pravovjernih državnih dužnosnika koji su, što javno što tajno, premrežavali onodobnu koprivničku društvenu zbilju gimnazija beziznimno karakterizirana kao leglo separatističkog duha. ⁹³

Kao i medijska, i reakcija gradskih vlasti na čelu s prorežimskim gradonačelnikom Brankom Švarcom bila je brza i, pokazat će se, svemu usprkos djelotvorna. ⁹⁴ To je dakako stajalo dodatnog povijanja kičme i izljeva ljubavi prema režimu. Možda i koječeg drugog. Indikativno je, naime, da je deputacija ministru prosvjete, a kasnije i samome vladaru predvođena gradonačelnikom u sastavu imala i viđenije koprivničke industrijalce i trgovce. ⁹⁵ Bilo kako bilo, najvažniji posjet u kolovozu bio je uspješan i Alek-

⁸⁹ FELETAR, »Prilozi za povijest koprivničke gimnazije od 1906. do 1945. godine.«, str. 79-80.

⁹⁰ »Nakon ukinuća koprivničke gimnazije«, *Koprivnički Hrvat*, br. 26, 2. 7. 1932., str. 1.

⁹¹ »Ministar Kojić o ukinuću koprivničke gimnazije«, *Koprivnički Hrvat*, br. 27, 9. 7. 1932., str. 2. Vidi i KRUŠELJ, nav. dj., str. 128-131.

⁹² »Nakon ukinuća koprivničke gimnazije«, *Koprivnički Hrvat*, br. 26, 2. 7. 1932., str. 1.

⁹³ HR-HDA-1363. PS (Grupa XXI), inv. br. 2856.

⁹⁴ »Naš narod i naša gimnazija«, *Podravske novine*, br. 25, 28. 6. 1932., str. 1-2.

⁹⁵ »Milošću NJ. V. Kralja uspostavljena je u Koprivnici potpuna realna gimnazija«, *Podravske novine*, br. 34, 27. 8. 1932., str. 1; »Povodom uspostave naše gimnazije«, *Podravske novine*, br. 35, 3. 9. 1932., str. 1-2.

Sl. 11. Profesori koprivničke gimnazije tridesetih godina dvadesetog stoljeća. Klučka treći s desna u drugom redu. [KRUŠELJ, Željko, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma*. Koprivnica: Naklada dr. Feletar, 2001., str. 225]

sandar je promijenio odluku. Moguće i zbog činjenice da se u to vrijeme odmarao na Bledu pa je bio dobre volje. Ushićenim lokalnim koprivničkim glasilima na takvu dobrohotnost nije preostalo drugo nego napisati: »Živio NJ. V. Kralj i cio njegov uzvišeni dom!«⁹⁶

U koprivničkom je društvenom mikrokozmosu Klučka bio uvažena osoba, ugledan član nekoliko gradskih udruženja poput planinarskog društva »Bilo«, kojem je 1928. bio jedan od osnivača i članova nadzornog odbora te koprivničkoga pjevačkog društva »Domoljub« u kom je jedno vrijeme obnašao dužnost potpredsjednika.⁹⁷ Osobito je bilo značajno njegovo zalaganje u vatrogastvu. Članom koprivničkoga vatrogasnog društva postao je vjerojatno odmah po namještenju u tamošnju gimnaziju, a njegovim zapovjednikom krajem dvadesetih godina dvadesetoga stoljeća, negdje između 1927. i 1929.⁹⁸ Krajem tridesetih smrt ga je zatekla na dužnosti zapovjednika Dobrovoljnoga vatrogasnog društva, starješine Vatrogasne župe Koprivnica te pomoćnika blagajnika Vatrogasne zajednice Savske Banovine u Zagrebu.⁹⁹ Nije, stoga, neobično da ga je vladar zbog djelovanja u vatrogastvu odlikovao Ordenom Sv. Save 5. stepena.¹⁰⁰ Malo je neobičnije da se to dogodilo sredinom 1932., jedva nekoliko mjeseci nakon što su ga organi toga istog vladara prisilno maknuli iz profesorske službe zbog političkih razloga.

Pod Klučkinim su se zapovjedništvom koprivnički vatrogasci modernizirali nabavkom nove opreme (osobito »automotorne štrcaljke, prijenosnog agregata i hydrofora za sisanje vode« ukupne vrijednosti 205.000 dinara)¹⁰¹ i organizacijom edukativnih tečajeva pod izravnim nadgledanjem ponajboljih domaćih stručnjaka, ali su prema tadašnjem sudu sugrađana, svemu usprkos, bili manjkavi prilikom dopreme vode i kašnjenja skupo plaćenih vatrogasnih aparata na požarišta te uzbunjivanja članova. Uzalud su

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ »Tragična smrt prof. Klučke«, *Podravske novine*, br. 40, 28. 9. 1940., str. 2.

⁹⁸ Usp. »Dobrovoljno vatrogasno društvo«, *Koprivničke novine*, br. 33, 22. 8. 1926., str. 2; »Vatrogasna proslava«, *Koprivnički Hrvat*, br. 26, 4. 8. 1929., str. 2.

⁹⁹ »† Prof. Ivo Klučka starješina župe Koprivnica«, *Vatrogasni vjesnik* 9 (1940): str. 282-283.

¹⁰⁰ »Odlikovani vatrogasci«, *Podravske novine*, br. 35, 3. 9. 1932., str. 3.

¹⁰¹ »Nova automotorna vatrogasna štrcaljka«, *Koprivnički Hrvat*, br. 29, 18. 7. 1931., str. 2. Usp. i »Vatrogasno društvo«, *Koprivnički Hrvat*, br. 34, 22. 8. 1931., str. 2.

bili pozivi članova DVD-a svojem zapovjedniku da to promijeni dok je imao prilike sjediti u gradonačelničkoj stolici.¹⁰²

Ključka se u »pravu« politiku djenuo u posljednjim godinama života, vjerojatno na nagovor sugrađana i »povjerenjem« HSS-a.¹⁰³ Historijat (ne)funkcioniranja gradskih vlasti Koprivnice bio je dug. Datirao je od uspostave nove državne organizacije i potrajao do njezina konca. Nesposobna i kratkotrajna gradska poglavarstva iz toga vremena teško je i pobrojati, a česte smjene gradonačelnika, raspuštanja gradskih skupština i namještanja vladinih povjerenika bile su, osim nefunkcioniranja čitavoga državnog aparata, posljedicom korupcije i ozbiljne političke podvojenosti građanstva na protivnike i podupiratelje režima.¹⁰⁴ Prema kraju tridesetih, kao i u čitavoj Kraljevini, stvari su se samo dodatno komplicirale. Iz vizure onodobne Koprivnice dovoljno je spomenuti blizinu mađarske granice, jačanje ustaškoga pokreta, organiziranje logora u Janka-pusti i činjenicu da se koprivničko područje sredinom tridesetih pokazalo kao izvrstan poligon za neke od prvih ustaških akcija na hrvatskom tlu.

U jedno od međuvlašća nesposobnih gradskih uprava doslovce je upao i Ključka, kasnije će se pokazati, i bez dovoljno znanja i bez dovoljno potpore za vođenje grada u sve bremenitijim vremenima. Koprivnica je još tijekom 1936. ostala bez djelotvornoga gradskog čelništva i skupštine. Krnje gradsko vijeće na čelu sa »spasiteljem gimnazije« gradonačelnikom Švarcom nije se sastajalo više od godinu, proračun nije bio izglasan, a apeli usmjereni prema banu Viktoru Ružiću da takvo stanje dokonča prihvaćanjem liste gradskih vijećnika do novih izbora nisu urodili plodom.¹⁰⁵ Koprivnica je u to vrijeme, kako su pisali tamošnji listovi, bila jedini grad u Jugoslaviji bez usvojenoga proračuna i bez gradske uprave. Gradonačelnik Švarc, rodом iz koprivničke židovske obitelji bio je simpatizer režima i njegova stranačkog mutanta Jugoslavenke radikalne seljačke demokracije te kao takav osoba od povjerenja vlade Petra Živkovića koja ga je 1932. i namjestila na poziciju koprivničkoga gradonačelnika nakon odlaska Vladimira Malančeca (kojemu je bio bliski suradnik) s tog mjesta u Narodnu skupštinu.¹⁰⁶ Školovanjem pravnik, oženjen za Mariju, sestru još jednog koprivničkog uglednika, veterinara, povjesničara i muzealca Leandera Brozovića tijekom Drugoga svjetskog rata priključio se partizanskom pokretu, a nakon njega djelovao kao sudac u Varaždinu u kojem je i preminuo 1972.¹⁰⁷

U to je vrijeme koprivničko gospodarstvo bilo na koljenima. Doslovce niti jedna sastavnica vlasti nije bila funkcionalna, od gradskih komunalija, preko javnih financija do opskrbe živežnim namirnicama. Istovremeno, siva ekonomija, šverc i krijumčarenje nesmetano su uzimali maha. Vjerojatno se Ključka kao umjerenjak sugrađanima učinio pravim rješenjem koje je barem privremeno trebalo premostiti krizu gradske vlasti i postati svojevrsnim posrednikom među politički podijeljenim građanstvom. U listopadu 1937. Kr. banskoj upravi predložio je listu¹⁰⁸ koju je ban svega nekoliko tjedana nakon toga potvrdio imenujući ga gradonačelnikom, dok je gradskim vijećnicima postalo jedanaest obrtnika, tri trgovca i devet seljaka s njegovoga popisa.¹⁰⁹ Na prvoj sjednici skupštine početkom studenoga Ključka je građanstvu obećao reviziju i nadzor gradskih financija, donošenje proračuna za tekuću i narednu godinu te namicanje većih sredstava za nesmetano poslovanje gradskih institucija. Koprivnička je javnost uspostavu nove gradske vlasti dočekala s jednodušnim odobravanjem, nadajući se da će biti bolja

¹⁰² »Stanje koprivničkog vatrogastva«, *Podravske novine*, br. 29, 23. 7. 1938., str. 2.

¹⁰³ »Tragična smrt prof. Ključke«, *Podravske novine*, br. 40, 28. 9. 1940., str. 2.

¹⁰⁴ Usp. npr. »Peta redovita sjednica gradskog zastupstva«, *Koprivničke novine*, br. 18, 2. 5. 1926., str. 1-2; »Gradonačelnik«, isto, br. 33, 22. 8. 1926., str. 1-2; »Strpljivost građana je iscrpljena«, isto, br. 44, 25. 6. 1927, str. 1, »Javnost neka sudi«, *Koprivnički Hrvat*, br. 51, 21. 1. 1929., str. 1-2. i dr.

¹⁰⁵ »Dokle tako?«, *Podravske novine*, br. 7, 13. 2. 1937., str. 1, »Dokle tako?«, isto, br. 24, 12. 6. 1927., str. 1; »Koprivnici treba gradsko vijeće«, isto, br. 40, 2. 10. 1937., str. 1.

¹⁰⁶ »Koprivnica treba grad. senatora«, *Podravske novine*, br. 46, 13. 11. 1937., str. 1.

¹⁰⁷ Više o Branku Švarcu vidi u KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Koprivnica od 1935. do 1939. godine«, str. 50-57.

¹⁰⁸ »Pred imenovanjem gradskog vijeća«, *Podravske novine*, br. 42, 16. 10. 1937., str. 3.

¹⁰⁹ »Nova uprava grada Koprivnice«, *Podravske novine*, br. 45, 6. 11. 1937., str. 1-2.

Sl. 12. »Automotorna štrcaljka« nabavljena 1931. Vjerojatno je u sličnom automobilu Klučka skončao život. Primijetiti nosač zvona na stražnjoj strani. Klučka vjerojatno prvi s lijeva na stražnjem sjedalu. [*Dobrovoljno vatrogasno društvo Koprivnica 1874.-2004.* Katalog izložbe. Muzej grada Koprivnice: 2004., str. 11]

od prethodne, imenovane »od bivšeg omraženog režima« i »protiv volje ogromne veličine građanstva«. ¹¹⁰

Vrijeme će pokazati da niti jedno od obećanja nije ispunio. Doduše, za njegova mandata, ali ne i njegovom zaslugom, zbila se i jedna krupnija pozitivna stvar. U prosincu 1937. otvorena je za tamošnje gospodarstvo prevažna dionica željezničke pruge Varaždin – Koprivnica. Klučka je za razliku od izvedbe tog dugotrajnog projekta, sudjelovao na njegovom svečanom otvaranju, ugostivši kao gradski načelnik brojne političke uglednike i netom ustoličenog zagrebačkog nadbiskupa Stepinca koji je blagoslovio novu željezničku dionicu. Da se radilo o važnom događaju i u širim, državnim, okvirima svjedoči podugačak popis uzvanika od kojih su, pored spomenutog hrvatskog metropolita, najzvučniji svakako bili ministar saobraćaja Mehmed Spaho, ban savske banovine Ružić te kraljev izaslanik, divizijski general Jovan Antić. Gradonačelnik je tim povodom mogao samo izraziti zahvalnost vladi koja je omogućila izgradnju pruge »za kojom je narod čeznuo preko pedeset godina« zamolivši ministra Spahu da bude »tumačem odanosti građanstva Koprivnice Njegovom Veličanstvu Kralju Petru«. ¹¹¹

Klučka je, čini se, kao gradonačelnik ispravio i nepravdu prema bivšemu gradskom zastupniku u Senatu Kraljevine Jugoslavije, haesesovcu Milivoju Somogyju, koji je zbog ukazivanja na nepravilnosti gradske uprave nakon uspostave diktature bio umirovljen i smijenjen s mjesta gradskoga senatora. Gradonačelnikov potez rehabilitacije »činovnika besprikorne čestitosti« bio je u najvećem dijelu koprivničke javnosti dočekan u najmanju ruku s odobravanjem ako ne i oduševljenjem. ¹¹² I to je, uz izgradnju nogometnoga igrališta u Varaždinskoj ulici, ¹¹³ bilo uglavnom sve od Klučkinih pozitivnih poteza na mjestu gradonačelnika. Ruku na srce, nije mu bilo lako. Gradska je blagajna bila gotovo prazna, prihodi su manjkali, a rate na ranije podignute kredite nesmiljeno pristizale. Ukupan dug gradske blagajne po različitim je stavkama iznosio oko 2,6 milijuna dinara. Potraživanja su iznosila oko 2 milijuna, ali je od toga barem pola milijuna bilo neutjerivo. Iako se to godinama pokušavalo prikrivati, dugovi su bili golemi mada je grad u nekretninama i pokretninama posjedovao imovinu koja se procjenjivala na oko 50 milijuna dinara. ¹¹⁴ Da je stanje bilo loše govori i činjenica da je banska vlada usprkos novoformiranom poglavarstvu na čelo gradskih financija odlučila postaviti vlastitoga čovjeka, odnosno prinudnog upravitelja (»sekvestra«) u osobi banskoga savjetnika Josipa Kovačića. ¹¹⁵

¹¹⁰ Isto.

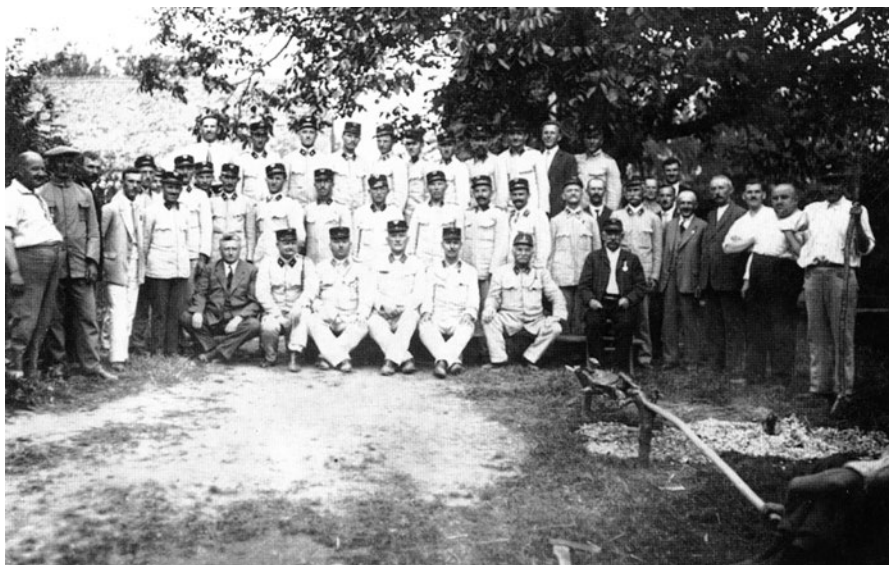
¹¹¹ »Svečano otvorenje željezničke pruge Koprivnica-Varaždin«, *Podravske novine*, br. 51, 18. 12. 1937., str. 1.

¹¹² »Gradski senator Milivoj Somogy«, *Podravske novine*, br. 3, 15. 1. 1938., str. 1-2.

¹¹³ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Koprivnica od 1935. do 1939. godine«, str. 60.

¹¹⁴ »Pred promjenom na upravi grada Koprivnice«, *Podravske novine*, br. 30, 30. 7. 1938., str. 1-2.

¹¹⁵ »Gradska blagajna pod sekvestrom«, *Podravske novine*, br. 9, 26. 2. 1938., str. 1.

Sl. 13. Izlet članova DVD-a Koprivnica. Međuratno razdoblje. Klučka u civilnom odijelu sjedi prvi s lijeva. [Dobrovoljno vatrogasno društvo Koprivnica 1874.-2004. Katalog izložbe. Muzej grada Koprivnice: 2004., str. 11]

Ni priroda Klučki nije išla na ruku. Koprivnicu je krajem ožujka 1938. pogodio snažan potres u kojemu su stradale brojne stambene zgrade te, ponajviše, franjevački samostan s crkvom i osnovna škola u predgrađu Bregi koju su đaci s učiteljima zbog opasnosti od urušavanja morali posve napustiti. Kao privremeni dom poslužilo je tamošnje vatrogasno spremište. Prema onodobnim procjenama šteta je samo na gradskim društvenim objektima iznosila gotovo milijun dinara,¹¹⁶ dakle nešto manje od polovicu ukupnoga duga gradske blagajne. Iznosi štete na stambenim su objektima Koprivnice i okolice zasigurno morali biti višestruko veći.

Gradanstvo je, ionako na rubu strpljenja zbog nesposobnosti prethodnih uprava, tražilo ne samo brzo saniranje nanesene štete i financijsku pomoć, nego i brzo rješavanje gorućih poteškoća u gradskoj upravi još zdušniji nego dotad. Od komunalnih problema poput izgradnje i popravaka cesta, dovršetka izgradnje gradskoga rugla – podvožnjaka,¹¹⁷ regulacije potoka Koprivnice koji je često plavio grad¹¹⁸ pa do zaustavljanja u svim porama društva duboko ukorijenjene korupcije.¹¹⁹ Koliko je stanje gradske blagajne zaista bilo loše i koliko se Klučka u svemu tome kao gradonačelnik slabo snalazio, ponajbolje svjedoči provođenje »ankete« među građanstvom u srpnju 1938., a poradi izbora najboljega i najisplativijeg rješenja zatvaranja rupa u gradskoj blagajni koju je organiziralo poglavarstvo na gradonačelnikovu ideju. Građani su, dakako, znali isto što su znali i gradski oci. Ili krenuti u podizanje milijunskog kredita za saniranje postojećih dugova ili prodati kakvo atraktivno gradsko zemljište ili zgradu. Odluka je, čini se, barem isprva pala na prvo rješenje.¹²⁰ I tu je stalo. Planirano podizanje zajma od 2,5 milijuna dinara nije provedeno, jer se gradsko vijeće na duže vrijeme nije okupljalo. Koprivnica u drugoj polovici godine i dalje nije imala proračuna iako je tadašnji zakonski rok nalagao da se to učini najkasnije do 15. veljače tekuće godine.

Gradonačelnik se našao u bezizlaznom položaju i to je otvoreno priznao tamošnjim glasilima. Gospodarsko je stanje bilo loše, dvije velike koprivničke tvornice, »Danica« i Industrija ulja, prethodne su godine prestale s radom što je grad ostavilo bez važnih izvora prihoda, potres je iz ionako prazne blagajne iscijedio 800.000 dinara za sanaciju najugroženijih građevina, a u okolici su se pojavili slinavka

¹¹⁶ »Potres«, *Podravske novine*, br. 14, 2. 4. 1938., str. 1.

¹¹⁷ »Epilog izgradnje famoznog podvožnjaka«, *Podravske novine*, br. 37, 11. 9. 1937., br. 1.; Koprivnica treba gradsko vijeće«, isto, br. 40, 2. 10. 1937., str. 1.

¹¹⁸ »Katastrofa«, *Podravske novine*, br. 25, 24. 6. 1939., str. 1.

¹¹⁹ »Dosta se griješilo«, *Podravske novine*, br. 48, 2. 12. 1939., str. 1.

¹²⁰ »Kako da se popravi teško financijsko stanje gradske općine«, *Podravske novine*, br. 27, 9. 7. 1938. str. 2.

i šap, opasne stočne bolesti koje su prijetile dodatnim siromašenjem ruralnog prigradskog područja.¹²¹ Rad gradskoga zastupstva bio je blokiran zbog čega je Klučka od bana tražio zamjenu petorice vijećnika koji su po njegovim riječima kočili donošenje proračuna istovremeno navješćujući ostavku u slučaju suprotnog.¹²²

Za takvo stanje, dakako, gradonačelnik nije bio krivac. Njega je trebalo tražiti u prvim upravama »nakon prevrata« kada je »nerazumljivom lakoumnosti« upropaštena gradska plinara, kada su za sitan novac rasprodane gradske šume i kada je grad elektrificiran troškom koji mu je u realnim odnosima mogao osigurati ne samo električnu energiju, nego i uvođenje tramvaja. Uprava grada »narinuta« za diktature samo je nastavila zacrtanim smjerom. Za ilustraciju, tada je najatraktivnije gradsko zemljište mešetarenjem predstavnika gradskih vlasti prodano za iznos od 4.000 dinara, odnosno jednu prosječnu mjesečnu plaću gradskog činovnika.¹²³ Jedna osoba naslijeđeno stanje nije mogla riješiti i dio je građana to prepoznavao. Nestrpljiva većina, međutim, Klučki je nakon godine dana na vlasti počela okretati leđa i zazivati sposobno gradsko čelništvo ili nove izbore.¹²⁴ Gradonačelnik je, s druge strane, za blokiranje rada skupštine prozivao zastupnike koji su ga nepunu godinu podržali, a koji su mu sada zamjerali nesazivanje sjednica, samovolju, nerealne prijedloge proračuna koji su ličili na budžet »kakovog tamburaškog ili gudalačkog društva« i odsutnost bilo kakve ideje o opravdanosti neslaganja s vlastitim procjenama.¹²⁵

Bez obzira na sve, niti je Klučka podnio najavljenju ostavku, niti su prozvani zastupnici odstupili, niti su smijenjeni po gradonačelnikovo želji. Napokon je nakon audijencije kod bana, sredinom kolovoza ipak održana nova sjednica gradskog zastupstva. Šesta po redu u Klučkinu mandatu i vjerojatno najdugotrajnija. Na dnevnom se redu našlo čak 99 točaka, ali ne i gradski proračun za već poodmaklu tekuću godinu. Javnost je zbog tog bila sve nezadovoljnija, a u čitavu se priču upetljala i opozicija predvođena članom Jugoslavenske republikanske zajednice Miho-vilom Tomcem, čija je lista od strane bana Ružića bila odbijena nauštrb Klučkine.¹²⁶

Na sljedećoj sjednici gradskoga zastupstva održanoj početkom studenoga 1938., dakle punu godinu nakon što je to gradonačelnik bio obećao, nakon burne je rasprava ipak izglasan gradski proračun. Pritom su dva zastupnika napustila vijećnicu ne slažući se s gradonačelnikom i načinom vođenja grada, a pritom se dogodio pobježe nepoznati »sabljažnjivi incident« među zastupnicima, nezapamćen u prošlosti koprivničkih gradskih vijeća. Ono što je u konačnici bilo najvažnije jest to da su vlasti manjak u blagajni planirale namaknuti »gradskim nametom od sto posto na izravni državni porez« te prodajom

Sl. 14. Klučka u vrijeme upravljanja Koprivnicom. [KRUŠELJ, Željko, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma*. Koprivnica: Naklada dr. Feletar, 2001., str. 179]

¹²¹ »Pred promjenom na upravi grada Koprivnice«, *Podravske novine*, br. 30, 30. 7. 1938., str. 1-2.

¹²² Isto.

¹²³ Isto.

¹²⁴ Usp. npr. tekstove »Nova uprava grada Koprivnice«, *Podravske novine*, br. 45, 6. 11. 1937. i »Pred imenovanjem gradskog zastupstva«, *Podravske novine*, 36, 10. 9. 1938, str. 1 od istoga autora.

¹²⁵ »Pred promjenom na upravi grada Koprivnice«, *Podravske novine*, br. 30, 30. 7. 1938., str. 1-2; »G. gradskom načelniku Klučki«, isto, br. 31, 6. 8. 1938., str. 1.

¹²⁶ »Nesklad između gradskog načelnika i većine gradskog zastupstva«, *Podravske novine*, br. 35, 3. 9. 1938., str. 1.

Sl. 15. Blagoslov dionice željezničke pruge Varaždin – Koprivnica, prosinac 1937. Gradonačelnik Klučka u pozadini, desno od vrha Stepinčeve mitre. [KRUŠELJ, Željko, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma*. Koprivnica: Naklada dr. Feletar, 2001., str. 181]

gradske zgrade u kojoj se nalazilo sresko načelništvo procijenjene na 1, 2 milijuna dinara, a koju je obećala kupiti Kr. banska uprava.¹²⁷

Bez obzira na spomenuto, odmah nakon provedenih posljednjih parlamentarnih izbora u Kraljevini Jugoslaviji na kojima je u koprivničkom kotaru premoćno pobijedila lista Udružene opozicije na čelu s istaknutim članom HSS-a i narodnim zastupnikom Mihovilom Pavlekom Miškinom,¹²⁸ u prosincu 1938. prijedlog gradskoga proračuna od banske je uprave odbijen s obrazloženjem da temelj planiranja prihoda nisu mogle biti fiktivne vrijednosti za koji se nije znalo kada će i hoće li uopće biti namaknute. Prigovoreno je i znatnom povećanju uvoznina za pojedine vrste trgovačke robe, što je dodatno ugrožavalo ionako slabu trgovinu na koprivničkom području.¹²⁹ Uz sve spomenuto, upravo su to su vrijeme iz Zagreba pristigli i rezultati revizije rada gradskoga trošarinskog ureda kojim je utvrđeno da je ta ustanova tijekom proteklih osam godina nepravilnim ubiranjem trošarina na piće za gradsku blagajnu proizvela štetu od oko pola milijuna dinara. Iako je naknadna istraga početkom 1940. utvrdila da pritom nije bilo pronevjere nego zanemarivanja dužnosti,¹³⁰ ne treba posebno spominjati da je prst ponovno uperen u Klučkino gradsko poglavarstvo.

Očajnoj situacijijski s gradskim poglavarstvom tu nije bio kraj iako su početkom travnja zbog neslaganja s gradonačelnikom, prigovarajući mu nesposobnost te stvaranje umjetnih podjela među zastupni-

¹²⁷ »Gradski proračun za tekuću godinu«, *Podravske novine*, br. 45, 12. 11. 1938., str. 1-2.

¹²⁸ »Nakon izbora«, *Podravske novine*, br. 50, 17. 12. 1938., str. 1.

¹²⁹ »Gradski proračun«, *Podravske novine*, br. 50, br. 1, 7. 1. 1939., str. 4; »Pitanje gradskoga proračuna«, isto, br. 2, 14. 1. 1939., str. 2-3.

¹³⁰ »Rješavanje afere gradskih daća«, *Podravske novine*, br. 9, 2. 3. 1940., str. 1.

cima, čak njih jedanaest odlučilo istupiti iz uprave Koprivnice.¹³¹ Upravo kada se činilo da je to Klučkin kraj, agonija se produžila zakašnjelom odlukom banske uprave da prema gradonačelnikovu prijedlogu zamijeni nekolicinu zastupnika. Prema tadašnjem zakonu o gradovima više su instance vlasti, naime, imale diskrecijsko pravo postavljanja jedne trećine zastupnika prema vlastitom nahođenju dok je se preostali broj popunjavao putem izbora.¹³² Ne treba puno pameti da se zaključi kako je takav način formiranja gradskih poglavarstava bio iznimno podložan raznim političkim smicalicama i koruptivnim radnjama koje su, kao u slučaju Koprivnice, često za posljedicu imale slabo operativne, tromе i politički podvojene uprave.¹³³

Nerješavanju stanja u gradskoj upravi na ruku je išla i ukupna situacija u državi opterećena pokušajima konačnoga rješenja »hrvatskog pitanja« kao i sve bremenitijom međunarodnom situacijom. Zbog tog je barem nakratko splasnulo i zanimanje Koprivničana za rad gradskog poglavarstva. Možda su izgubili nadu da se nešto uopće i može promijeniti. U takvim su uvjetima sredinom 1939. održana i posljednja sjednice poglavarstva pod Klučkinim predsjedavanjem. Na njoj je odlučeno da se ipak ne ide u prodaju gradske zgrade sreskoga načelništva (ustvari je nije imao tko ni kupiti), a napokon je prihvaćen i proračun za minulu godinu u kojem se manjak od oko 1, 12 milijuna dinara planirao ublažiti stopostotnim dodatkom na izravni državni porez. Predviđeni iznosi za građevinske radove, komunalije, cestogradnju i druge prosječnom čovjeku važne djelatnosti bili su mali, a znatan udio ukupne mase proračuna otpadao je na »lične rashode« gradskih službenika. O kakvim strateškim projektima u uvjetima kada je samo na otplaćivanje postojećih dugova otpadalo oko milijun dinara godišnje nije bilo govora, a proračun nije predviđao niti namicanje sredstava davanjem u zakup gradskoga zemljišta i nekretnina.¹³⁴

Kako nevolje obično dolaze u slijedu, to se dogodilo i Koprivnici. Nakon snažnog potresa koji je tamošnjem kraju nanio milijunske nešto više od godinu dana ranije, grad s okolicom je u lipnju 1939. pogodio snažno nevrijeme praćeno ogromnom količinom kiše koja je izazvala prelijevanje gradskoga i okolnih vodenih tokova te katastrofalne bujice koje su uništile znatan broj privatnih i gospodarskih objekata te dijelove cestovne i željezničke mreže na tom području. Šteta je bila velika i na seoskim gospodarstvima te poljima na kojima je pustošuća snaga vode u potpunosti uništila ljetinu. Posve razumljivo, dio nastale katastrofe dao se spriječiti čišćenjem i održavanjem vodenih tokova, izgradnjom ispusta i kanala te pojačavanjem ili izgradnjom nasipa.¹³⁵ Ni jedna gradska uprava uključujući i tadašnju nije mnogo naučila od iste nepogode koja je taj kraj bila zadesila trinaest godina ranije.

Konac Klučkinog upravljanja Koprivnicom odigrao se svega nekoliko dana nakon potpisivanja čuvenog sporazuma Cvetković – Maček. Pretposljednji dana kolovoza na adresu gradskog poglavarstva pristigao je brzojav kojim je ban Banovine Hrvatske gradsko vijeće i gradonačelnika Koprivnice razriješio dužnosti nalažući potonjem predaju uprave najstarijem gradskom zastupniku.¹³⁶ Nedugo zatim na mjesto »gradskog povjerenika« postavljen je profesor Ivica Hiršl,¹³⁷ član HSS-a i simpatizer komunizma koji će zbog tog 1941. među prvima u Koprivnici biti uhićen i deportiran u Jadovno, gdje je i skončao.¹³⁸ Hiršl se na mjestu povjerenika nije zadržao dugo. Već u ožujku 1940. reaktivirana mu je profesorska služba uz namještenje u vinkovačkoj gimnaziji,¹³⁹ a dužnost je predao dva mjeseca kasnije. Za novog je gradonačelnika tada imenovan posjednik, trgovac te predsjednik gradske i kotarske

¹³¹ »Ostavka gradskih zastupnika«, *Podravske novine*, br. 14, 8. 4. 1939., str. 4.

¹³² »Promjena u gradskom zastupstvu«, *Podravske novine*, br. 15, 15. 4. 1939., str. 1.

¹³³ »Koji su razlozi teškom stanju gradskih financija«, *Podravske novine*, br. 16, 22. 4. 1939., str. 3.

¹³⁴ »Proračunska sjednica gradskog zastupstva«, *Podravske novine*, br. 20, 19. 5. 1939., str. 1.

¹³⁵ »Katastrofa«, *Podravske novine*, br. 25, 24. 6. 1939., str. 1.

¹³⁶ »Raspust gradskog zastupstva«, *Podravske novine*, br. 35, 2. 9. 1939., str. 1.

¹³⁷ »Počelo je i sad se kreće...«, *Podravske novine*, br. 48, 9. 11. 1939., str. 2.

¹³⁸ »Hiršl, Ivica«, *Židovski biografski leksikon*, pristupljeno 3. 11. 2019., <https://zbl.lzmk.hr/?p=405>.

¹³⁹ »Zasad nema promjene«, *Podravske novine*, br. 10, 9. 3. 1940., str. 1.

organizacije HSS-a Tomo Čiković. Gradsko su vijeće činila dvadeset trojica obrtnika, seljaka, odvjetnika, trgovaca i radnika među kojima, posve razumljivo, nije bilo Klučke.¹⁴⁰

NAPOS LJETKU

Epilog života bivšega profesora, ratnika i gradonačelnika bio je zlosretan kao i gotovo čitav njegov tijek ako ga sagledamo isključivo na temelju prethodnih redaka. U čitavomu Klučkinom životu i njegovu svršetku kao da se zrcalilo svo breme onoga vremena. Profesor, ratnik i gradonačelnik brzo je nestao iz misli sugrađana. Kao i dvije državne zajednice u kojima je živio. Nova su vremena malo kome donijela dobra. Možda je Klučka bar u tom imao sreće ne dočekavši ih.

Kako god bilo, čini se da je nakon gubitka političke pozicije, i vjerojatnog razočarenja prethodnim događajima, utjehu potražio isključivo u vatrogastvu. Kao vatrogasac je i završio životni put. Pri povratku iz Križevaca u kojima je boravio »u vatrogasnom poslu«, smrtno je stradao pri nezgodi vatrogasnih kola križevačkoga vatrogasnog društva nedaleko Carevdara u poslijepodnevnim satima 23. rujna 1940. Vozač i suputnik doživjeli su samo lakše ozljede, a smrt zapovjednika DVD Koprivnica bio je izazvan lomom baze lubanje i vratne kralježnice. Šofer Đuro Šušnić kasnije je tvrdio da je na ravnom dijelu ceste uslijed kvara upravljača i pri brzini od svega 40 km/h »poletio u lijevu grabu« uslijed čega se automobil nakon dvadesetak metara prevrnuo na cesti. U udesu mu je bila slomljena ruka, a suputnik iz vozila, trgovac i vatrogasni časnik, Pavao Kapetanić zadobio je samo sitnije ogrebotine i udarce. Od težeg ga je stradavanja zaštitio nosač zvona koji je spriječio da ostane prignječen ispod auta.¹⁴¹ Klučka nije bio te sreće.

Dva dana kasnije priređen je pamtljiv ispraćaj na koprivničkome groblju. Osim izaslanika Vatrogasne zajednice Banovine Hrvatske na čelu s predsjednikom, tamo su se našli i predstavnici trideset vatrogasnih društava vatrogasnih župa Koprivnice, Bjelovara, Ludbrega, Đurđevca, Varaždina i Osijeka, odred vojske s vojnom glazbom, učenice i učenice gimnazije i pučke škole s nastavnicima, članovi pjevačkih društava »Podravec« i »Domoljub«, predstavnici svih gradskih dobrotvornih i kulturnih društava te mnogobrojni građani grada i okolice zajedno s gradonačelnikom Čikovićem.¹⁴²

Ni tada, međutim, Klučka nije našao mir. S obzirom na odnose prema kćerima, možda i posve opravdano, preminuo je bez igdje ikog. Prema dostupnim vrelima se čini da poslije smrti supruge 1918. više nije ulazio u ozbiljnije veze. U svakom slučaju, tada već odavno pokojna Josipa upisana je u maticu umrlih kao Klučkin jedini rod. Shodno tome, a i događajima koji su uskoro uslijedili, gradonačelnik iz razdoblja posljednjih trzaja omražene države uskoro je zaboravljen. Rat i promjene političkih prilika nosili su svoje. Grob o kojem nitko nije imao skrbiti sedamdesetih je godina prošloga stoljeća prekopan i u nj su položeni zemni ostaci drugih osoba. Željezni križ, rijetki podsjetnik Klučkina bivstvovanja, dugo je stajao naslonjen na stražnji zid crkve na koprivničkome groblju. Srećom, netko se ipak sjetio njegovih starih zasluga upisavši mu ime na nadgrobnu ploču zajedno s osobama s kojima je morao podijeliti posljednje počivalište.¹⁴³ Spasivši ga time od zaborava, kao što je to, uostalom, nastojao učiniti i tekst kojega se gotovo uspjelo dočitati.

ZAKLJUČAK

Na temelju prethodnih redaka nije pogrešno kazati da su rezerve Klučkina poštenja potrošene u razrednim odjeljenjima zagrebačke i koprivničke gimnazije te na ratištima Prvoga svjetskog rata. Uzoran učitelj i prekaljeni ratnik u privatnome životu nije uspio. Sve što je činio za drugove po oružju i peru i sve što je davao generacijama đaka učeći ih materinjemu jeziku, nije znao primijeniti na vlastitoj obitelji. Od supruge se razveo zbog nepremostivih bračnih razmirica i to je moguće razumjeti. Ono što

¹⁴⁰ »Nova gradska uprava«, *Podravske novine*, br. 18, 11. 5. 1940., str. 1-2; HR-HDA-890. ZP BH, Personalije okružnog ureda za osiguranje radnika, inv. br. 26123, kut. 82.

¹⁴¹ »Tragična smrt prof. Klučke«, *Podravske novine*, br. 40, 28. 9. 1940., str. 1-2.

¹⁴² Isto, str. 2.

¹⁴³ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Politizacija đaka na koprivničkoj gimnaziji od 1931. do 1935.«, str. 155 (bilj. 15).

nije, nebriga je za vlastitu djecu koju je prepustio na »skrb« drugima, dok je istodobno zdušno podučavao i odgajao tuđu.

Za spomenuto je teško pronaći razloga u dostupnim vrelima. Nagađati je li sve bila posljedica suprugina ponašanje, osobnosti ili teških prilika koje je otprio na ratištima treba ostaviti po strani i pokušati se držati činjenica. A one govore da je profesionalno ostvareni učitelj i vojnik bio privatno neostvaren čovjek. Zbog toga je kao stranac, uostalom, i skončao potpuno sam u gradu kojemu je puno (i koji mu je puno) dao.

Upuštanje u politiku nije mu donijelo dobra. Nastranu volja i pokušaj da se u košmarnim prilikama u osvit Drugoga svjetskog rata uvede red u gradsku upravu Koprivnice. Ključka, ipak, nije imao niti sposobnosti niti zaleđa promijeniti stvari na bolje. Učinio je koliko je mogao, ali to ni izbliza nije bilo dovoljno. Njegovo je poglavarstvo u tom ionako problematičnome gradu bilo jedno od nesposobnijih u razdoblju stare Jugoslavije.

Isluženi borac propale države, umirovljeni učitelj i smijenjeni lokalni dužnosnik one na izdisaju, utjehu je potražio u (možda) jedinjoj pravoj ljubavi – vatrogastvu. Ta ga je na koncu, kao što to često i priliči pravim ljubavima, stajala glave.

ARHIVSKA VRELA

1. HR-HDA-216. Ministarstvo narodne prosvjete Nezavisne Države Hrvatske (MP NDH)
2. HR-HDA-477. Razni ratno-povijesni spisi (RRPS)
3. HR-HDA-890. Zbirka personalija. Banovina Hrvatska (ZP BH)
4. HR-HDA-1363. Politička situacija 1910-1940. [PS (Grupa XXI)]
5. HR-HDA-1426. Zbirka fotografija iz Prvoga svjetskog rata (ZF PSR)
6. HR-HDA-1448. Zbirka mikrofilmova matičnih knjiga i popisa obitelji (ZB MK)

NOVINSKI IZVORI

1. *Ilustrovani list* (Zagreb), 1918.
2. *Koprivničke novine* (Koprivnica), 1926-1927.
3. *Koprivnički Hrvat* (Koprivnica), 1929, 1931-1932.
4. *Podravske novine* (Koprivnica), 1926, 1932-1933, 1937-1940.

MREŽNI IZVORI

1. Gradska groblja, pristupljeno 21. 9. 2019., <https://www.gradskagroblja.hr/default.aspx?id=382>.

LITERATURA

1. ČENGIĆ, Dubravka. »Sirotinjsko povjerenstvo grada Zagreba 1856-1946.« *Arhivski vjesnik* 41 (1998): str. 111-119.
2. *Dobrovoljno vatrogasno društvo Koprivnica 1874.-2004*. Katalog izložbe. Muzej grada Koprivnice: 2004.
3. ERNEČIĆ, Dražen, ur. *Dobrovoljno vatrogasno društvo Koprivnica 1874.-2004. Katalog izložbe*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2004.
4. FELETAR, Dragutin, »Prilozi za povijest koprivničke gimnazije od 1906. do 1945. godine.« *Podravski zbornik* 5 (1979), str. 70-96.
5. FELETAR, Dragutin, »Četvrt stoljeća školstva u Koprivnici.« U: Feletar, Dragutin, ur. *Koprivnica – Izabrane teme*. Koprivnica: Gradsko poglavarstvo, Nakladna kuća »Dr. Feletar«, 1995., str. 139-144.
6. GRŽINA, Hrvoje i STIPANČEVIĆ Mario, *U predasima Velikoga rata. Postkarte Stjepana Sertića 1915.-1918*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2019.
7. HAMERŠAK, Filip. »Popularna kultura ide u rat – Sudrug, bojni list zagrebačke 25. domobranske pješačke pukovnije (1915. - 1918.).« *Dani Hvarskoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 43/1 (2017): str. 261-319.

8. »Hiršl, Ivica«, *Židovski biografski leksikon*, pristupljeno 3. 11. 2019., <https://zbl.lzmk.hr/?p=405>.
9. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. »Politizacija đaka na koprivničkoj gimnaziji od 1931. do 1935. i profesori iz Dalmacije Marko Šeparović i Ivo Marinović«, *Podravski zbornik* 34 (2008), str. 137-158.
10. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, »Koprivnica od 1935. do 1939. godine«, *Podravski zbornik* 39 (2013), str. 49-69.
11. »Koudelka, Viktor.« *Hrvatska enciklopedija*, pristupljeno 23. 9. 2019., <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33493>.
12. KRUŠELJ, Željko, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma*. Koprivnica: Naklada dr. Feletar, 2001.
13. »Mažuranić«, *Hrvatska enciklopedija*, pristupljeno 23. 9. 2019. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39658>
14. [s.n.]. »Domaće vijesti«, *Sudrug*, III/1917., br. 59 (4. 8. 1917).
15. [s.n.]. »† Prof. Ivo Klučka starješina župe Koprivnica,« *Vatrogasni vjesnik* 9 (1940): str. 282-283.
16. [s.n.]. »1. Hrvatsko učiteljsko društvo za grad i kotar Koprivnica,« *Hrvatski učiteljski dom* 5-8 (1927): str. 42-45.
17. [s.n.]. »1. Učiteljsko društvo koprivničko,« *Hrvatski učiteljski dom* 10-11 (1928): str. 246-247.

SUMMARY

The paper endeavours to outline the life story of Ivo Klučka (1882-1940), a gymnasium teacher, decorated veteran from the Great War and the mayor of Koprivnica (1937-1939). Based on the original archival records, daily press and available bibliography comes the narrative of his private life, plagued by the divorce from his wife and extremely dysfunctional relationship with his three daughters, war record from the attack on Serbia at Eastern and Southwest Front, and finally his participation in the political life of Koprivnica when he was not entirely successful in running the city government plagued by corruption, debts and duality of the supporters and opponents of the Kingdom of Yugoslavia's regime.

STJEPAN BLAŽETIN – KNJIŽEVNIK IZMEĐU DVIJU DOMOVINA I KNJIŽEVNOST HRVATA U MAĐARSKOJ

STJEPAN BLAŽETIN – WRITER BETWEEN TWO HOMELANDS AND LITERATURE OF CROATS IN HUNGARY

Vesna HALUGA

Međimurska županija

Čakovec

vesna.haluga@gmail.com

Primljeno / Received: 27. 3. 2020.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 4. 2020.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: 930.85(=163.42)(439)“20”

929Blažetin, S.

821.163.42.09

SAŽETAK

Manjinska književnost Hrvata u Mađarskoj kroz povijest je prolazila i danas prolazi kroz brojne izazove. Značajnu ulogu u očuvanju kulture, jezika i književnosti Hrvata u Mađarskoj ima dr.sc. Stjepan Blažetin intelektualac, ravnatelj Znanstvenog zavoda Hrvata u Mađarskoj, predsjednik Ogranka Matice hrvatske Pečuh, voditelj Odsjeka za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Pečuhu, priznati hrvatski pjesnik u Mađarskoj, književni teoretičar, književni povjesničar i kritičar, kroatist i prevoditelj. Književnost Hrvata u Mađarskoj prema dr. sc. Blažetinu obilježavaju tri glavne točke: autori, čitateljska publika i posrednik (nakladništvo). U kratkom pregledu dan je i osvrt na književnost Hrvata u Mađarskoj od 1918. godine do danas te se problematiziraju pitanja identiteta, multikulturalnosti kroz književnost i kulturu Hrvata u Mađarskoj.

Ključne riječi: manjinska književnost, identitet, multikulturalizam, Stjepan Blažetin

Keywords: minority literature, identity, multiculturalism, Stjepan Blažetin

UVOD

Manjinska književnost je specifična, u nekim segmentima i revolucionarna jer ima svoje prednosti, ali se nosi i s ogromnim teretom. Manjinski književnik pleše po rubu dviju kultura, stvara u stranom jezičnom okruženju, zapravo je nomad vlastitog jezika, jer je činjenica da su mu dva jezika materinja¹ i stoga je njegov svijet puno složeniji, ali stvaralaštvo upravo zbog dvojezičnosti puno bogatije, budući da sve stvari, sve pojave pa i istina i laž, imaju barem dva imena, a u mađarskom slučaju čak i dva vlastita imena² što u pozitivnom kontekstu stvara ogroman prostor za imaginaciju. S druge strane neosporna je i složenost (katkada vrlo bolna), književna bezdomnost, dvojnost s kojom se manjinski pisac, ne svojom krivnjom redovito susreće.

Prof. Kovač u svome radu *Nova međukulturna književnost?* citira Đurđu Strsoglavca koja se priređujući za časopis Kolo, 2012./22 br.1-2, kraći izbor suvremenih hrvatskih pjesnika i pjesnikinja iz Slovenije u popratnom pismu zapitala: Da li biti između znači biti i ovdje i tamo (podjednako)? Ili znači biti ni ovdje ni tamo, nego u nekom međuprostoru? I čiji si onda? Ovdasnji? Tamošnji? Gdje si domaći, a gdje si gost? Gdje si svoj na svome? te dodaje da kao i kod drugih pisaca u sličnim životnim prilikama, koji su se stjecajem okolnosti našli u situaciji da pišu na svome jeziku unutar druge nacionalne kulture, pa i obratno – kod pisaca koji preuzimaju jezik sredine u kojoj žive ne odričući se tema djetinjstva,

¹ prof. Blažetin hrvatski smatra svojim materinjim jezikom, iako potpuno ravnopravno barata i mađarskim

² U Mađarskoj se još uvijek prevode osobna imena npr. Stjepan-Istvan, Ivan-Janos...

svojih sjećanja ili obiteljskih priča iz stare domovine, svojevrsni su međujezični, interkulturni autori, koji osim što pišu na svome jeziku često i prevode svoje pjesme ili tekstove svojih kolega na drugi jezik, kao što su uvijek spremni pomoći u obratnim situacijama, da za sebe ili svoje kulture prevode djela autora s kojima žive. (Kovač, 2015:116)

U ovome radu pokušat ću dati i odgovore vezane za funkcioniranje književnosti Hrvata u Mađarskoj kao sustava s obzirom da je književna produkcija relativno slaba, upitna je čitateljska publika pa čak, usudujem se reći i svijest o književnosti Hrvata u Mađarskoj unutar same zajednice.

Od presudne važnosti za sve navedeno prije svega je postojanje, odnosno opstojnost Odsjeka za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Pečuhu koja uz Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj čini okosnicu institucionalnog okvira koji podrazumijeva nakladništvo knjiga i časopisa, njihovo predstavljanje, ali i književnu kritiku jer je pisaca koji u Mađarskoj pišu na hrvatskom jeziku iz dana u dan je sve manje.

Osoba koja zaslužuje pozornost jer povezuje sve navedeno je dr.sc. Stjepan Blažetin ravnatelj Znanstvenog zavoda Hrvata u Mađarskoj, voditelj Odsjeka za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Pečuhu, priznati hrvatski pjesnik u Mađarskoj, književni teoretičar, književni kritičar, kroatist i prevoditelj (hr.wikipedia.org, 2020.)

Kao znanstveno istraživačka metoda korišten je intervju s dr. sc. Stjepanom Blažetinom, budući je on i tema ovoga rada.

Stjepan Blažetin (1963.) predstavlja svojevrsnu sintezu nekoliko hrvatskih subetničkih oaza u Mađarskoj, ali i matične domovine. Naime, podrijetlom je iz šokačkoga Santova, rođen i odgojen među pomurskim Hrvatima u Mađarskoj, gimnaziju je završio u Budimpešti, a studij u Zagrebu. Živi i radi u Pečuhu. (Vulić, 2015:305)

KNJIŽEVNOST HRVATA U MAĐARSKOJ

Kada je riječ o književnoj produkciji hrvatskih autohtonih zajednica, Hrvati u Mađarskoj nedvojbeno su najplodniji. Ta je činjenica među inim uvjetovana brojnošću hrvatske manjine koja stoljećima živi u oazama od sjeverozapadne Mađarske, tj. slovačko-austrijsko-mađarske tromeđe, zatim u zapadnoj Mađarskoj duž granice s Austrijom te u južnoj Mađarskoj duž granice s Hrvatskom i Srbijom, ali također u Budimpešti i južno od Budimpešte. Drugi razlog plodnomu književnom stvaralaštvu valja tražiti u zainteresiranosti intelektualne elite Hrvata u Mađarskoj na tom polju. (Vulić, 2015: 305)

Kulturni život, a time i književnost nacionalne manjine direktno je vezan uz politiku, poglavito kulturnu politiku države u kojoj manjina djeluje, ali i matičnu državu. »Zato je razvoj književnosti Hrvata u Mađarskoj od 1918. do danas često bio sputavan, lomljen ili usmjeravan pod utjecajem izvan-književnih činjenica. Veze s matičnom zemljom, matičnim narodom, pa onda i s hrvatskom književnošću zbog istih razloga bile su sporadične, neredovite, a često i potpuno prekinute. Hrvatski književnik u Mađarskoj bio je (i jest) prepušten sam sebi, vlastitoj svijesti i tradiciji.« (Blažetin, 1998:12)

Upravo su te okolnosti utjecale na činjenicu da književna djela nastala i objavljena na hrvatskom jeziku u Mađarskoj nisu integrirana u hrvatsku književnost, a samim time nisu bila dostupna književnoj publici i kritici te se postavlja logički zaključak da, nažalost nije u cijelosti dio hrvatskog književnog korpusa.³

Ovo je ujedno i obrazloženje zašto u radu koristim termin »književnost Hrvata u Mađarskoj, a ne »hrvatska književnost u Mađarskoj«.⁴

³ Npr. knjige hrvatskog književnika iz Mađarske Đure Frankovića svrstane su u hrvatskim knjižnicama u mađarsku književnost, a ne hrvatsku književnost. (UDK 821.511.141-93-3d) o.a.

⁴ Za razlikovanje hrvatske književnosti u Mađarskoj (točnije Ugarskoj) i književnosti Hrvata u Mađarskoj ima potrebe iz razloga što na primjer književnike tzv. »Budimskog knjiženog kruga« čiji je najznačajniji predstavnik M. P. Katančić, povjesničari književnosti bez ustezanja unose u svoje preglede... Hrvatski književnici u Mađarskoj nakon 1918. godine djeluju u bitno drugačijim okolnostima nego prije I. svjetskog rata. Odvojeni su državnom granicom od matice. U svim je pogledima otežana ili skoro onemogućena komunikacija s hrvatskim centrima. Nema književnog časopisa itd.

Činjenica je također da bi još točniji termin »književnost hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj«, budući bi se na taj način jasno definirao kulturno-povijesni značaj hrvatskoj književnosti jer je razvidan doprinos očuvanju hrvatskog jezika i kulture u drugom (u ovom slučaju mađarskom) jezičnom, književnom, a time i kulturnom okruženju.

Književnost općenito pa tako i književnost Hrvata u Mađarskoj prema dr.sc. Blažetinu obilježavaju tri glavne točke: autori, čitateljska publika i posrednik (nakladništvo), no potrebno je dati kratki povijesni pregled kako bi se razumjelo sadašnje stanje.

Početkom hrvatske književnosti u Mađarskoj možemo smatrati 1918. godinu, odnosno raspad Austro-Ugarske Monarhije kojim je formirana hrvatska nacionalna manjina u okolnim zemljama jer su do tada, bez obzira na uvjete, Hrvati bili u jednoj državi. Naime književnost Hrvata u Mađarskoj od 1918. toga razdoblja pa sve do sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća možemo ipak razlikovati barem dva razdoblja, ali oba karakterizira prosvjetiteljska, odgojna i društvena funkcija, a ona je pretežito konzervativna, a estetske su težnje u drugom planu.

Autori su uglavnom svećenici i pedagozi što je rezultiralo poučavanjem čitateljstva i jačanjem nacionalne svijesti kroz jasno formilirane poruke bez jezičnih i književnih eksperimenata budući da je čitalačka publika uglavnom slabije obrazovana ili neobrazovana, podijeljena na stariju i mlađu. Stariji su iskustveno vezani za usmenu književnost i dobro poznavanje hrvatskog jezika (najčešće mjesnog govora), a mlađi su djelomično obrazovani na školskoj lektiri bez suvremenih hrvatskih pisaca, a s relativno slabim poznavanjem hrvatskoga, ali s urbanim iskustvom (jer je školstvo vezano za gradove).

Na pitanje kome i na kom jeziku pisati odgovara treći čimbenik - posrednik odnosno nakladništvo. Hrvati u Mađarskoj imaju do 1945. godine tek jedne novine (»Bunjevačko šokačke novine«, 1924. koje su izlazile nepunu godinu dana) i jedan kalendar (»Danica«, 1924.-1944.) u kojima mogu objavljivati, ali se ta slika popravlja nakon Drugoga svjetskog rata.

Međutim, prva knjiga hrvatskih (i srpskih) autora u Mađarskoj »*U kolo*« objavljena je tek 1969. godine. Formiranjem Poduzeća za izdavanje udžbenika (1976.) pojavljuje se i prva samostalna knjiga hrvatskog autora 1977. godine (Josip Gujaš Džuretin, »Povratak u Podravinu«).

Do danas je tiskano više od dvije stotine naslova što je doista mali broj knjiga hrvatskih pisaca u Mađarskoj. Prvi hrvatski književni časopisi najavljuju mogućnost za objavljivanje suvremenih autora, časopis »*Riječ*« (1996.-1998.) je započeo dok su »*Pogledi*« nastavili kulturno književnu misiju koja, na žalost, ne nailazi na financijsku potporu.

Značajnu ulogu ima i »Hrvatski glasnik«, prvi samostalni tjednik Hrvata u Mađarskoj koji kontinuirano izlazi od 1991. godine.

Dr. sc. Blažetin o književnom stvaralaštvu Hrvata u Mađarskoj tijekom 20. st. misli kako se očuvanje materinskoga jezika i nacionalne samosvijesti doživljava kao dužnost, kao neka vrsta poslanja. Bit će to jaka pozicija subjekta (neka vrsta *poete vatesa*) koji smatra da je pozvan usmjeravati ostale člano-

Stjepan Blažetin

ve zajednice. Otuda proizlazi želja za prosvjećivanjem, česta didaktičnost i utilitarizam u književnosti nacionalnih manjina te njihovo posezanje za književnim uzorima iz XIX. stoljeća, navlastito iz vremena romantizma.

Autorske intencije umnogome određuje čitateljska publika, njezina obrazovanost, čitateljske navike itd. Većina hrvatskog pučanstva u Mađarskoj nakon 1918. godine, a zapravo sve do danas živi na selu, osim malobrojnog hrvatskog svećenstva i učitelja desetljećima neće biti izgrađenog intelektualnog sloja, a malobrojno će hrvatsko gradsko stanovništvo (Baja, Mohač) nakon Prvoga svjetskoga rata brzo iščeznuti. Želi li književnik pripadnik nacionalne manjine udovoljiti zadaćama kojih se prihvatio, mora pisati tako da ga postojeća čitateljska publika, pretežno seosko pučanstvo formirano uglavnom na usmenoj književnoj baštini, romantičarskoj književnosti i pismenosti kalendarskoga tipa, može razumjeti. Ukoliko će uvažiti receptivnu moć publike kojoj se svojim djelima obraća, nastat će tekstovi u znaku angažirane književnosti opterećene čuvarskim kompleksom te budničarskim i didaktičnim karakterom. Književno djelo u odlučujućoj mjeri uvjetuju izvanknjiževni čimbenici, što odvraća pozornost autorske svijesti od imanentnih književnih, žanrovskih, jezično-izražajnih pitanja te sprječava implantaciju avangardističkih i neoavangardističkih elemenata i ulazak postmodernističkih istraživanja u prostor hrvatske književnosti u Mađarskoj. Opisani procesi koče ili, u najmanju ruku, usporavaju ulazak novih stvaralačkih postupaka i tehnika u književnost nacionalne manjine. Oni se teško (ako i uopće) ukorjenjuju u književnosti Hrvata u Mađarskoj između ostalog i zbog relativno siromašne vlastite književne tradicije.

Ovakvo uvjetovan književni prostor nakon Drugoga svjetskoga rata suočava se sa nedvosmislenim ideološki usmjerenim zahtjevima socijalističkoga društva prema književnoj produkciji. Brzo, bez većih se otpora prihvaća socrealistički koncept koji naglašava društveno-etičku i idejnu funkciju književnosti, koncept koji je svojim mimetičkim pristupom, utilitarnošću i jakim subjektom bio blizak većem dijelu hrvatskih književnika u Mađarskoj. Zapravo, trebalo je samo teme i motive prilagoditi »službenim« zahtjevima. Pored toga Hrvati su pa onda i hrvatska književnost u Mađarskoj gurnuti u tzv. južnoslavensko zajedništvo gdje će, unatoč brojčanoj inferiornosti Srba u Mađarskoj, jasno doći do izražaja upravo srpske hegemonističke težnje, ponajprije inzistiranjem na srpskoj književnoj tradiciji i »srpskohrvatskom«, zapravo srpskom jeziku kao jedinom standardnom jeziku. Ove će okolnosti odrediti relativnu konzervativnost književnosti Hrvata u Mađarskoj, njezinu privrženost baštini, tradiciji i tradicionalnom načinu izražavanja (usmena književnost i folklor, književnost XIX. stoljeća) što će uzrokovati golem raskorak između suvremenih kretanja u književnosti i književne produkcije Hrvata u Mađarskoj.

Navedene će karakteristike neko vrijeme prožimati cijelo književno stvaralaštvo, umjetnički, kulturni i duhovni život hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj. Grčevito čuvanje tradicije i strah od bilo kakvih promjena djelomice proizlazi iz spontane obrambene reakcije ugrožene zajednice koja na taj način reagira na sve jače, često i nasilne, asimilacijske tendencije pa je zatvaranje u vlastiti tradicijski prostor možda u određenom smislu odigralo pozitivnu ulogu. Upravo će zato u književnosti Hrvata u Mađarskoj sve do 70-ih godina XX. stoljeća dominirati romantičarski elementi, a usmena će književnost najčešće biti jedinim uzorom u književnom stvaranju. Od 70-ih godina XX. stoljeća gubi na snazi *prosvjetiteljska koncepcija* s natruhama socrealizma pa se književnost polako oslobađa izravnih ideoloških i budničarsko-didaktičnih zadaća, postaje svjesna sebe i svoga položaja te se, stekavši na taj način izvjesnu literarnu samosvijest, približava hrvatskoj, mađarskoj i uopće cjelokupnoj svjetskoj književnosti. Prijeđeni put književnosti Hrvata u Mađarskoj posjeduje tako niz obilježja koji ju odvajaju od dominantnih tijekova hrvatske književnosti te joj, dakle, valja prići kao samostalnom sustavu. (Blažetin S. (2020.) intervju autorici rada).

Od nacionalne književnosti se očekuje da gradi, jača nacionalni identitet što indirektno zasigurno utječe na očuvanje manjinske kulture u cijelosti. Stjepan Blažetin je rođen u Mađarskoj. Majka mu je Mađarica, a otac Stipan je bio jedan od vodećih Hrvata intelektualaca u Mađarskoj i jedan od utemeljitelja modernog hrvatskog manjinskog obrazovnog sustava, prosvjetni djelatnik i pjesnik.⁵

⁵ Stipan Blažetin u mađ. dokumentima *Blazsetin István*) (Santovo, 24. listopada 1941. – Pečuh, 24. ožujka

Za Stjepana Blažetina prihvaćanje nacionalnog identiteta koji u državi gdje živi odudara od većinskoga naroda znači manje ili više svjesno odabiranje položaja »drugoga«. Ukoliko je riječ o hrvatskoj inteligenciji u Mađarskoj, želi vjerovati da se radi o svjesnom, namjernom činu a ne o pukom slučaju. Doduše, smatra kako se nitko ne rađa kao Hrvat već to postaje zahvaljujući svojim roditeljima, načinu na koji oni odgajaju svoju djecu, okruženju koje stvara uža i šira obitelj, veća zajednica, školovanje, odrastanje, socijalizacija itd. Taj je proces u slučaju većinskog naroda smatra takoreći prirodnim, a nasljeđe koje prenosi obitelj manje-više je u skladu (barem u nacionalnom smislu) s okruženjem. U slučaju nacionalne manjine, ukoliko obitelj prenosi kulturno nasljeđe (jezik, običaje itd.), različitost će svatko vrlo brzo osvijestiti. Pitanje je, međutim, želi li dijete biti drugačiji od ostalih, ili želi biti poput njih?

On ne vjeruje previše u dvojni identitet. »Što bi to trebalo značiti? U jednom trenutku sam Mađar a u drugom Hrvat? To mi liči na shizofreniju. Siguran sam da čovjek treba sam u sebi raščistiti tko je i što je. Vjerujem da baštinim elemente i hrvatske i mađarske kulture, moj se identitet formirao, barem u ranijoj dobi pretežito pod utjecajem mađarske a kasnije, naročito od šesnaeste-sedamnaeste godine, sve više pod utjecajem hrvatske kulture. Kada se govori o Hrvatima u Mađarskoj, više volim govoriti o dvojezičnim i dvokulturnim ljudima. Neki to možda doživljavaju kao poteškoću ili smetnju, ali, upravo suprotno, to može biti velika prednost. Poznavati dva jezika gotovo na razini materinskoga, dvije književnosti, dvije kulture, osjećati se kod kuće u dvjema državama, poznavati glazbenu, filmsku, umjetničku, znanstvenu scenu itd. dvaju naroda pruža više mogućnosti i širi pogled na svijet. Zbog toga možda lakše prihvaćamo druge »treće«, imamo tolerantniji odnos prema ostalima. Niti jedan identitet nije jednom zauvijek data vrijednost. Kako se mijenjaju okolnosti tako se mijenjaju i identitetske sastavnice na razini pojedinca i na razini zajednice. Moj je mozaik sastavljen od hrvatskih i mađarskih kockica ali je krajnji rezultat uvijek šahovnica.« (Blažetin S, 2020. intervju autorice).

MANJINSKA KNJIŽEVNOST

Jedno od najsnažnijih obilježja identiteta, i osobe i naroda, jest jezik. U starom hrvatskom jeziku i u staroslavenskome riječ jezik označavala je narod ili naciju. (Bratulić J. 2011.) Za prof. Blažetina opisati književnost hrvatskih nacionalnih manjina nije nimalo jednostavno. Ukoliko se želimo kretati unutar tradicionalno shvaćene povijesti književnosti potrebno je razriješiti niz metodoloških pitanja. Hrvatska književna historiografija, poglavito ona koja vremenski nastoji obuhvatiti cjelokupnu hrvatsku književnost najčešće ne tematizira književnost Hrvata u Mađarskoj, Austriji, Srbiji itd. Dok dakle vremenski pokušava obuhvatiti hrvatsku književnost od početaka do danas, prostorno to već ne čini. Ona je usredotočena na središnje pojave hrvatske književnosti, najčešće je zaokupljena potvrđivanjem ili revidiranjem kanona. Rubne pojave ili pojave s ruba nisu u fokusu takvih pregleda. Mišljenja je da hrvatska javnost općenito, ni književna, a niti stručna (čast izuzecima!) ne poklanja dovoljno pozornosti ovoj književnosti. Ona, smatra prof. Blažetin nije dostupna u Hrvatskoj, slabo je iščitana i valorizirana pa najčešće ostaje zatvorena u vlastite okvire i funkcionira u manjkavim uvjetima. Unatoč tomu ili možda upravo zato, ova dvojezična, dvokulturna, rubna, granična itd. situacija može katkad rezultirati zanimljivim plodovima, Zoranićevim »nezrelim jabukama«. Zbog svoje relativne izoliranosti, malobrojne čitateljske publike, nedostatka časopisa, književne kritike, književnih nagrada, književnog života itd. tzv. »manjinska književnost« je u stanju vegetiranja.

Za prof. Blažetina sporno je i pitanje multikulturalnosti. »Pitanje koje u meni otvara cijeli niz novih pitanja a odgovori se ne naziru: Što zapravo podrazumijevamo pod multikulturalizmom? Jesu li suvremeni svjetski gradovi multiukulturni? Ima li multikulturalizma na selu? Možemo li govoriti o multikulturalnosti ako u jednom gradu žive recimo Mađari, Nijemci, Hrvati i Romi? Koliko znamo jedni o

2001.) je bio hrvatski književnik, kulturni djelatnik i pedagoški pisac iz Mađarske, a po nekim autorima je obrađivan i kao dio književnosti Hrvata iz Vojvodine. Pisao je pjesme, romane i djela za djecu te je sakupljao usmenu baštinu pomorskih Hrvata. Živio je i radio u mađarskom selu Serdahelu. Bio je članom Društva hrvatskih književnika. Kao prosvjetni djelatnik je značajan kao autor radne bilježnice, zvučne čitanke i metodičkog priručnika. Jednim je od značajnijih pisaca dječje poezije na hrvatskom jeziku iz Mađarske

drugima? Da li je multikulturalnost ako ja poznajem povijest većinskoga naroda (Mađara), a oni nemaju pojma o povijesti moga naroda (Hrvata)? Vodi li multikulturalizam prema globalizaciji? Ne vode li globalizacijski procesi prema nestajanju nacionalnih manjina, »malih« naroda itd.?« (S. Blažetin 2020. intervju autorice)

Za opstojnost svake književnosti, a naročito tzv. malih književnosti kakva je i hrvatska od iznimnog je značaja književna, čitateljska publika. Ako hrvatsku književnost i definiramo kao malu, tada književnost Hrvata u Mađarskoj možemo definirati kao mikro. Hrvatski čitatelji u Mađarskoj jesu ljudi koji žive u Mađarskoj, znaju hrvatski i čitaju hrvatske knjige iako je takvih, barem prema posljednjem popisu pučanstva, vrlo malo (u Mađarskoj je 2011. godine 15.597 osoba smatrala hrvatski svojim materinskim jezikom) .

Tu razmjerno malobrojnu čitateljsku publiku prof. Blažetin dijeli u dvije skupine: u prvom redu tu su starije generacije čiji su pripadnici rođeni negdje do pedesetih godina prošloga stoljeća. Njihove su čitateljske navike formirane prije svega na usmenoj književnosti, na ne previše zahtjevnom kalendar-skom štivu, na književnosti XIX. stoljeća, na tekstovima koji prednost daju sadržaju i poruci koju književno djelo treba prenijeti svome čitatelju. Predstavnici spomenute generacije odrasli su pretežito na selu, određeni ruralnom kulturom, izvrsno govore svoj materinski jezik (svoj jezični idiom, ne standard); u njihovoj mladosti hrvatski još nije bio potisnut gotovo isključivo na razinu obiteljske komunikacije. U drugu skupinu ubraja pripadnike mlađe populacije među kojima je sve veći broj onih koji su odrasli u gradovima te posjeduju određeno urbano iskustvo i književno obrazovanje temeljeno prije svega na školskoj lektiri. Veže ih za nešto suvremeniju književnu tradiciju, no njihovo je znanje hrvatskog jezika najčešće slabo, stoga nerijetko vrlo teško uspostavljaju bilo kakvu komunikaciju s književnim tekstovima na hrvatskom jeziku, osobito sa suvremenom produkcijom. Nažalost, niti jednu stranu čitateljske publike (jednu u književnom, a drugu u jezičnom pogledu) prof. Blažetin ne smatra dovoljno kompetentnom niti spremnom za komunikaciju sa suvremenim književnim djelima. Djela hrvatskih autora u Mađarskoj mogla bi čitati i čitateljska publika u matičnoj domovini, ali zbog nesređene distribucije i minimalnog interesa, u Hrvatskoj tek pokoji stručnjaci i entuzijasti dolaze u dodir s knjigama hrvatskih pisaca iz Mađarske.

U okviru hrvatske književnosti u Mađarskoj prema prof. Blažetinu ima nekoliko važnih imena. Kada je riječ o pjesništvu ističe J. G. Džurešina koji u 1970-im godinama donosi slobodni stih, introvertiranu, urbanu liriku s elementima egzistencijalizma. Većina je pjesnika, a naročito mlađih krenulo njegovim stopama. Njegova je zbirka pjesama *Povratak u Podravinu* (1977.) nažalost objavljena poslije smrti. Tu su još Marko Dekić, Stipan Blažetin, Jolanka Tišler, Đuso Šimara Pužarov, Matilda Bölcs, Timea Horvat i drugi. Nažalost mnogi već nisu među živima. Pripovjedna i dramska književnost je prilično slabo zastupljena. Nastala su svega dva dječja romana: *Bodoljaši* (1986.) Stipana Blažetina i *Židanski dičaki* (2001.) Ivana Horvata te nekoliko zbirki pripovijedaka od kojih je možda najzanimljivija *Slobodni putovi* (1987.) Mije Karagića. Dramska djela se vežu uz Ivana Petreša i Antuna Karagića čija su djela stavljena i na scenu Hrvatskog kazališta u Pečuhu. Za hrvatsku zajednicu u Mađarskoj svi su oni pa i neki drugi zbog nečega važni. Naravno, nitko ne zna što bi bilo s njima da su svoj književni rad započeli u Hrvatskoj.

Za sebe kaže da je počeo pisati relativno kasno. »Prve sam pjesme napisao za vrijeme studija u Zagrebu. Zapravo je krenulo s prijevodima. Krešimir Bagić, moj kolega a kasnije i cimer, radio je za Studentski list, vodio književnu rubriku pa me nagovorio da prevedem nešto iz mađarske književnosti. Bile su to pjesme Jánosa Pilinszskog, priče Istvána Örkénya, Istvána Eörsija itd. Tako je krenulo... Pišem malo, sporo, teško se odvajam od svojih tekstova. Imam samo jednu svoju pjesničku zbirku: *Porcija besmisla* (2003.). Slično je i s prijevodima, najviše sam ponosan na prijevode dva Esterhazyjeva romana *Žena i Pomoćni glagoli srca* (oba 2003.) te na zbirku pjesama Miklósa Radnótiya *Neskladnom vremenu usprkos* (1997.).« (Blažetin S, 2020. intervju autorice).

U pogovoru zbirci pjesama *Porcija besmisla*, Stjepan Lukač piše: »Blažetinova pjesnička zbirka jasan je znak našeg ponešto zakašnjelog, ali definitivnog ulaženja u najnovije književnopovijesno razdoblje.« (Lukač, 2003:82).

Osim kao pjesnik i prevoditelj, Blažetin sin važan je kao povjesničar književnosti Hrvata u Mađarskoj i antologičar. Svoju antologiju hrvatskog pjesništva u Mađarskoj od 1945. do 2000. nazvao je *Rasuto biserje*. (Vulić, 2015:306)

Prof. Blažetin 1991. godine izdao je i zbirku pjesama »Generacijska antologija« s Dragomirom Dujmovim s kojim je išao u isti razred, a koji je već u gimnaziji pisao pjesme, kasnije i pripovijetke, romane, i danas spada među najznačajnije srpske književnike u Mađarskoj. Knjiga je trebala biti antologija mlađih pjesnika, no budući da su se odazvala samo njih dvojica ostalo je na zajedničkoj zbirci.

Stjepan Blažetin je 2010. priredio i antologiju hrvatske dječje poezije u Mađarskoj od 1945. do 2010. »Sjajna igra« u koju je uvrstio tri pjesnikinje i petoricu pjesnika, a o dječjoj književnosti Hrvata u Mađarskoj kaže: Prve tekstove iz dječje književnosti (književnosti uopće) Hrvata u Mađarskoj trebamo tražiti na stranicama novina i kalendara jer su praktično sve do 70-ih godina bili jedina mogućnost za objelodanjivanje književnih ostvarenja. Kao i ostala, tako i dječja poezija prigodničarskog karaktera sa snažno izraženom pedagoškom tendencijom. (Blažetin S, 2010:117)

ZAKLJUČAK

Stjepan Blažetin je zasigurno je u ovom trenutku vodeći aktivni intelektualac hrvatske manjine u Mađarskoj. Činjenica je da hrvatski pisci iz Mađarske pa tako i prof. Blažetin nisu dovoljno poznati, vidljivi i zastupljeni u Hrvatskoj.

I po njegovom mišljenju hrvatska književna znanost, prije svega književna historiografija, trebala bi biti puno više inkluzivna. Smatra da bi trebalo evidentirati svako književno (ne samo!) djelo koje nastaje na hrvatskom jeziku, pisati takvu povijest književnosti koja će ići i u širinu i pored estetskih kriterija uzeti u obzir i kulturno-povijesnu vrijednost književnih djela (što inače čini!) nastalih u hrvatskim zajednicama izvan Hrvatske. Smatra da je u pogledu cjelovitih pregleda povijesti hrvatske književnosti (od početaka pismenosti do suvremenosti) najdalje je otišao akademik Dubravko Jelčić. On je u drugo, prošireno izdanje svoje *Povijesti hrvatske književnosti* (2004.) unio posebno poglavlje pod naslovom *Hrvatski književnici u susjednim zemljama* gdje između ostaloga govori i o književnosti Hrvata u Mađarskoj. Istina, tekst je više nego marginalan a sadrži i brojne nepreciznosti, no pokazuje da svijest o književnosti hrvatskih nacionalnih manjina polako ulazi i preglede hrvatske književnosti.

»Možda upravo naše vrijeme pogoduje takvim poduhvatima. Široki će pak slojevi tek onda znati nešto više o Hrvatima u Mađarskoj ako informacije o njima uđu u enciklopedije, kurikule, udžbenike... S druge strane, hrvatski književnici u Mađarskoj ponekad su previše stidljivi, komotni, možda se i plaše susreta s hrvatskom publikom u matičnoj zemlji...« (Blažetin S, 2020., intervju autorice).

Obitelj Blažetin zasigurno je obilježila književnu obrazovnu, kulturnu prošlost Hrvata u Mađarskoj kroz Stipana Blažetina, obilježava i sadašnjost kroz prof. Stjepana Blažetina i njegovu suprugu Branku Pavić Blažetin koja neumorno uređuje tjednik Hrvata u Mađarskoj »Hrvatski glasnik« priprema monografije mjesta iz okolice Pečuha kojima trajno bilježi povijest hrvatske zajednice i uređuje godišnjak »Hrvatski kalendar«, a zasigurno će i budućnost, budući su njihovi sinovi Vjekoslav (dobitnik nagrade Filozofskog fakulteta Franjo Marković za 2019. godinu) i Danijel Blažetin mladi intelektualci koji studiraju na Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, uspješno pišu poeziju, prozu i znanstvene radove koji će zasigurno uvelike pridonijeti opstojnosti hrvatske zajednice u Mađarskoj i daju nadu da budućnosti za književnost Hrvata u Hrvatskoj i Mađarskoj itekako ima.

POPIS KORIŠTENE LITERATURE

1. Bartolić Zvonimir: Kronika jednog kritika, Matica hrvatska Čakovec, 1991.
2. Blažetin Stjepan, Književnost Hrvata u Mađarskoj od 1918. do danas, Matica Hrvatska Osijek, 1998.
3. Blažetin Stjepan: Rasuto biserje. Antologija hrvatske poezije u Mađarskoj 1945.-2000., Pečuh 2000.
4. Blažetin Stjepan: »Sjajna igra« Antologija hrvatske dječje poezije u Mađarskoj od 1945. -2010. , Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Pečuh, 2010.
5. Blažetin Stjepan: Porcija besmisla, Biblioteka Prozor = Ablak könyvek., Hrvatski znanstveni zavod, Pečuh 2003.
6. Bratulić Josip: O hrvatskom identitetu neposredno, Zbornik Matice hrvatske, Zagreb 2011.

7. Haluga Vesna: intervju s dr.sc. Stjepanom Blažetinom, Pečuh, 2020.
8. Jelčić, Dubravko: Povijest hrvatske književnosti, Naklada Pavičić, Zagreb 2004.
9. Kovač Zvonko: Nova međukulturna književnost, Hrvatska književnost u susjedstvu, Časopis Nova Istra 3-4, Pula 2015.
10. Lukač Stjepan: »Porcija pomaka« u S. Blažetin »Porcija besmisla«, Biblioteka Prozor = Ablak könyvek., Hrvatski znanstveni zavod, Pečuh 2003.
11. Samardžija Marko, Hrvatski kao povijesni jezik, Zatrešić, 2006.
12. Vidmarović Đuro: Teme o Hrvatima u Mađarskoj, Naklada Bošković, Split, 1998.
13. Vidmarović Đuro: Suvremeni tokovi u pjesništvu mađarskih Hrvata. Zagreb, 1991.
14. Vulić Sanja: O književnosti Hrvata u Mađarskoj, Hrvatska književnost u susjedstvu, časopis Nova Istra 3-4, Pula 2015.

INTERNETSKI IZVORI

1. »Stjepan Blažetin« u Wikipedia, the Free Enciclopedia. Dostupno: https://hr.wikipedia.org/wiki/Stjepan_Blažetin (pristupano 1.travnja 2020.)

SUMMARY

The minority literature of Croats in Hungary through history and today is going through many challenges. Stjepan Blažetin intellectual, The head of the Scientific Institute of Croats in Hungary, President of the Branch of the Matica hrvatska Pécs, Head of the Department of Croatian language and literature Faculty of Philosophy University in Pécs, recognized Croatian poet in Hungary, literary theorist, literary historian and critic, croatist and translator has significant role in preservation of the culture, language and literature of Croats in Hungary. Literature of Croats in Hungary according to prof. Blažetin is characterised by three main points: authors, readership and mediator (publishing). A review of the literature of Croats in Hungary from 1918 to present time was also given in a short review. Issues of identity, multiculturalism through the literature and culture of Croats in Hungary are discussed too.

ULOGA TERITORIJALNOG UPRAVLJANJA U PREKOGRANIČNOJ SURADNJI, NA PRIMJERU IPA PROGRAMA MAĐARSKA-HRVATSKA 2007.-2013.

THE ROLE OF TERRITORIAL MANAGEMENT IN CROSS-BORDER COOPERATION ON THE EXAMPLE OF THE IPA PROGRAMME HUNGARY-CROATIA 2007-2013

Zoltán PÁMER

junior research fellow (PhD)
Centre for Economic and Regional Studies,
Institute for Regional Studies
Centar za ekonomske i regionalne studije,
Institut za regionalne studije
7621 Pécs, Papnövelde u. 22., Hungary
pamer@rkk.hu

Primljeno / Received: 3. 3. 2020.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 4. 2020.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: 332(439:497.5)“2007/2013”
327.39(4)“20”

SAŽETAK

Prekogranična suradnja – kao cilj 3 kohezijske politike od programskog razdoblja 2007.-2013. – igra ključnu ulogu u promicanju europeizacije, što je posebno važno u slučaju Srednje Europe, kojom dominiraju male nacionalne države. Ciljna područja prekogranične suradnje su NUTS 3 teritorijalne jedinice smještene duž državnih granica. Kako se stvaranje, odlučivanje i provedba projekata u velikoj mjeri odvija na regionalnoj razini, strukture teritorijalnog upravljanja su odlučujuće s gledišta prekogranične suradnje.

Rad se fokusira na IPA Program prekogranične suradnje Mađarska–Hrvatska 2007.-2013., čija ciljna područja nedostaju velika urbana središta, srednji i mali gradovi čine okosnicu mreže naselja. Uključene su države, na prvi pogled, veoma slične što se tiče strukturu regionalnog upravljanja. Hrvatska i Mađarska su unitarne države, gdje županije na NUTS 3 razini predstavljaju srednišnju razinu upravljanja. Unatoč sličnostima, uloga i kapaciteti županija su različiti, koji su se vremenom i mijenjali.

Nakon predstavljanja premisa prekogranične suradnje i kratkog opisa programa suradnje, bit će predstavljena kvantificirana analiza na temelju primarnih ex post podataka IPA Programa prekogranične suradnje Mađarska-Hrvatska za razdoblje 2007.-2013. Analiza se provodi na razini LAU 2, da se pokazalo kako različite kategorije u hierarhiji naselja doprinose aktivnosti suradnje i apsorpcije, te kako su oni raspodijeljeni među različitim vrstama organizacija korisnika.

Ključne riječi: kohezijska politika, teritorijalno upravljanje, prekogranična suradnja, europska integracija.

Keywords: cohesion policy, territorial management, cross-border cooperation, European integration

ZNAČAJ PREKOGRANIČNE SURADNJE

Pogranična područja se obično smatraju periferijalnim regijama, koja su izolirana od zaleđa i zaoštaju u ekonomskom i društvenom razvoju. U Europi, zbog fragmentirane strukture nacionalnih država, velik je broj pograničnih područja. Maastrichtski je ugovor, prilikom kojega se nastala Europska unija

(1993), bila važna prekretnica u uspostavljanju pravne pozadine prekogranične suradnje, kroz promociju načela supsidijarnosti, omogućavajući da se razvojni programi – uključujući i prekogranični – osmišljavaju u skladu s lokalno definiranim ciljevima. Unutar kohezijske politike Europske unije 1998. godine je uvedena inicijativa zajednice INTERREG, koja već neposredno fokusira na pogranična područja (Harguindéguy & Bray, 2009). Proširenjem europske integracije kohezijska politika sve više usredotočio na pogranične regije, paralelno s tim, pokrenuti su bili specijalno prilagođeni programi uz vanjske granice, kao što su PHARE CBC, TACIS (Perkmann, 2003) i CARDS. Od razdoblja 2000-2006 ojačana je uloga subnacionalne razine (Harguindéguy & Bray, 2009): predstavnici pograničnih regija aktivnije su uključeni u programiranje, odabir projekata i praćenje. U tom programskom razdoblju, od 2004., mada u ograničenom vremenskom okviru i pomalom ograničenom financiranju, su mogle pristupiti i nove države članice, kao Mađarska, kao što i zemlje u pretpristupnoj fazi, poput Republike Hrvatske. Od početka novog perioda u 2007. Europska teritorijalna suradnja (European Territorial Cooperation – ETC) proglašena je »ciljem 3« kohezijske politike, prekogranična suradnja – umjesto inicijative zajednice – postala je dio strukturne politike EU-a (Pámer, 2011).

Prekogranična suradnja bila je važan alat i u europeizaciji periferija (Scott & Liikanen, 2010), već prije pristupanja 2004. godine. Euroregije uspostavljene na periferiji EU-a (Perkmann, 2007) bile su sredstvo prakticiranja višerazinskog upravljanja, razmjene praksi i smanjenja regionalnih nejednakosti (Popescu, 2008). Radi uključivanja regija, koje se nalaze na periferiji, bili su izrađeni specifični alati, uključujući program CARDS za zemlje bivše Jugoslavije, zatim PHARE u pretpristupnoj fazi europske integracije. Oni su bili u programskom razdoblju 2007.-2013. zamijenjeni s IPA-om (Instrument for Pre-accession), s posebnom komponentom za prekograničnu suradnju (Dubarle et al., 2011). Kao što Scott (2013) naglašava, prekogranična suradnja općenito se smatra posebnim alatom za prijenos europskih vrijednosti, dijelom progresivnog identiteta EU-a, no može se kritizirati jer suradnja ovisi o interesima partnera i financiranjem projektni partneri često zamjenjuju druga sredstva financiranja.

SUSTAV TERITORIJALNOG UPRAVLJANJA U REPUBLICI HRVATSKOJ I MAĐARSKOJ

Republika Hrvatska i Mađarska imaju, zbog duge zajedničke povijesti, sasvim sličan sustav teritorijalnog upravljanja – sa županijama na srednjoj razini – iako proteklih dvadeset godina na to su utjecali sasvim različiti faktori.

U Republici je Hrvatskoj trenutni županijski sustav bio uveden nakon neovisnosti (1992-1993) kao tijela državne uprave. Od ustavne reforme 2000. godine županije su postale politički izabrane regionalne vlade (Ivanišević et al., 2001). Zbog značajne štete uzrokovane ratom, Hrvatska je uvela različite alate i sheme pomagajući zaostalim područjima (Pámer, 2007; Đulabić & Manojlović, 2011). Trenutno važeći zakon o regionalnom razvoju je iz 2014. godine, s izmjenama iz 2017. i 2018. godine, definira županiju kao koordinatora regionalnog razvoja na županijskoj razini, koju zadaću obavlja putem svoje skupštine i javne ustanove, koje osnuju županije (Zakon, 2014). Na razini NUTS¹ 2 regija – od kojih ima dva: Kontinentalna i Jadranska Hrvatska – uspostavljena su delegirana vijeća partnerstva, koja koordinira vlada (Zakon, 2014), ali vlastitu administrativnu strukturu nemaju.

Iako se teritorijalna struktura županija u Mađarskoj smatra baštinom stara tisuću godina, presutroj Mađarske u regionaliziranu zemlju bila je na stolu od usvajanja zakona o regionalnom razvoju iz 1996. godine (Pálné Kovács, 2009). Regionalizacija, paradoksalno, putem uspostavljanja vijeća za regionalni razvoj na razini NUTS 2, rezultirao je sve veći utjecaj države, budući da broj članova delegiranih od strane države u vijećima stalno porastao (Rechnitzer, 2012). Novi je zakon o regionalnom razvoju iz 2011. godine ukinuo vijeća, a županije (NUTS 3) su postale tijela odgovorna za regionalni razvoj. Transformaciju je popratila reforma lokalne samouprave: županije su izgubile kompetencije i ustanove u pružanju javnih usluga (srednje obrazovanje i zdravstvena zaštita), obavljanje zadaće »regionalnog

¹ NUTS: Nacionalna klasifikacija prostornih jedinica za statistiku (*Nomenclature of Territorial Units for Statistics*).

NUTS razine	Hrvatska	Mađarska
NUTS 2	Statističke regije (delegirano vijeće partnerstva)	Do 2011: razvojna regija (delegirano vijeće za regionalni razvoj)
NUTS 3	Županije (izabrana skupština)	Županije (izabrana skupština)

Tablica 1: Pregled aktera regionalnog razvoja na razinama NUTS 2 i 3 u Hrvatskoj i Mađarskoj.

Table 1: Overview of regional development actors on NUTS 2 and 3 level in Croatia and Hungary.

Izvor: vlastito uređenje.

razvoja, ruralnog razvoja, prostornog uređenja i koordinacije» (Törvény, 2011: 27. § (1)) se ostala kao jedina njihova nadležnost.

INSTITUCIONALIZACIJA PREKOGRANIČNE SURADNJE U ISTRAŽIVANOM PODRUČJU

Što se Hrvatsku i Mađarsku tiče, u 1950-im godinama, kada su se Jugoslavija i Sovjetski savez opredijelili za drugačiji model socijalizma, granica između Mađarske i Socijalističke federalne republike Jugoslavije postala je snažno čuvana razdjelnica, dio željezne zavjese (Hajdú, 1996). Sedamdesete su donijele promjenu u situaciji, što je rezultiralo intenzivnu suradnju u raznim gospodarskim sektorima i intenzivnim šoping turizmom između dviju strana (Bali, 2012). Ratni događaji početkom devedesetih stvorili su prohrvatski stav u mađarskim dužnosnicima, što se izrazilo i ranim priznavanjem suverene hrvatske države (Rácz, 2016). Nakon toga uslijedilo je razdoblje intenzivne gospodarske suradnje, kojom su dominirale velike korporacije i nekoliko akvizicija s mađarske strane. Unatoč tim pozitivnim događajima, interakcija duž – još uvijek razdvajajuće – granice ostala je minimalna, zbog najmanje propusne naravi granice (prosječna udaljenost između graničnih prijelaza je 50 km), a razvoj infrastrukture pretrpio je značajna kašnjenja (Rácz, 2017). Uspostavljanje Euroregije Dunav-Drava-Sava je bio pokušaj institucionalizacije suradnje od 1998. godine, koja je uključila – osim hrvatskih i mađarskih županija – i kantone iz Bosne i Hercegovine, te promatrače iz Vojvodine, Srbije i Crne Gore (kasnije Srbije) (CESCI, 2016). Posljednjih godina pojavile su se inicijative za osnivanje Europskih grupacija za teritorijalnu suradnju (EGTS), među njima dosad dvije su uspostavljene (Svensson & Ocskay, 2016; Bali et al., 2015): Mura regija EGTS sa sjedištem u Tótszerdahely-u, te Pannon EGTS sa sjedištem u Pečuhu.

IPA PROGRAM PREKOGRANIČNE SURADNJE MAĐARSKA-HRVATSKA

IPA program prekogranične suradnje Mađarska-Hrvatska u razdoblju 2007.-2013. pružao je 54,8 milijuna eura sufinanciranja, s učešćem cijeli program je iznosio 68,8 milijuna eura (CBC, 2013: 94). Zajedničke upravljačke strukture su bile uspostavljene u Mađarskoj, u Budimpeši, s kontakt osobama u Osijeku i Pečuhu.

Područje programa je obuhvatio tri mađarske (Baranja, Šomođ i Zala) i ukupno osam hrvatskih županija, od njih četiri neposredno uz granicu (Koprivničko-križevačka, Međimurska, Osječko-baranjska, Virovitičko-podravska), te još četiri županije, koje su susjedi pograničnih županija (Bjelovarsko-bilogorska, Požeško-slavonska, Varaždinska, Vukovarsko-srijemska – tzv. pridružene županije). Obje strane pograničnog područja karakterizira niska gustoća naseljenosti i nedostatak velikih urbanih središta. Iako s obje strane možemo pronaći po jedan grad iznad 100 tisuća stanovnika (Osijek i Pečuh), okosnicu strukture naselja dominiraju mali i srednji gradovi. Slična je karakteristika obilje prirodno zaštićenih područja (Parkovi prirode Kopački rit i Papuk, te druge vrste zaštićenih dijelova prirode, odnosno područja pod upravljanjem dvaju nacionalnih parkova na mađarskoj strani). Dva prioriteta, po kojima su se alocirali sredstva, održivi okoliš i turizam; te kooperativno gospodarstvo i razvoj ljudskih resursa. Ovaj je program financirao isključivo neprofitne organizacije, a dva su prioriteta značajno se razlikovali s obzirom na iznos projekata. Prioritet 1 za okoliš i turizam omogućio je financiranje projekata od 50 tisuća do 3 milijuna eura, putem različitih mjera intervencije, poneki uključujući elemente

fizičkih radova. Dok se prioritet 2 financirao projekte između 50 i 500 tisuća eura, s vrlo ograničenim ili bez investicijskih aktivnosti u nekim mjerama intervencija.

HIPOTEZE I METODOLOGIJA

Hipoteze istraživanja proizlaze iz pretpostavke, da analiza praksa teritorijalnog upravljanja uključenih zemalja ogleda se u provedbi programa i raspodjeli sredstava, tako u organizacijskom sastavu korisnika, te njihovim ulogama na različitim razinama upravljanja. Pošto projekti su trebali slijediti zajednički cilj, ali morali su se provoditi u suradnji – uz sudjelovanje barem jednog partnera sa svake strane – prekogranična suradnja predstavlja izvrstan test za usporedbu prakse upravljanja.

Provedena se analiza temelji na primarnim projektnim podacima uzetim iz završnih izvještaja financiranih projekata, koji su bili stavljeni na raspolaganje od tijela za upravljanje programom (Zajednička tehničko tajništvo u Mađarskoj). Za mjerenje aktivnosti suradnje primjenjen je pokazatelj broja projektnih dijelova na razini različitih agregacija, t.j. koliko projektnih partnerstava dijeluje u toj agregiranoj kategoriji. Tako jedan projekt se sastoji od toliko dijelova, t.j. rekorda podatka, koliko partnera u partnersvu bilo. Za izražavanje apsorpcije primijenjen je iznos »realiziranih« sredstava, t.j. iznos trošen za dio projekta, prijavljen za kontrolu, prihvaćen i nadoknađeno refundiran prema projektnom partneru. Iako su ova dva indikatora značajno povezana ($r=0,959$), njihov je odnos vrlo važan. U slučaju projekata s elementama investicije ukupni iznosi projekta mogli su dostići čak 3 milijuna eura, dok projekti bez investicija su mogli imati iznos maksimalno do 200 tisuća eura. Tako relativan odnos aktivnosti i apsorpcije pokazuje, da na razini jedne agregacije projekti su pretežno usmjereni za investiciju, ili su uglavnom »mekog« karaktera.

Tijekom analize pokušao sam naći odgovor na sljedeća pitanja:

- Što karakterizira aktivnost korisnika na različitim razinama teritorijalnog upravljanja, koji udio oni imaju iz isplaćenih sredstava? Da li imaju značajne razlike između dvije zemlje?
- Kako se ogleda praksa teritorijalnog upravljanja u slučaju projekata usmjerenih za investicije?
- Kako se pojavljuje asimetrija upravljanja na pojedinim razinama upravljanja? Koje su institucije, koje uzrokuju ovu razliku?

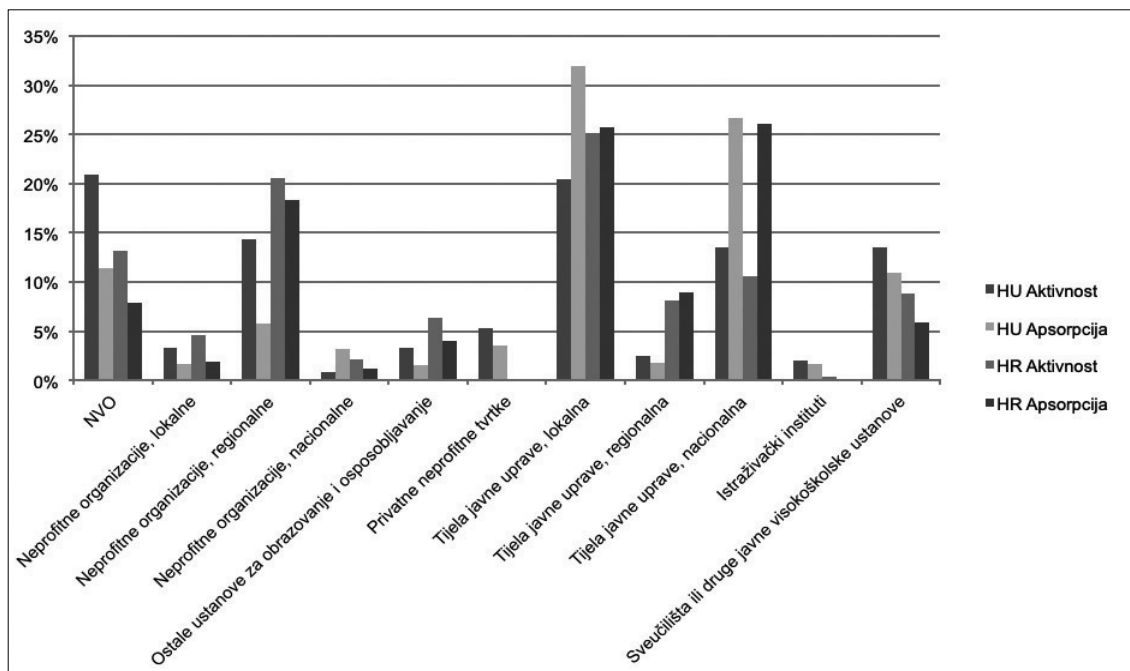
Iako projekti su bili provedeni u programskom razdoblju 2007-2013, zbog kašnjenja u početku, posebno u slučaju turističkih projekata, projekti s fizičkim investicijama su bili uglavnom provedeni nakon reforme javne uprave u Mađarskoj.

USPOREDBA ORGANIZACIJSKOG SASTAVA KORISNIKA U PROJEKTIMA

Radi usporedbe korisnika projekata glede organizacijske strukture, uspostavio sam kategorije, koje se odnose na njihov pravni status (javni, privatni, civilni) i razinu upravljanja (lokalna, regionalna, nacionalna). Tako sam svaki korisnik uvrstio u sljedeće kategorije:

- NVO: neprofitne civilne organizacije (udruge, zaklade) osnovane od privatnih aktera;
- Neprofitne organizacije: organizacije osnovane od javnih struktura, koje djeluju kao neprofitna društva ili javne ustanove, a po teritorijalnoj nadležnosti mogu biti lokalne, regionalne ili državne;
- Tijela javne uprave na lokalnoj, regionalnoj ili nacionalnoj razini;
- Privatne neprofitne tvrtke: organizacije osnovane od privatnih tvrtki ili fizičkih osoba, tipično isključivo u Mađarskoj;
- Istraživački instituti: osnovani od javnih tijela, koji se bave istraživanjem, razvojem i inovacijama;
- Sveučilišta ili druge javne visokoškolske ustanove;
- Ostale ustanove za obrazovanje i osposobljavanje, uključujući osnovno- i srednjoškolske organizacije.

Općenito, vezano uz program Mađarska-Hrvatska, može se zaključiti da najveća je aktivnost kod lokalnih samouprava i tijela državne vlasti: njihov udio u financiranju (apsorpciji) je veći od njihovog udjela u broju partnerstava (aktivnost). Međutim, dok se u Mađarskoj lokalne samouprave financiraju

Slika 1: Raspodjela aktivnosti i apsorpcije među različitim vrstama organizacija u IPA Programu prekogranične suradnje Mađarska-Hrvatska 2007-2013.

Figure 1: Distribution of activity and absorption by organisation types in case of the IPA Cross-border Cooperation Programme Hungary-Croatia 2007-2013.

Izvor: vlastito uređenje na bazi podataka JTS-a.

znatno iznad njihovog omjera aktivnosti (32% prema 20,5%), u Hrvatskoj ova razlika je minimalna. Može se zaključiti, da u Mađarskoj lokalne samouprave sredstva prekogranične suradnje više koriste za realizaciju svojih investicijskih projekata, dok su u Hrvatskoj »teški« i »meki« projekti su u ravnoteži. Pak s druge strane, nacionalna tijela vlasti igraju sličnu ulogu (slika 1).

Velika je razlika u aktivnosti regionalnih struktura. Hrvatska strana je aktivnija na regionalnoj razini, kako kod upravnih tijela, tako kod njihovih neprofitnih organizacija. Na mađarskoj strani niža aktivnost je popraćena manjom razmjerom projekta. U Hrvatskoj regionalne strukture nisu samo aktivnije, već su i njihovi projekti više investicijski orijentirani. Stoga aktivnost nacionalnih neprofitnih organizacija u Mađarskoj je veća, pošto se obično infrastrukturni projekti provode kroz nacionalne neprofitne organizacije. Slična mađarska posebnost je aktivnost privatnih neprofitnih tvrtki i veće uključivanje nevladinih organizacija (slika 1).

ANALIZA OBRAZACA AKTIVNOSTI NA RAZLIČITIM RAZINAMA MREŽE NASELJA

Funkcioniranje programa prekogranične suradnje u teritorijalnom presjeku je analizirao nekoliko autora (npr. Csapó, Čelan & Trócsányi, 2015), uglavnom fokusirano na veće gradove, ali analize na lokalnoj razini jedva su bile napravljene. Radi prikazivanja asimetrije između dviju zemalja valja pregledati koje vrste organizacije su najaktivnije na različitim razinama struktura naselja. Za provođenje analize podatke aktivnosti i apsorpcije sam agregirao na LAU² 2 razini (općine i gradovi), te naselja sam uvrstio u pet kategorija, po broju stanovnika (po popisu stanovništva u 2011. godini) i funkciji u

² LAU: lokalne upravne jedinice (*local administrative units*). Razinu LAU 2 čine jedinice lokalne samouprave, gradovi i općine.

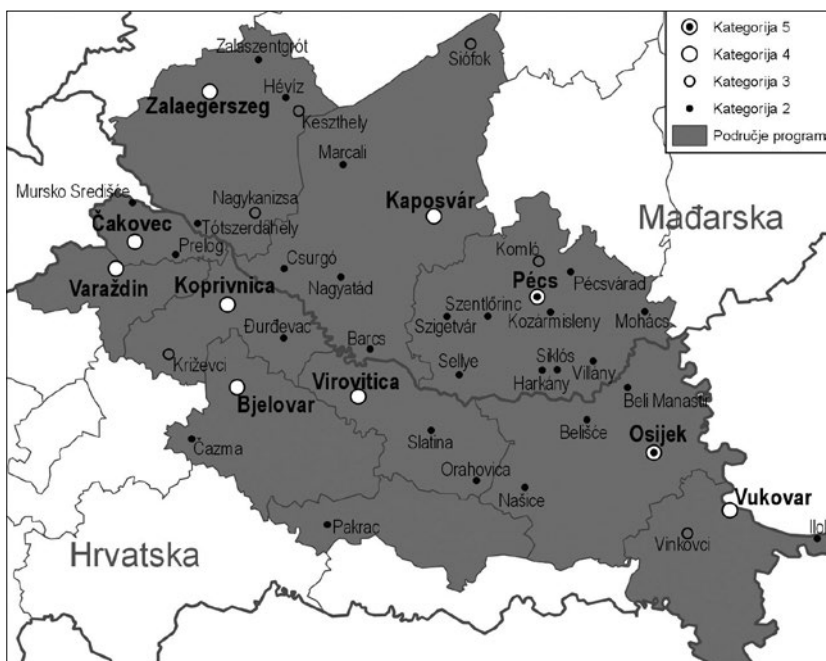
Kategorija	Kritérij	Hrvatska	Mađarska	Ukupno
5	Jaki regionalni (NUTS 2) centri Gradovi iznad 100 tisuća stanovnika	Osijek	Pécs	2
4	Ostala županijska sjedišta	Bjelovar Čakovec Koprivnica Varaždin Virovitica Vukovar	Kaposvár Zalaegerszeg	8
3	Gradovi s upravljačkim funkcijama izvan županijskih središta Gradovi iznad 20 tisuća stanovnika	Križevci Vinkovci	Keszthely Komló Nagykanizsa Siófok	6
2	Ostali gradovi	11	16	27
1	Općine	26	23	49
Ukupno		46	46	92

Tablica 2:

Primijenjena kategorizacija LAU 2 jedinica (gradovi i općine) za analizu aktivnosti i apsorpcije prekogranične suradnje.

Table 2: Applied categorisation of LAU 2 units (towns and municipalities) in the analysis of activity and absorption in cross-border cooperation.

Izvor: vlastito uređenje

Slika 2: Lokacija LAU 2 jedinica kategorije 1 i 2 u pograničnom području

Figure 2: Location of LAU 2 units in categories 1 and 2 in the border area.

Izvor: vlastito uređenje.

strukturi teritorijalnog upravljanja. U IPA programu Mađarska-Hrvatska sudjelovanje iz regija izvan programskog područja po pravilu je bilo moguće ukoliko korisnik održava podružnicu u programskom području. U slučaju postojanja takvih podružnica, njihovu lokaciju sam uzeo u obzir. U slučaju više takvih ureda, uključen je onaj, koji je bio geografski i tematski više povezan s projektom. Ukoliko takvih podružnica nije bilo, uzeo sam u obzir mjesto, na kojem se projekt zapravo odvijao. U dva zadnja slučaja odabir lokacije je bio moguć samo s dodatnim prikupljanjem podataka. Na kraju u analizu je bilo uključeno 526 dijelova projekata.

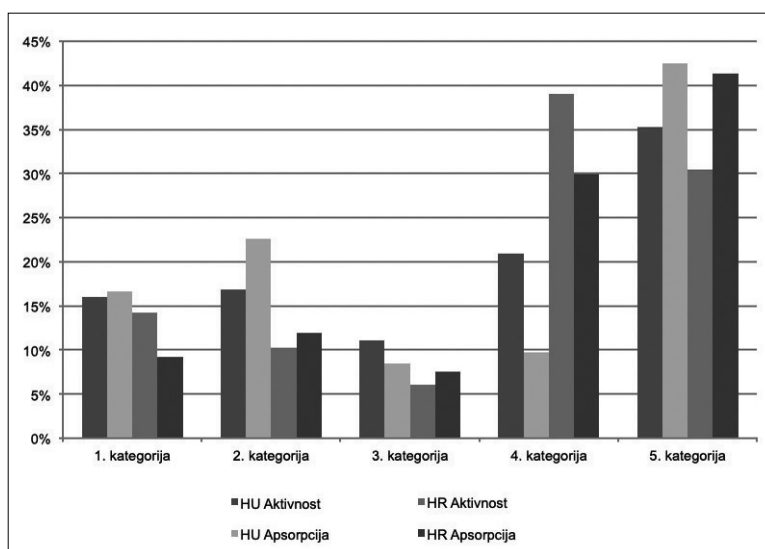
Kategorizacija gradova i općina je urađena s pet kategorija: kategorija 5 uključuje dva velika grada, potencijalne centre NUTS 2 regija, koji su gradovi s populacijom iznad 100 tisuća. Ostala županijska sjedišta čine kategoriju 4. Gradovi, koji nisu sjedišta županija, ali obavljaju administrativnu funkciju za šire područje ili iznad su 20 tisuća stanovnika su u kategoriji 3, dok ostale jedinice lokalne samouprave s gradskim statusom spadaju u kategoriju 2. Općine su kategorija 1. Pregled kategorija je u tablici 2, a katografski prikaz na slici 2.

Tablica 3: Najaktivnije LAU 2 jedinice u Hrvatskoj i Mađarskoj.**Table 3:** Most active LAU 2 units in Croatia and Hungary.

Broj	LAU2	Kategorija	Aktivnost	Apsorpcija (EUR)
Hrvatska				
1	Osijek	5	86	9 550 153.50
2	Čakovec	4	39	3 777 773.72
3	Koprivnica	4	34	1 277 701.84
4	Virovitica	4	22	1 653 268.49
5	Križevci	3	15	1 708 971.93
6	Varaždin	4	11	166 293.04
Mađarska				
1	Pécs	5	86	10 757 085.02
2	Zalaegerszeg	4	26	1 108 233.78
3	Kaposvár	4	25	1 369 108.35
4	Nagykanizsa	3	18	1 668 136.40
5	Szigetvár	2	10	491 535.88
6	Tótszerdahely	1	7	1 210 698.04

Izvor: vlastito uređenje na bazi podataka JTS-a.

apsorpcije – vidljivo je da u najvećim gradovima (kategorija 5) projekti su bili iznadprosječno veliki s obje strane, dok u slučaju ostalih županijskih sjedišta projekti su bili od manjeg iznosa. Veći su bili projekti u niskim kategorijama naselja (općine i mali gradovi) u Mađarskoj, te u kategoriji 3 u Hrvatskoj.

Slika 3: Raspodjela aktivnosti i apsorpcije po kategorijama LAU 2 jedinica u IPA Programu prekogranične suradnje Mađarska-Hrvatska 2007-2013.

Figure 3: Distribution of activity and absorption by LAU 2 categories in the IPA Cross-border Cooperation Programme Hungary-Croatia 2007-2013.

Izvor: vlastito uređenje na bazi podataka JTS-a.

ZAKLJUČCI

Unatoč sličnoj povijesnoj pozadini prekogranična suradnja Republike Hrvatske i Mađarske bila je ometana tijekom hladnog rata, kasniji ratni događaji sveli su je na minimum. Oporavak suradnje bio je ubrzan otvaranjem programa pretprijetne pomoći, poput IPA Programa prekogranične suradnje 2007.-2013., koji su bili ujedno i važni čimbenici europeizacije i uspostavljenja višerazinskog upravljanja.

Zbog nedavnih reformi javne uprave strukture teritorijalnog upravljanja u dvije zemlje su postale slične: županije su ključni igrači regionalnog razvoja, no dok Hrvatska je sustavno razvijala svoje županijske institucije od 2000. godine, u Mađarskoj stavljanje županija u fokus regionalnog razvoja je rezultat neuspješne regionalizacije i opće centralizacije.

Ove se razlike i sličnosti vrlo dobro odražavaju putem analize prekogranične suradnje, usporedbe aktivnosti u projektima i apsorpcije sredstava na različitim razinama strukture naselja. Snažna regionalna središta (Osijek i Pečuh) dominiraju prekograničnu suradnju, budući da koncentriraju ustanove visokog obrazovanja i državne agencije. S druge strane, Hrvatska je jača na razini ostalih NUTS 3 centara, gdje djeluju aktivna razvojna tijela, koja su u Mađarskoj slabije prisutna. U Mađarskoj mali gradovi i općine su aktivnije, posebno mali gradovi u investicijskim projektima. Uloga državnih institucija je slična u dvije države, značajni su akteri, posebno u teškim projektima. Druga je sličnost snažna uključenost lokalne razine, koja pruža alat za financiranje lokalnih razvojnih akcija putem prekogranične suradnje.

ZAHVALE

Projekt br. 132294 provedeno je uz podršku Nacionalnog fonda za istraživanje, razvoj i inovacije Mađarske, financiranog u okviru programa financiranja K-19.

LITERATURA I IZVORI

1. Bali L. (2012): A magyar-horvát határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője [Present and future of Hungarian-Croatian cross-border cooperation]. Underground Kiadó.
2. Bali L., Hegedúsné Baranyai N., Górh A. & Fitos G. (2015): Mura Region EGTC, the integrated border region at the Mura before Schengen. Podravina Volumen 14, broj 27, str. 80 – 87, Koprivnica.
3. CBC (2013): Hungary-Croatia Cross-border Co-operation Programme. Programming document for the programming period 2007-2013. CCI Number: 2013CB163PO002, http://www.hu-hr-ipa.com/en/file_download/197 [7 September 2017].
4. CESCO (2016): Crossing the Borders – Studies on cross-border cooperation within the Danube Region. Case Study the Euroregion Danube-Drava-Sava. Central European Service for Cross-border Initiatives, European Institute for Cross-border Studies. http://institute.cesci-net.eu/tiny_mce/uploaded/EUSDR_Part_Two_13_DanubeDravaSava.pdf [24 October 2016].
5. Csapó J., Čelan T. J. & Trócsányi A. (2015): A határmenti együttműködés hatásai a területi fejlődésre a magyar-horvát szakasz példáján az EU tervezési mechanizmusának tükrében (2007–2013) [Impacts of cooperation in border areas on territorial development on example of the Hungary-Croatia border area, in light of the EU planning mechanism (2007-2013)]. Területfejlesztés és Innováció, vol. 9, no. 2, pp. 22-31.
6. Dubarle P., Mezei C. & Pámer Z. (2011): Regional development programmes. [in:] G. Horváth, Z. Hajdú (eds.) Regional Transformation Processes in the Western Balkan Countries. Hungarian Academy of Sciences Centre for Regional Studies, Pécs, pp. 570-601.
7. Đulabić V. & Manojlović R. (2011): Administrative Aspects of Regional and Cohesion Policy in Croatia. In: Search of a Better Coordination of Parallel Processes. Croatian and Comparative Public Administration, vol 11, no. 4, pp. 1041-1074.
8. Hajdú Z. (1996): Emerging conflict or deepening cooperation? The case of the Hungarian border regions. In: Scott, J. W. et al. (eds.): Border Regions in Functional Transition: European and North American Perspectives on Transboundary Interaction. Institut für Regionalentwicklung und Strukturplanung, Berlin, pp. 193-211.
9. Harguindéguy J.-B. & Bray Z. (2009): Does cross-border cooperation empower European regions? The case of INTERREG III-A France – Spain. Environment and Planning C: Government and Policy, vol. 27, pp. 747-760.
10. Ivanišević S., Koprić I., Omejec J. & Simović J. (2001): Local Government in Croatia. [in:] E. Kandevara (ed.) Stabilization of Local Governments. Local Government and Public Service Reform Initiative. Open Society Institute. Budapest.
11. Pálné Kovács I. (2009): Europeanisation of Territorial Governance in Three Eastern/Central European Countries. Halduskultúr, 2009, vol. 10, pp. 40-57.
12. Pámer Z. (2007): The European integration and regional policy of the West Balkan countries. In: Hajdú Z., Illés I., Raffay Z. (eds.) Southeast-Europe: State Borders, Cross-Border Relations, Spatial Structures. Centre for

- Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Pécs, pp. 119-160.
13. Pámer Z. (2011): The possibilities of implementing the European Grouping of the Territorial Cooperation in South Transdanubia. In: Ágh, A., Kaiser, T. & Koller, B. (eds.): *The New Horizons of the Cohesion Policy in the European Union: the Challenge of the Danube Strategy*. Blue Ribbon Research Centre King Sigismund College, Budapest, pp. 176-194.
 14. Perkmann M. (2003): Cross-border Regions in Europe. Significance and Drivers of Regional Cross-border Cooperation. *European Urban and Regional Studies*, vol. 10, no. 2, pp. 153-171.
 15. Perkmann M. (2007): Policy entrepreneurship and multilevel governance: a comparative study of European cross-border regions. *Environment and Planning C: Government and Policy*, vol. 25, pp. 861-879.
 16. Popescu G. (2008): The conflicting logics of cross-border reterritorialization: Geopolitics of Euroregions in Eastern Europe. *Political Geography*, vol. 27, pp. 418-438.
 17. Rácz Sz. (2016): Horvátország térszerkezete. *Tér és Társadalom*, vol. 30, no. 3, pp. 81-104.
 18. Rácz Sz. (2017): Main characteristics of Hungarian-Croatian political relations and Cross-border Co-operations. *Geographica Pannonica*, vol. 21, no. 1, pp. 54-67.
 19. Rechnitzer J. (2012): A régiók az elmúlt 20 év területi politikájában. In: Bajmócy Z., Lengyel I. & Málovics G. (eds.) *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. JATEPress, Szeged, pp. 175-194.
 20. Scott J. W. (2013): Territorial Cohesion, Cross-border Co-operation and the EU's Political Identity: A Brief Observation. In: Pálné Kovács I., Scott J. W., Gál Z. (eds.) *Territorial Cohesion in Europe – For the 70th anniversary of the Transdanubian Research Institute*. Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Pécs, pp. 73-84.
 21. Scott J. W. & Liikanen I. (2010): Civil Society and the 'Neighbourhood' – Europeanization through Cross-Border Cooperation? In: Scott J. W. & Liikanen I. (eds.): *European Neighbourhood through Civil Society Networks?* Routledge.
 22. Svensson S. & Ocskay G. (2016): Overview of the EGTCs around Hungary. Central European Service for Cross-border Initiatives. http://cesci-net.eu/tiny_mce/uploaded/EGTC_Overview_CESCI_.pdf [24.10.2016].
 23. Törvény (2011): 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól [Zakon 2011: CLXXXIX o lokalnim samoupravama u Mađarskoj].
 24. Zakon (2014): Zakon o regionalnom razvoju. *Narodne novine* 174/2014, 123/2017, 118/2018.

SUMMARY

Cross-border cooperation as objective number 3 of cohesion policy for the programming period 2007-2013 plays a key role in promotion of Europeanisation, which is of special importance in the case of Central Europe, which is dominated by small national countries. Target areas of cross-border cooperation are NUTS 3 territorial units located along state borders. As creation, decision-making and implementation of projects are primarily carried out on regional level, the structures of territorial management play a decisive part from the perspective of cross-border cooperation.

The paper is focused on IPA programme of cross-border cooperation Hungary-Croatia 2007-2013, whose target areas lack big urban centres and small and medium-sized towns make the framework of settlement network. The programme involves the countries that seemingly have similar structure of regional management. Croatia and Hungary are unitary states, where the counties on NUTS 3 regions represent central level of management. Despite similarities, the role and capacities of counties are different and they also changed over time.

After presenting the premises of cross-border cooperation and short description of the cooperation programme, the paper will present the quantified analysis based on primary ex post data of the IPA programme of cross-border cooperation Hungary-Croatia for the period from 2007 to 2013. Analysis is conducted on LAU 2 level in order to show to which extent different categories in the settlement hierarchy contribute to activity of cooperation and absorption and to present their distribution between various types of user organisations.

BUČAROVO VIĐENJE PROTESTANTIZMA I KATOLIČKE OBNOVE U SJEVERNOJ HRVATSKOJ

BUČAR'S VIEW OF PROTESTANTISM AND CATHOLIC RENEWAL IN NORTHERN CROATIA

Ivan ZVONAR

magistar znanosti

Dravska 10, Varaždin

Primljeno / Received: 3. 3. 2020.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 4. 2020.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: [274+272] (497.-17)“20”

821.163.42.09

929Bučar, F.

SAŽETAK

Jedina je svrha ovog Sažetka da istakne samo povijesno provjerene činjenice koje se odnose na pojavu reformacije i protureformacije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, posebno i kad nisu u skladu s podacima što ih donose pojedini autori (u prvom redu Franjo Bučar i Rudolf Horvat) u ovdje komentiranim djelima.

U hrvatskoj je tiskari u Urachu kod Tübingena, u razdoblju od 1561. do 1564., tiskano dvadeset i šest knjiga (glagoljicom 12, ćirilicom 8 i latinicom 6) odnosno trinaest naslova. Osnivač je i glavni pokrovitelj čitave djelatnosti barun Ivan Ungnad.

Franjo je Bučar, s obzirom na tadašnje naklade, procijenio da je, ako se uzmu u obzir i djela koja nisu tiskana u Urachu, otisnuto između dvadeset četiri i dvadeset pet tisuća svežaka hrvatskih knjiga (prema nekim autorima i do trideset tisuća).

Najznačajnije su od njih Prvi del Novoga testamenta, tiskan 1562. glagoljicom, a 1563. i ćirilicom, i Drugi del Novoga testamenta, tiskan 1563. i glagoljicom i ćirilicom.

Po Bučaru to su narodni čakavski književni spomenici 16. stoljeća, ali tu preopćeniti izraz »narodni«, s obzirom na jezik, valja uzeti s rezervom.

Iznimno su teški problemi nastupili pri raspačavanju tih knjiga upravo na prostoru za koji su pisane, pa se u Ljubljani čuva petnaest, a u Zagrebu svega pet primjeraka. Ostali se nalaze po europskim knjižnicama. Utvrđeno je da su do danas sačuvane 162 knjige, ali je moguće da taj broj nije konačan.

Njihova je recepcija u sjevernim hrvatskim krajevima bila slaba zbog pisama (glagoljice i ćirilice) i zbog relativno malog broja pismenih pojedinaca.

Uraška je epizoda u povijesti hrvatske književnosti ipak iznimno važna jer donosi prve pokušaje standardizacije hrvatskog jezika.

Širenje je reformacije izazvalo vjerske nesuglasice i netrpeljivost između katolika i protestanata. Krizno razdoblje završava Augsburškim vjerskim mirom 1555. kada je i protestantska vjera politički priznata, pa zemljoposjednici dobivaju pravo cuius regio illius religio (čija zemlja, njegova i vjera).

Franjo Bučar donosi dosta preglednu sliku rasprostranjenosti protestantske vjere u današnjoj Hrvatskoj. No kada prikazuje vjerske i političke prilike u Varaždinu i Međimurju, on puno toga preuzima od Rudolfa Horvata, a jedan i drugi najviše duguju Josipu Bedekoviću Komorskom.

Više autora nakon Bučara i Horvata decidirano tvrdi da je već Nikola IV. Zrinski Sigetski bio protestant, za što ne postoje povijesni dokazi. Izvjesno je tek da je zbog okruženja u kojem je djelovao, a posebno zbog društveno-povijesnih prilika, morao biti tolerantan i prema pripadnicima te vjere. Knjige je tiskane u Urachu, blago rečeno, ignorirao.

Najzamršenijim se čini pitanje postojanja i djelovanja tiskare u Nedelišću i mogućeg književnog rada kalvinističkog svećenika Mihalja Bučiča. Od svih je djela, koja mu se pripisuju, tek izvjesno da je postojala knjiga *Contra realem præsentiam Corporis et Sanguinis Christi in sacramento Eucharistiae* zbog koje je 1574. bio ekskomuniciran, ali nije utvrđeno da je tiskana u Nedelišću.

Povijesne činjenice kažu da je putujući tiskar Rudolf Hoffhalter došao u Nedelišće oko sredine 1574., da je do 13. kolovoza dovršio tiskanje *Decretuma* Ivana Pergošića te da je odmah nakon toga otputovao u Hermannstadt (danas Sibiu) u Rumunjskoj, kamo je stigao već iste godine.

Dokazano je da je Ivan Manlius tiskao svoju prvu knjigu u Ljubljani 1575., kada je Hoffhalter sa svojim tiskarskim priborom već napustio Nedelišće.

Manlius je 1586. i 1587. boravio i u Varaždinu i tu tiskao četiri knjige.

Sva nagađanja o preseljenju Hoffhalterove tiskare iz Nedelišća u Varaždin ostaju samo nagađanja jer nemaju nikakve znanstvene osnove.

O protestantizmu se u Međimurju sa sigurnošću može govoriti od 1570. do 1613., odnosno od godine kada je postao do godine kada je prestao biti službenom konfesijom, nakon čega postupno nestaje s tog zemljopisnog prostora.

Ne postoje vjerodostojni podaci o neprijateljskom odnosu Jurja Zrinskog IV. (Starijeg) prema katolicima i, posebno, prema pavlinima. Ono, pak, što postoji, više govori o toleranciji negoli o sukobima.

Nisu sačuvani povijesni dokumenti kako su izgledale protestantske crkve, ukoliko su postojale, i na kojem su jeziku propovijedali protestantski dušobrižnici (jer ne postoje niti koncepti njihovih propovijedi).

Već potkraj 17. i na početku 18. stoljeća počinje u Međimurju gradnja velebnih katoličkih crkava, uglavnom dovršenih do 1790. godine.

Općenito uzevši, vrlo su česte značajke autora koji su pisali o protestantizmu u Međimurju i sjeverozapadnoj Hrvatskoj preslobodne, da se ne kaže paušalne, interpretacije postojećih povijesnih izvora, s previše materijalnih pogrešaka, koje potom od starijih pisaca uporno preuzimaju mladi.

Cjelokupna, na ovom mjestu prikazana, građa zahtijeva sustavno prevrednovanje i korekcije. Ako do toga ne dođe, pogreške će upornim prenošenjem postati činjenice, a slika će o reformaciji i protureformaciji u sjeverozapadnoj Hrvatskoj ostati zamućena ili, još točnije, pogrešna.

Ključne riječi: reformacija i protureformacija, tiskare u Urachu, Nedelišću i Varaždinu, *Decretum* i *Postilla*, Juraj Zrinski IV. i pavlini, protestantske crkve i propovjednici, »narodni jezik«, tolerancija nasuprot neprijateljstvu.

Keywords: reformation and counter-reformation, printing uses in Urach, Nedelišće and Varaždin, *Decretum* and *Postilla*, Juraj IV Zrinski and the Paulines, Protestant churches and priests, »national language«, tolerance versus hostility

Vjerujući »... da je jedan od najglavnijih faktora u širenju protestantizma među Hrvatima bila baš protestantska književnost, koju su nastojali iz daleke i njemačke Württemberške importirati u hrvatske krajeve«¹, hrvatski je povjesničar Franjo Bučar (1866. – 1946.) najveći dio svoga znanstvenog rada posvetio upravo proučavanju djelovanja hrvatske protestantske tiskare u Urachu kod Tübingena (Tubinga, o. p.).

U tu se svrhu obratio glavnim europskim knjižnicama i doznao gdje se čuvaju gotovo sve, danas već vrlo rijetke, hrvatske protestantske knjige. U radu mu je najviše pomagao sveučilišni knjižničar u Zagrebu Ivan Kostrenčić (1844. – 1924.).²

Posebno su važan izvor građe originalni akti, pisma i računi, što se čuvaju, u više opsežnih omota, u knjižnici u Tübingenu pod naslovom »Slavischer Buchdruck«, a Bučar ih je dobio na upotrebu u Zagreb³. Tu je, svakako, i djelo protestantskog pastora u Ljubljani Ludwiga Theodora Elzea (1823. – 1900.) *Primus Trubers Briefe* (tiskano u Tübingenu 1897.).⁴ Dakako da se pri prikazu rada tiskare u Urachu nisu mogli izbjeći i neki njoj suvremeni povijesni momenti.

Kao rezultat su pomnih istraživanja objavljeni brojni Bučarovi znanstveni radovi i dvije samostalne knjige: *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije* i *Povijest reformacije i protureformacije u Medjumurju i susjednoj Hrvatskoj*.⁵

U prvoj su knjizi detaljnije opisani dodiri hrvatskih krajeva s reformacijom koja, po Bučaru, dolazi iz Kranjske, gdje se taj pokret spominje već 1527. godine, preko Metlike u Beloj krajini (Bučar je zove Bijela Kranjska i smatra da je tada još čisto hrvatska)⁶ i Ugarske, posebno u Međimurje i Slavoniju.

Koristeći se već spomenutom dokumentacijom knjižnice u Tübingenu i drugim dostupnim mu izvorima, Bučar je uspio gotovo idealno rekonstruirati rad hrvatske tiskare u Urachu.

Budući da u drugoj polovini 16. stoljeća u Hrvatskoj ne djeluje niti jedna tiskara, jer je senjska pre-stala s radom između 1507. i 1508. (radila je od 1494. do 1508., o. p.), zagrebačka 1527., a riječka 1531.⁷, pristalicama se novoga vjerskog pokreta učinilo posebno praktičnim da se on po hrvatskim zemljama, a zatim i dalje na istok, širi knjigama tiskanim na hrvatskom jeziku.

Najznačajniji je reformator u Sloveniji i začetnik slovenske knjige bio Primož Trubar (1508.–1586.)⁸.

On čak smatra da će Hrvati, jer nemaju ni *Biblije* ni katekizma na svom jeziku, prihvatiti slovenske knjige.

Prvu ideju za prevođenje *Biblije* na hrvatski jezik daje 1555. Petar Pavao Vergerije mlađi (Kopar, 1497. ili 1498. – Tübingen, 1565.), bivši koparski i modruški biskup, a kasnije gorljivi luteran.⁹ Svoju zamisao pokušava ostvariti uz pomoć vojvode Christopha Württemberškog (1515. – 1568.)¹⁰, pa mu savjetuje da u Tübingen pozove Primoža Trubara, koji je već izdao nekoliko slovenskih knjiga, a trenutno se nalazio u Rottenburgu. Vergerije i Trubar surađuju do 1557. Tada je Trubar bez Vergerijeva potpisa objavio svoj *Novi zavjet* (*Ta pervi deil tiga Novega testamenta...*, V Tibingi. M. D. LVII.), zbog čega se ta suradnja prekida. Već 1561. Vergerije napušta aktivnosti oko tiskanja hrvatskih knjiga i dalje se posvećuje diplomatskim poslovima. Tako je njegova ideja i ostala samo ideja. Slučaj je htio da 1556. u Württemberšku kneževinu dođe barun Ivan Ungnad (1593. – 1564.)¹¹, veliki župan varaždinski i proslavljeni ratnik, koji je upravo te godine priznao da je osvjedočeni protestant, pa ga car Ferdinand I. (1503. – 1564.) razriješio svih dužnosti, a prihvatio ga vojvoda Christoph Württemberški. On mu je dao na korištenje dvorac Amandenhof, bivši samostan reda »Braće zajedničkog života« u Urachu kod Tübingena.¹²

Boraveći duže vrijeme u Hrvatskoj, Ungnad je detaljno upoznao vjerske prilike, a kao poseban mu se problem učinila nedostatna naobrazba katoličkih svećenika i služenje mise na latinskom jeziku, koji narod ne razumije, pa je pretpostavio da bi knjige na hrvatskom jeziku mogle imati uspjeha ne samo u Hrvatskoj nego i u Bosni, gdje bi i muslimani prihvatili protestantizam, čime bi se otklonila turska opasnost.

Zbog toga je u spomenutom zdanju (»dvorcu«) u Urachu¹³, u kojem je i sam stanovao, utemeljio hrvatsku tiskaru koja će tiskati knjige glagoljicom i ćirilicom. Nije poznat točan nadnevak utemeljenja, ali se zna da su glagoljska slova, izlivena u Nürnbergu, stigla u Urach već 1560. godine i da je 1561. glagoljicom tiskana prva knjiga, *Tabla za dicu*, Dalmatin-Konzulov prijevod Trubarova *Abecedarija* (tiskan glagoljicom i ćirilicom – bosančicom).

Primož Trubar je još ranije angažirao dvojicu Hrvata, i to popa glagoljaša Stjepana (Stipana) Konzula Istranina (Buzet, 1521. – okolica Željeznog oko 1579.)¹⁴ i Antuna Dalmatina (vjerojatno Senj, početak XVI. st. – Ljubljana, 1579.) da prevode njegove slovenske knjige na hrvatski jezik. Tako je Stjepan Konzul na Božić 1557. počeo prevoditi *Bibliju* sa slovenskog na hrvatski jezik. U rujnu 1561. preselio se u Urach. Nakon Konzula u Urach dolazi i Antun Dalmatin.¹⁵

Na početku su, osim prevođenja, morali obavljati i slagarske poslove, pri čemu se Konzul brinuo za glagoljicu, a Dalmatin za ćirilicu. Posebne su se nade polagale u knjige tiskane ćirilicom jer se vjerovalo da one mogu doprijeti sve do Carigrada.

Uskoro je, međutim, došlo do nesporazuma s Trubarom, jer on traži da se prevode samo njegove slovenske knjige. Kada se, naime, uspostavilo da Konzul i Dalmatin u prijevodima drugačije raspoređuju građu od Trubara te da žele koristiti i izdanja na drugim jezicima, bio je to kraj suradnje.¹⁶ Trubar je uopće tvrdio da su hrvatski radnici premalo inteligentni. Konzul ga nipošto nije zadovoljavao, čak ga je smatrao Talijanom, a da Dalmatin »... često ne može ni pročitati što je jednom napisao i preveo.« Zbog toga se Trubar zavadio i s Ungnadom, koji za njega kaže: »Taj čovjek, nevješt hrvatskom jeziku i pismu, hoće da bude sve po njegovu.«¹⁷ Nakon toga Trubar piše u studenom 1562. iz Ljubljane Ungnadu da više ne želi imati posla s hrvatskom tiskarom. Uostalom, Trubar je boravio u Urachu, s jednim prekidom, samo godinu dana, od siječnja 1561. do 9. lipnja 1561. i od 20. rujna 1561. do kraja svibnja 1562.¹⁸ On je, međutim, ipak za deset knjiga napisao samostalne predgovore, koji često nemaju puno veze sa sadržajem, ali donose čitav niz aktualnih podataka o prilikama u Hrvatskoj.

Bučar kao prevoditelj, uz Konzula i Dalmatina, navodi Jurja Juričića (oko 1500. – 1578.) i Jurja Cvečića (oko 1420. – 1585.), a Z. Bartolić dodaje i Leonarda Merčerića (? – oko 1600.), ali su oni ostali u sjeni prve dvojice i samo su sporadično potpisivali pojedine prijevode.

Gotovo u potpunosti sačuvana, vrlo precizno vođena, evidencija o prihodima i rashodima tiskare pokazuje da se ona stalno borila s materijalnim problemima. Najviše je donirao sam Ungnad, koji se zbog toga i zaduživao. Ponešto je davalo i njemačko plemstvo, a najmanje je novaca stizalo iz Hrvatske. Ungnad se, istina, nadao da će mu pomoći hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban Petar Erdődy (1504. – 1567.), i sam gorljivi protestant, te članovi obitelji Zrinski, ali se očekivanja nisu ispunila. Nema evidencije da je bilo kakav novčani prilog stigao s hrvatskih prostora.¹⁹ Unatoč svim nedaćama, međusobnim nesporazumima sudionika u radu, čestim bolestima Konzula i Dalmatina i materijalnoj oskudici, tiskara je u Urachu, za četiri godine svoga postojanja (1561. – 1564.) uspjela objaviti 26 knjiga na hrvatskom jeziku, i to glagoljicom 12 (ne računajući *Pokusni list* ili *Crobatischer Probezedl*, tiskan u Nürnbergu 1560.), ćirilicom 8 i latinicom 6 (ne računajući Vergerije-Senjaninovo *Rasgovarange megiv papistu*, i *gednim Luteran* tiskano Tübingenu, s oznakom da je tiskano u Padovi 1555., te *Prvi* i *Drugi del postille* tiskane u Regensburgu 1568.).

Budući da je najviše djela tiskano u sva tri pisma, danas se, prema Bučarovoj evidenciji, može utvrditi 13 naslova.

Osim toga, tiskano je i 8 knjiga na talijanskom jeziku.

Kako je za najveći broj izdanja poznata i naklada, Franjo je Bučar izračunao da je, ako se uzmu u obzir i djela koja nisu bila tiskana u Urachu, u razdoblju između 1561. i 1565. tiskano oko 24 000 do 25 000 primjeraka (svezaka) hrvatskih knjiga.²⁰

Na ovom mjestu valja navesti već spomenute prve dvije, tiskane 1561. To su *Tabla za dicu* (*Abece-darium*) glagoljicom i ćirilicom i *Katekizam* glagoljicom i ćirilicom, kao i najvažnije djelo koje je tiskano u Urachu: *Prvi del Novoga testameta*, tiskan 1562. glagoljicom, a 1563. i ćirilicom, te *Drugi del Novoga testameta* iz 1563., tiskan i glagoljicom i ćirilicom.

Sve su te knjige tiskane u Urachu, premda nose naznaku Tübingen – »U Tubingi«. Zagonetku je razriješio A. Jembrih koji kaže: »Učinjeno je to zbog toga što je u Tübingenu postojala već otprije tiskara Ulricha Morharta Starijega (oko 1490. – 1554., o. p.). Kad je pak Ivan Ungnad u spomenutom dvorcu u Urachu uredio tiskaru, Morhartova je tiskara priskočila u pomoć tiskarskim materijalom i vještim tiskarima, a osim toga, njemački su predgovori hrvatskim knjigama kao i naslovnice tiskani u Tübingenu.«²¹

Morhartova je tiskara pomagala tiskanje knjiga u Urachu tek nakon Ulrichove smrti, kada je poslove preuzela njegova supruga s dva svoja sina iz ranijeg braka, Georgom i Osvaldom Grappenbachom.²²

Nakon iznenadne smrti Ivana Ungnada, 27. prosinca 1564. u Češkoj, tiskara je u Urachu formalno prestala s radom.

Konzul i Dalmatin su tu ostali još 1565. godine. Tu su 1565. na latinici izdali i već na glagoljici objavljeno (1563.) djelo *Govorenje vele trudno* (*Beneficium Christi*), a zatim su prešli u Regensburg, gdje su 1568., također na latinici, objavili *Prvi del postile* i *Drugi del postile*. To su zadnje Konzul-Dalmatinove knjige.

Kad je riječ o jeziku hrvatskih protestantskih knjiga, valja imati na umu da su naši prevoditelji, za razliku od slovenskih, koji dotad nisu imali nikakvu književnu tradiciju, dobro poznavali barem dio već postojeće hrvatske književnosti. I dok je Trubar mogao propisivati jezične norme, Konzul i Dalmatin su se stalno sukobljavali s nesuglasicama što su proizlazile iz želje za čistoćom jezika. Oni se nastoje oteti duhu njemačkog načina izražavanja, koji je gotovo u potpunosti prenesen u Trubarove knjige.

Već u svom prijevodu *Katekizma* Konzul naglašava da je on istumačen »... s pomoću dobrih Horvatov«.²³

Premda su, po Bučaru, protestantske knjige u jezičnom smislu čisto narodni čakavski spomenici 16. stoljeća, ipak valja naglasiti da njihovi autori nisu mogli, baš zbog postojanja već razvijene literature, dosljedno provoditi princip primjene »prostog hrvatskog jezika«, što ga je proklamirao protestantizam.²⁴

Samim time postaju bespredmetne tvrdnje brojnih hrvatskih znanstvenika i »znanstvenika« da su uraški prevoditelji tiskali djela »na narodnom jeziku«. Tu se postavlja i razumno pitanje: »Na kojem narodnom jeziku?«²⁵

Za primjer se jezika na ovom mjestu donosi kraći ulomak iz glagoljske *Postile*, jednog od rijetkih primjeraka tog djela koji se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

»Kakono od toga sam Isukrst svedočanstvo daje, Luk. na 10. II. koji Marte govoraše (kojemo je s pići gostujućega s veliku pomnu skrbno strebla), a neje sestra Maria sediše, njega slovo poslušajuć, da Maria je bolji del izabrala, njemu i sebe bolje služila. [...] Pače blaženi, koji slovo božie slišaju i ohrane.«²⁶

Najteže je ipak išlo s raspačavanjem i prodajom knjiga. One su najčešće prevožene u bačvama, neuvezane, kao običan papir, da lakše izmaknu carini i katoličkoj kontroli, a uvezivale su se tek na odredištu, ako bi do odredišta uopće stigle. Mnogo je knjiga uništeno već na putu, a preostale se na hrvatskom prostoru nisu mogle prodati. Bučar precizno navodi i imena glavnih raspačavatelja, uglavnom knjižara, koji pokušavaju ponešto od tih knjiga i prodati. To je u Beču bio Ambroz Fröhlih († 1563.). Kako se knjige tiskane ćirilicom uopće nisu prodavale, Fröhlih već na početku 1563. savjetuje da se hrvatske knjige izdaju latinicom. On je, međutim, iste godine umro, a njegov se sin Sebastijan ne želi upuštati u trgovinu hrvatskim knjigama.

Iz Ljubljane je knjige širio Fabijan Kirchberger. On ostavlja zapis da se slovenske knjige ponešto i prodaju, dok za hrvatske malo tko pita, najmanje pak iz Istre.

Zanimljiv je podatak koji se na ovom mjestu prenosi doslovce: »U svemu je Kirchberger raspačao, poklonio, prodao i dao na veresiju 267 glagoljskih, 182 ćirilske, 134 slovenske i 75 talijanskih knjiga. Prodao je u svemu za 12 forinti, 24 novčića i 3 denara, a izdao je za prijevoz knjiga i za knjigoveže 91 forint, 45 novčića i 3 denara, što znači da je gubitak bio 79 forinti.«²⁷

Više sreće s prodajom nije imao niti Ljubljčanin Matija Klombner (? – 1569.), bivši staleški pisar, koji je zbog prerevnog pristajanja uz protestantizam izgubio službu.

O iznimno slaboj recepciji tih knjiga u Hrvatskoj govore i sačuvani primjerci koji se nalaze po knjižnicama u Njemačkoj (najviše), Austriji, Češkoj i Rusiji. U Ljubljani se čuva petnaest, a u Zagrebu svega pet primjeraka.

Prema Bučarovu preciznom izračunu do danas je, od naklade koja je iznosila 25.000 hrvatskih knjiga tiskanih u Urachu i Tübingenu, sačuvan 251 primjerak. Sam Bučar vjeruje da postoji još poneka knjiga koju on nije uspio evidentirati, pa bi se tako broj mogao zaokružiti na 300. Bučarova je pretpostavka točna jer je Zvonimir Bartolić (1930. – 2009.) od 1971. – 1973. u knjižnicama u Šopronu i Bratislavi našao jedanaest dosad neregistriranih hrvatskih protestantskih knjiga.²⁸

Da djelovanje protestantskog pokreta u hrvatskoj preko knjiga nije bilo izraženije, razlog je u tome što je veći dio naklade tiskan ili glagoljicom, koja se koristila na vrlo malom prostoru, a sjevernije od Zagreba nikad nije ni došla, ili ćirilicom, koja je također među sjevernim Hrvatima bila gotovo nepoznata. Za neuspjeh je ipak bitnija činjenica što je puk bio nepismen, a sam Ungnad kaže da od ono malo svećenika samo gdje koji zna dobro čitati i tumačiti hrvatske knjige.²⁹

To je još pedeset godina nakon njega, u kanonskoj vizitaciji 1622., konstatirao arhiđakon Benko Vinković (1581. – 1642.). On doslovce navodi da se svećenstvo slabo bavilo knjigom, a svjetovnjaci

još manje, crkve su zapuštene, mise se ne služe niti nedjeljom, a pojedinci se ne pričešćuju niti za Uskrs.³⁰

Premda hrvatske protestantske knjige nisu dospjele do onih kojima su bile namijenjene, uraška je epizoda ipak važna jer upravo ona donosi prve pokušaje standardizacije hrvatskoga jezika.

Kada su pak u pitanju povijesni momenti, za kontekst su ovog rada bitna zbivanja koja je izazvao reformatorski pokret gotovo odmah pošto je Martin Luther razaslao njemačkim biskupima 1517. svojih devedeset i pet teza o drugačijem pristupu *Bibliji* (»Kristov se nauk može tumačiti samo Evađeljem, a dušu može spasiti samo vjera«).³¹

Protestantski pokret ne može zaustaviti niti car Karlo I. (V.), a niti njegov brat i nasljednik Ferdinand I.

I papa oštro reagira te organizira jak otpor novoj vjeri u Svetom Rimskom Carstvu njemačke narodnosti.

Krizno će razdoblje završiti tek Augsburškim vjerskim mirom 1555. nakon kojega je Augsburška konfesija (oblikovana još 1530.) i politički priznata, sa zasebnim crkvenim ustrojem. Tom prilikom izborni njemački knezovi dobivaju pravo da po načelu »cuius regio, illius (po nekima »eius« – Doroghi) religio« mogu odlučivati o konfesiji svojih podanika. Bio je to treći članak Augsburškog vjerskog mira.³²

Opisujući sumarno odjeke protestantizma na pojedinim hrvatskim prostorima, Bučar posebno ne podvlači razlike u društvenim i političkim prilikama koje vladaju u njima. Tako ostaje ponešto u pozadini Slavonija u koju protestantizam, točnije njegova grana – kalvinizam, dolazi iz Ugarske s doseljnim Mađarima, za dinastičkih ratova između Ferdinanda I. Habsburškog, tada još pretendenta na austrijsko prijestolje (car od 1556. – 1564.), i erdeljskog kneza Ivana Zapolje (1487. – 1540.), oko 1530. Tu nova vjera najbrže prodire na prostor oko Valpova i Vukovara. Oko sredine 16. stoljeća već postoji 120 protestantskih crkvenih općina, a u Tordincima je 1551. održana prva protestantska sinoda u nas. Protestantski su pastori vrlo aktivni i na područjima pod turskom okupacijom, premda Turci službeno priznaju samo franjeve.³³

Istra je u 16. stoljeću podijeljena između Mletačke Republike i Svetoga Rimskog Carstva. U početku protestantizam dolazi u taj kraj iz Venecije, ali kad se Venecija izmirila s Rimom, osniva inkviziciju koja progoni sve pristaše reformacije, pa i one iz pazinske grofovije.

Protestantski pokret ipak i tu ima ponešto uspjeha jer uvodi narodni jezik u bogoslužje, a popovi glagoljaši već imaju papinu dozvolu da propovijedaju na (lokalnom) narodnom jeziku i služe se glagoljicom.

Taj je prostor, međutim, daleko poznatiji po tome što je dao nekoliko vrlo zapaženih reformatora. Bili su to: Matija Vlačić Ilirik (Mathias Flacius Illiricus, 1520. – 1545.) koji je napisao najglasovitiji biblijski leksikon onoga doba *Ključ Svetoga pisma* (Basel, 1567.)³⁴, Petar Pavao Vergerije (*bilješka 9*), Stjepan Konzul Istranin (*bilješka 14*) i Antun Dalmatin (*bilješka 15*). Međutim, svi su ti znameniti ljudi najveći dio radnog vijeka proveli izvan svoje uže domovine.

Pristalica je protestantizma bilo u Kotoru, Splitu, Šibeniku, Trogiru i Zadru, ali je ta vjera u mjestima uz jadransku obalu u 17. stoljeću potpuno iskorijenjena.

Kada je 1553. godine uspostavljena Vojna krajina (Militärgrenze – veće vojno područje izvan jurisdikcije Hrvatskog sabora – pripojeno matici zemlji tek 1881.), u sve su veće gradove (Koprivnicu, Ivanić-Grad, Petrinju, Sisak, Ogulin i Senj) postavljene pretežno njemačke vojne posade, uglavnom protestantske vjere, koje su imale i svoje propovjednike.

Središte protestantizma u Vojnoj krajini postaje Karlovac, utemeljen 1579.,³⁵ u kojem 1591. postoji protestantska kapelica, a 1597. i crkva. Tu se, prvi put, uz njemačkog propovjednika, spominje i protestantski propovjednik za dio posade hrvatskoga jezičnog izraza. Oba su propovjednika imala državnu plaću.

Odatle se utjecaj protestanata proširio i na okolicu Ozlja.

Rimokatolički su svećenici protestantsku crkvu zatvorili 1654., a 1658. dolaze franjevci, nakon čega tu nestaje svaki trag reformacije.³⁶

Sasvim su specifične prilike u opisanom vremenu vladale u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, točnije u gradu Varaždinu i u Međimurju. Tu je Bučar, pišući o njima, unatoč svojoj poznatoj akribičnosti, imao najmanje sreće. On prilikama u Varaždinu i Međimurju u svojoj prvoj knjizi posvećuje svega nekoliko stranica, vjerojatno zato što je o tome namjeravao opširnije pisati, i pisao je, u drugom, nešto manje opširnom, djelu, koje ima više općepovijesni značaj (*bilješka 5*).

Očigledno je da Bučar puno toga preuzima od Rudolfa Horvata (1873. – 1947.), koji je svoju *Povjest Međumurja* objavio u Varaždinu 1907. godine, premda ga nigdje ne citira, a samo na jednom mjestu, na početku, navodi naslov njegova djela.³⁷ I jedan i drugi, međutim, suviše duguju djelu pavlina Josipa Bedekovića Komorskog (1688. – 1760.) *Natale solum...* koji u prvoj, u mnogim dijelovima inače uspjevoj, monografiji Međimurja, donosi i niz nepouzdatih podataka, posebno kad su u pitanju pavlini.³⁸

Najprije valja riješiti nedoumice oko Nikole Zrinskog IV. (1510. – 1566.), hrvatskog bana i slavnog junaka. I Horvat i Bučar kažu da je Nikola bio sklon protestantizmu. Činjenica je da je živio u protestantskom okruženju. Usko je surađivao u borbenim akcijama protiv Turaka s Ivanom Ungnadom, tada gospodarom varaždinske Tvrđe, varaždinskim županom i vrhovnim kapetanom Hrvatsko-slavonske krajine, za kojega je već rečeno da je bio osvjedočeni protestant. Prijateljstvo se prenijelo i na njegova sina Krištofa (Krstu) Ungnada (? – 1587. ili početak 1588.), württemberškog đaka i također gorljivog protestanta, koji je svog oca naslijedio na mjestu gospodara varaždinske Tvrđe i časti varaždinskog velikog župana, a obnašao je i bansku dužnost. Najveći je dio života proveo u Varaždinu, a o njegovu prijateljstvu s Nikolom Zrinskim govori korespondencija službene i privatne naravi koju su vodili na hrvatskom jeziku. I danas se čuva Ungnadovo pismo u kojem se ispričava Nikoli što mu trenutno ne može poslati većeg krapa (dravskog šarana) s ikrom jer njegovi halasi (mađ. ribari) već duže nisu ulovili takvu ribu, a što ulove, on pojede sa svojim društvom. Zbog zanimljivog se jezika i pravopisa ovdje donosi završetak pisma. Potpisan je Christophorus Ungnad.³⁹

»... I da sad nymamo nyednoga krapa, nystar manye kako nam nypervo pride, takow kraph, tako themo ga V(ašoj) m(ilosti) poslati. Akoli bismo mi owder ne bili, ostawily smo nasym dugownykom da ga V. M. poslu. I u Wethom hothemo V. M. slusiti wsakim priatelstwom I dobrim susedstwom. I Bogh Wam Weswli. Datis ex libera Varasd 2. octobris 1561.«

Činjenica je, isto tako, da su dvije njegove kćeri bile udate za najuglednije mađarske velikaše, osvjedočene protestante, i to Ursula (rođena 1552.) za Miklósa Bánffyja (1547. – 1593.), a Dorothea (rođena 1550.) za Boldizsára Batthyányja (1543. – 1590.) te da je njegova druga žena Eva von Rosenberg (Rožmberk, 1537. – 1591.) bila protestantkinja.

Ipak valja istaći da je Nikolina prva žena Katarina Frankopan († 1561. ili 1562.), s kojom se vjenčao 1543., bila osvjedočena katolkinja. Ona je dvorskom ispovjedniku Nikoli Dešiću (XVI. st.) i novčano pomogla da 1560. u Padovi tiska svoj molitvenik *Raj duše*.⁴⁰ Iz dijela se naslova vidi: »... V kom se vzdaržuju ure Svete gospe po običaju Svete Rimske Crikve...« da je u knjizi naglašen kult Marije Djevice i da je tiskana po običaju svete Rimske crkve, što otkriva autorovu i donatoričinu vjersku pripadnost. No svakako je najbitniji detalj koji navodi Ferenc Črnko (XVI. st.)⁴¹ u opisu zadnjih dana opsade Sigeta. Kada je, naime, Nikola Zrinski vidio da će grad izgorjeti, odlučio se na juriš iz grada, ali se prije toga obratio braniteljima riječima:

»Moja braćo i vitezi! Ovo vidimo vsi, kako nas gospodin Bog kaštiga ognjem, da nas ognjem naši neprijatelji zmogoše i ne toliko oni svojom moćjom, koliko nas oganj pogubi i zmože. Na vsemu budi Gospodinu Bogu hvala! Mi moramo tu kaštigu prijeti za dobro od Boga, zač ni listo to za naše grihe, nego za innih orsagov grihe nas je otil kaštigati.«⁴²

Tu se jasno vidi da se Nikola Zrinski IV. po svom vjerskom uvjerenju nikako ne ubraja među pripadnike »innih orsagov«, a misli na Nijemce i Mađare.

Istovremeno je s Črnkovom *Kronikom*, također na posjedu Jurja Zrinskog IV. – Starijeg (Čakovec, 1549. – Vép, 1603.), nastala i duga ritmizirana proza, koja se uvjetno može smatrati i epskom pjesmom, u četiri dijela i s preko četiristo stihova. O mjestu nastanka svjedoči međimurski kajkavski govor na kojem je napisana. Ona se po sadržaju gotovo potpuno podudara s Črnkovim tekstom, s tom razlikom što to djelo nije pisao politički neutralni komornik, nego vojnik, strastveni kritičar Bečkog dvora i njegova odnosa prema Zrinskom. Prizor koji slijedi motiv je biblijske posljednje večere:

Ino mi počne Zrinski v Peték
večérjati, dobre Vitéze včini vse
zezvati, ino mi počne batrivo govo,,
riti, večérjajmo vezdaj ma leipa Go,,
spoda.
Zutra dotle dobe hočemo večér,,
jati pri Gospodini Bogi v Njegovoj zmo,,
žnosti, veselo čakajmo mi te na,,
še smerti, ko nam je sterpeti za ker,,
ščansko vero.⁴³

Ni jedan ni drugi autor, dakle, ne dvoje o Nikolinom vjerskom uvjerenju.

Niti Brne Karnarurić (oko 1515. – vjerojatno 1573.), niti Pavao Ritter Vitezović (1652. – 1713.) nisu poznavali kajkavsku epsku pjesmu, ali su i jedan i drugi u svojim epskim djelima stavili poseban naglasak na grijehe inovjeraca zbog kojih je pao Siget.⁴⁴

A kakav je odnos Nikola Zrinski imao prema knjigama tiskanim u Urachu otkriva dokumentacija iz koje je vidljivo da je Ungnad u više navrata pisao Nikoli Zrinskome i Petru Erdödyju (1504. – 1567.) moleći novčanu pomoć, ali ona nikad nije stigla. Franjo Bučar navodi u svojoj *Povijesti hrvatske protestantske književnosti*, prema I. Kostrenčiću, sljedeći detalj:

»Tom prilikom javlja Fröhlich (Ungnadu, o. p.) kakve je neprilike imao s grofom Zrinskim. Na njegov zahtjev dao je mnogo knjiga uvezati, jer je on rekao, da će ih odmah platiti kada budu uvezane. A kad su knjige bile gotove, i kad su mu ih otpremili, nije htio ništa platiti, premda su i on (Fröhlich) i Krištof Reidt tražili novac od njega. Kakav mu je Zrinski pravi 'ugarski' odgovor dao (»der herr graff von Serin« odgovorio je mađarskom psokom na zahtjev da plati »grosser anzahl« tih knjiga, I. Kostrenčić, o. c., str. 208. – 209., o. p.), priopćit će usmeno sam Reidt, koji je još morao posuditi 12 talira, da se plati knjigovežama uvez, a Zrinskomu neka Bog oprostí što im je zadao toliko neprilika.⁴⁵

Drugo je, dosta zamršeno, i pitanje rada tiskare u Nedelišću, a posebno autora prvih u njoj tiskanih knjiga Mihalja Bučića (prije 1540. – nakon 1579.) Bučar doslovce kaže: »Kad je godine 1565. propala hrvatska protestantska tiskara u Urachu i katolička reakcija počela stavljati sve veće zapreke jedinoj slovenskoj tiskari u Ljubljani, utemelji Zrinski (Juraj, o. p.), ugledavši se u mnoge tadašnje knezove, na svom imanju u Nedelišću u Medjumurju hrvatsku protestantsku tiskaru. Zrinski pozove tiskara Rudolfa Hofhaltera (Hoffhaltera, o. p.) iz Stare Lendave u susjednoj Ugarskoj. Tu je on bio stampar i kod grofa Nikole Banfyja (Banffy Miklós, o. p.) koji je imao Gjurinu sestru Uršulu za ženu, a bio je također odlučan protestant.«⁴⁶

Premda je o Mihalju Bučiću kao građanskoj osobi ostalo više pouzdanih zapisa⁴⁷, o njemu kao književniku prvi donosi, nažalost samo epizodne, podatke pavlin Venantius Glavina (1737. – 1789.), od 1764. do 1775. profesor filozofije i teologije u Lepoglavi. On je našao u samostanskoj knjižnici Pavlinskog samostana u Remetama zapisnike o sinodu održanom u Zagrebu 8. ožujka 1574., na kojem je Mihalj Bučić bio izopćen iz Katoličke crkve (spominje se i poimence, i to na prvom mjestu) te ih je izdao u Zagrebu, s komentarom i tri dodatka, 1771.

Proučavajući tijek postupka protiv Bučića, on se mogao sresti barem s naslovom njegova djela o euharistiji, koje je bilo uništeno, što ga ponukalo da napiše i objavi rečene, 1771., godine polemičnu raspravu *Catholica christiana doctrina de vera et reali praesentia corporis et sanguinis Christi Domini in sncta euharistia...*

Iz tog se naslova može iščitati i naslov Bučićeva djela: *Contra realem praesentiam Corporis et Sanguinis Christi in sacramento Eucharistiae* koji će se u tom ili nešto skraćenom obliku navoditi u kasnijim povijestima hrvatske književnosti.⁴⁸

Koristeći Vrhovčev pretisak Glavinina djela, Rudolf je Horvat detaljno opisao Bučićovo izopćenje iz Katoličke crkve: »Ovo izopćenje dade biskup Drašković proglasiti po svim župnim crkvama u biskupiji zagrebačkoj. Osobito svečanim načinom bude to učinjeno u stolnoj crkvi zagrebačkoj. Ovdje stade

oko biskupa dvanaest kanonika (prema Glavini jedanaest je bilo župnika iz Međimurja, o. p.) sa gorućim voštanicama. Kad je biskup pročitao pismo, kojim se Bučić izopćuje iz katoličke crkve, baciše kanonici zapaljene svieće na zemlju, gdje ih onda nogama pogaziše.⁴⁹

Drašćević je, navodno, tražio i od cara Maksimilijana II. da kazni Bučića, ali se car oglušio na taj zahtjev. Na istoj je sinodi donesen i zaključak da valja pisati djela na hrvatskom jeziku kojima će se potiskivati protestantski pokret. Do ostvarenja je tog zaključka prošlo gotovo šezdeset godina (do *Molitvenih knjižica* Nikole Krajačevića-Sartoriusa, I. izdanje iz 1630.).⁵⁰ O odjeku djela *Contra realem praesentim...* na posredan način govore i *Svete propovijedi za svetkovinu Tijelova* Ivana Belostenca (1595. – 1675.) objavljene u Grazu 1672., a osnovna im je svrha, kao i Glavinina djela, dokazati stvarno postojanje tijela i krvi Isusove u sakramentu pričešća.⁵¹

Na Glavinin se tekst pozvao i Adam Baltazar Krčelić (1715. – 1778.) koji tvrdi da je u Nedelišću štampano mnogo katehističkih i teoloških spisa, od kojih su jedni izdani anonimno, a drugi kao Bučićevi s imenom pisca. On spominje i Bučićevu braću Georga i Nikolu, od kojih je drugi bio arhiđakon u Vaški, a za Mihalja kaže da je bio kalvin i župnik u Belici (»fuit Beliczæ in insula Murakösz«).⁵²

Sve su netočnosti, koje će kasnije uporno ponavljati brojni hrvatski književni povjesničari, potekle od Ivana Kukuljevića Sakcinskog u već citiranom tekstu o knezu Jurju Zrinskom starijem (*Arhiv I.* Zagreb, 1851.) u kojem kaže: »Okolo god. 1570. dozove (J. Zrinski, o. p.) iz bližnje Lendave tiskara Rudolfa Hofhaltera i namjesti ga zajedno s tiskarnom u svome mjestu Nedelištu, koje stoji četvrt sata od Zrinjskoga grada Čakovca a pol sata od Varaždina. Tu dade Zrinjski prije svega o svom trošku tiskati protestantske hrvatske knjige Mihajla Bučića, arcidjakona vaškog i župnika na Belici u Medjumurju, koj medju ostalim dĕlima napisa „Novi Zakon“ i „Krstjanski Nauk“ posvetivši ove knjige kralju Maksimilijanu kao revnom prijatelju nove vĕre.«

Nitko dosad nije utvrdio odakle Kukuljeviću pogrešan podatak o posveti tih knjiga kralju Maksimilijanu II. (1527. – 1576.), jer su, po drugim književnim povjesničarima, one bile posvećene Jurju Zrinskom. On na tom mjestu ne spominje i treće, po svojoj prilici latinsko, Bučićovo djelo o sakramentu euharistije. Pri opisu *Decretuma*, kojemu pravi (Pergošićev) naslov i ne spominje,⁵³ on kaže: »God. 1574 svrši se u istoj tiskari prvi prevod Verbecievih pravah ugarskih na hrvatskom jeziku, pod naslovom »Trojstrančni Pismotvor navadneh pravic slavnoga orsaga Vugerskoga po Stefanu Verbeci diački izpisan i, na horvatski jezik prenesen (po Ivanu Pergošiću). Vu Nedelišču pritiskan po Rudolffu Hofhalteru 1574.« na čitavom listu.⁵⁴

Nakon toga slijedi još jedna Kukuljevićeva zabluda. On nastavlja: »Što je poslie ove jedine nama poznate knjige u Nedelišču tiskano, nezna se. Po svojoj prilici premĕštena je kasnie, kad gore spomenuti Rudolf Hofhalter u Velik Varadin otide, Zrinjskova tiskara u susĕdni Varašdin, gdĕ su god. 1587 kod tiskara Manela, kako ćemo niže vidĕti, dvĕ knjige tiskane.«⁵⁵

Kasniji će se povjesničari književnosti dugo pozivati na taj Kukuljevićev tekst, neki s više, neki s manje opreza.

Tako će Rudolf Horvat u svojoj *Poviesti Međimurja* (ovdje se pozivamo na izdanje iz 1944.) napisati: »Pripovieda se da je Bučić napisao tri protestantske knjige«, a u bilješci navodi naslove »Novi Zakon«, »Katekizam« ili »Kerštjanski navuk« i latinsko djelo *Contra realem praesentiam corporis in Eucharistiae sacramento*.⁵⁶

Bučar je također oprezan kad kaže: »Spominje se, da je Zrinski u Nedelišču dao štampati nekoliko hrvatskih protestantskih knjiga i da ih je napisao Mihajlo Bučić.« Po naslovu navodi »Katekizam«, »Novi Zakon« i spis o Svetootajstvu te kaže da su prve dvije knjige bile posvećene Jurju Zrinskom, a treća caru Maksimilijanu. On, međutim, prvi navodi točan hrvatski naslov Pergošićeva *Decretuma* kao »Trojstrančni Pismotvor«, a ne »Pismotvor«. Izraz »pizma« je grecizam koji znači neprijateljstvo i zlobu, a kako se tu radi o djelu koje se gotovo isključivo bavi zakonima prema kojima se vode parnice, riječ je »pizmotvor« ovdje logičnija nego »pismotvor«.⁵⁷

Prvo što na ovom mjestu valja napomenuti je činjenica da Juraj Zrinski Stariji (1549. – 1603.) nije utemeljio tiskaru, nego je jednostavno prihvatio, vjerojatno na prijedlog, tada već kalvinističkog, propovjednika Mihalja Bučića (oko 1540. – nakon 1479.), putujućeg tiskara Rudolfa Hoffhaltera (1550. –

1586.), s kojim se upoznao kod svog svaka Nikole Banffyja u Lendavi (dvadesetak kilometara sjeverno od Čakovca), dao mu smještaj u Nedelišću i omogućio da radi svoj tiskarski posao.⁵⁸

Mihalj Bučić je u to vrijeme imao svoju duhovnu pastvu u Nedelišću (što se vidi iz parnica koje je vodio protiv Tahyja – *bilješka* 47), pa je mogao iskoristiti priliku da tiska neka svoja djela. Bili bi to, od Kukuljevića dalje, *Novi zakon* i *Kerstjanski nauk* (*Catechismus*), a Rudolf Horvat prvi spominje i djelo *Contra realem praesentiam corporis et sanguinis Christi in sacramento Eucharistiae* (tako bi, vjerojatno, trebalo da glasi potpuni naslov knjige).⁵⁹

Bučar se ne upušta u polemiku oko toga jesu li te knjige uopće tiskane u Nedelišću ili ne, s obzirom na to da niti jedna nije sačuvana. To će kasnije učiniti Franjo Fancev (1882. – 1943.) koji potpuno negira postojanje Bučićevih knjiga, a dovodi u pitanje i protestantizam u Međimurju.⁶⁰

Fancev je u pravu utoliko što kaže da Juraj Zrinski nikako nije »ustrojio svoju« tiskaru u Nedelišću. Danas nije sporno da je to bila tiskara putujućeg tiskara Rudolfa Hoffhaltera, koji je neko vrijeme boravio u Nedelišću. Na pitanje je li to bilo na poziv Zrinskog ili ga Hoffhalter sam zamolio za privremeno utočište, jer je morao bježati iz Lendave, znanost nikad neće decidirano odgovoriti. Fancev, međutim, nije u pravu kad negira postojanje protestantizma u Međimurju jer time ignorira povijesne činjenice.

Drugi je, dosad neriješen, problem je li se protestantizam na tom prostoru doista širio takvim intenzitetom i s toliko uspjeha, kako to žele prikazati neki povjesničari (među inima najviše Rudolf Horvat i Franjo Bučar) služeći se uglavnom tvrdnjama Josipa Bedekovića Komorskog u djelu »*Natale solum...*

Tu, međutim, valja postaviti nekoliko pitanja.

Prvo, zašto bi Kukuljević, koji je preuzimao informacije od starijih pisaca (ali ih na ovom mjestu ne navodi) i trudio se da ih znanstveno valorizira, izmišljao naslove knjiga koje nikada nisu postojale.

Drugo, nelogično je da Hoffhalter moli za utočište upravo Zrinskog, ako već prije nisu postojali rukopisi koje će on tu i tiskati te zarađivati svoj kruh.

Treće, tko bi drugi, po svojoj učenosti, mogao napisati takva djela, ako to nije bio Mihalj Bučić koji je već boravio u Nedelišću.

Podaci se, koje navodi i mađarski bibliograf Karoly Szabo (1824. – 1890.), nažalost, ne mogu uzeti kao posebna potvrda rečenom, jer se on poslije svakog naslova poziva na Kukuljevića (mađ. *Említi Kukuljevich* – »Navodi Kukuljević«) i *Agramer Zeitung* iz 1881. Nro 265. I on, međutim, stavlja Bučića kao župnika u Belicu (»Buchich Mihály beliczei lelkés horvát protestáns kátéja, melynek példanyái elégettettek«).⁶¹

Bilo kako bilo, valja uzeti u obzir da je napisano i objavljeno barem djelo *Contra realem praesentiam...* (Ali gdje?). Malo je vjerojatno da bi jedan običan propovjednik mogao izazvati takvu buru i ceremonijal pri njegovoj ekskomunikaciji, kako ga precizno navodi Glavina, da nije napisao citirani tekst, kad se već *Katekizam* i prijevod *Novog zavjeta*, ako su i postojali, nisu mogli puno razlikovati od rimokatoličkih tekstova.

No, je li točno i to da su te knjige doista tiskane 1573.

Ako se zna da je Hoffhalter iste godine u Donjoj Lendavi tiskao dvije, a 1574. jednu knjigu Györgya Kulcsara (Kultsara, ? – 1577.), kalvinističkog propovjednika i učitelja na dvoru Miklósa Bánffyja, što je još tada zahtijevalo podosta vremena, ispada da je tek povremeno mogao boraviti i u Nedelišću.

U tom bi slučaju morao seliti i tiskarski pribor, što ne djeluje uvjerljivo, premda nije nemoguće.⁶²

Vjerojatnije je ipak da je to bilo 1572. Poznato je, naime, da je Hoffhalter napustio Nagyvárad (Veli-ki Varadin, danas Oradea na sjeverozapadu Rumunjske) već 1571., a iz pisma se Maksimilijana II. Ladislavu Bánffyju (? – 1584.), od 7. veljače 1574., vidi kako kralj opominje Ladislava (umjesto Miklosa, pismo je, očigledno, stiglo na krivu adresu, o. p.) da u Lendavi radi tiskar koji je prije kraćeg vremena (»vor nicht langer Zeit«) došao ovamo (dakle 1573.), postoji, ali samo teoretska, mogućnost da je prije toga, 1572., boravio u Nedelišću.⁶³

Ako postojanje djela *Contra realem praesentiam...* možda i nije sporno, znanost, zacijelo, nikad neće sa sigurnošću utvrditi jesu li knjige *Katekizam* i *Novi zavjet* uopće

bile tiskane, i to baš u Nedelišću (Drávavásárhely)⁶⁴

Misli se da se je Bučiću nakon izopćenja iz katoličke crkve na već spomenutom sinodu u Zagrebu izgubio svaki trag. To navodi i Franjo Fancev.⁶⁵

Činjenica je, međutim, da se on poslije toga više nije bavio svećeničkim zvanjem, nego je prešao na dvor Jurja Zrinskog i za njega više godina obavljao pravničke poslove.

Mađarski je publicist, etnograf i književni povjesničar Đuro Franković (György Frankovics, 1945. – 2016.) iz Pečuha (Pécs) našao u Mađarskom nacionalnom zemaljskom arhivu u Budimpešti⁶⁶ Bučićevo svojeručno pismo od 28. rujna 1579., upućeno Batthyanijevom kasнару i dijaku Luki u Turnišće (Podturen) pravnog sadržaja u kojem nastoji razriješiti neke nesuglasice između Boldizsara Batthyanija i Jurja Zrinskog oko vlasništva nad, inače općinskim, zemljištem (gmajnom) u Peklenici.

Budući da je pismo napisano na čistoj kajkavštini, dakako, s nekoliko hungarizama i ikavskih oblika, i najizravnije pokazuje kakvim se jezikom pisalo na dvoru Zrinskih u drugoj polovici 16. stoljeća, ovdje se donosi veći, završni, ulomak tog teksta u našoj transkripciji:

– A gdi govorite, da je po onoga hitvalnoga i nepravoga človeka pekleničkoga reči to pošlo, ako je vam hitvalan i neprav, nam je dobar i prav i duša mu je pred nim. I po vsem tom poslal sam i dvorskoga na lice teh zermal. I onda se je pred nim takajkše našlo i posvedočilo to dugovanje, da one zemlje simo sliše, i ni tamo, nego pokehdob bili su engedovali te iste pašnike nim poorati pod jedno proso, potom toga su je vse onako držali i teželi (*obrađivali*, otud i naziv *težak*, o. p.) vaši ljudje, a to su im bili leprav, na jedno žito engedovali za susedstva radi, to se hoće tako najti. Z tem v[eki]v[ečni] Bog daj zdravje.

Chaktor'[nya] 28. septembris 1579.

Mihael Bučić⁶⁷

To je dosad jedini nađen autograf Mihalja Bučića koji, u prvom redu, pokazuje položaj svog autora na dvoru Zrinskih i nakon ekskomunikacije i, dalje, kakvim su jezikom bila pisana njegova djela *Cathehizmus* ili *Kerstjanski navuk* i *Novi zakon*, ako su postojala.

Sigurno je također da je tiskar Hoffhalter došao u Nedelišće oko sredine 1574. godine i da je do 13. kolovoza 1574. (tim je nadnevkom označena Pergošićeva posveta Jurju Zrinskiom) dovršio tiskanje *Daecretuma*.

Cijeli *Decretum*, računajući sve tri *strane* (tri knjige), ima ukupno 256. *tituluša*.⁶⁸

Hoffhalter se vjerojatno pripremio na duži boravak u Nedelišću jer je *Decretum* tiskan u tri inačice. Do 51. se *tituluša* jasno razlikuju više kajkavska i štokavsko-čakavska inačica, a od 51. *tituluša* do kraja je to samo jedna, u znanosti poznata kao »manje kajkavska« inačica.⁶⁹

Sva je prilika da se tiskar, unatoč snažnoj zaštiti Jurja Zrinskog, niti u Međimurju nije osjećao sigurnim, pa je tiskanje djela dovršio u samo jednoj inačici. Potom je, već 1574., s cijelom tiskarom, napustio Nedelišće.

Čitav je njegov pribor tada mogao stati na dvojica zaprežna kola. Drugo je pitanje kamo je otputovao i pod kakvom se okolnostima u to vrijeme putovalo na dužim relacijama, a ipak se putovalo i stizalo na odredišta.

Tu počinju novi nesporazumi.

Već je, naime, spomenuto kako je Kukuljević prvi naveo da je »... Zrinska tiskara« preseljena u Varaždin »... gdje su god. 1587. kod tiskara Manela, kako ćemo niže vidjeti, dvj knjige tiskane.«⁷⁰

Ta se zablude, bez ikakve kritičnosti, prenosi sve do danas. Naprosto je postalo uobičajeno da se Hoffhalterovu tiskaru seli u Varaždin.⁷¹

Zanimljivo je i mišljenje Mihovila Kombola (1883. – 1955.) koji kaže: »Mnogo spominjana osuda župnika Mihalja Bučića zbog neke danas izgubljene kalvinističke knjige na zagrebačkom crkvenom sinodu od 1574. [...] bila je dosta osamljena i pojedinačna pojava.« Kombol opširnije govori o Pergošiću koji je tiskao svoj *Decretum* u Nedelišću 1574. »... iskoristivši tamošnji boravak jednog tiskara putnik...«. Nikakvo se preseljenje tiskare iz Nedelišća u Varaždin u njegovu djelu ne spominje.⁷²

Marin Franičević (1911. – 1990.) sumnja u postojanje Bučićevih djela *Katekizam* ili *kerštjanski navuk* i *Novi zakon*, ali prihvaća mogućnost da je u Nedelišću bila tiskana knjiga *Contra realem praesentiam*... Nešto opširnije prikazuje Pergošićev *Decretum*, ali niti on ne spominje bilo kakvo preseljenje tiskare iz Nedelišća u Varaždin.⁷³

Sveučilišni je profesor Alojz Jembrih još 1987. godine dokazao, služeći se najnovijim znanstvenim otkrićima mađarskih povjesničara književnosti Gedeona Borse (r. 1923.) i Paula Galyása, da Hoffhalterova tiskara iz Nedelišća nema nikakve veze s Manliusovom tiskarom u Varaždinu.⁷⁴ Neke su književnopovijesne zablude ipak neiskorjenjive.

Tako akademik Dubravko Jelčić, čak u drugom izdanju *Povijesti hrvatske književnosti* iz 2004., kaže da je Juraj Zrinski osnovao u Nedelišću tiskaru koja je kontinuirano radila četrnaest godina (str. 81. – 82.).

U *Hrvatskoj općoj enciklopediji* (Knjiga 7.) iz 2005., dakle osamnaest godina nakon Jembrihova teksta, pod natuknicom *Nedelišće*, stoji: »Juraj IV. Zrinski osnovao je ovdje (u Nedelišću, o. p.) tiskaru u kojoj su se tiskala djela protestantskih pisaca, a 1574. u njoj je tiskana prva hrvatska svjetovna knjiga *Decretum* I. Pergošića... [...] Tiskara je ubrzo potom premještena u Varaždin, a zatim u Mađarsku.«⁷⁵

Bilo bi zanimljivo da je autor natuknice napisao i kojih su se to protestantskih pisaca djela tiskala u Nedelišću.

Vrijeme je da se na ovom mjestu decidirano kaže kako se Rudolf Hoffhalter već 1574. našao u rumunjskom gradu Hermannstadtu (mađarski Szeben, danas Sibiu) u Sedmogradskoj (Transilvanija). U tom smislu valja konzultirati više djela mađarskih književnih povjesničara.

Već je spomenuti Gedeon Bors a u citiranom radu utvrdio da je tiskara u Szeben (Sibiu) još u prvim decenijama 17. stoljeća radila koristeći Hoffhalterove tipove slova i knjiške ukrase (»... mit Hoffhalters Buchstabentypen und seinem Buchschmuck.«). Iz toga je izveo logičan zaključak: »Tatsächlich hat die Typographie von Varaždin (1586 – 1587) mit Hoffhalters Druckerei gar nichts zu tun.« Oba citata sa str. 31. (str. 6. u naknadnom otisku).⁷⁶

Tu, valja spomenuti i najnoviju studiju Anite Andree Széll u kojoj stoji: »Für die Wiederbelebung der Hermannstädter Offizin spielte auch Rudolf Hoffhalter eine bedeutende Rolle, da ein Großteil seines Typen- und Dekorationsbestandes nach 1574 nach Hermannstadt kam.«⁷⁷

Poznato je da se Hoffhalter iz Sibiu preselio u Debrecen.

Za tiskaru je u Nedelišću vezano i ime Joannes (János) Csaktornyai – Ivan Čakovečki, koji je vjerojatno duže radio s Hoffhalterom, jer je poznato da je s njim došao u Debrecen i tu nastavio tiskarski posao.⁷⁸ I dalje, međutim, ostaju nedoumice oko *Decretuma*, jer više znanstvenika tvrdi, a posebno Martin Hajnal (1883. – 1906.), da je Pergošićev *Decretum* vjeran prijevod mađarskog teksta Wörösz Balása iz 1565.,⁷⁹ a ne Werböczyjeva latinskog.⁸⁰ Da u tome ima nešto istine, kaže i sam Pergošić u zaključnom tekstu posvećenom čitatelju (*Lectori bono S. D.*): »Negde ter negde najdeš tituluše okraćene, poimene v onih posleh koterih nie bilo potreбно z dijačkoga na slovensko preobračati, v kum sam v nekih malih mestah (podvukao I. Z.) Vereš Balaša, koteri je na vugerski jezik te *Decretum* pretumačil, nasledoval (str. 188.).«

Činjenica je da su i jedan i drugi prevoditelj na više mjesta odstupali od latinskog originala, posebno tamo gdje je valjalo uvažiti specifične prilike u Hrvatskoj ili Mađarskoj.

O tome Z. Bartolić kaže: »Upravo ona mjesta koja je (Pergošić, o. p.) samostalno prerađivao pokazuju veći stupanj njegovih spisateljskih sposobnosti, pa prema tome i očitovanje zrelije slike hrvatskog jezika toga doba.«⁸¹

Uostalom, o zajedničkim je značajkama Pergošićeva i Verešova prijevoda i njihova odnosa prema Werböczyjevu latinskom tekstu iscrpno i vrlo korektno pisao i mađarski hungarolog i kroatist István Nyomárkay.⁸²

Pergošić je svoj *Decretum* posvetio Jurju Zrinskom, uz čiju ga je pomoć uspio i izdati (vrlo opširna je posveta otisnuta na početku knjige).⁸³

Kad Bučar govori o piscima koji su svoja djela posvetili Jurju Zrinskom Starijem, on kaže: »Njemu su posvetila još dva pisca svoja u protestantskom duhu napisana djela, i to Bonfinius svoju Ungarische (*Ugerische*, o. p.) Chronica, i učitelj u Staroj Lendavi Gjuro Kultsar neku mađarsku protestantsku knjigu.«⁸⁴

Antonio Bonfini (lat. oblik Antonius Bonfinius, 1427 ili 1434. – 1503. ili 1505.), podrijetlom Talijan, neko vrijeme živi na dvoru kralja Matije Korvina (1443. – 1490.) i od njega dobiva ponudu da

napiše povijest Mađarske, što je on i prihvatio. Po Korvinovoj smrti ponudu produžuje i njegov nasljednik Vladislav II. Jagelović.

Bonfini je za života, točnije do 1497., završio svoje djelo, dakako, na latinskom jeziku, u četrdeset i pet knjiga, ali ga u cijelosti izdao tek Joannes Sambucus, zapravo János Zsámboky (1531. – 1584.) u Baselu 1568. kao *Rerum Hungaricarum decades*...⁸⁵

Po tom je izdanju načinjen njemački prijevod objavljen u Frankfurtu na Majni 1581. godine kao *Ungerische Chronica* koji je posvećen Jurju Zrinskom Starijem.⁸⁶ Nakon glavnog se naslova, odmah na drugoj stranici, nalazi uvod u posvetu, a ispod njega je reprezentativna slika Jurja Zrinskog IV. na konju, po nekima jedina postojeća, koja će se kasnije češće pojavljivati u djelima naših povjesničara.⁸⁷

György Kultsár (čemu pohrvaćivati njegovo ime, ? – 1577.) je sinovima Nikole Zrinskog IV. Jurju, Nikoli (1559. – 1605.) i Kristofu (1553. – 1573.) posvetio knjigu *Az ördögnek a penitencia tarto bűnössel való vetekedéséről* (»Prepiranje vruga s grešnikom koji čini pokoru«) tiskanu u Donjoj Lendavi 1573.

Bučar je u knjizi *Povijest reformacije i protureformacije u Medjumurju i susjednoj Hrvatskoj*⁸⁸ dopunio posvetu, ali je ostala kriva godina tiskanja Kultsarove knjige 1578. (tada su već autor i Kristof Zrinski bili pokojni). To i ne bi bila velika pogreška da je nekritički ne preuzimaju i drugi, inače ozbiljni, povjesničari.⁸⁹ On dalje kaže: »Gjuri Zrinskomu posvetio je i Dubrovčanin Brno Karnarutić g. 1584. svoj spjev: »Vazetje Sigeta grada«, izdan u Mlecima«⁹⁰, pa i tu, nespretnom stilizacijom unosi zabunu.

Prvo, Brno (Brne, o. p.) Karnarutić (oko 1515. – 1573.) nije bio Dubrovčanin, nego Zadraniin i drugo, posvetu sadržava rukopis spjeva, a djelo je objavljeno posthumno, jedanaest godina nakon autorove smrti.⁹¹

Točan je navod da je dubrovački pjesnik Dominko Zlatarić (1558. – 1613.) posvetio Jurju Zrinskom tragediju *Elektra*, prvi dio trilogije objavljene 1597.⁹²

On, međutim, zna da Dominkov brat Miho služi kao časnik u vojsci Jurja Zrinskoga, te da ga Dominko jednom i posjetio.

Zrinski se Zlatariću zahvalio pismom datiranim u Čakovcu 26. rujna 1602., ispričavši se ujedno što mu se nije odmah javio, a razlog je što mora više raditi mačem nego perom. Tu se citira i poznata latinska uzrečica »Musæ inter arma silent!« (točnije: »Inter arma silent Musæ!« – »U ratu šute Muze«!). U tom sklopu Bučar iznosi još jedan zanimljiv podatak. Zrinski se zahvaljuje Zlatariću što je u Dubrovniku vrlo lijepo primio i njegova rođaka Petra Šubića Peranskog.⁹³

Prema Franji Bučaru, i mnogim drugim povjesničarima hrvatske književnosti (vidjeti *bilješku* 74), izlazi da se Hoffhalterovom tiskarom koristio Ivan Manlius (oko 1532. – 1605.) za boravka u Varaždinu od 1566. do 1567.⁹⁴

Tu, prvo, valja imati na umu činjenicu da u vrijeme kada Hoffhalter u Nedelišću tiska Pergošićev *Decretum*, Manlius u Ljubljani tek obavlja pripreme za tiskanje knjige *Jezus Sirach*, prijevod iz pera Jurija Dalmatina (oko 1547. – 1589.). Pojavila se 1575. kao prva slovenska knjiga tiskana u Kranjskoj.⁹⁵ Radi se, dakle, o dvije različite tiskare.

Iz iste će tiskare 1578. izaći i *Kronika* Antola Vramca.

Sličnosti s priborom koji je koristio Raphael Hoffhalter mogu proizaći i iz činjenice što je on (kao kasnije i njegov sin Rudolf) lijevao slova, izrađivao drvoreze i druge ukrase za svoje knjige, pa je nešto od toga mogao prodati i Manliusu.

Drugo, zar bi tiskar koji se već duže vrijeme bavio tiskarskim zanatom ostavio svoj pribor u Güssingu i došao u nepoznati grad i ne znajući što će tu zateći.

Bučar je u pravu kad kaže da su i Hoffhalter i Manlius bili putujući tiskari koji su sa svojim tiskarskim priborom (Bučar kaže *naredjajem*) putovali od mjesta do mjesta, ali grafička dotjeranost knjiga koje su tiskali govori o tome da je taj pribor bio daleko iznad tadašnjeg prosjeka.

Danas se pouzdano zna, zahvaljujući sačuvanim primjercima, za tri djela koja su izašla iz tiskare Ivana Manliusa za njegova boravka i rada u Varaždinu.⁹⁶ Ovdje se navode kronološkim redom:

1. Vramecz, Antol, *Postilla*, 1586. Varaždin (I. i II. dio)

2. Pergossich, Ivanoss, *Præfationes et Epistolæ...*

3. Skryniarich, Blasio Literato, *De Agno paschali...*

Varaždinsku je epizodu Manliusova rada dosad najpotpunije istražio Alojz Jembrih koji je, trenutno, i najbolji poznavatelj građanskog i književnog lika Antola Vramca.⁹⁷ Zbog toga mu je i povjereno da, u povodu četiristote obljetnice varaždinskog izdanja *Postille*, objavljene 1586., priredi za tisak bibliofilsko reprint-izdanje tog djela, koje se pojavilo, s manjim zakašnjenjem, 1990. godine.

Po sadržaju je to zbirka propovijedi podijeljenih u dva dijela. U prvom su propovijedi za nejelje, a u drugom za blagdane (»godovne dni«) kroz cijelu godinu.

U opširnom pogovoru tom izdanju⁹⁸ Jembrih najprije stavlja *Postillu* u povijesni i književni kontekst njezina nastanka, detaljnije opisuje sadržaj, analizira jezik i grafemski sustav korišten pri tiskanju djela, a komentira i lingvonim »slovenski jezik« koji nakon Pergošića koristi i Vramec.

Pažnje je vrijedna Vramčeva posveta knjige zagrebačkom biskupu Petru Herešincu (? – 1590.) u kojoj autor objašnjava što ga ponukalo na pisanje knjige. Bila je to činjenica što na »ilirskom ili slovenskom« (hrvatskokajkavskom) jeziku nije bilo takvog djela, a potrebe su za njim iznimno velike. Radi se, dakle, o čistom domoljublju.

Jembrih je posebno kritičan kada su u pitanju tri činjenice, o kojima su, premda se radi o činjenicama, stavovi u znanosti još uvijek podijeljeni.

Prva je da Manlius nikad nije radio u tiskari Ivana Ungnada u Urachu.⁹⁹

Jembrih svoju tvrdnju temelji na tome što je osobno pregledao račune i druge dokumente koji se nalaze u Arhivu Sveučilišta u Tübingenu [*Slavischer Buchdruck des Freiherrn Hans Ungnad; Gesammte-Abrechnung 1559.-1563.* (...) Universitäts-Archiv Tübingen] i nigdje nije našao bilo kakav podatak o Manliuovoj vezi s djelatnošću Ungnadove tiskare u Urachu.¹⁰⁰

U drugoj se decidirano osporava mišljenje, koje se još uvijek uporno ponavlja, da je Hoffhalterova tiskara iz Nedelišća preseljena u Varaždin (kod nekih čak u Ljubljani) i dokazuje da te dvije tiskare ne mogu imati nikakve neposredne veze.

Treća ističe da Vramčeva privrženost Katoličkoj crkvi ne može biti sporna.

Vramec je, istina, još 1578. tiskao svoju *Kroniku*¹⁰¹ u Manliuovoj tiskari u Ljubljani, pa ga je njihovo ranije poznanstvo moglo (kažemo moglo) posredno motivirati da sugerira banu Tomašu Erdödyju (1558. – 1624.) neka pozove Manliusa i u Varaždin. No, njegova je jedina veza s protestantizmom samo u tome što je svoje knjige tiskao u tiskari koje je vlasnik bio protestant.

Jembrih se također potrudio da izbroji danas postojeće primjerke *Postille* iz 1586., da označi gdje se oni nalaze i do koje su mjere očuvani ili oštećeni. Došao je do broja jedanaest, ali s napomenom da to možda i nije konačan broj.¹⁰² Na tom je mjestu malu zabunu u znanost unio hrvatski etnograf, književni povjesničar i publicist Đuro Franković (György Frankovics, 1945. – 2016.) koji je 2013. našao u Pečuhu (Pécs) još jedan primjerak tog djela, smatrajući ga dotad nepoznatim, dvanaestim.¹⁰³

Jembrih će se još jednom vratiti Manliuovoj tiskari u svojoj studiji, koja mjestimice, zbog naglašene polemike tona, prelazi u raspravu, *Pergošićev Erazmo Rotterdamski u Varaždinu* (1587.).¹⁰⁴

Naslov je, dakako, konotativan jer se zna da Erazmo Rotterdamski (1465. – 1536.) fizički nikad nije boravio u Varaždinu, ali se tu našao zahvaljujući djelu *Præfationes et Epistolæ dedicatarie...*¹⁰⁵

Jembrih, dakako, najprije upoznaje širi krug čitatelja s osobom Ivana Pergošića i njegovim *Decretumom*.

Budući da se tu radi o iznimno važnom djelu u hrvatskoj pravnoj povijesti, autor studije ozbiljno zamjera odgovornima što se o njemu na Pravnom fakultetu u Zagrebu uopće ne govori.

Nisu se mogle zaobići niti teorije o preseljenju Hoffhalterove tiskare iz Nedelišća u Varaždin, premda je ta dilema već ranije otklonjena (vidjeti *bilješke* 76 i 77), pa tako saznajemo novi podatak iz pera Milana Pelca da spomenuta tiskara nije preseljena u Varaždin, nego već 1575., izravno u Ljubljani.

Zanimljivo je, međutim, kako naglašeno kritični Jembrih ovdje zastaje i za spomenutu pretpostavku kaže: »..., ali ona je ipak logički razložna i poticajna za nova traganja.«¹⁰⁶

Pošto je detaljnije opisao tri dijela *Decretuma* (po čemu on nosi izvorni naziv *Tripartitum*, a u nas i *Trojstrančni pizmotvor*), autor prelazi na glavni dio svoje studije *Pergošićev Erazmo Rotterdamski...* i, usput, po svom običaju, upozorava na još jednu tešku omašku u ediciji *Stoljeća hrvatske književnosti*

(Matica hrvatska, 2002.) u kojoj priređivač Franjo Švelec (1916. – 2001.) navodi da je Pergošić 1587. objavio »... prijevod Verböczyjeva *Tripartituma* na hrvatski jezik«.

Svaki bi upućeniji književni povjesničar morao znati, i tu nema isprike, da je Pergošić *Tripartitum* objavio pod naslovom *Decretum...*, pod kojim se danas jedino i citira, i to 1574. godine u Nedelišću, a da su naznačene godine objavljene *Præfationes et Epistolæ...* istog autora u Varaždinu, čime je Pergošić još jednom potvrdio svoju pripadnost varaždinskom humanističko-renesansnom književnom krugu, za tadašnje prilike vrlo aktivnom.

Već je komentirana Lučinova omaška, na koju Jembrih upozorava i na ovom mjestu, da je Manlius »... svoje umijeće izučio u tiskari Ivana Ungnada u Tübingenu i Urachu« (vidjeti i *bilješku* 99), a kao odgovor na neobaviještenost više naših književnih i inih povjesničara da citirana Pergošićeva knjiga nije sačuvana¹⁰⁷, on donosi presliku naslova primjerka koji se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Budimpešti.

Pergošić sam kaže da djelo objavljuje na latinskom jeziku jer je doživio neugodnosti nakon tiskanja *Decretuma*, a slično je prošao i Vramec zbog *Kronike* i *Postille* (o. p.).

Nekoliko je Erazmovih djela ušlo u *Indeks zabranjenih knjiga*, ali ne i tekstovi koje donosi Pergošić.

Jembrih je detaljno opisao saržaj knjige.

Nakon prevoditeljeve posvete plemstvu, staležima i ostalim poznavateljima latinskog jezika na području Varaždinske županije, slijede dva kratka biblijska teksta, Erazmova parafraza *Evadelta po Mateju*, štivo namijenjeno »pobožnom čitatelju«, i još četiri posvetna teksta europskim vladarima.

Tu prestaje svaka veza s Erazmom.

Slijedeća su dva teksta čisto povijesnog značaja i grafički su jasno odvojena od prvog naslova.

Oba su preuzeta iz Bonfini-Zsámbokyjeva djela *Rerum Vngaricarum decades quator, cum dimidia...*, ali s različitih mjesta.¹⁰⁸

Već je u prvom potpunom izdanju iz 1568. Zsámboky objavio i svoj dio, a još će ga i znatnije proširiti u nakladi iz 1581.¹⁰⁹

Slijedeće se izdanje pojavilo 1606., a kasnije i mnoga druga koja će se međusobno razlikovati samo po tipu slova, drvorezu na naslovnoj stranici i kvaliteti tiska. Najprije će čitateljevu pažnju zaokupiti tekst u kojem Sveti Stjepan (975. – 1038.), prvi ugarski kralj, daje svom sinu Emeriku (između 1000. i 1007. – 1031.), nazivanom i princ Imre Sveti, upute kako će vladati kada dođe na prijestolje.

Budući da se naslov tog teksta u Zsámbokyja ponešto razlikuje od naslova u Pergošićevoj knjizi, ovdje se, za usporedbu, još jedanput donose oba:

Pergošić – naslovnica: *Adivincta est pia Sancti Stephani Regis Hungariæ, ad filium suum Emericum ducem Sclauoniæ admonitio*.

U knjizi: *Sancti Stephani Primiregis Ungariæ, Ad Sanctum Emericum Ducem, filium suum. Præfatio, in qua Rex hortatur Ducem ad capessenda paterna monita Ó præcepta* (str. 157. – 183.).

Zsámboky: *Sancti Stephani Primi Regis Hvngariæ Decretum feliciter incipit. Obiit 1047. Ad sanctum Emericum ducem ferefert* (Appendix je na kraju knjige posebno paginiran od str. 1. – 5.).

Upravo je taj tekst izazvao nesporazum između Jembriha i Bartolića.

Bartolić nije imao Pergošićevu knjigu pa se oslonio isključivo na naslovnu stranicu i napisao: »... *Admonitio* je naputak upućen kraljeviću Emeriku, sinu Svetog Stjepana. Najprije se mislilo da je sam kralj autor toga teksta. Proučavajući ga, došlo se do uvjerenja da tekst potječe iz pera Emerikova učitelja Gelerta (Szent Gellért, o. p.). Rukopis je najprije godine 1581. objavio znameniti polihistor i kartograf János Zsámboky (Joannes Sambocus, 1531. – 1584., o. p.). Uz Bonfinijevu *Rerum Hungaricarum*, kao Appendix, Pergošić je objavio *Admonitio*.«¹¹⁰

Nasuprot tome Jembrih kaže: »Kao što je očito, takav naslov u knjizi nigdje ne postoji (tu ponavlja naslov iz knjige, o. p.). Dakle, nema nikakva Appendixa uz Bonfinijevu *Rerum Hungaricarum* (Hungaricarum, o. p.), kako to Bartolić suponira; spominje se samo »Ex Bonfino Historico« ispod naslova »Adhortatio Stephani Bathori...«, str. 177. Želeći parafrazirati Hajnalov tekst, Bartolić je ostao prilično nejasan u svom diskurzu.«

Tu sve i počinje. Čitav je nesporazum nastao zbog Bartolićeve nespretne stilizacije da je Pergošić kao *Appendix* objavio *Admonitio* (opomena, podsjetnik, slično i *hortatio* – poticanje, opominjanje, o. p.).

Zsámboky je u knjizi *Rerum Hungaricarum...*, u izdanju iz 1581., na kraju svog *Appendixa*, doista objavio kao posebno paginiranu cjelinu vrlo dug tekst (str. 1. – 114.) s naslovom »Sancti Stephani primi Regis Hvangariae Decretvm feliciter incipit. Obiit 1047.« i podnaslovom *Ad sanctum Emericum ducem Jerefert*.

Svetom je Stjepanu posvećeno prvih jedanaest stranica, a tekst se dijeli u dvije knjige. Pergošić je uzeo samo prvu knjigu i deset njezinih poglavlja (*capitulum*).¹¹¹

Bartolić ipak nije u pravu kad to djelo pripisuje Emerikovu učitelju Svetom Gellertu (po drugima i Gerardu).¹¹² Cijeli je tekst, naime, pisan u istoj maniri i potekao je iz istog pera, a njegov je autor, odličan pravnik, morao biti mnogo mlađi od Gellerta da bi mogao pisati i o Matiji Korvinu. Da je to bio sam Zsámbuky, vjerojatno bi se i potpisao, ali se njega kao autora ipak ne može isključiti.¹¹³

Usput napominjemo da mladi princ Emerik (Imre) nikada nije stupio na prijestolje, jer ga je, prije očeve smrti, u lovu ubio vepar.¹¹⁴

Citiranje Martina Hajnala (1883. – 1906.) na ovom mjestu ne ide u prilog niti Jembrihu niti Bartoliću jer je on svoj kratki, ali dinamični znanstveni vijek gotovo isključivo posvetio otkrivanju književnih i kulturnih veza Hrvata i Mađara, pa i u navedenom citatu tek konstatira da Pergošićevo preuzimanje dijela mađarske povijesti samo potvrđuje te veze, pogotovu stoga što su se *Præfationes...* pojavile između Zsámbukyjeva izdanja Bonfinijeve knjige iz 1581. i 1606. i što su u Mađarskoj dugo bile nepoznate.¹¹⁵

Ipak, kad Jembrihova prenaplaštena akribičnost postane sama sebi svrhom, gube se znanstveni kriteriji. Zašto bi, npr., bilo »vrlo čudno«¹¹⁶ kad netko napiše da je Pergošić, čitajući Erazma, dobio poticaj da upozna i djelo *Pohvala ludosti* (*Laus stultitiae* iz 1509.), tim prije što se tu radi o najpoznatijem i najčitanijem Erazmovu djelu o kojem slušaju i srednjoškolci. Što bi promijenila činjenica ako je proces bio obratan. Ništa. Radi se o dvije hipoteze koje se, izdvojene iz konteksta, ne mogu znanstveno potvrditi niti osporiti, pa ostaju izvan dosega kritike. Uostalom, to je za znanost o književnosti i filozofiji tako malo važno koliko je, u svjetskim okvirima, malo važno i to što je Ivan Pergošić svoje *Præfationes...*, sasvim slučajno, objavio u Varaždinu samo zahvaljujući prisustvu jednog vrsnog tiskara. I sam Jembrih kaže da bez Manliusa ne bi bilo ni Pergošićeva latinskog djela (o. c., str. 106.).

Drugi je tekst (izvan *Præfationes...*) *Adhortatio Stephani Bathori, Vaivode Transsilvaniensi in prostigione Alibeghi superveniente Paulo Kynisj in campo Transsilvaniensi Kenier meseu, quod latine campum vel agrum panis, sonat, vocato ad milites facta 1480. tempore Matthiae regis. Ex Bonfinio Historico* (str. 177. – 178.).

I taj je naslov mnogo duži od onog na naslovnoj stranici. Dio je teksta (str. 177. – 183.) stvarno *adhortatio* (poticanje) *Ex Bonfinio Historico*, tj. govor transilvanijskog vojvode Stjepana Bathoryja, uz kojega je i časnik Pavao Kiniži,¹¹⁷ vojnicima prije bitke s Turcima na rijeci Mureš kod mjesta Breadfeld (mađarski Kenyérmezö – Kruhovo ili Krušno polje). Sve se odigralo 13. listopada 1479.,¹¹⁸ ali u Bonfinija stoji 1580. godina, kako ju je preuzeo i Vramec za svoju *Kroniku* iz 1578. (List 51b).

Na taj je način Jembrih zaokružio opis Manliusove tiskarske djelatnosti u Varaždinu, pri čemu je ponešto u pozadini ostao varaždinski gradski sudac Blaž Škrinjarić (Blasius literatus Skrynariach, Skrynariach), rođen oko 1534., a umro prije 14. travnja 1592., autor knjižice *De Agno Paschali...* (cijeli naslov vidjeti u *bilješci* 96.), također tiskane u Manliusovoj tiskari 1587. O njemu se više zna kao o građanskoj osobi nego kao o piscu. Spomenuti valja tek toliko da je bio Vramčev prijatelj i da je sam Vramec napisao preporuku za njegovo djelo. To opovrgava tezu da su se pisci Varaždinskoga književnog kruga međusobno gložili (Bartolić). Baš naprotiv. Oni su se međusobno pomagali u više prilika, bez obzira na činjenicu što su ponekad prividno stajali na suprotnim stranama.¹¹⁹

Na ovom se mjestu nikako ne namjerava umanjiti Pergošićeva i Škrinjarićeva zasluga (ali ih ne valja niti precjenjivati) što su svojim latinskim djelima unijeli europski duh i na hrvatski kajkavski sjeverozapad. Gledajući, međutim, objektivno, za spomenuti su prostor daleko važniji *Decretum*, *Postille* i vrlo korektno načinjen prijevod *Pravila Tkalačkog ceha* s latinskog na hrvatskokajkavski (tada ostao u

rukopisu) iz pera, također varaždinskog suca, Blaža Antilovića († 1590.), jer sva tri djela jasno pokazuju kakve su bile izražajne mogućnosti kajkavskog dijalekta u drugoj polovini XVI. stoljeća.¹²⁰ Bio je to već tada književni jezik.¹²¹

Tako su, vjerujemo, razriješene brojne nesuglasice i zablude oko hrvatske kajkavske knjige u XVI. stoljeću i oko tiskara u Urachu, Nedelišću i Varaždinu.

Kada je, međutim, riječ o reformaciji i protureformaciji u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a posebno u Međimurju, i dalje će mnoga pitanja ostati bez odgovora. Najviše je nedoumica stvorio sam Bučar u svojoj drugoj knjizi *Povijest reformacije i protureformacije u Medjumurju i susjednoj Hrvatskoj*¹²² koja se pojavila tri godine nakon njegove *Povijesti hrvatske protestantske književnosti*.¹²³

Teško je reći zašto je tu najstariji sin Nikole Zrinskog Sigetskog Juraj IV. postao »Gjuro III. Zrinski – nazvan i stariji« (str. 11.), kad je u prvoj knjizi označen kao »Gjuro IV. st. Zrinski«.¹²⁴

Osim o vojnim pobjedama, Bučar i na ovom mjestu opširno govori o Jurjevoj ulozi u širenju protestantizma u Međimurju te ističe da je bio pod snažnim utjecajem svog prijatelja baruna Nikole Mlakovačkog – Malakoczja (1547. – 1603.), gospodara Hlapičine, koji je i umro kao osvjedočeni protestant.

Bez ostatka navodi mišljenja Rudolfa Horvata, premda ga nigdje ne citira, i Josipa Bedekovića Komorskog (1688. – 1760.) iz djela *Natale solum...* (vidjeti *bilješku* 38) po kojima je dao protjerati sve katoličke svećenike, a »... Crkve budu stranom razorene, stranom u druge svrhe udešene. Svuda postavlja luteranske propovjednike.«¹²⁵

Suvremena povijesna znanost prilazi tom problemu mnogo kritičnije i na više mjesta pobija Bučarove tvrdnje. Zbog toga i ovdje valja postaviti ozbiljno pitanje o kakvim se to crkvama radi. Već je, naime, spomenuto kako Ivan Ungnad piše njemačkim izbornim knezovima da mnogi svećenici (misli se na Međimurje i varaždinsku okolicu) ne znaju pravo ni čitati, a kamoli razumjeti napisano (*bilješka* 29).

Isto konstatira i arhiđakon Benko Vinković (1581. – 1642.) u kanonskoj vizitaciji još 1622. da su crkve ruševne i zapuštene, a svećenstvo se slabo brine o knjizi i vrlo nemarno obavlja svoje dužnosti (*bilješka* 30).

Drugim riječima, Jurju se Zrinskom IV. pripisuje nešto što se moglo dogoditi, a i događalo se i bez njegove intervencije.

Bučar bez ikakvoga kritičkog osvrta prepričava jedan usputan Bedekovićev navod i tako sam stvara vrlo spornu tvrdnju koja se, baš zbog toga, ovdje donosi u cijelosti: »U Vidovcu je crkva sv. Marije, možda najstarija crkva u Medjumurju, koje kip sv. Marije je čudotvoran i na glasu po svim susjednim zemljama. Isti kip obeščastili su luterani za Gjura Zrinskoga, a kasnije ga katolici opet u crkvi uspostavili.«¹²⁶

Toj je tvrdnji, jer je gotovo doslovce preuzimaju i mnogi suvremeni povjesničari, potreban širi komentar.

Donji je Vidovec (u povijesti najprije posjed Bistrica) doista najstarija župa u donjem Međimurju. Kao posjed se prvi put spominje 1226., a kao župa 1501. kada obuhvaća vrlo širok prostor, na zapadu zaseoke Čukovec, Oltarec i Družilovec, a na istoku veća mjesta Kotoribu i Dubravu te neko vrijeme i Legrad, koji se tada nalazio na lijevoj obali rijeke Drave. Tu se zna samo za crkvu sv. Vida, po kojoj je mjesto kasnije i dobilo današnje ime.

Mjesto Altarec¹²⁷ se prvi put spominje 1467., a mjesto Družilovec 1478. Tek se 1638. uz Altarec navodi i ime Sveta Marija, a kanonska vizitacija spominje 1640. prvi put i crkvu Rođenja Marijina u Oltarcu. Bila je to područna kapela župe Donji Vidovec. Tada u užupi Donji Vidovec djeluje samo jedan svećenik, i to Ivan Horvat, koji tu dužnost obavlja do 1658. (o. p.).

Josip Bedeković, došavši iz Legerada u Donji Vidovec u kojem se zadržao duže vrijeme, sam objašnjava da se radi o Donjem (Vidovecz inferior), jer postoji i Gornji Vidovec, a mjesto je dobilo ime po crkvi sv. Vida. Tu je našao vrlo revnog župnika Nikolu Mihanovića (Nicolaus Mihanovics, župnik u D. Vidovcu od 1738. – 1760., o. p.) koji je krasno uredio crkvu i zdušno se brine za svoju pastvu. Župa je vrlo velika, pa i Bedeković nabraja već spomenuta mjesta koja joj pripadaju, ali ne spominje zaselak Oltarec, nego na tom mjestu već zaselak Svetu Mariju. Tu i počinje priča o čudotvornom kipu Blažene

Djevice Marije, pri čemu je Bedeković vrlo oprezan. Navodeći, naime, oca Martina Szentivánija (Márton Szentiványi, 1633. – 1705., o. p.), koji je iz nekog kataloga kneza Pavla Esterhazyja (1635. – 1713.) pojedinačno ispisao čudotvorne slike Blažene Djevice Marije, Bedeković kaže: »Među ostalima (koje još uvijek postoje) spominje i neku staru svetu čudotvornu ikonu ovim riječima *In Infula Chaktornyae, Ubinam haec quondam extiterit?* (*U Otoku Čakovečkom, ta gdje bi ova nekada postojala?*).« I nastavlja: »Ja, koji sa dovoljno nastojanja i napora trigram za tim, nisam mogao ništa drugo saznati, osim da je u crkvi sv. Marije, uz koju je bio smješten zaselak istog imena, nekoć bila golema navala stranaca radi obavljanja zavjeta prema presvetoj Bogorodici, na temelju čega držim da bi trebalo ustvrditi da je na ovom mjestu postojala ona sveta ikona o kojoj govori Szentivani na navedenom mjestu, ali da je u vrijeme pošasti luteranskog krivovjerja u Međimurju koje je uveo Juraj Zrinski, bila odbačena i izbačena sa svećenicima koji su obavljali dušobrižništvo prema obredima Rimske crkve.«¹²⁸

Prvo, iz Szentiványjeva navoda nije jasno radi li se o crkvi (točnije samo kapelici s jednim oltarom) sv. Marije u istoimenom zaseoku, tada filijali župe Donji Vidovec ili o crkvi, odnosno oltaru sv. Marije u Pomurju (danas Sv. Martin na Muri), koji spominje i Bučar, jer je pojam *Insula Chaktornyae* za ovaj kontekst vrlo širok.

Drugo, Bedeković ne govori o kipu (statui), nego o ikoni, a o nekadašnjem skupljanju vjernika na tom mjestu zna samo po pričanju. S obzirom na svoj iznimno negativan odnos prema Jurju Zrinskom, on navodi da su iz tog mjesta bili protjerani katolički svećenici, a da je s njima bila odbačena i spomenuta ikona, ali nigdje ne kaže da je bila obeščašćena i da su je katolici kasnije vratili na prvobitno mjesto. Današnje je selo Sveta Marija spoj zaselaka Altarec (Oltarec) i Družilovec,¹²⁹ a ime mu se ustalilo tek 1789. kad je postalo i samostalnom župom izdvojivši se iz župe Donji Vidovec.¹³⁰

Postoji, istina, usmena predaja da je nekada davno Dravom doplovio kip Majke Božje (u tom je slučaju morao biti drven, o. p.), pa su ga vjernici donijeli u Svetu Mariju, i tako je tu nastalo proštenišće.

Za tu predaju nema nikakvih pouzdanih podataka. Ako je nešto i bilo, moralo je završiti u kapelici mjesta Oltarec (Hádrovics: Altarecz).

O nekavoj čudotvornosti tog kipa (ako je uopće bio kip Djevice Marije, o. p.), a posebno da je bio poznat u susjednim zemljama, nema ni spomena.

Danas se ta župa zove Župa Uznesenja Blažene Djevice Marije.

Kako je u Međimurju od davnine običaj da se na dan zaštitnika župe (ili prvu nedjelju nakon toga) organizira proštenje, to vrijedi i za Svetu Mariju, gdje se ono održava svake godine na Veliku Gospu (Veljku Mešu, 15. kolovoza).

Nekada su u Svetu Mariju na proštenje dolazili i Hrvati iz okolice Velike Kaniže u Mađarskoj, i to pješice, u procesijama.

Valja ipak napomenuti da Sveta Marija nije jedino mjesto u Međimurju u kojem se na veliku Gospu održava proštenje (tu su još Belica, Macinec, Sv. Martin na Muri).

Držeći se slijepo Bedekovića i Franjo Bučar i Rudolf Horvat¹³¹ opisuju strašan teror koji je Juraj Zrinski Stariji provodio nad Pavlinskim samostanom u Sv. Heleni (danas Šenkovec).

Moguće je, budući da je u neprestanim borbama s Turcima trošio i posljednje zalihe svog novca, a kako nije bio ovisan o Zagrebačkom kaptolu, fratriba smanjio određena materijalna prava, posebno jer se tu radilo o vrlo bogatom samostanu.

Moguće je i to da je u jednom trenutku požar uništio dio zgrada (katastrofalan je bio onaj kasniji 1695.), ali o nekom progonu ne može biti niti govora.

Takve je tvrdnje, među prvima, ozbiljno osporio Zvonimir Bartolić, najprije činjenicom što su Jurja Zrinskog 1603. sahranili upravo pavlini u crkvi svog samostana, unatoč tome što je zgrebačka sinoda 1602. zabranila sahranjivanje krivovjeraca u crkvenim grobnicama, i, drugo, on navodi dio povelje koju je Juraj Zrinski izdao u Čakovu Turnu 14. prosinca 1576. Lepoglavskom samostanu za dobro Šenkovci u kojem fratriba potvrđuje sva prava.

Usporedi li se taj tekst s Bučićevim pismom od 29. kolovoza 1579., u kojem brani pravo kmetova Jurja Zrinskog na dio poorane gmajne (pašnjaka), uočiti će se u stilu i pravopisu velika sličnost, pa nije isključeno da ga je pisao sam Mihalj Bučić.

Radi usporedbe se donosi dio već citiranog Bučićeva teksta u izvornoj grafiji (prema našem čitanju i transliteraciji):

A gdy ghoworÿthe, daÿe poonogha hÿtwnogha i neprawogha chloweka peklenÿchkoga rechÿ tho poslo, akoÿe wam hÿthwalan i nepraw, namÿe dobar i praw i dushamwÿe prednÿm.¹³²

A evo i pisma napisanog u ime Jurja Zrinskog, ovdje dijelom u izvornoj grafiji, a dijelom u transkripciji Zvonimira Bartolića.

My Iwray knez Vekowechny od Zrynya, Zwete Rymzke Cezarowe I Kralyewe Zwetlozty Thanachnik I tarnikow Kralyewyh Mestar i Kapitan, na znanye Dayemo, Da Pochthowani fratty Reda Zwethogha Pawla Perwoga Remete, V Klostrw Lypoy glawy prebywaywchy, w Varasdynskoj warmegie nachynyen, k nam Dosadsy, I z dobrym I zlobodnym nyhowim hotenyem z namy z bogha Ladanya Ily Nyih Zwdechye po Imenw Senkowczy, V Imanyw grada nassegia ozlya, Imenowana, V Zagrebzkoy Varmegie Buduch I Zthoyechy, Thakovim zw ze Modwssem Zprawyly, Da naypervo I pred wzym Thy pochthowany fratty, gledaywchy, I v nyihovih pamettyh gwzto krat prestymawaywchy, Da kako Zwelycheny I Vzmosny goz[po]din, Pokoyny goz[po]din Myklowus knez Vechny od Zrynya, Goz[po]din i otacz Nas Lywbleny, Rayzkoga zpomenwthya, Vazdar ym je Byl Dobar Patronus... [...]

»... I zospet te počtuvane fratre v tom je slobodne činimo, da toliko mi i kuliko imenovani brat naš mlaji i naši ostanki te počtuvane fratre v klostru na počtenje blažene Hjelene device i mučenice v ladanju i meju mejami grada našega Čakova Turna včineni v starih toga klostra slobodščinah i pravicah po imenovanom pokojnom g[ospo]dnom Ocem našim nim dano hočemo je zdržati i naše ostanke obdržavati primoravamo i tulikaje suprot našim podložnikom i tulikaje suprot drugim močjom našom v nihovih pravicah čuvat je i branit je hočemo.« Z. Bartolić u *Priložima Decretumu*, 2003., str. 418.

Završetak darovnice glasi: »Dan v gradw nassem chakowu twrnw V nedelyw po Blassene Lwczye Dewycze I Mwchenycze Dne Leta 1576.

Georgius Comes perpetuus De Zrynio &c. Manu propria.¹³³

Bučar i dalje sasvim slobodno prepričava dio povijesti u koji uključuje i Međimurje pa doslovce kaže: »Protestanti su u ono vrijeme posvuda stali dizati protestantske crkve, škole i tiskare koje su većim dijelom bile putujuće« (str. 15.). U tom kontekstu spominje tiskaru u Urachu i dodaje: »... dočim su susjedni Slovenci osnovali protestantsku tiskaru sa Manlijem u Ljubljani« (str. 15.), a potom nastavlja: »Kad je po smrti Ungnadovoj 1564. hrvatska tiskara prestala, a ljubljanska pala pod strogu kontrolu, uredi Zrinski po primjeru ostalih protestantskih velmoža na svom imanju u Nedelišču, četvrt sata od Čakovca, vlastitu tiskaru.«¹³⁴

Čudno je kako autor ne zna da je Ivan Manlius došao u Ljubljanu 1562., a da je tiskaru osnovao tek 1575., kada je već nedeliščanska tiskara prestala s radom, a njezin je vlasnik Rudolf Hoffhalter s čitavim inventarom otputovao u Sedmogradsku (Erdelj). Za Bučića, kojega i on naziva Mihajlo, kaže kako je bio arhiđakon u Vaškoj i župnik u Belici te kako je morao biti vrlo učen kad je pisao knjige koje su se tiskale u Nedelišču, da bi, na kraju, ipak doveo u sumnju postojanje tih tiskovina (str. 17. – 18.).

Govoreći o piscima koji su Jurju Zrinskome posvetili knjige, ovaj put ne kaže da mu je Bonfini posvetio svoje djelo, nego samo navodi da mu je posvećen njemački prijevod Bonfinijeva djela *Ungarische (Ungerische, o. p.) Chronica*, ali nastavlja da je »... djelo pisano u protestantskom duhu... [...] U predgovoru spominju se najvećim poštovanjem Luter, Melanthon, Spangenberg i drugi protestantski prvaci« (str. 20.).

Prvo, djelo nikako nije moglo biti pisano u protestantskom duhu jer je dovršeno 1497. i nosi izričito humanističko-renesansne oznake. U sam sadržaj nisu dirali niti Zsámboky, a niti prevoditelj njemačkog izdanja Paul Frisius Nagoldanus (između 1554. i 1560.–† ?), bez obzira na moguću pripadnost protestantskoj vjeri.

Drugo, točno je da nakladnik i pisac vrlo dugog predgovora tom izdanju, zapravo posvete Jurju Zrinskom (tekst obuhvaća deset stranica i izrazito je povijesnog značaja), Sigmund Feyerabend (1528. – 1590.) na str. 7. spominje, među ostalima, Luthera, Philippa Melanchthona (1497. – 1560.) i Cyriacusa Spangenberg (1528. – 1604.) kao vrijedne i visokoprosvijetljene muževe, no to je preslab argument da se djelo proglasi protestantskim, pogotovu jer se iz Feyerabendove biografije nigdje ne vidi da je i sam bio protestant. Baš naprotiv. Sahranjen je u dominikanskoj crkvi.

Govoreći o Kultsarovoj posveti knjige *Az Ördögnek a penitencia...*, niti tu ne ispravlja omašku iz prve knjige i ostavlja godinu objavljivanja 1578.

Za tiskaru u Nedelišću opet ponavlja: »Godine 1586. premjesti je po svoj prilici sam Gjuro Zrinski u Varaždin« (str. 28.).

Opisujući, pak, Manliusov tiskarski rad u Varaždinu Bučar kaže: »U Varaždinu se je stampalo nekoliko knjiga, a možda i koja protestantska« (str. 29.). Tu navodi po naslovu Škrinjarićevo djelo *De Agno Paschali...* i Pergošićeve *Praefationes...* te nastavlja: »Admonitio jest najstariji spomenik mađarske književnosti pisan latinskim jezikom. Treći dio knjige jest ‚adhortatio‘ koji je uzet iz Bonfinija« (str. 30.). Na tom se mjestu poziva na Hajnala.

Zanimljivo je da uopće ne spominje Vramčeve *Postille...*

Prave nedoumice tek nastaju kad Bučar donosi sliku »Gjuro Zrinskog III. ml.«, a radi se o Jurju Zrinskom V.¹³⁵

Nakon str. 32. slijedi novi bakrorez s potpisom »Gjuro Zrinski IV. ml. Iz djela: Bonfinius Ungarische Chronica«.¹³⁶ Bučar nastavlja: »Gjuro Zrinski imao je dva sina, Nikolu i Gjuru IV. nazvanog i m l a d j e g , te tri kćeri...« (str. 33.).

Da bi se problem riješio za svagda, ovdje valja navesti da je Juraj Zrinski IV., nazvan stariji, sin sigetskog junaka Nikole Zrinskog IV., a Juraj Zrinski V., mlađi, sin Jurja Zrinskog IV. starijeg i njegove druge supruge Sofije (Zsofia) Stubenberg (1545. - † ?).

Pišući dalje o Jurju Zrinskom V. (kojega sada uporno naziva »Gjuro IV. mlađi«), kaže da je 1616. navršio dvadeset godina, što bi značilo da je bio rođen 1596. Najviše izvora ipak navodi kao njegovu godinu rođenja 1599.

Sporna je, međutim i godina Jurjeva obraćenja na katolicizam.

Bučar citira Bedekovića i navodi da je Jurja 13. travnja 1623. obratio na katoličku vjeru prior Samostana sv. Helene Ivan Babić, dok Rudolf Horvat kaže da se to dogodilo 1613., a zaslužan je bio prior pavlinskog samostana Ivan Bakić (u Bedekovića, str. 266. stvarno stoji Joan Bakich, ali je godina 1623. o. p.)¹³⁷

Horvatov je podatak, po svoj prilici točniji, jer Juraj Zrinski V. ne bi mogao već 1622. postati hrvatskim banom da je još uvijek bio protestant.¹³⁸

Drugo je pitanje kakav je bio njegov osobni odnos prema protestantima, koji nikako nije morao biti, niti je bio, neprijateljski.

Novi problem nastaje kad je u pitanju ime i prezime njegove supruge koja se kod Bučara zove Elizabeta Zichy.

Da bi se razriješila i ta nedoumica, valja reći da je njezino pravo ime i prezime grofica Magdolna (Magdalena) Széchy (čita se Séči – s dugim zatvorenim é kao kajkavski mljéko).¹³⁹ Rodila se oko 1600., a umrla vjerojatno nešto iza 1646.

Odmah nakon toga slijedi nova zabuna. Govoreći o tome kako biskup Vinković piše 1641. pismo barunu Nikoli Mlakovačkome (II., o. p.) kojim ga želi odvratiti od protestantizma, on tvrdi da je taj Malakoczy bio sin Nikole Malakoczija, »intimusa Gjuro Zrinskog starijeg« i da je kasnije uzeo udovu Nikole Zrinskoga, brata Gjuro mlađeg, groficu Sechyjevu za ženu (str. 46.).

Bučar ne zna da se Jurjeva, a ne Nikolina, žena nakon muževe smrti udala za Nikolu Mlakovačkog (Malakoczija) II. (? – † nakon 1542.), posjednika Susjedgrada i Stubice, ali kaže (opet navodeći Bedekovića) da ju je 1646., ali sada kao ženu Gjuro Zrinskog Elizabetu, obratio potprior Matija Selegović na katoličku vjeru (str. 46.). To se doista moglo dogoditi, ali tek nakon smrti njezina drugog muža, jer je Nikola Mlakovački II. do kraja (zadnji put se spominje 1542., opet u Vinkovićevu pismu Tomi Erdödyju), unatoč svim prijetnjama i nagovaranjima, ostao osvjedočeni protestant.

Još će jedan detalj kasnije izazvati pomutnju jer Bučar kaže: »Godine 1649. spominje vizitacija crkvu sv. M a r i j e u P o d m u r j u (danas Sv. Martin na Muri, o. p.), da su tamo većinom heretici, a koji su katolici, isti su mrki, prevrtljivi, prosti i nepokorni« (str. 51.).¹⁴⁰ I u popisu mjesta na kraju knjige spominje »Sv. Mariju (u Podmurju«, str. 135.). Tu će crkvu kasniji povjesničari pogrešno vezati uz mjesto Sveta Marija (tada župa Donji Vidovec).

Bučar nastavlja: »Naročito su protureformaciju provodili Franjevci, koji su uvedeni baš u tu svrhu u Čakovec g. 1659. od Nikole Zrinskoga, sina Gjura Zrinskoga mladjeg« (str. 53.).

Za autora je taj Nikola Nikola VI. Bučar možda i nije mogao znati da je dolazak franjevaca u Čakovec više rezultat nesporazuma braće Nikole (Nikole VII, o. p.) i Petra oko pavlina. Sigurno je da su franjevci razvili određenu aktivnost u privođenju protestanata katoličkoj crkvi, ali to nije bitnije promijenilo Nikolin odnos prema pripadnicima te vjere..

Sam će Bučar kasnije citirati znamenitu Nikolinu izjavu na ugarskom saboru u Požunu 1659. koja se odnosila na stanovnike trgovišta Legrad: »Vi znate da sam ja dobar katolik. No kakva bi to bila od mene ludorija, ako bi na pr. svoje legradske vitezove i vojvode, te tamošnje luteranske zapovjednike protjerao iz Legrada? Svoje

katoličke vojnike ne bi se ufao poslati niti na deset Turaka, a kada sam među protestantskim vojnicima, te slušam njihove pobožne molitve i psalme, nikada se ne vraćam bez pobjede iz turskih ratova« (str. 61. – 62.).

Govoreći o vjerskim prilikama u Legradu, autor spominje i Petra Berkea (1733. – 1798.) koji je tu bio župnik od 1769. do svoje smrti i za to je vrijeme priveo preko dvadeset osoba na katoličku vjeru. Berke je inače poznat po djelu »Kinč osebjuni slavnoga orsaga horvatskoga...« koje je posvećeno svećištu Majke Božje u Mariji Bistrici.¹⁴¹

Na IV. je sinodu u listopadu 1687. odlučeno da se što više protestanata privede katoličanstvu, a posebno neka se u tom smislu »... nastoji u bekšinskom arhidjkonatu (de Bexin u Medjumurju) gdje je već bilo od prije protestanata...« (str. 65.). Činjenica je da je bekšinski arhidjkonat do 1777. pripadao zagrebačkoj biskupiji te da je obuhvaćao Međimurje i dio jugozapadne Mađarske, samo što de Bexin, danas Becsehely, nije u Međimurju, kako to navodi Bučar, nego u Mađarskoj između Letine i Velike Kaniže.¹⁴²

Bučar dalje ponavlja epizodu Bučićeve (za kojega je on i dalje Mihajlo) ekskomunikacije, ali navodi pogrešnu godinu Zagrebačkog sinoda kao 1577. (točna je godina 1574.), a spominje i zahtjev biskupa Đure Draškovića (1563. – 1578.)¹⁴³ da se izdaju hrvatske crkvene knjige. Ipak je trebalo da prođe preko šezdeset godina da bi se, nakon Vramčevih *Postilla*, takve knjige i pojavile.

Bučar, međutim, i tu unosi zabunu kad doslovce kaže: »Kad je zatim kasnije zagrebački biskup Petretić (1648. – 1667., o. p.)¹⁴⁴ godine 1651. izdao u Gracu nekoliko hrvatskih katoličkih djela, priloži svome ‚Katoličkom katekizmu‘ i nekoliko ponajboljih crkvenih pjesama, da bi na taj način po vremenu istisnuo luteranske i narodne pjesme« (str. 71.). To je vrlo površno parafraziran tekst *Petar Petretić Ivana Kukuljevića Sakcinskog* koji Bučar navodi kao izvor.¹⁴⁵

Prvo, Petretić nije u Grazu 1651. izdao nekoliko hrvatskih katoličkih djela. Te su godine tiskani samo *Sveti evangeliomi*¹⁴⁶ koje Bučar po naslovu i ne navodi. »Katolički katekizam«, koji on spominje, je samo sastavni dio tog djela.

Puno ranije, točnije 1640., tiskano je u Požunu (Bratislavi) drugo izdanje *Molitvenih knjižica*...¹⁴⁷ Bučar za tu knjigu ne zna pa je i ne spominje.

Drugo, već je Kukuljević u citiranom tekstu doveo u sumnju Petretićevo autorstvo *Svetih evangelioma*..., koje za Bučara nije sporno, a za *Molitvene knjižice*... izričito kaže da su djelo Nikole Krajačevića – Sartoriusa (1582. – 1653.). Bučar je mogao imati pri ruci tekst Martina (Mártona) Hajnala *Nikolaus Krajačević – Peter Petretić* iz 1906.¹⁴⁸ u kojem autor nepobitno dokazuje da su i *Molitvene knjižice*... i *Sveti evangeliomi*... potekli iz Krajačevićeva pera, a Petretić je samo potpisao, također Krajačevićev, predgovor da bi knjiga lakše došla do onih kojima je bila namijenjena.

Krajačević je, istina, i u *Molitvenim knjižicama*... i u *Svetim evangeliomima*... objavio pregršt kajkavskih duhovnih pjesama (to su prve tiskom objavljene kajkavske pjesme, nažalost bez napjeva), ali je za znanost posebno zanimljivo kako je za četiri teksta naveo da se pjevaju na melodije tada popularnih narodnih pjesama, što opovrgava tezu o njegovoj averziji prema tom dijelu kajkavskoga poetskog stvaralaštva.¹⁴⁹ Opisujući protureformatorska djelovanja, Bučar spominje i zagrebačkog biskupa Franju Ergelskog (na tom je položaju bio od 1628. do 1637.) koji je, pošto je papa Urban VIII. (1568. – 1644., papa od 1623. – 1644.) 1635. zabranio »zagrebački obred«, godinu dana kasnije uveo služenje mise na latinskom jeziku u sve hrvatske crkve.¹⁵⁰

Bučar i dalje ostaje pri uvjerenju da je u Varaždin »... knez Gjuro Zrinski st. premjestio i hrvatsku protestantsku tiskaru, gdje se nastavilo sa štampanjem hrvatskih knjiga (god. 1587.) od Vramca i Škrinjarića« (str. 73.).

Čudna je i ta autorova omaška jer je i na str. 29. ove knjige naveo Škrinjarićevo djelo *De Agno Paschali*... i Pergošićeve *Praefationes*... pa je morao znati na kojem su jeziku ta djela pisana.

Već je spomenuto da su dva dijela Vramčeve *Postille*..., koju on po naslovu niti ovdje ne spominje, tiskana 1586., a da Škrinjarićevo citirano djelo *De Agno Paschali*..., objavljeno 1587., nije napisano na hrvatskom jeziku.

To će u manje upućenog čitatelja stvoriti potpuno pogrešnu sliku, a još veće će zlo nastati kada to doslovce preuzmu i malđi povjesničari.

Valjda je tiskarskom pogreškom otisnuta i kriva godina Klombnerova pisma Ivanu Ungnadu u Urach kao 1651. (točna je godina 1561.).

Dio prostora Bučar posvećuje varaždinskim župnicima koji su bili oženjeni, pa su zbog toga imali i određene posljedice. Posebno spominje Antuna Vramca i Ladislava Kerhena (inače Vramčeva nasljednika u funkciji župnika u Varaždinu).

Na kraju se iz Bučarova djela može zaključiti da protestantizam, unatoč svim nastojanjima Katoličke Crkve, nije iskorijenjen. On će se u pojedinačnim slučajevima održati mnogo duže od vremena do kojeg seže sadržaj knjige *Povijest reformacije i protureformacije u Međumurju i sjevernoj Hrvatskoj*, a u Legradu i do naših dana.

U trećem dijelu svoje knjige, pod naslovom *Narodne tradicije o protestantizmu*, Bučar donosi devet predaja o Martinu Luteru i jednu o Nikoli Malakociju.

Prvih pet predaja, koje je Bučaru priopćio Mato Videc, učenik iz Gornjeg Mihaljevca, čisti su falsifikati. To su ranije poznate varijacije na temu procvalog štapa, prodaje djeteta vragu i tolvaja odnosno rabara Matijaša, s jedinom razlikom što je rabar Matijaš tu postao Martin Luter.

Nešto je originalniji VI. i VII. tekst iz pera istog zapisivača.

Vrijednost tih zapisa ipak leži u tome što su ispričani na korektnom međimurskom govoru.

I mladi je bogoslov iz Vratišince Vinko Žganec priopćio Bučaru dvije predaje. Prva je od njih (*VIII. Zašto se Luter odmetnuo*) ispričana na standardnom hrvatskom jeziku.

»Luter je htio postati papom, ali mu to nije bilo moguće. Nijesu ga htjeli izabrati. Radi toga se razljutio i uvrijedio pa je počeo svoju novu vjeru naučati. Za sebe je predobio mnogo ljudi, koji su ga štovali kao svoga Boga« (str. 109.).

Drugi je Žgančev zapis (*IX. Od Luterovoga pozvoja*) na dijalektu i ima više originalnih crta.

Deseta je opće poznata predaja o nesretnoj ljubavi Nikole Malakocija (starijeg, o. p.) koji se kao protestant zaljubio u katolkinju, ali do braka nije moglo doći, pa sve završava djevojčinim bacanjem sa zidina kule »Gradeščaka« i njezinom smrću.

IV. dio donosi više dokumenata za povijest reformacije i protureformacije u Međumurju.

Unatoč svim navedenim slabostima i jedna i druga Bučarova knjiga imaju svoju vrijednost, ali bi ta vrijednost bila znatno veća da se tiskaju ponovljena izdanja s nužnim korekturama i ispravcima.

I nekoliko se Bučarovih suvremenika, ali i mlađih povjesničara, više ili manje izravno, bavilo problemima reformacije i protureformacije u Međumurju i okolici.

Tu, na prvom mjestu valja spomenuti Rudolfa Horvata, ali tek usput i Franju Fanceva jer su njihove spoznaje o reformaciji u Međumurju dijametralno suprotne. Za Fanceva kažemo usput jer njegove tvrdnje o nepostojanju reformacije na naznačenom prostoru nisu znanstveno utemeljene.

Za ovaj je kontekst najvažnije Horvatovo djelo *Povijest Međumurja*...¹⁵¹

Već je rečeno kako i Bučar i Horvat vrlo mnogo duguju Bedekoviću, kojega citiraju bez ikakvih ograda, pa se i sadržaji njihovih knjiga od vremena Nikole Zrinskog Sigetskog do Nikole VII. razlikuju samo u sitnijim detaljima.

Posebno to vrijedi za opise grubog odnosa Jurja Zrinskog IV. prema pavlinima, preuzete od Bedekovića, što kulminira razaranjem Samostana sv. Helene 1580. i mučenjem priora Šimuna (str. 62.).

I u Horvata valja upozoriti na još jednu preslobodnu interpretaciju Bedekovićeva teksta (da se ne kaže krivotvorinu). On također kaže: »U selu Sv. Marija kod Vidovca stoji još i danas crkva podignuta

na čast blažene djevice Marije. U toj vrlo staroj crkvi nalazio se kip blažene djevice Marije, koji bijaše nadaleko poznat kao čudotvoran. Protestanti ne pustiše ni taj kip na miru, već ga obezčastiše. Katolici mu naravno poslije opet vratiše prijašnje štovanje.¹⁵²

Tu se ne zna je li Bučar prepisivao od Horvata ili je bilo obratno, no postupak je je u oba slučaja neodgovoran.

Nije točan niti podatak da spomenuta crkva stoji i danas, jer se kapelica o kojoj je riječ sama srušila prije 1789., kada je počela gradnja nove, današnje crkve.

Epizodu o Bučiću i tiskari u Nedelišću Horvat gotovo doslovno preuzima od Bučara¹⁵³, a opis Bučićeva izopćenja iz Katoličke crkve od Vrhovca kojemu prezime piše pogrešno, kao Vrhovec¹⁵⁴.

Pergošićevo djelo ne spominje po naslovu *Decretum*, nego i tu preuzima Bučarov naziv *Trojstrančni Pizmotvor*. Isto je i kad govori o Hoffhalterovoj tiskari.

I on navodi podatak da se za Jurja Zrinskog mlađeg, zbog nedostatka svjetovnih svećenika, dvanaest pavlinu iz samostana u Sv. Heleni razišlo po međimurskim župama, a da su mnogi stariji ljudi i za najžešćeg progona katolika nalazili utjehu u tom samostanu (str. 66. – 67.). Jurjeva je žena i po Horvatu Elizabeta Szechy.

Iz Horvatovih se prikaza kanonskih vizitacija vidi kako broj protestanata u međimurskim župama postupno pada, ali se primjećuje i miran suživot preostalih s katolicima.

Zanimljiv je zapis da u Čakovcu 1660. među obrtnicima radi i jedan »cestar« koji je izrađivao mačeve (str. 86.).

Među kućegospodarima se često javljaju i ukrajinska prezimena Čunko, Stojko, Sinko (Šinko), Matko, Brečko, Tomaško, Danko, Cenko i druga.

U župi Donji Vidovec, kojoj još uvijek, između ostalih mjesta, pripada i Altarec, svi su starosjedioci 1688. katolici, ali među došljacima ima protestanata koji svoje sastanke povremeno drže u Kotoribi (str. 156.). Nitko ih u tome ne ometa.

Za istu je župu vrlo ilustrativan navod kanonskog vizitatora iz 1693. kako se župnik Marko Hranović tuži na slabo zdravlje i ne voli propopovijedati, a mnogi su župljani surovi jer su još 1685. (do oslobođenja Kaniže) služili kao vojnici (str. 160. – 161.). Otud naziv za Donjovidovčane »vidoski voki« (vukovi) koji se održao do najnovijeg vremena (o. p.).

U Legradu je još 1693. dvjesto kuća katoličkih, a petsto luteranskih (str. 164.).

Za 1698. godinu je značajan zapis kako se uobičajilo da seljaci u gornjem Međimurju sami pokapaju mrtve, čime izbjegavaju plaćanje župnicima pristojbe za sprovod.

Sveta Marija se, po Horvatu, i 1716. zvala Družilovec, a za selo se Svetošinec (Cvetošinec), što se nalazilo između Družilovca i Donjeg Vidovca, kaže da je »totaliter desertus« (posve opustošeno). Uništili su ga najvjerojatnije 1704. buntovnici Franje Rakocija II. (1676. – 1735.).¹⁵⁵ To selo otada i ne postoji (o. p.).

Car Josip II. je 1782. ukinuo pavlinski duhovni red (točnije, u Hrvatskoj 1786.).

1789. izdvajaju se iz župe Donji Vidovec i postaju samostalne župa u Svetoj Mariji i župa u Donjoj Dubravi, a 1790. i župa u Kotoribi. Od tog se vremena više ne spominju ni Družilovec ni Altarec.

Vrijedan je podatak u Horvatovoj knjizi da je Međimurje 1857. imalo 58.721. žitelja, od čega 330 luterana i 4 kalvina, a u 26 su pučkih škola upisana 1163. učenika.

Kada je riječ o knjizi *Povjest Medjumurja*, valja napomenuti da su sve omaške u njoj posljedica korištenja literature, posebno Franje Bučara, i mjestimično preslobodnih intepretacija povijesnih tekstova, kakav je slučaj s Bedekovićem i Kukuljevićem.

Horvat je, međutim, jedan od prvih znanstvenika koji dio građe za svoju knjigu uzima iz statuta kaptola zagrebačkoga sastavljenog 1334., a potom iz kanonskih vizitacija međimurskih župa od 1501. do trenutka tiskanja knjige. Ti su podaci najpouzdaniji i daju realnu sliku jednog dužeg razdoblja iz međimurske povijesti, a posebno o još uvijek spornom protestantizmu, gdje se vidi postupno nestajanje te vjere (ali ne i potpuni nestanak), bez ikakvih tragova nasilja među većinskim i manjinskim stanovništvom. Tu se iščitava trajna vrijednost Horvatova djela.

Pišući svoju opširnu studiju o Jurju Zrinskom IV. (starijem), pod naslovom *Heretik njegova veličanstva*¹⁵⁶, niti Nataša Štefanec ne može, zbog same tematike svog rada, ignorirati problem reformacije i protureformacije u Međimurju.

Već u uvodnom tekstu autorica ističe kako je historiografiju najviše intrigirao protestantizam Zrinskih koji su u drugoj polovici 16. stoljeća jedino i vrednovani s tog stanovišta. Posebno je to vidljivo kod Franje Bučara i njegova bezuvjetnog prihvaćanja optužujućih navoda Josipa Bedekovića kada je riječ o obitelji Zrinski (str. 1.).

Ipak i Bučar iskazuje iznimno poštovanje prema Jurjevu prosvjetiteljskom radu i tiskari u Nedelišću (nažalost, sa svim, već opisanim, netočnostima, o. p.).

Kako je, međutim, turska opasnost obilježila jednu čitavu epohu, protiv nje se podjednako bore katolici, protestanti, pa i pravoslavci, da bi kasnije obrana od Osmanlija većim dijelom bila financirana iz protestantskih blagajni.

Hrvatsko-slavonski su se staleži, kaže Štefanec, pri tome ponijeli na jedini mogući način koji će im osigurati načelnu potporu Bečkog dvora, čvrsto se uhvativši katoličanstva.

Na kongresu kršćanskih zemalja u Nürnbergu 1522. nadvojvoda je Ferdinand (1503. – 1564.)¹⁵⁷ prvi put upotrijebio sintagmu *antemurale christianitatis* (*predziđe kršćanstva*) kao sinonim za Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo (str. 200.).

Jurjevim se prelaskom na protestantizam i Međimurje čvršće veže za mađarski prostor.

Uvođenjem protestantizma na neki posjed veleposjednik bi se oslobodio dotadašnjih crkvenih struktura, postavio propovjednike koji su bili odgovorni njemu, preuzeo bi skupljanje podavanja što su nekad pripadala katoličkim svećenicima, očistio crkve od slika i kipova, pobijelio ih i prilagodio novom nauku (str. 201.).

Takvo se »rušilaštvo« (ako je bilo rušilaštvo, o. p.) nije moglo zaniijekati pa je doživjelo preuveličavanja preko svih granica i postalo moćno oružje Katoličkoj Crkvi koja se zbog totalne korupcije (i nesposobnog i nemarnog svećenstva, o. p.) nalazila na rubu rastakanja.

Protestantizam se više širio spontano, negoli sustavno.

Vjerodostojnih povijesnih podataka zašto je Juraj Zrinski IV. prešao na protestantizam nema (ako to nisu bili prihodi koji su sada pripali njemu jer je prestao biti ovisan o Zagrebačkom kaptolu, o. p.). Jedini mu je pravi protivnik mogao biti hrvatski ban i biskup Juraj Drašković (biskup od 1563. do 1578.) koji je, po povratku s Tridentskog koncila, već 1567. uspio provesti izglasavanje novog zakona u Hrvatskom saboru po kojem se svim nekatolicima zabranjuje posjedovanje imovine i obnašanje bilo kakve dužnosti. Iako je taj zakon bio striktan, nitko ga nije bio spreman primjenjivati u stvarnosti (str. 203.).

I nakon prelaska Jurja V. (mlađeg) na katolicizam ima više feudalaca koji tvrdokorno ostaju u protestantskoj vjeri.

Tu se također kao primjer navodi stav Nikole Malakoczyja II. koji uza sve molbe i prijetnje da prijede na katoličanstvo umire kao protestant.

On se oženio udovicom Jurja Zrinskog V. koja se ovdje spominje kao Katalin Széchy (str. 209.).

Unatoč svemu, protestantizam postupno slabi, pa se 1671. spominje legradski protestantski propovjednik kao jedini preostali propovjednik te vjere u Međimurju (Legrad je do 1710. na lijevoj dravskoj obali, dakle u Međimurju, o. p.).

I autorica se slaže da protestantizam u Međimurju nije bio marginalna pojava, ali prihvaća novu, mnogo manje senzacionalnu interpretaciju postupaka Jurja Zrinskog (starijeg) koja je, uostalom, stvorena na osnovi vrlo oskudnih podataka o njemu.

Sigurno je da do većih razaranja crkava, osim unutrašnjih preinaka, nije došlo.

Jurjevo je ponašanje prema podređenima i slugama bilo zaštitničko¹⁵⁸, bez obzira na njihovu vjersku pripadnost (prigrlio je i Mihalja Bučića nakon njegove ekskomunikacije i dao mu ugledno službeničko mjesto, o. p.).

Sam opstanak pavlinskog samostana, kao i već citirana Jurjeva darovnica tom samostanu, jasno govore o njegovoj tolerantnosti.

Uostalom, iz tog se samostana, kako je već spomenuto, nakon prelaska Jurja V. (mlađeg) na katolicizam, dvanaest fratara razišlo po međimurskim župama zbog nedostatka svjetovnih svećenika.

Ipak, unatoč svoj serioznosti pri pisanju dosad najvrednijeg i najpotpunijeg prikaza osobnosti Jurja Zrinskog IV., niti Nataša Štefanec nije, prihvaćajući nekritički citirane izvore, izbjegla neke omaške,

Tako i ona kaže da je Johannes Manlius izučio tiskarski zanat u Urachu (str. 227.), a citirajući Cherubina Šegvića i tekst o posveti Karnarutićeva epa *Vazetje Sigeta grada* Jurju Zrinskom IV., ona preuzima i njegovu nespretnu stilizaciju: »Zadranin Brne Karnarutić, objelodanio je godine 1584. ep *Vazetje Sigeta grada* i komu bi ga drugom posvetio nego nasljedniku hrabroga muža...« (str. 333.).¹⁵⁹

Već je rečeno da je djelo objavljeno posthumno, a posveta se nalazi u uvodnom dijelu rukopisa.

Isto je tako valjalo spomenuti da, osim latinskog prijevoda Črnkove kronike o opsadi i padu Sigeta, poteklog iz pera Ljubljancanina Samuela Budine (između 1540. i 1550. – 1571.), postoji i očekivljena verzija tog teksta pisana glagoljicom, koja i danas služi kao osnova za proučavanje opisanih događaja. Dosad postoji više transkribiranih izdanja tog rukopisa.¹⁶⁰

Izostao je i detaljniji opis izvora iz kojeg je preuzeta ilustracija (Juraj IV. Zrinski) na koricama knjige.

Tih nekoliko primjedaba nikako ne može umanjiti vrijednost skupljene građe i načina kako je ona prezentirana javnosti.

Pregledni se rad *Pavlinski samostan u Šenkovcu i Grofovi Zrinski*¹⁶¹ Marijane Korunek sastoji od dva dijela. Prvi donosi podatke o odnosima Pavlinskog samostana u Šenkovcu (nekada Svetoj Jeleni) i obitelji Zrinski od 1546. do 1691., a drugi opis materijalnih ostataka prikupljenih nakon višekratnih iskopavanja.

Za naš je kontekst bitan prvi dio u kojem autorica navodi i korektno prepričava brojnu literaturu, ispisanu¹⁶² na više jezika, o samom samostanu i njegovu suodnosu s članovima obitelji Zrinski od Nikole IV. Sigetskog (1508., prema najnovijim istraživanjima 1510. – 1566.) do Adama Zrinskog (1662. – 1691.), ali bez osobnih prosudbi i osvrtu na pojedine događaje, pa čitav tekst, zapravo, ne donosi ništa novog.

Njegova je vrijednost ipak u tome što će manje upućeni čitatelj na jednom mjestu naći najrelevantnije radove o naznačenoj temi,¹⁶³ a pažnju zaslužuje i činjenica što se tu najprije navodi samostanovo prvo, manje poznato, ime *Samostan Blažene Djevice Marije i svih svetih* i godina osnutka 1376. Rjeđe se spominje i podatak da je upravo Nikola Zrinski Sigetski izmijenio ime samostanu u *Clastrum B. Helenæ*, kako je to navedeno u jednoj ispravi iz 1559. godine. Autorica se također potrudila da ispiše sva nepokretna dobra kojima je raspolagao Pavlinski samostan u Sv. Jeleni i donatore koji su mu ta dobra poklanjali.¹⁶⁴

Iz tog je navoda vidljivo da se radilo o jednom od najbogatijih pavlinskih samostana u Hrvatskoj. Time su potpuno narušena načela na kojima je zasnovan Pavlinski duhovni red – red pustinjaka (bijelih fratar), a to je isposnički život u samoći i kontemplaciji.¹⁶⁵

Zato i nije čudno što je Juraj Zrinski IV., oslobodivši se ovisnosti o Zagrebačkom kaptolu, u vječitoj krizi za novcem zbog obrane od Turaka, pokušao prisvojiti nešto od prihoda tog samostana, ali nikako u tolikoj mjeri da se ugrozi njegov opstanak.

Samostan se kasnije, sve do ukinuća 1786., energično borio za povratak svih ranije izgubljenih ili umanjjenih prava.

Manje će upućen čitatelj i u tako koncipiranom radu Marijane Korunek naći zanimljivo štivo, pa ta činjenica, svakako, opravdava njegovo objavljivanje.

Odgovarajući je prostor povijesti obitelji Zrinski te pokretu reformacije i protureformacije u Međimurju u svojoj, pažnje vrijednoj, knjizi *Međimurska povijest* posvetio i Vladimir Kalšan.¹⁶⁶

Međutim, unatoč svoj autorovoj upućenosti i temeljitosti, potkralo mu se nekoliko nelogičnosti na koje, svakako, valja ukazati i na ovom mjestu.

Teško je, naime, reći odakle je uzet podatak naveden na str. 73.: »Nadvojvoda Karlo¹⁶⁷ je u vrijeme opsade Sigeta krajem kolovoza 1566. godine u Prelogu okupio oko 10 tisuća vojnika iz unutarnjih austrijskih zemalja. Sa svojom vojskom Karlo je prešao Muru i navalio na tvrđavu Baboću te tu raspršio jednu tursku postrojbu jačine 4. tisuće vojnika.«

Povijesne su činjenice drugačije.

Prvo, Karlo je II. s prikupljenom vojskom, ničim ometan i po lijepom vremenu, od 22. kolovoza do 24. listopada uspio prevaliti put od Radkersburga do Muruskog Središća (Muraszerdahely) u Međimurju, što znači da nije ni namjeravao poći pod Siget.¹⁶⁸ Budući da je u to vrijeme Prelog bio jedino veće mjesto relativno blizu Muruskog Središća, nije nelogično da je nadvojvoda upravo tu smjestio svoj štab.

Drugo, Baboča je u to vrijeme u austrijskim rukama, a ponovo je zauzeta neposredno nakon pada Sigeta.¹⁶⁹

Teško je također reći kako to da autor već nekoliko stranica dalje sam poriče svoj navod kad kaže: »U drugoj polovini kolovoza 1566. godine nadvojvoda Karlo je s većom vojnom postrojbom ušao u Međimurje. Išao je desnom obalom Mure i zaustavio se na prostoru između Ljutomera i Muruskog Središća u visini sela Melinci. Ne spominju se nikakvi vojni sukobi s Osmanlijama, niti pak uspostava poštanskih postaja« (str. 92.).

Zanimljivo je kako su se upravo za boravka nadvojvode Karla u Prelogu pojavile glasine da su Turci u Međimurju uhvatili Jurja Zrinskog IV., Nikolina sina, i zaprijetili da će ga ubiti ako im Nikola ne preda Siget, što Kalšan ne spominje.

Zarobljen je bio Jurjev trubač, a na trubi je bio grb Zrinskih.¹⁷⁰

Zbunjuje donekle i Kalšanov podatak da je kralj Ferdinand 8. listopada boravio u Prelogu, a nije naznačeno koje godine (ako to nije bila 1563., o. p.).

Autor se poveo za hrvatskim povjesničarima pa je i sam prozvao Nikolu Zrinskoga »hrvatskim Leonidom« (str. 73.).

To je opet jedan od zakašnjelih hrvatskih plagijata jer je Nikola Zrinski IV. već na početku 19. stoljeća spomenut kao »der ungarische Leonida«¹⁷¹

Kalšan ne spominje preživjele nakon sigetske tragedije, a oni to svakako zaslužuju. Prvi je od njih Ferenc Črnko čija je kronika jedno od dva neposredna svjedočanstva o događajima u i oko Sigeta¹⁷², drugi je Gašpar Alaić (Alapi)¹⁷³, kasniji hrvatski ban, a treći mađarski plemić Berta Geréczi¹⁷⁴ koji je nakon otkupa iz ropstva bio neko vrijeme časnik kod Jurja Zrinskog, a kasnije je napredovao u vojnoj službi, pa se 1596. spominje kao kapetan Nagykanizse u činu potpukovnika (alezredes).¹⁷⁵

Za ovaj je kontekst zanimljiv jer ga sveučilišni profesor Đuro Novalić (1938. – 2000.) pokušao pretvoriti u Bartola Goričkog Babonega i učiniti autorom kronike o opsadi i padu Sigeta. Međutim, svi su piščevi dokazi neuvjerljivi i pokazuju očigledno nepoznavanje povijesnih činjenica.¹⁷⁶

U Požunu (Bratislava) je 31. kolovoza 1563. okrunjen za hrvatsko-ugarskog kralja Maksimilijan Habsburški za kojega Kalšan kaže da je »veliki pristaša protestantizma«. Tako kategorička tvrdnja nema povijesne osnove jer je Maksimilijan istovremeno bio i car Svetoga Rimskog Carstva (1562. – 1576.) pa nije mogao javno iskazivati svoje simpatije prema protestantima, ukoliko ih je i bilo. Njegova je zasluga u tome što je nastojao uspostaviti miran suživot dviju konfesija, pa i pod cijenu da povremeno popusti protestantima. Uostalom, to je morao i njegov brat Karlo koji je bio uvjereni katolik.

Pišući dosta iscrpno o reformaciji i protureformaciji u Međimurju, i Kalšan odbacuje neosnovane tvrdnje starijih autora o iznimno neprijateljskom odnosu Jurja IV. Zrinskog prema katolicima, a posebno prema Pavlinskom samostanu u Sv. Jeleni, pa zaključuje da se tu ipak više radilo o suživotu negoli o otvorenom neprijateljstvu. Takav stav nalazi potvrdu i u već spomenutim kanonskim vizitacijama koje donosi Rudolf Horvat.

Mi bismo ovdje dodali, neovisno o Kalšanovu tekstu, da je, bez obzira na kasniju sklonost protestantizmu, Jurjev najraniji odgoj morao biti katolički jer ga do svoje smrti (1562. ili 1561.) odgajala majka Katarina Frankopan, uvjerena katolkinja.

Teško da je na njega kasnije mogla djelovati maćeha protestantkinja Eva Rosenberg, jer se s njom nikad nije slagao.

To su, svakako, mogla biti dva svaka, Boldizsár Batthyány i Miklós Bánffy, oba osvjedočeni protestanti. Sam je Juraj posebno cijenio Batthyánija, koji mu je nakon sigetske tragedije gotovo zamijenio oca.

Više problema nastaje kad Kalšan prikazuje rad protestantske tiskare u Nedelišću.

I on kaže da je Juraj IV. Zrinski osnovao tiskaru. Ipak je najbliže istini da je na svom imanju u Nedelišću udomio tiskara Rudolfa Hoffhaltera s kojim se upoznao kod svaka Miklósa Bánffyja, a Hoff-

halter je morao bježati iz Lendave. Moguće je, ali tek moguće, da je u Nedelišće došao na inicijativu kalvinskog svećenika Mihajla (nikako Mihajla, kako kaže Kalšan) Bučića koji je već imao neke rukopise pripremljene za tisak.

Tu autor, nespretnom stilizacijom, čini više pogrešaka jer kaže: »Pouzdanost je da je u Nedelišću 1574. godine tiskan ‚Decretum...‘ Varaždina Ivana Pergošića, inače prijevod latinski pisanog pravnog spisa ‚Tripartituma...‘ mađarskog pravnika Stjepana Werböczyja. Varaždinski bilježnik Ivan Pergošić je ‚Tripartitum...‘ Istvana Werböczyja s mađarskog na hrvatski jezik preveo pod naslovom ‚Decretum‘ koteroga je Verboczi Istvan diachki popisao...« (Str. 77.)

Prvo, čemu pisati jedanput Stjepan, a drugi put Istvan.

Drugo, ako je taj pravni spis pisan latinski, kako ga je Pergošić mogao prevoditi s mađarskog. Kalšan namjerno ne spominje ili nije znao da je Werböczyjev *Tripartitum...* još 1565. preveo na mađarski jezik pravnik Balás Veres pod naslovom *Magyar decretum*, a iste ga je godine tiskao u Debrecenu Rudolfov otac Raphael Hoffhalter.

Već je rečeno da je Pergošić prevodio latinski tekst, ali da je, kako sam kaže »... v nekih malih meštah Veres Baláš koterie na Wogerški izezik te Decretum pretumachil našleduval« (*Lectori bono S. D.*, Bartolićevo izdanje, str. 188.).

Treće, kad je već prepisivao naslov djela, mogao ga je bar prepisati korektno, pa tu Werböczy (taj je oblik pisanja njegova prezimena ustaljen u znanosti) ne bi ispao Verboczi.

Na tom se mjestu javlja još jedna nelogičnost. Ako je kralj Maksimilijan II. bio »veliki pristaša protestantizma«, ne bi slao potjernice za Rudolfom Hoffhalterom, kojega, zbog njih, nije mogao zaštititi niti sam Juraj Zrinski.

I u našem je radu već navedena obilna literatura iz koje prozlaži da je Hoffhalter odmah po završetku tiskanja Pergošićeva *Decretuma* iz Nedelišća otputovao u Hermannstadt (Sibiu) u Rumunjskoj, gdje se spominje iste, 1574., godine.

Netočna je i Kalšanova tvrdnja u *bilješci I* na str. 78.: »Do danas sačuvao se samo jedan primjerak te knjige koju je tiskao Rudolf Hoffhalter. Knjiga se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Njezin reprint tiskan je 2002. godine u Čakovcu.«

Prvo, reprint nije tiskan 2002., nego 2003.

Drugo, Zvonimir Bartolić na str. 446. tog izdanja točno navodi gdje se čuva koji od šest postojećih primjeraka te knjige i u kojoj je mjeri oštećen: »Samo dva primjerka su potpuno ušćuvana: jedan primjerak iz Széchényjeve knjižnice i primjerak iz Sveučilišne knjižnice Eötvös Lorand. Do 10 posto oštećeni su zagrebački primjerak iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice i jedan budimpeštanski primjerak iz Széchényjeve: 10 – 15% oštećen je jedan primjerak Knjižnice Mađarske akademije znanosti, a preko 50% oštećen je primjerak iz Sveučilišne knjižnice u Pragu.«¹⁷⁷

Iz rečenog se nameće zaključak da Kalšan tu knjigu nije ni imao u ruci ili ju je namjerno ignorirao.

Nevjerojatno je kako autori, bez imalo kritičnosti, preuzimaju jedan od drugoga pogrešne podatke. Ako je Hoffhalter 1577. bio u Debrecenu, gdje je i umro 1586., kako je mogao 1578. tiskati u Donjoj Lendavi knjigu Đure Kulczara (Kultsara, o. p.) *Prepiranje između pokajnika i vraga...* (str. 80.) koju je autor posvetio trojici braće Zrinskih, Jurju, Krištofu i Nikoli (Kalšan ne spominje Jurjevu braću, o. p.).

Knjiga je tiskana 1573., kad je i Krištof još bio živ.

I pri spomenu je Dinka (Dominka) Zlatarića navedena kriva godine njegove smrti 1609. Zlatarić je umro u rodnom Dubrovniku 1613. godine.

I Kalšan prihvaća tezu da je žena Jurja Zrinskog V. bila Katarina Séchy (bila je to Magdalena Széchy, o. p.).

Daljnji sadržaji knjige izlaze iz konteksta ovog rada.

Valja napomenuti da Kalšanova *Međimurska povijest* djeluje uvjerljivo i da će joj mlađi istraživači pristupati s povjerenjem. Tu, međutim, i leži najveća opasnost. Pri citiranju će se i dalje prenositi pogrešni podaci, i to tako dugo dok oni sami ne postanu činjenice, a stvarne će se povijesne istine zaboraviti.

Recenzent dr. Ivo Goldstein, barem u dijelu teksta koji je ovdje komentiran, nije obavio svoj posao na znanstvenoj razini.

Kontekstu ovog rada svakako pripada još jedno ime. To je Gene S. Whiting, rođen u Jacksonu, država Michigan, a danas s trajnim boravkom u Mihovljanu (Čakovec). Radi se o čovjeku iznimno široke naobrazbe s područja biologije, tehnike i književnosti.

Na ovom mjestu posebnu pažnju zaslužuju njegovi radovi o reformaciji u Međimurju, u prvom redu knjiga *Zrinski, Međimurje i reformacija*¹⁷⁸, a potom i noviji tekst *Obitelji Zrinski i Bánffy u djelovanju reformacije u Međimurju i Prekmurju*¹⁷⁹ koji na ovom mjestu zaslužuje kraći komentar.

Taj rad po opsegu obuhvaća jedan autorski arak, od čega se na gotovo sedam stranica donosi popis korištene literature ili točnije, to su osamdeset i tri bibliografske jedinice pisane hrvatskim, slovenskim, njemačkim i mađarskim jezikom.

Autor, i unatoč iznimnoj upućenosti i poznavanju ogromne literature, nije uspio izbjeći određene procjene koje nemaju povijesnu utemeljenost pa se i ne mogu braniti postojećim dokumentima.

Ostat će otvoreno pitanje je li protestantizam dospio u Međimurje preko (danas slovenskog) Prekmurja ili sa zapada, preko Varaždina. Prvi je konkretan dodir Nikole IV. Zrinskog s osvjedočenim protestantom uvjetovala vojna suradnja, a kasnije vjerojatno i prijateljstvo, s Ivanom III. Ungnadom i njegovim sinom Krištofom.

Tek su kasnije uslijedile prisnije veze s obiteljima Batthyány i Bánffy, što još nikako ne upućuje na to da je i sam Nikola bio sklon protetsntizmu, barem ne za života svoje prve supruge Katarine Frankopan, osvjedočene katolkinje.

Autor sam navodi kako je Nikola, poslavši svoje tri kćeri na dvor Ferencu I. Batthyányja, u popratnom pismu zamolio bračni par da njegove kćeri tako odgaja i obrazuje »... kako bi mogle slijediti stope njihove pokojne majke i kako bi dalje pronosile dobar glas o njoj« (str. 65.). Slijediti stope pokojne majke znači jedino slijediti i njezinu vjeru. Drugo je, međutim, pitanje u kojem je pravcu sudbina kasnije usmjerila vjerska uvjerenja tih djevojčica (a mogle su to doista biti Doroteja, Uršula i Barbara).

Na tom se mjestu donosi i jedan iznimno vrijedan podatak (ako je točan) koji hrvatske enciklopedije ne citiraju ili ga citiraju pogrešno, a to su moguće godine rođenja 1525./1527. i smrti, 20. lipnja 1561., Katarine Frankopan (str. 65.).

Kad govori o razvoju pojedinca »sredstvom učenja na narodnom jeziku«, Whiting citira i Z. Bartolića pa kaže: »Bartolić izjavljuje jednu od temeljnih ideja Ungnadova Biblijskog zavoda u Urachu: »putem narodnog jezika preneti vjerski [biblijski] nauk do posljednjeg čovjeka.« (str. 66.).

Bartolić, međutim, tu i nastavlja: »Ali istini za volju, moram reći da je u tumačenju toga bilo mnogo proizvoljnih natega.«¹⁸⁰

Osim toga, Bartolić nigdje ne spominje »Biblijski zavod« jer su se u Urachu isključivo tiskali prijevodi pojedinih djela, pa ta tiskara nije imala nikakva obilježja zavoda. Naziv je »Biblijski zavod« plod dvadesetog stoljeća i nedovoljno kritičnih ili čak neodgovornih književnih povjesničara sa šireg Slavonskog juga.¹⁸¹

Spominjući mađarskog protestanta i povjesničara Sándora Payra, S. Whiting navodi da je taj autor »... izvršno predstavio slučaj da je prvi među Zrinskim protestantsko učenje prihvatio Nikola IV.«, da se tom zaključku (2013.) usprotivio Matija Berljak, ali da sam Whiting ima »previše točaka za repliku ovdje, kao što su Nikolina brojna protestantska djeca, njegove obilne veze s protestantima, njegov dodir s uraškim knjigama...« (str. 68.).

Sve te replike, međutim, samo dokazuju da Nikola IV. nije bio, a nije ni mogao biti, više zbog povijesnih i društvenih prilika nego iz svog uvjerenja, u neprijateljskim odnosima s protestantima.

Opće je poznato i kakav je bio njegov odnos prema protestantskim knjigama.

Jednom za svagda valja reći kako nema pouzdanih dokaza da je Nikola IV. Zrinski bio protestant, a još manje da je čitao uraške knjige.

Piscu ovih redaka nije poznato kako je Nikola (Miklós) IV. Bánffy mogao postati Nikolaj (str. 64.), kad je to primarno ruski oblik imena (Никола́й).

Isto tako nije jasno što znači tekst u *bilješci* 23. na 23. stranici: »Začudo je isusovac Bartol Kašić (1575. – 1650.) objavio gramatiku 1604. o hrvatskom, a na latinskom...« Zašto *začudo* i kako to o *hrvatskom, a na latinskom*?

Veći problemi, međutim, nastaju kada je riječ o tiskarama u Nedelišću i Varaždinu. Oni su takve naravi da ih valja citirati u cijelosti: »... Treće, Juraj je bio odgovoran za pozivanje dvojice protetstansk- skih, putujućih tiskara: Rudolfa Hoffhaltera 1570-ih u Nedelišće (zapadno od Čakovca) i Ivana Manli- usa 1580-ih u Varaždin (malo dalje preko rijeke Drave). Objavili su neke ključne protestantske knjige: (u Nedelišću 1571. – 1574.) hrvatski Novi zavjet, hrvatski katekizam, biblijsku raspravu protiv mišlje- nja o Isusovoj fizičkoj nazočnosti u Gospodnoj večeri (euharistiji), te značajan svjetovni zakonik (na snazi do 1852.); zatim (u Varaždinu 1586. – 1587.) godišnju čitanku svakodnevnih vjerskih čitanja, zbirku čitanja iz Evadželja od Erazma

Roterdamskog, te poučan rad o pashalnom janjetu u Izlasku 12.«

Istina, neke su omaške čisto stilske naravi, ali baš zbog toga mogu zbuniti manje upućene čitatelje.

Prvo, zašto bi Juraj bio odgovoran za pozivanje protestantskih tiskara u Nedelišće i Varaždin, kad se zna da je Rudolfa Hoffhaltera prihvatio u Nedelišću kao bjegunca iz Lendave, a njegova neposredna uloga u pozivanju Ivana Manliusa u Varaždin nije znanstveno potvrđena. Osim toga, poslovne su veze između dvojice tiskara Hoffhalter i Ivana Manliusa mogle postojati i ranije, neovisno o Jurju Zrinskom.

Drugo, čemu pisati 1570-ih i 1580-ih godina kad se to razdoblje u Nedelišću svodi na svega pola godine 1574., a u Varaždinu na godine 1586. i 1587.

Treće, način na koji su navedene tiskane knjige manje upućenim čitateljima ne govori ništa, a za upućenije je u takvoj formi suvišan jer oni znaju da se u Nedelišću, osim Pergošićeva *Decretuma*, samo s pretpostavkom može govoriti o tiskanju knjiga Mihalja Bučića. Izvjesno je tek da je postojao (latinski ili hrvatski?) spis istog autora *Contra realem praesentiam Corporis et Sanguinis Christi in sacramento Eucharistiae* (nastao vjerojatno između 6. veljače 1573. i 6. ožujka 1574.), ali do danas nije utvrđeno da je tiskan u Nedelišću.

Autor je još neodređeniji kad navodi knjige objavljene u Varaždinu jer je sintagma »godišnja čitanka svakodnevnih vjerskih čitanja« nepotpuna. Ako se tu misli na Vramčeve *Postille* iz 1586., tada je riječ o propovijedima za nedjelje i ostale blagdane u godini, namijenjenim kao pomoć manje obrazovanim svećenicima. Pitanje je koliko je pismenih pojedinaca laika moglo te tekstove čitati »svakodnevno« izvan crkve.

Nije spomenut niti najbitniji podatak da su *Postille* tiskane na hrvatskom kajkavskom jeziku, a dvije druge knjige na latinskom.

Za prvu latinsku autor kaže da je to »zbirka čitanja iz Evadželja od Erazma Roterdamskog«, a za drugu da je »poučan rad o pashalnom janjetu u Izlasku 12«. (str. 68.). Na tom mjestu priređivači (pisci) tih knjiga nisu spomenuti.¹⁸²

Zbog nespretne stilizacije ispada da prva knjiga sadržava evadželja Erazma Roterdamskog. Radi se, međutim, o Erazmovoj parafrazi *Evadželja po Mateju* (cjelovite naslove latinskih knjiga vidjeti u *bilješci* 96). E. Roterdamski nije pisao evadželja.

Da si je autor dao malo truda, mogao je o Pergošićevu djelu *Præfationes et Epistolæ*... naći obilje podataka u opširnom prikazu A. Jembriha *Pergošićev Erazmo Roterdamski u Varaždinu* (vidjeti *bilješ- ku* 104), koji, nažalost, i ne spominje. Iz tog bi teksta vidio da se samo prvi dio Pergošićeve knjige odnosi na Erazma, a druga dva potječu od drugih autora i imaju izrazito povijesni značaj, o čemu je već vrlo opširno pisano i u ovom radu.

Pitanje je i kako će manje upućen čitatelj razumjeti navod »... te poučan rad o pashalnom janjetu u Izlasku 12« (str. 88.). Niti će znati da je autor djela varaždinski sudac Blaž Škrinjarić niti da su to *Mistična objašnjenja o vazmenom jaganjcu* sastavljena na temelju dvanaeste glave *Knjige Izlaska u Starom zavjetu*.

Takva paušalna predstavljanja pojedinih djela gube svoju svrhu.

Zanimljivo je da Whiting, poput Kalšana, vrlo precizno navodi u kojim su mjestima od 1560-tih do 1670-ih postojale protestantske crkve, a da nigdje nema niti najsitnijeg opisa kako su te crkve izgledale,

jesu li uopće bile crkve ili privatne kuće (kao npr. u Kotoribi), je li uopće moglo biti govora o Sv. Mariji na Muri, kada taj naziv još nije postojao.

Pitanje je naziva tog mjesta nešto složenije, pa se upravo zbog toga često citira pogrešno.

Kažimo još jednom da su prvo postojala mjesta Oltarec (Altarec) i Družilovec te da je njihovim spajanjem u 17. stoljeću nastala Sveta Marija. Tako je bilo sve do 1887., kada su mađarski činovnici dobili nalog da, u povodu dolaska cara Franje Josipa u Međimurje, pomađare sve međimurske ojkoni-me. Oni su to uradili rutinski koristeći prilog *alsó* (donji) ili riječi *Mura / Drava*. Tako je Donji Vidovec postao *Muravid*, a Sveta Marija *Muraszentmária*. Tek su jugoslavenske vlasti nakon 1918. prvi put, bez ikakve logike, upotrijebile i prosto nametnule naziv *Sveta Marija na Muri*, da bi socijalistička vlast nakon 1945. izbacila pridjev *Sveta* i ostavila samo *Marija na Muri*.¹⁸³ Korištenje tog naziva prije naznačenog vremena izvan svake je znanstvene osnove.

Posebno intrigira činjenica da nigdje nema dokaza na kakvom su jeziku propovijedali ti brojni protestantski prodekatori, a morali su imati barem pisane koncepte za svoje propovijedi. U ovom kontekstu sintagma »narodni jezik« ne znači ništa. Osim toga, ostaje pitanje jesu li to bili stalni ili putujući propovjednici, kakva je bila učestalost njihovih propovijedi, a posebno i kakav im je bio sadržajni nivo.

Možda je na ovom mjestu uputno citirati i jedno pismo bana Petra Erdödyja Ivanu Ungnadu: »O tome je ban 15. siječnja 1563. godine pisao svome šurjaku Ivanu Ungnadu u Urach. Zahvalio mu je na poslanim knjigama koje je, kako sam kaže, podijelio svojim siromašnim i priprostim popovima da se bar iz njih nauče molitvu ,Oče naš‘.«¹⁸⁴ Jedine pisane dokumente koji jasno govore o tome kakav su jezik Međimurci i Prekmurci mogli razumjeti Whiting i ne spominje, a to su barem tri rukopisne pjesmarice nastale i poznate već u vrijeme o kojemu je ovdje riječ.¹⁸⁵

Teško je razumjeti kako se takvom poznavatelju problematike o kojoj piše mogla dogoditi omaška kakvu sadržava *bilješka* 35 na str. 70. Navodimo je doslovce: »Nikola [VII.], štićenik Ferdinanda II. i [ugarskog nadbiskupa] Pázmánya zadržao je ovo poštovanje [od svoje majke Eve Poppel Lobkowitz] prema protestantima usprkos odgoju koji je primio od Isusovaca...«

Majka je Nikole VII. Zrinskog Magdalena Széchy, dok je Eva Poppel Lobkowitz (1585. – 1640.) od 1607. supruga Ferenc II. Batthyányja (1577. – 1625.)¹⁹⁷

Paušalna je i autorova procjena da su Zrinski bili protetstanti »od otprilike 1550. do barem 1623., oko 75 godina« (str. 70.).

Pouzdana povijesni podaci govore o protestantizmu Zrinskih i njegovu trajanju u Međimurju od 1570. do 1613. Nakon spomenutog razdoblja on prestaje biti vodeća religija na tom prostoru pa postupno nestaje i s povijesne pozornice, s iznimkom trgovišta Legrad, gdje je prisutna i danas.

Whiting će se još jednom vratiti Rudolfu Hoffhalteru i sada decidirano tvrdi da je tiskar dolazio 1573. – 1574. iz Nedelišća u Lendavu i kaže: »Začudo, Hoffhalter je prihvatio poziv da premjesti svoju tiskaru tamo (u Lendavu, o. p.). Tako su grof Juraj IV. Zrinski i njegov šurjak (nije to bio šurjak, nego svak, o. p.) barun Nikolaj IV. Bánffy dijelili istoga tiskara, čiji je ukupni tiskopis unaprijedio kulturne i protestantske vidove reformacije« (str. 73.).

Uzmu li se u obzir ozbiljni radovi Gedeona Borse i Anite Andree Széll (u ovom radu *bilješke* 76 i 77), gornja se konstatacija može uvažiti samo u dijelu da je Hoffhalter radio i u Lendavi i u Nedelišću, dakle na posjedima Nikole Bánffyja i Jurja Zrinskog, a sve ostalo može biti samo čisto domišljanje, bez ikakvih stvarnih dokaza.

Iznesene primjedbe ne znače da Whitingov rad nema određenu vrijednost, to tim prije što donosi obilje, ipak često točnih, podataka na jednom mjestu, no tu je i previše nejasnih formulacija, nepreciznih navoda i pretpostavki koje uvjetno mogu biti točne, ali ostaju samo pretpostavke sve dok se ne dokažu činjenicama. Opreza nikad previše.

Čudno je kako tiskara u Nedelišću i njezina djelatnost još uvijek izazovaju najslobodnije interpretacije, često bez imalo veze s povijesnom istinom.

Tako akademik Dubravko Jelčić u, inače reprezentativnoj, *Povijesti hrvatske književnosti* piše: »U nešto manjim razmjerima zahvatio je protestantizam i kajkavski dio sjeverne Hrvatske. Bila je to varijanta protestantizma, kalvinizam, a proširio ga je u Međimurju grof Juraj Zrinski, sin proslavljenog branitelja Sigeta. Protjerao je iz Međimurja katoličke svećenike i doveo kalviniste, podigao tiskaru u

Nedelišću (1572) koja je radila punih 14. godina i tiskala *Novi zavjet* i *Katekizam* Mihajla Bučića, vjerojatno najstarije kajkavske knjige uopće. Bilježnik i županijski sudac Ivan Pergošić (? – 1592.) tiskao je u njoj prijevod zbirke hrvatsko-ugarskog običajnog prava (*Decretum koterogaie Verboczy Istvan diachki popiszal* (1574), a jedan od najobrazovanijih naših ljudi onoga vremena Antun Vramec (1538 – 1587), svećenik, hrvatski kroničar i povjesnik, objelodanjuje malo zatim svoje prvo djelo, *Kronika vezda znovich spravliena kratka szlouenzkim jezikom* (1578), pregled svih povijesnih događaja od početka do godine kada je knjiga izašla. Pred smrt tiska i drugo djelo, *Postila na vsze leto po nedelne dni vezda znovich szpravlena slouenzskim jezikom* (1586)...¹⁸⁷

Ako je to u prvom izdanju knjige i moglo proći, nikako se nije smjelo, doslovce, ponoviti nakon sedam godina, i u drugom izdanju (nakladnik je isti) 2004.

U nespretnom stilizacijom sročenom tekstu ispada da su i Vramčeva djela tiskana u istoj tiskari, jer autor i ne spominje da je *Kronika* tiskana u Ljubljani, a *Postilla* (valjalo je navesti i drugi dio) u Varaždinu kod tiskara Ivana Manliusa.

Bučić je i tu ostao *Mihajlo*, a mađarski pravnik *Verboczy*.

Nakon svega što je o tim tiskarama dosad rečeno, ovo ispada kao prvoaprilski šala. Tu je i recenzentica Dunja Fališevac (dio *Starija književnost*) u potpunosti zakazala.

I sve to ne bi bilo toliko tragično da se autoriteti, bez imalo kritičnosti, ne prepisuju i dalje.

Tako je i Marko Dragić taj tekst, u tek malo parafriziranom obliku, prenio u _____

¹⁸⁷ Dubravko Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti. – Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*. Biblioteka hrvatske povijesti. Naklada P.I.P. Pavičić. Zagreb, 1997., str. 49. Drugo izdanje (isti nakladnik) 2004., str. 81. – 82.

svoj rad *Književnost katoličke obnove i prvog prosvjetiteljstva (Hrvatska barokna književnost)* kao dio *Fakultetskog priručnika* tiskanog u Splitu 2006.

Da nam se ne pripiše zla namjera, citiramo i taj tekst:

»Kajkavsku Hrvatsku zahvatio je kalvinizam, a proširio ga je u Međimurju grof Juraj Zrinski, sin proslavljenog branitelja Sigeta. Protjerao je iz Međimurja katoličke svećenike i doveo kalviniste. U Nedelišću je 1572. godine podigao tiskaru koja je radila 14 godina i u njoj je tiskan *Novi zavjet* i *Katekizam* Mihajla Bučića« (str. 15.).

O *Decretumu* tu nema ni spomena.

U oba se slučaja radi o djelima iz kojih uče studenti, budući širitelji znanosti o hrvatskoj književnosti.

Na kraju valja reći da je možda najbliži istini o protestantizmu u Hrvatskoj, pa onda i u njezinu sjeverozapadnom dijelu, dio zaključka Stanka Jambreka: »Žarišta protestantske akcije među Hrvatima bila su dosta nepovezana i rastrkana. Tako imamo žarišta u Istri i Kvarnerskim otocima, u zagrebačkom okolju, u Metlici i na pokupskim imanjima Zrinskih, u tvrđavama Vojne krajine, u Međimurju, Slavoniji, Urachu, Regensburgu i zapadnoj Ugarskoj. Protestantske akcije bile su više rezultat samostalnog djelovanja pojedinih jakih ličnosti, nego li sustavnog strateškog planiranja i zajedničkog djelovanja. Zato se Hrvatski protestantski pokret nije uspio ustrojiti u jaku protestantsku crkvu, koja bi organiziranim djelovanjem i obučavanjem puka i svećenika, izborila se za značajnije mjesto na hrvatskom duhovnom i kulturnom obzorju.«¹⁸⁸

Bila je to, dakle, u vjerskom smislu gotovo beznačajna, ali na književnom planu iznimno važna epizoda, posebno kada je riječ o prvim pokušajima stvaranja zajedničkoga, kažimo standardnog, hrvatskog jezika.

VAŽNIJA KORIŠTENA LITERATURA

1. A n d r o i ć, Mirko, *Navuka tkaleshkoga mestra modussi, nauade, red, zsloboschine y prauicze* (Antilovićev prijevod pravila tkalačkog ceha) – časopis *Gesta*, br. 2 – 3, Varaždin, 1980.
2. A š k e r c, Anton, *Ali je Primož Trubar upesnitve vreden junak ali ne?* Gospodu profesorju drju. Tominšku odgovarja A. Aškerc. V Ljubljani 1905. Natisnila »Narodna tiskarna«.
3. B a r t o l i ć, Zvonimir, *Hrvatska tiskara u Nedelišću u doba Zrinskih. Sjevernohrvatske teme*. Knjiga I. Studije. »Zrinski« Čakovec, 1980.

4. Bartolić, Zvonimir, *Književni rad Stipana Konzula i krug hrvatskih protestantskih pisaca* – u knjizi: *Sjevernohrvatske teme*. Knjiga I. Studije. »Zrinski«, Čakovec, 1980.
5. Bartolić, Zvonimir, *Hrvatski prijevodi Trubarovih knjiga* – u knjizi: *Sjevernohrvatske teme*. Knjiga 4., Tiskarsko-izdavački zavod »Zrinski«, Čakovec, 1989.
6. Bartolić, Zvonimir, Čakovečki kulturni krug (*Povijesni kontekst*). *Sjevernohrvatske teme*. Knjig 4. Studije. Tiskarsko-izdavački zavod »Zrinski«. Čakovec, 1989.
7. Bartolić, Zvonimir, Ivanuš Pergošić, *Decretum, 1574. Hrvatski kajkavski editio princeps*. Nakladnik: Matica hrvatska. Tisak Zrinski d. d., Čakovec, 2003.
8. Bartolić, Zvonimir, *Pučko pjesništvo pomurskih Hrvata*. – *Sjevernohrvatske teme VIII*. Matica hrvatska Čakovec, Čakovec, 2006.
9. Bedeković, Josip, *Natale solum magni ecclesiae doctoris sancti HIERONYMI in ruderibus Stridonis occultatum, probatorum nihilominus historicorum, et geographicorum opinionibus, ac brevis illiricanæ chronologiæ adjumento eratum, atque cum vita ejusdem purpurati dalmatæ per A.R.P. JOSEPHUM BEDEKOVICH, Ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli primi Eremitæ Definitem Generalem patefactum*. ANNO REPARATÆ SALUTIS M. D. CC. LII. Neostadii Austriæ, ex typographeo Mülerriano.
10. Skraćeno: *Rodno mjesto svetoga Jeronima pod ruševinama Stridona zakopano...*
11. Danas stoji čitateljima na raspolaganju cjelovit prijevod Bedekovićeve djela iz pera profesora Marka Rašića pod naslovom *Josip Bedeković: Knjiga o sv. Jeronimu, Iliriku i Međimurju / Josephus Bedekovich, Natale solum magni ecclesiae doctoris sancti Hieronymi... Neostadii Austriæ, 1752*. Glavni urednik je akademik Dragutin Feletar. Nakladnici su: HAZU, Ogranak Matice hrvatske Čakovec, Tkalčić – Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije, Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja«, Zrinska garda Čakovec. Izvršni nakladnik je Izdavačka kuća »Meridijani« Samobor. Zagreb – Čakovec, 2017.
12. Berke, Peter *Kinch oszebuini szlavnoga orszaga horvatzkoga To je/zt: Chudnovita pripechenya, y o/zebuine Milo/che, kotere pri chudnovitom kipu Marie Bisztrichke Vij/je vre let /ze /zka/uju...* (Graz, 1775.). Danas stoji na raspolaganju čitateljima reprint izdanje iz 1775. i njegove transkripcije s pogovorom iz pera Alojza Jembriha. Izdavač je Nacionalno svetište Majke Božje Bistričke Marija Bistrica. Za izdavača Lovro Cindori. Marija Bistrica, 1995.
13. Bjelčević, Aleksander, *Faksimile treh Trubarjevih katekizmov, teološka vsebina, katekizem v pesmih, nacionalna cerkev* – u: *Slavistična revija*. Letnik 51/2003, št. 3, julij – september, str. 323.). Puni je naslov Trubarove knjige: *Abecedarium und der klein Catechismus In der Windijchen Sprach – Ane Buquice / is tih /e ty Mladi inu prepro/iti Slovenci mogo lahu v kratkim zhasu brati nauuzhiti. Vtih /o tudi ty veg/hy /tuki te ker/zhan/ke Vere inu ane Molitve / te /o prepjane od aniga Preyatila v/eh Slouenzou* (1550. ili 1551.).
14. Nakon toga izlazi katekizam s njemačkim naslovom *Catechismus In den Windischen Sprach, /ambt einer kurtzen Außlegung in ge/ang weiß. Item die Litanai vnd ein predig vom rechten Glauben / ge/telt / durch Philopatridum Illiricum* – sa slovenskim dodatkom naslovu: *Anu kratku Poduuzhene skaterim vsaki zhlovik more v nebo priti* – tiskan 1551.
15. Bobory, Dóra, *Boldizsár Batthyáni (c. 1542. – 1590.)...* Central European University. Budapest, Hungary, 2007.
16. Bogdanović, David, *Pregled književnosti hrvatske i srpske*. Knjiga I. (prvo izdanje 1914., a drugo već 1915.). Tisak i naklada L. Hartman (St. Kugli), Zagreb, 1914.
17. Bonfini, Antonio (Antonius Bonfinius), *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*. QVARVM Tres priores, ante annos XX, MARTINI Brenneri Bijtricen/is industria editæ, iamque diuer/orum aliquot codicum manu/criptorum collatione multis in locis emendatiores: Quarta uerò Decas cum Quinta dimidia, nunquam antea excu/æ, IOAN. SAMBUCI Tirnauien/is, Cæf. Maie/t. Hijtorici, &c. opera ac studio nunc demum in lucem proferuntur: Vnà cum rerum ad no/tra u/que tempora ge/tarum Appendicibus aliquot, quorum /eriem uer/æ Pagina indicabit. Cum Cæf. Maie/t. gratia & priuilegio ad annos /ex. Basileæ, ex officina Q B Q - BTNBÆNÆ 1568.
18. Prvo je, nepotpuno, izdanje, pod naslovom *Rerum hungaricarum decades tres...* tiskano 1543., također u Bazelu (Ex Roberti Winter officina), s prvih trideset knjiga.
19. Bonfini, Antonii, *Rervm Vngaricarvm decades quator cvm dimidia. His acce/jere Ioan. Sambvci aliquot appendices, & alia: vnà cum pri/corum Regum Vngariæ Decretis, /eu con/itutionibus: quarum narrationes Bonfinij obiter meminere: & quæ pagina 16 indicat: Omnia nvnc denovo recognita, emendata, & aucta per Ioan. Sambvcvm, Cæf. Maie/t. confiliarium & hijtoricum. Cum indice copiosiss.* Frankofvrti. Apud Andream Wechelum, M. D. LXXXI. Cum priuilegio decem annorum.
20. Bors a, Gedeon, 22. *Rodolphus Hoffhalters Typographie in der Gegend von Mur und Drau (1573. – 1574.)*. *Vjesnik Bibliotekara Hrvatske* (Zagreb) 1968.

21. B o r s a, Gedeon, *A szeben nyomda a XVI. század utolsó negyedében*. In. *Könyvtörténeti irások I.* Budapest, 1996.
22. B r a t u l i ć, Josip, *Pjesmarica Ane Katarine Zrinski*. Matica hrvatska, Zagreb, 2014.
23. B r e n c z, Johannes, *Katechismus* (1527./28.), a nakon toga *Fragestück des Christenlichen glaubens, für die Jugendt zu Schwedischen Hall*, J.B.E.H (Johannes Brenz Ecclesiastes Halensis, 1535., bez oznake nakladnika i mjesta tiskanja knjige).
24. B r e y e r, Mirko, *O navodnom zagrebačkom tiskotvoru od god. 1527.* – u knjizi: *Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povjesti hrvatskoj*. Zagreb. U nakladi vlastite knjižare. 1904.
25. B u ć a r, Fanjo, *Širenje reformacije u Hrvatskoj i Slavoniji* – u: *Vjestnik kr. zemaljskog arkiva*, II., 1900.
26. B u ć a r, Franjo, *Prilozi protestantizmu u Hrvatskoj u nadbiskupskom arhivu u Zagrebu* – u: *Vjestnik kr. zemaljskog arkiva*, III., 1900.
27. B u ć a r, Franjo *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Matica hrvatska, Zagreb, 1910..
28. B u ć a r, Franjo, *Povijest reformacije i protureformacije u Medjumurju i susjednoj Hrvatskoj*. Napisao D^r. Franjo Bučar. Varaždin. Tiskom St. pl. Platzera 1913.
29. B u d a k, Neven, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku (Urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća)*. Biblioteka »Historia Croatica«. Knjiga 1. Zagreb – Koprivnioca, 1994.
30. B u d i n a, Samuel, *Historia Sigethi, Totivs Sclavoniæ Fortissimi Propugnaculi quod à Solymano Turcarum Imperatore nuper captum Christianisque; ereptum est, ex Croatico jermone in Latinum conuersa*, per M. Samvelem Bvdinam Labacensem. Vienæ Avstriæ ex officina Ca/pari Steinhoferi, MDLXVIII.
31. Č r n k o, Ferenc, *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta*. Glagoljski je tekst transkribirao Stjepan Ivšić. Knjigu je uredio i komentare napisao Milan Ratković. Serija reprint izdanja Liber croaticus. Liber. Izdanja Instituta za znanost o književnosti. Zagreb, 1971. (1906. – 1995.).
32. D e š i ć, Nikola, *Hortulus animæ [Stoye Rechi Ray Duffe.] V kom/je vzdarxuyu vre Sue te gospogie po obicayuu Sue te Rymске Crique, Smnogimi Devotnimi mollitvami. Aeternum viues, æternum nomé habebis. Quod hec po/ŧ cyneres delebitvlla dies. Excudebat Gratosus Perchacinus. Patavio. 1560.* Danas stoji našoj kulturnoj javnosti na raspolaganju pretisak te knjige u izdanju Franjevačkog samostana Trsat i grada Rijeke s komentarima Milana Moguš a i Josipa Vončine (1932. – 2010.). Naklada Benja, Rijeka, 1995.
33. D o m i n, Imbrih, *Predznanya pravicz szamosvojneh vugerzkeh Domiñ Imbriha...* Vu Zagrebu, 1818.
34. D o r o g h y, Zvonimir, *Blago latinskog jezika. (Thesaurus linguae latine)*. Matica hrvatska, Zagreb, 1966.
35. D r a g i ć, Marko, *Književnost katoličke obnove i prvog prosvjetiteljstva (Hrvatska barokna književnost)* kao dio *Fakultetskog priručnika* tiskanog u Splitu 2006.
36. E l z e, Ludwig Theodor, *Primus Trubers Briefe: mit den dazu gehörigen Schriftstücken gesammelt und erläutert*. Tübingen, 1897. (Literarische Verein in Stuttgart. 1897.)
37. F a n c e v, Franjo *Počeci kajkavske književnosti i štampanje prvih kajkavskih knjiga. Jugoslavenska njiva*. God. 1922.
38. F a n c e v, Franjo *Prvi izgrađivači hrvatskoga štamparstva. Grafička revija*. God. 1926.
39. F r a n č i ć, Anđela – Ž a g a r Szentesi, Orsolya, *Međimurska ojkonomija na mađarski način*. Folia onomastica Croatica 17 (2008.), Zagreb, 2008.
40. F r a n i č e v i ć, Marin *Povijest hrvatske renesansne književnosti*. Školska knjiga. Zagreb, 1983.
41. F r a n k o v i ć, Đuro, *Pismo propovjednika Mihaela Bučića (1579.) o zaštiti kmetova u Peklenici, u ozračju vjerskih i gospodarskih zbivanja u Međimurju* – u: *Donjomeđimurski zbornik* (nakladnik Meridijani – izdavačka kuća, Samobor). Volumen III., broj 3, Prelog, svibanj, 2016.
42. G e s n e r, Konrad (Conrad), *Bibliotheca Instituta et collecta primum a Conrado Gesnero, Deinde in Epitomen redacta & nouorum Librorū accejsione locupletata, iam vero po/tremo recognita, & in duplum po/ŧ priores editiones aucta, per Iosiam Simlerum Tigurinum*. Tigvri (Zürich, o. p.). M. D. LXXIII.
43. G e z e m a n, Gerhard *Erlangensi rukopis. Zbornik starih srpskohrvatskih narodnih pesama* – u knjizi: *Srpske kraljevske akademije: Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*. Prvo odeljenje. Knjiga XII. Sr. Karlovci. Štampano u Srpskoj manastirskoj štampariji 1925. (Ćirilica).
44. G l a v i n a, Venantius, *Catholica et christiana doctrina de vera et reali præsentia Corporis et sanguinis Christi Domini in sancta euharistia. In diocesana synodo alme Zagradiensis ecclesiæ die VIII. martii, M.D.LXXIV. (podvukao I. Z.) publicata nunc vero occasione propositionum ex Universa theologia die mensis julii M.DCC. LXXI. In celeberrimo sacri ordinis monachorum Divi Pauli I Æremitæ provincialæ Croato-Slavonicæ studiorum monasterio Lepoglavensi, per V: P. Sylvestrum Völgyi, monachum paulinum et quarti anni theologum, publice dispensarum. Operâ & studiô R. P. VENANTII GLAVINA, Præfati Injtituti, Philo/phiæ & Theologiæ Doctoris,*

ejusdemque profefforis & actualis praefidis, per notas additis etiam Tribus Corollariis illustrata, explicata. Zagrabiae, typis Antonii Jandera, V.C.E.Z.T.

45. H á d r o v i c s, László, *Muraköz helynevei (Imena međimurskih naselja)*, Budapest, 1934.
46. H á d r o v i c s, László, *Deset propovijedi o Euharistiji pavlina o. Ivana Belostenca* – u ediciji *Građa za povijest hrvatske književnosti*. Knjiga XIV. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1939.
47. H a j n a l, Martin (Márton), *Nikolaus Krajačević – Peter Petretić (Ein Beitrag zur Geschichte der kajkroatischen Literatur)* – u ediciji: *Archiv für slavische Philologie*. Herausgegeben von V. Jagić. Achtundzwanzigster Band. Berlin. Weidmannsche Buchhandlung. 1906.
48. H a j n a l, Martin, *Ivan Pergošić. Nastavni vjesnik, XV. br. 5*, Zagreb, 1907.
49. H a m m e r v o n, Joseph, *Geschichte des Osmanischen Reiches...* Pest, C. K. Harleben's Verlag, 1834. To je njemački prijevod djela *Tarih-i Selaniki* Efendi Mustafe Selanikija.
50. H o r v a t, Rudolf, *Povjest Medjumurja*. Napisao Rudolf Horvat, kr. profesor. Izdano nastojanjem Dra. Pere Magdića. Varaždin. Tiskom St. pl. Platzera, 1908. Drugo je izdanje tiskano na trošak »Hrvatskog rodoljuba« 1944., a treće na trošak Matice hrvatske u Čakovcu 1993.
51. H o r v a t, Vladimir, *Bartol Kašić i četiri stoljeća hrvatskoga jezikoslovlja*. Nakladnik: Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske, Zagreb, 1998.
52. H ö n i g e r, Nicolaus, *Erste Theil / der Hoffhaltung des Türckijchen Keyzers / und Othomañijchen Reichs / darin nicht allein der Türckijchen Ampt / Rätthen / Bevelchs und Kriegsleuthen (...) die sich zwischen den Türcken unnd Chrijten vom jar M.D.XX, biß auff diejes gegenwertige M.D.XCVI. jahre verlossen und zugetragen / in vier Bücher abgetheilt*. Posebno je zanimljiva cjelina *Von den Gejchichten und Thaten des Türckischen Keyfers Solymanñi*. Durch Nicolaum Höniger von Königshofen an der Tauber (o. p.). Getruckt zu Basel 1596.
53. H r v a t s k a e n c i k l o p e d i j a, Leksikografski zavod Miroslav Krleža Zagreb. Svesci 1 – 11. A – Ž. 1999. – 2009.
54. H r v a t s k i l e k s i k o n. Naklada Leksikon d. o. o. Zagreb u suradnji s Leksikografskim zavodom Miroslav Krleža. I. svezak A – K, 1996. II. svezak L – Ž, 1997.
55. J a m b r e k, Stanko, *Reformacija u Zagrebu i širem zagrebačkom okolju* – u: *Zaprešićki godišnjak '96*. Za grad Zaprešić i općine Brdovec, Bistra, Dubravica, Luka, Marija Gorica i Pušća. Nakladnik: Matica hrvatska, Zaprešić, 1997.
56. J e m b r i h, Alojz, *Život i djelo Antuna Vramca* (na unutrašnjem naslovnom listu stoji *Antun Vramec i njegovo djelo*). *Prilog proučavanju starije hrvatske književnosti i povijesne dijalektologije*. Naklada RO »Zrinski«, Čakovec, 1981.
57. J e m b r i h, Alojz, *Ivan Manlius prvi tiskar Varaždina*, časopis *Kaj*. God. XIX. Br. III. 1986.
58. J e m b r i h, Alojz *Prva tiskana knjiga u Varaždinu 1586. na hrvatskom jeziku kajkavske osnove* (pogovor) u izdanju Vramčeve *Postille* iz 1990.
59. J e m b r i h, Alojz, *Najstarije hrvatske tijelovske propovijedi Ivana Belostenca*. Nakladnici: Glas Koncila Zagreb i Ogranak Matice hrvatske Ozalj, 2005.
60. J e m b r i h, Alojz, *Od uspjeha do izjave »viel falsch« o uraškom glagoljskom Novom zavjetu* – u ediciji *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. Vol. 32. No 1 – 2 (63 – 64). Prosinac 2006.
61. J e m b r i h, Alojz, *Stipan Konzul i »Biblijski zavod« u Urachu. Rasprave i građa o hrvatskoj književnoj produkciji u Urachu (1561. – 1565.) i Regensburgu (1568.)*. *Prilog povijesti hrvatskoga jezika i književnosti protestantizma*. Izdavači: Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik« i Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 2007.
62. J e m b r i h, Alojz, »Pogovor uz pretisak ćiriličkoga *Novoga testamenta* [1563.]« – »Afterword to the Reprint of the Cyrillic *New Testament* [1563.]« – u knjizi *Novi testament – Novi testament* (Pretisak). Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«, Zagreb, 2008.
63. J e m b r i h, Alojz, *Povijest Sigeta grada* (cjelovita transkripcija dosad jedinog sačuvanog glagoljskog teksta Črnkove kronike). *Gazophylaciumu* – Časopis za znanost, gospodarstvo i politiku. God. XIII. br. 1-2, Zagreb, 2008.
64. J e m b r i h, Alojz, *Pergošićev Erazmo Rotterdamski u Varaždinu (1857.)*. KAIROS – Evanđeoski teološki časopis / Godište VIII. (2014), br. 1.
65. J e m b r i h, Alojz i R a z u m, Stjepan: *Ferenc Črno, »Nikola Zrinski branitelj Sigeta grada«* (posebna knjižica tiskana u povodu 450. obljetnice sigetske tragedije). Urednici izdanja Alojz Jembrih i Stjepan Razum. Izdavač: Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 2016.
66. J e ž i ć, Slavko, *Hrvatska književnost. Od početka do danas 1100. – 1941*. Zagreb. Naklada A. Velzek, 1944. II.

izdanje: Grafički zavod Hrvatske, 1993.

67. Kalšan, Vladimir *Međimurska povijest*. Vlastita naklada. Čakovec, 2006.
68. Karnarutić, Brne, *Vazetje Sigetta grada sloxeno po Barni Charnarvtichiv - Zadrainv*. N Venetia, MDLXXXIII. Rugier d' Alba. Reprint izdanje *Liber*, Zagreb, 1971.
69. Khevenhüller, (Khevenhiller), Franz Christoph, *Annales Ferdinandeï, oder wahrhfte Beschreibung Kayzers Ferdinandi des Andern...* Prvo je izdanje izlazilo od 1640. – 1646. u Regensburgu kod Christoffa Fischera, a drugo od 1721. – 1626. u Leipzigu kod Moritza Georga Weidmanna i obuhvaća ukupno dvanaest svezaka.
70. Uz to je djelo tiskano posebno izdanje bakroreza u dva sveska pod naslovom *Conterfet Kupfferstich (so viel man bekommen können) deren jenigen vornehmen Ministren und hohen Officieren, so von Kayzers Ferdinand des Andern Geburth an, biß zu Desselben seeligsten Hintritt...* Bey Moritz Georg Weidmann, Leipzig 1721. i 1722.
71. Kolapi, Zoltan, *Alapy Gáspár (1528.? – 1584.)* – u: Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfija a délszláv orsagokbol. 1. A – Gy. A kiadas a Magyar Köztarsaság Nemzeti Kulturalis Örekség Ministérium tamogata. 2002.
72. Kombol, Mihovil, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. I. izdanje Matice hrvatske u Zagrebu 1945. II. izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1961.
73. Korunek, Marijana, *Pavlinski samostan u Šenkovcu i Grofovi Zrinski* – u: *Croatia Christiana Periodica*. Vol. 28 No 23. Jun 2014.
74. Kostrenčić, Ivan, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559 – 1565., gesammelt und herausgegeben von Ivan Kostrenčić. Mit Unterstützung der kais. Akademie der Wissenschaften Wien*. Wien. Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn. 1874.
75. Kovács, Kálman, *Literarische Bearbeitungen der Belagerung von Szigetvár und ihre Quellen* – u ediciji: *Germanistische Studien VIII (Germanistikai tanulmányok VIII)*. Eger. Linceum Kiadó. 2011.
76. Krajačević Sartorius, Nikola, *Molitvene Knyisicze Vszem Christusevem Vérnem Szlovenzkoga Jezika, priztoyne i hajznovite*. Z-dopuscsenjem Górných, drugócs obilnéh pí/zane, i /ztampane. Vu Posone. Na M. DC. XL. Leto. Pretpostavlja se da je postojalo i prvo izdanje, možda iz 1630.
77. Krajačević Sartorius, Nikola, *Szveti evngeliomi, Koteremi /zvéta Czirkva Zagrebecska Szlovenszka, okolu godijcsa, po Nedelye te Szvetke jive: z-jednem kratkem catechijmusem, za nevmetelne lyudi hajznovitem: Szvetlóga i Vijzoko po/tuvanoga Gozpodina Gozpodina Petra Petreticsa, Bijkupa Zagrebecskoga, Oblaztjum, i ztro/kom, i Szlovenzkem /zlovom na /zvetlo vun dani, i /tampani. z-dopu/csenjem Gorných Vu Nemskom Gradcze. Na jezero Bezt zto pede/zét i pervo leto. Pri Ferencze Widmanstadiuse /tampare*.
78. Krčelić, Adam Baltazar, *De regnis Dalmatiæ, Croatiae, Sclavoniæ. Notitiæ Præliminares (Prethodne napomene o kraljevstvima Dalmacije, Hrvatske i Slavonije)*, Zagrabiae, Typis Antonii Jandera, 1770.
79. Kukuljević Sakcinski, Ivan, *Knez Juraj Zrinski (starij)* – u ediciji: *Arkiv za pověstnicu jugoslavensku*. Knjiga I. (Izdano troškom društva za jugoslavensku pověstnicu i starine.). U Zagrebu. Tiskom Dra. Ljudevita Gaja. 1851.
80. Kukuljević, Ivan, *Monumenta historica Slavorum meridionalum. Povjestni spomenici Južnih Slavenah*. Knjiga I. *Listine hrvatske* (Acta Croatica.). U Zagrebu, 1863.
81. Kukuljević Sakcinski, Ivan *Petar Petretić* – u ediciji *Arkiv za povjestnicu jigoslavensku*. Knjiga IX. U Zagrebu. U tiskarni Dragutina Albrechta 1868.
82. Kukuljević, Ivan, *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova. Niz životopisa*. Naklada Matice hrvatske. Zagreb, 1886.
83. Kulcsár (pogrešno Kulcsar), György:
84. – *Az Halalra Valo Keszöletről rövid tanosság...* *Az Aljo Linduai Kultsár György Me/ter által á /zent irá/bol...* (Krataka pouka o pripremi za smrt), Also-Lindva, 1573.
85. – *Az Ördögnek a penitencia tarto Bünössel valo vetekedéséről: es az kétségbe esés ellen az Reménségéről valo tanosság:* (O dijalogu između sotone i grešnika koji čini pokoru): Irattatot: Az Also Linduai Kultsar György Méster által. 1573.
86. – *Postilla az az Evangeliomocnac, melyeket esztendő által a keresztyének gyöleközetibe szoktac oluasni es hirdetni...* (Postilla – evanđelja koja se u kršćanskim zajednicama imaju kroz čitavu godinu čitati i obznanjivati). Also Lindva 1574.
87. Lugin, Bratislav, *Erazmo i Hrvati XV. i XVI. stoljeća* (Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine). XXX., br 1-2, Zagreb, 2004.
88. Lukinović, Andrija i Marka, Pavao, Župa Sveta Marija (monografija). Nakladnik: Rimokatolička župa

- Sveta Marija. Sveta Marija, 2003.
89. M a r g i t a j, József, *A megmagyarosított felsőmuraközi helységnevek – Medjimurska občinska imena u gornjem Međimurju* – u tjedniku: *Muraköz – Medjimurje*. Čakovec, 13. novembra 1887., br. 45.
 90. M i k l o u š i ć, Tomaš, *Izbor dugoványh vszakoverztnéh za haszen, y razveszelénye szluséchéh*. Po Tomášu Miklóushich Plebánushu Ztenyevechkém izpisan, ý na szvélto dán. Vu Zagrebu. Pretizkan vu Novoszelszkoj szlovárnícze. 1821.
 91. N a g o l d a n u s, Paul Frisius, *Ungerische Chronica. Das iſt ein(e) grundliche Beschreibung des aller mächtig/ten und gewaltig/ten Königreichs Ungern...* Durch einen der Freyen Künste / Historien und alter Geschichten / Liebhabern / P. F. N. (Paul Frisius Nagoldanus, o. p.). Gedruckt zu Franckfurt am Mayn durch Peter Schmidt. In Ferlegung Sigmund Feyerabendts. M. D. LXXXI.
 92. N o v a k, Vilko, *Martjanska pesmarica*. (Kritičko izdanje). Založba ZRC. Ljubljana, 1997.
 93. N o v a l i ć, Đuro, *Grof Bartol Baboneg – pisac »Povesti Sigeta grada«* – časopis *Kaj* br. 9. Godina IV. Zagreb, 1971.
 94. N y o m á r k a y, István, *Mađarski i hrvatski prijevod Verbecijava 'Tripartituma'*. *Kroatologija* 5 (2014.) 1
 95. O r t e l i u s, Abraham, *Theatrum orbis terrarum*, Antwerpen 1570.
 96. O z m e c, Juraj, *Spis Scriptorum ex regno Sclavoniæ a seculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio Baltazara Adama Krčelića*. Autor student, mentor doc. dr. sc. Irena Bratičević. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odjsek za klasičnu filologiju. Zagreb, lipanj 2014. O Bučiću str. 22. – 23. U originalu listovi B7a – B8a.
 97. P e r g o š i ć, Ivan, *DECRETVM koterogaie Verbewczy Istvan diachki popiszal a poterdilghaie Laßlou koterie za Mathia/sem Kral bil zeuße ghoßpode i Plemenitih Hotieniem koteri pod Wugherszke Corune ladanie szlijfe. Od Ivanvssa Pergossicha na Szloujenßki jezik obermien*. [Slijedi latinski tekst koji je Z. Bartolić preveo na hrvatski. On doslovce glasi: *Naj gledati na človeka i ne primaj dare. Ar dari zaslepljuju oči mudrem i preobračaju reči pravednem*. XVI, 19.] *Stampan v Nedelj/chu Leto na/jegha zuelichenia 1574*.
 98. Danas čitateljima stoji na raspolaganju divot-izdanje tog djela. Uredio ga je Zvonimr Bartolić, a objavili Matica hrvatska i Zrinski d. d. Čakovec, 2003. Najprije se donosi pretisak originala, a potom transkripcije cijelog teksta i opširni komentari iz pera Zvonimira Bartolića.
 99. P e r g o š i ć, Ivan, *Præfationes et Epistolæ dedicatoriæ docti[sim]i & /anctæ vitæ viri De/iderii Era/jmi Roterodami, in quatuor Euangelij/ta, Christianis hominibus lectu dignæ*.
 100. *Adivncta est pia sancti Stephani Regis Hungariæ, ad filium juum Emericum ducem Sclauoniæ admonitio*.
 101. *Sub/equitur adhortatio Stephani Bathorei ad milites, tempore Matthiæ Regi, facta*.
 102. *Sub finem continentur aliquot precationes piæ*.
 103. *Opera et impen/is Ioannis Pergo/sich Typis renouatæ*. Varasdini Ioannes Manlius excudebat, Anno 1587.
 104. P u t a n e c, Valentin, *Kajkavski pisac Ivan Pergošić kao Varaždinač (novi prilozi za njegovu aktivnost u gradu Varaždinu i za njegove veze s pravnikom Ivanom Kitionićem)*. *Varaždinski zbornik* (Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800. godišnjice grada. Uredio akademik Andre Mohorovičić. Varaždin, 1983.
 105. R o t h, Otto, *Der flankierende Feldzug Erzherzog Karls II von Innenösterreich an die untere Mur in Türkenkriegsjahr 1566 und die Bedeutung von Festung und Stadt Varazdin als zentraler Etapenort* – u: *Varaždinski zbornik*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800. godišnjice. Varaždin, 1983.
 106. S a l a m o n, Ferenc, *Az első Zrinyiek*. Irta Salamon Ferenc. (A szigetvári hős.). Második könyv. *Zrinyi Miklós, a Szigetvári*. Pesten. Kiadja Heckenast Gusztav, 1865.
 107. S e m m e l w e i s, Karol, *Johann Manlius, Burgenlandes erster Buchdrucker*, Biblos, XXI., 1., Wien, 1972.
 108. S e m m e l w e i s, Karol, *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts (1582. – 1823.)*. Eisenstadt, 1972.
 109. S c h a n t l, Kurt A., *Literatur und literarisches Leben im Zeitalter der Renaissance und Reformation* – u ediciji: *Beiträge zu einer Literaturgeschichte des Burgenlandes*. Band 1. Böhlau Verlag Wien Köln Weimar, 2009.
 110. S c h e l s, J(ohann) B(aptist), *Zrinis Verteidigung in Szigeth, nebst einer Skizze der Feldzüge 1564 – 1567 gegen die Türken* – u: *Oesterreichische militärische Zeitschrift*. Dritter Band. Siebentes bis neuntes Heft. Wien, 1827. Gedruckt bei Anton Strauß.
 111. S z a b o, Agneza, *Nikola Šubić Zrinski – »Hrvatski Leonida«* (uz 500. obljetnicu njegova rođenja – u časopisu *Gazophylacium*. Časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku. Godina XIII., br. 1-2, Zagreb, 2008.
 112. S z a b o, Károly, Régi magyar könyvtár. II-dik kötet. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyveszeti kézikönyve. Kiadja A. M. Tud. Akadémia. Budapest, 1885.

113. Széll, Anita Andrea, *Deutsch-ungarische Sprachbeziehungen: Kaspar Helth, Autor und Verleger*. Frank & Timme GmbH. Verlag für wissenschaftliche Literatur. Berlin, 2016.
114. Šegvić, Cherubin, *Neoteta baština iz Posljednji Zrinski i Frankopani*. Matica hrvatska, Zagreb, 1908.
115. Škrinjar, Blaž, *De Agno paschali Explicationes mysticæ, in XII caput Exodi, Authore Blazio Literato Skrynjarich, Iudice Regiæ ciuitatis Vara/dien/īs, nunc recens editæ. Ioan. I. Ecce Agnus Dei, qui tollit peccatia mundi*. Vara/dini, Anno M. D. LXXXVII.
116. Šojat, Olga *Hrvatski kajkavski pisci II, 17. stoljeće*. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Knjiga 15/II. Zora – Matica hrvatska, Zagreb, 1977., str. 142.
117. Štefaneć, Nataša *Hertik njegova veličanstva*. Izdavač B B · A · R · B · A · T, Zagreb, 2001.
118. Trubar, Primož, *Ta celi Novi testament nasiga Gospudi inu izveličarie Jezusa Kristusa, na dva maihina deilla rezdilen, v tim ie tiga Stariga testamenta dopolnene...* V Tibingi M. D. LXXXII. (latinicom, u Tübingenu 1582.).
119. Vitezović Ritter, Pavao, *Oddilyenje jiget/ko. Tuliko razlicsitom, kuliko necsujenom do/le Hërvat/ke risme lipotom jpravlyeno. Po Plemenitomu i Hrabrenđu Gojp^{nu} Pavlu Vitezovichu aliti Ritter, Hërvat/komu i jeny/komu Vla/telinu. Jlavn: Vojvo/tva Ricardian/koga Capitanu. u Lincu. kalupom Gaspara Frajsmidovicha. Letta Go/pod: 1684. Reprint izdanje Liber, Zagreb, 1971.*
120. Vlačić Ilirik, Matija, *Rasgovarange megiv papistu, i gednim Luteran. Stumaceno po Antone Segnianine*. Stanpan v Padoue Miseza Setembra... 1555.
121. Vodnik Drechsler, Branko, *Povijest hrvatske književnosti*. Knjiga I. *Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. S uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagolskoj književnosti. Izdanje: Matica dalmatinska – Matica hrvatska, Zagreb, 1913.
122. Vramec, Antun (Antol), *Kronika vezda znovich zpravliena Kratka Szlouenzkim iezikom po D. Antolu Pope Vramcze Kanoniku Zagrebeckom. Psal: 118. Domine gre//us meus dirige*. Stampane v Lublane po luane Manline, leto. M. D. LXXVIII.
123. Vramec, Antun (Antol), *Postilla na vsze leto po nedelne dni vezda znouich izpraulena jzlouen/zkim iezikom. Po Antolv Vramcze sz: p: Doctore i Czirkue Vara/din/zke · P · Pjalmu. 118. Domine gre/sus meos dirige*. Stanpano v szlobodnom Kralieuom Vara/ju Vara/dine. M. D. LXXXVI. (Na kraju tog, I., dijela stoji: Stanpano v szlobodnom kralevom varasv Vara/dine po luane Manliu/ë. M. D. LXXXVI.
124. Vramec, Antun (Antol), *Postilla veszda znovich zpravlena szlouen/zkim jez/ikim po godoune dni, na v/ze leto. Po Ant: Vramczv sz: P · Doctoru. Pjalmu 118. Domine gre//us meos dirige*. Stanpano v szlobodnom Kralieuom Vara/ju Vara/dinu. M. D. LXXXVI. (Tu nema tiskarova potpisa.)
125. Danas stoji na raspolaganju znanosti bibliofilsko izdanje *Postille*. Uredio ga je Alojz Jembrih, a nakladnici su Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstveni rad Varaždin i Kršćanska sadašnjost Zagreb, Zagreb – Varaždin, 1990. (Oba su dijela objavljena u jednom svesku.)
126. Vrhovac, Maksimilijan, *Constitutuones synodales ecclesiæ zagradiensis* u Zagrebu 1805. Usporediti u: *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalamtinskoga zemaljskoga arkiva*. Godina III. Uredio dr. Ivan pl. Bojančić Kninski. Zagreb, 1901., str. 220.
127. Werbtz, Stephanus, *Tripartitvm opvs iuris consuetudinarij inclyti Regni Hungariæ. Per spectabilem et Magnificum Dominum Stephanvm Werbewtz, Personalis præ/entia Regiæ Mae/tatis olim Locum tenentem, accurati/sime aeditum...* Impre//um Viennæ Pannonie juperioris, per Ioannwm Syngrenium Typographum. Anno Reparate Salutis M.D.XLV.
128. Prvo je izdanje tiskano pod naslovom *Tripartitum opus iuris consuetudinarij inclyti regni Hungarie per magi/trý Stephanum de Werbewcz personalis pre/entie regie maie/tans locum tenentem: acurati//ime editum*. Impre//um Viennæ Austriae, per Ioannem Singrenium. Anno Domini M. D. XVII. Octaue die Maii.
129. Weres, Balas, *Magyar Decretvm, kyt Weres Balas a deakbol tudni illyk, à Werbewczy Istvan Decretomabol, melyet tripartitomnak neweznek, Magyarra fordítot: Vadnak tovabba ez Decretomnak elötte egy nehany iroth articulusok, kyket azon Veres Balas a regi kiralyok Decretomibol törüynhez valo ieles dolgokat ky szedegeteth...* Debrecenbe nyomtattatott Raphael Hoffhalter altal. M. D. LXV.
130. Whiting, Gene. S., *Zrinski, Međimurje i reformacija – prilozi poznavanju povezanosti Zrinskih, Međimurja i reformacije u drugoj polovici 16. stoljeća*. Bogoslovni fakultet Zagreb. Zagreb, 2009.
131. Whiting, Gene S. *Obitelj Zrinski i Bánffy u djelovanju reformacije u Međimurju i Prekmurju* – u zborniku *Protestantizam včeraj, danas in jutri*. Uredila: Franc Kuzmič i Polonca Šek Mertük. Petanjci, Murska Sobota, Ljubljana, 2015.
132. Zlatarić, Dominko, *Elektra trađedija, Ljubomir pripovijes pastirska, Ljubov i smrt Pirama i Tizbe, iz veće tudijeh jezika u hrvatski izložene*. Mleci, 1597.

133. Z s á m b o k y, János (Joannes Sambucus), *Obsidio Zigethiensis. An. M. D. LVI. descripta*. Viennæ Austriæ, 1558.
134. Z v o n a r, Ivan, *Kajkavske rukopisne pjesmarice do hrvatskoga narodnog preporoda – u katalogu izložbe Kajkaviana Croatica. Hrvatska kajkavska riječ*. Tiskano u Zagrebu 1996.
135. Z v o n a r, Ivan *Varaždinski književni krug u drugoj polovini šesnaestog stoljeća (u povodu objavljivanja pretiska »Decretuma« Ivanuša Pergošića u redakciji dr. Zvonimira Bartolića)*, Matica hrvatska i »Zrinski« Čakovec, 2003.) – u knjizi *Na kajkavskim korijenima – rasprave i studije*. Meridijani. Samobor, 2009.
136. Z v o n a r, Ivan, *Poetska ostavština Ane Katarine Frankopan Zrinski* u zborniku *Radovi Hrvatskog društva folklorista*, Vol. 7, Zagreb, 1998.
137. Z v o n a r, Ivan, *Sadržaj drugog dijela sveska nazvanog 'Libar od spominka' Katarine Frankopan Zrinski* u ediciji *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzoru – Zbornik radova sa znanstvenih skupova. Krapina 2012. – 2013.* (za godinu 2012.). Nakladnik Hrvatska udruga Muži zagorskog srca, Zabok, 2015.

BILJEŠKE

- ¹ Dr. Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Matica hrvatska, Zagreb, 1910..., *Predgovor*, bez paginacije (točnije str. 5.).
- ² Kostrenčić je stavio na raspolaganje Bučaru svoje glavno djelo *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559 – 1565., gesammelt und herausgegeben von Ivan Kostrenčić. Mit Unterstützung der kais. Akademie der Wissenschaften Wien*. Wien. Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn. 1874., a pomagao mu je i pri savjetovanju prijepisa pojedinih dokumenata s originalima.
- ³ Franjo Bučar, o. c., *Predgovor*, str. 6.
- ⁴ Cijeli naslov djela glasi. Ludwig Theodor Elze, *Primus Trubers Briefe: mit den dazu gehörigen Schriftstücken gesammelt und erläutert*. Tübingen, 1897. (Literarische Verein in Stuttgart. 1897.)
- ⁵ Cijeli naslovi knjiga glase:
– *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Napisao D^r. Franjo Bučar. U Zagrebu. Izdala »Matica hrvatska«. 1910.
– *Povijest reformacije i protureformacije u Međumurju i susjednoj Hrvatskoj*. Napisao D^r. Franjo Bučar. Varaždin. Tiskom St. pl. Platzer 1913.
- ⁶ Franjo Bučar, o. c., str. 11.
- ⁷ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Knez Juraj Zrinski (stariji)* – u ediciji: *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*. Knjiga I. (Izdano troškom društva za jugoslavensku povjestnicu i starine.). U Zagrebu. Tiskom Dra. Ljudevita Gaja. 1851., str. 149. – 151.
Dok su podaci o senjskoj i riječkoj tiskari obilni i pouzdani, za zagrebačku ih tiskaru iz 1527. gotovo i nema. Kukuljević kaže u bilješci: »Ove godine (misli na 1527.) tiskano je u Zagrebu, ne zna se od kojeg tiskara, sljedeće djelo »Hermagorae Craft ab Obernburgo«, Tabula peregrinationis D. Pauli. Zagrabiæ 1527.
Tu je zagonetku pokušao objasniti zagrebački bibliograf i knjižar-nakladnik Mirko Breyer (1863. – 1946.). On je uspio naći zanimljivu bilješku u djelu švicarskog liječnika, prirodoslovca i bibliografa Konrada (Conrad) Gesnera (1516. – 1565.): *Bibliotheca Instituta et collecta primum a Conrado Gesnero, Deinde in Epitomen redacta & nouorum Librorū accefsione locupletata, iam vero postremo recognita, & in duplum post priores editiones aucta, per Iosiam Simlerum Tigurinum*. Tigvri (Zürich, o. p.). M. D. LXXIII. Ta bilješka, na str. 284., doslovce glasi: »Hermagoras Craft ab Obernburgo, edidit tabulam geographicam peregrinationis Pauli apostoli, quæ impreſſa est Zagrabiæ, anno Dom. 1527. & 1535.« Ista je bilješka ponovljena i u izdanju iz 1583., ovaj put na str. 337. (tim se izdanjem poslužio i Breyer). Bilješku je doslovce tako prenio i veliki flamanski kartograf Abraham Ortelius (1527. – 1598.) u više izdanja svog znamenitog djela *Theatrum orbis terrarum*, koje je prvi put izdano u Antwerpenu 1570. Iz jednog je izdanja tog djela, najvjerojatnije objavljenog u Antwerpenu 1595., bilješku preuzeo Adam Baltazar Krčelić (1715. – 1778.) za tekst *De regnis Dalm. Croat. Slav. Notitiæ Præliminares*, str. 456., a od njega Kukuljević, koji jedini tvrdi da se primjerak te knjige nalazi u gradačkom »Joanneumu«. Izdanje se *Theatruma...* iz g. 1603., koje je uredio Jan Baptist Vrients (1552. – 1612.), čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.
Kako Breyer nigdje nije mogao naći podatke niti o Hermagorasu, a niti koji primjerak citiranog djela, on dovodi u sumnju postojanje bilo kakve zagrebačke tiskare iz tog razdoblja. Vidjeti: Mirko Breyer, *O navodnom zagrebačkom tiskotvoru od god. 1527.* u knjizi: *Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povjesti hrvatskoj*. Zagreb. U nakladi vlastite knjižare. 1904., str. 168. – 170.
Pisac ovih redaka ipak ne isključuje mogućnost da je u spomenutom vremenu u Zagrebu radio neki putujući tiskar, premda nije rijedak slučaj, bar kad je u pitanju starija kajkavska književnost, da se netočni podaci uporno prenose iz djela u djelo kao znanstvene činjenice. U svakom slučaju, ova zagonetka još nije riješena.

- ⁸ Za ovaj je kontekst bitno da je Trubar najprije tiskao *Abecedarium s malim katekizmom* za koji je koristio katekizam Johanna Brenza (1499. – 1570.) iz 1536. (usporediti: Aleksander Bjelčević, *Faksimile treh Trubarjevih katekizmov, teološka vsebina, katekizem v pesmih, nacionalna cerkev* – u: *Slavistična revija*. Letnik 51/2003, št. 3, julij – september, str. 323.). Puni je naslov Trubarove knjige: *Abecedarium und der klein Catechismus In der Windischen Sprach – Ane Buquice / is tih se ty Mladi inu preprošti Slovenci mogo lahko v kratkim zhasu brati nauuzhiti. Vtuh so tudi ty vegshy štuki te keršzhanjke Vere inu ane Molitve / te so prepisane od aniga Preyatila vseh Slouenzou* (1550. ili 1551.).
- Nakon toga izlazi katekizam s njemačkim naslovom *Catechismus In den Windischen Sprach, sambt einer kürtzen Außlegung in gesang weiß. Item die Litanai vnd ein predig vom rechten Glauben / gestelt / durch Philopatridum Illiricum* – sa slovenskim dodatkom naslovu: *Anu kratku Poduuzhene skaterim vsaki zhlovik more v nebo priti* – tiskan 1551.
- To su prve slovenske knjige. Obje su tiskane goticom u Tübingenu, bez oznake godine. Mnogi ih slovenski književni povjesničari stavljaju u 1550. godinu, premda je izvjesno da su tiskane na početku 1551. (usporediti: *Primož Trubar – Znamenite osebnosti*. Internet: www.hervardi.com/primoztrubar.php. – korišteno 14. siječnja 1917.).
- Franjo Bučar navodi, pogrešno, 1553. kao godinu tiskanja tih knjiga, o. c. str. 38.
- Najznačajnije Trubarovo djelo je *Ta celi Novi testament nasiga Gospudi inu izveličarie Jezusa Kristusa, na dva maihina deilla rezdilen, v tim ie tiga Stariga testamenta dopolnene...* tiskano latinicom u Tübingenu 1582. (V Tibingi M. D. LXXXII.).
- ⁹ Petar Pavao Vergerije je po zanimanju pravnik i teolog. Zbog prelaska na protestantsku vjeru inkvizicija mu u Rimu 1549. oduzima biskupsku čast i izopćuje ga iz Katoličke crkve. Nakon toga Vergerije odlazi u Švicarsku, da bi zadnje godine života (1553. – 1565.) proveo kao savjetnik vojvode Christopha Württemberskog u Tübingenu. Komunicirao je s Martinom Lutherom (1473. – 1546.) i Primožem Trubarom, a na dvoru Ferdinanda I. upoznaje i Ivana Ungnada. Vodi oštre polemike protiv Tridentskog koncila (održavanog od 1545. do 1563.). Uz njegova se brojna djela spominje i teološko-polemička rasprava *Rasgovarange megiv papistu, i gednim Luteran. Stumaceno po Antone Segnianine*. Stampan v Padoue Miseza Setembra... 1555. Jedan od dva sačuvana primjerka (mletački) sadržava nakon hrvatskog teksta jedan slovenski, *Ena molitov*, i jedan talijanski, *Oratione de perseguitati*, koje je potpisao P. P. Vergerije, pa mu neki istraživači pripisuju i hrvatski dio knjižice. Novija istraživanja pokazuju da je Anton Senjanin (XVI. st.) samo jedan od brojnih pseudonima Matije Vlačića Ilirika (1520. – 1575.), koji je, prema tome, i autor citiranog djela. Iako je kao mjesto tiskanja knjižice naznačena Padova, sva je prilika da je tiskana u Morhartovoj tiskari u Tübingenu.
- Izvori: *Hrvatska opća enciklopedija*, knjiga 11., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009., str. 347.; *Hrvatski biografski leksikon*. Knjiga 1. A – Bi. Jugoslavenski leksikografski zavod. Zagreb, 1983., str. 190. (o Antonu Senjaninu).
- Franjo Bučar donosi pogrešnu godinu Vergerijeva rođenja (1489.), o. c., str. 31. i bez rezerve mu pripisuje djelo *Rasgovarange megiv papistu, i gednim Luteran*, o. c., str. 42.
- ¹⁰ Vergerije je na dvoru vojvode Christopha Württemberskog upoznao njegova službenog teologa Johanna Brenza, pa je i njegov *Katechismus* iz 1535. preveo na talijanski jezik.
- ¹¹ Ivan (Hans) III. Ungnad von Weißenwolff (Sonnegg, 1493. – Vintřov u Češkoj, 1564.). U mladosti je stekao povjerenje cara Karla I. (V.) Habsburškog (1500. – 1558.) koji mu 1522. daje naslov baruna carstva. Od 1543. je gospodar varaždinske Tvrde i nasljedni župan varaždinski, a od 1553. vrhovni kapetan Hrvatsko-slavonske krajine. S drugim je hrvatskim plemićima, a posebno s Nikolom Zrinskim (1510. – 1566.), vodio više uspješnih bitaka protiv Turaka. Izvor: *Hrvatska opća enciklopedija*. Knjiga 11. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb, 2009., str. 194.
- ¹² Alojz Jembrih, *Od uspjeha do izjave »viel falsch« o uraškom glagoljskom Novom zavjetu* – u ediciji *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. Vol. 32. No 1 – 2 (63 – 64). Prosinac 2006.
- ¹³ Ovo je prilika da se razriješe neke nedoumice oko Reda »Braće zajedničkog života« i njihova boravka u Urachu.
- Spomenuti je red (»Brüder vom gemeinsamen Leben«) nastao potkraj 14. stoljeća. Od mnogih se drugih, njemu suvremenih, duhovnih redova razlikovao po tome što mu je osnovna djelatnost, pored duhovničkih obveza, bila ručno prepisivanje i širenje knjiga, po čemu je i dobio popularni naziv »Braća od pera« (»Brüder von der Feder«). Godine 1468. osnovali su duhovnici u svom samostanu Marienthal u Geisenheimu prvu samostansku tiskaru u povijesti tiskarstva. Tom je redu pripadao i znameniti Thomas von Kemphen (Thomas a Kempis, 1380. – 1471.), kojega tako često citiraju i naši stariji, posebno kajkavski, pisci. S prodorom reformacije taj je red oko 1517. prestao djelovati.
- (Usporediti Internet: https://de.wikipedia.org/wiki/Brüder_vom_gemeinsamen_Leben, korišteno 15. siječnja 20017.).
- Grof Eberhard V. von Württemberg (1445. – 1496.) utemeljuje u kasnom 15. stoljeću u svom rezidencijalnom gradu Urachu Samostan »Braće zajedničkog života« (Stift der »Brüder vom gemeinsamen Leben«). Samostan

je sagrađen zajedno s crkvom sv. Amandusa (oko 584. – 675.). Otud mu potječe i kasniji naziv Amandenhof. S prodorom reformacije i taj je samostan 1514. bio napušten, pa ga je tridesetak godina kasnije vojvoda Krištof Württemberski dao na korištenje Ivanu Ungnadu, koji je tu osnovao hrvatsku tiskaru (Internet: https://de.wikipedia/wiki/Stift_Urach. Korišteno 15. siječnja 2017.). Jesu li već prije u tom zdanju imala svoju tiskaru i »Braća zajedničkog života«, nije poznato, ali je moguće.

N a p o m e n a : Tu valja ispraviti još jednu od brojnih omaški, zbog neodgovornih urednika i pisaca natuknica, koje su se našle u *Hrvatskoj općoj enciklopediji*. Pod natuknicom *Ungnad (von Weissenwolf, von Weissenhof)* Ivan doslovce stoji: »Ondje mu je vojvoda Kristofor dao na raspolaganje bivši kartuzijanski (podvukao I. Z.) samostan u Urachu«. Isto je ponovljeno i u natuknici *Urach*, samo što je tu spomenuto i ime zdanja Amandenhof. (*Hrvatska opća enciklopedija*. Knjiga 11. Tr — Ž. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb, 2009., str. 194. i 204.).

Kartuzijanski je red (Ordo Cartuziensis) utemeljio 1084. u mjestu Chartreuse kod Grenobla u Francuskoj sv. Bruno (oko 1030. – 1101). Red je u svojoj povijesti imao velikih uspona i padova. Sličnu je sudbinu doživljavao i samostan u Pleterju – utemeljio ga 1403. Herman II. Celjski (oko 1360. – 1435.) (*Kartuzijanci in Kartuzija Pleterje*. Internet: www.kartuzija_pleterje.si/cro/index_cro.html. Korišteno 15. siječnja 2017.). Kartuzijanci nemaju nikakve veze s hrvatskom tiskarom u Urachu.

Nije točna ni Bučarova konstatacija da je Ungnad uredio u Urachu »u svom dvoru hrvatsku tiskaru«, jer je taj »dvor« imao samo privremeno na raspolaganju. F. Bučar, o. c., str. 59.

¹⁴ Stjepan Konzul Istranin (Stipan Konzul Istrijan) je djelovao kao pop glagoljaš u Starom Pazinu. Godine 1549. prelazi na protestantizam. Zbog toga je prognan iz svoje župe, pa djelatnost nastavlja kao propovjednik u Ljubljani. Pod pritiskom sve jače katoličke obnove odlazi u Njemačku. Po Trubarovoj preporuci stupa u službu Ivana Ungnada kao prevoditelj, priređivač tekstova i korektor, a u početku i slagar u tiskari hrvatskih knjiga u Urachu.

Na ovom mjestu upozoravamo na dvije izvrsne studije o životu i radu Stjepana Konzula Istranina:

– Zvonimir Bartolić, *Književni rad Stipana Konzula i krug hrvatskih protestantskih pisaca* – u knjizi: *Sjevernohrvatske teme*. Knjiga I. *Studije*. »Zrinski«, Čakovec, 1980., str. 51. – 73.

– Alojz Jembrih, *Stipan Konzul i »Biblijski zavod« u Urachu. Rasprave i građa o hrvatskoj književnoj produkciji u Urachu (1561. – 1565.) i Regensburgu (1568.)*. *Prilog povijesti hrvatskoga jezika i književnosti protestantizma*. Izdavači: Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik« i Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 2007.

¹⁵ Antun (Anton) Dalmatin (početak 16. stoljeća – 1579.) je podrijetlom iz sjeverne Dalmacije. Kao pop glagoljaš djeluje u Istri. Pristavši uz protestantizam, mora bježati u Ljubljanu. Na početku 1561. prelazi u službu Ivana Ungnada te radi u hrvatskoj protestantskoj tiskari u Urachu. Tu, uz Konzula, postaje najaktivniji pisac i prevoditelj uraškoga književnog kruga. Prvo mu je djelo *Tabla za Dicu*, prijevod Trubarova *Abecedarija*, koje je Konzul izdao glagoljicom, a Dalmatin ćirilicom (točnije bosančicom) na čakavštini (zbog toga se u literaturi kao autori knjižice navode i Konzul Istranin i Dalmatin). I glagoljički i ćirilički primjerak imaju njemačke podnaslove. Zanimljivo je da u glagoljskom primjerku stoji da je tiskan »in der Crobatischen Sprach«, a u ćiriličkom »in der Syruischen (srpskom) Sprach«, premda se radi o istom, hrvatskom čakavskom govoru. Cijeli naslov ćiriličkog izdanja glasi: »*Tabla za dicu: Jedne malahne knjižice, iz koih se ta mlada predraga ditca tere priprosti ljudi s ćirilskimi slovami čtati, i poglavitei i potrebnai artikuli, ali členi ove prave stare Karstjanske vere, koja svakoga Čovika Izveliča, lahko mogu naučiti*. – *Abecedarium, Und der gantzte Catechismus / one auflegung / in der Syruischen Sprach*.« U Tubingi. Godišće po IC-X-OVOM rojstvu. ā. f̄. m̄. ā. – 1561. (zanimljivo je da su za brojne vrijednosti korištena slova iz glagoljice).

Dalmatin je poznao više jezika pa je prevodio sa slovenskog, njemačkog, latinskog i talijanskog. S Konzum je toliko surađivao da su njih dvojicu u šali nazivali drugom Sv. braćom (Ćirilom i Metodijem). (Internet: hr.wikipedia.org/wiki/Antun_Dalmatin – korišteno 14. siječnja 2017.).

¹⁶ O bitnim razlikama između Trubarovih slovenskih tekstova i hrvatskih prijevoda te o njihovoj nužnosti opširno piše Zvonimir Bartolić u raspravi *Hrvatski prijevodi Trubarovih knjiga. Sjevernohrvatske teme*. Knjiga 4., »Zrinski«, Čakovec, 1989., str. 200. – 206.

¹⁷ Franjo Bučar, o. c., str. 100. – 101.

Usporediti i Ivan Kukuljević, *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova. Niz životopisa*. Naklada Matice hrvatske. Zagreb, 1886., str., 8.

¹⁸ Alojz Jembrih, o. c., str. 36.

¹⁹ Franjo Bučar, o. c., str. 110.

²⁰ Franjo Bučar, o. c., str. 238. – 241.

²¹ Alojz Jembrih, o. c., str. 38.

²² Nakon bratove (†1571.) i majčine (†1574.) smrti tiskaru je vodio sam Georg Grappenhach (†1610.) koji se proslavio brojem i kvalitetom tiskanih knjiga. Usporediti: Hans Widmann, *Tübingen als Verlagstadt*. J. C. B. Mohr (Paul Siebach). Tübingen, 1971., str. 46. – 61.

²³ Zvonimir Bartolić, o. c., str. 203.

²⁴ Zvonimir Bartolić, o. c., str. 306.

- 25 O problemima jezika hrvatskih protestantskih knjiga i brojnim zabudama o uraškoj tiskari, uključivši i njezin naziv, u našoj znanstvenoj literaturi opširno piše Alojz Jembrih u iznimno vrijednoj raspravi »Pogovor uz pre-tisak ćirilčkoga *Novoga testamenta* [1563.]« – »Afterword to the Reprint of the Cyrillic *New Testament* [1563.]« – u knjizi *Novi testament – Novi testament* (Pretisak). Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«, Zagreb, 2008., str. 7. – 14.
- 26 Franjo Bučar, o. c., str. 215.
- 27 Franjo Bučar, o. c., str. 172. – 173.
- 28 Zvonimir Bartolić, *Sjevernohrvatske teme*. Knjiga I. *Studije*. »Zrinski« Čakovec, 1980., str. 30. Bartolić na tom mjestu navodi po naslovu sve novootkrivene knjige i pismo kojim su pisane.
- 29 Ivan Ungnad opširno piše iz Uracha njemačkim izbornim knezovima i knezovima u pismu od 14. rujna 1561., o stanju religije u južnih Slavena pa doslovce kaže da mnogi svećenici »...das sy weder recht lesen noch viel weniger verstehen khünden«), obrazlažući ujedno i nužnost djelovanja hrvatske tiskare u Urachu. Vidjeti o tome i: Ivan Kostrenčić, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Süd-slaven in den Jahren 1559 – 1565*. Gesammelt und herausgegeben von Ivan Kostrenčić. Wien, 1874., str. 47.
- 30 Franjo Bučar, o. c., str. 27.
- 31 Današnja znanost ne prihvaća tezu da je M. Luther svojih devedeset i pet teza o indulgencijama, dogmama i uređenju crkve objesio na vrata wittenberške dvorske crkve. Natuknica: *Luther, Martin, Hrvatska opća enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Knjiga 6., 2004., str. 694.
- 32 Zvonimir Doroghy, *Blago latinskog jezika. (Thesaurus linguae latine)*. Matica hrvatska, Zagreb, 1966., str. 80.
- 33 *Reformacija i protureformacija. Hrvatski leksikon*. Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb, 1997., str. 356. – 357.; Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1910., str. 22.
- 34 Matija Vlačić Ilirik (Labin, 1520. – Frankfurt na Majni, 1575.). Na Wittenberškom sveučilištu stječe stupanj profesora hebrejskog i grčkog jezika. Već je za vrijeme studija bliski suradnik Luthera i Filipa (Philpp) Melan-chthona (1497. – 1560.), a od 1549. otvoreno istupa kao idejni pokretač borbe protiv pape, cara i pomirljivijih stavova Lutehera i Philippa Melanchthona. Među više knjiga najzrelije mu je djelo *Cljuč Svetog Pisma*, tiskano u Strasbourgu 1567. Iste godine izlazi u Baselu latinski tekst *Clavis Scripturæ Sacræ seu De sermone Sacrarum Litterarum*. Drugo je izdanje tiskano u Jeni 1574. Često je proganjan, ali do kraja života ostaje ogorčen protiv-nik pape kojeg naziva antikristom. (Izvor podataka Internet: https://hr.wikipedia.org/wiki/Matija_Vlačić_Ilirik – korišteno 20. siječnja 2017.). Za njegova su se kulturnog djelovanja izmijenila trojica papa: Pio IV., papa od 1559. – 1565., Pio V., papa od 1566. – 1572., Papa Grgur XIII. (Gregorijanski kalendar), papa od 1572. – 1585. Sva je prilika da Vlačić među njima nije pravio nikakve razlike.
- 35 Karlovac su osnovali (i izgradili) austrijski car Rudolf II. (1552. – 1612.), od 1572. hrvatsko–ugarski kralj, i njegov stric Karlo II. Štajerski (1540. – 1590.), po kojem grad i nosi ime.
- 36 Franjo Bučar, o. c., str. 12.
- 37 Rudolf Horvat, *Povjest Medjumurja*. Napisao Rudolf Horvat, kr. profesor. Izdano nastojanjem Dra. Pere Mag-dića. Varaždin. Tiskom St. pl. Platzera, 1908. Na unutrašnjem naslovnom listu stoji kao godina izlaska 1907., što je točno. Međutim, mnogi povjesničari, a među njima i Bučar, navode krivu, 1908. godinu (Bučar, o. c. 2.). Drugo je izdanje tiskano na trošak »Hrvatskog rodoljuba« 1944., a treće na trošak Matice hrvatske u Čakovcu 1993.
- 38 Budući da se rijetko navodi potpuni naslov Bedekovićeve djela, ovdje ga donosimo u cijelosti: *Natale solum magni ecclesiæ doctoris sancti HIERONYMI in ruderibus Stridonis occultatum, probatorum nihilominus histo-ricorum, et geographicorum opinionibus, ac brevis illiricanæ chronologiæ adjumento eratum, atque cum vita ejusdem purpurati dalmatæ per A.R.P. JOSEPHUM BEDEKOVICH, Ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli primi Eremitæ Definitorem Generalem patefactum*. ANNO REPARATÆ SALUTIS M. D. CC. LII. Neostadii Austriæ, ex typographeo Müleriano.
- Skraćeno: *Rodno mjesto svetoga Jeronima pod ruševinama Stridona zakopano...*
- 39 List se čuva u Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti. Vidjeti u: Zvonimir Bartolić, *Sjevernohrvatske teme* 4., str. 271.
- 40 Dugo se mislilo da je Katarina o svom trošku tiskala *Molitvene knjižice*, a taj bi molitvenik bio njezin autorski rad. Zabunu je unio Boltižar Milovec (1612. – 1678.), kapelan na dvoru druge Katarine Frankopan-Zrinski (1625. – 1673.), Petrove supruge, koji u posveti svog molitvenika *Dvoji dušni kinč* (tiskanog o Katarininu trošku u Beču 1661.) doslovce kaže: »Katarina Frankopan, onoga po vseh narodeh glasovitoga i vekivečnoga spomin-ka vridnoga viteza grofa Zrinskoga Mikule zakoni tovaruš, Vašega pak Svečkoga Gospoctva pradedu Stipana Frankopana sestra, leta 1560. bila je vučinila svoje i vnogim drugim dušam na duhovnu hranu stampati moli-tvene knjižice (istakao I. Z.), vu katerih bil je med drugimi pobožnimi navuki i molitvami Marijanski i mrtvečki oficijum.« Olga Šojat, *Hrvatski kajkavski pisci II, 17. stoljeće*. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Knjiga 15/II. Zora – Matica hrvatska, Zagreb, 1977., str. 142.

Tako se i citiralo do 1967. godine, a tada je Šime Jurić (1915. – 2004.) našao u Franjevačkoj knjižnici na Trsatu do danas jedini sačuvani primjerak tog molitvenika.

Puni je naslov Dešićeva djela: *Hortulus animæ [Stoye Rechi Ray Duffe.] V komfe vzdarxuyu vre Suete gospogie po obicayuu Suete Rymske Crique, Smnogimi Devotnimi mollitvami. Aeternum viues, aeternum nomé habebis. Quod hec post cyneres delebitvlla dies. Excudebat Gratosius Perchacinus. Patavio. 1560.* Danas stoji našoj kulturnoj javnosti na raspolaganju pretisak te knjige u izdanju Franjevačkog samostana Trsat i grada Rijeke s komentarima Milana Mogušića i Josipa Vončine (1932. – 2010.). Naklada Benja, Rijeka, 1995.

- 41 Ovdje valja ispraviti još jednu zabludu. Ferenc Črnko nije došao s hrvatskog juga, kako to tvrde brojni povjesničari hrvatske književnosti, nego s jednom većom grupom svojih sunarodnjaka iz Ukrajine u Međimurje i okolicu Varaždina. O tome svjedoči preko osamdeset prezimena na –ko i –enko na tom prostoru od 16. stoljeća, pa sve do danas: Kučko, Benko, Kolenko, Čerpinko, Čerepinko, Cenko, Plačko, Červenko. Mnogi su nositelji tih prezimena i danas svjesni svog ukrajinskog podrijetla (o tome je piscu ovih redaka argumentirano govorio i tek nedavno preminuli Ivan Čerpinko iz Varaždina).

- 42 Citat je uzet iz Črnkove *Kronike* (uvjetno naslovljene kao *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta*) transkribirane i otišnute u Liberovoj seriji reprint izdanja. Zagreb, 1971. Knjigu je uredio i komentare napisao Milan Ratković (1906. – 1995.).

Cjelovitu je transkripciju dosad jedinog sačuvanog glagoljskog teksta Črnkove kronike, pod naslovom *Povijest Sigeta grada*, objavio i Alojz Jembrih u *Gazophylaciumu* – Časopisu za znanost, gospodarstvo i politiku. God. XIII. br. 1-2, Zagreb, 2008., str. 79., u kronici str. 35.

U povodu 450. obljetnice sigetske tragedije tiskana je posebna knjižica: Ferenc Črnko, *Nikola Zrinski branitelj Sigeta grada*. Urednici izdanja Alojz Jembrih i Stjepan Razum. Izdavač: Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 2016.

- 43 Cijeli je postojeći tekst djela sadržan u rukopisnoj *Martjanskoj (Mariborskoj, Mariborsko-prekmurskoj) pjesmarici starijoj* na str. 18. u V. dijelu, koji je sigurno nastao prije 1593.

Vilko je Novak (1909. – 2003.) priredio kritičko izdanje cijelog rukopisa i objavio ga pod naslovom *Martjanska pjesmarica*. Založba ZRC. Ljubljana, 1997. Novak, str. 337.

- 44 *Vazetje Sigetta grada* sloxeno po Barni Charnarvtichiv - Zadraniinv. N Venetia, MDLXXXIII.:.

Gospodin Zrinski, kad vidi to zgubljenje,

»Sliš'te svi«, reče, »sad moje govorenje!

Ova turska sila, ka nam sad dodiva,

pokora j' zla dila ki u nas pribiva

i u rusagu svem, jere se je jur smel

i svimi i u svemu za odmetnici povel,

jer pustiv pravi put ki njim Isus kaže,

išli su onu blut ki grišnici traže.

Djelo je posvećeno Jurju Zrinskom IV.

(List 18., stihovi 926. – 933.)

Oddilyenje jigetfko. Tuliko razlicsitom, kuliko necsujenom dofle Hěrvatfke risme lipotom spravlyeno. Po Plemenitomu i hrabreñu Goj^{nu} Pavlu Vitezovichu aliti Ritter, Hěrvatskomu i jeny/komu Vla/telinu, slavn: Vojvo/tva Ricardianskoga Capitanu. U Linchu, kalupom Gaspara Frajtmidovicha. Letta Goj^{pod}: 1684. U dijelu spjeva naslovljenom kao *Siget zvrhu samoga sebe* grad pjeva o luteranima:

Smih čine z oltari, mise slušat nete,

Za zakon ne mari nigdor Crikve svete.

Poste ne deržiju za pobožnost niku:

Za grihe se smiju, spovidat Človiku.

(Transkripcija I. Z., str. 44., stihovi 563. – 564. i 567. – 568.)

- 45 Franjo Bučar, str. 234.

- 46 Franjo Bučar, o. c., str. 14. Bučar će isto ponoviti i u svojoj drugoj knjizi *Povijest reformacije i protureformacije u Međumurju i susjednoj Hrvatskoj*, Varaždin, Tiskom St. pl. Platzera, 1913., str. 15. – 16. To je još jedna Bučarova omaška. Kad je, naime, Manlius otvorio svoju tiskaru u Ljubljani 1575., tiskare u Nedelišću više nije bilo. Odnos prema Manliusovoj tiskari, dakle, nikao nije mogao biti povod za osnivanje tiskare u Nedelišću.

- 47 Valentin Putanec kaže da je Bučić do 1565. bio župnik u Stenjevcu. Te su godine Tahyjevi vojnici napali župni dvor, opljačkali ga, provalili u crkvu i u svetohranište (tabernakul), iz pokaznice izvadili hostiju i zgazili je. Budući da im se ništa nije dogodilo, to je u Bučiću potaklo sumnju u postojanje tijela i krvi Isusove u sakramentu euharistije. On se pred Tahijem sklonio na posjed Jurja Zrinskog u Nedelišće, gdje se spominje kao župnik u zapisniku parnice od 6. kolovoza 1567., koju je vodio protiv Franje Tahyja (1526. – 1573.) kao: »...

honorabilis Michaelis Bwchych alias de Zthenyevecz, nunc vero ecclesia de Nedlwcze plebani«. Isti se podatak ponavlja i 1571. u drugoj parnici: »...nunc vero in oppido Nedeolcze parochi«.

Ako je, dakle, Bučić 1565. ili nešto kasnije, pobjegao iz Stenjevca, a već 1567. dobio župu u Nedelišću, gdje je ostao do 1571., nikako ne dolazi u obzir župa u Belici, na koju se pozivaju gotovo svi književni povjesničari. Vidjeti u: Valentin Putanec, *Kajkavski pisac Ivan Pergošić kao Varaždinac (novi prilozi za njegovu aktivnost u gradu Varaždinu i za njegove veze s pravnikom Ivanom Kitonićem)*. *Varaždinski zbornik* (Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800. godišnjice grada. Uredio akademik Andre Mohorovičić. Varaždin, 1983., str. 333.

- 48 Budući da se rijetko citira cijeli naslov Glavinina djela, a donosi važne podatke i o sadržaju i o autoru, ovdje se navodi u cijelosti: *Catholica et christiana doctrina de vera et reali praesentia Corporis et sanguinis Christi Domini in sancta eucharistia. In diocesana synodo alme Zagrabienis ecclesiae die VIII. martii, M.D.LXXIV. (podvukao I. Z.) publicata nunc vero occasione propositionum ex Universa theologia die mensis julii M.DCC. LXXI. In celeberrimo sacri ordinis monachorum Divi Pauli I Aemite provinciae Croato-Slavonicae studiorum monasterio Lepoglavensi, per V: P. Sylvestrum Völgyi, monachum paulinum et quarti anni theologum, publice depensarum. Operá & studió R. P. VENANTII GLAVINA, Praefati Instituti, Philosophiae & Theologiae Doctoris, ejusdemque professoris & actualis praefidis, per notas additis etiam Tribus Corollariis illustrata, explicata. Zagrabiae, typis Antonii Jandera, V.C.E.Z.T. Podvučen dio ne dopušta zabunu o kojem se sinodu radi.*

Ista je akta ponovo izdao Maksimilijan Vrhovac (1752. – 1827.) kao dodatak svojoj knjizi *Constitutuones synodales ecclesiae zagrabienis* u Zagrebu 1805., ispustivši manje važan treći dodatak. Usporediti u: *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalamtinskog zemaljskog arkiva*. Godina III. Uredio dr. Ivan pl. Bojančić Kninski. Zagreb, 1901., str. 220.

- 49 Rudolf Horvat, *Poviest Međimurja* (II. izdanje), Zagreb 1944., str. 63. – 64. Horvat citira Vrhovčevo djelo, str. 312. (vidjeti i bilješku 48)

- 50 *Molitive Knyisicze Vszem Christusevem Vérnem Szlovenzkoga Jezika, priztoyne i hafznovite*. Z-dopuscenjem Górných, drugócs obilnéh pířzane, i řztampane. Vu Posone. Na M. DC. XL. Leto.

Autor nije potpisan, ali se pouzdano zna da je to bio Krajačević, a kako sam kaže u naslovu da su te *Kyisice... drugócs obilnéh pířzane*, pretpostavlja se da je postojalo i prvo izdanje, možda iz 1630.

- 51 Prvi je transkripciju Belostenčevih *Propovijedi* objavio mađarski slavist László Hadrovics (1910. – 1997.) u ediciji *Građa za povijest hrvatske književnosti*, knjiga XIV. Tada Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1939. Danas stoji na raspolaganju čitateljima potpuno izdanje tih *Propovijedi* pod naslovom *Najstarije hrvatske tijelovske propovijedi Ivana Belostenca*. Nakladnici su Glas Koncila, Zagreb i Ogranak Matice hrvatske Ozalj, 2005. Knjigu je za tisak priredio i pogovor napisao Alojz Jembrih.

- 52 Usporediti o tome jedan od najnovijih radova, Diplomski rad. *Spis Scriptorum ex regno Sclavoniae a seculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio Baltazara Adama Krčelića*. Autor, student Juraj Ozmec, mentor doc. dr. sc. Irena Bratičević. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odjek za klasičnu filologiju. Zagreb, lipanj 2014. O Bučiću str. 22. – 23. U originalu listovi B7a – B8a.

- 53 Cijeli naslov tog, jedinog sačuvanog djela tiskanog u Nedelišću 1574., a poteklog iz pera varaždinskog notara Ivana Pergošića (1521. ili 1522. – 1592.), glasi: *DECRETVM koterogaie Verbewczy Istvan diachki popiszał a poterdilghaie Lařlou koterie za Mathiařsem Kral bil zeuře ghořpode i Plemenitih Hotieniem koteri pod Wugar-szke Corune ladanie szlřřse. Od Ivanvssa Pergossicha na Szloujenřki jezik obernien*. [Slijedi latinski tekst koji je Z. Bartolić preveo na hrvatski. On doslovce glasi: *Naj gledati na človeka i ne primaj dare. Ar dari zaslepljuju oči mudrem i preobraćaju reči pravednem*. XVI, 19.] *Stampan v Nedeliřchu Leto nařřegha zuelichenia 1574*.

Danas čitateljima stoji na raspolaganju divot-izdanje tog djela. Uredio ga je Zvonimir Bartolić, a objavili Matica hrvatska i Zrinski d. d. Čakovec, 2003. Najprije se donosi pretisak originala, a potom transkripcije cijelog teksta i opširni komentari iz pera Zvonimira Bartolića.

- 54 Radi se o djelu *Tripartitvm opvs ivris consvetvdinarij incltyti Regni Hungariae. Per spectabilem et Magnificum Dominum Stephanvm de Werbewtz...* Impreřřum Viennae. Anno reparatte Salutis M.D.XLV. István Werbőczy (1458. – 1541.) je bio protonotar Ugarske kraljevske kurije, a djelo je sastavljeno po nalogu kralja Vladislava (László II. Jagelović, 1456. – 1516., o. p.). Naslov ukazuje na tri glavna dijela od kojih se jedan odnosi na osobe, drugi na stvari i treći na postupak. Ima 152 poglavlja, a kao zakonik je, po jednima, služio u Hrvatskoj do 1848., a po drugima, do 1853. kada ga je zamijenio Opći austrijski zakonik (Vladimir Kaššan, *Međimurska povijest*, Čakovec, 2006., str. 78.). Kukuljević ga prvi naslovio kao »Trojstrančni Pismotvor«, a potom su to ponavljali i drugi književni povjesničari.

Hrvatski pravnik Imbrih Domin (1776. – 1848.), koji je svoja djela pisao na kajkavskom jeziku, zove ga »Trojztranzki Posel«, prevevši izraz *opus* (djelo) kao posel u knjizi : *Predznanya pravicz szamosvojneh vugerzkeh Tomař Imbriha...* Vu Zagrebu, 1818., uvodni list A.

Tomaš Mikloušić (1767. – 1833.), pišući u djelu *Iřbor dugoványh vszakoverztnéh...*, objavljenom u Zagrebu 1821., o tiskari u Nedelišću, gotovo prepisuje Krčelića, a za *Decretum* i on kaže *Trojztranchni Piszmotvor Stef.*

Verbeczia, str. 83. Tako češće radi i Vatroslav Jagić (1838. – 1923.).

U Pergošićevu *Decretumu* konkretno *Perva strana* govori o plemstvu, stjecanju plemstva, privilegijama i crkvenim nadarbinama. *Druga strana* govori o zakonima, statutima, običajima i sudskim postupcima. *Tretia strana* je posvećena posebnim pravima u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Erdelju (Sedmogradska u današnjoj Rumunjskoj).

55 Ivan Kukuljević, o. c., str. 150. (citira ga i Bučar)

56 *Poviest Međimurja*. Napisao dr. Rudolf Horvat sveučilišni profesor u Zagrebu. Izdalo prosvjetno-poviestno društvo »Hrvatski Rodoljub«, Zagreb, 1944., str. 63.

57 Franjo Bučar, o., c., str. 14.

Izraz *pizma* objašnjava i Petar Skok u svom *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika*. Knjiga druga. K – poni', JAZU, Zagreb, 1972., str. 669. kao srdžba, ljutina, mržnja, a *pizmen čovjek* je neprijatelj koji čini omrazu među ljudima. Taj se izraz održao u istočnom Međimurju sve do šezdesetih godina 20. stoljeća u obliku *pizmaš*, a u značenju pravdaš, parničar.

58 Životni su put Rudolfova oca Rafaela, također tiskara, i samog Rudolfa detaljno istražili Zvonimir Bartolić i, nešto potpunije, mađarski književni povjesničar Gedeon Borsa. Usporediti tekstove:

– Zvonimir Bartolić, *Hrvatska tiskara u Nedelišću u doba Zrinskih. Sjevernohrvatske teme*. Knjiga I. Studije. »Zrinski« Čakovec, 1980., str. 5. – 24. i u *Prilogima divot-* izdanja pretiska Pergošićeva *Decretuma* iz 2003. (usporediti i *bilješku* 50), str. 416. i dalje.

– Gedeon Borsa, 22. *Rodolphus Hoffhalters Typographie in der Gegend von Mur und Drau (1573. – 1574.)*. *Vjesnik Bibliotekara Hrvatske* (Zagreb) 1968., str. 26. – 34. (u pretisku str. 1. – 9.)

59 Rudolf Horvat, o. c., str. 63.

60 Franjo Fancev, *Počeci kajkavske književnosti i štampanje prvih kajkavskih knjiga. Jugoslavenska njiva*. God. 1922., str. 486. – 489.

Franjo Fancev, *Prvi izgrađivači hrvatskoga štamparstva. Grafička revija*. God. 1926., str. 226. – 229.

61 *Régi magyar könyvtár. II-dik kötet. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*. Irta Szabó Károly. Kiadja A. M. Tud. Akadémia. Budapest, 1885. Naslovi se djela nalaze pod brojevima 133. do 136., a idu redom:

133. Buchich (Michael). *Contra praesentiam corporis et sanguinis Christi in Sacramento Eucharistiae*. Nedelišće. 1573.

134. *Kerstjanski Nauk (Catechismus)*. Nedelišće. 1573.

135. *Novi Zakon . . .* Nedelišće. 1573.

136. Pergossich (Ivanus). *Decretum* (slijedi cijeli naslov). Nedelicze. 1574.

Sve su spomenute bibliografske jedinice objavljene na str. 34. – 35.

62 Naslovi Kultsárovih (to je originalni obik prezimena iako se češće citira kao Kulcsar) knjiga:

– *Az Halalra Valo Keszöletről rövid tanosság... Az Alfo Linduai Kultsár György Mester által á fzent írásbol...* (Krataka pouka o pripremi za smrt). Also-Lindva, 1573.

– *Az Ördögnek a penitencia tarto Bünössel valo vetekedéséről: es az kétségbe esés ellen az Reménségről valo tanosság*: (O dijalogu između sotone i grešnika koji čini pokoru): Irattatott: Az Also Linduai Kultsár György Mester által. 1573. (Djelo je 7. listopada 1573. posvećeno Jurju, Krištofu i Nikoli Zriskom – sinovima Nikole Zrinskog Sigetskog).

– *Postilla az az evangeliomocnac, mellieket esztendő által a keresztyénec gyöleközetibe szoktatc oluasni es hirdetni...* (Postila evanđelja koja se u kršćanskim zajednicama imaju kroz čitavu godinu čitati i obznanjivati). Also Lindva, 1574.

63 Gedeon Borsa, o. c., str. 26 – 34. (posebno uvažiti bilješku 28. str. 34. u tom Boršinu tekstu)

64 Mađarsko ime mjesta Drávavasárhely dolazi od riječi *vásárnap* – nedjelja + *hely* – mjesto, dakle Nedelišće na Dravi (usporediti Muraszerdahely – Mursko Središće, Hódmezővásárhely – mjesto u istočnoj Mađarskoj poznato po filmu »Ich denke oft an Piroska« iz 1955.).

65 Franjo Fancev kaže: »Kad bi bila istinita priča da je Juraj Zrinski dosita onako odlučno propagovao novu a progonio katoličku crkvu, sasvim bi ostalo nerazumljivo, što se o Bučiću iza g. 1574. ništa više ne zna...« Franjo Fancev, *Počeci kajkavske književnosti i štampanje prvih kajkavskih knjiga. Jugoslavenska njiva*, 1922., str. 489.

66 Mađarski je naziv muzeja: *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára*, Batthyány-missilisek, br. 07757 P 1313, No. 7757. (Bucsics [Bwchych] Mihály Lukács deák, turnisevári számtartóhoz, 1579. szept. Csáktornya).

67 Đuro Franković, *Pismo propovjednika Mihaela Bučića (1579.) o zaštiti kmetova u Peklenici, u ozračju vjerskih i gospodarskih zbivanja u Međimurju* – u: *Donjomeđimurski zbornik* (nakladnik Meridijani – izdavačka kuća, Samobor). Volumen III., broj 3, Prelog, svibanj, 2016., str. 86. – 98. Citat je uzet sa str. 97.

68 Prva strana ima 134 tituluša, druga 86, a treća 36.

- ⁶⁹ O inačicama u *Decretumu* opširno piše Zvonimir Bartolić u *Prilozima* divot-izdanju *Decretuma* iz 2003. godine, str. 452. Kod toga navodi relevantne tekstove stranih i domaćih autora. Spominjemo Karela Kadleca (1865. – 1928.), Stjepana Ivšića (1884. – 1962.), Radomira Aleksića (1942. – 2016.) i Zvonimira Junkovića.
- ⁷⁰ Ivan Kukuljević, o. c., str. 150. Nije jasno na koje dvije knjige, od četiri, koje su tiskane u Manliusovoj tiskari u Varaždinu, misli Kukuljević. Ako su to *De Agno Paschali explicationes mysticae...* Blaža Škrinjarića (1534. – 1592.) i *Præfationes et epistolæ Dedicatoriæ Doctis: ó sanctæ vitæ viri, desiderii Erasmi Roterdami...* (obje su knjige doista tiskane u Varaždinu 1587.), to bi značilo da Kukuljević nije znao za dvije knjige *Postilla...* Antola Vramca (1538. – početak 1588.) tiskane također u Varaždinu, ali 1586.
- ⁷¹ Nakon Kukuljevića tiskaru sele iz Nedelišća u Varaždin:
- Rudolf Horvat (»Hrvatska tiskara bijaše godine 1586. premještena iz Nedelišća u Varaždin.«), o. c. st. 64.
 - Franjo Bučar (»Hrvatska tiskara u Nedelišću bude godine 1586. premještena u Varaždin.«) u djelu: *Povijest hrvatske protestantske književnosti*, Zagreb, 1910., str. 16.
 - Franjo Bučar (»Hrvatska tiskara u Nedelišću ne održa se dugo. Godine 1586. premjesti je po svoj prilici sam Gjuro Zrinski u Varaždin.«) u djelu: *Povijest reformacije i protureformacije u Međumurju i susjednoj Hrvatskoj*, Varaždin, 1913., str. 28.
 - Branko Drechsler Vodnik (1879. – 1926.) ne spominje djelo *Contra realem præsentiam...*, a za tiskaru kaže: »Hrvatska tiskara u Nedelišću ne održa se dugo. Juraj Zrinski premjesti je god. 1586. u Varaždin, i tu je njome upravljao Ivan Manlius...« Citat je uzet iz knjige *Povijest hrvatske književnosti*. Knjiga I. *Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. S uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagolskoj književnosti. Izdanje: Matica dalmatinska – Matica hrvatska, Zagreb, 1913., str. 205.
 - David Bogdanović (1869. – 1944.) kaže: »... uredi sebi Juraj Zrinski na svome imanju u Nedelišću kraj Čakovca vlastitu štampariju. [...] Ova štamparija je kasnije premještena u Varaždin, a odavde opet u Eberovo u Ugarskoj.« Bogdanović na tom mjestu ne spominje tiskara Hoffhaltera, ne spominje niti Ivana Pergošića niti pravi naslov njegova djela *Decretum*, nego navodi tada uobičajeni naziv *Tripartitum* ili *Trojstrančni Pismotvor*. Pergošiću u *Decretumu* će se, doduše, vratiti još jedanput i tu navesti i ime autora i naslov djela. Vidjeti u: *Pregled književnosti hrvatske i srpske*. Knjiga I. (prvo izdanje 1914., a drugo već 1915) Zagreb, 1914., str. 176. – 177. i str. 229.
 - Slavko Ježić (1895. – 1969.) se posebno ne opterećuje tiskarom u Nedelišću pa jednostavno kaže: »Međutim, ta tiskara uopće nije postojala (istakao sam Ježić), a ono što su putujući tiskari štampali u Nedelišću i u Varaždinu, ukoliko ima veze s protestantskim pokretom, namijenjeno je njegovu pobijanju, a ne širenju.« Vidjeti u: *Hrvatska književnost. Od početka do danas 1100. – 1941.* Zagreb. Naklada A. Velzek, 1944. II. izdanje: Grafički zavod Hrvatske, 1993., str. 101.
- ⁷² Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. I. izdanje Matice hrvatske u Zagrebu 1945. II. izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1961., str. 206. i 211.
- ⁷³ Marin Franičević, *Povijest hrvatske renesansne književnosti*. Školska knjiga. Zagreb, 1983., str. 612. – 615.
- ⁷⁴ Alojz Jembrih, *Ivan Manlius prvi tiskar Varaždina*, časopis *Kaj*. God. XIX. Br. III. 1986., str. 29. – 45. Jembrih tu iznosi, kronološkim redom, trideset i tri mišljenja, od kojih najveći broj autora, bez ikakvih stvarnih argumenata, seli Hoffhalterovu tiskaru iz Nedelišća u Varaždin.
- ⁷⁵ *Hrvatska opća enciklopedija*. Knjiga 7. Mail – Nj. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2005., str. 615.
- ⁷⁶ Osim već spomenutog Borsina rada svakako valja navesti i knjigu *A szebeni városi nyomda (1525 – 1530. 1575 – 1601). II. A második szebeni városi nyomda (1575 – 1601)* – u mjesečniku: *A kézisajtó kora. Az Országos széchenyi könyvtár honlapján.*, str. 3/6. Tu stoji (u slobodnijem prijevodu): »Prva sibijska knjigotiskarska radionica (1525. – 1530., o. p.) već je bila izgubljena. Za novo tiskarsko opremanje poslužila je zaliha pribora koji je Rudolf Hoffhalter naslijedio od oca i već ga koristio u Donjoj Lendavi i u Nedelišću u Međimurju. Ne zna se što se dogodilo u Međimurju, pa je Rudolf Hoffhalter 1574. došao u erdeljsko središte donijevši sa sobom tiskarski pribor.«
- Tu je korišten i Borsin rad *A szeben nyomda a XVI. század utolsó negyedében*. In. *Könyvtörténeti irások I*. Budapest, 1996., str. 126. – 127.
- ⁷⁷ Anita Andrea Széll, *Deutsch-ungarische Sprachbeziehungen: Kaspar Helth, Autor und Verleger*. Frank & Timme GmbH. Verlag für wissenschaftliche Literatur. Berlin, 2016., str. 28. U prijevodu taj tekst glasi: »Za ponovo oživljavanje hermannštadske tiskare odigrao je značajnu ulogu i Rudolf Hoffhalter, jer je veliki dio njegova tiskarskog i dekoracijskog pribora nakon 1574. došao u Hermannstadt.«
- ⁷⁸ Zvonimir Bartolić, *Prilozi u Decretumu*, izdanje iz 2003., str. 423.
- ⁷⁹ Budući da se rjeđe citira, ovdje donosimo dio naslova Verešova prijevoda: *Magyar Decretvm, kyt Weres Balas a deakbol tudni illyk, à Werbewczy Istvan Decretomabol, melyet tripartitomnak neweznek, Magyarra fordítot...* Debrecenbe nyomtattatolt Raphael Hoffhalter által. M. D. LXV.
- Zanimljivo je da je Raphaelov sin Rudolf kasnije upotrijebio isti drvorez za naslovnicu Pergošićeva *Decretuma*.

- ⁸⁰ Martin Hajnal, *Ivan Pergošić. Nastavni vjesnik, XV. br. 5*, Zagreb, 1907., str. 385.
- ⁸¹ Zvonimir Bartolić, *Decretum*, 1903., str. 461. – 462.
- ⁸² István Nyomárkay, *Mađarski i hrvatski prijevod Verbecijava 'Tripartituma'.* *Kroatologija* 5 (2014.) 1: str. 1. – 24.
- ⁸³ Početak posvete predstavlja uobičajenu formulu onoga vremena: »Velikomu i zmožnomu gospodinu gospodinu Jurju Zrinskomu vekovečnomu knezu od Zrinia Cesarove i Kraljeve svetlosti na Ugerskom orsagu Tarnikmeštru, Tolnačniku i Kapitanu vse dobro od Boga svomu milostivnomu gospodinu želje.«
- ⁸⁴ Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Matica hrvatska, Zagreb, 1910., str. 14.
- ⁸⁵ Potpuniji je naslov djela *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*. [...] *Quarta ueró Decas cum Quinta dimidia, nunquam antea excusæ, Ioan Sambuci Tirnauiensis, Cæs. Maieſt. Hiſtorici, &c. opera ac studio nunc demum in lucem proferuntur*:... Basileæ, ex officina Q B Q - BTNBÆNÆ 1568.
- Prvo je, nepotpuno, izdanje, pod naslovom *Rerum hungaricarum decades tres*... tiskano 1543., također u Bazelu (Ex Roberti Winter officina), s prvih trideset knjiga.
- János Zsámboky je u Hrvatskoj poznatiji po djelu *Obsidio Zigethiensis. An. M. D. LVI. descripta*. Viennæ Austriae, 1558. Siget je branio Marko Stančić Horvat (1520. – 1561.) i uspio ga obraniti zahvaljujući diverziji Nikole Zrinskog IV. na Bobovišće (Babócsa), što je odvelo dio turske vojske od Sigeta. Zsamboky najprije navodi pogrešno ime Martinus Horuath, a potom Marci (Marcus).
- ⁸⁶ *Ungerische Chronica. Das iſt ein(e) grundliche Beschreibung des aller mächtigſten und gewaltigſten Königreichs Ungern*... Durch einen der Freyen Künſte / Historien und alter Geschichten / Liebhabern / P. F. N. (Paul Frisius Nagoldanus, o. p.). Gedruckt zu Franckfurt am Mayn durch Peter Schmidt. In Ferlegung Sigmund Feyerabendts. M. D. LXXXI.
- Prijevod je tiskan iste godine kad i drugo izdanje knjige *Rerum ungaricarum*, također objavljeno u Frankfurtu, ali kod drugog nakladnika (Apud Andream Wechelum, M. D. LXXXI.).
- ⁸⁷ Početak posvete glasi: »Dem Wolgebornen Herrn / Herrn Georgen / Graffen zu Serin / ec. und Herrn zu Schackenthurn / ec. Römischer Keyserlicher Maieſtet Raht / und General Oberster in Ungern / ec. Meinem gnedigen Heren.« Posvetu nikako nije mogao napisati Bonfini, nego autor dugog teksta, predgovora, i nakladnik knjige Sigmundt Feyerabendt (1528. – 1590.) koji se na kraju i potpisao: »Euwer Gnaden Underſtäniger / gehorsamer Diener Sigmundt Feyerabendt / Bürger und Buchhändler daselbst.«
- Sliku, između ostalih, donose Franjo Bučar u svojoj *Povijesti hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Matica hrvatska, Zagreb, 1910., str. 11. Nataša Štefanec na koricama svoje knjige *Hertik njegova veličanstva*. Izdavač B B · A · R · B · A · T, Zagreb, 2001. i Vladimir Kalšan u opsežnom djelu *Međimurska povijest*, Vlastita naklada, Čakovec, 2006., str. 75.
- ⁸⁸ Franjo Bučar, o. c. str. 20. i 21.
- ⁸⁹ Zvonimir Bartolić, *Hrvatska tiskara u Nedelišću u doba Zrinskih* – u knjizi: *Sjevernohrvatske teme*. Knjiga I. *Studije*. Zrinski Čakovec, 1980. str. 6. Bartolić će tu omašku ispraviti u IV. knjizi *Sjevernohrvatskih tema*, str. 156., ali je ponavlja Vladimir Kalšan, o. c. str. 80.
- Franjo Bučar, o. c., str. 22
- ⁹⁰ Zanimljivo je da i inače vrlo kritična Nataša Štefanec zadržava Šegvićev stil kad kaže: »Zadranin Brne Karnarutić, objelodanio je 1584. ep *Vazetje Sigeta* grada i kome bi ga drugom posvetio nego nasljedniku hrabrog muža...« (nije ga on objelodanio jer je već davno bio mrtav, o. p.). Nataša Štefanec, *Hertik njegova veličanstva*. Izdavač B B · A · R · B · A · T, Zagreb, 2001., str. 233.
- ⁹² Cijeli je naslov: *Elektra trädedia, Ljubomir pripovijes pastirska, Ljubov i smrt Pirama i Tizbe, iz veće tudijeh jezika u hrvatski izložene*. Mleci, 1597. *Elektra* je prijevod Sofoklova (496. – 406. prije Krista) istoimenog teksta, *Ljubomir* je drugi prijevod *Aminte* Torquata Tassa (1544. – 1595.), a treći je tekst uzet iz Ovidijevih (43. prije Krista – 17. poslije Krista) *Metamorfoza*.
- ⁹³ Franjo Bučar, o. c., str. 25.
- Taj je detalj važan jer upućuje na prijateljstvo i rodbinske veze Zrinskih i knezova Šubića Peranskih, koje će potrajati do katastrofe u Bečkom Novom Mjestu 1671. Jedna je od uglednijih članica obitelji Peranski bila Barbara Sidonija Peranski († 1813.). Ona je spasila rukopisnu zbirku pjesama Katarine Frankopan Zrinski (1625. – 1673.), a sa svojim je mužom Ferencom Delišimunovićem († 1812.) ispunila drugi, neispisani dio sveska originalnim pjesmama i prepjevima s njemačkog. Budući da je umrla bez potomaka, sav je svoj imetak ostavila pavlinima, pa je i spomenuta zbirka preko pavlina, na ponešto zagonetan način, došla u ruke poznatoga lutajućeg reportera Gerharda Ledića (1926. – 1910.) koji ju je poklonio Matici hrvatskoj. Prvi put je u cijelosti tiskana u izdanju Matice hrvatske u Zagrebu 2014. pod naslovom *Pjesmarica Ane Katarine Zrinski*. Rukopis je za tisak priredio Josip Bratulić.
- Prvi je opširniji prikaz cijelog sveska objavio pisac ovih redaka pod naslovom *Poetska ostavština Ane Katarine Frankopan Zrinski* u zborniku *Radovi Hrvatskog društva folklorista*, Vol. 7, Zagreb, 1998., str., 105. – 121., a transkripciju hrvatskih tekstova iz drugog dijela sveska, pod naslovom *Sadržaj drugog dijela sveska nazvanog*

'Libar od spominka' Katarine Frankopan Zrinski u ediciji Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzoru – Zbornik radova sa znanstvenih skupova. Krapina 2012. – 2013. (za godinu 2012.). Nakladnik Hrvatska udruga Muži zagorskog srca, Zabok, 2015. str. 119. – 152.

- 94 Johannes, Ivan, Janez, Janž Manlius, Manlin, Manel, Mandelc, i kako se već nije skrivao pred progoniteljima protestanata, počinje, po nekima, svoj tiskarski zanat u Ungnadovoj tiskari u Urachu, ali za tu tvrdnju nema pouzdanih podataka. Zna se, međutim, da je 1562. došao u Ljubljano, gdje je otvorio knjižaru koja je dobro poslovala, pa je Manlius uskoro primljen u gradski građanski stalež. Tu je 1575. osnovao i svoju tiskaru (Hoffhalter je već tada u Hermannstadtu, o. p.) u kojoj će do 1580. otisnuti trideset različitih knjiga, među njima i *Kroniku* Antuna Vramca (1578.). Ubrzo nakon toga mora trajno napustiti Ljubljano pa odlazi na dvor osvjedočenog protestanta Baltazara Batthianyja u Güssing (Németújvár u Gradišću), gdje je od 1582. do 1585. tiskao šesnaest djela na mađarskom, latinskom i njemačkom jeziku. Potkraj 1585. ili na početku 1586. dolazi na poziv hrvatskog bana Tome Erdödyja (1558. – 1624.) u Varaždin, gdje ostaje do 1587. i tiska tri knjige (jednu u dva dijela). Potom, na njegovu putu, slijede dvor Jurja Zrinskog Monyorókerék (Eberau, Eberovo), zatim Deutsch Schützen, Sarvár i Deutsch Kreutz. Manliusova je tiskara na imanjima Jurja Zrinskog, Boldizsára Bththyányja i Ferencza Nádasdyja (1555. – 1604.) radila više od dvadeset godina i za to je vrijeme u njoj tiskano devedeset i šest naslova na latinskom, hrvatskom, slovenskom i njemačkom jeziku. Usporediti:

– Alojz Jembrih, *Ivan Manlius prvi tiskar Varaždina (1586. – 1587.)* – u časopisu *Kaj*. Godina XIX., broj III / 1986., str. 29. – 45.

– Nataša Štefanec, o. c., str. 224. – 231.

- 95 Franjo Bučar, o. c., str. 201. To je Jurij, a ne Juraj Dalmatinac, kako kaže Bučar.

- 96 Puni naslovi tih djela glase:

– *Postilla na vsze leto po nedelne dni vezda znouich izpraulena fzlouenfzkim iežikom. Po Antolv Vramcze sz: p: Doctore i Czirkue Varafdinŕke · P · Pfalmo. 118. Domine greŕsus meos dirige.* Stampano v szlobodnom Kralieuom Varaffu Varafđine. M. D. LXXXVI. (Na kraju tog, I., dijela stoji: Stampano v szlobodnom kralievom varasv Varafđine po Iuane Manliufe. M. D. LXXXVI.)

– *Postilla veszda znovich zpravlena szlouenfzkim jeŕzikom po godoune dni, na vfze leto. Po Ant: Vramczv sz: P · Doctoru. Pfalmo 118. Domine greŕsus meos dirige.* Stampano v szlobodnom Kralieuom Varaffu Varafđinu. M. D. LXXXVI. (Tu nema tiskarova potpisa.)

Danas stoji na raspolaganju znanosti bibliofilsko izdanje *Postille*. Uredio ga je Alojz Jembrih, a nakladnici su Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstveni rad Varaždin i Kršćanska sadašnjost Zagreb, Zagreb – Varaždin, 1990. (Oba su dijela objavljena u jednom svesku.)

– *Praefationes et Epistolae dedicatariae doctiŕs[imi] & sanctae vite viri Desiderii Eraŕmi Rotterdami, in quatuor Euangelistas, Christianis hominibus lectu dignae.*

Adivincta est pia sancti Stephani Regis Hungariae, ad filium suum Emericum ducem Sclauoniae admonitio.

Subsequitur adhortatio Stephani Bathorei ad milites, tempore Matthiae Regi, facta.

Sub finem continentur aliquot precesiones pie.

Opera et impenŕis Ioannis Pergoŕsich Typis renouatae. Varasдини Ioannes Manlius excudebat, Anno 1587.

– *De Agno paschali Explicationes mysticae, in XII caput Exodi, Authore Blaŕŕo Literato Skrynjarich, Iudice Regiae ciuitatis Varafdienŕis, nunc recens editae. Ioan. I. Ecce Agnus Dei, qui tollit peccatia mundi.* Varafđini, Anno M. D. LXXXVII.

- 97 Usporediti: Alojz Jembrih, *Život i djelo Antuna Vramca* (na unutrašnjem naslovnom listu stoji *Antun Vramec i njegovo djelo*.) *Prilog proučavanju starije hrvatske književnosti i povijesne dijalektologije*. Naklada RO »Zrinski«, Čakovec, 1981.

- 98 Alojz Jembrih, *Prva tiskana knjiga u Varaždinu 1586. na hrvatskom jeziku kajkavske osnovice* (pogovor) u izdanju iz 1990., str. 5. – 77.

- 99 Kod starijih se književnih povjesničara to i može razumjeti jer su često morali koristiti jedine, premda neprovjerene, izvore koji su se tada smatrali pouzdanima.

Tako Franjo Bučar u svojoj *Povijesti protestantske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1910. kaže: [...] »Drugi opet drže da je Manlius iz Njemačke, odakle ga je Trubar, i to iz Uracha, doveo u Ljubljano.« Str. 201. Bučar se tu pozvao na polemičan tekst Antona Aškerc (1856. – 1912.) *Ali je Primož Trubar upesnitve vreden junak ali ne?* Gospodu profesorju drju. Tominšku odgovarja A. Aškerc. V Ljubljani 1905. Natisnila »Narodna tiskarna«. Na str. 39. – 40. tog teksta Aškerc navodi: »V Ljubljani se ustanovi tiskarna (in to po inicijativi Trubarjevi, ki je bil tiskara Mannela iz Nemčije seboj pripeljal...)«

Određenu je zabunu u početku unio i sam Jembrih komentirajući Vramčevu ispriku o mogućim tiskarskim pogreškama u *Postilli*. On kaže: »Već na osnovi takve isprike, vidljivo je da se radi o tiskaru koji je raspolagao inventarom slova kojima je tiskao i slovenska protestantska djela. Osim toga, Vramec time bjelodano potvrđuje da je Manlius došao iz Njemačke.« (*Život i djelo Antuna Vramca*, 1981., str. 153.). Jembrih tu, doduše, nigdje ne kaže da je Manlius izučio tiskarski zanat u Urachu, ali će to tako shvatiti Nataša Štefanec, navodeći citirano Jembrihovo djelo (str. 70. – 74.), i napisati da je Hoffhaltera (nakon odlaska iz Nedelišća, o. p.) slijedio drugi

tiskar »... Johannes Manlius. Manlije je u svojim ranim danima radio u Ungnadovoj tiskari u Urachu, a godine 1562. došao je u Ljubljano, gdje je najprije otvorio knjižaru« (Nataša Štefanec, *Heretik njegova veličanstva*, Zagreb, 2001., str. 227.).

Za takvo je stanovište odgovorna tvrdnja njemačkog književnog povjesničara Karla Semmelweisa (1906. – 1989.) koji u, često citiranom, djelu *Johann Manlius, Burgenlandes erster Buchdrucker*, Biblos, XXI., 1., Wien, 1972., str. 159.) navodi da je Manlius radio u Ungnadovoj tiskari u Urachu i da je tu izučio tiskarski zanat. Isto vidjeti i u njegovu tekstu *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts* (1582. – 1823.). Eisenstadt, 1972.

Bratislav Lučin u svom tekstu *Erazmo i Hrvati XV. i XVI. stoljeća* (Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine) XXX., br 1-2, Zagreb, 2004., str. 26.) također kaže: »Zanimljivo je da je i Vramčevu i Pergošićevu knjigu tiskao Ivan Manlius (*Kroniku* u Ljubljani, a *Erazma* u Varaždinu), koji je svoje umijeće izučio u tiskari Ivana Ungnada u Tübingenu i Urachu...«

U natuknici *Joannes Manlius (Wanderbuchdrucker)*, Wikipedia der freien Enzyklopädie [Internet: [https://de.wikipedia.org/wiki/Joannes_Manlius_\(Wanderbuchdrucker\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Joannes_Manlius_(Wanderbuchdrucker))] – korišteno 14. veljače 2017.] stoji: »Als sicher gilt, dass er mit Primos Truber in Kontakt stand. Auch soll er das Druckwerk in der slowenischen Druckerei des Hans Ungnad in Urach und Tübingen erlernt haben.« Tu odmah valja napomenuti da u Urachu nije radila slovenska, nego hrvatska tiskara. U literaturi se uz tu natuknicu navodi i Karl Semmelweis.

Isto ponavlja i Kurt A. Schantl u tekstu *Literatur und literarisches Leben im Zeitalter der Renaissance und Reformation* – u ediciji: *Beiträge zu einer Literaturgeschichte des Burgenlandes*. Band 1. Böhlau Verlag Wien Köln Weimar, 2009., str. 137.: »Johann Manel (lat. Manlius), ein gebürtiger Kreiner, der sein Handwerk in der Druckerei des Hans Ungnad, Freiherr von Sonneck, in Urach und Tübingen erlernte, blieb von da an, abgesehen von einem zweijährigen Aufenthalt in Warasdin und zwei kürzeren in Sárvár, bis zu seinem Tode 1604 (oder 1605?) in Deutschkreutz im Burgenland.« Citiran je Semmelweis, *Der Buchdruck...* 1972., str. 7.

U diplomskom radu Béle Matthiasa Telekyja, Wien, 2011. stoji: »Johann Manlius stammte ursprünglich aus Kärnten, das zu damaligen Zeit ein Teil Innerösterreich war. Bei Hans Ungnad in Urach lernte er das Buchdruckhandwerk und kehrt im Jahr 1562. wieder in seine Heimat zurück.« Str. 19. (Internet: <http://www/book.xlibx.info/bo-history/3431262-19-verfasser-b-la-matthias-teleky-wien-2011-studienkennzahl-studien-pbn> – korišteno 14. veljače 2017.). Tu Manlius više nije iz Kranjske nego iz Koruške.

100 Vidjeti u tekstu Alojza Jembriha *Pergošićev Erazmo Rotterdamski u Varaždinu (1857.)*, bilješka 11. KAIROS – Evandeoski teološki časopis / Godište VIII. (2014), br. 1, str. 93 – 119. (ovje str. 101.).

101 Cijeli je naslov djela *Kronika vezda znovich zpravljena Kratka Szlouenzkim iezikom po D. Antolu Pope Vramcze Kanoniku Zagrebchkom*. Psal: 118. *Domine gressus meus dirige*. Stampane v Lublane po Iuane Manline, leto. M. D. LXXVIII.

102 Usporediti u pogovoru izdanja iz 1990.: *Sačuvani primjerci »Postille«*, str. 35. – 36.

103 O tome je izvjestio Tomislav Vuković u *Hrvatskom listu* od 7. veljače 2013.

104 Alojz Jembrih, *Erazmo Rotterdamski u Varaždinu (1587.)* – KAIROS – Evandeoski teološki časopis. Godište VIII. (2014.), br. 1, str. 93. – 119.

105 Ovdje se ipak još jednom navodi cijeli naslov knjige, i to po dijelovima koje sadržava: *
Præfationes et Epistolæ dedicatoriæ Doct[is]imi: & sanctæ vitæ viri, Desiderii Erasmi Roterodami, in quator Euangelistas, Christianis hominibus, lectu dignæ.

** *Adivncta est pia Sancti Stephani Regis Hungariæ, ad filium suum Emericum ducem Sclauoniæ admonitio.*

*** *Subsequitur adhortatio Stephani Bathorei ad milites, tempore Matthiæ Regis, facta.*

**** *Sub finem continentur alia quot precesiones piæ.* (Nekoliko molitava, o. p.)

Opera et impen[s]is Ioannis Pergošich Typis renouatæ.

Varasini Ioannes Manlius excudebat, Anno 1587.

(Zvjezdice predstavljaju našu oznaku cjelina koje knjiga sadržava.)

106 Radi se o Pelcovu pismu Jembrihu. Jembrih ga čuva u svojoj arhivi (o. c. str., 97. – 98.)

107 Dr. Neven Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku (Urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća)*. Biblioteka »Historia Croatica«. Knjiga 1. Zagreb – Koprivnica, 1994., str. 132. Budak tu napominje da Pergošić unosi u svoje djelo (koje nije sačuvano, bilješka 12.) »... i jedan protuturski govor, poput hrvatsko-dalmatinskih humanista svoga vremena«. Tekst se, na koji misli Budak, nikako ne može nazvati »protuturskim govorom«. To je realan prikaz jedne epizode u borbi s Turcima.

Budak je mogao naći naslovnu stranicu te knjige i u *Povijesti Hrvatske književnosti* Ive Frangeša. Objavili su je Nakladni zavod Matice hrvatske i Cankarjeva založba. Zagreb – Ljubljana, 1987., str. 84.

108 Na ovom je mjestu potrebno šire objašnjenje.

Antonio (Antonius) Bonfini (Bonfinius, Bonfinis), talijanski učenjak i pjesnik (1427. ili 1434. – 1502. ili 1503.), dolazi, najvjerojatnije na preporuku Beatrice (Aragonske) Napuljske (1457. – 1508.), od 1476. žene Matije Korvina (1443. – 1490.), na Korvinov dvor, gdje mu Matija nudi da napiše povijest Mađarskog Kraljevstva u humanističko-renesansnom duhu. Bonfini prihvaća ponudu i 1489. počne raditi. Kad je Matija umro, Bonfinija za

daljnji posao motivira i adekvatno nagrađuje Matijin nasljednik Vladislav Jagelović II. (1456. – 1516.). Bonfini je radio s kraćim prekidima, ali je do 1497. uspio završiti svoje djelo, no nije dočekao ni tiskanje knjige ni povratak u rodnu Italiju jer je umro od kapi. (Izvor: *Wien Geschichte Wiki* – Internet: https://www.wien.gr.at/wiki/index.php/Antonio_Bonfini – Korišteno 22. II. 2017.; Isto i: *Wikipedia, slobodna enciklopedija* – Internet: https://hu.wikipedia.org/wiki/Antonio_Bonfini – korišteno 22. II. 2017.).

Rukopis je dugo čekao da bude tiskan u cijelosti. Prvu je cjelovitu verziju objavio mađarski povjesničar Joannes Sambucus 1568. (Vidjeti i *bilješku* 85.)

109 To je *Brevis appendix de eodem Ladislao, et reliqvis, per Ioanem Sambucum Tiernaviensem*.

Dodatak donosi niz Zsámbokyjevih tekstova i tekstove drugih povjesničara, a svakako je spomena vrijedno da detaljno opisuje i dvije opsade Sigeta, i to u izdanju iz 1568. samo prvu iz 1556., ali bez oznake godine (str. 809. – 812.), a u izdanju iz 1581., najprije prvu, ali s pogrešno navedenom godinom 1553. (str. 803. – 806.), a zatim i drugu iz 1566. (isto izdanje, str. 831. – 834.). Ti će se tekstovi ponavljati u svim kasnijim izdanjima, samo će se mijenjati oznake stranica. Zanimljivo je da će se ustrajno ponavljati i nehotična tiskarska pogreška o prvoj opsadi Sigeta 1553.

Više je njemačkih povjesničara pisalo o tim događajima. Ovdje se spominje Nicolaus Höniger (1548. – 1598.) i njegovo opsežno djelo *Erste Theil / der Hoffhaltung des Türckischen Keyfers / und Othomañifchen Reichs / darin nicht allein der Türckischen Ampt / Räthen / Bevelchs und Kriegsleuthen (...) die sich zwischen den Türcken unnd Chriften vom jar M.D.XX, biß auff dieses gegenwertige M.D.XCVI. jahre verlossen und zugetragen / in vier Bücher abgetheilt*. Durch Nicolaum Höniger von Königshofen an der Tauber. Getruckt zu Basel 1596., a posebno cjelina *Von den Geschichten und Thaten des Türkischen Keyfers Solymanni*. Na stranicama 526. – 533. nalazi se detaljan opis prve opsade Sigeta koji se gotovo doslovce podudara sa Zsámbokyjevim, ali su tu godine točne, pripreme za opsadu 1555, a sama opsada 1556. To potvrđuje tiskarsku pogrešku u datiranju Zsámbokyjeva teksta iz 1558.

Isti pisac donosi na stranicama 575. – 583. i detaljan opis druge opsade Sigeta iz 1566. koji se, također gotovo doslovce, podudara s latinskim tekstom *Historia Sigethi...* Viennæ Austriæ M D LXVIII. Samuela Budine (između 1540. i 1550. – 1571.), a to je doslovni, kako kaže sam Budina, prijevod *Sigetske kronike* Ferenc Črnka. N. Höniger (1548. – 1598.) ipak nigdje ne spominje ni Budinu ni Črnka, a niti mogući njemački prijevod *Kronike* koji mu je poslužio za prikaz spomenutih događaja.

110 Budući da se najčešće citira izdanje iz 1581., ovdje se donosi cijeli naslov:

Antonii Bonfinii, *Rervm Vngaricarvm decades quator cvm dimidia. His accessere Ioan. Sambvci aliquot appendices, Ō alia: vnā cum prifcorum Regum Vngarie Decretis, feu constitutionibus: quarum narrationes Bonfinij obiter meminere: Ō quæ pagina 16 indicat: Omnia nvnc denovo recognita, emendata, & aucta per Ioan. Sambvcvm, Cæf. Maieft. confiliarium & historicum. Cum indice copiosiss.* Frankofvrti. Apud Andream Wechelum, M. D. LXXXI. Cum priuilegio decem annorum.

Obično se navodi da Bonfinijeva *Rerum Ungaricarum...* opseže četrdeset i pet knjiga.

U naslovu točno stoji »decades quator cum dimidia«. To znači da knjiga ima četiri dekade i dodatak. Svaka dekada ima po deset »knjiga«, a zadnja (dodatak) pet. Opseg pojedinih knjiga je približno šesnaest stranica, tako da cijeli Bonfinijev dio u izdanju iz 1581. završava na 733. stranici s napomenom: »Ant. Bonfinii Rervm Vngaricarvm decadis qvintæ libri V. Finis.«

Njemački prijevod izdanja iz 1568., objavljen 1581., nema *Brevis appendix*.

Joannes Sambucus (pravim imenom János Zsámboky), mađarski filolog, filozof, povjesničar, a na kraju dvorski liječnik kralja Maksimiliana II. i dvorski historiograf, rodio se u Trnavi 1531., a umro je u Beču 1584. Od njegovih brojnih djela valja spomenuti *Corpus iuris Hungarici* iz 1581. (Izvor: *Wikipedia*, & *freien Enzyklopädie* – Internet: https://de.wikipedia.org/wiki/Johannes_Sambucus. (Korišteno 22. II. 2017.).

111 Pergošić je naslove nekih poglavlja prepisao doslovno (I., VII., X.), a neke je malo varirao.

Druga knjiga je duža i ima pedeset i pet (LV) capituluma.

Dalje tekst prati kraljeve i crkvene dostojanstvenike o Ladislavu I. Svetog (prije 1074. – 1116.), preko Kolomana (oko 1040. – 1095.), Bele IV. (1206., kralj od 1235. – 1270.) i drugih do Matije Korvina, a spominje se i Ivaniš Korvin (1473. – 1504.). Na kraju (Finis) je ponovo naznačeno mjesto tiskanja i tiskar: Francovrti. Excudebat Andreas Wechelus. Anno salvtis M. D. LXXXI.

112 Zvonimir Bartolić u divot-izdanju Pergošićeva *Decretuma*, 2003., str. 442. – 443.

113 Sveti Gerard ili Gellert (mađ. Szent Gellért) je rođen oko 980., a umro je mučeničkom smrću 1046. Bio je talijanski biskup. Dio je života proveo na budimskom dvoru, gdje je bio učitelj sinu Svetog Stjepana Svetom Emeriku. Protivnici kršćanske vjere bacili su ga s brda Kelen-hegy u ponor. Sahranjen je u Starom Čanadu (Canadu Vechi u Rumunjskoj). Intern.: https://sh.wikipedia.org/wiki/Sveti_Gerard. Korišteno 22. II. 2017.).

114 Sveti Emerik (Szent Imre) se rodio u Veszprému oko 1007., a poginuo je u okolici Sälarda 1031. Bio je odgajan u strogo kršćanskom duhu. Iako se oženio, sačuvao je svoju čistoću pa je kasnije proglašen svecem (https://hr.wikipedia.org/wiki/Sveti_Emerik). Korišteno 22. II. 2017.).

- 115 Márton (Martin) Haasz Hajnal je gimnaziju završio u Székesfehérváru (Stolni Biograd na Balatonu). Pri Budimpeštanskom sveučilištu studira mađarsku i njemačku filologiju, a 1904./1905. i 1905./1906. usavršava se na Sveučilištu u Zagebu iz hrvatske filologije. On je prvi znanstveno utvrdio da je autor *Molitvenih knjižica* iz 1640. i *Svetih evangelioma*... iz 1651. ista osoba, i to Nikola Krajačević Sartorius (1582. – 1653.). Njegov tekst o Ivanu Pergošiću, objavljen posthumno u *Nastavnom vjesniku* 1907. godine samo je prvi dio šire studije »Mađarski utjecaj na kajkavsku književnost«, dok drugi dio sadržava dilemu oko spomenutog Petretić – Krajačičeva autorstva. Vidjeti iz nekrologa koji je Hajnal napisao osobno Vatroslav Jagić (*Archiv für slavische Philologie*. XXVIII. Br. 4. Berlin, 1906., str.). Mladi je život prekinula tuberkuloza.
- 116 U *bilješki* 10 citiranog teksta Jembrih kaže: »Vrlo je čudno kako je Ivan Zvonar, navodeći taj naslov (*Praefationes*..., o. p.), zapisao: 'Na taj je način dokazao (Ivan Pergošić) svoje zanimanje za Erazma Roterdamskog i njegovo djelo *Pohvala gluposti* (*Laus sulstittiae*, 1509.), oštru satiru na tadašnje crkvene i društvene prilike.' (Zvonar, 2009, str. 92.). Prema tome Zvonarovu diskurzu ispada da je Pergošić preko Erazmova navedena djela upoznao njegovo drugo djelo *Pohvala gluposti*. Nije jasno kakve bi to veze imalo s varaždinskim izdanjem Erazma.« Alojz Jembrih, o. c., str. 100. – 101.
- 117 István (Stjepan) Báthory (ecsedí, † 1493.), vojskovođa Matije Korvina koji je za vojne zasluge dobio posjede i u Hrvatskoj (Sremski Karlovci), a postao je i Matijin namjesnik u Transilvaniji. Poznat je po Bitci na Krušnom polju. (<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/011/pc001115.html#5>). Pál Kinizsi (1432. – 1492.), ban u Temišvaru (mađarski Temesvar, danas Timișoara), po nekima i Pavao Kaniški, slavni vojskovođa Matije Korvina, iznimne tjelesne snage i vješt ratnik koji nije izgubio niti jednu bitku. Poginuo je u opsadi Smedereva. (https://hu.wikipedia.org/wiki/Kinizsi_Pál).
- 118 Bonfini je iznimno precizno opisao Bitku na Krušnom polju (po njemu 1580.). Opis se nalazi u VI. knjizi četvrte dekade, u izdanju iz 1581., str. 612. – 616., a iz 1606., također str. 612. – 616. Vrlo korektan se prijevod nalazi i u njemačkom izdanju iz 1581., str. 323. – 325. (označ. su samo neparne str.). Bathory je bitku započeo, ali je bio na više mjesta ranjen i pao je s konja. U tom je trenutku, prema unaprijed razrađenom planu, Pál Kinizsi došao Turcima s leđa i pretvorio njihovu prividnu pobjedu u katastrofalan poraz. Impresivan je Bonfinijev opis kako Kinizsi doziva i traži među mrtvima i ranjenima Bathoryja. Uspije ga naći i spasiti mu život. Pobjeda je na kraju proslavljena gozdom.
- 119 U *Zapisnicima Poglavarstva grada Varaždina*. Svezak II. za godine 1592. – 1596. u točki 112 od 28. lipnja stoji kako je Elizabeta, udovica Blaža Škrinjarića, poklonila 328 forinti za pomoć siročadi Blaža Antilovića iako je on, po dužnosti, bio sudac u parnici protiv Blaža Škrinjarića. (Str. 144.)
- 120 O Varaždinskom književnom i kulturnom krugu vidjeti opširan tekst Ivana Zvonara: *Varaždinski književni krug u drugoj polovini šesnaestog stoljeća (u povodu objavljivanja pretiska »Decretuma« Ivanuša Pergošića u redakciji dr. Zvonimira Bartolića)*, Matica hrvatska i »Zrinski« Čakovec, 2003.) u knjizi *Na kajkavskim korijenima – rasprave i studije*. Meridijani. Samobor, 2009., str. 77. – 105.
- 121 Napominjemo da je Antilovićev prijevod prvi objavio Mirko Androić pod naslovom *Navuka tkaleshkoga mestra modussi, nauade, red, zsloboschine y prauicze* – časopis *Gesta*, br. 2 – 3, Varaždin, 1980., str. 137. – 143.
- 122 Već je spomenuto da je ta knjiga tiskana u Varaždinu u tiskari Stjepana pl. Platzera 1913.
- 123 Tiskano u Zagrebu, u nakladi Matice hrvatske, 1910.
- 124 Iz obiteljskog se stabla knezova Zrinskih vidi da je Juraj III. Zrinski (1528. – 1547.) bio mlađi brat *Nikole Zrinskog Sigetskog* i da je umro vrlo mlad. Izvor: Obiteljsko stablo Knezova Zrinskih – Wikipedija.
- 125 Bučar spominje R. Horvata samo jedanput, i to u *Povijesti reformacije i protureformacije u Medjumurju i susjednoj hrvatskoj (bilješka 1, str. 2.)*: »Opću povijest Medjumurja napisao je profesor Dr. Rudolf Horvat: *Povijest (Povjest, o. p.) Medjumurja*, Varaždin, 1908. Citat je uzet sa str. 11.
- 126 Bučar tu citira Bedekovića, o. c., str. 286. – 287.
- 127 László Hádrovics (1910. – 1997.) u svojoj disertaciji *Muraköz helynevei (Imena međimurskih naselja)*, Budapest, 1934. navodi, neosnovno, prema latinskom altare, oblik imena Altarecz, premda je u tradiciji uvijek bilo Oltarec – umanjenica od oltar (a i u mađarskom je ta riječ oltar).
- 128 *Natale solum...* Poglavlje LIX. *O drugim crkvama, utvrdama, trgovištima i selima Međimurja, smještenim u jedanaest župa*, odjeljak VII., str. 287. Usporediti i prijevod istoimenog djela »Knjiga o sv. Jeronimu, Iliriku i Međimurju iz pera profesora Marka Rašića, Zagreb – Čakovec, 2017., str. 262.
- 129 Anđela Frančić, *Međimurska ojkonomija na mađarski način*, Folia onomastica croatica 17 (2008.). Autorica doslovce kaže: »Altarec i Družilovec danas nose ime Sveta Marija.« Str. 61.
- 130 Vidjeti i monografiju *Župa Sveta Marija*. Nakladnik: Rimokatolička župa Sveta Marija. Autori tekstova Andrija Lukinović i Pavao Markač. Sveta Marija, 2003., str. 9. – 113.
- 131 Franjo Bučar, o. c., str. 11. – 12.; Rudolf Horvat, o. c., str. 62. – 63.

- ¹³² Cijelo se, relativno lako čitljivo, pismo čuva u Mađarskom nacionalnom zemaljskom arhivu u Budimpešti (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Batthyány-missilisek, br. 07757 P 1313, No. 7757. Rukopis je ujednačen i ispisan pa odaje pisca vješta peru (vidjeti i *Bilješku* 67).
- ¹³³ Izvor: Ivan Kukuljević, *Monumenta historica Slavorum meridionalum. Povjestni spomenici Južnih Slavenah*. Knjiga I. *Listine hrvatske* (Acta Croatica.) U Zagrebu, 1863., str. 278. – 279.
N a p o m e n a : Kukuljević pri prepisivanju listine nije imao znak ŷ pa je svugdje ostavio samo y , što nije u skladu s vremenom kad je tekst pisan.
- ¹³⁴ Na tom mjestu Bučar citira Kukuljevića (*Arkiv*. Knjiga I. Zagreb, 1851., str. 150.) iako Kukuljević nigdje ne spominje ljubljansku tiskaru.
- ¹³⁵ Bučar kaže da je uzeo sliku iz djela: »Hans Christoph Khevenhülers Annales Ferdinandeï«.
Prvo, autor se ne zove Hans nego Franz Christoph Khevenhüller (sam je svoje prezime uvijek pisao kao Khevenhiller, 1588. – 1650.). Pisac je vrlo opsežnog djela *Annales Ferdinandeï, oder wahrhfte Beschreibung Kayzers Ferdinandi des Andern...*
Radi se dakle o caru Ferdinandu II. Habsburškom (1578. – 1637.)
Djelo je koncipirano tako da opširno opisuje važnije povijesne događaje za svaku godinu Ferdinandova života, pa počinje s 1578., a završava s 1637.
Prvo je izdanje izlazilo od 1640. – 1646. u Regensburgu kod Christoffa Fischera, a drugo od 1721. – 1626. u Leipzigu kod Moritza Georga Weidmanna i obuhvaća ukupno dvanaest svezaka.
Za nas je zanimljivo da je u četvrtom dijelu iz 1721., za godinu 1593. detaljno opisana borba pod Siskom ilustrirana vrlo uspelim bakrorezima (str. 1092. – 1098.)
Bakrorez Zrinskog, međutim, nije uzet iz tog izdanja nego iz posebnog izdanja koje je tiskano u dva sveska pod naslovom *Conterfet Kupfferstich (so viel man bekommen können) deren jenigen vornehmen Ministren und hohen Officieren, so von Kayzers Ferdinand des Anderen Geburth an, biß zu Desselben seeligsten Hintritt...* Bey Moritz Georg Weidmann, Leipzig 1721. i 1722.
Na str. 286. drugog sveska iz 1722. su osnovni podaci o Jurju, da je sin Jurja II. i grofice Sofije Stubenberg. Niti godina smrti 1626. (kao godina rođenja je navedena 1596.) ne dovodi u sumnju o kojem se Jurju radi, a posebno podatak da je s Magdalenom (ovdje stoji Zetochi) imao sinove Nikolu i Petra. To je, dakle Jzraj Zrinski V., a ovdje označen kao III., što je zavelo i Bučara. Nakon toga slijedi portret.
- ¹³⁶ Slika (bakrorez) je uzeta iz posebne zbirke bakroreza (*bilješka* 135) objavljene u Frankfurtu 1581. uz djelo *Ungerische Chronica...* i predstavlja Jurja IV. Zrinskog, ali starijeg.
- ¹³⁷ Rudolf Horvat, o. c., str. 66.
- ¹³⁸ Zanimljivo je da oba autora na tom mjestu citiraju Bedekovićevo djelo *Natale solum...* i navode istu stranicu 222., a različite podatke. Točna je, međutim, stranica 266. (Poglavlje LVII/XI).
- ¹³⁹ Pisac je ovih redaka provjerio šesnaest izvora u kojima se ime Magdolna (Magdalena) javlja osam puta, Kata (Katalin, Katarina) pet puta i Elizabeta tri puta. Kao prezime se najčešće javlja Széchy, rjeđe Séchy i Zichy, a jednom i Zetochi. U Bedekovića je to Elizbeta Zechi (o. c., str. 266.).
Kao mjerodavne smatramo mađarske izvore Zrinyi – Lexikon – Kislexikon (lexikon.kislexikon.hu/zrinyi.html) i Zrinyi – Magyar Katolikus Lexikon (lexikon.katolikus.hu/Z/ Zrinyi.html).
- ¹⁴⁰ Bučar se tu gotovo doslovce slaže s R. Horvatom, o. c., str. 72., ali Horvat ne navodi crkvu sv. Marije. Vjerojatno su oba, ponešto različito, citirala zapisnike kanosnskih vizitacija nastale između 1622. i 1649.
- ¹⁴¹ Originalni naslov djela glasi: Peter Berke, *Kinch oszebuini szlavnoga orszaga horvatczkoga To ješzt: Chudnovita pripechenya, y ofzebuine Milošche, kotere pri chudnovitom kipu Marie Bisztrichke Višffe vre let šze šzkašuju...* (Graz, 1775.).
Danas stoji na raspolaganju čitatelju reprint izdanje iz 1775. i njegove transkripcije s pogovorom iz pera Alojza Jembriha. Izdavač je Nacionalno svetište Majke Božje Bistričke Marija Bistrica. Za izdavača Lovro Cindori. Marija Bistrica 1995. Bučar to Berkeovo djelo ne spominje.
Napomena : Mjesto Berkeova rođenja nije Globoko, nago G l o b o k a u općini Ljutomer.
- ¹⁴² Usporediti i Zvonimir Bartolić, *Sjevernohrvatske teme VIII. – Pučko pjesništvo pomurskih Hrvata*. Matica hrvatska Čakovec, Čakovec, 2006., str. 62. – 63.
- ¹⁴³ To su godine biskupovanja Jurja II. Draškovića, a godine rođenja i smrti su 1525. – 1587.
- ¹⁴⁴ I to su godine biskupovanja Petra Petretića, a godine rođenja i smrti su 1604. – 1667.
- ¹⁴⁵ Ivan Kukuljevi Sakcinski, *Petar Petretić* – u ediciji *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*. Knjiga IX. U Zagrebu. U tiskarni Dragutina Albrechta 1868., str. 312. – 325. Bučarov citat, str. 17.
- ¹⁴⁶ Puni naslov djela glasi: *Szveti evngeliomi, Koteremi szvéta Czirkva Zagrebecska Szlovenszka, okolu godišcsa, po Nedelye te Szvetke five: z-iednem kratkem catechismusem, za nevetelne lyudi hafznovitem: Szvetlóga i Višzoko poštvuanoga Gozpodina Gozpodina Petra Petreticsa, Biškupa Zagrebecskoga, Oblaztjum, i ztroškom, i Szlovenzkem šzlovom na šzvetlo vun dani, i stampani. z-dopušcsenjem Gornyh Vu Nemškom Gradcze. Na jezero bezť zto pedefžét i pervo leto. Pri Ferencze Widmanstadiuse štampare.*

- 147 *Molitvene Knyisicze. Vszem Christusevem Vérnem Szlovenskoga Jezika, priztoyne i hafznovite. Z – dopuscse-*
njem Górných, drugócs obilnéh pířzane, i řtampane. Vu Posone. Na M. DC. XL. Leto.
- 148 Martin (Márton) Hajnal, *Nikolaus Krajačević – Peter Petretić (Ein Beitrag zur Geschichte der kajkroatischen Literatur)* – u ediciji: *Archiv für slavische Philologie*. Herausgegeben von V. Jagić. Achtundzwanzigster Band. Berlin. Weidmannsche Buchhandlung. 1906., str. 315 – 321.
- 149 Za čitatelje koji se ponešto zanimaju i za stariju kajkavsku književnost ovdje navodimo naslove narodnih pjesma kako ih je označio sam Krajačević: *Szeřta popévka, kúm řze Ave Maris řtella tomacsi; na notu Hranila devoyka tri řřive řřokole. &c. řředma popévka, kúm řze O gloriořa Domina tomacsi, na notu Igralo kolo řřimko* (tiskarska pogreřka, treba da stoji *řiroko*, o. p.). *Ořřma popévka kúm řze Devicřa Maria pozdravlya, na notu: pořřeal řřem bařřulek, pořřeal řřem draga lyuba. &c. Deveta poévka, kúm řze milořřsa Bořřia pořřři: na notu, Lepo mi poře řřerni kóřř. &c.*
Dok su pjesme *Posejal sem bařřulek...*, *Igralo kolo řřiroko* i *Lepo mi poře řřerni kos* opće poznate, za tekst se *Hranila devoyka tri řive řokole* dugo nije znalo. Jedini, do danas, poznati, cjeloviti zapis (bez napjeva) sadržava *Erlangenski rukopis* iz 1720. godine. To znači da je pjesma bila popularna i ranije, već u Krajačevićevo vrijeme, i da se pjevala i na kajkavskim govornim prostorima. Evo početka:
*Ranila devoyka tri řiva sokola:
Jednoga ranila s belom přenicom,
drugoga ranila kamer-karanřilom,
trećega ranila s drobnim biserom
a pojila ga vinom, rakijom.*
Erlangenski rukopis. Zbornik starih srpskohrvatskih narodnih pesama. Izdao Dr. Gerhard Gezeman. Prof. Univer. u Pragu – u knjizi Srpske kraljevske akademije: *Zbornik za istoriju, jeřik i knjiřevnost srpskog naroda*. Prvo odeljenje. Knjiga XII. Sr. Karlovci. řtampano u Srpskoj manastirskoj řtampariji 1925. (Ćirilica).
Nař je tekst uzet iz popularnog izdanja koje su priredili Radoslav Medenica i Dobrilo Aranitović. »Univerzitetřka riječ«. Nikřić. 1987. (Ćirilica). Pjesma je objavljena kao br. 215., str. 388. (U kazalu je naslov *Devoyka othranila tri řiva sokola*).
- 150 Papa Urban VIII. je 1634. proveo opću reviziju *Rimskog misala*, a posljedice su se te revizije odrazile i na hrvatsku Katoličku Crkvu, posebno uvođenjem obveznog sluřenja mise na latinskom jeziku.
Hrvatski je jeřik u sluřenje mise ponovo uveden nakon Drugog vatikanskog sabora (1962. – 1965.) koji je inicirao papa Ivan XXIII. (1881. – 1963., papa od 1958. – 1963.).
Posebna je novost řto je sada pri sluřenju mise svećenik licem okrenut prema vjernicima.
- 151 Cijeli naslov djela glasi: *Povjest Međumurja*. Napisao dr. Rudolf Horvat kr. profesor. Izdano nastojanjem Dra Pere Magdića. Varařdin. Tiskom St. pl. Platzera. 1908.
Na unutrařnjoj naslovnoj stranici stoji godina 1907., pa bi tu godinu valjalo i citirati.
Piscu ovih redaka stoji na raspolaganju drugo izdanje: *Poviest Međimuja*. Napisao Rudolf Horvat sveučiliřni profesor u Zagrebu. Izdalo prořsvjetno-poviestno druřtvo »Hrvatski Rodoljub«. Zagreb 1944. Iz tog će izdanja i citirati pojedine dijelove.
- 152 R. Horvat, o. c., str. 62. I Horvat tu navodi stranicu 287. iz Bedekovićeva djela *Natale solum...*
- 153 Fanjo dr. Bučar, *řirenje reformacije u Hrvatskoj i Slavoniji* – u: *Vjestnik kr. zemaljskog arhiva*, god. II., Zagreb, 1900.
- 154 Vrhovac, *Const. synodales ecclesiae Zagrabienensis*, str. 312. To je Vrhovčeva izdanje prva dva dijela rasprave Venantiusa Glavine *Catholica et christiana doctrina de vera et reali praesentia Corporis et sanguinis Christi Domini in sancta Eucharistia* objavljene 1771. Vidjeti *biljeřku* 48 u ovom tekstu.
- 155 Ferenc II. Rákóczi je sin Jelene Zrinski, udate Rákóczi (1643. – 1703.) i unuk Petra Zrinskog. U pobuni protiv Austrije poharao je i dijelove sjeverne Hrvatske. Tragično je řto su Međimurci tada stradali od čovjeka koji je u sebi imao i dio hrvatske krvi.
- 156 Nataša řtefanec, *Heretik Njegova Veličanstva. Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu*. Izdaje B B·A·R·B·A·T. Zagreb, 2001.
- 157 Ferdinand I. Habsburřki rodio se u dvorcu Alcalá de Henares kod Madrida 1503., a umro je u Beču 1564. Ugarsko-hrvatskim je kraljem postao 1526./27., a carem Svetoga Rimskog Carstva 1556.
Mořda je na ovom mjestu zgodna napomena da se u selu Alcalá de Henares, ispod spomenutog dvorca, rodio i najslavniji řpanjolski knjiřevnim Miguel Cervantes de Saavedra (547. – 1616.), autor romana *Don Quijote*.
- 158 Nataša řtefanec navodi (o. c., str. 197.) i dirljiv primjer kako Juraj Zrinski 1576. moli svog svaka Boldizsára Batthyányja neka dopusti jednoj svojoj kmetici da se uda za njegova slugu Janosa Prybeka kojemu će Juraj dati komadić zemlje da mladi par moře pristojno živjeti. (Izvor: Mađarski državni arhiv, Budimpeřta, 1566. – 1605.).
- 159 Cherubin řegvić, *Neoteta bařřtina iz Posljednji Zrinski i Frankopani*. Matica hrvatska, Zagreb, 1908., str.193. Vidjeti i *biljeřku* 91.

- ¹⁶⁰ Najnovije je izdanje objavljeno nastojanjem Alojza Jembriha, s njegovim opširnim pogovorom, kao: Franjo Črnko, *Nikola Zrinski branitelj Sigeta grada*. Izdaje Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronim. Urednici izdanja Alojz Jembrih i Stjepan Razum, Zagreb, 2016.
- ¹⁶¹ Tekst je objavljen u ediciji *Croatia Christiana Periodica*. Vol. 28 No 23. Jun 2014., a zapravo predstavlja dio doktorske disertacije s naslovom *Razvoj kompleksa pavlinskoga samostana Blažene Device Marije in vseh svetih v Šenkovcu (1376 – 1786) v luči zgodovinskih in arheoloških raziskav*, branjene pri Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Oddelek za zgodovino. Nadnevak je: Oktober, 2015.
- ¹⁶² Možda nije zгорега i ovdje navesti najčešće citirane autore za čitatelje kojima nije pri ruci tekst Marijane Korunek. Navodimo ih po abecednom redu: Josip Bedeković Komorski, Franjo Bučar, Kamilo Dočkal (1879. – 1963.), Dragutin Feletar, Rudolf Horvat, Nikola (Miklos) Istvánffy (1538. – 1615.), Vladimir Kalšan, Ivan Kukuljević Sakcinski, Emilij Laszowski (1868. – 1949.), Anđelko Mijatović, Geza Palffy, Ferencz Salamon (1825. – 1892.), Gyula Sebestyén, Nataša Štefanec, Károly Zrinyi.
- ¹⁶³ Po našem bi mišljenju, koje ne obvezuje, nešto više pažnje zaslužilo djelo Ferencz Salamona *Az első Zrinyiek*. Irta Salamon Ferenc. (*A szigetvári hős.*). Pesten, Kiadja Heckenast Gusztav, 1865. Második könyv. *Zrinyi Miklós, a Szigetvári*.
Salamon (Šalamon) se u svom djelu, među ostalim, služi i najpouzdanijim pisanim izvorima o sigetskoj tragediji, a to su latinski prijevod Črnkove kronike *Historia Sigethi...* (Beč, 1568.) iz pera Samuela Budine (između 1540. i 1550. – 1571.) i njemački prijevod dijelova teksta *Tarih-i Selaniki* turskog učenjaka i kroničara Efendi Mustafe Selanikija († 1600.), neposrednog očevidca završnih događaja pod Sigetom, koje je objavio njemački povjesničar Joseph von Hammer (1774. – 1856.) pod naslovom *Geschichte des Osmanischen Reiches...* Pest, C. K. Harleben's Verlag, 1834.
- ¹⁶⁴ Popis je doslovno preuzet iz autoričina teksta: »Iz očuvanih isprava doznajemo da im Herman Celjski daruje posjed Šenkovec, Fridrik Lamberg selo Mačkovec, Kristofor Fadan Turanski (*de Thwran*) jedan mlin s ribnjakom na svojem posjedu Križanec, vinograd zvan Zasad i tri selišta u selu Križovec, a Doroteja Mesar daruje im još jedan vinograd na brijegu Zasad (str. 55.).
- ¹⁶⁵ Osnivač je Pavao Tebanski, a službenim se početkom Reda smatra 13. prosinac 1308., kada je legat pape Klementa V. (1264. – 1314.) dao dekretom *Qui saecularia* pavlinima pravilo sv. Augusta.
- ¹⁶⁶ Vladimir Kalšan, *Međimurska povijest*. Vlastita naklada. Čakovec, 2006., str. 57. – 135.
- ¹⁶⁷ Radi se o Karlu II. Habsburškom (1540. – 1590.), bratu cara Maksimilijana II. U hrvatskoj se povijesti najčešće spominje kao utemeljitelj Karlovca.
- ¹⁶⁸ Otto Roth, *Der flankierende Feldzug Erzherzog Karls II von Innenösterreich an die untere Mur in Türkenkriegsjahr 1566 und die Bedeutung von Festung und Stadt Varazdin als zentraler Etapenort* – u: *Varaždinski zbornik*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800. godišnjice. Varaždin, 1983., str. 298., 299.
- ¹⁶⁹ O ponovom osvajanju Baboče (Bobovišća ili Bobovca) govori više stranih i domaćih izvora.
Ovdje se navode najpouzdaniji:
- Johann Baptist Schels (1780. – 1847.), *Zrini's Verteidigung in Sigeth, nebst einer Skizze der Feldzüge 1564 – 1567 gegen die Türken* – u: *Oesterreichische militärische Zeitschrift*. Dritter Band. Siebentes bis neuntes Heft. Wien, 1827. Gedruckt bei Anton Strauß.
Taj je opis posebno zanimljiv, pa se ovdje navodi u cijelosti: »Bald nach Sigeths Falle (gegen die Mitte Septembers) entwichen aus der Feste Baboltsa an der Rynia, die in diesem Orte zur Besatzung liegenden zwei Fahnen deutscher Knechte, in einer finstern Nacht. Dadurch sah sich der Platzkommandant, Stephan Pernetzy, mit den noch bei ihm befindlichen, wenigen Ungern gezwungen, den Ort zu räumen.« Str. 89.
Donosimo i doslovni prijevod: »Uskoro nakon pada Sigeta (oko sredine rujna) pobjegla su iz tvrđave Baboča na Riniji (manja protoka Drave, o. p.) dva stijega (banderija) njemačkih plaćenika u jednoj mračnoj noći. Zbog toga se komandant mjesta Stephan Pernetzy, s još nekoliko Mađara koji su se nalazili s njim, osjetio prisiljenim da mjesto isprazni.«
- *Von der Belagerung und eroberung Sigeth... Anno 1566. von Anfang biß zu eroberung der Vestung...* – u: *Ander Theil der Hoffhaltung des türkischen Keyzers / und Othomanischen Reichs ... vom Jahr M.D.XX. bis M.D.XCVI*. Gedruckt zu Basel. Izdavač, a vjerojatno i sastavljač djela je Nicolaus Höniger von Königshofen an der Tauber. Str. 214. – 222. O Baboči se govori na str. 222.
- Salamon Ferenc, o. c. str. 649.
- ¹⁷⁰ O tome opširno Salamon Ferenc koji kaže »... hogy Zrinyi György fogva van, mint ama trombita bizonnyitja.« Na kraju zaključuje: »Tény az, hogy Zrinyi György nem volt fogoly« (Činjenica je da Juraj Zrinski nije bio uhvaćen.). Na str. 649. citiranog djela uspoređuje Nikolu Zrinskog s Leonidom.
To spominje i Agneza Szabo u radu *Nikola Šubić Zrinski – »Hrvatski Leonida« (uz 500. obljetnicu njegova rođenja* – u časopisu *Gazophylacium*. Časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku. Godina XIII., br. 1-2, Zagreb, 2008., str. 18.

- 171 Kálman Kovács, *Literarische Bearbeitungen der Belagerung von Szigetvár und ihre Quellen* – u ediciji: *Germanistische Studien VIII (Germanistikai tanulmányo VIII)*. Eger. Linceum Kiadó 2011.
- 172 Drugo je djelo Mustafe iz Soluna, poznatijeg kao Selanikî Mustafa Efendi, a zove se *Tarih-i Selaniki* u kojem autor opisuje Otomansko Carstvo od 1563. – 1595. Umro je u Carigradu 1600. godine. Sam napominje da je bio očevidac događaja neposredno nakon pada Sigeta, a posebno istče junačko držanje mladog Berte Geréczyja na ispitivanju pred Mehmed-pašom Sokolovićem.
- 173 U bilješci 1 na str. 81., Kalšan, vjerojatno tiskarskom pogreškom, stavlja godinu rođenja Gašpara Alapića 1625. Naši autori obično ne bilježe godinu Alapićeva rođenja, a mađarski autori stavljaju 1528.? ili 1530.?, dakle uvijek s upitnikom. Vidjeti:
- Kolapi Zoltan, *Alapy Gáspár (1528.? – 1584.)* – u: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfija a délszláv orsagokbol.* 1. A – Gy. A kiadas a Magyar Köztarsaság Nemzeti Kulturális Örekség Minisitérium tamogata. 2002., str. 26.
- Alapi Gáspár (1530. – as évek – 1584.) – u: *Kézikönyvtár (/hu/online-kiadvanyok).* - *Magyar életrajzi lexikon (/hu/online-kiadvanyok/Leksikonok-Magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/)*
- 174 Ferenc Salamon ih navodi poimence kao Cserenkó Ferencz, Geréczi Berta i Gáspár Alapy. Autor spominje i Stjepana Oršića kojega je spasio Turčin Hasan, njegov nekadašnji zarobljenik, ali se Oršiću nakon toga gubi svaki trag. Salamon, o. c., str. 631. – 632.
- 175 Izvor: *Fizetés, zsold.* – Banlaky Jozsef – *A magyar nemzet hadtörtenelem: Gwerczy Bertalan Kanizsán állomásozó czászári alezredes* (mek.oszk.hu/09400/09/09400/09477/html/0013/002.htm).
- 176 Đuro Novalić, *Grof Bartol Baboneg – pisac »Povesti Sigeta grada«* – časopis *Kaj* br. 9. Godina IV. Zagreb, 1971. str.89. – 95.
- 177 Z. Bartolić, *Decretum 1574. Hrvatski kajkavski Editio princeps.* Čakovec, 2003., str. 446.
- 178 Gene. S. Whiting, *Zrinski, Međimurje i reformacija – prilozi poznavanju povezanosti Zrinskih, Međimurja i reformacije u drugoj polovici 16. stoljeća.* Bogoslovni fakultet Zagreb. Zagreb, 2009.
- 179 Gene S. Whiting, *Obitelj Zrinski i Bánffy u djelovanju reformacije u Međimurju i Prekmurju* – u zborniku *Protestantizam včeraj, danas in jutri.* Uredila: Franc Kuzmić i Polonca Šek Mertük. Petanjci, Murska Sobot, Ljubljana, 2015.
- 180 Zvonimir Bartolić, *Književni rad Stipana Konzula i krug hrvatskih protetantskih pisaca* – u knjizi: *Sjevernohrvatske teme.* Knjiga I. Studije. Zrinski Čakovec. Čakovec, 1980., str. 69.
- 181 O tome opširno piše Alojz Jembrih u svom radu *Od uspjeha do izjave »viel falsch« o uraškom glagoljskom »Novom zavjetu«* (1562/63). Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. *Prilozi* 63 – 64. (2006.), str. 35 – 67. Autor navodi da je tiskara ispočetka bila poznata pod nazivom *Windische, Chrobatische und Cirulische Trukhe-rei (slovenska, hrvatska i ćirilčna tiskara)* – tako ju je nazivao i sam Ivan Ungnad. U 20. su stoljeću spomenutu tiskaru njemački proučavatelji reformacije prozvali *Ungnads uracher Bibelanstalt*, neki su naši književni povjesničari to pretvorili u *južnoslavenski biblijski zavod*, a neki čak u *jugoslavenska tiskara*. Str. 35.
- 182 Tek u bilješci 29 stoji: »U djelu vezanu uz Erazma, pisac, Ivan(uš) Pergošić, smatra Isusa Krista našim *summus pontifex-om* i jedinim posrednikom između Boga i ljudi.« Izvađena iz konteksta ta izjava nikako ne može biti dokazom da je Pergošić bio sklon protestantizmu.
- 183 Anđela Frančić, Orsolya Žagar Szentesi, *Međimurska ojkonomija na mađarski način. Folia onomastica Croatica* 17 (2008.), Zagreb, 2008., str. 64. i 74.
József Margitaj, *Magjarska občinska imena u gornjem Medjimurju* – u novinama: *Muraköz – Medjimurje*, od 13. novembra 1887., broj 45.
- 184 Stanko Jambrek, *Reformacija u Zagrebu i širem zagrebačkom okolju* – u: *Zaprešićki godišnjak `96.* Za grad Zaprešić i općine Brdovec, Bistra, Dubravica, Luka, Marija Gorica i Pušća. Nakladnik: Matica hrvatska, Zaprešić, 1997., str.
- 185 Ovdje se navode samo rukopisne pjesmarice kje su u cijelosti sačuvane do danas. To su:
- *Mariborsko-prekmurska, Prekomurska* ili u novije vrijeme preciznije određena kao *Martjanska pesmarica starija*, berm dijelom iz 1593.
- *Nedeliščansko-Markišavska pesmarica* iz 1632.
- *Pavlińska pjesmarica* iz 1644.
Preciznije podatke o sva tri rukopisa donosi pisac ovih redaka pod naslovom *Kajkavske rukopisne pjesmarice do hrvatskoga narodnog preporoda* – u katalogu izložbe *Kajkaviana Croatica.* Hrvatska kajkavska riječ. Zagreb, 1996., str. 285. – 312. Na ovom mjestu posebno ističemo jezik duge epske pjesme o padu Sigeta u *Martjanskoj pesmarici*.
- 186 Dóra Bobory, *Boldizsár Batthyáni (c. 1542. – 1590.)...* Central European University. Budapest, Hungary, 2007., str. 35.
- 188 Stanko Jambrek, *Reformacija u Zagrebu i širem zagrebačkom okolju. Zaprešićki godišnjak `96.* Za grad Zaprešić i općine Brdovec, Bistra, Dubravica, Luka, Marija Gorica i Pušća. Naklada: Matica hrvatska Zaprešić, 1997.

SUMMARY

The sole purpose of this summary is to point to historically verified facts related to the appearance of reformation and counter-reformation in north-western Croatia, especially when they don't coincide with data stated by individual authors (primarily Franjo Bučar and Rudolf Horvat) in works discussed in this paper.

In Croatian printing house in Urach close to Tübingen, in the period from 1561 to 1564 twenty six books were printed (12 in Glagolitic script, 8 in Cyrillic script and 6 in Latin script), or thirteen titles respectively. The founder and the main sponsor of the entire activity is baron Ivan Ungrad.

With reference to circulation numbers of that time Franjo Bučar estimated, that if one takes into account the works that were not printed in Urach, the overall number of twenty-four and twenty-five thousand volumes of Croatian books were printed (according to some authors even up to thirty thousand).

The most important ones are *Prvi del Novoga testameta* (The first part of the New testament), published 1562 in Glagolitic script, and 1563 in Cyrillic script, and *Drugi del Novoga testameta* (The second part of the New testament), printed 1563 in Glagolitic and Cyrillic script.

According to Bučar, those are national literary monuments of the 16th century written in Chakavian dialect. However, the expression „national“ is too general and should be taken with a grain of salt in relation to language.

Distribution of those books was extremely difficult, especially in the area for which they were printed, and fifteen copies are kept in Ljubljana and merely 5 copies in Zagreb. The remaining copies can be found in European libraries. It was established that 162 books were preserved up to the present day, but it is possible that this number is not final.

Their perception in north-western parts of Croatia was weak due to the script which was used (Glagolitic and Cyrillic script) and due to relatively small number of literate individuals.

The Urach episode is very important in the history of Croatian literature because it presents the first attempts of standardization of the Croatian language.

Expansion of reformation caused religious disagreements and intolerance among Catholics and Protestants. This crisis period ends with the Augsburg Settlement in 1555, when Protestantism was politically acknowledged and land owners acquired the right *cuius regio illius religio* (whose realm, his religion).

Franjo Bučar provides a relatively clear overview of distribution of Protestantism in present Croatia. However, when presenting religious and political circumstances in Varaždin and Međimurje, he to a large extent relies on Rudolf Horvat, and both of them are indebted to Josip Bedeković Komorski.

Several authors after Bučar and Horvat decidedly state that Nikola IV. Zrinski of Siget was a Protestant, which is not substantiated by historical evidence. However, it can be presumed that due to circumstances in which he ruled, and especially due to social and political circumstances he had to be tolerant of members of that religious group. To say the least, he ignored the books printed in Urach.

The issue of existence and activity of printing house in Nedelišće and possible literary work of the Calvinist priest Mihalj Bučić seemed to be most complex of all. Of all the works that are assigned to him, it is probable that the existence of the book *Contra realem praesentiam Corporis et Sanguinis Christi in sacramento Eucharistiae* caused his excommunication in 1574, but it was never established whether the respective book was printed in Nedelišće.

Historical facts indicate that the travelling printer Rudolf Hoffhalter came to Nedelišće around the middle of 1574 and that until the 13th of August he completed the print of *Decretum* of Ivan Pergošić and that immediately afterwards he travelled to Hermannstadt (present Sibiu) in Romania, where he arrived in the same year.

It was established that Ivan Manlius printed his first book in Ljubljana in 1575, when Hoffhalter already left Nedelišće with his printing equipment.

Manlius lived in Varaždin in the period from 1586 to 1587 and he printed four books there.

All speculations about the relocation of Hoffhalter's printing house from Nedelišće to Varaždin remain without any scientific foundation whatsoever.

Protestantism in Međimurje can be discussed with certainty in the period from 1570 to 1613, i.e. from the year when it was founded up to the year when it was no longer official confession, after which it gradually disappears from that geographic area.

There are no credible data about hostile attitude of Juraj IV Zrinski (Senior) towards Catholics, especially towards the Paulines. The little data that exist speak more about tolerance than conflicts.

There are no preserved historical documents regarding the form and appearance of Protestant churches, if they existed, as well as no information regarding the language in which the Protestant priests preached (as there are no preserved concepts of their sermons).

Already at the end of the 17th and at the beginning of the 18th century the construction of grand Catholic churches started in Međimurje and construction was mostly completed until 1790.

It can be generally stated that very frequently the authors that wrote about Protestantism in Međimurje and Northwest Croatia provided their free and general interpretations of the existing historical sources with too many material mistakes that were subsequently consistently taken over by younger writers.

The overall presented data require systematic reassessment and corrections. If this will not be administered, these mistakes will by means of systematic transfer become facts, and the image of reformation and counter-reformation in Croatia will remain blurred, or to put it correctly, inaccurate.

STILSKO RESTAURIRANJE DVORA TRAKOŠĆAN SREDINOM 19. STOLJEĆA

STYLISTIC RESTORATION OF THE TRAKOŠĆAN CASTLE IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY

Klara MACOLIĆ

Prof. povijesti umjetnosti
Kralja Petra Krešimira IV, 5
Varaždin
klara.macolic@gmail.com

Primljeno / Received: 28. 3. 2020.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 4. 2020.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: 728.83(497.523Trakošćan)“18”(091)
929Draškovići

SAŽETAK

Trakošćan, titularni grad Draškovića temeljito je obnavljen sredinom 19. stoljeća u neo-gotičkom stilu. Istoj estetskoj koncepciji podvrgnut je krajobraz s jezerom. Obnova u duhu romantičnog sjećanja upućuje na poveznicu sa sličnim arhitektonskim i restauratorskim zahvatima, koji se polovinom 19. stoljeća izvode na srednjeeuropskim burgovima.

Kompleksna ličnost obnovitelja Trakošćana, Jurja VI. (Georga) Draškovića, oblikovana je društveno političkim i povijesnim okvirom. Njegov snažno izražen romantičarski duh, upotpunjen bidermajerskom sviješću, odražava se pri restauraciji Trakošćana. Povezivanjem trakošćanske pregradnje s prvim konzervatorskim zahvatima na području Austrijskog carstva (1804. - 1867.), dokazuje se da je stilska pregradnja Trakošćana znatno više od romantične želje da se novoobnovljenim dvorcem zadivi svijet.

Provedenim terenskim istraživanjem u Laxenburgu, Dvoru Trakošćan, isčitavanjem arhivskih izvora, starih hrvatskih i austrijskih novina te proučavanjem vizuala (prikazi iz stalnog postava i depoa dvorca, slike iz zbirke MUO u Zagrebu, materijali iz privatnih zbirki) kontekstualizirani su konzervatorsko-restauratorski zahvati sredinom 19. stoljeća.

Ključne riječi: 19. stoljeće, dvorac Laxenburg, Juraj VI. (Georg) Drašković, Johann Michael Sebastian Riedl, obitelj Drašković, stilska pregradnja, Trakošćan

Keywords: 19th century, Laxenburg Castle, Juraj VI (Georg) Drašković, Johann Michael Sebastian Riedl, Drašković family, stylistic restoration, Trakošćan Castle

KRATAK PREGLED NAJRANIJE POVIJESTI

Trakošćan nastaje krajem 13. stoljeća kao manja promatračka utvrda unutar obrambenog sustava za nadzor puta od Ptuja prema Lepoglavi i Bednjanskoj dolini. Kroz povijest, posjed je bio u vlasništvu značajnih obitelji, poput grofova Celjskih, Jana Vitovca te Ivaniša Korvina koji Trakošćan nasljeđuje od oca, kralja Matijaša Korvina. Preuzeta vlastelinstva, Ivaniš Korvin je dodijeljivao kao naknadu za razne službe. Na taj način, 1503. godine, podban Ivan Gyulay dobiva Trakošćan i Vinicu. Obitelj Gyulay prva boravi u Trakošćanu, dograđuje ga, preuređuje i ojačava. Zadržavaju dvorac tri naraštaja, sve do izumiranja, 1566. godine, kada Trakošćan preuzima kraljevska blagajna.

U Beču, dana 16. ožujka 1569. godine, na ime zahvalnosti i banske plaće, kralj Maksimilijan dodjeljuje trakošćansko vlastelinstvo hrvatskom banu i kardinalu Jurju II. Draškoviću. Iako su Draškovići posjedovali brojna imanja u zemlji i izvan nje, nakon dobivanja Trakošćanskog posjeda, obitelj se u

kontinuitetu služila pridjevkom *Trakošćanski*. Cijelo su vrijeme ponosno naglašavali prestižnost titulara, pa čak i kada je formalno središte obitelji bio Klenovnik.

Obitelj Drašković zadržala je Trakošćan sve do kraja Drugog svjetskog rata, kada je dvorac nacionaliziran. Jedini kraći prekid vlasništva dogodio se u 17. stoljeću. Naime, godine 1645., Nikola VII. Zrinski se vjenčao s Marijom Euzebijom Drašković koja mu je mirazom predala Prauneck u Štajerskoj te Klenovnik i Trakošćan. Bračnim ugovorom, Zrinski se obvezao da, ako on umre bez potomaka prije Euzebijе, posjedi ostaju njegovoj obitelji koja će u tom slučaju udovici isplatiti 24 000 ugarskih forinti, a ukoliko supruga premine bez potomaka, posjed se vraća njenom ocu, Gašparu Mlađem Draškoviću.

Obzirom da je Euzebija ubrzo umrla bez nasljednika, Euzebijin otac traži od obitelji Zrinski povrat miraza. Dolazi do oružanog sukoba u kojem pobjeđuju Draškovići. Time Trakošćan, uz Klenovnik, postaje simbolom obiteljske dominacije i važnom rezidencijom.

DRAŠKOVIĆI KAO SUDIONICI AUSTRIJSKE CARSKЕ ELITE

Zagarantirani prihodi i poznanstva stoljećima su plemićkoj obitelji Drašković omogućavali raznovrsne umjetničke naruđbe. Obiteljska je zbirka sadržavala mnoge grafičke predloške, putem kojih se saznavalo o originalnom izgledu djela, kao i naručivalo izrađivanje kopija. Posjedovali su grafike Giovannija Battiste Piranesija, predloške iz produkcije Gillesa Rousseleta i Abrahama Bossea, nastale prema radovima Claudea Vignona te brojne druge uratke, naslikane po znamenitim majstorima, primjerice Rubensu.

Jedan od istaknutijih obiteljskih naručitelja bio je Josip Kazimir Drašković (1716. - 1765.). Kazimir je kao uspješan austrijski general u Ratu za austrijsko nasljedstvo (1740. - 1748.) i u Sedmogodišnjem ratu (1756. - 1763.) zadobio čin podmaršala. Njegovo formalno boravište bio je Klenovnik, koji uskoro postaje mjestom samoprezentacije. Pozamašna klenovnička likovna zbirka može potvrditi Kazimirovu sklonost sabiranju i samopromociji. Diplomatski pokloni poput *Malog rodoslovlja obitelji Drašković*, svjedoče o uskoj vezi s carskim Bečom. Darovatelj rodoslovlja, dvorski komornik i savjetnik te povjerenik za Kraljevinu Hrvatsku, Adam Ransuni od Rajesana za Badnju večer ugošćen je na obiteljskom imanju Klenovnik. Značajan dio inventara dvorca zauzimale su narudžbe, poput oslikanih zidnih tapeta. Panoi uključuju *likovne prikaze smotre postrojbe* s kojom je Kazimir Drašković sudjelovao u bitkama u Sedmogodišnjem ratu, između 1756. i 1763. godine, kao i *panoe s prizorima iz života običnih građana*. Prestižnu naručiteljsku ulogu potvrđuje i *Četrdesetak portreta časnika*, pripisanih Jochanu Michaelu Milicu i njegovoj školi. Kako je portret bio skupa i cijenjena forma kojom se dokazivalo imovinsko stanje, činjenica da je Josip Kazimir dao portretirati četrdesetak sebi podređenih časnika, upućuje na potrebu za reprezentativnošću.

Spomenuti likovni prikazi iz zbirke Josipa Kazimira Draškovića premješteni su u Trakošćan prilikom obnove dvorca sredinom 19. stoljeća. Tada je provedena stilska restauracija, koja je odredila današnji izgled dvorca. Kako bi se bolje pojmla ideologija obnove, potrebno je kontekstualizirati konzervato – restauratorske zahvate, ali i objasniti kompleksnu osobnost idejnog začetnika i investitora, grofa Jurja VI. Draškovića (1804. - 1889.).

JURAJ VI. (GEROG) DRAŠKOVIĆ, PREDSTAVNIK VREMENA

Oblikovanju kompleksne osobnosti Jurja VI. Draškovića zasigurno je pridonio kvalitetan likovni materijal iz obiteljske zbirke, koju je grof dodatno obogaćivao vlastitim narudžbama. Ubrzo nakon otkrića fotografskog medija, Juraj je kolekcionirao reprodukcije poznatih umjetničkih djela, kao i profesionalne fotografije Gustava Prücknera iz Graza. Osim što je sabirao fotografije, on je i sam bio amaterski fotograf dokumentarističkog sadržaja. Pritom valja napomenuti da, četrdesetih godina 19. stoljeća, na području današnje Hrvatske profesionalna fotografija nije ni postojala. Stoga se Juraj VI. Drašković može smatrati pretečom hrvatske fotografske djelatnosti.

Da je vizualna prezentacija oduvijek bila bitna, potvrđuje i jedna od najomiljenijih slikarskih formi, portret. Portret je stoljećima omogućavao prezentiranje pojedinca na željeni način te u tom smislu treba promatrati portrete Jurja VI. Draškovića. S jedne strane, Juraj se prikazuje po uzoru na carsku ličnost

Sl. 1 August Prinzhofer, Juraj VI. Drašković, Graz, 1864. godine, ulje na platnu, 135,5 x 96, 5 cm, Muzej Dvor Trakošćan, inv. br. DT 77

Franje Josipa I. (1830. - 1916.) u samodopadnoj pozi poluprofila i časničkoj odori (sl. br. 1). Kao carev sljedbenik nosi, tada popularne, zaliske. Carev su stil, među ostalima, oponašali i njegov tast, maršal Theodor Baillet-Latour (1780. - 1848), kao i nasljednik, Ivan IX Drašković (1844. - 1910.). Osim konzervativnih portreta, postoje djela koja svjedoče o Jurjevom poznavanju građanskih strujanja. Bidermajersko djelo vrhunskog bečkog portretiste Josefa Kriehubera (sl. br. 2), u srazu je s kičenom odjećom carskog oficira. Slika predstavlja Jurja u mondenoj, jednostavnoj odijevnoj kombinaciji. Bidermajerski način odjevanja, bez pretjeranih ukrasa, slijedila je i njegova žena, Sofija. Sofijin portret, bečkog slikara Johanna Hermanna iz 1844. godine prikazuje damu odjevenu u pojednostavljenu ugarsku velikašku haljinu zagašitih boja.

Bidermajerska djela unutar obiteljske zbirke, ostavila su snažan dojam na Jurjeve fotografske uradke. Četiri ženska akta Michaela Stroya, koja simboliziraju četiri kontinenta, mogu potvrditi direktan utjecaj. Godine 1865., Juraj je ulja *Azija* i *Europa* (sl. br. 3) iskoristio kao predložak za fotografiju *Jurimirske frajle* (sl. br. 4).

Bogata trakošćanska biblioteka, u kojoj su sačuvane periodike iz raznih europskih metropola, potvrđuje da je Juraj VI. Drašković bio je dobro obrazovani poliglot. Obzirom da je plemstvo narodni jezik smatro prostim, Draškovići Trakošćanski međusobno su komunicirali na stranom jeziku, o čemu svjedoče dnevници i osobne bilješke na njemačkom jeziku.

Juraj je, kao i većina njegovih predaka, bio vojno obrazovan. Obnašao je prestižne vojne funkcije. Kao podmaršal u Grazu i životni partner Sofije, rođene Baillet-Latour, kćeri pokojnog kraljevog komornika i tajnog savjetnika, ministra rata, maršala Theodora Baillet-Latoura (1780. - 1848), imao je visok društveni status i povlašten položaj. Dok je ostatak hrvatskog plemstva i građana o carevu izgledu saznavao putem portreta, Jurju su visoke vojne pozicije i ženidbene veze omogućavale pristup dvoru. Prema staroj heraldičkoj praksi, pravo pristupa carskome dvoru, *hoffähigkeit*, imala je samo osoba sa šesnaest predaka s plemićkom titulom. Više je plemstvo obuhvaćalo tek osamdeset obitelji, čiji su se članovi međusobno ženili ili udavali. Svim je časnicima bio omogućen pristup dvoru, što je bila jedna od prednosti vojne karijere i povlastica koja je uvelike pridonosila prestižu.

Juraj VI. Drašković umirovljen je relativno mlad, 1851. godine. Kako je bio u dobrom kondicijskom stanju, svoje je djelovanje usmjerio na druge interese. Sredinom 19. stoljeća u središtu njegova interesa našla se obnova Trakošćana. Sukladno Jurjevoj kompleksnoj ličnosti, nova je rezidencija trebala uključiti ravnotežu između duhovnog i fizičkog. Konceptom obnove grof je pokazao svoje široko obrazovanje, ali i sklonost trendovima. Građevinu i okolni park prilagodio je aktualnim aktivnostima, poput lova i ribolova, što je odgovaralo njegovom avanturističkom duhu. Prema Laxenburgskom uzoru (ljetna rezidencija austrijskog cara), Trakošćan je trebao postati mjestom Jurjeve prezentacije.

TRAKOŠĆAN, ROMANTIČARSKA IDEJA ILI DOBRA INVESTICIJA

Austrija je početkom 19. stoljeća financirala ratove protiv Napoleona. Pražnjenje državne blagajne i nacionalna kriza rezultirali su jačanjem oporbe i buđenjem nacionalne svijesti. Nakon Napoleonova poraza, došlo je do širenja austrijskih granica. Novonastala konstrukcija privida pogodovala je razvoju romantičarskog duha. Pritom se bijeg u prirodu činio učinkovitim, oslobađajućim sredstvom. Iako je dio je plemstva prezirao ispraznost društvenog života, aktivnosti na otvorenom poput lova, ribolova, jahanja i planinarenja očaravali su plemstvo. Više bi plemstvo, od lipnja do listopada ili čak studenoga, napuštalo Beč i odlazilo na seoske posjede. Kako je buržoazija polako preuzimala moć, a broj povlašte-

nih plemićkih obitelji sve se više smanjivao, plemićima se nerijetko spočitavalo što trate vrijeme na aktivnosti i druženja, a zanemaruju sudjelovanje u politici pa čak i odbijaju vojnu karijeru.

Trakošćansko je vlastelinstvo prestalo postojati ukidanjem kmetstva 1848. godine, nakon čega Draškovići, na prijašnjem alodijalnom dijelu, formiraju obiteljski veleposjed sa sjedištem u Trakošćanu. Dok je velik dio plemstva bio osiromašen, Juraj VI. Drašković, zahvaljujući dobrim prihodima, visokoj pozicioniranosti u carskoj službi i ženidbenim vezama, u mogućnosti je obnoviti Trakošćan. Ostvaren je projekt u čiju su ideju utkane niti želje za samopromocijom, ali i dobrom investicijom. Objave u starim novinama upućuju na hipotezu da Juraj početkom sedamdesetih godina 19. stoljeća započinje s uspostavom nove privredne grane – turizma. U starim se austrijskim novinama mogu iščitati oglasi, odnosno pozivi na aktualna događanja u Trakošćanu, primjerice javna predavanja, viteške igre, lov i ribolov (isti posao nastavlja Jurjev nasljednik, Ivan IX.). Kako bi se privukli gosti, posebno se naglašava da se radi o demilitariziranoj, sigurnoj zoni.

Hipotezu potvrđuju litografije Ludwiga Czerny-a, koje prikazuju obnovljeni dvorac Trakošćan s novonastalim perivojem. Tiskane su u znamenitoj bečkoj tiskari Reiffenstein i Rösch, između 1855. i 1860. godine (slika br. 5). Prikazi raznih vizura dvorca nastali su ciljano, u svrhu promidžbenog materijala. Kako zbirka Dvora Trakošćana posjeduje tek dvije grafike (pogled prema jezeru i pogled s druge strane jezera prema dvorcu), dok su ostale litografije raspršene po muzejskim zbirkama i arhivima u Beču, Grazu i Zagrebu, može se potvrditi kolanje grafika unutar Austrijskog Carstva.

Nadalje, tisak iz 1874. godine izvještava kako se velik broj posjetitelja dolazio diviti restauriranom Trakošćanu. Spominje se ograničen broj izabranih uzvanika, što bi moglo uputiti na ideju elitnog turizma. Koncept predstavlja novinu na teritoriju sjeverozapadne Hrvatske. Moguće je preuzet od najvažnije ličnosti toga vremena, apsolutističkog vladara Franje Josipa I., koji je vladao dulje od bilo kojeg europskog monarha, od prosinca 1848. do studenog 1916. godine. Obzirom na dugovječnost, podsjećao je na određenu vrstu relikvije koja je utjerivala strahopoštovanje.

LAXENBURG I TRAKOŠĆAN – DVIJE REZIDENCIJE U SLUŽBI SAMOPREZENTACIJE

Laxenburg se u posjedu Habsburške obitelji nalazio od 1300. godine. Izgrađen je u obrambene svrhe, no Habsburgovci su postupno mijenjali njegovu namjenu. Dvorac je stoljećima služio kao ljetno sjedište obitelji, odnosno bečkog dvora.

Unutar Laxenburgškog sklopa podignut je Franzensburg (slika br. 6). Naručitelj dvorca je Franjo II (I) (1768. - 1835.), u čiju čast je Franzensburg dobio naziv. Dvorac je započet 1789. godine, a dovršen posthumno, 1836. godine. Nastao je sustavnim proučavanjem Engleskih i Francuskih srednjovjekovnih viteških dvoraca. Građevinu okružuje slikoviti krajobraz i predio u viteškoj maniri. Franzensburg nije bio isključivo namijenjen boravku i carskoj audienciji, već ubrzo postaje mjestom prezentacije moći i umjetnosti. Njegova je zbirka osmišljena s ciljem da zadivi uzvanike. U istu ga svrhu koriste i nasljednici Franje II (I), poput Ferdinanda I. ili Franje Josipa I.

Nova je građevina nastala integracijom historicističke izgradnje i antikne opreme, preuzete iz poznatih dvoraca Monarhije. Stoga građevinu treba promatrati iz dvaju gledišta: kao zbirku začudnih starina ili kao umjetničku kreaciju. Može se opisati poput conceptualanog spoja igre romantizirane gotike i nove kreacije unutarnjeg uređenja upotrebom spolija. U Franzenburškoj kapeli programatski su raspoređene srednjovjekovne spolije iz *Capelle Speciosa*. Mramorni stupovi iz 1222. godine spojeni su prema projektu Michaela Sebastiana Riedla i graditelja Franza Jägera.

Sl. 2 Josef Kriehuber, Juraj VI. Drašković, oko 1850. (1851.) godine, ulje na dasci, 49 x 38 cm, Muzej za umjetnost i obrt, sig. 1.d. »Kriehuber«

SI 3. Mihael Stroy, Europa, 1836. godine, ulje na platnu, 79 x 116 cm, Dvor Trakošćan, inv. br. DT 1016

Trakošćanski je dvorac, baš kao i Franzensburg, stilskim restauriranjem integrirao antikvitete, inventar i umjetnička djela, preuzeta iz Klenovnika. *Oslikane tapete s motivom smotre postrojbe*, naslikane za Klenovnik između 1775. i 1760. godine i *Tapete s prizorima života običnih građana*, nastale u drugoj polovini 18. stoljeća prekrejone su, preslikane te preselejene u Trakošćan. Translatirane su i slike, poput *Malog rodoslovlja* iz 1775. godine te *Četrdesetak portreta časnika* (portreti nastali između 1755. i 1760. godine). Unatoč činjenici što su spomenute umjetnine premještene prije promjene vlasništva nad Klenovnikom, inicijativu je moguće sagledati kao translaciju

obiteljskih vrijednosti u novu, reprezentativnu cjelinu. Naime, ogledni primjerci obiteljske zbirke Drašković u novom kontekstu zadobivaju izložbeni karakter. Oni su u Trakošćanu raspoređeni kao *memento* na kontinuitet i važnost obitelji koja je godinama služila caru. Primjer preseljenja i prekrivanja zidnih tapeta moguće je povezati sa sličnim postupkom Michaela Sebastiana Riedla pri izgradnji Franzensburške kapele, gdje su srednjovjekovne spolije raspoređene kao dio muzejskog postava. Stoga bi Trakošćan, sukladno Franzensburgu, trebalo promatrati kao kolekciju antikviteta, ali i kao umjetnički koncept.

Iako je 19. stoljeće za stanovanje preferiralo modernije dvorce, komotnije građanske unutrašnjosti, a vanjske reprezentacije, privrženost precima i tradiciji, inspirirala je Franju Josipa I. da Laxenburg preuredi kao boravište. Prema sličnim principima, Juraj je za svoju rezidenciju odabrao Trakošćan.

Svojim velikim prostranstvom, zajedno s jezerom i dvorcem Franzensburg, Laxenburg je jedan od najpoznatijih spomenika pejzažne arhitekture Austrije. Okoliš dvorca Trakošćan također se može smatrati važnim čimbenikom kulturne baštine. Rađen je planski, prema projektu Franza Risiga (1814. - 1896.), što se može ustanoviti usporedbom Risigova plana i katastarske karte iz iste, 1858. godine. Prema istom je nacrtu izrađeno i veliko umjetno jezero što potvrđuje ozbiljnost krajobraznog projekta.

U 19. stoljeću turniri postaju regularne priredbe za publiku, a Laxenburg prvim mjestom njihova održavanja. Dugu tradiciju u laxenburgških viteških igara potvrđuje tribina s počasnim mjestima za kralja i suca, sagrađena oko 1800. godine. I u sklopu trakošćanskog posjeda održavane su brojne rekreacijske aktivnosti, primjerice, viteške igre, lov i ribolov te raznovrsni skupovi. Organizirani boravak na otvorenom mogao bi odrediti Trakošćan kao destinaciju elitnog turizma. Je li otvaranje trakošćanskog posjeda za javnost osmišljeno prema laxenburškoj ideji, nije poznato. Ipak, neupitna je arhitektonska i konceptualna sličnost dvaju spomenutih imanja.

JOHANN MICHAEL SEBASTIAN RIEDL I TRAKOŠĆANSKA OBNOVA

Arhivski podaci, koje objavljuje Milan Kruhek 1972. godine, mogli bi uputiti na hipotezu da se, osim idejnih zasada, s projektom izgradnje Trakošćana može povezati ime laxenburškog dvorskog kapetana i pejzažnog arhitekta Michaela Riedla (1763. - 1850.). Naime, Kruhek spominje pisma A. Pongratza, upravitelja Draškovićevih posjeda, u kojima upravitelj iz Varaždina izvještava Jurja VI. Draškovića (koji je u tom periodu boravio u Beču) o stanju na imanju. U jednom od pisama, iz 1844.

godine, Pongratz napominje kako bi grof tijekom svog boravka u Gasteinu, obzirom da poznaje inspektora iz Laxenburga, mogao njega zamoliti za projekt te prema tome organizirati gradnju dvorca u Trakošćanu. Misli li se u pismu na laxenburškog dvorskog kapetana, arhitekta Michaela Riedla, ne može se točno ustvrditi. Kako su grof i njegov upravitelj znali o kome je riječ, u pismima Reddi(?) nije posebno tituliran. Poznanstvo Jurja VI. Draškovića i inspektora iz Laxenburga moguće je. Moglo bi se temeljiti na Riedlovoj dužnosti dvorskog kapetana, vezano uz pravilo stare heraldičke prakse. Naime, dužnost dvorskog kapetana, između ostalog, bila je kontrola

pristupa dvoru. Stoga je, najvjerojatnije, *Schlosshauptmann* Riedl rješavao Draškovićev pristup Schönbrunnu, Hetzendorfu ili Laxenburgu. Drugo Pongracovo pismo otkriva da Reddi(?), nakon pregleda terena, upozorava na statičke probleme pri izradi prozora na visokom tornju što potvrđuje činjenicu da se radi o graditelju koji je dobro upoznat s projektom, odnosno da je Reddi(?) preuzeo projekt obnove Trakošćana. Iako je Riedel u to je vrijeme već bio star (u carskoj službi između 1781. i 1848. godine), moguće ga je Juraj VI. Drašković upravo zbog toga imao priliku angažirati.

Kronološki, hipoteza je moguća. Michael Riedl je u tom periodu boravio u Zagrebu i surađivao pri izgradnji parka Maksimir (dovršen 1843. godine). Pritom valja napomenuti da je jedan od maksimirskih projekatana, Bartol Felbinger, kao mladi arhitekt surađivao s Michaelom Riedlom (crtač na laxenburškom projektu). Uz Maksimir se, između ostalih, veže i ime Franza Risiga, prema čijem je nacrtu iz 1858. godine, podignut trakošćanski krajobraz. Stoga bi Maksimir, osim što je okupio grupu austrijskih arhitekata koji su boravili na ovom području, mogao pripomoći pri otkrivanju autorstva trakošćanske pregradnje. Je li novo je lice Trakošćana izgrađeno prema građevinskim nacrtima iz Graza koji su u početku bili pod Reddijevim nadzorom, ne može se jasno utvrditi. Tu bi mogla pripomoći analiza cijene projekta. Gjuro Szabo donosi podatak da je obnova bila provedena troškom od 30 000 forinti. Pozamašna svota mogla bi ići u prilog sudjelovanju znamenitog Michaela Riedla pri trakošćanskom projektu.

ZAČECI KONZERVATORSKOG DJELOVANJA U EUROPI I UZORI ZA STILSKO RESTAURIRANJE TRAKOŠĆANA

Usporedi li se Trakošćan s romantičarskom obnovom europskih dvoraca s kraja prve polovine 19. stoljeća, može se konstatirati da je Trakošćan pregrađen približno istodobno, čak i prije nekih od njih. Primjerice, dvorci poput Miramare (nedaleko Trsta) te bavorski Neuschwanstein, sagrađeni su nakon Trakošćana. Kao suvremene paralele, mogu se spomenuti Wartburg kod Eisenacha (1838. – 1867.), pruski dvorac Stolzenfelz (1840. – 1842.) te češki dvorci, poput Ledenica (kraj 18., početak 19. stoljeća) i Hlubočke nad Vltavou (restauriran sredinom 19. stoljeća). Svojim položajem, sličnim arhitektonskim rješenjima i detaljima, spomenuti dvorci stilski i konceptualno podsjećaju na prvi val obnove Trakošćana, između 1844. i 1849. godine.

Kao idejna poveznica s Jurjem VI. Draškovićem i romantičarskom obnovom Trakošćana, može se spomenuti ličnost austrijskog feldmaršala Laval Nugenta (1777. – 1862.). Obzirom da je Nugent bio u

Sl. 4 Juraj VI. Drašković, Jurimirska frajla, 1865. godine, ambrotipija, 13.3 x 17 cm, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, inv. br. MUO - 014258

austrijskoj vojnoj službi (točnije 1840. godine postaje zapovjednikom bansko-varaždinsko-karlovačke granice), neizbježno je poznanstvo između njega i Jurja VI. Draškovića. Laval je, preko supruge, bio u srodstvu s Frankopanima te se, s vremenom, počeo s njima poistovjećivati. Zahvaljujući opsjednutosti Frankopanskom obitelji i zanimanju za povijest, Laval je u romantičarskom duhu obnovio dva grada; Bosiljevo i Trsat. Nakon što je, 1826. godine, kupio ruševine Trsatske gradine, godine 1843., pretvorio ih je u muzej (i vlastiti mauzolej). Pritom valja napomenuti da Laval utemeljuje prvi muzej na prostorima današnje Hrvatske godinu dana prije izrade trakošćanskog projekta. Slič-

nost između Trsatske gradine i Trakošćana nije samo u provedenoj neogotičkoj obnovi, već i u potrebi investitora za samoprezentacijom te veličanjem sebi srodnih velikaških obitelji.

Valja primijetiti da Trakošćan ni kronološki, ni estetski, ne zaostaje za sličnim europskim projektima. Projektant Trakošćana, posebice ukoliko se radi o kraljevskom arhitektu Michaelu Riedlu, zasigurno je bio upoznat sa zahvatima koji su se do 1830 - ih godina već naveliko izvodili na srednjovjekovnim spomenicima, osobito na plemićkim gradovima oko Rajne. Tezu potvrđuje pismo, u kojem Pongratz izvještava Jurja kako je *Reddi(?)* posjetio gradilište. Izjavljuje da se on *...sam ne bi usudio voditi projekt...* Traži da *...rad bude projektiran komisijski, jer on sam ne želi te radove izvoditi*. Zahtjev voditelja projekta da *...rad bude projektiran komisijski...* mogao bi se odnositi na komisijski nadzor konzervatorske struke. Činjenica da *Reddi(?)* ne želi projekt izvoditi sam, upućuje na svijest o složenosti zahvata na povijesnom objektu. Time se stilsko restauriranje Trakošćana, provedeno sredinom 19. stoljeća, pretvara u ozbiljan konzervatorski zahvat.

Dok je starija literatura početak radova na stilskoj obnovi Trakošćana vezivala s natpisom uklesanim nad jugozapadnim pročeljem ulaznog trijema dvorca, Pongratzova pisma pripomažu novoj kronološkoj valorizaciji trakošćanske obnove. Prije se navodilo da je pregradnja započela 1853. godine, no možda je riječ o pogrešnom navođenju 1855. godine. Prema hipotezi koju donosi Ivan Srša, kronogram na ploči valjalo bi tumačiti kao svjedočanstvo kada je obnova dovršena. Srša smatra da je Szabo, najvjerojatnije, pogriješio u čitanju te da se radi o 1849. godini. Tako bi se godina 1844. (vrijeme Pongratzovih navoda) mogla uzeti kao donja granica za osmišljanje, iako njome radovi vjerojatno nisu započeli. Planiranje restauratorskih radova i izrada projektne dokumentacije se time kronološki svrstava prije 1850. godine, kad je u Beču osnovano Središnje povjerenstvo za istraživanje i uzdržavanje građevnih spomenika. Pritom valja napomenuti da se Trakošćanski projekt razvijao čak jedanaest godina ranije nego što je Ivan Kukuljević Sakcinski (1816. - 1889.) imenovan prvim konzervatorom za Hrvatsku i Slavoniju, 1855. godine.

Kukuljević se u brojnim publikacijama pohvalno osvrće na trakošćansku obnovu. Unatoč sentimentalnoj vezi s Trakošćanom, pohvale prvog hrvatskog konzervatora potvrđuju da je obnova poštivala suvremena konzervatorsko-restauratorska načela. Povezivanje stilske restauracije s konzervatorski osvještenim konceptom, upućuje na činjenicu kako ovdje nije riječ o prepisivanju novonastalih trendova, već o ideji koja sudjeluje u njihovom formiranju.

Sl. 5 Ludwig Czerny, pogled na dvor Trakošćan; tisak: Rieffenstein & Rösh, u Albertini datirana oko 1850. godine (zbog prikaza terase treba je datirati u 1862. godinu), 48 x 62,4 cm, Wien: Albertina, Kartensammlung und Goblönmuseum, inv. br. KAR0511887

Sl. 6: Rudolf von Alt, Franzensburg, pogled na park i okolicu iz ptičje perspektive, ulje na platnu, oko 1860. godine, Wien: Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv, nije numerirano

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA UNUTAR DRUŠTVENO-POLITIČKE ZBILJE

U Austrijskom Carstvu egzistirale su raznovrsne nacije, stoga nije bilo moguće uniformirati jezik, običaje i religiju. Sva represivna nastojanja unutar zemalja krune rezultirala su težnjom naroda za samoodređenjem. Nakon što je u Hrvatskoj, 1827. godine, mađarski jezik uveden u škole kao obavezan predmet, dok hrvatskom jeziku nije dodijeljeno mjesto u nastavi, dolazi do atmosfere sukoba. Plemstvo se odupiralo sve snažnijoj mađarizaciji na dva načina; Jedni su se priklonili caru, a drugi su rješenje potražili u Ilirskom preporodu. Dok se Jurjev rođak, grof Janko Drašković (1770. - 1856.), zalagao za upotrebu hrvatskog jezika, Trakošćanska loza Draškovića taj je jezik smatrala zemaljskim. Međusobno su komunicirali na njemačkom jeziku. Ponosili su se vojnom naobrazbom i stoljetnim službovanjem caru. Nasuprot Draškovićima – Ilirima, Draškovići Trakošćanski vještaju portrete Franje Josipa I. i oponašaju njegov stil. Juraj VI. Drašković, kako bi ukazao na asimiliranost s austrijskom kulturom i vojnu povezanost, u Trakošćanu izlaže obiteljsku zbirku pušaka kukača, bradatica, mužara i topova te prenosi umjetnički inventar iz vremena Josipa Kazimira Draškovića (1716. - 1765.). Ženi se kćerkom linčovanog ministra rata, kraljevog komornika i tajnog savjetnika, maršala Theodora Baillet-Latoura. S druge strane, dokumentirana je Jurjeva prisutnost u Saboru, kao i materijalna potpora, od 1000 forinti za osnivanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Ideja pregradnje Trakošćana rađa se u vrijeme slobodarskih i nacionalnih stremljenja, između 1840. i 1844. godine, dok u vrijeme zamaha neoapsolutizma, između 1853. i 1855. godine, započinje pregradnja. Juraj tijekom otvorene germanizacije sprovodi ideju po uzoru na carski dvorac Laxenburg. Brojni članci reklamnog karaktera, koji u austrijskim novinama obavještavaju o događajima u Trakošćanu, dokazuju da je koncept u potpunosti prilagođen austrijskom tržištu. Zasigurno je Juraj, kao podmaršal u Grazu i zet pokojnog austrijskog ministra rata, stekao povjerenje u konzervativnu vladu Franje Josipa I. Ipak, ne treba isključiti činjenicu kako je poistovjećivanje s Austrijom, polovinom devetnaestog stoljeća, predstavljalo otpor aktualnoj mađarizaciji.

Pregradnja Trakošćana, zajedno s krajobrazom, u potpunosti izražava Jurjev romantičarski duh, ali i njegovu svestranost. Juraj VI. Drašković nije samo oponašatelj austrijskih uzora. Uvođenjem inovativnih restauratorskih zahvata, on postaje angažirani širitelj novih ideja.

Napomena: u tekstu su korišteni dijelovi članka Idejne zasade dvorca Trakošćan, zaprimljenog u siječanju 2020. godine i odobrenog za izdavanje u časopisu *Kolo*, Zagreb: Matica Hrvatska

LITERATURA

1. ARIBO, Goswin, ANDREAS, Joseph, VON THÜRHEIM, Georg Maria. *Gedenklätter aus der Kriegsgeschichte der K.K. oesterreichischen Armee*, Wien: Buchhandlung für Militärliteratur, 1880.
2. BALOG, Zdenko. Građevinski razvoj Trakošćana; u: *Kaj, časopis za kulturu i prosvjetu*, 1/2, Zagreb: Vjesnik, 1988.
3. BALOG, Zdenko. Istraživanje najranije povijesti tvrđave Trakošćan – prije dolska Draškovića, *Kaj, časopis za kulturu i prosvjetu* 5/6, Zagreb: Vjesnik, 2012.
4. BAGOLA BREZINŠČAK, Božidar (gl. ur.). *Enciklopedija hrvatskog zagorja*, Zagreb: Leksikografski zavod, 2017.
5. BARBARIĆ, Josip (ur.). *Zapisnici poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina 1606.-1621*. Varaždin: Povijesni arhiv, 1994; IV, V, VIII.
6. BEUSAN, Mario. Dvor Trakošćan – od feudalne utvrde do rezidencije grofa Drašković; u: *Kaj, časopis za kulturu i prosvjetu* 4/5, Zagreb: Vjesnik, 2005.
7. BREGOVAC PISK, Marina. *Obitelj Drašković kao naručitelji i kupci umjetnina (Na primjeru dvora Trakošćan)*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 2012.
8. FODOR, Pal. *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara, Monumenta Hungariae historica dissertationes*, FODOR Pál, ŠOKČEVIĆ, Dinko (ur.). Budimpešta: Institut za povijesne znanosti Istraživačkog centra za humanističke znanosti Mađarske akademije znanosti, Hrvatski institut za povijest, 2015.,
9. HANZL, Lieselotte. Die Franzenburg-Volkommene Ritterburg und Denkmal Franz I; u: *Die Franzenburg in Laxenburg*, Wien: Böhlau, 2005.
10. JÄGER - KLEIN, Caroline. *Österreichische Architektur des 19. und 20. Jahrhunderts*, Wien: Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2005.
11. JOHNSTON, William. *Austrijski duh: Intelektualna i društvena povijest od 1848. do 1938. godine*, Zagreb: Biblioteka posebna izdanja/ Globus, 1993.
12. KEČKEMET, Duško. Felbinger, Bartolomej, u: *Enciklopedija Likovnih umjetnosti 2* (ur. Andre Mohorovičić), Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1962.
13. KLAJČ, Vjekoslav. *Povijest Hrvata II.*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1895.
14. KLAJČ, Vjekoslav. *Povijest Hrvata IV.*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1895.
15. KLAJČ, Vjekoslav. *Povijest Hrvata V* (svezak treći: dio prvi), Zagreb: Tisak i naklade Knjižare Lavoslava Hartmana (Stj. Kugli), 1911., str. 165.
16. KRUEK, Milan. Posjedi, gradovi i dvorci obitelji Drašković; u: *Kaj, časopis za kulturu i prosvjetu*, 8/11, Zagreb: Vjesnik, 1972.
17. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan. *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova*, Naklada Matice Hrvatske, Zagreb, 1886.,
18. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan. *Njeke gradine i gradovi u Kraljevini Hrvatskoj*, svezak III, knjiga I, Zagreb: Kamenotiskarski zavod Dragutin Albrecht, 1870.
19. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan. *Poviest porodice Draškovića Trakošćanskih*, Zagreb: Matica hrvatska, 1887.
20. LESKOŠEK, Vilim. *Trakošćan*, Varaždin: Dvor Trakošćan, (1962. - 1984.), 1984.
21. OBAD ŠČITAROCI, Mladen. *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb: Školska knjiga, 2005.
22. PEDERIN, Ivan. Kukuljević kao životopisac i povjesničar hrvatske književnosti; u: *Kroatologija* 3 , br. 1, Split, 2012.
23. SRŠA, Ivan, Dvor Trakošćan u 19. stoljeću; u: *Kaj, časopis za kulturu i prosvjetu* 4/5, Zagreb: Vjesnik, 2003.
24. SRŠA, Ivan. Dvor Trakošćan; u: *Izveštaj o konzervatorsko – restauratorskim istraživanjima*; Varaždin: Zavod za zaštitu spomenika kulture Varaždin, 2001.
25. SZABO, Gjuro. *Kroz Hrvatsko zagorje*, Zagreb: Knjižara Vasić i Horvat, 1940.
26. SZABO, Gjuro. *Spomenici kotara Ivanec*, Zagreb: Matica hrvatska, 1919.
27. SZABO, Gjuro. *Srednjovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb: Matica hrvatska, 1920.
28. ŠIDAK, Jaroslav. Hrvatski preporodni pokret i grof Janko Drašković; u: *Kaj, časopis za kulturu i prosvjetu*, 8/11, Zagreb: Vjesnik, 1972.
29. TONKOVIĆ, Marija. *Juraj i Karlo Drašković kao fotografi*, katalog izložbe u Muzeju za umjetnost i obrt Vladimir Maleković (ur.), Zagreb, 1985.

ARHIVSKI I INTERNETSKI IZVORI:

1. Arhiv dvora Trakošćan: kutija 53, pismo br. 18., *Liebe Ivan*; Pismo Jurja VI. upućeno Ivanu IX. iz Graza
2. Kleine Anzeigen, *Welt Wien Neuigkeits Blatt*, Sontag, Wien: Hummel, den 11. Juli, 1875., no.5; u: Österreichischen Nationalbibliothek, <http://anno.onb.ac.at/anno,suche#searchMode=simple&query=trako%C5%A1%C4%87an&from=1> (pregledano 1. svibnja 20019.)
3. Kleine Anzeigen, *Welt Wien Neuigkeits Blatt*, Sontag, Wien: Hummel, den Sonntag, 10. Februar, 1878., no.12; u: Österreichischen Nationalbibliothek, <http://anno.onb.ac.at/anno,suche#searchMode=simple&query=trako%C5%A1%C4%87an&from=1> (pregledano 1. svibnja 20019.)
4. Kleine Anzeigen, *Welt Wien Neuigkeits Blatt*, Sontag, Wien: Hummel, den Mittwoch, 13. Februar, 1878., str. 8; u: Österreichischen Nationalbibliothek, <http://anno.onb.ac.at/anno,suche#searchMode=simple&query=trako%C5%A1%C4%87an&from=1> (pregledano 1. svibnja 20019.)
5. *Laval Nuget*, <http://www.amz.hr/18901.aspx>, (pregledano 20. 6. 2019.)
6. *Slovenski narod*, br. 58, 20. maja 1871., Maribor, str 4; u: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=sin&datum=18710520&seite=4&zoom=33&query=%22trako%C5%A1%C4%87an%22&ref=anno-search> (pregledano 1. svibnja 20019.)

SUMMARY

Trakošćan, the titular castle of the Drašković family was thoroughly refurbished and extended in the spirit of romantic memory, in Neo-Gothic style. The park and the lake were subjected to the same aesthetic concept. This points to a link with similar architectural and restoration interventions which were carried out in the middle of the 19th century in Central European castles.

The complex personality of the first restorer of Trakošćan, Juraj VI (Georg) Drašković, was shaped by the social and political framework. Its strongly expressed romantic spirit, complemented by Biedermaier consciousness, is reflected in the restoration of Trakošćan. Linking the rebuilding of Trakošćan, in the mid-19th century, with the earliest conservation interventions, has proved that the stylistic rebuilding of Trakošćan is far more than Juraj's romantic desire to fascinate the world with the newly-restored castle.

With the field research in Laxenburg and Trakošćan castle, the reading of archival sources, old Croatian and Austrian newspapers and the study of visuals (from the permanent exhibition and depot of the Trakošćan castle, paintings from the Museum of Arts and Crafts in Zagreb and materials from private collections) the paper is contextualizing interventions in the mid 19th century.

ŠTAJERSKI GRADOVI NA RIJECI DRAVI: PTUJ, MARIBOR I ORMOŽ NA GEOGRAFSKIM KARTAMA 16. STOLJEĆA

STYRIAN TOWNS ON RIVER DRAVA: PTUJ, MARIBOR AND ORMOŽ IN GEOGRAPHICAL MAPS OF THE 16TH CENTURY

Hrvoje PETRIĆ

Odsjek za povijest,
Filozofski fakultet Zagreb,
I. Lučića 3

Primljeno / Received: 12. 4. 2020.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 4. 2020.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 94(497.412)“15”(084.3)

911.375.1(497.412)“15”(084.3)

316.334.56(497.412)“15”(091)

SAŽETAK

Europski kartografski izvori tijekom cijelog 16. stoljeća kontinuirano su donose podatke o Ptuj, te da gotovo i nema karte koja bi prikazivala područje Štajerske uz rijeku Dravu, a koja ne bi imala ucrtani Ptuj, a u pravilu i Maribor te Ormož. Ptuj (s okolnim gradovima) je najviše bilježen na kartama tiskanim u 13 gradova i to na njemačkom prostoru (Nürnberg, Ingolstadt, Köln, Augsburg, Frankfurt na Maini i Strassburg/Strasbourg), a također i na kartama tiskanim u Italiji (Rim, Venecija), Nizozemskoj (Amsterdam, Antwerpen), Švicarskoj (Basel, Zürich) i Austriji (Beč). Uz njih postoji i nekoliko rukopisnih karata koje se čuvaju u Beču, Karlsruheu i Dresdenu. Prema trenutnom stupnju istraženosti Ptuj se javlja na nešto više od 70 kartografskih izvora iz 16. stoljeća, s time da ovaj broj nije konačan. Nešto manje su na kartama prisutni Maribor, a još manje Ormož. Povremeno ima i drugih okolnih naselja. Obavijesti iz karata o Ptuj, Mariboru i Ormožu 16. stoljeća su vrlo ograničene zbog toga jer su na karte bilježeni tek osnovni podatci. Učestalost pojavljivanja Ptuja, Maribora i Ormoža na kartama tijekom 16. stoljeća po prilici je u skladu je s njihovim tadašnjim značenjem. U radu je autor vrlo ograničeno nastojao ispitati i mogućnosti utvrđivanja promjena u okolišu, posebno u odnosu grad-rijeka, npr. kroz izgradnju mostova i meandriranje rijeke Drave.

Ključne riječi: Ptuj, Maribor, Ormož, karte, 16. stoljeće

Keywords: Ptuj, Maribor, Ormož, maps, 16th century

Cilj ovoga članka je na temelju izabranih kartografskih izvora¹ utvrditi javljanje toponima i prikaza tri štajerska grada na rijeci Dravi: Ptuja, Maribora i Ormoža² s posebnim osvrtom na odnosa prema rijeci, susjednim naseljima i drugim elementima koji se mogu iščitati sa karata. S obzirom na vrlo ograničene mogućnosti karata 16. stoljeća vrijedi istaknuti kako stare karte ipak nisu uvijek pouzdani izvor podataka pa stoga nije moguće očekivati znatnije rezultate.

U interpretaciji autor je pristupio kronološkom rekonstrukcijom, a koristeći progresivnu metodu pri čemu je interpretacija geografskih sadržaja na kartama u funkciji mogućeg utvrđivanja toponima Ptuja, Maribora, Ormoža te još nekih naselja u okolici. U radu je napravljen pokušaj povezivanja načina i

¹ Mirela Slukan Altić, Povijesna kartografija. Kartografski izvori u povijesnim znanostima, Meridijani, Samobor 2003.

² Osnovne informacije o spomenutim gradovima: Hans Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, München, 1962.

učestalosti prikazivanja spomenutih gradova u odnosu na njihov značaj u 16. stoljeću. U radu je autor vrlo ograničeno nastojao ispitati i mogućnosti utvrđivanja promjena u okolišu, posebno u odnosu grad-rijeka, npr. kroz izgradnju mostova i uočavanje skromnih kartografskih pokazatelja vezanih uz meandriranje rijeke Drave na štajerskom području.

Ptuj je tijekom 16. stoljeća uz Graz i Bad Radkersburg (Radgonu) bio najvažniji i najbogatiji grad Štajerske te važno trgovačko središte međunarodnog značaja s prilično dobro osiguranim posredničkim monopolom u trgovini kroz privilegij ptujskim trgovcima kojim su svoju robu mogli prodavati u bilo

koje vrijeme, dok su strani, poglavito talijanski, trgovci pri dolasku u Ptuj svoju robu ostavljani na čekanju do prvog godišnjeg sajma. Ptuj koji je sredinom 16. stoljeću imao nešto više od 1300 žitelja bio je najmnogoljudniji štajerski grad na rijeci Dravi. Do 1555. Ptuj je bio u vlasništvu salzburškog nadbiskupa, a potom prelazi u ruke zemaljskog kneza. Loša gospodarska politika novog vlasnika je dovela do negativnih trendova, a u prvoj polovici 17. stoljeća dolazi do gospodarske stagnacije. Slabljenje gospodarske pozicije vidljivo je gubitkom skladišnih privilegija radi monopola mletačkih trgovaca 1572., odnosno tranzitnog prometa od 1597. godine. Preorijentacijom tranzitne trgovine sa starih na nove putove svi su štajerski gradovi na Dravi izgubili na gospodarskoj snazi.³

Maribor se kao gradsko naselje djelomično formirao i iz potrebe zemaljskih knezova za uspostavljanje konkurentskog grada u odnosu na Ptuj pa ne treba čuditi što su Habsburgovci Maribor obdaru nizom privilegija, među koje su spadali monopol vinskom trgovine s Koruškom ili obveza pristajanja splavara u Mariboru gdje se nalazila mitnica. Maribor je sredinom 15. stoljeća po stupnju razvoja dostigao Ptuj, a nakon toga slijedilo razdoblje gospodarske krize, a tijekom cijelog 16. stoljeća je bio gospodarski slabiji od obližnjeg Ptuja. U smislu broja stanovnika zaostatak je bio gotovo neznan jer je Maribor s predgrađima sredinom 16. stoljeća imao oko 1000 stanovnika.⁴

Sl. 1. Maribor i Ptuj na karti Cornelis de Jode 1593.

³ Uvod u literaturu i izvore o Ptuj: Franjo Baš, Bibliografija Ptuja do leta 1933, Časopis za zgodovino i narodopisje, Maribor 1933, 242-254; Jakob Emeršič, Gradivo za bibliografiju Ptuja in okolice med leti 1933 in 1983, Ptuj 1985; Detaljniji uvod u literaturu i izvore vezane uz Ptuj u 16. stoljeću: Othmar Pickl, Pettau - ein internationaler Handelsplatz des 15. und 16. Jahrhunderts, Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark, Bd. 62, Graz 1971., 87-109. Jože Curk, Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem, Maribor 1991, 52; Mesta in trgi ob hrvaško-štajerski meji. Gradovi i trgovišta na hrvatsko-štajerskoj granici, Maribor 2011., 22-23. Od najnovije literature Dejan Zdravec, Ptujski meščani do uništjuoćega požara leta 1684: biografsko-prosopografski priručnik, Ptuj 2017.

⁴ Temeljni uvod u literaturu i izvore: Bibliografija o Mariboru, 1-2, Maribor 1975-1979; Saša Radovanović, Mesto Maribor v prvi polovici 16. stoletja, Časopis za zgodovino in narodopisje, 26/1, Maribor 1990, 95-106; Jože Mlinarić, Maribor od začetka do sredine 18. stoletja, u: Maribor skozi stoletja. Razprave I, Maribor 1991, 177-191; usp. i J. Curk, Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem, 162-165, 168-169. Od novijih priloga usp. Andrej Hozjan, Mariborsko mesto med 16. in 18. stoletjem, Studia Historica Slovenica, 2-3, Maribor 2006, 309-323. O stanovništvu usp. Norbert Weiss, Die Bürger von Marburg an der Drau bis 1600. Prosopographische Untersuchung. Graz 1998. i Andrej Hozjan, Mariborsko prebivalstvo do srede 18. stoletja, Studia Historica Slovenica, 1, Maribor 2002, 11-41.

Sl. 2. Maribor, Ptuj i Ormož na karti Ilirica Johannes Sambucus (iz Ortelijsva atlasa 1573.)

Ormož je sredinom 16. stoljeća imao manje od 200 stanovnika te je bio najmanji štajerski grad na rijeci Dravi. Tijekom 16. stoljeća zemaljski gospodari su bili pripadnici obitelji Sekelj (Szekely, Zekel) s kojom su stanovnici Ormoža vodili uspješnu borbu za očuvanje gradske samouprave.⁵

Na karti nekadašnjih hodočasničkih putova za Rim, tiskanoj u Nürnbergu, koju je oko 1500.⁶ izradio Erhard Etzlaub,⁷ Ptuj je označen kao Betta, a Maribor kao Marburg. U okolini je upisan niz gradova, što ukazuje na njihove vrlo rane kartografske tragove. Spomenuti su primjerice: Ljubljana (Laibach), Celje (Cili), Zagreb (Agram) itd. Na toj karti su i Ptuj i Maribor označeni na desnoj obali rijeke kojoj nema imena na karti, ali je očito riječ o Dravi. To svakako nije točni smještaj Ptuja i Maribora u prostor, ali već samo njihovo spominjanje na karti govori vjerojatno i o njihovom istaknutijem značenju u širem prostoru.

Postoji inačica ranije spomenute karte, koju se datira u 1501. godinu.⁸ Na njoj su za razliku od prethodnog zemljovida, označeni nazivi zemalja: Hrvatske (Krabaten), Kranjske (Krein), Štajerske (Steirmark), Koruške (Kern), ali i rijeka poput Drave (Draua fl.). Ptuj i Maribor su upisani kao Betta i Marburg, s time da je Ptuju dano istaknuto značenje pisanjem velikim tiskanim slovima, identičnog ranga kao Zagreb (Agram) ili Graz (Grecz). Maribor je upisan malim slovima, identično kao primjerice Celje (Cili) ili Ljubljana (Laubach). I Ptuj i Maribor su ucrtani na pogrešnoj strani rijeke Drave, a isto je i s nizom drugih gradova, poput Graza koji je prikazan na desnoj obali Mure (Mur fl.).

⁵ Anton Klasinc, Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov, Ormož skozi stoletja I, Maribor 1973, 69-75; Vladimir Bračić, Ormož in njegova gospoščina leta 1542, Ormož skozi stoletja I, Maribor 1973, 139-140; Mesta in trgi ob hrvaško-štajerski meji. Gradovi i trgovišta na hrvaško-štajerskoj granici, 27; Od novije literature o obitelji Sekelj (Szekely, Zekel) usp. Andrej Hozjan, Vojak na krajini: prispevek k biografiji Luke Kövendi Székelyja/Zekela, barona ormoškega (1500-1574), Ormož skozi stoletja V, Ormož 2005, 227-244, a o Ormožu Boris Golec, Ormož v stoletjih mestne avtonomije. Posesna, demografska, gospodarska, socialna, etnična in jezikovna podoba mesta ob Dravi 1331-1849, Ljubljana 2005.

⁶ Reprodukcijske najvećeg dijela karata iz: Tibor Szathmáry, Descriptio Hungariae (dalje: DH), Budapest 1987., 41.

⁷ Erhard Etzlaub (ca. 1455.[?]-1465. Erfurt – 1531. ili 1532. Nürnberg), usp. Fritz Schnellbögl, »Leben und Werk des Nürnberger Kartographen Erhard Etzlaub«, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg, Bd. 57. 1970., 216-231; Brigitte English, »Erhard Etzlaub's Projection and Methods of Mapping«, Imago Mundi, 48, 1996., 103-123.

⁸ DH, 42.

Ptuj (Pettav) i Maribor (Marburg)⁹ su ucrtani na karti »Ptolemaios geographia« Marcusa Beneventane iz 1507. odnosno 1508., tiskanoj u Rimu, ucrtan točno, na lijevoj obali Drave (Drava fl.), što pokazuje na točnije odnose u prostoru za razliku od prethodnih karata. Na toj se karti Zagreb spominje pod hrvatskim imenom Zagabria. Između Ptuja i ušća Drave je pri samom Dunavu ucrtano samo jedno naselje. Na istoj karti je Maribor upisan također na ispravnoj strani Drave, ali pod krivim imenom Naspurg. Uzvodno uz Muru (Mora fl.) je upisano naselje Leibnitz/Lipnica (Leibnicz).¹⁰

Sl. 3. Maribor, Ptuj i Ormož na karti Nicole Angielinija oko 1566.

Martin Waldseemüller¹¹ autor je nekoliko inačica karte »Carta itineraria Europae« iz 1511., 1520. i 1527. tiskanoj u Strassburgu,¹² a na njima su na netočno, na desnoj obali Drave označeni Ptuj (Petua) i Maribor (Marburg). Isti autor je 1513. odnosno 1520. načinio kartu »Tabula moderna Germaie« s također na desnoj obali Drave (Draua fl.) krivo ucrtanim Ptujom (Petaina) i Mariborom (Marburg), koji su upisani kao dio Štajerske (Marca Stirie).¹³ Na karti »Carta marina navigatoria...« istoga autora iz 1516. Ptuj (Petauia) je ucrtan ispravno, na lijevoj obali Drave (Draua fl.).¹⁴ Na toj karti nema Maribora, a nije ucrtano ni jedno naselje ni uzvodno ni nizvodno Dravom. Kao naselja istog ranga ucrtani su Ljubljana (Lubiana) i Zagreb (Sagabria).

Giovanni Andrea Vavassore objavio je oko 1520. kartu »Prava Germania...« tiskanu u Veneciji, a na njoj su na lijevoj obali Drave naznačeni Ptuj (Petova) i Maribor (Marpurg). Izgleda da je Vavassore bio autor i karte »Ungaria« tiskane u Veneciji 1526., odnosno 1538., na kojoj doduše nije upisano ime Ptuja, no znak za grad je ucrtan na odgovarajućem mjestu na rijeci Dravi. Ta karta spominje primjerice Ljubljanu (Lubiana), Zagreb (Sagabria) i Koprivnicu (Spranza).¹⁵

Kartograf Lazar (Lazarus Secretarius)¹⁶ je na znamenitoj karti »Tabula Hungarie«¹⁷ tiskanoj 1528. u Ingolstadt u označio Ptuj (Petta) na lijevoj obali Drave znakom za važnije naselje, a na istoj obali Drave kartograf je označio i Maribor (Mariburgh) te do njega Bornperg (Vurberg ?). S desne strane

⁹ Mirko Marković, *Descriptio Croatiae* (dalje: DC), Zagreb 1993., 33. Maribor je pod ovim imenom otisnut na inačici karte iz 1507.

¹⁰ DH, 43.

¹¹ Kartograf Martin Waldseemüller (1472/1475, Wolfenweiler bei Freiburg im Breisgau; - 16. ožujka 1520.) je zaslužan za ime koje danas nosi Američki kontinent. Wolfgang M. Gall, *Martin Waldseemüller – Leben und Wirken*, u: *Welt & Altes Wissen. Wie Amerika zu seinem Namen kam. Begleitbuch zur Ausstellung*, Fachbereich Kultur der Stadt Offenburg Neue, Offenburg 2006.

¹² DH, 46.

¹³ DH, 51.

¹⁴ DH, 54.

¹⁵ DH, 55, 57.

¹⁶ Lajos Stegena (ur.), Lazarus Secretarius - The First Hungarian Mapmaker and His Work, Budapest 1982.; Gábor Timár, Gábor Molnár, Balázs Székely, Katalin Plihal, *The Map of Lazarus (1528) of Hungary and the Ptolemaian Projection*, u: *Cartography in Central and Eastern Europe, Selected Papers of the 1st ICA Symposium on Cartography for Central and Eastern Europe*, Vienna 2009., 682-693.

¹⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/File:Tabula_hungariae.jpg –20.9.2014.

Sl. 4. Ptuj i Maribor na karti nepoznatog autora iz 1566.

Drave ucrtan je Borl (Anckesta-in). Koliko mi je poznato, na ovoj je karti zabilježen trenutno najstariji kartografski spomen Ormoža koji je upisan slovenskim i njemačkim imenima – Ormos i Fridaw.¹⁸ Inačicu ove karte je načinio Andrea Vavassore, a ona je otisnuta u Veneciji 1553.¹⁹ Na karti Johannes Hontera²⁰ od svih slovenskih gradova jedino je označen Ptuj (Peta), doduše na netočnoj lokaciji južno od Drave.²¹ Postoji još jedna njegova inačica te karte tiskana u Zürichu 1546. na kojoj je Ptuj označen na isti način.²² Vavassore je na ucrtao Ptuj (Petouia) i na prvoj tiska-

noj karti Jadranskog mora iz 1539. godine.²³

Sebastian Münster je Ptuj (Peta) netočno zabilježio na desnoj obali Drave (Drauu), na karti »De Vgaria. Transsylvania Vngarici« tiskanoj u Baselu 1544. godine.²⁴ Ptuj (Petouia) je na karti »La vera descrizione di tutta la Ungheria, Transilvania...« Giacoma Gastaldija²⁵ tiskanoj u Veneciji 1546. ucrtan točno na rijeci Dravi (Draua F.), dok je Maribor (Marpurg) južno od nje. Na karti je upisan i Ormož (Fridau), koji je doduše krivo ucrtan na desnoj obali Drave. Kartografski znak za Ptuj ucrtan na ovom zemljovidu pokazuje da je riječ o važnijem naselju.²⁶

Antonio Salamanca autor je karte »Tabula moderna Poloniae, Ungariae...« otisnute 1548. u Rimu. Na njoj je Ptuj označen na lijevoj obali Drave.²⁷ Na identičnom je mjestu Ptuj (Petouia) upisan i na karti Giacoma Gastaldija »Germania«, tiskanoj 1552. u Veneciji.²⁸ Gastaldi je i autor karte »Austria e Ungheria« koja postoji u više inačica tiskanih u Veneciji odnosno Rimu 1553., 1558., 1559., 1563., 1565., 1570. i 1600. godine, a na njima je Ptuj (Petovia) označen na lijevoj obali Drave (Draua F.).²⁹ Geogge Lilly na karti »Nova Germaniae descriptio« tiskanoj u Rimu 1553. ucrtava Ptuj (Pettovia) na lijevoj, a Maribor (Marbvr) na desnoj obali rijeke Drave (Dravvs flv.).³⁰

¹⁸ Lajos Szántai, *Atlas Hungaricus* (dalje: AH), 1, Budapest 1996., 335.

¹⁹ DH, 105.

²⁰ Hans Gerch Philippi, Honter(us), Johannes, u: *Neue Deutsche Biographie*, Bd 9, Berlin 1972., 603.

²¹ DH, 79.

²² AH 1, 254.

²³ DC, 55.

²⁴ AH 1, 415.

²⁵ Stefano Grande, *Giacomo Gastaldi: Contributo alla Storia della Cartografia del Secolo XVI*, Charleston 2009.

²⁶ DH, 95.

²⁷ DH, 101.

²⁸ DH, 103.

²⁹ DH, 109.

³⁰ DH, 107.

Na drugoj strani karta Gerharda Mercatora³¹ iz 1554. odnosno 1572. Ptuj (Pettau) i Maribor (Marpurg) prikazuje na lijevoj obali Drave.³² Ptuj (Petoium) je na istom mjestu ucrtan i na karti Caspara Vopeliusa (inačice su tiskane u Antwerpenu 1555., 1566., 1572. i 1597.).³³

Wolfgang Lazius³⁴ na karti Ugarske iz 1556. bilježi Ptuj (Petta) na lijevoj obali Drave,³⁵ a ta je karta značajna jer je ona prvi poznati kartografski izvor u kojem je nacrtan most preko rijeke Drave. U blizini Ptuja ucrtani su Ormož (Fridaw) i Velika Nedelja (Zu Sontag).³⁶

Kartograf Pirro Ligoro³⁷ na karti »Nova descriptio totius Hungariae« tiskanoj 1559. u Rimu, osim Ptuja bilježi Maribor (Marpurg), Ormož – i to na slovenskom jeziku (Ormos) te na njemačkom jeziku (Fridau), ali i Borl (Anckestain).³⁸ Ptuj bilježi i anonimni karograf na istoimenoj karti iz 1558., 1559., 1570. i 1602. godine.³⁹ Ptuj (Pettouia) i Maribor (Martonburg) ucrtani su na lijevoj obali Drave (Draua f.) na karti Giacoma Gastaldija »Disegno particolare« tiskanoj 1559. i 1560. u Veneciji i Rimu.⁴⁰

I u idućim godinama je vrlo često spominjanje ova dva grada na kartografskim izvorima. Ptuj (Pettouia) i Maribor (Marpurg) zabilježeni su tako na lijevoj obali Drave (Draua f.) na karti Fernanda Bertellija⁴¹ »Germania omnium que eius provinciarum« tiskanoj 1562. u Veneciji⁴², dok je na istom mjestu ucrtan Ptuj (Petouia) i na karti Gastaldija odnosno Forlanija »Descriptione hanc totius Germanie...« objavljenoj u Veneciji 1562. godine,⁴³ te na jednoj inačici te karte iz 1564.⁴⁴

Ptuj (Pettouia) i Maribor (Martenburg) na lijevoj obali Drave upisani su i na zemljovidu »Novo disegno della Dalmatia et Crovatia« koji je 1563. odnosno 1566. u Veneciji objavio Francesco Camo-

Sl. 5. Ptuj i Maribor na karti hodočasničkih putova za Rim, oko 1500.

³¹ Rienk Vermij (ur.), Gerhard Mercator und seine Welt, Duisburg 1997.

³² DH, 112.

³³ DH, 113-114.

³⁴ Eugen Oberhummer, Franz von Wieser (ur.), Wolfgang Lazius. Karten der österreichischen Lande und des Königreichs Ungarn aus den Jahren 1545-1563., Innsbruck 1906.

³⁵ Universitätsbibliothek Basel, Kartenslg AA 86-89; http://www.e-rara.ch/bau_1/content/pageview/3946330 - 6.5.2020.

³⁶ DH, 115.

³⁷ Beatrice Palma Venetucci, »Pirro Ligorio and the Rediscovery of Antiquity«, u: Jane Feifer, Tobias Fischer-Hansen and Annette Rathje, The Rediscovery of Antiquity: The Role of the Artist, Copenhagen, 2003., 63-88

³⁸ DH, 123.

³⁹ DH, 125.

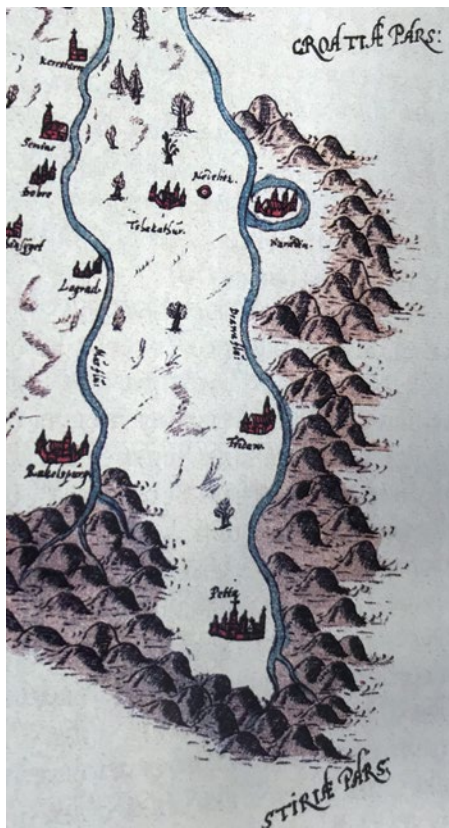
⁴⁰ DH, 129.

⁴¹ Michael Bryan, Robert Edmund Graves (ur.), Dictionary of Painters and Engravers, Biographical and Critical (Volume I: A-K), London 1886., 118.

⁴² DH, 138.

⁴³ DH, 139.

⁴⁴ DH, 141.

Sl. 6. Ptuj i Ormož na karti iz 1585.

cio.⁴⁵ Ptuj (Petouia) je ucrtan i na karti »Elegantissima totius Europa...« koju je u Veneciji 1564. tiskao Joannis Pietro Contarini.⁴⁶ Na lijevoj obali Drave upisani su Maribor (Margburg) i Ptuj (Pettau) na krati »Nova totius Germaniae...« koju je u Antwerpenu 1565. tiskao Christian Sgrothen.⁴⁷ Na toj je karti Ptuj nacrtan sa simbolom koji ukazuje na njegovu važnost u odnosu na druga naselja, primjerice na Maribor i sl. Identično je stanje na karti »La discriptione della Transilvania...« Gastaldija odnosno Forlanija tiskanoj u Veneciji 1566. godine,⁴⁸ te na karti »Hungaria et Transilvania con li confini« nepoznatog autora također tiskanoj u Veneciji iste godine kao i na još dvije inačice te karte.⁴⁹

Johannes Sambucus⁵⁰ je u Beču 1566. objavio kartu »Hungaria tanst(etter) descriptio« s upisanim Ptujem i Mariborom,⁵¹ dok je iste godine samo Ptuj (Petta) i to kao važnije naselje s mostom na rijeci Dravi (Thrab fl.) označen i na karti Matthiasa Zündta »Das Khynigreich Hungern« tiskanoj u Nürnbergu.⁵² Iz iste godine je karta »Novo disegno della Dalmatia et Croatia« Fernanda Bertellija. Tamo su na lijevoj obali Drave (Draua f.) ucrtani Maribor (Martenburg) i Ptuj (Pettouia), koji ima znak za veće naselje. Uz Maribor i Ptuj je stavljen znak križa. Identičan znak imaju važniji gradovi poput Varaždina (Varasdin), Zagreba (Zagabria) ili Celja (Cilly).⁵³ Ptuj (Pettouia) je ucrtan na dvije karte iz atlasa koji je 1566. objavio Antoine du Pérac Lafréry, a na drugoj je još i Maribor (Martenburg).⁵⁴

Niccolò Angiolini⁵⁵ je autor karte Hrvatske i Slavonije iz 1566. godine koja se čuva u Beču. Na njoj je vrlo precizno ucrtan Ptuj. Utvrda odnosno vlastelinski grad se nalazi na brijegu, a u njegovom podnožju je na lijevoj obali rijeke Drave (Drava fl.) obilježeno veliko gradsko naselje. Slično je prikazan i Maribor (Marchbvrge), a između njih je Vurberk (Wurmberg). Kao manje mjesto je na karti ucrtan Ormož (Fridau) sa Velikom Nedeljom (Heiligen sontag) u blizini. S desne strane Drave na udaljenijem brežuljku je nacrtana je utvrda Borl (Ankenstain). Kod Maribora i Ptuja su ucrtani mostovi preko rijeke Drave.⁵⁶ Postoji više inačica te karte, koje se najvjero-

⁴⁵ DH, 140.

⁴⁶ DH, 142-143.

⁴⁷ DH, 145.

⁴⁸ DH, 147.

⁴⁹ DH, 149-151.

⁵⁰ Wolfgang Harms, Sambucus, Johannes, u: New German Biography, vol. 22, Berlin 2005., 405.

⁵¹ DH, 153.

⁵² DH, 157.

⁵³ Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb (NSKZ), Zbirka zemljovida i atlasa, S-JZ-XVI-28.

⁵⁴ <http://www.wdl.org/en/item/2579/view/1/17/> (listovi 4 i 17) - 20.4.2020.

⁵⁵ Géza Pálffy, O povijesti nastanka zemljovida hrvatsko-slavonskih i ugarskih krajiških utvrda Nicola Angiolini-ja, Podravina, 5, Koprivnica 2004., 45-51.

⁵⁶ Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), Wien, Handschriftensammlung, Cod. 8609, fol. 2.

Sl. 7. Ptuj i Ormož na karti Natale Angelinia iz oko 1566.

Sl. 8. Ptuj i Ormož na karti Wolfganga Laziusa iz 1556,

jatnije mogu i različito datirati. Na zemljovidu iz Dresdena stanje je više-manje identično kao i na bečkom primjerku⁵⁷, a na karti koja se čuva u Karlsruheu nema ucrtanog Borla.⁵⁸

Zanimljiva je i do sada slabo poznata karta Natale Angielinija⁵⁹ koji je označio Ptuj (Petthav) s mostom na rijeci Dravi (Drava fl.), a istočno od njega su ucrtani Velika Nedelja (Heiligensontag) i Ormož (Fridav).⁶⁰

Na zemljovidu »Neuwe und Gründtliche beschreibunge des...« Matthiasa Zündta tisanom u Nürnbergu 1567. Ptuj (Petta) je označen kao važnije naselje s mostom na lijevoj obali Drave (Draus flu. vel Thrab) na kojoj su ucrtani Maribor (Marpburg) i Ormož (Fridaiw), a u blizini je i Velika Nedjelja (Zu Sontag).⁶¹ Iste je godine Ptuj (Petta) ucrtan i na karti »Ungern« od anonimnog autora tiskanoj vjerojatno u Nürnbergu.⁶²

Giulio Ballino je u Veneciji 1569. objavio kartu »De disegni delle piu illustri citta...« s ucrtanim Ptujem (Petovia) na lijevoj obali Drave (Drava f.).⁶³ Ptuj (Pethov) je na lijevoj obali Drave (Drava flu.) kao važno naselje označen na karti »Ungairae loca...« Johannes Sambucus tiskanoj u Beču 1571. na istoj su karti ucrtani Maribor (Marchburg) i Ormož (Fridau).⁶⁴ Ptuj (Petouia) upisan je i na karti istočnog Sredozemlja kojoj je autor Donato Bertelli, a tiskana je u Veneciji 1572. godine.⁶⁵ Na karti Ilirika Johannes Sambucus (iz Ortelijsva atlasa 1573.) na lijevoj obali Drave (Drava flv.) ucrtani su Maribor (Marchburg), Ptuj (Pethau), Velika Nedjelja (Heilige Sontag) i Ormož (Fridaw), a na desnoj dravskoj obali Borl (Ankhenstain).⁶⁶

Na zemljovidu »Schlaponiae, Croatiae, Carniae, Istriae, Bosniae finitimarumque regionum nova descriptio« Augustina Hirschvogela⁶⁷ objavljenom u Antwerpenu 1573. godine Ptuj (Petau) i Maribor (Marpurg) su ucrtani sa mostovima na lijevoj obali Drave i to simbolom za važnija naselja. U njihovoj blizini su Velika Nedelja (Zumsontag), Ormož (Friban) i Vurberk (Wurnberk).⁶⁸

⁵⁷ Hauptstaatsarchiv *Dresden*, Karten, Risse, Bilder Schrank XXVI, Fasc. 96, N.r 11., fol. 1.

⁵⁸ Generallandesarchiv Karlsruhe, Gebundene Karte und Pläne, HfK, Bd XV, fol. 5.

⁵⁹ Géza Pálffy, *Die Anfänge der Militärkartographie in der Habsburgermonarchie*, Budapest 2011.

⁶⁰ ÖNB, Wien, Kartensammlung, AB 9.C.1.

⁶¹ <http://www.wdl.org/en/item/6761/view/1/1/> - 20.4.2020.; DH, 158.

⁶² DH, 162.

⁶³ DH, 163.

⁶⁴ DH, 171.

⁶⁵ DH, 174.

⁶⁶ DC, 75.

⁶⁷ Karl Schwarz, Augustin Hirschvogel. Ein deutscher Meister der Renaissance, Berlin 1917.

⁶⁸ NSKZ, Zbirka zemljovida i atlasa, S-JZ-XVI-7.

Sl. 9. Ptuj i Ormož na Lazarovoj karti iz 1528.

karti »Hungaria« Mattea Florimija, s kraja 16. stoljeća.⁷³ Sebastian Münster je na karti »Sclauouonia oder Windisch Marck, Bosssen, Crabaten« tiskanoj u Baselu 1588., a na njoj su upisani Maribor (Marburg), Vurberk (Wureberg), Ptuj (Pettau), Borl (Borlin) i Ormož (Fridau).⁷⁴

Gerard Mercator je 1590. publicirao kartu »Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte« s ucrtanim Ptujem i Ormožom na lijevoj obali Drave,⁷⁵ a Matthias Quad 1592., 1594. i 1596. u Kölnu tiskanu kartu »Europae totius terrarum...«.⁷⁶ Na njoj su ucrtani Maribor (Marchburg), Ptuj (Pethou) i Ormož (Fridau). Johann Bussemacher na karti Slavonije te dijela Hrvatske i Dalmacije iz 1592. označava Ptuj (Pettaw) i Ormož (Fridau).⁷⁷ Matthias Quad je 1593. objavio kartu »Croatia cum finitimis locis uersus Turcarum ditionem« na kojoj su ucrtani Ormož (Fridau), Ptuj (Detau) i Maribor (Marchburg), a ucrtani su također Sv. Nedjelja (Suntag), Borl (Ankenstat) i Vurberk (Wurmberg).⁷⁸

Cornelis de Jode na nekoloriranoj karti »Croatiae : [et] circumiacentiū Regionu versus Turcam nova delineatio« objavljenoj u Antwerpenu oko 1593. označava Maribor (Marpurg) i Ptuj (Betav) s mostovima preko Drave (Draus flu.). Između mosta i Ptuja nalazi se ada, što je pokazatelj meandriranja rijeke Drave na tome prostoru. Rijeka Pesnica (Pesnitz flu.) se, prema toj karti, ulijeva u Dravu istočno od Ptuja. Uz blizini (ali istočno od Pesnice) su ucrtani Velika Nedjelja (H. Suntag) i Ormož (Fridau). S desne strane Drave ucrtan je Borl (Ankstat).⁷⁹ Isti je autor objavio inačicu kolorirane karte iz 1593., a na njoj je na lijevoj obali Drave označen Ptuj (Pettau) sa mostom, istočnije su Velika Nedjelja (Zum

Na karti Augustina Hirschvogela iz 1578. »Illirici sev Sclavoniae...« (iz Speculum Orbis Terrarum Gerarda de Jodea) ucrtani su Maribor (Marpurg), Vurberk (Wurnbergt), Ptuj (Petaw), Velika Nedjelja (Zum Sontag) i Ormož (Fridaw).⁶⁹

Gerard de Jode je 1578. i 1593. U Antwerpenu objavio kartu »Speculum orbis terrarum« gdje su na lijevoj obali Drave Maribor (Marpurg), Ptuj (Petta) i Ormož (Fridaw), a u unutrašnjosti Velika Nedjelja (Zu Sontag).⁷⁰

Na karti Ugarske iz 1585. Na lijevoj obali Drave nalaze se Ptuj (Petta) označen kao značajniji grad te Ormož (Fridau).⁷¹ Iz oko 1585. sačuvana je Mercatorova karta »Germania« na kojoj su na lijevoj obali Drave (Draus flu.) s mostovima preko nje označeni Ptuj (Petttau) i Maribor (Marchburg).⁷²

Ptuj (Pettau) i Ormož (Fridau) ucrtani su na

⁶⁹ DC, 79.

⁷⁰ DH, 187.

⁷¹ Árpád Papp-Váry, *Magyarország története térképeken*, Budapest 2002, 96-97.

⁷² DH, 196.

⁷³ DH, 197.

⁷⁴ Gradska knjižnica Samobor, Zavičajna zbirka.

⁷⁵ <http://www.wdl.org/en/item/7484/> - 20.4.2020.

⁷⁶ DH, 201.

⁷⁷ DC, 52-53. Jedna verzija te karte <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10341&tify={%22panX%22:0.388,%22panY%22:0.253,%22view%22:%22scan%22,%22zoom%22:0.966}> – 7.5.2020.

⁷⁸ NSKZ, Zbirka zemljovida i atlasa, Zbirka Novak, <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10192> – 6.5.2020. Varijanta karte bez kolora <https://www.raremaps.com/gallery/detail/44246/croatia-cum-finitimis-locis-uer-sus-turcarum-ditionem-1593-siebmacher> - 6.5.2020.

⁷⁹ NSKZ, Zbirka zemljovida i atlasa, S-JZ-XVI-2.

Suntag) i Ormož (Fridau), a zapadnije Vurberg (Wurnbergt) i Maribor (Marpurg) kraj kojega nije ucrtan most,⁸⁰ te kartu »Croatiae« na kojoj su Maribor (Marpurg) i Ptuj (Betav) s mostovima (potonji ima i adu kraj mosta) preko Drave (Drauu flu.), Velika Nedjelja (H. Suntag), Ormož (Fridau) i Borl (Ankestat).⁸¹ Iz iste godine je karta »Tractus Danubii prima tabula« tiskana u Antwerpenu 1593. od Christophera Sgrootena i Gerarda de Jodea. Na njoj su ucrtani Maribor (Marnburg) i Ptuj (Petthaw).⁸²

Alexander Mair je u Augsburgu 1594. objavio kartu »Hungariae descriptionem« s označenim naseljima Ptuj (Petta), s mostom

preko Drave, te Maribor (Marpurg), Velika Nedjelja (Zu Sontag) i Vurberk (Bornberg).⁸³ Inačicu Mairove karte pod nazivom »Nove et exactissima totius Ungariae descriptio...« u Rimu je 1595. objavio Nicander Philippus Fundanus.⁸⁴ Ptuj je upisan i na karti »Hungaria regnum« anonimnog autora tiskanoj 1594. vjerojatno u Nürnbergu.⁸⁵ Iz 1594. je i karta »Ungaria et Transilvania...« također anonimnog autora. Na njoj su ucrtani Ptuj (Petovia) – znakom za značajni grad i Maribor (Martenburg) koji je označen znakom manje važnosti.⁸⁶

Willem Barents je u Amsterdamu 1595. na karti »...Caertboeck van de midlandtsche zee« ucrtao Ptuj (Petaw), ali na krivoj lokaciji tj. na sutoku Mure i Drave.⁸⁷ Nicolo Doglioni na karti »L'Ungheria spiegata« tiskanoj u Veneciji 1595. na lijevoj obali Drave (Drava f.) jednostavnim kružićima upisuje Maribor (Marpurg), Ptuj (Petta) i Ormož (Fridaw).⁸⁸

Theodor de Bry na karti »Ungerlant und Sibenburgen Kurtze und Eigentliche Abbildung« tiskanoj u Frankfurtu na Maini 1596. Ptuj (Petta) i Maribor (Marpburg) označava kao značajnije gradove, a uz njih ucrtava i mostove preko Drave. U blizini su Vurberk (Bornberg), Ormož (Fridaw) i Velika Nedjelja (Zum Sontag).⁸⁹ Iz iste su godine karte Marrhiasa Quada »Celeberrimi tractus Danubiani« tiskana u Kölnu, na kojoj su označeni Ptuj (Petta), Ormož (Fridaw) i Velika Nedjelja (Zum Sontag),⁹⁰ karta Jan van Doetecuma »Nova et recens emendata totius regni Ungariae« tiskana u Amsterdamu s ucrtanim Mariborom (Marpburg), Vurberkom (Bornberg), Ptujom (Petta), Velikom Nedeljom (Zu Suntag) i

Sl. 10. Ptuj na krati Giacoma Gastaldija iz druge polovice 16. stoljeća

⁸⁰ Hrvatski državni arhiv Zagreb (HDAZ), Kartografska zbirka, A.II.12.

⁸¹ Povijesni muzej Hrvatske, Kartografska zbirka, inv. br. 3818.

⁸² HDAZ, A.II.18.

⁸³ DH, 203.

⁸⁴ DH, 205.

⁸⁵ DH, 235.

⁸⁶ AH 1, 112.

⁸⁷ DH, 206.

⁸⁸ DH, 211.

⁸⁹ DH, 217.

⁹⁰ DH, 219.

Ormožom (Fridaw),⁹¹ te karta Conrada Loewa »Historia von den Empörungen...« tiskana u Kölnu s upisanim Ptujem (Petaw) na lijevoj obali Drave (Draus flu).⁹²

Antonio Magini je u Veneciji odnosno Kölnu 1596., 1597. i 1598. objavio kartu »Ptoemaios geographiae« s Ptujem (Petta),⁹³ a Bernardin Valle 1597. u Veneciji objavljuje kartu »Di Hungaria et Transilvania« s ucrtanim Mariborom (Marchburg) i Ptujem (Petouia).⁹⁴

Prema trenutnim spoznajama, jedina karta iz druge 16. stoljeća na kojoj nije upisan Ptuj, a da je istovremeno ucrtan Maribor (Marchburg) od anonimnog je autora. Zanimljivo je da su na istoj karti ucrtani Vurberg (Wvnberg) i Ormož (Fridan).⁹⁵ Kao zaključak je moguće navesti da europski kartografski izvori 16. stoljeća kontinuirano donose podatke o Ptuju te da gotovo i nema karte koja bi prikazivala područje uz rijeku Dravu, a koja ne bi imala ucrtani Ptuj, a u pravilu i Maribor te Ormož. Ptuj (s okolnim gradovima) je najviše bilježen na kartama tiskanim u 13 gradova i to na njemačkom prostoru (Nürnberg, Ingolstadt, Köln, Augsburg, Frankfurt na Maini i Strassburg/Strasbourg), a također i na kartama tiskanim u Italiji (Rim, Venecija), Nizozemskoj (Amsterdam, Antwerpen), Švicarskoj (Basel, Zürich) i Austriji (Beč). Uz njih postoji i nekoliko rukopisnih karata koje se čuvaju u Beču, Karlsruheu i Dresdenu. Prema trenutnom stupnju istraženosti Ptuj se javlja na preko 70 kartografskih izvora iz 16. stoljeća, s time da ovaj broj nije konačan. Maribor je upisan na nešto više od 40 kartografskih izvora, dok se Ormož spominje preko 25 puta. Povremeno ima i drugih okolnih naselja, a u ovom radu sam se ograničio samo na ona koja su blizini rijeke Drave. Obavijesti iz karata o Ptuju, Mariboru i Ormožu 16. stoljeća su vrlo ograničena zbog toga jer su na karte bilježeni tek osnovni podatci. Učestalost pojavljivanja Ptuja, Maribora i Ormoža na kartama tijekom 16. stoljeća po prilici je u skladu je s njihovim tadašnjim značenjem. Pri tome ipak trebamo biti oprezni te valja istaknuti i činjenicu da na nekim od kartama koje prikazuju samo Hrvatsku ili Ugarsku odnosno na njima samo rubno područje Štajerske, nije ucrtan Maribor isključivo iz razloga fizičke udaljenosti pa broj kartografskih spominjanja ovoga grada u odnosu na Ptuj kao pokazatelj značenja u 16. stoljeću, treba uzeti uvaženo.

SUMMARY

European cartography sources continuously provided data about Ptuj throughout the 16th century, and there are no maps that would present the area of Styria along river Drava that would not have Ptuj marked in them, and in majority of cases Maribor and Ormož as well. Ptuj (along with surrounding towns) was most frequently marked in maps printed in 13 cities in the area of Germany (Nürnberg, Ingolstadt, Köln, Augsburg, Frankfurt am Main and Strasbourg, as well as in maps printed in Italy (Rome, Venice), the Netherlands (Amsterdam, Antwerpen), Switzerland (Basel, Zürich) and Austria (Vienna). Besides those maps, there are also several hand drawn maps that are preserved in Vienna, Karlsruhe and Dresden. According to the current state of research, Ptuj is present in more than 70 cartography sources dating from the 16th century, and this number is by no means final. Maribor is not so frequently marked, and Ormož even less. Some surrounding settlements are occasionally marked as well. Information from maps about Ptuj, Maribor and Ormož in the 16th century is very limited since the maps provided only the most basic data. The frequency of appearance of Ptuj, Maribor and Ormož corresponds to their relevance at that particular time. In this paper the author also to a somewhat limited extent attempted to research the possibility of establishing changes in the environment, especially in relation town-river, for example through construction of bridges and meandering of river Drava.

⁹¹ DH, 220.

⁹² DH, 225.

⁹³ DH, 228.

⁹⁴ DH, 229.

⁹⁵ DH, 172.

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

IZVORI ZA POVIJEST GRADA VARAŽDINA, I. SVEZAK (1527-1600.), HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI, DRŽAVNI ARHIV U VARAŽDINU, ZAGREB – VARAŽDIN, 2019., 614 STR.

U suradnji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Državnog arhiva u Varaždinu na samome kraju 2019. godine objavljeno je novo izdanje izvora za povijest grada Varaždina u kojem je obuhvaćeno razdoblje između 1527. i 1600. godine. Izvore je za tisak priredila Karmen Levanić, a uz nju su urednici izdanja Damir Hrelja (ravnatelj Državnog arhiva u Varaždinu) i Vladimir Huzjan (upravitelj Zavoda za znanstveni rad HAZU u Varaždinu). Kao suradnice na prijenosu spisa i izradi regesta sudjelovale su Ivana Burnać, Sanja Miljan i Lana Pavlaković, a recenzenti su Zoran Ladić i Branka Grbavac. Državni arhiv u Varaždinu ima dugu tradiciju u svojim nastojanjima oko objavljivanja gradiva koje se čuva u njegovim fondovima i zbirkama, jer su prvi izvori na taj način objavljeni već 1942. godine. Tada su objavljeni izvori iz dijela druge polovine 15. stoljeća, a nakon dugog prekida u posljednja tri desetljeća objavljeno je još 11 svezaka zapisnika grada Varaždina u kojima je zastupljeno razdoblje od 1587. do 1714. godine. Ovoga puta nastavljena je tradicija priređivanjem za objavu 305 dokumenata iz razdoblja od 1527. do 1600. godine. Svi ti dokumenti dio su tzv. Radikalnog arhiva, dijela arhiva koji predstavlja temeljnu pismohranu slobodnog i kraljevskog grada Varaždina u kojem su pohranjeni dokumenti nastali od 1209. do 1855. godine. Upravo je najstarije dokumente iz toga dijela arhiva (od 1209. do 1526. godine) objavio Zlatko Tanodi 1942. godine.

Zbog naravi i značaja objavljenih dokumenata nakon kratkog predgovora slijedi sažeti pregled povijesti tzv. Radikalnog (ili temeljnog) arhiva u Varaždinu koji svjedoči o povijesti Varaždina otkad je od hrvatsko-ugarskog kralja Andrije II. dobio status slobodnog i kraljevskog grada 1209. godine. Zahvaljujući tim povlasticama Varaždin je uživao pravnu osobnost i razvijao samoupravu u političkom smislu, a za gospodarski razvoj važne su bile povlastice koje se odnose na mogućnost održavanja sajмова, odnosno slobodno trgovanje. Tako je ujedno nastao arhiv koji je po vrijednosti i količini dokumenata dostojan nekadašnjeg glavnog grada. Unatoč požarima i drugim nedaćama najveći dio dokumenata je sačuvan, jer je vrlo rano organizirana briga za njih iako su se ponekad dogodile katastrofe u vrijeme kada su dokumenti bili čuvani u običnim škrinjama kod gradskih bilježnika. Zanimljivo je znati da se gradska vijećnica koristi od 1563. godine, a arhivsko gradivo je više puta preseljavano u više različitih zgrada. Već sredinom 18. stoljeća počelo je sređivanje arhiva. Tada su spisi vjerojatno prvi puta numerirani i datirani što je trebalo poslužiti lakšem snalaženju u bogatom arhivu i pažljivijem čuvanju vrijednih dokumenata. Sredinom 19. stoljeća opet je provedeno popisivanje dokumenata Radikalnog arhiva. Značajno sređivanje napravljeno je i 1939. godine što je ujedno poslužilo da spisi budu sigurno pohranjeni tijekom Drugog svjetskog rata. Ovaj historijat nastanka i vođenja brige o dokumentima u varaždinskom Radikalnom arhivu, koji može poslužiti svakome tko će koristiti objavljene izvore, svakako treba proučiti prije korištenja ovog izdanja.

Prema vrstama dokumenata i njihovom sadržaju među najstarijima su isprave, a u novije vrijeme nastali su dokumenti koje možemo kategorizirati kao akte ili spise. Među objavljenim izvorima nekoliko je desetaka dokumenata koje su izdali vladari: Ivan Zapolja, Ferdinand I., Maksimilijan II. i Rudolf II., te članovi kraljevske obitelji (nadvojvode). Tu su i dokumenti nastali radom hrvatskih banova, zagrebačkih biskupa, pojedinih plemića, sudova, dvorske komore, kaptola i drugih pravnih osoba. Prema mjestu nastanka prevladavaju dokumenti sastavljeni u gradovima: Budim, Beč, Varaždin, Bečki Novigrad, Prag, Zagreb, Bratislava (Požun), Graz, Augsburg, Ormož i drugim mjestima. U obrađenom razdoblju u Varaždinu su izdana ukupno 24 dokumenta. Zbog množine objavljenih dokumenata koji se čine nepregledni postavlja se pitanje o čemu oni zapravo govore. Dokumenti iz 16. stoljeća svjedoče o

nekoliko bitnih problema koji su opterećivali funkcioniranje grada i njegovo stanovništvo, a to su opasnost od osmanskih napada s čime su povezani poslovi oko održavanja vojske, zatim epidemije kuge koje su negativno utjecale na kretanje stanovništva i trgovanje te veliki požari. Zbog svega toga žitelji Varaždina imali su problema s redovitim plaćanjem poreza što je također vidljivo iz objavljenih dokumenata. Velik dio dokumenata svjedoči o političkim prilikama kao što je primjerice sudjelovanje poslanika grada Varaždina u saborima. Preko dokumenata mogu se pratiti i neke opće poznate, ali zanimljive pojave kao što je napuštanje julijanskog i uvođenje gregorijanskog kalendara u to doba.

Najveći dio dokumenata izvorno je na latinskom jeziku, a po nekoliko njih na njemačkom i hrvatskom jeziku. Kako i dolikuje u takvome poslu, priređivači su se trudili da transkripti budu vjerni originalu, a opet da tekstovi budu pregledni i čitki te tako praktični za upotrebu u suvremenim potrebama. Zato su razriješene kratice, a u kritičkom aparatu opisane su nejasnoće i pogreške. Imena osoba koje se spominju u izvorima navedena su u suvremenim oblicima. Forma upisa je takva da je uz izvorni tekst svakog dokumenta u zaglavlju objavljena signatura (danas važeća), datacija i kratki sadržaj dokumenta na hrvatskom jeziku. Uz to se nalazi legenda ili opis dokumenta koji su objavljeni kronološkim redom (bez obzira na porijeklo i pridruženu kategoriju) kako su nastali u razdoblju od 1537. do 1600. godine. Izdanje je opremljeno kazalom osoba, zemljopisnih naziva i predmeta što uveliko olakšava pretraživanje dokumenata koji su objavljeni na oko pet stotina stranica velikog formata. U prilogu je popis dokumenata prema izdavačima i popis dokumenata prema signaturama.

Ovo izdanje nije samo od lokalnog značaja za proučavanje povijesti grada Varaždina i okolice, nego ima veliku važnost za hrvatsku historiografiju općenito. Između ostalog, zahvaljujući ovom izvorima može se proučavati međusobni odnos vladara, banova, biskupa, dvorske komore i jednog slobodnog kraljevskog grada kakav je bio Varaždin u 16. stoljeću. Izvori pomažu i razumijevanju organizacije obrane od Osmanlija te ponašanja stanovništva tijekom epidemija i požara ili sličnih situacija. Zahvaljujući primijenjenim metodama objavljivanja izvornika (signature na prvome mjestu i sažeci na hrvatskom jeziku) olakšano je snalaženje te korištenje onima koji će dokumente potražiti u arhivu. Stoga treba pohvaliti trud priređivača i izdavača te očekivati nastavak objavljivanja ovakvih povijesnih izvora.

Nikola CIK

VIŠNJA BUREK, OTKRIVANJE GRADSKIH TAJNI: VARAŽDIN U 17. STOLJEĆU, HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI – ZAVOD ZA ZNANSTVENI RAD U VARAŽDINU, ZAGREB – VARAŽDIN, 2019., 512 STR.

Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti koji djeluje u Varaždinu krajem 2019. godine javnosti je predstavio svoje novo izdanje o povijesti Varaždina u 17. stoljeću. To je knjiga povjesničarke Višnje Burek pod naslovom *Otkrivanje gradskih tajni*. Urednik ove opsežne i zanimljive knjige je povjesničar Vladimir Huzjan, upravitelj spomenutog Zavoda HAZU, a recenzenti su akademik Dragutin Feletar i Hrvoje Petrić. Autorica je već objavljivala radove o povijesti Varaždina, a sada je izradila monografiju u kojoj je obradila povijest grada u čitavom jednom stoljeću. Jedno od glavnih obilježja ove monografije je činjenica da je izrađena uglavnom na temelju proučavanja izvornog arhivskog gradiva. To su u prvome redu sačuvani protokoli ili zapisnici gradskoga poglavarstva. Jako je zanimljivo da je na taj način osim političke povijesti uspjela obraditi teme s područja povijesti svakodnevice, društvene povijesti (posebno su pažljivo obrađene skupine ljudi s društvenih margina kao što su sluge i sluškinje, različiti prijestupnici, varalice, vještice, ubojice, heretici, preljubnici, razbojnici i drugi), gospodarske povijesti i povijesti okoliša. Uspjela je pronaći podatke koji doprinose poznavanju običaja odijevanja, načina prehrane i kulture stanovanja u Varaždinu i bližoj okolici u 17. stoljeću. Tako se ova knjiga nekome može činiti kao zbirka priča u kojima je obrađeno oko stotinu različitih tema iz povijesti Varaždina u 17. stoljeću. Možemo zaključiti da je autorica uspjela u svojoj namjeri da prikaže svakodnevni način života u jednome gradu u 17. stoljeću kakav je bio Varaždin. Autorica je došla do zaključka da je u 17. stoljeću Varaždin doživio demografski i ekonomski napredak što je prvenstveno posljedica prestanka osmanske opasnosti. Unatoč evidentnom napretku, svakodnevnica nije bila idilična.

Uz obilno korištenje izvornog arhivskog gradiva autorica je vješto iskoristila i sve ono što je objavljeno o povijesti grada Varaždina u 17. stoljeću u različitim radovima. Pošto su u velikoj mjeri zastupljene teme koje nisu uobičajeno obrađivane u klasičnim historiografskim radovima ovo djelo svakako je odraz autoričine privrženosti suvremenoj historiografiji. Opravdano je tvrditi da će ovo djelo istodobno biti jednako korisno stručnjacima (akademskoj zajednici) kao i svima zainteresiranim koje volimo nazivati običnim čitateljima.

Na početku knjige predstavljen je sažeti pregled onoga što je do sada pisano o povijesti Varaždina (pogotovo o 17. stoljeću) i dostupnih izvora za proučavanje povijesti grada. Varaždin je opisan kao sjedište Varaždinskog generalata, odnosno Slavonske vojne krajine, a istodobno i kao privilegirani slobodni i kraljevski grad (od 1209. godine). Stoga su mnoge teme proizašle iz odnosa u kojima je trebalo uskladiti zahtjeve civilnih i vojnih vlasti te htijenja samih žitelja. Nerijetko su se pojavljivali problemi i među samim građanima ili skupinama građana (primjerice cehovi) kao i u njihovim odnosima prema vlastima. Osim što je bio upravno središte, Varaždin je bio i mjesto sudovanja. U vjerskom smislu 17. stoljeće zanimljivo je razdoblje u povijesti grada u kojem je uz prevladavajuće katolike bilo i protestanata, a 1632. godine u grad su došli isusovci koji su uz franjevce značajno utjecali na širenje baroka u Varaždinu. U prvome dijelu knjige opisan je izgled Varaždina u 17. stoljeću u prostornom smislu, odnosno uži dio grada, pri čemu je autorica otkrila gdje su se u tome stoljeću nalazile pojedine ulice, trgovi, spomenici, sakralni objekti (crkve, kapele i samostani), javne zgrade i privatne kuće. Dakako, više pažnje posvećeno je zgradama javne namjene kao što su gradska vijećnica, zatvor, hospital, škola, mlinovi i druge. U posebnom poglavlju opisan je širi prostor oko Varaždina gdje su bile poljoprivredne površine kao što su oranice, sjenokoše, vinogradi i druga mjesta na kojima su se kmetovi i težaci bavili ratarstvom i stočarstvom.

Cijelo jedno veliko poglavlje posvećeno je ljudima, odnosno stanovnicima Varaždina u 17. stoljeću. Stanovništvo je obrađeno u različitim kategorijama, počevši od osnovne podjele prema spolu, te na građane i strance. Zanimljiva je i podjela stanovnika Varaždina prema različitim zanimanjima. Tako su opisani javni službenici, odnosno oni koji su upravljali gradom i bavili se različitim javnim poslovima. Zatim je opisan život obrtnika i trgovaca, te vojnika i pripadnika plemstva. Ovdje doznajemo vrijedne podatke o varaždinskim obiteljima, njihovoj imovini i obrazovanju te ekonomskom i društvenom statusu. Autorica je utvrdila da su članovi nekoliko bogatih trgovačko-obrtničkih obitelji koje su međusobno bile povezane na različite načine redovito obnašali dužnosti u gradskim službama. Prema ljudima koji su pripadali marginalnim društvenim skupinama toga doba, odnosno onima koji su na različite načine bili isključeni iz gore spomenutih kategorija društva, Višnja Burek posebno je usmjerila svoj istraživački interes. Pri tome je obrađena povijest svakodnevnice u smislu kršenja društvenih normi kao što su javni izgređi, kaznena djela i prijestupi o kojima doznajemo upravo zato jer su prijestupnici bili procesuirani i kažnjavani (ponekad i smrtnom kaznom).

Knjiga Višnje Burek o povijesti Varaždina u 17. stoljeću vrijedan je doprinos poznavanju načina života u ranome novom vijeku kakve rijetko nalazimo u hrvatskoj historiografiji. Osim toga, ovo je vrlo zanimljivo štivo koje mogu koristiti različite kategorije čitatelja. Ona je vrlo seriozno pristupila obradi povijesti Varaždina u spomentom razdoblju i vješto iskoristila podatke iz pisanih povijesnih izvora na latinskom i hrvatskom, odnosno kajkavskom jezikom toga doba. Sadržaj knjige opravdava naslov jer je autorica doista otkrila mnoge gradske tajne.

Nikola CIK

RANKO PAVLEŠ: KRIŽEVAČKI, KALNIČKI I VRBOVEČKI KRAJ U SREDNJEM VIJEKU, IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, KOPRIVNICA, 2020., 488 STR.

Niz knjiga o srednjovjekovnoj topografiji sjeverozapadne Hrvatske Ranko Pavleš nastavio je monografijom o križevačkom, kalničkom i vrbovečkom kraju u srednjem vijeku. Treća u nizu ovakvih knjiga Ranka Pavleša objavljena je u Izdavačkoj kući Meridijani na samom početku 2020. godine. Podsjetimo da je u prvoj knjizi Pavleš obradio područje srednjovjekovne Gornje Komarnice (objavljeno u Izdavačkoj kući Meridijani 2013. godine), a u drugoj bjelovarski kraj i zapadnu Bilogoru, odnosno Donju

Komarnicu (izdanje Hrvatskog instituta za povijest iz 2016. godine). Kada tome nizu pribrojimo i prvu knjigu o koprivničkom i đurđevačkom vlastelinstvu iz 2001. godine, kojom se Pavleš prvi put predstavio kao uspješni istraživač hrvatskog srednjovjekovlja, možemo zbrojiti više od tisuću stranica opisa srednjovjekovne topografije velikog dijela sjeverozapadne Hrvatske.

Radovi Ranka Pavleša redovito su referentno mjesto za proučavanje podravskog srednjovjekovlja. Pri tome treba istaknuti da osim monografija redovito objavljuje znanstvene radove i stručne članke u časopisima (najčešće *Podravina*, *Cris* i *Scientia Podraviana*) u kojima detaljno obrađuje pojedine teme, pa se tako nekima od tema zastupljenima u ovoj knjizi bavio u radovima objavljenima u časopisu *Cris*. Ranko Pavleš (rođen 1956. godine) inače je vrlo skroman i samozatajan čovjek (rijetko ima javna izlaganja u odnosu na ono koliko piše). Školovao se u Koprivnici gdje i živi te se od početka profilirao kao istraživač povijesti svojeg zavičaja u srednjem vijeku. Počeo je objavljivati 2001. godine te je tijekom protekla dva desetljeća objavio zavidan broj kvalitetnih radova u kojima je predstavio mnoga nova otkrića. S obzirom na to da pažljivo prati suvremenu historiografiju, pogotovo na području medievistike, toponomastike i arheologije, trudi se i sam dati doprinose razvoju znanosti, a njegova otkrića poticajna su za daljnja istraživanja.

Vrline koje su vidljive i u njegovoj najnovijoj knjizi možemo svesti na to da Pavleš nije pretenciozan u zaključcima, ostavlja prostor za drugačija mišljenja i dopunu svojih istraživanja, te rado nadopunjuje vlastite spoznaje i mijenja pristup problemima ako to zahtijevaju nova otkrića. Svjestan je opasnosti i nedostataka koje nosi bavljenje hrvatskim srednjovjekovljem, a to uveliko nadoknađuje svojim kritičkim pristupom pri čemu daje značajan doprinos historiografiji otkrivajući pogreške starijih povjesničara i istraživača. U uvodu ove knjige objasnio je metodu vlastitog rada: »Radu sam, kao i drugim svojim djelima koja se bave povijesnom topografijom, pristupio polazeći od srednjovjekovnog toponima (mjesnog imena), odnosno od nekog objekta iz istog doba, skupljajući sve podatke iz dokumenata i literature koji su bili u vezi s njim.«

Ova najnovija knjiga ujedno je njegovo najopsežnije djelo na gotovo pet stotina stranica. Urednik knjige je akademik Dragutin Feletar, a recenzenti su, kao i kod prethodnog izdanja, ugledni hrvatski mediavelisti Marija Karbić i Gordan Ravančić. Autor je izradio oko 50 karata i pripremio 25 slikovnih priloga te nekoliko desetaka tabela. Snalaženje u tekstu olakšava podjela na poglavlja, sistematičnost obrade toponima i abecedarij mjesnih imena (indeks mjesta) objavljen na kraju knjige. Podnaslov knjige otkriva da je tema povijesna topografija srednjovjekovnog Kalničkog kotara, odnosno topografija srednjovjekovne Križevačke županije kao dijela srednjovjekovnog kraljevstva Slavonije. Za one koji će uzeti ovu knjigu u ruke možda je najvažnija informacija da je tu obrađeno područje današnjih gradova Križevci, Vrbovec i Novi Marof, te rubni dijelovi gradova Koprivnica i Zelina. Prema suvremenoj administrativnoj podjeli to se odnosi na jugozapadni dio Koprivničko-križevačke županije, te rubne dijelove Varaždinske i Zagrebačke županije. U vremenskom smislu obrađeno je razdoblje razvijenog i kasnog srednjeg vijeka o čemu se inače ne zna mnogo.

Najprije je obrađen grad Križevci kao najvažnije naselje na području srednjovjekovnog Kalničkog kotara, odnosno Križevačke županije. Zanimljivo je otkriće da se područje grada Križevaca u srednjem vijeku uglavnom poklapa s današnjim teritorijem grada. Ovdje treba istaknuti nove spoznaje o samostanima augustinaca i premonstratenaca, te posjedima templara, ivanovaca i sepulkralaca na području Križevaca. Nakon toga je pojedinačno obrađeno pedesetak posjeda (redosljedom od sjevera prema jugu) u istočnom dijelu Kalničkog kotara. Dio međe vlastelinstva Dubrave zagrebačkog biskupa iz 1201. godine opisan je u zasebnom poglavlju. Posebno su obrađeni posjedi Vrbovec i Rakovec, odnosno rakovečko-vrbovečko vlastelinstvo koje je nastalo spajanjem ta dva posjeda. Zatim je opisano vlastelinstvo Bisag koje se prvi put u dokumentima spominje 1328. godine. Vlastelinstva su ovdje predmet istraživanja kao važne gospodarsko – upravne jedinice u srednjem vijeku. Mali i srednji posjedi središnjeg i zapadnog dijela Kalničkog kotara, njih četrdesetak, pojedinačno su obrađeni također pravilnim redosljedom. Zasebno je obrađeno vlastelinstvo Greben, jer je specifično po tome što se prostiralo u čak tri županije. Posebno je zanimljivo vlastelinstvo Veliki Kalnik za koje podaci u pisanim povijesnim izvorima postoje već na početku 13. stoljeća, a na tome području ima sela koja su sačuvala kontinuitet naseljenosti od srednjeg vijeka. Dakako, tu su spomenuti i poznati kalnički plemenitaši. Među vlaste-

linstvima čiji se teritorij nalazio u više županija (i kotara) je vlastelinstvo zagrebačkog kaptola Toplice koje je dijelom bilo u Križevačkoj, a dijelom u Varaždinskoj županiji jer je vlastelinstvom prolazila rijeka Bednja. Pošto su na području Kalničkog kotara postojala četiri naselja pod imenom Jalševac, ti posjedi i problem njihove ubikacije tema su posebnog poglavlja.

U posebnom poglavlju opisane su crkve i kapele na području Kalničkog kotara iako se sakralni objekti spominju u cijelom tekstu. Tu su zapravo opisane i župe koje su bile na teritoriju nekadašnjeg Kalničkog arhiđakonata. Kao prilog rekonstrukciji prometne mreže i međusobne povezanosti naselja cestama, ali i povezanosti s Koprivnicom, Varaždinom i Zagrebom opisani su srednjovjekovni putevi u Kalničkom kotaru koji se spominju u povijesnim izvorima. U posljednjem poglavlju prije sažetka sa zaključcima, te popisa literature i korištenih izvora ukratko je opisano područje Kalničkog kotara na kartama iz kasnog srednjeg i ranog novog vijeka, odnosno iz 15. i 16. stoljeća (najstarija karta je iz 1480. godine).

Svime što je objavio u ovoj knjizi Ranko Pavleš dao je značajan doprinos poznavanju povijesti srednjovjekovnih naselja, vlastelinstava i objekata (pogotovo sakralnih) u čije je smještanje u prostoru (ubikaciju) morao uložiti mnogo napora jer današnje stanje na terenu često ne čuva dovoljno informacija o autentičnim lokacijama. Pri ubikaciji toponima koristi se i današnjom toponimijom te na taj način povezuje srednjovjekovlje sa suvremenim dobom i pronalazi tragove od prije šest, sedam, pa i više stotina godina u obliku materijalne i nematerijalne baštine. Svakako trebamo imati na umu da je blizina imperijalne granice s Osmanskim Carstvom utjecala na sačuvanost toponimije. Unatoč svim poteškoćama i istraživačkom oprezu možemo zaključiti da će biti ispunjena želja autora (koju sam izražava u jednom dijelu knjige) jer će obični čitatelji, dakle svi zainteresirani za srednji vijek i povijest zavičaja, pronaći vrijedne i zanimljive podatke. Uz to, knjiga će doista biti korisna povjesničarima, arheolozima, povjesničarima umjetnosti, geografima, lingvistima i drugima kao nezaobilazna literatura pri istraživanjima.

Nikola CIK

ZRINSKI – OD BRIBIRSKIH ŠUBIĆA DO ČAKOVEČKIH ZRINSKIH (1102.-1347.-1546.-1671.-1703.), ZBORNİK, ZRINSKA GARDA ČAKOVEC, 2019., 194 STR.

Tiskan je i peti zbornik sa znanstvenih skupova koje već desetak godina organizira čakovečka Zrinska garda, danas zacijelo najučinkovitiji gajitelj povijesnih vrijednosti slavnog hrvatskog plemstva Zrinskih. Ovom petom zborniku izdavači su Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatsko katoličko sveučilište, Hrvatsko vojno učilište dr. Franjo Tuđman, Zagrebačka nadbiskupija, Sisačka biskupija, Varaždinska biskupija, Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, Matica hrvatska u Čakovcu, Muzej Međimurja Čakovec, Međimurska županija (oni su bili i suorganizatori znanstvenog skupa, koji je 2017. održan u Čakovcu, Sisku i Zrinu). urednici zbornika su akademik Dragutin Feletar i prof.dr.sc. Juraj Kolarić, a grafičku opremu dao je čakovečki Dizajn studio Praxis-Vision (Saša Štebih).

U zborniku je objavljeno 12 znanstvenih članaka, koje je napisalo 14 autora iz Hrvatske, Mađarske i Austrije. Uvodno Juraj Kolarić piše o najstarijoj povijesti obitelji Zrinskih, starog hrvatskog plemstva koje se spominje od 13. stoljeća, a potječu iz Bribira u okolici Šibenika i nose ime Šubića. U članku su opisani usponi i padovi plemića Šubića i kao hrvatskih banova i gospodara Bosne od 1102. do 1322. godine. Nevio Šetić, veliki meštar Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja, piše o doprinosima ove Družbe promicanju kulta Zrinskih i Frankopana u moderno doba. Judit Zagorec-Csuka piše o sličnoj temi: o današnjem kultu Zrinskih u hrvatskom, slovenskom i mađarskom graničnom području.

U nastavku zbornika Bruno Brakos donosi temu o knezovima Bribirskim i Šibeniku – dinamika širenja dominij Šubića, s posebnim osvrtom na odnose sa Šibenikom. Branka Marcuš piše o rezultatima arheoloških istraživanja na području zrinske utvrde u Čakovcu, odnosno o arheološkim iskopavanjima i geofizičkim istraživanjima na nalazištu Stari grad u razdoblju od 2013. do 2018. godine. Istraživanja su dala niz novih saznanja o izgledu i funkcioniranju utvrde Zrinskih tijekom 16. i 17. stoljeća. Dragutin Feletar, Hrvoje petrić i Petar Feletar razradili su temu o funkcioniranju i mreži cestovnog i riječnog prometa u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u doba Zrinskih.

Stručnjak iz budimpeštanskog Vojnog sveučilišta, Jozsef Padanyi, donosi rezultate najnovijih arheološko-povijesnih istraživanja utvrda u lancu obrane na Muri u 17. stoljeću, s posebnim osvrtom na nalaze obrambenog kanala blizu utvrde Novi Zrin (1660.-1664.). Bečki autor Marijan Kalapurić donosi temeljitu analizu dosadašnjih saznanja o genealogiji plemićke obitelji Zrinskih - uspoređuje genealogije Ivana Luciusa Lučića, Ivana Kukuljevića Sacisnog, Vjekoslava Klaića i Dragutina Feletara s rodoslovljima iz Austrijskog državnog arhiva u Beču. Kroatist Alojzije Jembrih donosi članak »Epistolarium Zrinianum ili zrcalo gospodarskog života u pismima Zrinskih«. Iako su koristili i druge jezike, Zrinski su se gotovo obvezatno u privatnoj korespondenciji služili hrvatskim jezikom. Iz pisama se iz prve ruke vidi gospodarska aktivnost Zrinskih, prvenstveno u Čakovcu i Ozlju. Kao kuriozum, objavljena su i tri pisma, koja su napisali Katarina Zrinski i Ivan Antun Zrinski. Vrstan mađarski povjesničar Szabolcs Varga (iz Pečuha) donosi niz historioografskih podataka o dosad manje poznatom članu obitelji Zrinskih - o Nikoli III. Zrinskom, ocu sigetskog junaka Nikole IV. Zrinskog. Interpretaciju povjesti Zrinskih u hrvatskim udžbenicima povijesti analizira Markus Pilić, dok međimurski povjesničar Vladimir Kapun piše o različitim navođenjima imena Nikole Šubića Zrinskog – kao Nikole IV. Međimurkog, Čakovečkog ili Štrigovskog.

Za nadati se da će se ipak tijekom 2020. održati planirani šesti znanstveni skup o Zrinscima, jer je to aktualna i još nedovoljno istraživana tema u hrvatskoj historiografiji.

Petar FELETAR

ROBERT IVANČAN, OPĆINA MALI BUKOVEC – POVIJESNI, DRUŠTVENI, KULTURNI I CRKVENO-POVIJESNI PRIKAZ, OPĆINA MALI BUKOVEC, 2019., 496 STR.

Još jedna općina u Podravini dobila je svoju temeljitu povjesnicu. Projekt je ostvaren u okviru općine Mali Bukovec i uz zalaganje njenog agilnog načelnika Darka Markovića. Autor je mladi magistar teologije Robert Ivančan (1986.) iz Brezničkog Huma (vjeroučitelj u Osnovnoj školi Novi Marof), koji je već objavio nekoliko knjiga o povijesti društvenih udruga i župa. Knjigu su recenzirali dr.sc. Vladimir Huzjan i mr.sc. Anđelko Koščak. Knjiga je izdana u povodu 260. obljetnice proglašenja Malog Bukovca priveligiranim trgovištem – oppidumom (1759.), te 420. godišnjice prvog pisanog traga o Malom Bukovcu (1598.) i 130. godišnjice osnutka seoske općine u Malom Bukovcu u Varaždinskoj županiji (1888.).

Autor je u prikupljanju povijesne građe uložio doista veliki trud i upornost, tako da knjiga obiluje podacima i povijesnim ilustracijama, a obrađeni su praktički svi relevantni oblici razvoja i života na području Općine Mali Bukovec. U obradi građe primijenjena je uglavnom kronološka metoda, uz razdiobu građe na glavne segmente geografskog, demografskog, vjerskog, društvenog i obrazovnog života svih naselja u Općini. Knjiga je podijeljena u šest osnovnih poglavlja, a na kraju je opsežan popis izvora i literatiure, kao i potrebna kazala imena, mjesta i pojmova. Izvori i literatura odgovorno su citirana u čak 1403 bilješke ispod teksta, što monografiji daje znanstvenu težinu i ozbiljnost.

Obimna građa u knjizi je razrađena kroz šest osnovnih poglavlja. Prvo poglavlje, »Općina Mali Bukovec – povijesni i društveni prikaz«, je najopsežnije. Na početku je dat kratki pregled povijesti, te osnovni opis prirodno-geografskih značajki. Potom slijedi opis dokumenata o srednjovjekovnom vlastelinstvu Bednja (Bednya) i bedanjskom plemstvu. Detaljno je potom opisana povijest malobukovečkog kraja u doba osmanskih opasnosti tijekom 16. i 17. stoljeća, s razradom i velikobukovečkog valstelaštva, osobito u dugom trajanju vlastelina Draškovića. Odlično je razrađeno gospodarstvo u to doba.

Slijedi razrada povijesti Malog Bukovca i okolice u dinamičnom 19. stoljeću, pa do 1918. godine. Posebno su prikazane porezne općine Mali Bukovec, Veliki Bukovec, Kapela, Lunjkovec, Novo Selo, Selnica i Sveti Petar. Dobro je obrađeno osnivanje i razvoj malobukovečke općine od 1888. godine (s brojnim statističkim podacima o gospodarstvu i stanovništvu). Tu je dat i pregled razvoja malobukovečkog kraja i u razdoblju između dvaju svjetskih ratova, a detaljnije u doba realsocijalizma, te od reosnivanja Općine 1993. do danas. Izdvojeni su povijesni podaci po naseljima malobukovečkog kraja:

Dubovica, Kapela, Lunjkovec, Mali Bukovec, Martinić, Novo Selo, Selnica, Sveti Petar, Veliki Bukovec, i Županec. Temeljito je razrađen i razvoj stanovništva i njegove vjerske strukture.

Drugo poglavlje, »Gospodarsko-kulturno-prosvjetno-društvena djelatnost u bukovečkom kraju«, razrađuje sve elemente toga života od početaka (mahom u 19. i 20. st.) do danas. Prikazana je djelatnost svih kulturnih, društvenih, vatrogasnih i športskih udruga i društava, kojih ima doista veliki broj. Treće poglavlje, »Prinosi crkvenoj povijesti bukovečkog kraja od srednjeg vijeka do 21. stoljeća«, donosi bogatu dokumentaciju i pregled povijesti vjerskog života u ovom kraju. Tu je povijest župe Sv. Petra apostola u Bednji (Sveti Petar) i Sv. Franje Asiškog u Velikom Bukovcu, zatim opis i povijest crkava, kapela i druge sakralne spomeničke arhitekture, te na kraju poglavlja vjerski život stanovništva, djelovanje i popisi župnika i crkvenih ljudi, kao i vjerskih društava.

Četvrto poglavlje »Školstvo«, donosi temeljitu povijest obrazovanja u bukovečkom kraju, počevši od župnih škola do javnog školstva i današnjih obrazovnih prilika. Posebno je razrađena povijest pučkih škola u Malom Bukovcu, Podravskoj Selnici, Svetom Petru i Velki Bukovcu. Peto poglavlje, »Ratna zbivanja-stradanja«, razrađuje povijest i stradanja stanovnika bukovečkog kraja od kmetksih buna u 17. i 18. stoljeću do danas, s naglaskom na svjetske ratove i poraća, te na razradu povijesti Domovinskog rata. Konačno, šesto poglavlje, »Očuvani običaji u bukovečkom kraju«, donosi najosnovniji prikaz narodnih običaja, posebno vezanih za ženidbu, poljoprivredne radove, jelo i odjeću, te na crkvene božićne, uskrsne i druge običaje.

Petar FELETAR

DRAGUTIN FELETAR, IZ POVIJESTI SPLAVARSTVA NA DRAVI, MERIDIJANI, - DONJA DUBRAVA, 2019, STR. 1- 168.

Po broju objavljenih radova akademiku Dragutinu Feletaru pripada mjesto među najplodnijim hrvatskim geografima i povijesničarima. Zahvaljujući i činjenici da je do 1982. kao novinar imao veću slobodu nego što su ju imali sveučilišni profesori vezani projektima na svojim katedrama. Dragutin Feletar imao je do 1982. potpuno slobodne ruke u biranju svojih tema, a nakon toga je osnivanjem izdavačke tvrtke bio dovoljno snažan da obrani slobodu svojeg rada, pa je tako tiskao i velebnu monografiju Vukovar, založivši u njeno izdavanje cijeli svoj imetak. Znatiželjan i lucidan i s nevjerojatnom energijom i radnim elanom, nema gotovo ni jedne ljudske djelatnosti koju akademik Feletar nije istraživao, niti jednog vremenskog ograničenja od prethistorije do danas. Kombinacija s izdavačkom aktivnošću stvorila mu je veliki radijus djelovanja i stoga ga možemo nazvati hrvatskim enciklopedistom, koji je točno znao što želi učiniti tijekom svojeg života. A taj cilj je bio da upozna Hrvatsku s bogatstvom prirode i svestranošću ljudi sjeverne Hrvatske iskoristivši uvjerljivost svojih nastupa i kod osnivanja institucija kojih bez njegove inicijative ne bi ni bilo, a koja će ta istraživanja nastaviti kroz objavljivanje, ali i kroz istraživanje mladih istraživača. Dakako da se ta svestrana akcija mnogima nije sviđala, ali akademik Feletar nije odustajao od načina svog djelovanja, ne oklijevajući ni suradnji s mnogim stručnjacima i priznajući svakome njegove zasluge i doprinos hrvatskoj povijesti i kulturi.

Među temama kojima se je bavio posebno mjesto zauzima njegov rodni kraj – Donja Dubrava, koju je riječju i slikom sa svojim suradnicima opisao i obradio kao monografiju. Osim povijesti kožarstva, u Dubravi je imao još dva interesa: povijest vađenja zlata iz Drave i splavarenja tom rijekom i te su ga teme potaknule na pomnije istraživanje Drave. Danas je Drava od nepoznate postala poznata i vrlo zanimljiva rijeka srednje Europe, koja je u jednom dijelu sačuvala svoje prirodne osobine. Dubrava je bila srce splavarstva na Dravi, i ta je djelatnost prekinuta ne samo prevelikom eksploatacijom drveta u području Drave, već i političkom granicom između Hrvatske i Mađarske, a kasnije i regulacijama koji su jedan dio rijeke Drave nastojali prevesti u usko korito i jezera potrebna hidroelektranama, ne vodeći računa o prirodi kraja i njenom životinjskom pa i ljudskom svijetu. Feletar je rođen u Velikom Otoku u općini Legrad koji je Drava »prebacila« u Podravinu, ali je djetinjstvo proveo u Donjoj Dubravi u Međimurju i to ga je čvrsto vezalo uz rijeku Dravu i njenu povijest. Vezan rodbinskim vezama s obitelji Ujlaki koji su se bavili u prošlosti splavarenjem (flojsarenjem) pratio je ovu djelatnost u tadašnjosti

svojem djetinjstvu ali se počeo zanimati i za prošlost Drave kada je ona bila žila kucavica Međimurja, Podravine ali i Slavonije kao najstarija »cesta«.

Njegov prvi rad, objavljen 9. rujna 1965. godine u čakovečkim novinama *Međimurje* nosio je naziv »Donjodubravski flojsari« čime je potaknuo i interes B. Entnera iz Celovca, koji je 2001. objavio članak »Dravsko splavarstvo.« Za razliku od svih drugih akademik Feletar je ostao najvjerniji Dravi i proučio je kao geograf i povjesničar ali i zaljubljenik u zavičaj svaki njen dio, opisujući sve njene raznolikosti i čud što se tijekom povijesti mijenjalo pod utjecajem prirodnih promjena, ali još više odnosa ljudi prema rijeci. Tijekom svog bogatog stvaralaštva Feletar se je uvijek vraćao Dravi i njenim vrijednostima, braneći njene obale, njene šume i njenu prirodnu očuvanost. Zahvaljujući njemu i suradnicima uz koje je vezao, srednji tok Drave ima šanse - ako ljudi ne budu previše gramzljivi - da ostane onakav kakav je stvorila i izgradila priroda povezujući Italiju, Austriju, Sloveniju, Mađarsku i Hrvatsku s Dunavom u koji utječe nakon 770 km svojeg protoka. Drava je u prošlosti bila kao mati stanovništvu koje je živjelo uz njene obale, uživajući u njenim blagodatima ali i pateći od nevolja koje je donosila svojom čudljivošću. No ljudi su je voljeli i kada se je izgubila njena prometna funkcija i kada je rijeka postala granica a ne spojnica. Tada su ju počeli napuštati iako teška srca. Najbolji primjer toga je akademik Feletar. Iako godinama živi u Koprivnici koja je 12 km udaljena od Drave on se uvijek u svom pisanju, ali i životu vraća u Donju Dubravu, rijeci Dravi i ljudima koji uz nju žive, te su tako nastali brojni Feletarovi radovi vezani uz Dravu, ali i uz splavarenje. Zahvaljujući Feletaru danas je život uz Dravu postao poznanica i geografski i etnografski obrađena tema, a ova knjiga o splavarstvu iz 2019. je zadnja autorova riječ u kojoj je sumirao sva svoja iskustva i svu svoju zamjernu vještinu na polju geografije, etnografije i povijesti da ju opiše interdisciplinarno ali i emotivno, i da joj nametne epitete koje ona zaslužuje. Kao istraživač koji lagano uspostavlja kontakte s ljudima, ne oklijevajući da zakuca na svačija vrata, moleći ljude da mu pričaju o svojem životu, radostima i nevoljama, a zna svestrano iskoristiti i arhivske i književne povijesne izvore. Riječi kojima se služi uvijek su pune života. U mojem vremenu tako je znao pisati o Podravini samo novinar Ivo Strahonja, rodom Varaždinac. Svojim načinom rada Feletar je u ovoj knjizi stvorio djelo trajne vrijednosti.

Kako bi temu splavarenja, odnosno flojsarstva kako su ju nazivali Dubravčani ovjekovječio, D. Feletar koju je nazvao srcem flojsarstva na Dravi a ovu činjenicu potvrdio je s više radova u kojima govori o ovoj zanimljivoj djelatnosti ljudi Dubrave na Dravi. Prvi objavljeni rad Dragutina Feletara nosi naziv - Donjodubravski flojsari, *Međimurje*, 9. rujna. 1965. Zatim slijedi 1968. rad »Flojsaranje na Dravi,« KAJ, 1, 1968. 65-67 i »Splavi s neobičnim teretom«, *Međimurje*, 17. travnja, te rad »Splavari i zlatari na Dravi, objavljen u *Podravskom zborniku*, 2, 1976., 116-132. Vraća se Dravi ponovno 1999. kada promijenjene političke okolnosti dopuštaju slobodnije približavanje obalama rijeke, te objavljuje rad »Nizvodno i uzvodno Dravom,« KAJ, 6-8, 1999. 77, 76-80. S Hrvojem Petrićem s kojim je okupio suradnike za pisanje monografije *Općina i župa Donja Dubrava* (2007., 2014) objavljuje 2007. u časopisu rad *Ekonomska i ekohistorija* rad »Donja Dubrava- središte splavarstva na rijeci Dravi«, te onda u broju 58-65 *Meridijana* iz 2013. ponovno piše o flojsarima u Dubravi. Rijetko koji rad dra Feletara o Međimurju izostavlja spomen na flojsare, pa možemo zaključiti da je nakon polustoljetnog sakupljanja i promišljanja nastala ova knjiga kao završno djelo Akademika Feletara o splavarstvu na Dravi s posebnim osvrtom na Donju Dubravu.

Knjiga ima povijesni osvrt na Dravu u uvodu. Drava je od kraja 17. stoljeća sve više dobivala na važnosti kao trgovački put između Kranjske, Štajerske, Ugarske, Slavonije i Banata pa je stoga i regulirana i osposobljena za plovidbu a planovi su postojali i u drugoj polovici 19 stoljeća. Dr. Hrvoje Petrić je pronašao da su čak i Turci početkom 17. stoljeća utvrditi donjodravsku obalu kamenom, a u doba carice Marije Terezije i kasnije rijeka se regulira.

Zatim autor donosi pregled, zapravo povijest splavarstva na Dravi do početka 19. stoljeća, te u 19. i 20. stoljeću. Autor navodi prema literaturi da je u Ptuju bilo križište jantarskog puta te je jedan put išao prema Jadranu a drugi prema Dunavu. Plovidba Dravom nastavlja se u srednjem vijeku što potvrđuju izvori, ali da se bogat život na Dravi izmijenio u vrijeme osmanlijskih upada, pa su se umjesto za trgovačku robu, šajke koristile za prijevoz vojnog materijala ne samo na Dunavu već i na Dravi. Krajem 17. stoljeća plovidba Dravom postaje opet mnogo slobodnija, pa je prijevoz Dravom šajkama i splavima

postao obilniji, a merkantilistička roba se je iskrcavala u mnogim pa i malenim pristaništima poput Kotoribe, Legrada, Drnja i Preloga a u ova dva posljednja mjesta su sagrađena i skladišta soli. U vrijeme velikog Bečkog rata i oslobođenja Slavonije ali i Virovitice 1684. Drava je glavna opskrba cesta vojnih jedinica. Trgovački promet Dravom je vrlo živ i u 18. stoljeću, uvećan otpremom drvenih balvana s Pohorja prema Osijeku. Godišnje plovi Dravom prosječno 700-1.000 splavi ali i 500 šajki. Otvaraju se i brojne pilane, uglavnom na području Slovenije a u Vuzenici je ceh splavara postojao do početka Prvog svjetskog rata, a koji je potvrdila carica Marija Terezije 1773. godine. Bratovštine se osnivaju krajem 15. stoljeća i u Legradu čiji je ceh potvrđen 1717. drugi puta a u Kotoribi djeluje početkom 18. stoljeća posebni šajkaški ceh. Sve do vremena kada je željeznička pruga koja je prošla kroz Pragersko 1860., splavarstvo Dravom je važan dio suživota ljudi i rijeke. No drvo i drvena građa se i dalje služi Dravom kao najjeftinijim prijevozom, pa se splavarenjem čije se sjedište etabliralo u Donjoj Dubravi bavilo mnogo ljudi. Tu je 1828. osnovana tvrtka Ujlaki-Hirschler koja početkom dvadesetog stoljeća postaje najveći distributer drvene građe na južno ugarskom i slavonsko-srijemskom području sve do 1941. godine gdje se splavarstvo održava u kombinaciji sa šajkaštvom. Poticaj ovom razvoju daje ogromna sjeća šuma na vlastelinskim posjedima, a kasnije i krajiškim šumama srednje Podravine. Ova velika akcija donosila je silnu dobit i autor je uspio analizirati brojnu slovensku literaturu vezanu uz drvo. Nakon što je izgrađena hidrocentrala Fala kod Maribora 1913. trebalo je sagrađiti ustavu kroz koju je do 1941. prolazilo 20.000 splavi. Splavarenje bilo je točno determinirano pravilnicima a i splavari Slovenije su se kasnije organizirali u zadruge štiteći se tako od pretjeranog iskorištavanja veletrgovaca drvom dok su se u Međimurju održali cehovi čiji su članovi kao foringaši odvozili drvo od Legrada prema Koprivnici i Velikoj Kaniži. Donjoj Dubravi, kao središtu splavarstva u 19. i 20. stoljeću autor je posvetio veliku pažnju istraživši sa svojim vjernim suradnikom dr. Hrvojem Petrićem detalje o životu tog mjesta, koje je zahvaljujući splavarstvu razvilo bogatu trgovinu. Jeronim Ujlaki (Novoselec) otvorio je svoju trgovinu drvom ali i drugom merkantilističkom robom još krajem 18. stoljeća, da bi se 1828. ujedinio s Juliusom Hirschlerom te je ovo d.d. poslovalo do Drugoga svjetskog rata, imajući već 1920. svoja predstavništva ili pilane, skladišta i šume sve do Banata i Beograda, te u Palama kod Sarajeva. Od polovice 19. stoljeća Julius Hirschler postaje samovlasnik a njegovi potomci podižu tvrtku Ujlaki-Hirschler na još viši nivo, i prometovanje drvom iz slovenskih, međimurskih i podravnih šuma kao i uvećanjem kapitala ženidbama povećavaju bogatstvo obitelji, a tomu pridonosi poslije 1860. i željeznica kojom se drvo otpremalo čak u Budimpeštu. Hirschlerova pilana u Kotoribi, nakon što je izgorjela stara donjodubravaska, radi do kraja Drugoga svjetskog rata a imali su 1908., kada je firma slavila 80-godišnjicu 16 pilana na području Austro-Ugarske monarhije upošljavajući veliki broj radnika na pilanama i u splavarstvu. Godine 1887. Hirschlerovi dobivaju plemstvo za zasluge u spašavanju ljudi i dobara nakon poplave 1878. i 1882. a za 1917. i barunat poput Gutmanna. Izgradili su 1914. i svoju uskotračnu željeznicu na području Mađarske u dužini od 33 km. Iako je dokumentacija tvrtke propala autor je uspio sakupiti podatke koji su mu omogućili da prikaže sveukupno poslovanje ove velike drvene tvrtke. U jugoslavenskoj državi Mura postaje granica, tvrtka gubi svoje veliko tržište a konkurencija i drugi razlozi uništavaju tvrtku pa je proslava stogodišnjice 1928. bila »labuđi pijevo« tvrtke koju je dokrajčila Velika svjetska kriza pa 1934. odlazi u stečaj.

Vrlo je zanimljivo poglavlje o gradnji splavi i šajki te kompi, gdje autor objašnjava etimologiju tih naziva, ali navodi mnoštvo zanimljivih podataka o broju i gradnji tih plovila, prilagođenih hirovima ćudljive Drave koristeći se dijelom i podacima splavarskog muzeja Šarman, nadmašivši u detaljima opisa čak i sisačkog učitelja Ferdu Hefelea koji je 1891. opisao narodno lađarstvo. Splavarstvo na Dravi bilo je silno razvijeno i djelovalo je na gospodarstvo priobalnog područja da bi plovidba zadnje splavi bila zabilježen 1943. godine.

Poglavlje »Značajke i organizacija plovidbe te život splavara« prikazuje težak život splavara tijekom plovidbe Dravom u sukobu sa hirovitom i burnom rijekom u gornjem toku, podsjećajući time na opise Mark Twaina koji je bio peljar na Missisipiju. Splavari su plovili do Bečaja i Bele Crkve na Tisi, naplaćujući prijevoz po točno utvrđenom cjeniku, koji je bio jeftiniji od drugih prijevoza, pa se to splavarstvo i održalo do 1941. godine. Splavari su uglavnom potjecali iz sutoka Mure i Drave koja se nazi-

vala »dolinom flojsara« i autor je prikupio brojna prezimena dravskih mornara iz tog ali i slovenskog područja.

Autor u poglavlju »Drava kao turistički resurs« ukazuje na velike mogućnosti Drave za turizam, koji može iskoristiti ljepotu te rijeke, ali i očuvane stare običaje koji su ostali vrlo živi u narodno sjećanju. Tok Drave od Donje Dubrave do Aljmaša treba ubrojiti među prirodno najočuvanije i najzanimljivije rijeke u Europi. Akademik Feletar je dobar dio tih karakteristika i mogućnosti i opisao a sudeći na osnovi proglašenja Regionalnog parka Mura - Drava velika je vjerojatnost i očuvanosti tih vrijednih resursa. To je ujedno i zaključno poglavlje gdje se sumiraju sve vrijednosti ovog hrvatsko-slovenskog dijela Drave.

Kao dodatak Feletar donosi kratak pregled povijesti donjodubrovačkog nautičkog kluba »Flojsar«, osnovanog 2005. čiji je zadatak štititi ekološke vrijednosti Mure, Drave i Bistreca i organizirati raznolike aktivnosti vezane uz plovidbu. Klub je 2007. organizirao plovidbu od Donje Dubrave do Aljmaša a slična putovanja organizirali su i kasnije, ploveći 2012. sve do Iloka, što je ponovljeno i 2019. I na kraju knjige su navedeni izvori i literatura koji su korišteni prilikom pisanja ovog rada, te kratka bilješka o autoru.

Poslije ove knjige gornji tok Drave nije nam više nepoznanica, već voljena i draga rijeka, puna života i simbola ali i poveznica ljudi koji žive na njenim obalama i koji se brinu za njeno očuvanje i dobrobit. Mislim da će svatko tko pročita ovu knjigu postati prijatelj očuvanja njenih vrijednosti i njene ljepote.

Poznavanje prometa na rijekama, cestama i željeznicama važno je za upoznavanje gospodarskih kretanja a preko toga i za povijest uopće, pa je poznavanje povijesti Drave - uključujući i ono što je napisala dr. Zlata Kerže-Živaković i mnogi mađarski i slovenski povjesničari o Dravi, ali i mnogi i o Savi i Dunavu - silno važno, jer je pripadanje podunavskom porječju utjecalo na povijest hrvatskih zemalja i to bi trebalo uvažiti i kod pisanja povijesnih i geografskih udžbenika svih zemalja koje pripadaju tom slivu.

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

ODBLJESCI IZVORNE UMJETNOSTI, MUZEJ GRADA ĐURĐEVCA, 21. 12. 2019. – 31. 3. 2020., IZLOŽBA I KATALOG IZLOŽBE

Nakon što je Muzej Grada Đurđevca ugostio tri velike inozemne izložbe – »Hommage à Picasso«, Marc Chagall: »Stvaranje i Biblija« te Salvador Dalí: »Recepti za besmrtnost« – kraj 2019. godine donio je povratak hrvatskim majstorima. Svakako nije slučajno da je za nastavak velikih izložbenih projekata izabrana naivna umjetnost koja je do danas ostala likovni fenomen po kojem je Hrvatska prepoznatljiva u svijetu. Otvorenje izložba održalo se 21. prosinca 2019. godine, na dan kada bi velikan naivne umjetnosti Ivan Generalić, koji je utjecao na generacije naivnih umjetnika, proslavio 105. rođendan, čime mu je ujedno odana počast. Izložbu prati trojezični katalog na 80 stranica s popratnim tekstovima, biografijama umjetnika, katalogom izloženih djela i kvalitetnim reprodukcijama.

Posjetitelje je u izložbenom prostoru u potkrovlju utvrde Stari grad dočekalo 114 eksponata, najvećim dijelom slika, nešto manje grafika i crteža te nekoliko skulptura. Djela za izložbu odabrana su prvenstveno iz fundusa Muzeja Grada Đurđevca, a manjim se dijelom radi o posudbama iz privatnih zbirki pri čemu treba istaknuti čuvenu sliku »Rogati konj« Ivana Generalića iz 1961. godine koju je za izložbu ustupio Goran Generalić. Spomenuti svakako treba i posudbu ranih radova i vrhunskih slika na staklu Ivana Lackovića Croate iz Galerije Batinske koje su uz djela koji se čuvaju u Muzeju Grada Đurđevca, među kojima dominiraju grafike i crteži, dale širu sliku o cjelokupnom Lackovićevom stvaralaštvu. Osim što je Lacković u vrhu svjetske naive, on je uistinu presudno obilježio muzejsku djelatnost u Đurđevcu, prvenstveno donacijom svoje bogate kolekcije koja se danas čuva u muzeju. Na to u tekstu koji uvodi posjetitelje u ovu izložbu, a nalazi se i u katalogu izložbe, upozorava Edita Janković Hapavel, ravnateljica Muzeja Grada Đurđevca i kustosica izložbe, pa ne čudi što se Lackoviću na ovoj izložbi na više načina odaje priznanje. Izložba se tako otvara njegovom slikom »Pelec na galgama« iz fundusa muzeja, koja krasi i naslovnicu kataloga i kojom se ujedno povlači simbolička poveznica s

Đurđevcom preko motiva pijetla. Upravo je taj motiv jedan od češćih u naivnoj umjetnosti, što dokazuje i ova izložba, pa se na samom početku, osim impressuma izložbe i spomenutog uvodnog teksta, uz Lackovićevog »Pevca« nalazi i pjesma Božice Jelušić »Pevčeva dobrodošlica«.

Prilagođeni kraći dijelovi teksta Božice Jelušić »Grana moćna ali fina« iz kataloga izložbe raspoređeni su kroz postav tako da upućuju na ključne podatke o počecima naivne umjetnosti u Podravini ili pak na bitne odrednice opusa pojedinog autora zastupljenog na izložbi. Zahvaljujući tome posjetitelji dobivaju osnovne informacije, dok se detalji mogu pronaći u biografijama autora u katalogu izložbe. Ta 34 autora, koliko ih je predstavljeno, ne čine homogenu cjelinu niti presjek cjelokupnog naivnog stvaralaštva na području Podravine, što nije niti bila intencija izložbe jer njezinu osnovu čine djela iz fundusa muzeja.

Kako navodi Janković Hapavel, izložba je zamišljena kao mjesto »susreta velikih umjetnika čija djela nalazimo u svjetskim muzejima i galerijama, ali i onih koji su ostali vrijedno stvarati u svojoj maloj lokalnoj zajednici«. Od velikih imena, osim spomenutih Lackovića i Ivana Generalića, svakako treba spomenuti Miju Kovačića, Ivana Večenaja i Dragana Gažija, doajene naivne umjetnosti sa samih njezinih početaka. U tom su smislu posebno zanimljivi rani radovi Ivana Lackovića Croate izvedeni u tehnici tempere na papiru te tri slike na staklu koje se čuvaju u Muzeju Grada Đurđevca: »Zima« i »Krovopokrivači« Mije Kovačića iz 1954. godine te Generalićeva »Žetva / Žeteoci« iz 1953. godine. Ovi su autori utrli put budućim naraštajima naivnih slikara poput Josipa Generalića, Milana Generalića, Nade Švegović Budaj, Dragice Lončarić, Biserke Zlatar Milinković, Mate Totha, Tomislava Balažina, Katarine Henc, Petra Grgeca, Ivana Andrašića ili Slave Blažeković čiji su radovi izloženi u produžetku. Oni se u većoj ili manjoj mjeri odmiču od likovne tradicije svojih prethodnika te pokazuju različitost smjerova kojima se naiva do danas kreće.

S obzirom na to da izložbeni prostor omogućava kružno kretanje, a na ovoj izložbi osim početka nije striktno definiran smjer, posjetitelji imaju na izbor više opcija kretanja. Osim što mogu paralelno pratiti obje strane, mogu odabrati i smjer kojim će se kretati po desnoj strani, gdje su izloženi radovi umjetnika usko povezanih uz Đurđevac ili okolna mjesta poput Molvi, Kloštra Podravskog, Podravske Sesveta ili Virja. Posebno su dobro zastupljeni Đurđevčani među kojima prednjači Pero Topljak sa slikama, ali i crtežima, a u đurđevački krug osim Stjepana Stankira i Ivana Tomerlina možemo ubrojiti i Petra Petrovića, Vladu Makara, Anu Bocak, Željka Seleša i Zlatka Huzjaka. Ovdje su izloženi i po jedan rad Marijana Puškaša, Ivana Repa, Marije Peti Božić i Martina Kopričanca a s više radova zastupljeni su Mirko Horvat i Josip Gregurić. Iako je postav je smislen u bilo kojoj varijanti kretanja, u prilog paralelnom praćenju obje strane ide činjenica da se na početku nalazi skulptura Ivana Tomerlina »Dobro mi došao prijatelj« dok su skulpture Đure Zvonara, Ljubice Matulec, Dragutina Ciglara i reljef Franje Kovačića raspoređeni dalje po prostoru. Također, takvo kretanje omogućuje potencijalno uočavanje umjetničkih utjecaja ili sličnosti, odbleske ideja i rješenja koje kolaju kroz generacije umjetnika.

Od ostalih zanimljivih momenata u likovnom postavu koji potpisuje Edita Janković Hapavel može se istaknuti izlaganje »Đurđevačke priče« Pere Topljaka, čija se reprodukcija nalazi na jednom od zidova Interpretacijskog centra Picokijade u sklopu muzeja, na istaknutom mjestu kod ulaza. Posjetiteljima je zasigurno zanimljivo bilo vidjeti i Lackovićeve crteže velikih dimenzija izvješanih s greda u preprostoru, kao i njegovu poštarsku kapu i rog koje je koristio za vrijeme službovanja u pošti u Zagrebu, kako se doznaje iz popratne legende. O vjerovanjima o rogatom konju kojeg prikazuje Ivan Generalić posjetitelji pak mogu doznati iz kraćeg teksta prenesenog iz »Hrvatskih bajoslovlja« Vida Baloga postavljenog uz sliku. Bitno je i napomenuti da su svi tekstovi na izložbi osim na hrvatskom doneseni i na engleskom jeziku za što je razlog, između ostalog, želja da i strani gosti u vrijeme predsjedanja Hrvatske Vijećem Europske unije imaju priliku upoznati ovaj dio naše baštine.

Nažalost, kao i mnoge druge izložbe, zbog izvanrednih okolnosti uzrokovanih pandemijom, izložba Odblesci izvorne umjetnosti zatvorena je nešto ranije nego je to bilo predviđeno. No iza izložbe ostaje katalog u kojem je svaki autor zastupljen s najmanje jednom reprodukcijom djela, dok su tekstovi i biografije dostupni na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku. Katalog je grafički dotjeran, sa zanimljivim detaljima pa je, primjerice, na unutarnjoj strani korica reproduciran Topljakov crtež s motivima pijetla i utvrde. Pažnja je usmjerena i na detalje koji pojačavaju doživljaj izložbe što se očituje u postav-

ljanju teksta pjesma »Pevčeva dobrodošlica« i pjetlića koje su u kolažnoj tehnici izradili učenici Osnovne škole Đurđevac na zidu u veži utvrde, kao i kroz prigodni suvenirski program. Time je Muzej Grada Đurđevca ponudio promišljenu zaokruženu cjelinu i pokazao trud oko održanja visokog izložbenog standarda.

Mihaela CIK

MARKO GREGUR, VOŠICKI, HENA COM, ZAGREB, 2020., 424 STR.

Iako se ponekad i bez posebnog povoda naglašava odakle neki književnik potječe, uz ime Marka Gregura sintagma »koprivnički književnik« svakako je prigodna. U svoja tri romana od šest objavljenih knjiga on Koprivnicu sagledava iz najrazličitijih perspektiva i razdoblja: *Kak je zgorel presvetli Trombetassicz* (2017.) donosi spletku lokalnih moćnika iz 17. stoljeća, *Mogla bi se zvati Leda* (2018.) pruža pomalo nostalgican pogled na Koprivnicu kasnih 1980-ih i ranih 1990-ih godina, a najnoviji roman Vošicki prati razdoblje od 1909. godine, kada Vinko Vošicki, izdavač i tiskar rodom iz Češke, dolazi u Koprivnicu, do 1957. godine kada Vošicki umire.

Kroz poglavlje posvećeno mladosti u Češkoj i prisjećanja doznajemo detalje o naukovanju Vošickog kod Karela Vačlene, prvoj ljubavi, odlasku u vojni rok, odluci o ženidbi i, konačno, selidbi u Koprivnicu gdje je Vačlenin prijatelj Merhaut imao nakladnu knjižaru. Iako Merhaut tvrdi da je u Koprivnicu stigao u pravo vrijeme, vrijeme prosperiteta, Vincenc, odnosno Vinko, ubrzo uviđa da je taj mali grad daleko od urbanosti kojoj se nadao, pa se pita treba li ipak otići u Ameriku ili barem Zagreb. Dogodilo se obratno, preuzevši Merhautov posao i otkupivši autorska prava za Karla Maya doveo je Ameriku u Koprivnicu. Tu je našao dom, suradnike, protivnike i prijatelje, saznao tko je tko u društvu, upoznao podravski jal, pa se čak i usudio pomisliti: »ja sam Koprivničanec«!

Marko Gregur uzbudljiv život Vinka Vošickog promatra u širokom kontekstu povijesnih zbivanja, no, s obzirom na to da je riječ o romansiranoj biografiji, ima slobodu u nadogradnji građe koju je poput povjesničara skupljao u literaturi, po arhivima i knjižnicama te u razgovorima s osobama koje su ga poznavale. Posebno je pritom zanimljivo kako prijelomne povijesne događaje poput ubojstva »presvetloga nadvojvode« Franza Ferdinanda stavlja u službu romana i povezuje s Koprivnicom. Podsjećajući nas na poznate suvremenike, vješto prelazi, primjerice, s Trakla, Freuda ili Rilkea i njihovih reakcija uoči rata na Vošickog koji s bojišta vodi posao i Galovića koji u ratu pogiba. Na taj se način kroz čitav roman uloga i pozicija Koprivnice i Koprivničanaca opisuje s obzirom na političke i društvene mijene koje ih zahvaćaju ili ih sami stvaraju.

Roman *Vošicki* zahvaća široko u povijest pa čitatelj može saznati kada je Roald Amundsen osvojio Južni pol, a kad Šandor Braun dobio koncesiju za vađenje zlata. Istovremeno se dubinski posvećuje likovima, u prvom redu Vošickom, ali i nizu osoba iz koprivničke povijesti poput Valka Lorbora, Leandera Brozovića, Branka Švarca, Vladimira Malančeca ili Mije Bzika čije su se sudbine ispreplele s Vošickijevom. Posebno mjesto tu naravno ima i Krleža čiju je *Književnu republiku* Vošicki izdavao, a kompleksnost njihovog Gregur daje naslutiti još na početku romana jer je Krleža »sad bio mjera tolikih stvari, a Vošicki zaboravljeni vinogradar od kojeg nekoliko prijatelja kupuje vino kako bi mu pomogli«.

Ne treba zaboraviti ni na njegov privatni život jer, kako je istaknuto i na naslovnici, »Tiskara i knjižara bile su puls njegova života, a žene i politika žileti.« U nizu žena koje upoznajemo kroz roman posljednja je Slavica koja nakon smrti Vošickog odlučuje 1962. godine dati suglasnost Novinsko-izdavačkom poduzeću »Glas Podravine« da počne izdavati rukopise Karla Maya dok joj autorska prava, do kojih je Vošickom toliko bilo stalo za života, ostaju.

Ono što je Vošickog održavalo na životu u trenucima kriza je misao na knjige koje će izdati u budućnosti jer, kako Gregur piše, »sve što je želio bilo je raditi knjige«. Zato mu je ova knjiga koja sadrži čitav njegov život, a »nije to bio jedan život, već stotine njih, neprimjetno upletenih u onog koji se zove Vinko Vošicki«, najbolji mogući spomenik.

Mihaela CIK

NAJSTARIJA MATIČNA KNJIGA ŽUPE KUZMINEC: KNJIGA KRŠTENIH 1673. – 1695., PRIREDIO DRAŽEN GALENIĆ, ŽUPA SVETIH KUZME I DAMJANA, KUZMINEC, 2019., 256 STR.

U župi svetih Kuzme i Damjana u Kuzmincu započet je 2019. godine vrijedan izdavački projekt objavljivanja crkvenih matičnih knjiga. Prva je objavljena nastarija sačuvana matična knjiga krštenih koja je nastala u posljednjim desetljećima 17. stoljeća. Transkript originalnog teksta napravio je Dražen Galenić koji je ujedno i autor uvodne studije. Urednik knjige i pokretač projekta je vlč. Igor Radašić, župnik rkt. Župe svetih Kuzme i Damjana u Kuzmincu. Kao suradnici u transkripciji teksta sudjelovali su Anđelko Koščak i Stjepan Razum, a kazala je izradio Robert Ivančan. Fotografije originalnih stranica matične knjige iz 17. stoljeća izradio je Tomislav Koren. Rezultat rada svih spomenutih je luksuzno opremljena knjiga i impresivno izdanje po svojem oblikovanju i sadržaju.

Na početku knjige nalazi se uvodna riječ biskupa Varaždinske biskupije mons. Josipa Mrzljaka koji izražava žaljenje što je danas u kuzminečkoj župi kao i u većini župa u Podravini mnogo više umrlih, nego rođenih. Ranije je ipak bilo drugačije o čemu svjedoče i biskupove riječi: »U ovim matičnim knjigama župe sv. Kuzme i Damjana iz prošlih stoljeća vidimo kako je ovdje bujao život, a župnici su to marno upisivali.« Uz to, mjesni biskup na kraju svojeg uvodnog slova podsjeća i na kanon 535 Zakonika kanonskog prava u kojem je propisano na koji način župnici trebaju voditi matične knjige što govori i o naravi ovog objavljenoga povijesnoga izvora. Povjesničar Hrvoje Petrić u svojem predgovoru istaknuo je važnost crkvenih matičnih knjiga u istraživanjima koja provode povjesničari, a posebno oni koji se bave povijesnom demografijom. Stoga je naglasio važnost pronalaska i objavljivanja ove matične knjige s kraja 17. stoljeća jer samo rijetke župe u Podravini imaju sačuvane matice iz toga doba. One su vrijedne jer jedine sadrže podatke o životu običnih ljudi iz toga doba koji su evidentirani u trenutku krštenja (rođenja), vjenčanja i smrti.

Uvodnu studiju napisao je Dražen Galenić koji je ujedno priredio ovo vrijedno izvorno gradivo za objavljivanje. U uvodnom dijelu donio je historijat uvođenja obaveznog zapisivanja podataka u matične knjige u propisanim formama i na načine koji su povremeno dopunjavani. Posebno su opisane karakteristike matice krštenih, vjenčanih i umrlih. Nakon toga opisao je način vođenja matičnih knjiga u Kuzmincu i stanje njihove sačuvanosti. Detaljnije je opisan izvornik koji je ovoga puta objavljen s naglaskom na vanjska (materijalna) i sadržajna obilježja, a opisan je i način objavljivanja izvora. Tu je izdvojio neke značajne osobe koje se spominju u najstarijem svesku matice krštenih, a to su svećenici Mihovil Klasan, Matija Pavlušić, Ivan Grlić i Toma Stušić, zatim više članova plemićke obitelji Makar, plemić Emerik Šleger, lokalno sitno plemstvo poput obitelji Salaj, nekoliko pravника, sudaca i drugi. U obliku crteža objavljeno je i rodoslovno stablo plemića Makar (*Arbor genealogica Makariani*) s podacima o članovima obitelji od 15. do 18. stoljeća. Na unutarnjoj strani korica objavljeno je dio zemljovida na kojem je prikazan teritorij Zagrebačke biskupije 1822. godine i zamišljena rekonstrukcija središta kuzminečkog naselja u drugoj polovini 17. stoljeća.

Glavni dio knjige predstavljaju preslike stranica iz sveska matične knjige krštenih (*Protocollum Baptismatorum*) koji se koristio u Kuzmincu od 1673. do 1695. godine i transkript originalnih upisa. Sve to je raspoređeno na više od dvije stotine stranica. Na lijevim stranama objavljene su preslike originalnih stranica u takvom obliku da ih je moguće čitati i koristiti kao rukopis, a objavljene su po dvije stranice (folije) odjednom. Na desnim stranama objavljeni su transkripti u kojima su podebljanim slovima otisnuta osobna imena i prezimena krštenika, te mjeseci i godine. Kao kritički aparat ispod transkripta objavljeni su komentari koji se odnose na korekcije u originalnom tekstu i primjedbe uočene pri prepisivanju teksta. Originalni svezak sastoji se od 170 rukom pisanih stranica. Upisi su u narativnoj formi, dakle slobodnog stila (bez tablica) i sadržavaju sljedeće podatke: datum krštenja, ime krštenog djeteta, imena i prezimena njegovih roditelja, krsnih kumova i mjesto gdje je dijete rođeno. Ovako objavljeni podaci korisni su svima koji se bave demografijom, onomastikom, istraživanjem rodoslovlja ili općenito proučavaju zavičajnu povijest. Na kraju knjige objavljeno je nekoliko dodataka. To su popisi kućedomaćina kuzminečke župe iz 1659., 1700. i 1733. godine, te tablični prikaz broja krštenja u župi koja su zabilježena u objavljenoj matičnoj knjizi distribuiran po mjesecima i po selima. Kao dodatak objavljen je i mali latinsko-hrvatski rječnik s pojmovima koji se inače koriste u matičnim knjigama. Na

kraju je kratki sažetak na hrvatskom, engleskom, njemačkom, francuskom i mađarskom jeziku. Tu je nekoliko kazala koja uveliko olakšavaju pretraživanje i snalaženje u izvoru: kazalo prezimena, kazalo mjesta i kazalo statusa i zvanja.

Ovo izdanje matične knjige iz 17. stoljeća kao prvorazrednog povijesnog izvora možemo smatrati vrlo uspješnim projektom kakvi su u Podravini još uvijek vrlo rijetki. Jako je važno na ovakav način olakšati korištenje pisanih povijesnih izvora u kojima zapisi o sakramentima i obredima zapravo svjedoče o životu ljudi nekoga kraja. Iz uvodnog dijela doznajemo da je izdavanje ovog najstarijeg sveska matične knjige iz Kuzminca početak projekta koji je osmišljen s ciljem objavljivanja svih sačuvanih matičnih knjiga od 1673. do 1906. godine u kojima su zabilježeni prvenstveno podaci o žiteljima naseља: Antolovec, Cvetkovec, Gorica, Grbaševac, Koledinec, Kutnjak, Kuzminec, Rasinja, Subotica i Vojvodinec. Nadamo se da će se takav projekt doista nastaviti i da će se slični projekti pokrenuti i u drugim župama.

Nikola CIK

DRAGUTIN FELETAR, NIKOLA ŽULJ, MEĐIMURJE – HORTUS CROATIE, VEDA, KRIŽEVCI, 2019., 112. STR.

Seriya fotomonografija krajeva i gradova Hrvatske, koju zadnjih desetak godina izdaje nakladnička kuća VEDA iz Križevaca, doista je respektabilna. Sada je tiskana i monografija Međimurja, tog prirodnog rajskog vrta Hrvatske (Hortus Croatiae). Autor preglednog teksta o povijesti i prirodno-turističkim vrijednostima kraja između Mure i Drave je akademik Dragutin Feletar, inače pisac brojnih radova i knjiga o tom kraju. Autor izvrsnih fotografija je vlasnik VEDE Nikola Žulj, koji je izvršio i izbor, te dao modernu grafičko-likovnu opremu knjizi.

U uvodu naslovljenom »Sentimentalno putovanje Međimurjem«, urednik Nikola Žulj, emotivno doživljava »vrtek med dvami vodami«, baš onako u molu, kakve su i sentimentalne međimurske narodne popijevke. Među ostalim je zapisao: »U rano popodne niski i krupni oblaci iznad Štrigove upućuje lascivne poglede brežuljcima punih zrelog voća i grozdja. Pejzaž se otvara cijelom širinom tek uramljen nizom tamnih jablana na obzoru. Rascvjetale livade uz Muru mirisni su intemeco, dok uho uspavljuje bruj mnogih rojeva pčela. U potoku kod Donje Dubrave vlati trave lelujaju kao vilinske kose, a bijela silueta uz njegov rub sama je kraljica čaplja. U daljini fatamorgana, tek prozirna slika crkvenog tornja«.

Ovim osebujnim tekstom Žulj, zapravo, prenosi riječima atmosferu svojih fotografija koje je uvrstio u knjigu. To je ipak teško i gotovo nemoguće, jer fotografija govori više od tisuću riječi, samo slika može zaustaviti trenutak vremena i vjerno ga prenijeti u našu dušu. A Žuljevo fotografsko viđenje Međimurja je doista fascinantno. Od desetak tisuća fotografija, koje je lutujući od Drave do Mure i od Štrigove do Donje Dubrave godinama snimao, izabrao je one najupečatljivije. Sve su to umjetničke fotografije, a osobito detalji građevina, potreti ljudi i predivne prirode. Dakle, ova fotomonografija ne pobraja glavne prirodne i povijesne vrijednosti Međimurja, nego kroz pomno snimljene detalje dočarava zaokruženu sliku kraja.

Tekst akademika Dragutina Feletara pisan je s mjerom. Počinje poglavljem »Međimurje – zemlja i ljudi« i stihom iz međimurske popijevke: »Medjimore, kak si ljepo zeleno, Muricom i Dravicom ograjano«. Prirodne značajke i ljepote, demografski hod i fizičkogeografske karakteristike donose neopohodne podatke, ali ponajprije iz teksta viri govor srca i empatije za autorov rodni kraj. Drugo poglavlje »Insula Zerianiana« donosi pregled srednjovjekovne i ranovjekovne povijesti Međimurja, dakako s težištem na doba slavne hrvatske kneževske obitelji Zrinski, koji su svoje sjedište imali u Čakovcu, Štrigovi, Legradu, Novom Zrinu...

Potom slijedi opis bračnog i postbaroknog nacifranog vremena u kojem je Međimurje živjelo materijalno siromašno ali duhom bogato. Sve je rečeno, zapravo, u naslovu poglavlja: »Doba Althana i Feštetića, vojna bana Jelačića 1848. i oslobođenje Međimurja 1918. godine.« Iz toga razdoblja poseb-

no je razrađen i prikazan život Međimuraca u stegama obrtničkih cehova, ali i uz slobodu prirode, gradeći suživot s krajolicima i rijekama. Zato poglavlje nosi naslov »Ponositi meštri češki i stara dravsko-murska zanimanja«. Dakako, tu su posebno mjesto našli stari riječni mornari – splavari, šajkaši i brodari s Drave i Mure.

»Sakralna i profana graditeljska baština«, naslov je slijedećeg poglavlja u kojem je minuciozno, ali s mjerom i uz veliku dozu empatije prikazao prebogata spomenička baština, koja postaje i posebno važan temelj razvoja turizma u ovom kraju. S razlogom je jedno poglavlje posvećeno prebogatoj međimurskoj nematerijalnoj baštini, koja govori o tomu kako je ovaj kraj uvijek bio puno duha i stvaralaštva. Cimer toj baštini svakako je svevremenska međimurksa narodna popijevka (sjetite se samo tete Lize i njenog glasa), koja je ušla i u popis UNESCOVE svjetske baštine. Konačno, zadnje poglavlje donosi prosudbu o mogućnostima i stavnosti turističkog razvoja Međimurja. Turizam i rekreacija u Hortus Croatiae razvijaju se ubrzanim trendovima za što postoji i doista sjajna prirodna i društvena osnovica.

Da zaključimo, ova fotomonografija je više o knjige, ona je melem za oko i dušu, svojevrsni suvenir za čuvanje i pokazivanje.

Petra SOMEK

SINIŠA GOLUB, MIHAELA MESARIĆ, IVANA ROJKO, ZORAN ŠARDI, PRIRODNA MEĐIMURJA. MED DVEMI VODAMI, MEĐIMURSKA PRIRODA I MERIDIJANI, ČAKOVEC-ZAGREB, 2020., 256. STR.

Iz višegodišnje suradnje Javne ustanove za zaštitu prirode Međimurska priroda iz Čakovca (Križovaca) i Izdavalke kuće Meridijani, niknula je zacijelo dosad napotpunija monografija o prirodnim vrijednostima pitoresknog kraja između Mure i Drave. Urednici knjige su prof. Petra Somek i mr.sc Siniša Golub, izvrsne dokumentarne i umjetničke fotografije snimili su Davorin Mance, Siniša Golub, Goran Šafarek, Žan Novosel, Željka Kadi, Mihaela Mesarić i Velimir Bašek, dok razigranu grafičku opremu potpisuje Siniša Nikolić (Grafički studio Duplerica). Knjiga je tiskana potporom fondova Europske unije.

U predgovoru knjige župan Međimurske županije, Matija Posavec, ističe: »Ovom prekrasnom monografijom ne radi se inventura svega onog što Međimurje ima, nego se pisanom riječi, a još više bogatim slikovnim materijalom, želi ukazati na neprijeporne prirodne vrijednosti koje negujemo i želimo sačuvati. Naša misija očuvanja i upravljanja krajobrazom i biološkom raznolikošću te geobašrinom Međimurja nije jednostavna... Prirodne vrijednosti ovog kraja prepoznao je i UNESCO uvrstivši Regionalni park Mura-Drava na popis onih područja koja mogu pokazati što je održivi razvoj u svakodnevnom življenju«. O tim vrijednostima i stalne brige o održivosti odnosa prirode i čovjeka, nadahnuto piše u predgovoru knjige Siniša Golub, ravnatelj Međimurske prirode.

Kartom i popisom po općinama, na početku knjige dat je statistički pregled prirodnih vrijednosti Međimurja. Potom su slikom i rječju prikazani prirodni i kulturni krajobrazi: valoviti krajobrazi Gornjeg Međimurja, življenjaci Donjeg Međimurja, pejzaži otovorenih polja (openfield), mozaični krajobrazi, riječni položi Mure i Drave, šumski krajobrazi, te idlični krajobrazi međimurskih naselja. Međimurje je nekad bilo pokrito šumama, a i danas se spomenički štite neki izuzetni primjerci drveća: platana u Nedelišću, ginko u Donjoj Dubravi, tulipanovac u Vučetincu, dvije platane u Sv. Urbanu, dvije glicinije u Čakovcu, hrast lužnjak u Donjem Vidovcu i magnolija u Pribislavcu. Posebno je prikazan raskošan perivoj oko utvrde Zrinskih u Čakovcu, koji je ne samo »pluća« Čakovca, već i njegov najvrijedniji zeleni cimer.

Na polju potoka Pleškovca nalazi se spomenik prirode Bedekovićeve Grabe. Ova živopisna vlažna livada vrijedan je zoološki spomenik prirode, a posebice se ističu neke vrste leptira (to je i značajna rekreacijska zona boravka u prirodi). Najopširnije je prikazan zaštićeni Regionalni park Mura-Drava, koji na području Međimurja pokriva 16.980 hektara. To se odnosi i na afirmativni dokumentarni tekst, a posebno na izvrsne fotografije (posebice one iz zraka)). Opisani su upečatljivi prirodni pejzaži uz sačuvanu Muru, ali i uz velike akumulacije na Dravi, koje imaju veliku ornitološku raznolikost. Slijedeće poglavlje bavi se bogatstvom međimurje faune i flore, uz isticanje zaštićenih i rijetkih vrsta. Bio-

loška raznolikost Međimurja sve se više znanstveno istražuje i sistematizira, što doprinosi boljoj zaštiti i očuvanju. U životinjskom svijetu ovdje se ističu vodomar, bregunica, bijela i crna roda, vetruša, dabar, jelenci, leptiri, šišmiši, ali i razne vrste divljači, poput srne i jelena, divljih svinja, zečeva, jarebica, fazana, lisica, kuna te cijela plejada ptica. Posebno poglavlje odnosi se na međunarodnu zaštitu prirode Međimurja, uz isticanje uloge UNESCO-a, Nature 2000, programa »Čovjek i biosfera«, Konvencije o biološkoj raznolikosti itd.

U knjizi su prikazani oblici i vrijednosti prirode izvan zaštićenih područja u Međimurju, uz isticanje suživota prirode i čovjeka. Iako je dio staništa nepovratno izgubljen (djelatnošću čovjeka), ipak se u kraju med Murom i Dravom sve više gaji i poštuje etika zemlje, odnosno ugrađivanje poštenog odnosa čovjeka i prirode u svakodnevici. Razvijanju takvog održivog odnosa ljudi i prirode uvelike doprinose i sve veći broj ekoloških i sličnih udruga, ali i profesionalni čuvari prirode, koji su prvenstveno okupljeni u Javnoj ustanovi za zaštitu prirode Međimurska priroda, sa sjedištem u Križovcu kraj Mure. U knjizi je opisan rad te ustanove, koji nose iskreni zaljubljenici u prirodu i održivi razvoj.

Dragutin FELETAR

ŽELJKO TOMIČIĆ, BJELOBRDSKI KULTURNI KRUG, GROBLJA OD 9. DO 13. STOLJEĆA U MEĐURJEČJU MURE, DRAVE, DUNAVA I SAVE, ZAVOD ZA ZNANSTVENI I UMJETNIČKI RAD HAZU U POŽEGI, ZAGREB-POŽEGA, 2020., 644 STR.

Željko Tomičić, akademik i jedan od najvrsnijih hrvatskih arheologa, napisao je dosad najkompleksniju studiju o vrlo značajnoj Bjelobrdskoj kulturi koja je karakterizirala život Hrvata na sjeveru hrvatskih prostora. Urednici knjige su akademik Antun Dubravko Jeličić i dr.sc. Snježana Jakobović, a recenzenti akademik Nenad Cambi, prof.dr.sc. Ante Uglešić i izvan.prof.dr.sc. Karla Gusar. Obiman tekst popraćen je obiljem dokumentarnih fotografija, arheoloških tabli i crteža i drugih ilustracija.

U uvodu akademik Tomičić ističe da »materijalna kultura populacije, koja je u ranom i zreлом srednjem vijeku nosila naziv bjelobrdska (po značajnom arheološkom nalazištu Bijelo Brdo istočno od Osijeka), u međurječju Drave, Dunava i Save, ali i u bosanskoj Posavini, prema svojem običježju je sinkretičn, jer se u njoj tijekom više stoljeća preklapalo, vemenski uzastopno, nekoliko kulturnih krugova. Ti su ulturni krugovi i njihova interferiranja temeljitom tipološkom analizom mogu naslutiti, ali katkad i jasno prepoznati. Bjelobrdska materijalna, i, dakako, duhovna kultura odražava demografski ustroj populacije u kojem unutar međurječja Mure, Drave, Dunava i Save na staroj autohtonoj osnovi, prevladava slavensko-hrvatska jezgra te usporedne zaostale ili pridošle etničke skupine. Osobito je važno da je Bjelobrdska kultura, u različitim izirčajima, prepoznata i na rubnim područjima srednjeg Podunavlja, odnosno Karpadske kotline. To su područja sjeverno od Dunava u današnjoj Slovačkoj, te u dijelu Bačke i u Srijemu, ali i u bosanskom dijelu Posavine te na istočnom dijelu današnje Slovenije«.

U 11. stoljeću, u zadnjih hrvatskih kraljeva i osnivanja Zagrebačke biskupije (1904.), hrvatski prostor zahvaća kompaktno područje od Mure i Drave na sjeveru i istočnog Jadrana na jugu, a graniči na zapadu sa Svetim rimskim carstvom, na sjeveru s Ugarskom, te na istoku s dijelom Bizantskog carstva i s Raškom. To je okvir u kojem je živjela i bogata Bjelobrdska kultura na sjeveru Hrvatske. Njezine karakteristike od 19. stoljeća do danas istraživali su brojni vrhunski hrvatski i strani arheolozi i medijalisti. Među ostalim, akademik Tomičić na početku knjige navodi saznanja don Šime Ljubića, Karla Franje Nubera, Josipa Brunšmita, Moritza Hornesa, Paula Reineckea, Jozsefa Hampela, Ljube Karamana, Vejsila Čurčića, Lubora Niederla, Csanada Balinta, Jana Eisnera, Zdenka Vinskog, Ksenije Vinski Gasparini, Nade Miletić, Stojana Dimitrijević, Zdenka Žeravice, Zdeneka Vane, te brojnih mladih istraživača.

U poglavlju »Spektar oblika grobnog inventara i njihova rasporostranjenost« detaljno prikazuje i analizira brojne nalaze iz različitih arheoloških nalazišta Bjelobrdske kulture, dajući tipološko-kronološku klasifikaciju. Taj raznoliki grobni inventar svojom tipologijom obilježava karakteristike i areale

Bjelobrdske kulture. Dakako, tu je najakarakterističniji razni nakit i dijelovi nošnje – za glavu i kosu, naušnice i slijepoočničarke, nakit za vrat i prsa, nakit za ruke i prsteni, te nalazi novaca, križeva, keramike, oružja i jahače opreme, kao i predmeti duhovnog karaktera. Ta bjelobrdaska ostavština analizirana je minuciozno kroz mnoge table, crteže i fotografije sa svih važnijih arheoloških nalazišta u sjevernoj Hrvatskoj i okruženju.

Slijedi opsežno poglavlje »Groblja Bjelobrdskog kulturnog kruga«. Detaljno su prikazana groblja i grobni nalazi u slijedećim arheološkim lokalitetima: Bijelo Brdo II., Vukovar – Lijeve Bara, Veliki Bukovec (Podravina), Ptuj – Grad, Popovec – Bregi (Kalničko prigorje), Januzovci, Mahovljani – Kužno groblje, Gojmenica – Baltine bare, Sveti Juraj u Trnju (Međimurje), Šenkovec (Međimurje), Josipovo – Ciganka, Zvonimirovo – Veliko polje, Suhopolje – Kliškovec i Majs – livade Udvar. Uz Veliki Bukovec, i u Podravini ima značajnijih arheoloških lokaliteta s nalazima Bjelobrdske kulture, kao primjerice Đelekovec – Ščapovo i drugi (uz akademika Tomičića, najviše su ih istraživali arheolozi Maja Šmalcelj, Zorko Marković i Željko Demo).

U ostalim poglavljima knjige metodološki vrlo moderno prikazana je apsolutna kronologija Bjelobrdskog kulturnog kruga, zatim spoznaja bioarheologije, te su podastrta zaključna razmatranja. Na kraju je dat katalog arheoloških nalazišta Bjelobrdske kulture, a prikazano je 77 arheoloških lokaliteta iz sjeverne Hrvatske. Obiman popis literature donosi nekoliko stotina naslova.

Dragutin FELETAR

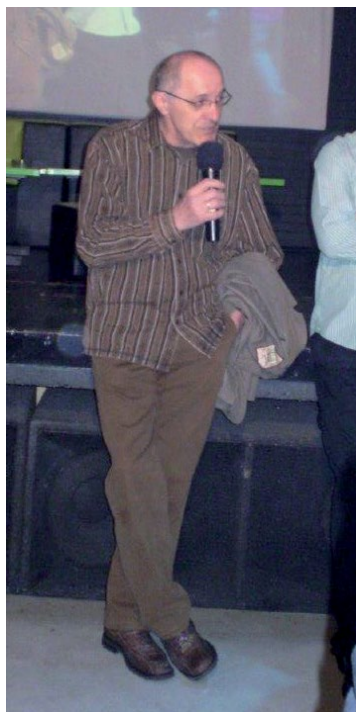
UZ 70. GODIŠNJICU ŽIVOTA

MARIJAN ŠPOLJAR – KOPRIVNIČKI PISAC, KRITIČAR I »KULTURTREGER«

Član uredništva znanstvenog časopisa »Podravina«, Marijan Špoljar, početkom travnja 2020. godine navršio je 70 godina života. Pogledom na svoje stvaralaštvo unutar pola stoljeća, doista može biti zadovoljan i ponosan (što u svojoj skromnosti sam sebi neće priznati). Bez Marijana Špoljara bio bi kulturni život Koprivnice i Podravine (pa i hrvatske likovne scene) gotovo nezamisliv. Uspješan je muzealac, ravnatelj Muzeja grada Koprivnice, osnivač i voditelj vlastite galerije, pokretač mnogih kulturnih priredbi i manifestacija (među kojima su i Podravski motivi), zaneseni modernizator programa Gradske galerije u Koprivnici (pa i Galerije naivne umjetnosti u Hlebinama), istraživač i istaknuti kritičar hrvatskog likovnog stvaralaštva, kreativni sudionik kulturnih i društvenih događanja, promotor izložbi likovnih djela i predstavljanja knjiga i publikacija, neumorni kritičar anomalija svakodnevice... Uz to je pisac mnogobrojnih predgovora u katalozima izložbi i u knjigama, kolumni i kritika u časopisima, novinama, radiju i drugim medijima, zatim stručnih i znanstvenih članaka u periodici, te konačno autor ili koautor 21 knjige iz povijesti umjetnosti i kritike svakodnevice. Sve to profiliralo je Marijana Špoljara kao jednog od najznačajnijih kulturnih i javnih radnika u Koprivnici u zadnjih pedesetak godina.

Marijan Špoljar rođen je u Ždali (Prekodravlje) 7. travnja 1950. godine. U Koprivnici je završio osnovnu školu i gimnaziju, a na zagrebačkom Filozofskom fakultetu diplomirao je povijest umjetnosti i arheologiju. U muzealni i kulturni život grada uključio se 1977. (iako djeluje već i ranije kao student), kada se zapošljava kao kustos u Muzeju grada Koprivnice, gdje od 1978. do 1990. obavlja dužnost voditelja Galerije Koprivnica. U tom je razdoblju koprivnička galerija postala respektibilna točka likovnog života sjeverne Hrvatske. Galerija je bila ne samo dinamični izložbeni prostor (s više od stotinu samostalnih, skupnih i multimedijских izložbi), nego i osnivanjem galerijsko-scenskog prostora, atraktivna i poticajna kulturna scena, otvorena osobito mladima i modernim tendencijama.

Od 1990. do 2012. djeluje prvenstveno kroz svoju galeriju »Pastorala«, ali ne prestaje stalno uvoditi novine u kulturni i javni život grada, te piše brojne članke, radove i knjige. Osobito je aktivan u izložbenoj djelatnosti – od 1970. do danas organizirao je više od 200 samostalnih, skupnih i problemskih izložbi. Najviše izložbi organizirao je u Koprivnici (Galerija Koprivnica i Galerija S) i Hlebinama ali

i u Zagrebu, Rijeci, Varaždinu, Osijeku, Bjelovaru, Križevcima, Čakovcu, Prelogu i drugdje, te u inozemstvu (Mađarska, Njemačka, Italija, Austrija, Srbija, Slovenija). Napisao je 200-tinjak predgovora u katalozima izložbi, više od 50 znanstvenih i stručnih radova, kao i velik broj novinskih i radijskih članaka u lokalnim i državnim medijima. Članke je objavljivao u časopisima Život umjetnosti, Dometi, Umetnost, Kontura, Pitanja, Quorum, Moment, Kolo, Gesta, Kaj, Čovjek i prostor, Informatica muzeologica, Muzejski Vjesnik i drugima, kao i u zbornicima i godišnjacima, te u različitim programima Hrvatske radio-televizije. Članke, pa i kolumne, prikaze i kritike, pisao je ponajviše u Vjesniku, Vijencu, Zarezu, Omladinskom tjedniku, Glasu Podravine i drugim listovima.

Marijan Špoljar je utjecajni autor niza likovnih monografija, ali i knjiga ogleđa, kolumni i kritika naše svakodnevice. Nakon što je od 2012. do 2016. bio ravnateljom Muzeja grada Koprivnice, ulaskom u mirovinu, Marijan Špoljar i nadalje je vrlo aktivan u kulturnom i društvenom životu, prvenstveno objavljujući monografije slikara, kritika svakodnevice i članke, kritike i kolumne u novinama. Značajan doprinos Marijan Špoljar dao je i za redovito izlaženje časopisa »Podravina«. Uz prijateljske čestitke za 70. rođendan, na suradnji mu se toplo zahvaljujemo, dakako uz želju i vjeru za njegovo daljnje plodno djelovanje.

Popis knjiga koje je kao autor ili koautor napisao Marijan Špoljar:

1. Mirko Virius, monografija, Centar za kulturu, OOUR Muzej grada Koprivnice, 1989.
2. Zvonimir Lončarić, monografija, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990.
3. Trag i znak, tekstovi iz suvremene umjetnosti, Nakladna kuća Dr. Feletar, Koprivnica, 1997.
4. Marijan Molnar, akcije i ambijenti (tekstovi: Marina Gržinić, Ana Dević, Marijan Špoljar), Naklada MD, Zagreb, 2002.
5. Vlasta Delimar, performansi (tekstovi: Miško Šuvaković, Vlado Martek, Marijan Špoljar), Are-agrafika, Zagreb, 2003.
6. Sunčanica Tuk, monografija, Pastoral d.o.o. Koprivnica, 2004.
7. Željko Mucko, monografija, Pastoral d.o.o., Koprivnica, 2006.
8. Vlatko Vincek, monografija, (tekstovi: Sivia Kalčić, Ivica Župan, Marijan Špoljar), Pastoral d.o.o., Koprivnica, 2007.
9. Laszlo Nemes, monografija (više autora), Galerija-Muzej Lendava, 2009.
10. Trick, slikarska obitelj, (više autora, uvod, i završni tekstovi: Marija Špoljar), Gradski muzej Virovitica, 2009.
11. Romano Baričević, monografija, Pastoral d.o.o., Koprivnica, 2010.
12. Vlasta Delimar, monografija (više autora), Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb, 2014.
13. Gordana Bakić, monografija, Kontura, Zagreb, 2015.
14. Mijo Kuzman, monografija (tekstovi: Adriano Cereser, Zvonko Sigetić, Marijan Špoljar), Cereser, Musile di Piavi, 2016.
15. Živko Toplak, monografija, Gradski muzej Varaždin, 2016.
16. Vratar u zaleđu/Golman u ofsajdu, tekst: Marijan Špoljar, fotografije: Ivo Čičin-Mašansker, Pastoral d.o.o. Koprivnica, 2016.
17. Vanja Garaj-fotografije, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 2016.
18. Franjo Hoti, monografija, Pastoral d.o.o., Koprivnica, 2017.
19. Ljubomir Levačić, monografija, Učiteljski fakultet, Zagreb, 2017.
20. Mijo Kovačić, monografija crteža, Zaklada Kovačić i Meridijani, Zagreb, 2018.
21. Naprijed! U rikverc, kolumne, Meridijani, Samobor, 2020.

IN MEMORIAM IVAN FUČEK, DI

(ĐURĐEVEC, 1. SRPNJA 1926. – ZAGREB, 12. SIJEČNJA 2020.)

Rijetki su intelektualci koji su doživjeli tako duboku starost, ostvarili značajnu karijeru i objavili zapažena djela kao što je to prof. dr. Ivan Fuček čiji je ovozemaljski put završio u Zagrebu 12. siječnja 2020. godine. Član Družbe Isusove, svećenik, profesor i znanstvenik Ivan Fuček spada u red najvećih intelektualaca koji su rođeni u Podravini. Potvrđuju to njegova objavljena djela, dužnosti koje je obnašao i znanstveni opus pri čemu treba istaknuti da je Ivan Fuček drugi Hrvat, nakon znamenitog Ruđera Boškovića, koji je kao redoviti profesor predavao na Papinskom sveučilištu Gregoriana u Rimu. Priznat i poštovan diljem svijeta i u domovi-

ni Hrvatskoj koju je silno volio, rado je isticao svoje porijeklo. U nijednoj od biografija, pogotovo onima objavljenima u mnogobrojnim samostalnim knjigama, nije izostavljen podatak da je rođen u Đurđevcu. Kao najbolji stručnjak iz moralne teologije Ivan Fuček bio je priznat u svojoj domovini, ali i diljem svijeta, pogotovo u Vatikanu kao središtu Katoličke crkve. Stručnjaci Fučkov znanstveni interes svrstavaju u nekoliko kategorija među kojima možemo izdvojiti moralno-pastoralno područje, te proučavanje života i djela isusovca Jurja Muliha (1694.-1754.). Po ovom posljednjem je najpoznatiji u domovini Hrvatskoj, a i u rodnome kraju jer je proučavao djelovanje Jurja Muliha kao propovjednika u Podravini (posebno u rodnom Đurđevcu).

Pater Ivan Fuček rođen je u Đurđevcu 1. srpnja 1926. godine u obitelji Antuna i Barbare Fuček rođ. Kudumija, te je potomak jedne od najstarijih đurđevečkih starosjedilačkih obitelji. U rodnom Đurđevcu započeo je školovanje (od 1933. do 1938. godine) koje je nastavio u klasičnoj gimnaziji u Zagrebu (od 1938. do 1944. godine) gdje je maturirao, a od 1941. godine bio je u Nadbiskupskom sjemeništu na Šalati jer je želio postati svećenik. Prema vlastitom svjedočanstvu koje je izrekao na velikoj proslavi svoje dijamantne mise u župnoj crkvi u Đurđevcu 2015. godine značajno ga se dojmio susret sa zagrebačkim nadbiskupom koadjutorom, kasnijim kardinalom i današnjim blaženikom Katoličke crkve dr. Alojzijem Stepincem koji je 1936. godine bio u Đurđevcu i posvetio nove oltare u župnoj crkvi. Tom prigodom Stepinca je pozdravio upravo Ivan Fuček, tada desetogodišnji dječak koji će se susreta s duhovnim pastirom sjećati do kraja života.

Iste godine kada je maturirao Ivan Fuček stupio je u Družbu Isusovu položivši redovničke zavjete 30. srpnja 1944. godine. Nakon završetka filozofskih i teoloških studija zaređen je za svećenika 30. srpnja 1955. godine po rukama zagrebačkog nadbiskupa koadjutora Franje Šepera. Mladu misu slavio je u rodnoj župi u Đurđevcu 14. kolovoza 1955. godine. Pošto nije mogao poći misionariti u Indiju kao što je priželjkivao počeo je djelovati kao odgojitelj u sjemeništima i to najprije na Šalati, zatim u isusovačkom kolegiju na Jordanovcu, te sjemeništu u Dubrovniku. Kada mu je bilo samo 36 godina postao je 1962. godine provincijal Hrvatske provincije Družbe Isusove. Tada je bio najmlađi provincijal među isusovcima. Za Družbu Isusovu to je bilo važno i teško razdoblje zbog promjena nastalih nakon Drugog vatikanskog koncila i početka krize duhovnih zvanja. Na toj je funkciji ostao do 1968. godine, a 1969. godine postao je rektor isusovačkog Filozofsko-teološkog instituta u Zagrebu. Ondje je ujedno vodio kateheze za mlade laike, odnosno studente među kojima su bili mnogi današnji intelektualci i obnašatelji različitih službi i dužnosti u javnome i političkom životu Republike Hrvatske.

Disertacijom o isusovačkom misionaru iz 18. stoljeća Jurju Mulihu koju je obranio 1960. godine Fuček je stekao doktorat iz teologije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu gdje je i habilitirao teologiju 1976. godine. Specijalizirao je moralnu i pastoralnu teologiju, liturgiku, katehetiku i duhovnost. Od 1960. do 2000. godine predavao je na Filozofsko-teološkom institutu Družbe Isusove i Katoličkome bogoslovnom fakultetu u Zagrebu gdje je bio profesor moralne teologije. Popis kolegija koje je držao kao dugogodišnji profesor doista je vrlo opširan: antička povijest, moderna filozofija, dogmatika, liturgika, crkvena povijest, katehetika, obiteljski moral te duhovna, sustavna, fundamentalna, specijalna i sakramentalna moralna teologija, i drugo. Od 1980. godine predavao je i na Papinskom sveučilištu Gregoriana u Rimu gdje je 1984. godine postao redovitim profesorom za specijalnu moralnu teologiju.

Uz njegov pedagoški i profesorski rad treba istaknuti barem značajnije funkcije i dužnosti koje je obnašao kao ugledni teolog svjetskog glasa. Bio je član Međunarodne papinske teološke komisije, te član nekoliko međunarodnih znanstvenih društava, pa je kao teolog bio, primjerice, angažiran u Bioetičkom centru Katoličkog sveučilišta u Milanu. Povezanost sa svojom domovinom u Vječnom gradu ostvarivao je kao duhovni upravitelj Hrvatskog Papinskog Zavoda sv. Jeronima u Rimu. Svakako je najznačajniji dugogodišnji angažman Ivana Fučka kao teologa Apostolske penitencijarije u Rimu (Pokorničarna Svete Stolice), odnosno papinskog ureda za rješavanje slučajeva vezanih uz sakrament svete ispovijedi koji djeluje u Rimu.

Ivan Fuček bio je izuzetno plodan pisac. Autor je više desetaka samostalnih knjiga, stotina članaka na raznim jezicima (ponajprije hrvatskom i talijanskom), rasprava, stručnih priloga s područja moralne, duhovne i pastoralne teologije. Mnoge od njegovih knjiga nastale su kao zbir kraćih ili dužih razmatranja o različitim pitanjima s područja morala i drugih teoloških disciplina te duhovnog života koja je objavljivao kao odgovore na pitanja čitatelja različitih katoličkih tiskovina. Velik dio objavljenih radova Ivana Fučka odnosi se na djela o već spomenutom Jurju Mulihu. Popis objavljenih samostalnih knjiga Ivana Fučka dokazuje kontinuitet znanstvenog interesa i predanost intelektualnom radu. Naslovi odaju da je Fuček kroz nekoliko desetljeća nastojao kompleksne teološke teme aktualizirati i približiti običnom čovjeku – vjerniku, a posebno mladima. U tome leži njegov nemjerljiv utjecaj na mnoge generacije u Hrvatskoj i svugdje gdje se čitaju njegova djela.

Među objavljenim djelima treba nabrojiti nekoliko knjiga: *Kršćanstvo bez vjere?* (1971.), *Osobno doživljeno kršćanstvo* (1972.), *Kršćanska zrelost na ispitu današnjice* (1973.), *Predbračna ljubav* (1974.) *Bračna ljubav* (1974.) *Mladima odgovaram* (1977.), *Susret s Bogom dobrote. Teološki vidici sakramenta pokore* (1980.), *Darivati ljubav. Pedeset novih odgovora iz moralno-vjerskog područja za osobnu i zajedničku izgradnju* (1984.), *Poruka Prve Ploče. Tri Božje zapovijedi* (1990.), *Il peccato oggi. Riflessione teologico-morale* (1991.), *La sessualità al servizi dell' amore. Antropologia e criterio teologico* (1993.), *Juraj Mulih: život i djelo* (1994.), *Bog, Život, Ljubav. Traganje za istinom* (1995.), *Obnova braka i obitelji. Prema učenju Humanae vitae 30 godina nakon* (1998.), *Vojevati pod Kristovom zastavom* (2000.), *Naša nas savjest pita* (2001.), *Ispovjednik i pokornik: moralno – duhovni aspekti* (2014.), te edicija s 10 svezaka pod naslovom *Moralno-duhovni život*. Uz sve to održavao je tečajeve duhovnih vježbi za svećenike, redovnike, redovnice, kandidate za svećeništvo i laike (studente). Mnogima je poznat po tome što je kroz više od 40 godina pisao odgovore na religiozno-moralna pitanja u *Glasniku Srca Isusova i Marijina*. Njegovi suradnici, učenici i prijatelji govore i pišu da je bio omiljen predavač za katedrom, a o požrtvornosti ovog vrhunskog teologa svjedoči činjenica da je tijekom dugog i plodnog života svoje slobodno vrijeme nesebično poklanjao svima koji su od njega tražili savjete ili duhovnu pomoć. Širokom krugu ljudi poznat je po redovitoj suradnji u radio-emisijama i katoličkim tiskovinama u kojima je javno odgovarao na aktualna i izazovna pitanja s područja teologije i morala.

Poslije umirovljenja živio je i djelovao u rezidenciji Družbe Isusove u Opatiji, a od 2016. godine bio je duhovnik Biskupijskog - misijskog sjemeništa »Redemptoris mater« u Puli. Na dan grada Đurđevca i blagdan sv. Jurja, 23. travnja 2015. godine, velečasni otac Ivan Fuček na vrlo svečani način proslavio je u rodnoj župi na dan njenog nebeskog zaštitnika svoj dijamantni jubilej – 60 godina svećeništva. Dva desetljeća ranije, 1995. godine na svečani način je u rodnoj župi u Đurđevcu također slavio svoje visoke jubileje. Njemu u čast povodom 90. obljetnice života na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u pro-

sincu 2015. godine održan je međunarodni znanstveni simpozij pod nazivom »Aktualne moralne teme«, a sljedeće godine je objavljen zbornik radova pod istim naslovom. Ivan Fuček počasni je građanin grada Đurđevca od 2010. godine, a 1998. godine primio je odlikovanje od predsjednika Franje Tuđmana.

Posljednje dane života Ivan Fuček proveo je u isusovačkoj zajednici na Fratrovu u Zagrebu gdje je umro 12. siječnja 2020. godine u 94. godini života, 76. godini redovništva i 65. godini svećeništva. Pokopan je na zagrebačkom groblju Mirogoj 15. siječnja 2020. godine, a sprovodne obrede predvodio je zagrebački nadbiskup kardinal Josip Bozanić uz prisustvo biskupa Jure Bogdana, mnoštva svećenika, redovnika, redovnica, bogoslova, vjernika, bivših studenata, predstavnika Grada Đurđevca i Župe sv. Jurja iz Đurđevca te rodbine i prijatelja. Doista se opravdano Ivana Fučka smatra najistaknutijim hrvatskim moralistom 20. stoljeća. Svojim znanstvenim i životnim postignućima zadužio je hrvatski narod, a posebno podravski kraj iz kojeg je potekao i gdje je stekao svoju prvu naobrazbu i odakle je ponio obiteljski odgoj. Tijekom svojeg dugog i plodonosnog života u različitim službama i u mnogobrojnim radovima pridonosio je ugledu zemlje i podravskog kraja na koji je bio ponosan.

Nikola CIK

UPUTE SURADNICIMA

Časopis »Podravina« objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autora izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu »građa« koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim prilogima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis »Podravina« objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis »Podravina« moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (*.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis »Podravina«):

- urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Vinka Vošickog 5, 48000 Koprivnica, hpetic@ffzg.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa »Podravina« te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekстом. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

- a) naslov članka
- b) ime(na) autora
- c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi

d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi

e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti »str.« ili »s.« Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

»Podravina« magazine publishes articles and papers, subject to review and those which are not. Papers, categorized as scientific, must have 2 (two) positive reviews.

The reviewed papers are categorized in the following manner:

1. *Original scientific articles, short notes, previous notes, scientific conference presentation* - with yet unpublished results of original research in complete or preliminary form; must be laid out so that accuracy of research can be verified.
2. *Revised papers* - with original, abbreviated, concise and critically viewed summary of a certain field of work or its part, with active participation of the author; his/her original contribution in the field, in comparison to already published papers and their detailed overview, must be included.
3. *Professional articles* - with useful contributions in the field of expertise, and/or aimed at professionals in that field; this does not have to be an original research.

The magazine also publishes articles from the category Materials/Documents, regulated as prepared original documents.

The category is proposed by two reviewers. In case they disagree on the category, it will be decided by the Editorial staff. The category is listed and published in the article title/heading. The editors have the right to make small amendments, corrections and editing of written and graphic material, as long as it doesn't affect the content and meaning of article in a substantial way.

The editorial staff will not be responsible for opinions expressed in articles and published papers. As a rule, the magazine is published twice a year; contributed papers and documents are not returned to senders.

»Podravina« magazine also publishes reviews on books and periodicals; occasionally, it will publish notes, annotations, comments, reactions etc.

Once an article is accepted, the author cannot publish it elsewhere without editorial approval, provided the republishing is done with remarks on where it had been published first.

Contributions for magazine must be computer-written, in a Microsoft Word format (Word 6.0 and newer versions); in extreme cases, we accept a MS Word-compatible program; all texts must be in a word-format (*.doc); accepted font is Times New Roman, size 12 with 1,5 paragraph spacing; notes should be lettersize 10, with single spacing. The editors should receive 1 hardcopy printout and a copy on a floppy disk (or CD-ROM).

Articles and papers can be delivered to the editors in person, or sent to the below listed addresses, with a note - »Podravina« magazine:

- Editor Hrvoje Petrić, Department of History, Filozofski fakultet, Ivana Lucica 3, HR - 10000 Zagreb, Croatia, e-mail: hpetric@ffzg.hr, or
- Publisher »Meridijani«, Meridijani, p.p. 132, 10.430 Samobor (for »Podravina«), e-mail meridijani@meridijani.com

The articles should not exceed the size limit of 60.000 characters (32 pages); authors get a free copy of the magazine.

Tables, graphics (designs, charts, etc) and photographs should be numbered and be allocated in the text in a parallel manner, so it can be inserted next to the text. Graphics must be in their original, each on a separate sheet/page of A4 format; the table heading (abbrev. 'Tab') should be above the table, and the source below it. In general, original scientific papers cannot use graphic documentation by other authors; if such documentations/graphics is used, the original author should be quoted; in using old maps, charts and graphics, author name should be included, together with the source and/or institution where the original graphics is kept, as well as signature, if existing.

Each author must submit the following data on the paper and the author:

- a) paper title
- b) author name(s)
- c) institution name/address the author is employed with
- d) reviewed articles must be accompanied with a summary in english language, and additional summary in one of the world's languages; summary should have a general overview of the topic, methodology, results and short conclusion; it should be in neutral gender, avoiding passive verbs; ideally, it should be a 250 word-summary.
- e) key words in Croatian language or in english.

QUOTATIONS AND REMARKS

Author's last name is written in printed, capital letters, with first name in small letters; the title should be in small, regular letters, while the the work is in italics; in quoting books and articles, it's optional to include page, with »p« (page); the best practice is to write the page number only; when the same work is cited in the paper somewhere else, an abbreviated title should be used, with author's last name and first name initial, first few words of the paper/article and number of pages.

Another way to quote is to use the author's last name, his first name initial (small letters) publication year and page number; if the same author in the same year has 2 or more texts published, then the year is cited with a letter appendix (ie., 2005a, 2005b, 2005c, etc).

Finally, the article/paper may, but not necessarily, be submitted with a list of literature ad sources used in alphabetical order.

Izdano u Hrvatskoj 2020., za nakladnika Petra Somek